

CƏFƏR CABBARLI

ƏSƏRLƏRİ

DÖRD CİLDDƏ

II CİLD

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKI-2005

*Bu kitab “Cəfər Cabbarlı. Əsərləri. Üç cildə. I cild”
(Bakı, Azərnəşr, 1968) və “Cəfər Cabbarlı. Ədirnə fəthi”
(Bakı, Elm, 1996) nəşrləri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edəni, ön sözün və
şərhlərin müəllifi:

Asif Rüstəmli

894.3613 - dc 21

AZE

Cəfər Cabbarlı. Əsərləri. Dörd cildə. II cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005,
360 səh.

XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasının korifeylərindən biri, istedadlı söz sənətkarı, milli ruhlu böyük sənətkar Cəfər Cabbarlının səhnə əsərləri, tarixi dramaları onilliklər boyu böyük bir nəslin vətənpərvərlik məktəbi olmuşdur. Ötən yüzilliyin əvvəllərində ədəbi-mədəni və mənəvi mühitin aydınlığa çıxmasında, peşəkar teatrın püxtələşməsində, yeni aktyor nəslinin yetişməsində əhəmiyyətli rol oynayan “Vəfalı Səriyyə”, “Solğun çiçəklər”, “Ulduz”, “Ədirnə fəthi”, “Aydın”, “Oqtay Eloğlu” və b. pyeslər bu gün də aktualıq kəsb edir.

Görkəmli dramaturqun bu topluda yer alan pyesləri nadir sənətkarlıq nümunələridir.

ISBN 9952-418-88-1

© “ŞƏRQ-QƏRB”, 2005

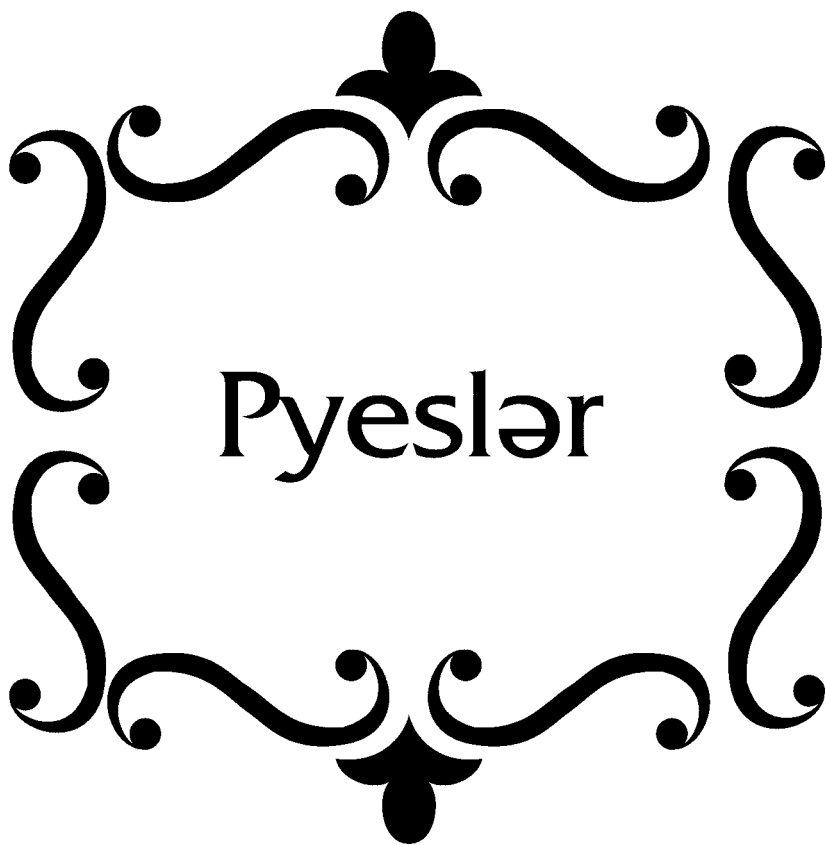
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

**“Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında”**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

Pyeslær

VƏFALI SƏRİYYƏ

4 pərdəli dram

İŞTİRAK EDƏN ƏŞXAS

Səriyyə	– 17 yaşında gözəl bir qız. Mütəəllimə libasında.
Rüstəm	– 19 yaşında, bir student. Səriyyənin məşuqu. Student libasında.
Çimnaz	– 40 yaşında. Səriyyənin anası.
Hüsniyyə	– 18 yaşında oxumuş mütəəllimə. Səriyyənin məktəb yoldaşı.
Həmzə	– 55 yaşında kişi, Çimnazın dayısı.
Məhərrəm	– 25 yaşında, intelligent.
Qurban	– 30 yaşında, Səriyyəni almaq istəyən qoçu.
Camal	– 19 yaşında, qoçu kimi geyinmiş oğlan, Həmzənin oğlu.
Səfər	– 35 yaşında. Həmzənin nökrəri. Başında böyük papaq, əynində don və ayağında çarıq.
Axund	– 45 yaşında nigahkəsən. Əynində əba, başında əmmamə, ayağında yun corab.
Molla Möhsün	– 30 yaşında, tələbə. Axunda həmsöhbət.
Pristav, 20 nəfər kazak və bir nəfər qız.	

ƏVVƏLİNCİ MƏCLİS

Vaqe olur Həmzənin evində. Döşənmiş otaq. Divarda bir xəncər, o biri divara bir tapança asılmış. Bir stul və bir kürsünün üstündə 2 kitab, kağız, qələm və mürəkkəb vardır. Stul üstündə Səriyyə oturub qəzet oxuyur. Bir qədərdən sonra məhzun bir halda qəzeti qoyub kitabın arasından bir şəkil götürüb deyir:

Səriyyə. Ah, Rüstəm! Ah! Ey məhəbbətilə pərişan olduğum! Nə üçün məni yaddan çıxartdın? Nə üçün mənim halımdan xəbərdar olmaq istəmirsən? Nə üçün öz sevgilini zalımlar əlində qoyub xilas etmirsən? Biz ki, bir-birilə əhd bağlamışdıq öləncən bir-birindən

ayrılmayaq. Hər cür əziyyətə, məşəqqətə, hətta ölümə də razı olub əhdimizdən dönməyək. Bəs nə üçün sən əhdinə vəfa edib mənə buradan azad etmirsən? Yox, Rüstəm, sən bivəfa deyilsən! Amma mümkün olmadığını mən də bilirəm. Nə çarə edəsən? Sən bir tək, amma bu zalımlar bihədd. Ah, Rüstəm, ürəyim çatlayır! Taqətim kəsilir! Səni görmək istəyirəm.

Fəraqi-yardan mən zarü giryan olmuşam, ya rəb!
Cəfavü zülmi-zalımdan pərişan olmuşam, ya rəb!
Günüm zülmət tək tarik səhrayı-məhəbbətdə...
Cidayi-şəmsü mahü çeşmə müjgan olmuşam, ya rəb!

Rüstəm! Səndən ayrılma bir aydır ki, gecələr yuxum gəlmir. Sübhə-dək sənin xəyalınla məşğulam. Gündüzləri aramım gəlmir. Həmişə səni arzu edirəm. Ürəyimdə fikrin, dilimdə adındır. İndi dəxi aşkar adını çəkməyi mənə qadağan eləyiblər. Yox, Rüstəm, mən sənsiz yaşaya bilmərəm. Ah, keçən günlər, keçən dəqiqələr! İndi zülm ilə bizi ayırdılar. Amma sən bixəbərsən! Yox! Qoy mənə öldürsünlər, amma mən səndən ayrılmaram. Çünki bizi sarıyan eşq zənciri o qədər möhkəm, o qədər qüvvətlidir ki, ayrılmaq da istəsəm, bacarmaram. Bu eşq ölümədən başqa bir çarə yoxdur. Yox, mən elə bir vicdan sahibi deyiləm ki, belə keçmiş günlərdən sonra səni atıb qeyrisini tutum. Mən 8 yaşında idim, atam vəfat etdi. Əmim mənə çox istədiyindən anamı alıb mənə də öz evinə apardı. 9 il zəhmətimi çəkib oxutdurdu. Və hərdən-bir deyirdi ki; “Səriyyə, səni oğlum Rüstəm üçün alacağam”. Biz də bir yerdə məktəbə gedib, oynayıb gülürdük. Səhərlər Rüstəm mənə aparıb məktəbin qapısından içəri salıb, öz məktəbinə gətirdi. Bir-birinə can deyib, can eşidirdik. Gündüzlər məktəbdə min dəfə Rüstəmi yada salırdım. Lakin qəza işlətdiyini işlətdi. Bir ay bundan qabaq əmim də vəfat etdi. Bir həftə keçməmiş anam mənə aldadı, bir saatlığa bura, bu viranəyə, öz dayısıgilə gətirdi. İndi bir aydır tamam qapıları üzümə bağlayıb, burada məhbus ediblər. Heç kəsə mənə göstərmirlər. Ah! Nə bivəfa tale! Nə zalım zəmanə!

Səfər öləndə süpürgə daxil olur.

Səfər. Xanım, dur o biri otağa keç, buranı süpürüm. (*Səriyyə keçir. Səfər süpürür.*) Dünyada qərībə axmaq adamlar var ha! Mənə dəli deyirlər, amma məndən dəliləri çoxdur. Budur, mənəim ağam gedib

xalqın qızını, adaxlısını güc ilə tutub gətirib ki, nə var, bəs səni oğlum-
çun alacağam. Belə də, mən ölüm axmaq iş olar! İndi bir ay üç həftə
iki gündür ki, qızı burada dustaq eləyiblər. O da, rəhmətliyın qızı, hələ
uzun ağlayır. Hələ uzun “Rüstəm, Rüstəm!” – deyib başımızı dəng
eləyir. İndi ağalarım buraya məsləhətə gələcəklər. Gərək otağı süpü-
rüm. (*Süpürür.*) Qəribə burasıdır ki, oğulun biri razı deyil, amma atası
və o biri oğlanları razıdırlar. O deyir belə, o birilər deyirlər, xeyr, belə,
mən də deyirəm, lap hələ belədir ki, var. (*Gedir.*)

Həmzə, Çimnaz, Camal, sonra da Məhərrəm daxil olurlar.

Həmzə. Sən necə bilirsən, ay Çimnaz? Mən deyirəm ki, bu sözü
Səriyyəyə deyək.

Çimnaz. Səriyyə nə itdir ki, bir də ona məsləhət edək. Mən
razıyam, vəssəlam!

Həmzə. Yox, deyirəm, axır ki, ona deyək. Sözdür də, razı olar...
olar, olmaz... onda canını çıxardıb güc ilə razı edərik.

Çimnaz. Hərgah Rüstəm ilə bacara bilsəniz, Səriyyə nə eləyə
biləcək? Əlindən nə gələcək?

Həmzə. Axı Rüstəmin əlindən nə gələcək? Üç nəfər əjdaha kimi
oğlum var. İki gözünü bir deşikdən çıxararlar.

Məhərrəm. Xeyr, məni saymayın, çünki mən belə işə qarış-
mıram. Mən həqqaniyyət tərəfdarıyam. Heç vaxt haqq tərəfi qoyub
nahaq tərəfə, yəni sizə, kömək edə bilmərəm.

Həmzə. İndi guya nahaq biz danışırıq də?

Məhərrəm. Əlbət! Əlbət! İki nəfər məhəbbət zənciri ilə bağ-
lanmış cavanı zor ilə ayırırsınız. Bu ədalətsizlik deyilmi? Nahaqlıq
deyilmi?

Həmzə. Ay babıların lap, lap belə böyüyü! Bu, babıların kitabının
hansı üzündə yazılıb?

Məhərrəm. Xeyr, babı deyil, öz kitabımızda yazılıb.

Həmzə. Əcəb eləyib ki, yazılıb. Öl ki, yazılıb. Sən qatışmırsan,
cəhənnəmə-gora qatış. Adə, Səfər! Səfər!

Səfər daxil olur.

Səfər. Bəli, ağa! Nə buyurursan?

Həmzə. Get, o biri otaqdan qızı çağır gəlsin. (*Səriyyə girən otağı
göstərməyib, onunla rubəru otağı göstərir.*) Özün də gəl onunla. Tez!

Səfər. Özümün gəlməyim vacibdir, ya ki, gəlsəm gəlmişəm, gəlməsəm yox?

Həmzə. Özün də gəl, onu tək buraxma!

Səfər. Deməli, mən də saldat kimi onun yan ilə gəlmişəm ki, qaçmasın də?

Həmzə. Adə, yeri, nadürüst oğlu! Sənə deyirəm get-get, gəl-gəl!

Səfər. Baş üstə, ağa! (*Gedir.*)

Məhərrəm. Mən əminəm ki, Səriyyə heç vaxt razı olmayacaq və Rüstəmdən ayrılmayacaq. Çünki onlar bir-birini sevirler.

Həmzə. Onun ağzı nədir razı olmasın. Biz ondan xala-xətrin qalmasını, deyə soruşuruq, yoxsa ona kim qulaq asır.

Məhərrəm. Hərgah şəriət və insaniyyətlə getmək istəyirsiniz, onda soruşun; razı olarsa, gözəl, olmazsa, əl çəkməlisiniz.

Həmzə. Ona qalsa, əlbət ki, razı olmaz.

Məhərrəm. Mən də bilirəm razı olmaz. Odur ki, ona zor etməyə haqqınız və ixtiyarınız yoxdur.

Həmzə. Onu Allah vurub. Elə razı olar ki!

Məhərrəm. Heç, heç vaxt razı olmaz.

Həmzə. A kişi, sənə nə var, yapışdın yaxamıza? Nə demək istəyirsən?

Məhərrəm. Mən onu demək istəyirəm ki, onun hər bir ixtiyarı özündə olmalıdır. Qeyri bir kəsdə onun ixtiyarı ola bilməz.

Həmzə. Bircə səsini kəs, vallahi durub çənəni çıxardaram! Sənə nə var!

Məhərrəm. Yəni güc ilə xalqın qızını öldürəcəksiniz?

Həmzə. Lap belə canını da alacağam.

Məhərrəm. Nə qız razı olacaq. Siz də ki, nahaqsınız.

Həmzə. Həftədi püştümə lənət yalan desəm; əgər bu işə razı olmasa, onu tikə-tikə doğrayıb quyuya tökdürəcəyəm.

Məhərrəm. Onda on iki il Sibirə səyahətə çıxmalısınız.

Camal. Onu Allah vurub, ondan ötrü adam Sibirə getsin.

Həmzə. Adə, sən nə danışırısan? Biz məgər divan-dərə görməmişik. Canım bu divanlarda çıxıb, indi sən mənə öyrədəcəksən. Çox bədəbəd eləsə, sallam ipi boğazına, tullaram quyuya – nə dil bilər, nə də dodaq. (*Səfər əlində süpürgə daxil olur.*) Sonra iki nəfər şahiddir, inandıraram ki, Səriyyə Rüstəm ilə gedib gəlməyib. Hər şahidə üçə manat verərəm, qurtarar gedər. Rüstəmi də tutub salarlar oraya, vəssalam.

Səfər. Ağə, şahidlərin biri mən.

H ə m z ə . Adə, bəs necə oldu?

S ə f ə r . Nə, ay ağa!

H ə m z ə . Adə, mən demədim sənə qızı çağır?

S ə f ə r . Ay ağa, vallah heç yadımda yoxdur. Mən səhərdən otağı süpürürəm.

H ə m z ə (*durur ayağa*). Adə, nadürüst oğlu nadürüst. Sən mən deyənə qulaq asmırsan?

S ə f ə r . Yox, ağa, vallah qulaq asıram. Bu saat çağırım də. (*Qaçır, bir azdan sonra*.) A-a-ay ağa! Qız heç o-o-o-otaqda yoxdur.

H ə m z ə . Adə, necə! Kafir oğlu, kafir, qız qaçıb?

S ə f ə r . Bilmirəm? Ay ağa, bəlkə bu otaqdadır. Sən səhv etmişsən. (*Gedib yenə tez gəlir*.) Ay ağa, bu otaqdadır.

H ə m z ə . Adə, ay şeytan oğlu şeytan, ürəyim düşdü ki, vay sənin abavü əcdadın gorbagor olsun. Adə, hardadır ordan çağır də.

S ə f ə r . Ay ağa! Abavü əcdadım nə eləsin! Sən əlinlə bu otağı göstərdin bayaq, mən də ora getdim. Burda dəxi dədəm-babam nə eləsin.

H ə m z ə . Adə, tez yeri, çağır gəlsin!

S ə f ə r . Baş üstə ağa! (*Gedir. Səriyyə gəlir*.)

H ə m z ə . Səriyyə, bilirsən nə var? Səni Qurbana vermişik. (*Səriyyə ağlayır*.) Bu gün nikah kəsməyə gedəcəyik. Biz gəlincə hazır ol. (*Kənara*.) Şadlığından ağlayır, görürsünüz, dinmir. Yəni razıdır!

Ç i m n a z . Mənim qızım ağıllıdır. Heç böyük sözündən çızmaz.

S ə f ə r (*kənara*). İndi bunlar əriştə doğrayırlar, amma qız heç razı deyil.

S ə r i y y ə . Mən Rüstəm ilə hələ uşaqlıqdan bir yerdə olduğum üçün ondan ayrı yaşaya bilmərəm.

H ə m z ə . Necə? Nə dedin? (*Səriyyə ağlayır*.) Səninlə deyiləm? De görüm nə dedin?

S ə r i y y ə . Mən Qurbana getməyə... (*Ağlayır*.)

H ə m z ə . Sonra nə oldu.

S ə r i y y ə . Mən Qurbana getməyə razı... (*Ağlayır*.)

H ə m z ə . Sonra? De görüm, tez bağrım çatladı.

S ə r i y y ə . Bəli, razı deyiləm!

H ə m z ə . Razi deyilsən? (*Qızı vurur. Qız yıxılır və durub o biri otağa gedir*.) Mən səni bu saat razı edərəm. (*Qurban daxil olur. Məhərrəm bunları o biri otağa qoymur*.) Bax bir belə kişi, o bir nəfər! O da bizim ilə inad yeritsə, onda gərək bizə papaq haram olsun.

M ə h ə r r ə m . Canım, güc ilə iş aşmaz. Bir toyuğu güc ilə tutmaq olmaz.

Həmzə. Elə tutaram ki, özü də afərin deyər. Biz nikah eləyərək, iş düzələr, düzəlməz, necə bayaq dedim, doğrarıq və aparıb tullarıq. Heç kəs də onun burda olduğunu bilmir.

Məhərrəm. Bəs Rüstəm? Ona nə cavab verəcəksiniz? Bir aydan bəri həştad dəfə gəlib, içəri qoymayıbsınız.

Həmzə. Əgər mümkün olar, onu da adaxlısı kimi edərik.

Məhərrəm. Məgər Allahdan qorxmursunuz?

Həmzə. Yox? Ya gərək onu öldürəm, ya da razı eləyəm. Artıq söz lazım deyil, vəssalam. İndi durun, gedək bir qədər paltar alağ, sonra gəlib gedək axundun yanına. (*Səfərə.*) Sən burda dayan, heç kəsi bura qoyma. Burdakı qızı da bir yana qoyma getsin... Əgər bu qız qaçsa, eləcə gəlib lap atana od vuraram.

Səfər. Baş üstə, ağa, heç kəsi qoymaram.

Hamısı gedir, Məhərrəmdən başqa.

Məhərrəm (*fikirdən sonra*). Ah! Cəhalət! Cəhalət! Səndən daha nələr gözləmək olmaz! Əcəba, dünya üzündə birçə müsəlmanlardan ötrü yaranmışdın? Zalım! Napak! Bunlar hamı sənin təsirindir ki, insaf, mürüvvət, vicdan, hamısı unudulmuş!!! Bunlar hamı sənin təsirindir ki, ədl, ədalət, Quran, kitab, şəriət, hamısı yaddan çıxmış!!! Bunlar hamısı sənin təsirindir ki, Allah, peyğəmbər, imam, din, məzhəb, hamısı bir kənara atılmış!!! Ah, biçarə müsəlmanlar! Cəhalətin pəncəyibiəmanində, səfalətin qəhri-nəhanində puç olub gedirsiniz! Haradasınız, ey vicdaniyyət, ey həqqaniyyət ki, bu qədər zülmələrə qarşı bir çarə axtarmırsınız? Haradasınız, ey ədalət ki, bir nəfər zalımı muradına yetirmək üçün iki nəfər illərcə zəhmət çəkmiş, millətin gələcək çiçəklərini həyatından mərhum etmək istəyirlər. (*Gedir, yavaş-yavaş dayanır qapının ağzında.*)

Səriyyə. Ah, öldüm! Allah!!! (*O biri otaqdan zarıldaır.*)

Məhərrəm.

Ya rəb! Eşitgilən bu yetimin nəvasını.
Gör millətin fəleklərə çıxmış sədasını.
Puç oldu cəhl ilə zərü zibası millətin,
Ey vah!!! Puç olaydı binası cəhalətin.

Pərdə

İKİNCİ MƏCLİS

Vaqe olur keçən otaqda. Səriyyə tək və pərişan oturub.

Səriyyə. Bədbəxt canım! Neçə illər idi ümid edirdim ki, gələcəkdə Rüstəm, əmim oğlu, istəklim ilə bəxtiyar yaşayacağam. Amma, heyhat! Ey dövrani-zalım! Ey taleyi-bivəfa! Bumu illər ilə gözlədiyim həyat? Bumu illər ilə intizarı olduğum istiqbal? Bumu illər ilə həsrətini çəkdiyim səadət? Beləmi günləri mən xəyalımda bəsləyirdim? Ah! Azadə bir bülbül kimi həmişə güllər arasında gəzdiyim halda, indi gör qəza məni nələrə məhkum etmiş? Alçaq cinayətkarlar kimi məni həbsə salıb, nökrəri də üstümə zindanban qoyublar. İlahi! Bu qədər zülm rəvamı? Ey rəbbim! Yox! Yox! Mən dəxi bu zülmə tab edə bilmirəm. Hər nə tövr ilə olursa olsun, mən gərək bu gün Rüstəmi görüb, həmin zənciri-əsarəti ya tar-mar edəm, ya özüm məhv olam. Mənim dəxi səbr etməyə taqətim qalmadı. Ax! Zalım kişilər! Ərlər! Məzlumə qadınlar! Qızlar! (*Oturub yazandan sonra.*) Səfər!.. Ay Səfər!..

Səfər (*daxil olur*). Nə deyirsən?

Səriyyə. Səfər! Hacı Muradalının evini görmüşsən?

Səfər. Necə, Hacı Muradın?

Səriyyə. Yox, Hacı Muradalının! Başa düşdün?

Səfər. Yaxşı də, bunu deynən, Hacı Murad Əli. (*Boğazından deyir.*)

Mən də başa düşüm!

Səriyyə. Hə, deməli, başa düşdün, hə?

Səfər. Əlbət ki, başa düşdüm, Murad Əli də.

Səriyyə. Yaxşı, orada Rüstəm var, onu tanıyırsanmı?

Səfər. Hansı Rüstəm? O küçədə Rüstəm o qədər var ki. (*Fikir-ləşir.*) Hə, o sizin qohumunuz Rüstəmi deyirsən?

Səriyyə. Hə, hə, o Rüstəmi!

Səfər. Tanıyıram! Sonra, nə olsun?

Səriyyə. Gəl səni beş dəqiqəliyə ora göndərim.

Səfər. Yox! Yox! Ağa gəlib qol-qıçımı sındırar.

Səriyyə. Ağan gəlincə gedib gələrsən.

Səfər. Yox! Yox! Allah xatiriyçün məndən xatanı uzaq elə.

Səriyyə. Səfər! Allah rızasına mənə rəhmin gəlsin. Görürsən özün, mənə nə qədər zülm eləyirlər. Mənə rəhmin gəlmirmi?

Səfər. Ay xanım, vallah gedərəm ha! Amma mən də qorxuram.

Səriyyə. Səfər! Sən gəl get, sonra bir yaxşı şey verərəm, arvadın üçün apararsan.

Səfər. Əvvəlcə ver, görüm nədir?

Səriyyə (*oyan-buyana baxır*). Vallahı burada heç bir şeyə gümanım gəlmir. (*Boğazından ipək örpəyi açıb ona verir.*) Bu ipək örpəyi əmim mənə iki-üç gün vəfatından qabaq almışdı. Ala! Apar arvadına bağışla.

Səfər (*kənara*). Bilirəm, dədə-babam gorbagor olacaq! Cəhə-nəmə, ondan mənə bir zərər yoxdur. Amma burada beş manatlıq şey mənə qalar. (*Səriyyəyə.*) Gedirəm, amma gərək qapımı qıfillayım. Yoxsa oğru gəlib çarığımı-zadımı oğurlayıb aparar.

Səriyyə. Yaxşı qıfilla. Bax, bu kağızı verərsən Rüstəmə, bildin?

Səfər. Bildim, bildim. Amma lənət kor şeytana, bilirəm Həmzə qol-qıçımı sındıracaq, yainki, saqqalımın tükünü yolub, sifətimi arsız sifətinə döndərəcək. (*Qapımı qıfillayıb gedir.*)

Səriyyə. Baxın, bunlar tamam məndən ötrüdür ki, mən çıxıb qaçmayım. Biçarə Səfər, ancaq üzümə deməyə utanır. Çarığımı apararlar, – deyə bəhanə gətirir. Amma o zalımlar heç utanmırlar. Bir aydır pərvanəni şamdan ayıran kimi məni də Rüstəmdən ayırıblar. Hələ srağagün anam mənə deyir ki, Rüstəm belədir, acıqlıdır, səni döyər. Mənim dayım oğlu Qurban belə gözəldir, belə pulludur, səni ona vermişəm. Mən də günahkar olub dedim ki, razı deyiləm. Sifətimə bir sillə vurdu ki, qulağım cingildədi. Hələ bu gün səhər məni o qədər vurublar ki, əndamım gömgöy göyərüb. Hərgah Məhərrəm olmasaydı, məni öldürürdülər. O, onları sakit elədi.

Səfər (*daxil olur*). A kişi, o oğlan gəlib ki, mən də bura girəcəyəm. Mən deyirəm olmaz. O heç qulaq asmır. İstədim qapımı örtəm, itələdi. Əlim qaldı qapı arasında, əzildi. Aman! Aman! Vay, dədəm vay!.. Deyirəm ağam deyib buraya adam-zad buraxma.

Səriyyə. Eybi yoxdur, qoy gəlsin, bu saat gedəcək!

Səfər. Yox, heç yeri yoxdur.

Səriyyə. Sən allah, Səfər! Burax gəlsin, indicə gedəcək.

Səfər. Lənət kor şeytana, döyülməyinə döyüləcəyəm, qoy elə o da gəlsin. (*Gedir.*)

Rüstəm daxil olur, hər ikisi qucaqlaşırlar. Səriyyə ağlayır.

Rüstəm. Səriyyə, əhdinizdən nə tez döndünüz? Nə üçün evə gəlmirsiniz?

Səriyyə. Ah, Rüstəm! Rüstəm! Mən bivəfa deyiləm. Bir aydır sənsiz aramım yoxdur, dünya başıma dar olubdur. Amma sən məni heç axtarmırsan.

Rüstəm. Güzəl mələyim! Mən də fərağında məcnunam. Dörd dəfə gəlmişəm, deyiblər ki, Səriyyə evdə yoxdur. Mən də bu işi sizin əhdi sındırmaq istədiyinizə...

Səriyyə. Ah, Rüstəm! Məni səndən ayırmaq istəyirlər. Ona görə səni içəri buraxmırlar. Məni Qurbana veriblər. Bir çarə tap, Rüstəm, məni xilas et!

Rüstəm. Nə danışırsan? Kim bizi ayırır? Bu nə sözdür?

Səriyyə. Biz əhd eləmişdik ki, ölənə kimi bir-birindən ayrılmayaq. Rüstəm, əhdinə vəfa et! Məni bu zindandan xilas elə!

Rüstəm. Güzəlim! Siz razı olmasanız, gücləmi sizi verəcəklər?

Səriyyə. Bəli! Güc ilə məni razı olmağa məcbur edirlər. Budur, qapılar üzümə bağlanıb, məni burada məhbus saxlayıblar. Heç kəsle danışmağa qoymurlar ki, dərdimi bir kimsə bilməsin.

Rüstəm. Əzizim! Belə iş olmaz. Buna anan da razı olmaz.

Səriyyə. Yox, anam onlardan da zalımdır. Onlar hamısı qət ediblər ki, səni burada mənim yanımda görsələr öldürsünlər.

Rüstəm. Axı nə səbəbə, nə üçün?

Səriyyə. Bu gün anam, Həməzə və oğlanları məsləhət qoydular ki, məni Qurbana versinlər. Mən dedim ki, razı deyiləm. Bundan ötrü məni o qədər döydülər ki, ancaq Allah halımdan xəbər tutdu. Bu işlərin də bəisi Həməzə ilə anamdır.

Rüstəm. Səriyyə, sevgilim, belə iş olmaz! Güclə şey yaramaz. Onlar bilirlər ki, biz bir-birindən ayrılmırıq! Belə iş eləməzlər.

Səriyyə. Yox, Rüstəm, sən bilmirsən mənə nə zülmələr edirlər. *(Ağlayır.)*

Rüstəm. Səriyyə! Ağlama! Yenə yalvarım, görək, bəlkə rəhm-ləri gəldi.

Səriyyə. Rüstəm! Yalvarmaq zamanı keçib. Əgər yalvarmaq ilə olsaydı, mən çox yalvarmışam, ağlamışam. Heç bir şey olmur. Hər kəlmə üçün bir dəfə döyülmüşəm.

Rüstəm. Bəs indi nə çarə edək?

Səriyyə. Bax, bir kəlmə söz üçün məni nə cür vurublar! *(Qolunu göstərir.)*

Rüstəm. Allah, bu zülmələrə şahid ol! İllərlə ürəyimizdə bəslədiyimiz ümidləri məhv etmək istəyirlər. Atam ölmüş, daha bir kəsdən kömək diləməyə gümanım gəlmir. Yox, Səriyyə, elə də olmaz. Lazımdır ki, bir qədər mülayimənə yalvaraq.

Səriyyə. Rüstəm, bunların rəhminə güvənməkdənsə, dəryada iyənə üstünə minib xilas olmağa güvənmək daha əfsəldir.

Rüstəm. Artıq heç bir çarə yoxdur, gözəl! Gəl nə qədər onlar burada yoxdur, qaçaq! Gəl, gedək!

Səriyyə Səfərə baxır.

Səfər (*kənara*). Döyülməyinə döyüləcəyəm, qoy xırlı-pırlı, ağıllı-başlı döyülüm! Oynayan yerli oynar. Gedin! Heç bir tikə sizi tutmaram. Gördüm dəyənək haqq-hesabı var, mən də qaçıb sizin yanınıza gələm. Gedin, Allah sizə kömək eləsin. (*Səs gəlir.*) Bircə dayanın, görüm o nə səsdür. (*Gedir.*)

Səriyyə. Deyəsən, Rüstəm, xəbər tutublar.

Səfər (*daxil olur*). Ay xanım, ağa öz oğlanları ilə gəlir.

Həmzə (*öz oğlanları ilə daxil olur*). Bu nə hekayətdir? Bunu kim buraxdı?

Rüstəm. Məgər nə olar bura gələndə? Mən buranı öz evim kimi sanıb gəlmişəm. Atam sağ olanda da mən bura gələrdim. İndi nə olub ki, məni bura buraxmaq istəmirsiniz? Mənim təqsirim nədir?

Həmzə. Sənin təqsirini mən sənə bildirirəm. Sənin o qızın yanında nə işin var?

Rüstəm. Məgər o qızın yanına gəlmək qadağandır?

Səriyyə (*kənara*). Allah! İndi onu öldürürlər.

Həmzə. Əlbət ki, qadağandır. Məgər sən mənim evimi nə hesab edirsən?

Rüstəm. Mən həmişə gecə-gündüz o qızla olmuşam. Onunla böyümüşəm. İndi nə səbəbə gəlmək olmayır?

Həmzə. Dəxi sən görün ağaclar kəsildi. Bir də o qızın yanına gəlməyə ixtiyarın yoxdur, çünki o qızı özgəyə vermişəm.

Rüstəm. Necə özgəyə vermişəm, bəs mən?.. Mən?..

Həmzə. Sən bir də qiyamətdə onu görərsən?

Rüstəm (*stulu götürür*). Ox, dəxi can gəldi boğazıma, ya Allah...

Həmzə (*tutur stulu*). Adə, vurun bu həyasız oğlunu! (*Rüstəm tutur Həmzənin yaxasından.*)

Qurban. Adə, burax atamı?

Həmzə. Adə, Qurban ölmüşsən? Tapança ilə vursana.

Qurban tapançanı divardan götürüb Rüstəmi vurmaq istədikdə, Səriyyə qışqırıb mane olur.

Səriyyə. Yox, onu vurma, məni vur.

Qurban. Çəkil qabağımdan, sənə deyirəm. (*İtləyir Səriyyəni. Getmək istədikdə Məhərrəm qoymur.*)

Həmzə. Haram olsun sizə yediyiniz çörəklər. Mən onun üçün göydə gəzirdim, yerdə əlimə düşmüşdü, niyə onu tutub sağ buraxdınız?

Qurban. Hərgah Məhərrəm onu qaçırmısaydı, onu bir gülləyə qurban edərdim.

Səfər (*kənara*). Bəs necə, kişi əvvəlinci qoçudur. (Çıxır bayıra.)

Həmzə (*Məhərrəmə*). Buna bax, bu da ona kömək edir. Yoxsa o mənim əlimdən sağ qurtara bilərdi?

Məhərrəm. Ay ata! Belə iş yaramaz. Mən dünən də demişəm: Qurban üçün qız az deyil. Birini alıb ölüb. İndi bir dul alsın və ya dul istəmir, ayrı bir qız alsın. Nahaq yerə iki cavanı bədbəxt edirsiniz. Qurban onu öldürür, özü də katorqaya gedər. Qız da Rüstəmsiz yaşamaz! Nə üçün yaxın bir qohumluq arasında ədavət qalxсын. Hərgah Qurban zor ilə o qızı alsın da... heç biri bir gün görməz, fəna bir həyat qarşısında məhv olub gedərlər. Çünki Səriyyə Rüstəmi sevir, Rüstəmə aşıqdır, Rüstəm də Səriyyəyə. Bunu bir dəfə demişəm, siz nahaq yerə bu cavanları zəlalətə salmayın.

Həmzə. Yəni sözün qıyası nə demək istəyirsən?

Məhərrəm. Mən onu demək istəyirəm ki, Səriyyəni Rüstəmə verib, Qurban üçün özgə qız alın.

Həmzə. Səsini kəs məlun! Yoxsa başını əzərəm. Boyuna bax! Bir qarış boyu yoxdur, bizim başımıza ağıl qoyur.

Məhərrəm. Ay ata! Axı onlar bir-birini sevirilər. Onları ayırmaq da mümkün deyil. Bu sizin üçün günahı-kəbirədir. Çünki bədbəxtliyə bəis siz olursunuz. Allahdan qorxun.

Həmzə. Adə! Burada nə günah yeri var? Qızıdır, o da istəyir, mən də... O alanda savab oldu, mən alanda günah? Sabah biri gəldi ki, arvadını istəyirəm. Vermədim, bu da mənim üçün bir günah oldu?

Məhərrəm. Ay canım!..

Həmzə. Belə bir zəhrimar canım, dərd canım! Babının bir babı, gəlib bizim üçün vəkillik edəcək. Belə mənim də inadda əlim var. Ya gərək bunlar qəbirə getsinlər, ya Sibirə. Axır o qız ölsə də, verməyə-cəyəm!.. Vəssalam.

Məhərrəm. Əhsən möminliyinə. (*Gedir.*)

Həmzə. Allah vursun sənin kimi övladı. Aləm oxuyar mömin, axund olar. Amma bu Allah vurmuş oxuyub babı olub. Bu da camaatın təzə uşqollası! Səfər! Səfər!

Səfər (*daxil olur*). Nə buyurursan ağa?

Həmzə. Adə, ay heyvan oğlu heyvan! Mən sənə deməmişdim qapıdan bir yana tərpnəmə, bura adam-zad gəlməsin?

Səfər (*əsə-əsə*). Ay ağa! Vallah qapını qıfillamışdım, getmişdim. Tez yenə qayıtdım gəldim.

Həmzə. Məgər hansı cəhənnəmə getmişdin?

Səfər. Ay ağa! Məgər neçə cəhənnəm var?

Həmzə. Heyvan oğlu heyvan, hələ mənimlə sual-cavaba başla! Belə hara getmişdin? (*Gedir üstünə.*)

Səfər. Vallah, ağa, qələt eləmişəm! Gələn səfər gedəndə daha qapını qıfillamaram, açıq qoyub gedərəm.

Həmzə. Allahü-əkbər! Adə, mən deyirəm heç getmə. Bildin?

Səfər. Baş üstə, ağa, istəyirsən heç qapıda da dayanmayım.

Həmzə. Ay kişilər, belə heyvana nə deyəsən?

Səfər (*kənara*). Hər nə deyirsən de, ancaq dəyənək haqq-hesabı olmasın.

Səriyyə (*o biri otaqdan*). Ah! İlahi!!!

Həmzə (*Səriyyəyə tərəf*). Zəhrimar! Səni bir dərdə salım ki, dərmanın ələ düşməsin! (*Qurbana.*) Qurban! Səfəri apar bu tin dükandan bir kəllə qənd al, ver ona, gətirsin, gedək axundun yanına.

Səfər ilə Qurban gedirlər. Yerdə qalanlar keçirlər o biri otağa.

Səriyyə. Bəli! Hər bir yerdən ümidim kəsildi. Bircə ümidim qalır ki, o da şəriətimizdir. İndi məni axundun yanına apararlar, onda deyərəm ki, razı deyiləm! Axund nikah kəsməz, sonra gərək nə olar. Belə də gözəl şəriət olar? Hər şeyi gözəl surətdə əmr buyurmuşdur.

Qurban, Səfər daxil olurlar. Qurban baxır o biri otağa.

Səfər. Qəndi axund yeyəcək, nahaq yerə çiynim əzildi.

Həmzə. Hə... Gəlmişsiniz... Adə, Səfər, götür qəndi gedək. (*Hamı çıxır.*)

Səriyyə (*yıxılır ayaqlarına*). Ay baba! Vallah mən bu işə razı deyiləm!

H ə m z ə . S ə s i n i k ə s , h ə y a s ı z ! M ə g ə r s ə n i n i l ə d i r r a z ı o l m u y a s a n ?
V a x t a k i , a n a n v ə m ə n r a z ı y ı q , s ə n d ə q ə l ə t e l ə y i r s ə n ? B i r s a a t d a n s o n r a
s ə n i h ə m i ş ə l i k a d a m e l ə r ə m .

S ə r i y y ə n i i t ə l ə y i b g e d i r v ə q a p ı n ı q ı f ı l l a y ı r .
B i r a z d a n s o n r a R ü s t ə m p ə n c ə r ə n i n q a b a ğ ı n d a g ö r ü n ü r .

R ü s t ə m . S ə r i y y ə ! A ğ l a m a ! S ə b r e l ə !

S ə r i y y ə R ü s t ə m i g ö r c ə k p ə n c ə r ə n i n q a b a ğ ı n a a t ı l ı r .

S ə r i y y ə . B i r a z s ə n d ə n q a b a q a n a m , H ə m z ə v ə o ğ l u a x u n d u n
y a n ı n a g e t d i l ə r . M ə n i a p a r m a d ı l a r .

R ü s t ə m . Y a x ş ı , d ə x i s ə n a ğ l a m a ! M ə n g e d i b b u s a a t a x u n d a s ı z i n
r a z ı o l m a m a ğ ı n ı z ı b i l d i r ə r ə m . S a l a m a t q a l . (*G e d i r .*)

B u h a l d a Q u r b a n o b i r i o t a q d a n d a x i l o l u r . Q a p ı n ı i t ə l ə y i r ,
q a p ı b a ğ l ı o l d u ğ u n d a n , m ı x d a n t a p a n ç a n ı g ö t ü r ü b , y a n o t a q d a n
ç ı x ı b p ə n c ə r ə n i n q a b a ğ ı n a , R ü s t ə m g e d ə n t ə r ə f ə y ü y ü r t ü r .

S ə r i y y ə . A h , z a l ı m , g e t d i ! İ l a h i , s ə n R ü s t ə m ə k ö m ə k o l .

B i r b ə r k s ə s g ə l i r . B i r a z d a n s o n r a Q u r b a n q a y ı d ı r .

Q u r b a n . H ə ... Y a x ş ı d ı r ? İ n d i g ö r ə k n ə e d ə c ə k s ə n ? K i m i n l ə d a -
n ı ş a c a q s a n ? K i m i s e v ə c ə k s ə n ? R ü s t ə m d ə ö l d ü ?

S ə r i y y ə . N e c ə , R ü s t ə m ö l d ü !

Q u r b a n . C a n ı d a ç ı x d ı !

S ə r i y y ə . A h ! .. Y o x , m ə n d ə R ü s t ə m d ə n s o n r a y a ş a m a q i s t ə m i r ə m .
D ə x i m ə n ö l ü m i s t ə y i r ə m .

Q u r b a n . Y e n ə d i l i n i k ə s m i r s ə n ?

S ə r i y y ə . H ə r g a h s ə n d ə i n s a f v a r s a , t a p a n ç a i l ə v u r . B i r d ə f ə l i k
m ə n i b u b ə l a d a n q u r t a r .

Q u r b a n . S ə n ə d e m i r ə m k ə s s ə s i n i ! (*İ t ə l ə y i r , g e d i r o b i r i o t a ğ a .*)

S ə r i y y ə .

Y a r ə b , n e ç i n r ə v a q ı d a ğ ı l m ı r f ə l ə k l ə r i n ?
G ö r m ü r m ü z a l i m a n ı - c ə h a n ı n c ə f a s ı n ı ?
Z a l i m , n ə q ə d ə r z ü l m e l ə y i r s ə n , e l ə ... f ə q ə t ,
A x ı r d a b u z ü l m ü n g ö r ə c ə k s ə n c ə z a s ı n ı !

P ə r d ə

ÜÇÜNCÜ MƏCLİS

Vaqe olur qayət, qəni, lakin çirkin döşənmiş axundun evində.
Otaq xalılar ilə döşənmiş, bir küncdə yeşik üstündə bir qədən köhnə
kitab, axundun altında döşək, Molla Möhsün ilə söhbət edir.

Axund. Bəli! Beytülxəlayə girmək şərtləri çox ağırdır. Odur ki, bu zamanın cavanları təharətsiz dururlar. Şəxs gərək aftafanı sağ əlində tutub, sol əli ilə qapını açsın və sağ ayağını içəri qoyub, sonra sol ayağını daxil etsin.

Molla Möhsün. Cənab axund! Bəlkə bir şəxsin əli naqisdir?

Axund. Elə olan surətdə, ərz olunsun ağanın qulluğuna, ağayi-Həmzeyi-Səlyaninin buyurduğuna görə, aftafanı yerə qoyub, hansı əli ilə mümkün olsa qapını açsın! Xülasə, Molla Möhsün, şəriət işi çətin əmrdir.

Molla Möhsün. Ay ağa! Bəzi müsəlman qızları uşqollaya gedir, ona bəs nə buyurursunuz?

Axund. Mən? Nə buyuracağam! Mənim ağzım nədir! Bu barədə ülamalər buyurublar! Nəinki qızların, xeyr... lap oğlanların da oxumağı haramdır. Hətta ağayi-Səyid Həsəni-Mazəndərani öz risaləsində buyurur: hər o şəxsi ki, övladını uşqollaya qoysa, qiyamətin günü olcaq, onu burnu üstə cəhənnəmə sürüyəcəklər. Canım, qız bir yasin surəsini bildi, bəsdir, kifayətdir və oğlana da lazım olan məsələləri gəlib mənim kimi axundlardan xəbər alar, vəssalam. Di, anladın məsələni?

Molla Möhsün. Bəs deyirlər, o məktəblərdə əvvəlinci ildən şəriət öyrədirlər.

Axund. Yaxşı, tutaram ki, şəriət öyrədirlər! Bəs niyə orada oxuyub çıxanların əksəri tərkəssəlat, qumarbaz, çaxır içən, Allahı, Qurani, peyğəmbəri, imamları və bizim kimi axundları danan olur? Ey mömin kişi, hansını deyim? Keçən gün bir uşqolla uşağı Quranın tərcüməsini mənim yanına gətirib deyir: cənab axund, bu Qurana bax, gör yaxşı tərcümə olunub. Bə məhzi ki, mən bu sözü eşitdim, elə bil ki, rəhmətlik atamın qəbrinə od vurdular. Dedim: ay laməzhəb! Qurani da tərcümə etmək olarmı? Bu hansı kitabda yazılıb? Axı belə müsəlmançılıq olmaz, ay biqeyrət, axır Qurana da əl apardın?

Molla Möhsün. Cənab axund, Qurani heç mümkün deyil tərcümə etmək?

Axund. Əlbəttə ki, mümkün deyil! Əgər sən bu sözü ürəkdən deyirsənsə, müsəlmançılığın dürüst deyil. Çünki Quranın hər kəlməsinin

lap azı səkkizdən tutmuş yetmiş ikiyə qədər mənası var. Di elə Quranı tərcümə, görək nə tövr edirsən. And olsun sənin başına, cəmi üləmaların, yəni cənab Həmzəyi-Səlyaninin, ağayi-Səyid Həsəni-Mazəndəraninin və mərhum ağayi-Səyid Molla Məhəmmədi-Ordubadinin fitvaları bunadır; hər o şəxsi ki, Quranı türkcə tərcümə edə, o ağaların buyurduğuna görə, o şəxs, yəni mütərcim, ömrünün əvvəlindən ta qiyamətədək lənətə giriftar olar. Di anladın məsələni?

Molla Möhsün. Bəli, axund, Allah səndən razı olsun! Düz buyursunuz.

Bu halda Həmzə, Səfər və qeyriləri daxil olur.
Səfər əyləşir qapı ağzında.

Həmzə. Salaməleyküm!

Axund. Vay əleyküməssalam, buyurun, əyləşin! (*Səfərə.*) Adə, siz də buyurun bu tərəfə. Bacı, siz də zəhmət çəkin o biri otağa...

Səfər. Xeyr, axund, yerim çox yaxşıdır! (*Kənara.*) Zalım oğlu yaxşı duyub işi.

Axund. Yaxşı, bəndəyə məxsus nə qulluğunuz var?

Səfər. Şoğərib o qədər ağırdır ki, çiyinimi lap üzüb!

Həmzə. Cənab axund, qul sahibi olarsınız!

Axund. Çox sağ ol, Allah imanını kamil eləsin.

Həmzə. Mən xahiş etmək istəyirəm ki, iki qulbəçənizi bir-birinə məhrəm edəsiniz.

Axund. Çox yaxşı! Çox gözəl, çox pakizə, çox qəşəng. Allah mübarək eləsin. Bu barədə mötəbər hədis var. Bu nikah kəsməkdən və ya kəsdirməkdən zorba səvab yoxdur, ələlxüsus, siğə ola. Üləmaların çoxu bu barədə yazırlar ki, o evdə ki, siğə oxunur, həmin evin damınə o qədər mələklər yığılır ki...

Səfər. Yəni sənin saqqalının tükü qədər?

Axund. Damda yer olmaz, bir-birindən sallanarlar, bir-birini itələrlər. Axırda, ağayi Molla Hacı İbrahimi-Nəxçıvaninin yazdığına görə, biri yıxılıb ayağı şikəst olar.

Səfər. A kişi, damı-zadı uçurdarlar başımıza, qoy görək ha!!!

Axund. Sonradan da, əksər üləmanın, əz on gümlə, ağayi “Camişül-ülüm” Mazəndəraninin fitvasınca, o mələkin ayağı sağalar, şəfa tapar. Amma mərhum ağayi Hacı Səmədi-Məmağani öz risaləsində yazır ki, xeyr, o mələk həmişə şikəst qalar və o şikəstliylə fəxr edər ki, siğə oxunan evin damından yıxılmışam.

Səfər. Ağa, bu dama gəliblər?

Axund. Bəli! Bəli! Nə deyirsiniz!

Səfər. Durum bir baxım görə, onlar necə adamdırlar? O bir dənəsi yığılanda elə göyde tutum ki, yerə dəyib qıçı sınmasın.

Axund. Xeyr, siz səhv edirsiniz! Onları görmək olmaz. Çünki onlar, ərz olsun ağaların qulluğu-şəriflərinə, nurdan xələq olunublar və gözə də görünməzlər.

Molla Möhsün. Şükürlər olsun Allahın qüdrətinə!

Səfər. Yaxşı, cənab axund, bəs siz onları nə tövr görürsünüz?

Həmzə. Adə! Axmaq-axmaq danışma! Utanmaz oğlu, hələ durub iki saat da cənab axunda zəhmət verib məsələ elər.

Axund. Xeyr! Siz naھاq yerə mane olursunuz. O çox yaxşı eləyir ki, soruşur, çünki şəriət ki, var, tük kimi bir şeydir. Bir balaca lazım olmayan tərəfə dartdın, qırılar, yəni günahkar olarsan!

Həmzə. Əstəğfürulla rəbbi və əttöbə ileyh! Allah şeytana lənət eləsin!

Axund (*səfərə*). Qaldı sizin sualınızın cavabı, ərz olsun, o mələkləri gördün və ya görmədin, vacibatdan deyil. Bir kərrə eşitdin, kifayət edər. (*Qələmdandan qələm və kağız götürüb yazandan sonra.*) Mənkühə qızın və mənkühə oğlanın ismilərini buyurun!

Həmzə. Səriyyə və Qurban.

Axund. Çox gözəl və çox pakizə. (*Yazır.*) Yaxşı, mənkühə qız buradadır, ya yox?

Həmzə. Xeyr!

Axund. Eybi yoxdur! Eybi yoxdur! Olmamağı məsləhətdir.

Səfər. Zalım oğlunu kəllə qənd lap başdan çıxarıbdır!

Axund. Yaxşı! Qızdan vəkil kim ola?

Həmzə. Anası Çimnaz. (*Səfərə.*) Adə, Çimnazı çağır gəlsin.

Çimnaz gəlir.

Axund. Yaxşı, sən öz qızın üçün şəhadət edirsən ki, Səriyyə Qurbana getməyə razıdır?

Çimnaz. Bəli, mən şəhadət verirəm ki, qız razıdır!

Səfər. Yalançının imanına tula bağlayım, heç qız razıdır?

Axund. Yaxşı, indi iki nəfər də şahid gərəkdir. Biri qız tərəfindən və biri də oğlan tərəfindən.

Həmzə (*öz-özünə*). Yaxşı, mən ollam oğlan tərəfindən. Səfər də olar qız tərəfindən. (*Axunda.*) Cənab axund, bizim evdən şahid yararmı?

Axund. A kişi, nə üçün yaramaz? O dəxi də gözəldir ki! Yaxşı, ismi?
Həmzə. Səfər.

Səfər (*gəlir yaxına*). Nə buyurursunuz?

Axund. Sən şəhadət vermək bilirsənmi?

Səfər. Hə! Şəhadət kəlməmi? Nə üçün bilmirəm, məgər mən müsəlman deyiləm?

Axund. Xeyr, şəhadət ərz edirəm.

Səfər. Cənab axund! Başa düşürəm, bir siz dayanın mən deyim!
Əgər qələtim olsa kəlləni vur başıma.

Axund. Siz mültəfit deyilsiniz!

Səfər. Bir siz dayanın mən deyim! Əşhədən-laila...

Axund. Adə, ay heyvan, başa düş: belə bir şəhadətdən demirəm.

Səfər. Ay ağa, bunun cəmisini iki dənədir. Biri kəlməyi-şəhadət, biri də kəlməyi-torbə və ya ki, “rütubətdir”.

Axund. Kəlməyi-torbə xeyr, ona biz üləmə kəlməyi-teyyibə deyirik.

Səfər. Hə... hə... tiybə... onu deyirsiniz? Onu da bilirəm. Onda heç qələtim yoxdur.

Axund. Şəhadət deyirəm, hey... yəni şahidlik...

Səfər. Yəni şahid götürməyə, mən kəlməyi-tiybəmi bilirəm.

Axund. Baho! Siz yenə mültəfit olmadınız.

Həmzə. Adə, bir başa düş, gör sənə nə deyirlər.

Səfər. Ay ağa, mən hamısını başa düşürəm.

Həmzə. Adə, belə de ki, Səriyyə Qurbana getməyə razıdır.

Səfər. O məgər kəlməyi-şəhadətdir?

Həmzə. Adə, biz səndən şəhadət istəmirik, şahidlik deyirik!

Səfər. Pəs axund ağa şəhadət buyururdu, mən də ona şəhadət ərz edirdim.

Həmzə. Yox, o da şahidlik deyirdi.

Səfər cavab vermir.

Həmzə. Adə! Burda bir çətin şey yoxdur ki, deyinən o evimizdəki qız Qurbana getməyə razıdır. Başa düşdün?

Səfər. Əlbət ki, başa düşdüm. Qanmaz deyiləm ki, şahidlik edirəm, amma bilmirəm düzünü deyim yalanını?

Axund. Əlbət ki, düzünü demək lazımdır.

Səfər (*Həmzəyə baxır*). Axı qorxuram.

Axund. Qorxma, de!

Səfər. Deyirəm, amma nə cür, bilmirəm.

A x u n d . Yəni çə?

S ə f ə r . Necə yəni çə?

H ə m z ə . Adə! Dəxi 36 saat ispor lazım deyil ki, bir kərrə de qız razıdır, vəssalam!

S ə f ə r . Yəni, yəni lazım deyil. Bax, mən şahidlik edirəm ki, Səriyyə Rüstəmə getməyə razıdır.

A x u n d . Xeyr, siz səhv edirsiniz. Rüstəmə yox Qurbana...

S ə f ə r . Xeyr, cənab axund, siz səhv edirsiniz, Qurbana yox, Rüstəmə.

H ə m z ə . Adə, biz səndən Qurban sözü soruşuruq. Cənab axund, bu axmaq oğlu axmaq lap çaşıb, danışdığını bilmir.

A x u n d . A kişi, nöker özü nədir ki, onun şahidliyi nə ola.

S ə f ə r (*kənarə*). Saqqalım yoxdur, tükü bitməyir. Saqqalım yoxdur, sözüüm ötməyir. Sözüün düzünü deyəndə heyvan oğlu, axmaq oğlu oluram.

H ə m z ə . Ay ağa, olmaz ki, (*pul qoyur axundun döşəyinin altına*) bu cənab şahidlik eləsin.

A x u n d . A kişi, nə üçün olmaz. Molla Möhsün! Bu cənab sizdən xahiş edir ki, siz şəhadət edəsiniz.

M o l l a M ö h s ü n . Mən məşqülüzuma olaram. Çünki mən heç bir şey bilmirəm və ondan əlavə iş, deyəsən, bir az şübhəli oldu!

A x u n d . Şahid iki lazım olduğuna görə deyirəm və bir də bu boyda kişinin yalan deməyəcəyinə əminəm, bunun atası rəhmətlik...

H ə m z ə (*kənarə*). Xeyr a... yenə başladı əlifbeydən...

A x u n d . Allah sizin ölənlərinizə rəhmət eləsin, çox yaxşı kişi idi. Həmişə ildə mənim üçün buğdasından, soğanından, qarpızından, lobya-sından, noxudundan göndərərdi. Hər halda bu da atasına oxşayacağı yəqinimdir. Ona görə şahid sizi də yaza bilərəm.

M o l l a M ö h s ü n . Axı qorxuram.

A x u n d . İnşallah heç bir şey olmaz, günahı olsa, mən zamin olaram.

M o l l a M ö h s ü n . Hərçənd qorxuramsa da, amma sizin xatiriniz üçün deyirəm.

A x u n d . A kişi, de, qorxma, babalın boynuma.

M o l l a M ö h s ü n . Mən şəhadət edirəm ki, Səriyyə Qurbana getməyə razıdır.

A x u n d . Vəssalam də! Dəxi burada bir çətin iş yoxdur. (*Axund kağızı yazıb tamam edəndən sonra yerə qoyub, yazının üstünə torpaq töküüb Həmzəyə verir.*) Allah-taala həzrətləri mübarək eləsin. Allah onları hər iki dünyada xoşbəxt eləsin.

Bu halda Rüstəm daxil olur.

Rüstəm. Salamöleyküm!

Axund. Öleyküməssalam...

Həmzə. Adə, Səfər, çıxar bunu bayıra...

Səfər (*kənara*). Bəlkə yazığın bir özgə işi var, çıx bayıra, ağa deyir, çıx bayıra, çıx!

Çimnaz. Həyasız oğlu yapışıb yaxamıza, əl çəkməz a-a...

Rüstəm. Çıxmıram!

Səfər. Ağa, mən dedim, çıxmadı.

Həmzə (*durur ayağa*). Adə, eşitmirsən çıx bayıra!..

Bir-birini itələyirlər. Molla Möhsün durub onları aram edir.

Molla Möhsün. Otur, ay kərbəlayı, bir görək nə var! Oturun!

Axund. Həzərat, sakit olun, görək bu cavan nə demək istəyir. Siz nə buyursunuz?

Rüstəm. Mən cənab axunddan acizənə rica etmək istəyirəm ki, indi nə işlə məşğul olduqlarını bəndəyə buyursunlar.

Həmzə. Sənə nə borcudur? Sən kimsən?

Səfər. Zalım oğlu elə bil ki, asmatordur.

Axund. Həzərat, aram olun. (*Rüstəmə*.) Nikah əqd edirdik.

Rüstəm. Kimlərin nikahını?

Axund. Səriyyə ilə Qurbanın!

Rüstəm. Aya, mənkuhə qızdan sual edib, rəyin bilib, razılığına əmin oldunuz?

Axund. Bəli, razılıq aldım!

Rüstəm. Bəs mənkuhə qız haradadır?

Axund. Qız qaibdir. Lakin ərz olsun, iki nəfər adil şəxs şahidlik edirlər ki, bəs qız razıdır.

Rüstəm. Yaxşı, şahidlər kimdir?

Axund. Bu ağa ilə bu xanım. (*Molla Möhsün ilə Çimnazı nişan verir.*)

Rüstəm (*Molla Möhsünə*). Cənab, siz bilirsiniz ki, Səriyyə Qurbana getməyə razıdır?

Molla Möhsün. Hə... yox... hə... Xeyr, bilmirəm...

Rüstəm. Cənab axund! Hansı dinin fitvasınca mənkuhə qızın özündən razılıq almamış nikah icra edirsiniz?..

Axund. Anası şəhadət etdi, biz də nikah kəsdik!

Rüstəm. Anası yalan deyir, bu nikaha qız razı deyil!

Səfər (*kənarə*). Mən də dedim razı deyil, amma axund kəllə qəndin xatirəsi üçün heç mənə qulaq da asmadı.

Axund. Siz nə danışırsınız? Ana heç vaxt qızının pisliyini istəməz.

Rüstəm. Mən ərz elədim ki, qız razı deyil və təvəqqə edirəm ki, qızın özünü çağırıb soruşasınız və həmin nikahnaməni pozun!

Axund. Mən heç vaxt nikahnaməni pozmamam və qızı da tələb etməyə ehtiyacım yoxdur.

Səfər. Allah vara əlli qız olsun, o kəllədən əl çəkməz!

Rüstəm. Onda siz aşkar xilaf-şər iş görürsünüz.

Axund. Artıq-əskik danışma, bura sənin üçün teatr deyil, bayıra çıx!

Səfər. Bəs necə, bura axundxanadır!

Axund. Övlad ki var, ata-ananın qolubağlı quludur. Lap miltanıya da nikah etməyə hazırım.

Səfər. Yəqin mələklər basabas salıb, davaya tamaşa edirlər. Bu dəfə on beşinin qıçı sınar, çünki tamaşa çoxdur.

Rüstəm. Ala, bu da bizim şəriətmədarımız. Şəriətimizdə necə gözəl yollar, maraqlı təriqlər var!.. Baxın, indi necə şəriətə xilaf gedən vicdansızlar özlərini şəriətmədar adlandırırlar. Əfəndim!

Axund. Əfəndi özünsən!

Rüstəm. Ağa! İnsaf edin, bir kəlləyə məsum və təqsirsiz bir qızı qurban etməyin.

Axund. Çox danışma, məlun! Bayıra çıx, nainsaf özünsən!

Rüstəm. Axund həzrətləri, hərgah siz o kəllədən ötrü bir bidətə iqdam edirsinizsə, o kəllənin qiymətini mən sizə verərəm. Ancaq şəriət qanununa mütabiq iş görüb özünü günahkar və həmin məsum, bigünah qızıçığı da bədbəxt etməyin!

Axund. Vallah... vallah, şəriət qənim olsun hər kim yalan desə!!! Neçin günah ələyirəm. Ancaq anası şəhadət etdi, mən də inandım. Amma indi ki, siz deyirsiniz qız razı deyil, ərz olsun, mən də şübhəyə düşdüm. Ona görə qızı tələb etməyə məcburam. (*Həmzəyə.*) Həqiqət, qızsız nikah dürüst olmaz. Mən sənin xatirin üçün kəsdimsə də, lakin həqiqət halda dürüst deyil.

Səfər. Pul adı eşidəndə nə tez razı oldu! Səhərdən bu oğlan məlun idi.

Həmzə. Baş üstə, qızı gətirərəm, amma gərək bu oğlan qız gələndə burada olmasın. Çünki qız ondan qorxub razı olmaz.

Axund. Nə eybi var, çox yaxşı. (*Həmzə durub Camal ilə gedir. Rüstəm.*) Siz də bir az çıxın bayırda dayanın, çünki deyirlər qız sizdən qorxur.

Rüstəm (*kənara*). Bunlar hamısı hiylədir. (*Çıxır.*)

Səfər. Ağ, mələklər elə damın üstündə durublar?

Axund. Əlbət, əlbət, ağayi Həmzəyi-Səlyaninin buyurduğuna görə, ta qurtarıncə getməzlər.

Səfər. Ağ, məsələn, bəlkə belə yer oldu ki, damı olmadı. Məsələn, çöldə arvad birinə, bir mollaya, məsələn, sizə rast gəldi, sən də siğə elədin. Çöldə onda mələklər, dam yoxdur ki, hara yığırlar!

Axund. Bu barədə, ərz olsun qulluğuna, ağayi Həmzəyi-Səlyani yazır: məsələ, mən birinə çöldə rast gəldim. O mənə getməyə razı oldu və mən də siğə oxudum. Onda ağayi Həmzəyi-Səlyani buyurur ki, mələklər sallanarlar insanın saqqalından.

Səfər. Ağ! Bəlkə bu, arsız, qəmədiyəçi-zad oldu, yəni bığın, saqqalın qırxdıranlardan oldu. Onda hardan sallanarlar?

Axund. Həqiqət, bu məsələ çox böyük məsələdir. Buna cavab verə bilmərəm, çünki bayaq ərz elədim: şəriət ki var, tük kimi bir şeydir. Bir az əydim, günahkar ollam. Bu sual gərək müctəhiddən soruşulsun.

Səfər. Ağ, mən də şəriət bilənəm ha... Çünki sözü deyən kimi əlüstü başa düşürəm.

Axund. Bəli, bəli!..

Bu halda Həmzə, Camal və bir nəfər qız daxil olur.

Səfər. Bu qız evimizdə şimşad kimi idi. Amma indi, gör nə yastı-yapalaq olub. (*Baxır.*) A-ha! Bu qız, boyda lap Qurbanın öz bacısına oxşayır.

Həmzə. Hə! Cənab axund, soruşun!

Axund. Qızım, sən Qurbana getməyə razısan?

Qız. Bəli!

Bu halda Rüstəm daxil olub qıza baxır.

Rüstəm. Cənab axund, bu mənkuhə qız deyil, onun əvəzində özgə qız gətirmişlər.

Axund (*Həmzəyə*). Belə iş yaramaz! Sən... (*Burada Həmzə pul qoyur döşəyin altına. Rüstəm*) Daha, o mənim borcum deyil, qız da şəhadət elədi. Daha artıq söz lazım deyil. İndi bayıra çıx!..

Rüstəm. Ağ, Allah xatiri üçün insaf edin, bizi bədbəxt etməyin!

Axund. Məlun Fasiq! Mənimlən mala şerik deyilsən ki, çıx evimdən bayıra, yoxsa, güc ilə çıxardaram.

Rüstəm. Cənab axund, namərbut söyləməyin!

Axund. Allah xatirinə bu babini çıxardın bayıra.

Rüstəm. Ədnalar. Mən sizə göstərərəm. (Çıxır.)

Həmzə. Bu sözlərlə bizi qorxuzmaq istəyir. Əgər sabahdan artıq sağ qaldı, mənim üzümə tüpürün. O indi mənim üstümə qışqırsın... (Durub gedirlər.)

Axund. Allah mübarək eləsin. (Səfər kəllə qəndi çiyininə qoyub çıxmaq istəyir.) Adə, onu hara aparırsan?

Səfər. Nəyi?

Axund. Əlindəkini.

Səfər. Bu öz çubuğumdur, səninki deyil!

Axund. Çubuğu ərz eləmirəm.

Səfər. Bəs nəyi?

Axund. Adə, belə şirniyi, belə kəlləni, bildin!

Səfər. Əvvəldən bilirdim. Daha pul almışsan, bir də kəlləni istəyirsən. Bəs mənim balalarım acından qırılırlar? Xudahafız! (Qaçır.)

Axund. Adə, haramzada, dayan! (Gedir dalınca, sonra gəlir.)

Rüstəm (daxil olur, əlində bir tapança). Gediblər! Yoxdurlar! İndicə taparam, sizin tamahkarlığınız və xilaf-şər iş görməyiniz və onların zalımlıqları məni həyatdan usandırdı. Mən səbr eləyib, xoşluqla keçəcəyini gözlədim! Olmadı. Artıq cana doydum. Sənə, sənə, biviçdan, mən dəyməyirəm, şəriət sahibi özü səndən intiqam alar. Amma onlardan mən intiqam alacağam. Yox! Mən dəxi bu zülmə tab gətirə bilmərəm. Bundan sonra ləziz təamlar mənə zəhər, gözəl bağlar-bağçalar mənə zindan olacaq. Mən dəxi bu biarlığı daşıya bilmərəm. Mən o qədər bivəfa və biar deyiləm ki, həyatını mənim yolumda fəda etməyə hazır olan cannisar və vəfalı bir məşuqəmi zalımlar əlində buraxıb gedim. Yox, olmaz! Daha asudə yaşamaq zamanı keçdi. Mən bu cür yaşamağı arzu etmirəm. Bundan sonra mən canalıcı cəllada dönməliyəm...

Ya rəbbi, cövrü zülmi-ədudən usanmışam,

Zalımların cəfası alıbdır dəvamımı!

Beylə həyatı istəmirəm, ölməmiş fəqət

Allam yədi-zuri əlimlə intiqamımı!

Pərdə

DÖRDÜNCÜ MƏCLİS

Vaqe olur birinci məclisdəki otaqda, lakin gəlin üçün bəzənibdir.
Bir kravat üstündə rəxtxab. Səriyyə oturub, Məhərrəm daxil olur.

Məhərrəm. Bunlarda xəta var, qanları qaynayır. Bilirəm burada fəvqəladə bir iş... Ah, bədbəxt qız! Səni azad etməyə məndə iqtidar yoxdur ki, bəri az da olsa sənə kömək edim. (*Tapaçanın gülləsini boşaldıb gedir.*)

Səriyyə. Ah, dünya! İllər ilə ürəyimdə bəslədiyim şirin-şirin ümidləri məhv etmək istəyirlər, amma, heyhat, əbəsdir, ta mən ölməyincə onlar istədiklərinə çatmazlar.

Həməzə və Çimnaz daxil olurlar.

Həməzə. Yenə nə danışırısan?

Çimnaz. Neçün ağlayırısan?

Səriyyə. Mən Qurbana getmirəm! Ay baba, mənə mərhəmət et. Məni azad elə, Allah xatiri üçün, mənim bir kəsim yoxdur.

Həməzə. Səsinə kəs! Həyasız! Hərgah bir də danışsan, səni doğratdırmayan lap kafir, mürtəddir. Bax, bu saat Qurban bura gələcək, tapşırıram, onda bir kəlmə o yan bu yana danışsan, səni öldürməmiş yanıma gəlməsin. Yox, sən bizimlə inad yeritmək istəyirsən.

Çimnaz. İnadına-zadına bax! Səni bir dərdə saldırım ki. Yox, böyüklərindən mən nə gördüm ki, kiçiklərindən sən nə görəsən! Şir kimi dayım oğlu durub, səni itin birinə verəcəyəm! Demişəm, qoy o öldürsün! Özüm gedib şahid duraram ki, sən özün-özünü öldürmüşsən! Ya heç kəs bilməmiş, aparıb qoyaram səni qəbrə, gələrəm.

Səriyyə (*anasının ayaqlarına yıxılır*). Ay ana! İtdir, hər nədirsə, mənim ürəyim onu sevir, mənim gözüm onu tutub, mən ona aşıqəm, mən onu sevirəm, sən məni ona ver, qoy mən gün görmüyüm. Ah! Ana, ana, ana! Barı sən, sən rəhm et!

Çimnaz (*onu itələyir*). Rədd ol burdan! Həyasız! (*Gedirlər.*)

Səriyyə (*durub onun dalınca*). Get, get! Alçaq qadın, xain! Sən məndən ötrü ər bəyənmişsən!

Hüsniyyə daxil olur.

Hüsniyyə. Səriyyə, sənə nə olub? Nə üçün ağlayırsan? Mən sənin kitabını gətirmişdim, evinizə getdim, dedilər ki, buradasan, mən də bura gəldim.

Səriyyə. Ah! Hüsniyyə, mən kitabı istəmirəm. Apar, o kitabı sənə yadigar verirəm. Mən bir saatdan sonra öləcəyəm. Məni halal elə, doqquz il səninlə bir məktəbdə bacılıq etmişəm.

Hüsniyyə. Səni kim və nə səbəbə öldürəcək? Nə deyirsən? (*Qulağına söz deyir.*) Bəs Rüstəm hamı?

Səriyyə. Ay Hüsniyyə! Rüstəm də bir tək adamdır, nə eləsin! Amma bu zalımlar çox! Ah, Hüsniyyə, sən gedəcəksən, Rüstəmə də, məni halal eləsin. Mən dəxi onu görə bilmərəm. (*Onu qucaqlayır.*) Əlvida, bacım, axırncı dəfə ayrılmağımızdır.

Hüsniyyə gedir, Səriyyə xəncəri götürür. Qurban daxil olur.

Qurban. Salaməleyküm!

Səriyyə (*ağlaya-ağlaya*). Əleyküməssalam!

Qurban. Ağlama! Məgər Rüstəm məndən artıq cayıldır? Elə oğlanların palan başı əllisini döyərəm. Pul istəsən, məndə! Mal istəsən, məndə! İgidlik istəsən, məndə! Adam öldürməklilik desən, məndə! Oğurluq-doğurluq desən, məndə! Daha onun nəyi məndən yaxşıdır ki, bir belə ağlayırsan? Otur, oyna, gül, danış; adam axmaq olmaz! Elə oğlanların onun tutub baş-başa vurram, başı partlar.

Səriyyə. Qurban, sən cavansan, mənə rəhm et! Mənim bir kəsim yoxdur. Sən məni azad et, çünki mən Rüstəmi sevirəm.

Qurban. Necə? Nə dedin? Yenə Rüstəmin sözünü danışırısan?

Həmzə (*Qurbana baxır*). Bax, hərgah iş oyan-buyan oldu, öldür... cəhənnəmə... O arvadlığı ilə bir belə kişi ilə inad yeritsin? Sallıq bir kisəyə, gecə aparıb tullarıq şəhərin kənarına və bu işi də salarlıq Rüstəmin boynuna. Qorxma, oğul!

Qurban. A kişi, nədən qorxuram? Şir kimi Əli Səttarı öldürəndə qorxmadım? İndi bir qız üçün qorxacağam?

Həmzə. Ya gərək onu bu gün öldürəsən, ya həmişəlik lal edib oturdasan. (*Gedir.*)

Səriyyə. İlahi, indi ölməyim yəqindir!

Qurban (*oturur*). Səriyyə bura gəl! (*Səriyyə ağlayır.*) Ağlama sənə deyirəm. (*Səriyyə ağlayır.*) Ovqatımı təlx eləmə! Ay qız, bəsdir; qulağımız dəng oldu. Allahü əkbər, acığımı çıxardır ha! (*Gedir üstünə.*) Ay qız, sənə demirəm dur bura gəl?

Məhərrəm. Qurban, qardaş, nəçün belə pislik eləyirsən? Bu hələ həyatınızın ibtidasıdır belə lənglik ilə gedir. Bəs gələcəkdə nə tövr olacaq?

Qurban. Gələcəkdə bax, o cür. (*Tapançanı göstərir.*)

Məhərrəm. Qardaş, nəçün özünü və o məsum balanı bədbəxt edirsən? Mən eşidirdim, atam sənə deyirdi ki, qızı öldür! Nəçün?

Qurban. Sən mənim üçün vəkil deyilsən! Bayıra çıx! Sənin nə ixtiyarın var mənim otağıma gəlmişsən?

Məhərrəm. Qardaş, Allaha bax, ona rəhm elə!

Qurban. Sənə deyirəm, çıx bayıra, yoxsa. (*Məhərrəmi itələyir bayıra.*) Ay qız, qanımı qaraltma, dur bura gəl! Sənə deyirəm, dur bura gəl. (*Səriyyənin qolundan tutub sürüyür. Hüsniyyə baxıb gedir.*)

Səriyyə. Burax! Dəli, biinsaf, bimürvət! Mən hərgah Rüstəmə aşıq olmasam da, sənin kimi vicdansızla yaşamağı özümə ar bilirəm. Bir insan ki, oğurluqla, adam öldürməklə fəxr edə, vəhşilik ilə iftixar edə, mən sadə ürəkli bir qız onunla yaşamağı özümə həqarət bilirəm! Alçaq! Zalım! Vəhşi! Öldür məni, daha mən ölümdən qorxmuram. Mən belə həyatı arzu etmirəm. Sənin kimi vəhşi, quldur, bihəya, binamusla yaşamaqdansa, ölüm, ölüm gözəldir.

Qurban. O sözləri mənə deyirsən?

Səriyyə. Bəli! Sənə, sənin kimi vicdansızlara!

Qurban. Mən dəxi sənin kimi arvadı istəmirəm. Əjdaha kimi igidlər mənim qabağımda qorxudan titrəyirlər. İndi sən mənə belə sözlər deyirsən? (*Yüürür tapança üstünə.*)

Səriyyə. Mən ölümdən qorxmuram. Əlvida, ey sevgilim Rüstəm!

Burada Səriyyə qəşş edir. Qurban iki dəfə tapançanı atır. Lakin açılmır. Tapançanı yerə atıb, mıxdan xəncəri götürür. Səriyyəni vurmaq istədikdə Rüstəm daxil olub göydə xəncəri tutur.

Rüstəm. Dayan, zalım oğlu, nə qayırırsan?

Qurban. Burax, kimdir məni tutan?

Qışqırığa Həmzə, Çimnaz, Camal daxil olurlar. Çimnaz və Həmzə Rüstəmin tapançasını dartırlar. Rüstəm buraxmır.

Həmzə. Adə, Camal, yeri, xəncəri götür.

Camal xəncəri götürüb Səriyyəni vurmaq istədikdə Rüstəm yeriyib yerdəki xəncəri Camala endirmək istəyir. Bu halda Qurban durub Rüstəmin tapançasını götürür.

Qurban. Qoy əvvəl bu həyasızı vurum.
Həmzə. Adə, vur də.

Pristav və iki kazak daxil olur.

Pristav. Dayanın! Nə qayırırsınız?

Hamısının əli göydə durub dayanırlar.

Pristav. Bu nə hadisədir?

Həmzə. A, a, ay ağa, vallah bu oğlan evimizə oğurluğa gəlib; bizi öldürmək istəyir, odur qızı vurub öldürüb.

Hüsniyyə. Səriyyə, gözəl bacım, məgər səni öldürüblər? Yox, ölməyib.

Pristav. Qızı kim vurub?

Həmzə. Vallah, billah, bu bizə oğurluğa gəlmişdi. Qızımı da öldürüb.

Pristav. A kişi, yalandan nə üçün and içirsən? Qızı o (*Qurbani göstərir.*) vurmaq istəyirdi ki...

Həmzə. Yox, imanım, dinim haqqı o qoymurdu qızı öldürsünlər.

Bu halda Səriyyə yavaş-yavaş ayılır.

Hüsniyyə. Kişi, bu oğlanımı o qızı öldürmək istəyirdi?

Həmzə. Ay ağa! Balalarının başına dolanım, vallah, billah, getdiyim Beyt haqqı, iki nəfər şahidim var, istəyirsən gedim çağırım ki...

Pristav. Kəs səsini! Cinayətkarlığı bəs deyil, yalan da danışıq! Yalan danışmağı bəs deyil, and da içir.

Səfər. And bir şey deyil ki!

Həmzə. Başına dönüm, ay ağa!..

Pristav. Səsini kəs, bəsdir. Bağlayın bunların qollarını!

Səriyyə. Cənab pristav, məlumunuz olsun ki, cinayətkarların əvvəlcisi bu arvad, mənim anamdır.

Çimnaz. Başına dönüm, ay qız, bu vaxtımda məni qazamata göndərmə.

Səriyyə. Get, xain! Mən sənin qızın deyiləm!

Pristav. Sizin başınıza bir divan gətirim ki, özünüz mərhəbə dəyəsiniz. Yoxsa siz ədalət qanununu unutmuşsunuz nədir?

Məhərrəm (*daxil olur*). Hə... Əleyküməssalam... Mən sizə demədim ki, belə iş eləməyin Allahın bəlasına gələrsiniz? İndi gedin, hərəninizin belinə on iki il katorqa gələr, onda ağıllı olarsınız.

Həmzə. Məhərrəm! Sən də gəl bizimlə gedək, çünki biz yaxşı urusi dilini bilmirik.

Məhərrəm. Xeyr, bəndə məzurdur! Uşaq deyilsiniz ki, divan-dərə görməmişsiniz məgər? Canınız bu divanlarda çıxıb.

Pristav (*Rüstəm*). Siz evinizə gedə bilərsiniz. (*Məhərrəm*.)

Bu ev də sənindir?

Məhərrəm. Bəli!

Rüstəm. Biz siz alicənabdan çox razıyıq, zira bizim hər ikimizi doğru ölümdən qurtardınız.

Pristav. Razılığınıza qarşı təşəkkür edirəm. (*Kazaklara*.) Hə... süriyün bunları! (*Getmək istədikdə*.)

Səfər. Ay ağa, ay ağa!

Pristav. Adə, nə var?

Səfər. Ağama demək istəyirəm. (*Həmzəyə*.) Ay ağa! Sən bayaq dedin ki, Rüstəmi də, Səriyyəni öldürərik, tullarıq. Əgər Rüstəm olmasa, Səriyyəni öldürərik, sonra iki nəfər şahid tutub hərəsinə üç manat verərik, gedib deyərlər ki, Səriyyə Rüstəm ilə gedib gəlməyib. İndi mən də deyirəm ki, üç manatı mənə ver, bir şahid məni elə.

Pristav. A! A! A! Dəliden doğru xəbər. Qoçaq, gəl sən də bizimlə, məhkəmədə elə bu sözləri de.

Səfər. Nə eybi, gedim də.

Həm gedir.

Səriyyə (*Məhərrəm*). Mən sizdən çox razıyam. Çünki siz mənim azad olmağıma çox çalışıbsınız.

Məhərrəm. Təşəkkür edirəm!

Rüstəm. Yaxşı, indi götür çarşabı biz də gedək. (*Qapı ağzında*.)

Qoyma, ya rəbb, zalimi bir kimsəni xar etməyə!
Bir kəsə zülm eləyib, dərdə giriftar etməyə!
Pənceyi-zalimdən, ey rəbbim, qutar məzlumu sən,
Qoy heç İsanı Yuda tənəyi-zar etməyə!

Pərdə

SOLĞUN ÇİÇƏKLƏR

5 pərdəli dram

MƏCLİS ƏHLİ

Bəhram	– Saranın əmisi oğlu.
Sara	– Bəhramın əmisi qızı, Gülnisənin qızlığı.
Gülnisə	– Saranın analığı.
Pəri	– Gülnisənin qızı.
Əbdül	– ev nökrəri.

BİRİNCİ PƏRDƏ

Məclis vaqə olur. Saranın varlı və Avropa qaydasilə bəzənmiş otağında. Sol küncdə kreslo, qabaqda miz, üzərində şamdanlar, kitab və qeyri, yanında bir neçə kürsü və bir tərəfdə uçayaq üstündə bir dibçəkdə zərif qırmızı çiçəklər, divarda Saranın rəsmi. Uzun bir kreslodə Bəhram və Sara oturublar. Bir qədər mütaliədən sonra.

Bəhram. Mən nə qədər fikir edirəmsə, Sara, bu əcaib hadisədən bir şey anlaya bilmirəm. Mənim əmim, əlindən yaxşılıqdan başqa bir şey gəlməyən, Allahın mömin və müqəddəs bir bəndəsi idi. Fəqirlərə yüz minlərlə ehsan edib, bütün şəhəri öz səxavət və mərhəmətinə mat etmişdi. Bir kəsə bir fənalıq etməmişdi. Belə bir adama zəhəri kim vermiş və nə qəsd ilə vermiş olduğunu anlamaq doğrudan da müşküldür.

Sara. Bəhram, görürəm, sən daima əminin fikrini edirsən. Daha iş olub-keçib və mən çox güman edirəm ki, bu səhvədən olan bir işdir. Zira mənim atamın bir düşməni ki yox idi.

Bəhram. Doğrudur, iş olub-keçib, amma sənin üçün qorxuram!

Sara. Mənim üçün nə qorxursan, atam qocalmışdı, onsuz da həyatına çox qalmamışdı. Atam ölübsə, sənin canın sağ olsun. İndi mənim ümidim bircə sənsən ki, səni sevəndən sonra bir şey nəzərimdən çıxıb, elə bilirəm ki, dünyada bir sənsən, bir də mən.

Bəhrəm. Doğrudur, Sara, ustad-xilqət səni mənim üçün və məni sənin üçün xəlq eləmişdir. Amma qorxuram ki, atana zəhər verən xain sənin də...Yox, yox, yox, səhv eləmişəm. Qorxma, mən gecə-gündüz pərvanə kimi dövrənə fırlanıb, sənə gələcək bəlaları sinəm ilə qarşı-laram. Sənin xoşbəxtliyin mənim həyat və səadətim deməkdir.

Sara. Qorxursanmı ki, mənə də zəhər verərlər. Yox, vallah, sən səhv edirsən. Mənim atamın düşməni yoxdur, mən də ki, bir kəsə bir şey edəcək ürəyə malik deyiləm... Atam üçün qüssə edəcəyimdən qorxursansa, o da bicadır. Zira, sən mənim yanımdasan, səni sevirəm və dünyalar qədər dərdim olursa, səni görəni kimi hamısını unuduram...

Bəhrəm. Ax, Sara! Bilirsənmi nə gözəldir dünyada sənin kimi bir gözəli sevmək və ona sevlmək! Sən insan deyilsən, bir hüsn mücəssəməsi, bir mələki-xoşətvər!

Sara. Odur ki, mən daima səninlə görüşəndə qorxuram, ələlxüsus bu vaxtlarda, zira, biz bir-birilə görüşəndə kənardan bir nəfər bizi seyr edərsə, hər ikimizin üzündə bir lövhəyi-məhəbbət, bir eşq qızartısı olduğunu aşkar anlar. Hərçənd biz bir günah iş görmürük, amma hər halda Gülnisə mənim analığımdır. Bir tərəfdən atamın ölməsindən mükəddər olmuş, bir də, bizi məhəbbətlə şən görərsə, daha da mükəddər olacaq ki, guya atam öləni kimi mən tez məhəbbət bəsləməyə başladım. Daha o biçarə nə bilsin ki, biz çoxdan bir-birinə aşıqıq.

Bəhrəm. Sara, qorxulacaq bir şey yoxdur, mən səni sevirəm, sən məni. Mən sənsiz yaşaya bilmərəm, sən mənsiz. Kimsə bizi bir-birindən ayıra bilməyəcək...

Sara. Ax, Bəhrəm! Nə vaxt görəsən bizim həyatımız birləşəcək. Mən hiss edirəm, daha bizim birləşmək zamanımızdır. Əhdimizin sərəncamı gərəkdir, vallah, daha səbr edə bilmirəm. Biz azdan sonra Pəri-ni görüm və ona deyim ki, yavaş-yavaş Gülnisəyə desin. Pəri mənim ögey bacım isə də, mən onu min doğma bacıdan artıq sevirəm və o da bizim məhəbbətimizi bilir və zənn edirəm ki, Gülnisə də bizim məhəbbətimizə mane olmaz.

Bəhrəm (*kənarə*). Gülnisə, Pəri, ögey ana və ögey bacı! Mənim bu hiyləgər insanlardan əsla gözümlə su içmir. Onlar mənim yadıma düşəndə sanki gözümlə önünə bir qara pərdə çəkilir və bir şey mənim ürəyimdə: – Qorx onlardan, qorx, qorx, – deyir. Sara, doğru deyirsən, birləşmək zamanımızdır. Ax, nə qədər xoşbəxtəm mən ki, sənin kimi bir gözəl sevib və bir izzət ilə sənə dedikdə: “Mən də, əmioğlu səni sevirəm” – deyər, mənimlə əhd etdin.

S a r a . Əlbət ki, ürək ürəyin parçasıdır. Amma heç çiçəklərim yadımda yoxdur. (*Gözü dəyib qalxır, gedib onları öpür və sevir.*)

B ə h r a m . Ax, nə qədər sevimli! Nə qədər xoşxlaq!

S a r a . Bəhram, görürsənmi mənim çiçəklərim nə qədər gözəldir! Vallah, bu çiçəkləri özümdən çox istəyirəm. Özüm əkmisəm, özüm bəsləmişəm. Dünyada sevdiyim şey bir sənə, bir də bu çiçəklər. Nə gözəl də açılıb! Sənin belə gözəl çiçəyin varmı? (*Bağrına basır.*)

B ə h r a m . Var! Sənə mənim gözəl çiçəyim! Bu çiçəklər onun üçün gözəldir ki, onları sənin kimi gözəl bəsləmiş və mənim səndən sevimli bir şeyim yoxdur!

S a r a . Gedim su gətirim güllərimi sulayım. (*Gedir. Bəhram bir qədər güllərə baxır.*)

B ə h r a m . Amma Saranın çiçəkləri doğrudan da özü qədər gözəldir. Yəqin bunları məndən də çox istəyir. Yox, mənim yolumda hər bir şeyi fəda etməyə hazırdır. Ax çiçəklər, çiçəklər, nə qədər sizin o qırmızı yarpaqlarınızda mənim Saraya və Saranın mənə söylədiyi tərənəyi-aşıqanə əks-əndaz olub.

S a r a (*gəlib su gətirir*). Mən sağ ikən bu çiçəkləri belə təravətlə saxlayacağam. Vay o zamandan ki, bu çiçəklər soldu, o zaman ya mənim nəhayətimdir və yaxud mən dünyada yoxam! Əbdül əmi də bağçada güllərə su verir, seyr etməyə gedirsənmi?

B ə h r a m . Gedirəm, amma orada da gülləri deyil yalnız səni seyr edəcəyəm.

S a r a (*güllüb çiçəkləri öpür və Bəhrama*). Bəhram, sən də öp çiçəklərimi! Onlar iki aşıqın məhəbbətinə şahiddirlər.

Öpüb gedirlər, sonra Gülnisə daxil olur.

G ü l n i s ə . Gedin! Çiçəklər şahid isə, mən də şahidəm! Necə sənin ananı vərəmləyib öldürdüm, ərini əlindən aldım; necə atanı zəhərləyib öldürdüm, malını əlindən aldım, elə də səni eləyib, sevdiyin Bəhrama öz doğma qızımı verəcəyəm və bütün atanın malları sənə, ögey bir qıza deyil, mənim doğma qızım Pəriyə qalacaq. Sadələvh qız elə bilir ki, mən atasının ölümündən mükəddər olmuşam, daha demir ki, atasının dilindən qırx min manatlıq veksəl düzəltmişdilər, o da, pullarım oğrulara qismət olmasın deyə, hər bir şeyini qəpiyinə qədər mənim adıma saldırıb, özü Məkkəyə getdi və gələndən sonra yarım manatlıq zəhərə fəda olub getdi. Pulunu nə üçün adıma saldırdığına yalnız iki nəfər axund

şahiddir ki, onları da hələlik yoldan çıxara bilmirəm. İndi hər bir şey məndədir. Sara yazığın heç bir xəbəri yoxdur. İstəsəm bu saat hər ikisini evdən çıxararam, amma iş təcridi lazımdır. Yoxsa, Sara bir şey edə bilməz. Amma Bəhram kişi olduğundan gedib axtarar, tapar, başıma bəla gətirər. Ona görə əvvəl çalışıb Pərinə Bəhrama verib, əl-qolunu bağlamaq lazımdır. Sonra Sara özü-özündən vərəmlənəcəyi təbiidir. Zira, o yalnız Bəhrama güvənir, onun üçün də yaşayır. İndi Pəri də Bəhramı sevir və eşqin mənə dedikdə, mən tapşırıdım ki, nə cür istəyirsə, Bəhramı özünə cəlb etsin. Pəri hiylədə mənə oxşadığından, Bəhramı Saranın əlindən almağı bacarar. Ona kömək olmaq üçün mən də çalışmalıyam ki, Bəhram ilə Sara təklikdə görüşə bilməsinlər və Bəhram evə gələndə kimi Pərinə onun yanına göndərməliyəm ki, danışmaq sevisinlər. Mən bayaq içəri girirdim, amma Hacıni kim zəhərləmiş söhbəti başlananda daxil olmağa cəsarət etmədim. Hər halda pullar məndədir, onunla hər şey etmək olar. (*Çağırır.*) Əbdül! Əbdül!

Ə b d ü l (*daxil olur*). Bəli, xanım!

G ü l n i s ə . Bu evləri yaxşı-yaxşı süpür, bu nədir?

Ə b d ü l . Bağışlayın, xanım, güllərə su verirdim, indicə süpürürəm.

G ü l n i s ə . Mənə bax, sənə tapşırıram, gərək Bəhram ilə Saranı tək oturub danışmağa qoymayasan, onları tək görəndə kimi tez bir bəhanə ilə gedib yanlarında dayan, işin olarsa, mənə xəbər elə, bildinmi? Əvəzində sənə bəxş verəcəyəm! Eşidirsənmi? Vay olsun sənə halına əgər...

Ə b d ü l . Baş üstə, xanım, arxayın olun, dediklərinizin hamısını anlayıram.

G ü l n i s ə . Çox gözəl! Sən idraklı olduğun üçün bildirdim ki, sözümlə tez anlayacaqsan. (*Gedir.*)

Ə b d ü l (*tək evi düzəldir*). Arvadın üzünə baxanda elə bil özündən gözəl, xeyirxah adam yoxdur. Amma bilsəydilər onun ürəyində nə var. Hacınin birinci arvadı rəhmətlik elə bildirdin bu dünyanın adamı deyildir. Gülərlü, mərhəmətli, mənə öz qardaşı kimi baxardı. Amma Allah rəhmətinə gedib, hər bir cəhətdən özünə bənzər mələk xasiyyətli qızı Saranı və biz yazığı da saldı bu iblisin əlinə. Mən çoxdan bilirəm, Bəhram Saranı, o da Bəhramı istəyirlər. Pəri də Bəhramı istəyir. İndi bu istəyir ki, yazıq Sara üçün tor qurub, öz qızı Pərinə Bəhrama versin. Vallahi, iki aşiqə mane olmaq heç insaf deyil. Can deyil Sara ki, elə mərhəmətli bir mələyə mane olub, o əcinnəyə, iblisə bənzər Pəriyə kömək eləyim və halonki, Sara məni öz atası kimi, mən də onu uşaqlıqdan bəri öz qızım kimi sevirəm.

Gülnisə (*daxil olur*). Əbdül, qurtardınmı?
Əbdül. Bəli, xanım. (*Kənara.*) Ey dünya üzünün iblisi, işi düşüb, görün necə həlim danışır?

Gülnisə. Bəhramı tap, söylə, xanım çağırır.

Əbdül. Baş üstə, xanım. (*Gedir.*)

Gülnisə. Tamah və bala məhəbbəti insanı hər bir şeyə vadar edər, hətta cinayətə! Nə eləyim! Bir yandan qızım Pəri onu gözləyir. Bir yandan işlərin üstünü örtmək lazımdır. İndi yavaş-yavaş Bəhramın qulağını doldurum. (*Stol üstə Saranın açıq kitabına baxır.*)

Bəhram məhzun daxil olur.

Gülnisə. Bəhram! Halın məğşusudur, nə olub məgər, oğlum?

Bəhram. Heç, elə bir şey yoxdur.

Gülnisə. Bəhram! Əmin vəfat etdisə, Allah rəhmət eləsin, heç qəm yemə, onun yerində səni öz balasından çox istəyən əmin arvadı var.

Bəhram. Allah sizdən razı olsun əmigelini!

Gülnisə. Mən səni əvvəldən özümə oğulluğa götürmüşəm və ümidvaram ki, sən də mənə oğul olmağa razı olub sözümdən çıxmazsan!

Bəhram. Əlbət ki, əmigelini, siz elə mənim anam yerində və anamsınız!

Gülnisə. Vallah, öz qızımçın nə qədər fikir edirəmsə, sənin üçün də o qədər fikir edirəm! Dünən gecə yenə sənin fikrini eləyirdim ki, daha vaxtın yetişib, başını bir yerə yığasan! Allaha şükür, yaxşı dərsin, ağlın və əminin dövləti, onları da salaram sənin adına. Əmiqızının da barmağına bir üzük keçirərsən.

Bəhram. Əmigelini, Saranımı? Saranımı barmağına üzük keçirirəm?

Gülnisə. Hər kimin olursa, onu sonradan sənə deyib məsləhətləşərik.

Bəhram (*kənara*). Yəqin Saranı deyir! Görünür, Pəri bizim halımızı ona deyib, ox, mən səhv edib bunu şübhəli görmüşəm, bunun kimi gözəl insan yoxmuş.

Pəri daxil olur.

Gülnisə. Gəl, qızım! Gəl otur, sənin də yavaş-yavaş ərə verilmək vaxtıdır.

Bəhram. Doğrudur, doğrudur, mənim Sara ilə birləşməyimin zamanıdır.

Gülnisə. Niyə qızarırsan, əmin oğludur, kimsə yoxdur ki, utanırsan, yalanmı deyirəm?

Bəhram. Eybi yoxdur, əmigəlini, mən də sizin oğlunuz, hər nə hökm edərsiniz, mən hazırım.

Gülnisə. Çox gözəl!

Əbdül daxil olur.

Əbdül. Xanım, dünən çağırırdığınızı axund Fərəculla gəlib.

Gülnisə. Yaxşı, gəlirəm. (*Durur ayağa.*)

Bəhram. Mən də gedim sizinlə bərabər, deyilmi? (*Durur.*)

Gülnisə. İstəməz, siz oturub söhbət edin, mən də indi gələyəm. İstər isən otağa müşayiət edəcək qədər gəl də, sonra qayıdarsan. (*Gedir.*)

Bəhram. Yəqin, mənimlə Saranın barəsində danışacaq, onun üçün məndən gizli danışır. (*Gedir.*)

Pəri (*tək*). Bəli, mən ərə gedəcəyəm, belə gözəl bir oğlana, başqasına yox.

Sara (*daxil olur*). Pəri, sən buradasan? Gedək bağçaya, belə yaxşı havadır ki, insanın ruhu uçur. Bəhramı anam çağırırdı, mən tək qalmışam. (*Onu qucaqlayır.*)

Pəri. Sara, mən bir az naxoşam, sən get, mən getməyəcəyəm. Bəhram ilə danışdın?

Sara. Ax, bacı! Sən bilmirsənmi ki, mən onunla nə danışacağam, amma, sən allah, bacı, sən də əlindən gələn qədər öz bacının xoşbəxt olması üçün çalış. Gedək, Pəri, bağçaya, çiçəklərimi də aparıb açıq havada qoyum, bir az canlansın.

Pəri. Vallah, mənim başım ağrıyır, sən gedirsən, get, olur ki, mən də gələyəm.

Sara (*gülləri götürür*). Yaxşı, gələndə Bəhramı da özünlə gətir. (*Gedir.*)

Pəri. Get! Bacın sənin xoşbəxtliyin üçün çalışacaq. Bəhramı sənə verəcək: xa-xa-xa... Çalışacağam! Çox gözəl, çalışacağam ki, Bəhram mənim olsun.

Bəhram daxil olur.

Pəri. Görürsünüzmü, Bəhram, anam mənə nə deyir. Vallah elə utandım ki, deyir ərə getmək zamanıdır. (*Kənara.*) Ox, belə bir gözəl oğlandan əl çəkmək olarmı?

Bəhrəm. Doğru deyir! Əlbəttə ki, ana öz övladının fikrini hamıdan artıq çəkir.

Pəri. Bilirəm. Fəqət ərə getmək asanmı? Yox, mən ərə getməyəcəyəm.

Bəhrəm. Gedəcəksən, gedəcəksən! Hənuz səbr elə.

Pəri. Bəhram! Gül dövrəsini tikanlar bürüdüyü bir halda, bülbül ona yanaşa bilərmə?

Bəhrəm. Necə? Necə dedin, anlamadım?

Pəri. Deyirəm, bir ayı şam üzərini pəncəsilə örtəndə, pərvanələr şam üzərinə gələ bilərmə?

Bəhrəm. Nə demək istəyirsən? Yənə anlamadım.

Pəri. Niyə bilmirsən, deyirəm biyabanda vəhşi bir səyyad olarsa, ahular azad biyabanı gəzə bilərmə?

Bəhrəm. Yənə anlamadım.

Pəri. Elə isə qoy aşkara deyim: Yusif zindan zülmətin qəbul edərsə, biçərə Züleyxa eşqinə ümid edə bilərmə? İndi düşündün? (*Sükut.*) Niyə danışmırsan?

Bəhrəm. Vallah, mən heç bilmirəm sən nə danışırısan!

Pəri. Bəhram, necə mən ərə gedim! Mən bir kəsə gedə bilmərəm. Zira, bilirsənmi ərə getmək üçün nə lazımdır? Mənim kimi bir qız sənə kimi bir oğlanı sevməsə, ərə getməz, deyilmə?

Bəhrəm. Əlbət ki, belədir. Fəqət istədiyini sevə də bilərsən!

Pəri. Amma kimi sevmək istərəmsə, məni alarmı?

Bəhrəm. Təbii alar, zira, pulunuz, gözəlliyiniz, əlbət ki, alar.

Pəri. Elə isə səni sevirəm! Məni alarsanmı?

Bəhrəm. Mənimi? Mənimi? Sənmi?

Pəri. Bəli, səni! Mən səni istəyirəm! Səni sevirəm.

Bəhrəm. O! Yox! Çəkil, çəkil məndən! Uzaqlaş! Mən Saraya aşiqəm, o da çoxdan mənə aşiqdir. Biz əhd etmişik! Sən bilmirsənmi? Məhəbbətdən danışdığın bir halda, məhəbbətin nə olduğunu bilmirsənmi? İllərlə yanan bir məhəbbət şamını söndürməkmi istəyirsən? Yox? Yox? Məni ancaq Sara sevə bilər, mən də ancaq onu ala bilərəm.

Pəri. Bəhram! Çığırma! Sən nə cür istəyirsən istə, fəqət ola bilər ki, qəza sən istəyəni istəməsin, başqa cür istəsin. Zor ilə, çığırtı iləmi qəzayı qaytaracaqsan? Onu da bil ki, təqdiri-qəza, qüvvəti-bazu¹ ilə dönməz! Söylədiyən, illər ilə yanan şamı şiddətli bir ruzgar əsər isə, söndürər. Heç hiddətlənmə, Bəhram!

¹ Qol qüvvəti, güc

Bəhrəm. Səhv edirsiniz! Yüz min dəfə səhv edirsiniz! Ruzgar ancaq piydən qayrılmış şamları söndürə bilər. Fəqət məhəbbət şamını, ruhani bir şamı söndürə bilməz. “Bir şəm ki, haqdan yana, heç bad ilə sönməz”. At, at başından o xəyalları, çıxar qəlbindən o xülyaları. Bütün kainat cilvələnilib fələklər sərnigün olsa da, mən səni almaram və ala bilmərəm: əmin ol!

Pəri. Bəhrəm, çığırma! Sən ki, uşaq deyilsən! Mən də sənə üçün uşaq deyiləm ki, mənə üstümə qışqırırsan. Onu yaxşı bil ki, sən bu evdə xidmətçi kimi bir şeyсэн. Bu cür sənə qışqırmağın mənə bicaadır, əqlini cəm et.

Bəhrəm. Əcəba, mən öz əmimin evində xidmətçiyəmmi? Yox, yenə səhv edirsiniz, mən xidmətçi deyiləm, mən əmim qızının pasibaniyam.

Pəri. Sənə əminin evidir, mənə atamın! Bu evləri heç kəs sənə tapşırمامışdır. Səni də tanıyıram, özümü də tanıyıram, Saranı da. Sən Saranı almayacaqsan, zira, sənə səni sevən adam gərəkdir, nəinki başqaları! Sara sənə qalmayacaq. Amma axırda sənə qalan, sənə dərindən yanan yenə mən olacağam, Bəhrəm!

Bəhrəm. Çəkil! Uzaqlaş məndən! Bir dəfə sənə dedim ki, günbədi-səməvi¹ təzəlzül edib küreyi-ərz toqquşsa da, yalın qılınclar quru sümüklərimə çarpıb iniltisi dağlarda əks-səda olsa da, bütün dünya qararıqlıq bir məzarıstana dönüb bəşəriyyət məhv olaraq yer üzündə bir sən və bir də mən qalsam da, yenə Saranın qəbrini qucaqlayıb orada ölərəm. Amma öz bacısının məhəbbətinə xəyanət edən bir qızı almaram...

Pərdə

İKİNCİ PƏRDƏ

Vaqe olur Bəhrəmin otağında. Otaq çox müzəyyən deyilsə də, fəqət kürsü, miz, kravat və qeyri mövcuddur. Sara fikirdə; bir azdan sonra başını yavaş-yavaş qaldırır.

Sara. Ey ruzgar, səndən nələr gözləmək olmaz! Bu ev mənə atamın, mən bu evdə xanım olduğum halda, sonradan gəlmiş bir arvadın qızı: – Səni bu evdə bir qulluqçu kimi saxlamışıq, – deyir. Necə olubsa, bilmərəm. Fəqət məlum olur ki, hər bir şey Gülnisənin adına imiş. Atamın

¹ Göyün qübbəsi

heç bir şeyi yox imiş. (*Sükut*) Ah! Nə əcəb Bəhram belə gec gəldi. Nə vaxtdır gözləyirəm ki, dərdimi ona deyim. Mənim ki, ondan başqa bir köməyim yoxdur. Gülnisə deyir sənin üçün elçi gəlib, səni ərə vermişəm, getməzsən, səni maldan məhrum edərəm. Eyvah! Bəs Bəhram, bəs Bəhrama verdiyim sözlər. Bir dövlət üçün mən əmim oğlunu ata biləcəyəmmi? Yox! Yox! Mənim Bəhramdan başqa bir xeyirxahım yoxdur. O məni tutmuş, mən də onu tutmalıyam. O, ac qalarsa, mən də ac qalaram. Yox, istəmirəm o dövləti ki, məni Bəhramdan ayıracaq. Ax, niyə bu Bəhram gəlib çıxmadı? (*Ayağa durur.*) Bəlkə başına bir qəziyyə gəldi.

Bəhram daxil olur.

Bəhram. Xoş gördük, əmiqızı, yəqin məni çox gözləmişsiniz?

Sara. Niyə belə gec gəldin? Bilmirsənmi ki, əmin qızı sənsiz darıxır. Həm də intizar qalmışdım.

Bəhram. Bağışla, Sara, axund Fərəcullanın yanına getmişdim ki, ondan bəzi məlumatlar alım. Belə məlum olur ki, veksəl vərəqəsi doğru imiş. Amma çifayda ki, qanun ilə bir şey eləmək olmaz. Dörd milyona qədər puldur. Məhkəməyə düşərsə, iki axundun şəhadətinə inanarlarmı? Və ondan əlavə, axundlar ömürlərində məhkəmə görmədiklərindən, məhkəmədə şəhadət etməkdən qəti surətdə imtina edirlər.

Sara. Bilirsənmi, Bəhram, mal bəhəməhal, heç olmasa da mənim üçün təfavüt etmir. Lakin bilirsənmi, Gülnisə mənə ərə getməyi təklif edir. Amma sənə yox, bir qeyrisinə.

Bəhram. Mənə də evlənməyi təklif edirlər, amma sənə yox, bir qeyrisinə.

Sara. Bəhram, belə də zülm olar? Mənə deyirlər ki, guya bu evdə qulluqçu kimi saxlanmışam...

Bəhram. Bəli! Sara! Mənə də nökrə deyirlər, haqları da var. Zira, hər şey Gülnisənin adınadır.

Sara. Mənə təklif edirlər ki, milyon Hüseyn Ağanın oğluna gedim, zira Bəhram yoxsuldur, deyirlər.

Bəhram. Mənə də təklif edirlər ki, Pərinini alım.

Saranın üzü dəyişir.

Sara. Kimi? Pərinimi? Pərinini?

Bəhram. Bəli, Pərinini alım, yoxsa bu evdən çıxım. İndi bilmirəm nə eləyim.

Sara. Bəhram! Əmioğlu, özün bilirsən ki, mənim dünyada bir kimsəm yoxdur. Mən yalnız sənin vücudunla fəxr edirəm. İndi hər nə cür edərsənsə, mən də sənə tabe olmağa hazırım. Bəhram! Bilirəm indi sənənin heç bir şeyin yoxdur. Unutma, mən günlərlə ac qalmağa da hazırım. Hərgah səni bu evdən qovmaqla təhdid edirlərsə, eybi yoxdur. Sən ac, mən də ac, gedək bir guşeyi-xəlvətdə əl-ələ verib işləyək, ya-sayaq. Səadət pulda deyil, mənim səadətim sənəninlə olmaqdadır.

Bəhram. Doğru deyirsən, əmiqızı! Maldan əlin çıxarsa, canın sağ olsun. Onlar səni atdırsa, mən varam. Sən mənim şəmimsən və mən pərvanə kimi daima dövrəndə fırlanmağa hazırım.

Sara. Ah, əmioğlu, vallah, sənənin məhəbbətin və sən olmasan, mən bir dəqiqə dünyada qala bilmərəm. Mən ancaq sənənin üçün yaşayıram.

Əbdül (*daxil olur*). Ay Sara xanım! Yavaş danışın, Gülnisə yan otaqdadır. (*Çıxır*.)

Sara. Bəhram! Sən bilirsən ki, mən bir ürəyiaçıq sadələvh adamam, amma bunların bu hərəkətini görəndə bədgüman oluram ki, bəlkə atamı da Gülnisə zəhərləmişdir ki, pulları özünə götürüb, Pərinə də sənə versin.

Bəhram. Mən də bir qədər şübhə edirəm, ancaq bir az səbr etmək lazımdır. Qəm çəkmə. Sara, sən dur get, rahat yat, Allah kərimdir. (*Sara durur*.)

Sara. Sağ ol, Bəhram, Allah səni mənə çox görməsin, məni köməksiz qoymasın. (*Sara gedir*.)

Bəhram (*tək*). Ox, belə də xəyanət olarmı? İndi nə etmək? Milyonlarla pulları iki nəfər arvad əlimizdən alıb bizi evdən qovsunmu? Evdən çıxıb xidmət edərsəm, çox alacağam 40-50 manat, bununla bizə nə olacaq. Yox, burada bir iş var ki, bir növ ilə pulları əldə etmək üçün Pəri ilə yavuqlaşım, sonra yenə əvvəlki halında bərqərarım. Madam ki, bütün insanlar məkr və təzvir ilə öz məqsədlərinə yetişirlər, nə səbəbə mən hiylə qarşısında hiylə işlətməyim. Belə də olmalı. Bu gündən Pəriyə yavuqlaşmalıyam. Hələ bir neçə gündür ki, bir qədər yumşaq dolanıram. Demək ki, belə də olacaqdır (*sükut*). Ey dili-qafil, qız ki var, maqnit kimi bir şeydir. Yavuqlaşdıqca insanı cəzb edir; və nəhayət, ola bilər ki, bədbəxt əmim qızını tamamilə unudum. Qız ki var, atəş kimi bir şeydir. Yavuqlaşdıqca insanı yandırır. O... Yox! Mən özümü onu sevdir kimi göstərəm. Fəqət daima yadımda saxlıram ki, Saranı sevirəm və ona kömək üçün bu vasitəyə müraciət etmişəm.

Pəri daxil olur.

Pəri (*kənara*). Ax bir Bəhramı özümə cəlb edə bilsəydim, daha qənim olmazdı. (*Bəhrama*) Bəhram! Halın necədir, əzizim, yenə fikir edirsən?

Bəhram. Bəli! Fikir edirəm, necə olsun, qəzaya məğlub olmayım.

Pəri. Qəza səni sıxıntı altına aldığına hiss edirsənmi?

Bəhram. Bəli, qəzaya məğlub olmaq istəyirəm. Fəqət qəzanın sıxıntısından deyil, peşman olmuş ürəyimin və yaxud azmış olduğunu dərk edən həyatımın sıxıntısından.

Pəri. Bəhram! Saranın gözəlliyinə aldanırsansa, sənə divanə deməzlərmi? Bax, mən Saradan gözəl deyiləmmi və əlavə...

Bəhram. Pəri! Qızlarda vəfa olmaz. Ələlxüsus zəngin qızlarında. Mən bir dəfə ürəyimi bir tərəfə çevirmişdim, döndərdim. Qorxuram digər bir tərəfə çevirəmə, bir bivəfalığa təsadüf edib ürəyimi çevirə bilməyəm və çevirməyə səy edəmə, əbədilik sındıram.

Pəri. Bax, bir neçə gün bundan əvvəl sən özün dedin ki: “Bir şəm ki, haqdan yana, heç bad ilə sönməz”. Mən onu etiraf edirəm, fəqət sən o şəmin nə tərəfə yandığında və kimin üçün yandığında səhv etmişsən.

Bəhram (*kənara*). Nə şirin nəğmələr ilə məni məst etmək istəyir.

Pəri. Ox, Bəhram, bilirəm indi sən məni qınayacaqsan ki, gərək oğlan qıza aşiq olsun, nəinki qız oğlana. Amma bilirsənmi ki, sən nə qədər gözəl və cazibədarsan! Hərgah səni bir yabançı görərsə, bir insan adı ilə deyil, mütləqə bir mələk adı ilə çağıracaq.

Bəhram. Qondarmalarına¹ müqabil təşəkkürlər edirəm, Pəri!

Pəri. O! Yox, mən qondarmıram! Hər səni görəndə insan birinci baxışda söyləyəcək ki, nəqqaşi-təbiət öz məharətini bürüzə vermək üçün illərcə çalışıb bir gözəl vücut yetirib ki, o da Bəhramdır.

Bəhram. Mənim adımla özünü təsvir edirsən, zənn edirəm.

Pəri. Zənnində səhv edirsən! Zira, mən dediyim kimi və sən zənn etdiyini kimi olsaydım, sən mənim məhəbbətimdə iştirak etmiş olardın.

Bəhram. Cəsarət etmirəm.

Pəri. Sevəcək adam qorxmaz.

Bəhram. Qorxuram, fəqət kimsədən yox, səndən!

Pəri. Mən ki, sənə məhəbbətimi aşkar söyləyirəm. Daha nə tərəddüdü! (*Kənara*.) Ax, deyəsən Bəhramın ürəyi bir neçə gündür mənə tərəf dönmüş.

Bəhram. Doğrudur, aşkar deyirsən. Amma qadın ürəyi bir ildırıma bənzər. İnsanlar heç vaxt ildırıma güvənməzlər, zira ziyası sabit deyil,

¹ Kompliment mənasında işlənmişdir.

bir saniyədə bütün cahanı işıqlandırır, yenə tez sönər. Elə də qadınlar ürəyində məhəbbət sabit olmaz.

Pəri. Doğru deyildir. Sən, bir dəfə, Saradan əl çəkdim, səni sevirəm kəlməsini mənə söyləsən, mənim həyatım illər uzunu sənə tapşırılmış olar. Təkrar edirəm: dediyinlə xəta edirsən.

Bəhrəm. Mən, mən, mən Saradan əl çəkib səni istəyirəm.

Pəri (*özünü Bəhrəmin qucağına yıxır*). Ax, nə qədər indi özümü xoşbəxt hiss edirəm! (*Kənara.*) Bir növ ilə Saranı da bu evdən çıxara bilsəydim, onda daha rahat olardım. Budur, indi mən özümü tamamilə sənə ixtiyarına verirəm. Bəhrəm, doğru deyirsənsə, öp, öp məni! (*Bəhrəm çəkilir.*)

Bəhrəm. Yox, yox! Mənim səni öpməyə şərəm ixtiyarım yoxdur.

Pəri. Özün məktəb görmüş cavansan, məhəbbət səhnəsində ülviyət dolaşarmı? Mən sənə ixtiyar verirəm. (*Bəhrəm çəkilir.*)

Bəhrəm. Ah, özümü nə təhlükəli bir dolaba saldım. Danışdıqca sanki bir qüvvə məni ona doğru cəzb edir. Şeytanlarımı mənim ürəyimdə qüvvətlənib məni bədbəxt, köməksiz Saraya xəyanət etməyə təşviq edirlər? O! Yox! Unutmamışam! Mən Saranı sevirəm!

Pəri. Bəhrəm! Nə qaçırsan? Bu gündən sonra mən özümü sənə ixtiyarına verdiyim kimi, sən də özünü mənim ixtiyarına verməlisən. Vaxta ki sən məni sevdini söylədin, o halda mən sənə ixtiyar verirəm, öp!

Bəhrəm (*kənara*). Sən ixtiyar verirsən! Bəs Sara! Bəs o insan cildinə girmiş mələk! Bəs Saraya verdiyim sözlər! Pəri, mən nə qədər səni sevirmə, mən nə qədər Avropa həyatına bələdəmsə də, fəqət adət və ənənəti-qövmiyyəmi itirəcək qədər özümü itirməmişəm.

Pəri. Məhəbbətin qanun zəncirindən mübərra¹ olduğunu bilmirsən?

Bəhrəm. Mən onu insaniyyətdən də uzaq bilirəm.

Pəri. Məhəbbət insaniyyət özü deməkdir, zənn edirəm.

Bəhrəm. Fəqət insaniyyət xəyanət demək deyil.

Pəri. Elə isə, mən sizi öpüm...

Bəhrəm. Qanun qarşısında bütün bəşəriyyət bərabər olmalıdır.

Pəri. Eybi yoxdur, Bəhrəm! Fəqət sən ki, məni sevirsen, ona qarşı sübut olaraq səndən bir dilək diləyəcəyəm.

Bəhrəm. Həmin müamələdə mən bulunmaq istərdim.

Pəri. İzn verərsənmi ki, Saranı bu evdən başqa bir evə köçürək?

Bəhrəm. Ox... Mən qorxulu bir lətifəyə başladım. Deyəsən, həyatım mənə xəyanət etmək istəyir. Yox, mənim ürəyimdə başqa dürlü hissələr oyanır və get-gedə qüvvətlənir. (*Fikrə gedir.*)

¹ Azad, uzaq mənasında işlənmişdir.

Pəri (*kənara*). Bilirəm, Bəhram məni puldan ötrü istəyir. Amma ürəyi zəifdir. Tədriclə onu özümə tərəf çəkərsəm, öz məqsədini itirib doğrudan da məni sevər. Hələlik səbr etmək lazımdır. Bəli, yavaş-yavaş tora ilişib çapalarsan (*ona*). Şuxluq edirəm, Bəhram, Sara harada olursa, bizə mane ola bilməyəcək. Zira, sən daha məni sevirsən, deyilmi?

Bəhram. Ox! Sənin sualını tamamilə unutmuşam. Bir növ başım ağrıyır. Gözlərim də qaralan kimi olur.

Pəri. Doktor çağırırdımı?

Bəhram. İstəmərə! İstəmərə! Tez keçər, zənn edirəm.

Pəri. Elə isə, mən gedim, sən bir az rahat ol. (*Pəri özünü azarək, ikiəlli Bəhrama əl verir. Bəhram diqqətlə onun simasına və gedəndə arxadan baxır.*) Hələlik xudahafiz, sevgilim, salamatlığınızı Allahdan dilərəm. (*Gedir.*)

Bəhram. Sanki bir neçə ildə üzünə baxmaq istəmədiyim Pəri deyil, bir qüvveyi-cazibə kəsb etmişdir. Doğrudan da nə qədər siması gözəlləşmiş, nə qədər əxlaqi həlimləşmiş! Həqiqətən sevlməyə layiq bir qız olmuşdur. Danışdıqca insanın ürəyini əziz, oxşayır. Sanki bir şey mənə ürəyimdən: – Əhd əsiri olma, insan hürr yaranıb və daimi surətdə hürr olmalıdır, – deyir (*sükut*). O! Yox! Nə qədər Pərinin üzü gözəlləşmişsə də, Saranın məhzun çöhrəsindən gözəl deyildir! Bəhram, nə edirsən? İllərcə bəslədiyin məhəbbəti iki kəlmə şirin sözə, yaxud havavü-həvəsəmi satmaq istəyirsən? Namərd! Bilmirsənmi ki, bədbəxt Sara özünü sənsiz həlak edər. Onun ki, bircə ümidi sənədir. (*Sükut.*) Əmimin vaxtında mən yoldaşlarımla arasında milyon balası idim. İndi əlli manata xidmət edərsəm, mənə gülməzlərmi? Sara gözəldir, sevimlidir. Fəqət nə etməli ki, yoxsuldur. Saranı tutub bütün həyatımı üsrətlə keçirəm? Və halonki Pərinə alarsam, milyonlar arasında bəxtiyar üzəcəyəm və özü də bu gün məni elə cəzb etmişdi ki, heç ayrılmıq istəmərdim.

Gülnisə daxil olur.

Gülnisə. Oğlum, Bəhram! Xəstəsənmi! Bu saat sənin üçün həkim gətirdirim.

Bəhram. İstəmərə, əmigelini, doktora ehtiyac yoxdur.

Gülnisə. Darıxırsansa, Pərinə göndərim yanında oturub sənə həmsöhbət olsun.

Bəhram (*kənara*). Bu gün ürəyimdə bir hiss oyanmış ki, daima Pərinə görmək istəyirəm. Fəqət qorxuram ki, tamamilə... yox, zəhmət

verməyin. (*Gülnisə gedir.*) Ax, bədənini mənim bədənimə toxundurub güləndə, sanki damarlarımda elektrik qüvvəsi oyanırdı. Nə qədər də şən və həvəslidir! Nə qədər məni sevir! Ax, darıxıram! Çağırım bir az həmsöhbət olsun. (*Ara qapını açır.*) Bir az mənə isti su göndərsinizmi, Pəri? (*Qayıdır.*) Bir yandan milyonlar mənim başımı dumanlatmış, bir yandan son hissiyatım.

Pəri daxil olur.

Pəri (*əzilərək gülür*). Halın necədir? Bəhram! Məni qorxuzdun! Baş davasını içəcəksən?

Bəhram (*gülür*).

Mənzurumuz nə seyri-çəmən, nə tərənədir,
Didari-yarı görməyə bunlar bəhanədir.

Pəri. Mən də ona görə suyu qəsdən özüm gətirdim. Bilirsənmi, Bəhram! Anam deyir ki, gərək bütün mal-dövləti Bəhrama tapşırım, o idarə etsin, amma Saranın başqa bir evə köçürülməsinə razısanmı?

Bəhram. Pəri! Sara bizə mane ola bilməyəcək. Yetimdir, onun ürəyini sındırmamalıyıq. Hər halda bir neçə gün səbr edərək, gözəl olar.

Pəri. Çox gözəl, necə sən deyirsən, elə də hərəkət edəcəyəm. (*Kənara.*) Almışam onu əlimə! Yan, Sara, güvəndiyin Bəhram da mənə tərəf gəldi.

Bəhram. Nədənsə bu gün halım artıq dərəcədə məğşuşdur. (*Oturub fikrə gedir.*)

Pəri. Mən də görürəm, bu gün sənin halın bir az yaxşı deyil, yat, bu gecə rahatlaş, sabah görüşərik. Sağ ol, əzizim. (*Yenidən əl verib gedir.*)

Bəhram. Nə yaman bir yerdə günümü gecələdim. Əhdimə vəfa edərək, Saranı tutub ruzgarımı üsrətdəmi keçirim? Və yaxud onu bir qeyrisinə dəyişim? Nə etməli, əlbət ki, Sara kimi bir mələyi sevirdim, fəqət pul, güzəran burada; şənlik, şuxluq burada; varlıq, səadət, xoşbəxtlik hamısı bu tərəfdə! Ah, nə edim? Bir belə maneəni necə kənar edim?! Bir belə şeydən necə keçim?!.

Düşmən bir olsa, dəfini asandır eyləmək,
Vay ol zaman ki, qoya dörd bir kənaridən.

Pərdə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Pərdə qalxır, səhnədə heç kim yox, bir zaman sonra S a r a sadə geyinmiş, başında bir qara örpək, mütəfəkkir halda daxil olub, B ə h r a m üçün baxır.

S a r a . Ax, fələk! Bu nə fələkətdir ki, məni saldın, mən ki, ömrümdə bir kəsi incitməmişəm! Ya rəbbi, niyə məni incidirlər? Məni evdən çıxarıb həyətin o biri başında bir daxmada oturdublar. Eybi yoxdur, hər yerdə olursam–olum, fəqət bircə Bəhrama bir şey olmasın. Onun sağlığından başqa bir şey istəmirəm. (*Bəhram gəlib qapı yanında gizlənir.*) Onu da bir neçə vaxtdır ki, görmürəm. Yəqin biçarə mənim bu halımı görüb utandığından yanıma gəlmir. Ah, yazıq əmim oğlu nə eləsin, hənuz tələbə ikən dərstdən alındı, əlində də bir şey yox. Dünən gedib bacılığım Soltan bəyin qızına yalvarmışam atasına desin ki, ona öz kantorunda münasib bir yer versin. O da 60 manat ilə bir yer verəcək, vallah yetər, ac da olsaq, eybi yoxdur. Ah, yazıq əmioğlu, nə edim? Bilirəm, sən məndən utanırsan, mən də səndən utanıram ki, əlimdə bir şey yoxdur. (*Burada fikrə gedib, başını stolun üstünə qoyur.*)

B ə h r a m . Ey dili-qafil! Necə oldu ki, mən belə mələküzlü, süzgün baxışlı bir qızdan əl çəkib də, Pərimi istədim? Milyonlarımı uydum? Ax, o milyonlar ki, səadətin açarı deyildir. Belə də insaf olar ki, biçarə Saranın illərlə davam edən məhəbbətini sındırıb da, əhdimi buraxıb da, bir başqasına əsir oldum. Bax, Bəhram, siması nə qədər məhzun, nə qədər həzin! Mən gecə–gündüz qəhqəhələrlə gülməkdə, söhbətdə, işrətdə ikən, o məni səfil, kəsərti–qəmədən küçələərə düşmüş zənn edir. Daima mənim üçün çalışır. Ox, simasında nə can sevən məhzuniyyət! Yanaqlarında nə sevimli qızartı, gözlərində... Ax, o ahu baxışlarında nə qədər məlulluq! Oturub məni gözləyir. Məndən başqa bir kimsəsi yoxdur... Gəl, Bəhram, əl çək hər bir şeydən, sağlam bir vücuda malik ikən özünü qeyrilərə əsir etmə! Al ağışuna bu dünyanın sevimli hurisini, uzaqlaş bu vicdanı napak olan hiyləgər insanlardan, çəkil bir guşeyixəlvətdə çalış və kimsəyə möhtac olmadan, yaşa. Səadət budur. Ya rəbbi, bəsdir bivəfaliq etdim! Qəhr olsun dünyanın milyonlar sayəsində vücuda gələcək səadəti! Səadət nə? Səadət Saranın məhəbbəti deməkdir. O... o... ox, Bəhram! Biinsaf! Belə bir vücutdan da üz çevirmək olarmı? Yox, bəsdir! (*İçəri girmək istəyir, gedir, dayanır.*) Tədarük görüldü, mənim üçün bu günlərdə toy olacaq. Bəs o? Özümü bütün şəhər içində bədnammı edəcəyəm? Sultan bəy ki, mənim əmimin pulu ilə dolanıb, indi

onun yanında xidmətmi edəcəyəm? Ah nə etməli? Daha nə olub, keçən keçib, övvəldən zərərini gör, bir işə başlama, başladın, nəhayətə vur. Saranı da minlərlə adam istəyir. Mən olmayım, bir qeyri milyoner olsun, hələlik bir az incisə də, sonra hər şey yadından çıxar, daha söz vermişəm, toy olacaq... *(Fikrə gedir, Sara yenə başını qaldırır.)*

Sara. Ah! Gecə keçdi, niyə bu yazıq Bəhram gəlib çıxmadı? Neçə vaxtdır gözləyirəm, gözləyirəm, gəlmir, gedirəm. Vallah, zərrə qədər öz dərdimi çəkmirəm! Daima onun fikri! Qorxuram yazıq özünü həlak etsin. Bəlkə onu buradan qovublar? Ah! Yazıq Bəhramciyim, haradasan?

Bəhram. Nə eləyim? Bu sözlər hərəsi bir iynə kimi mənim sinəmə batır. Gəl, Bəhram, əl çək hər bir şeydən.

Gülnisə daxil olur.

Gülnisə *(çığırır)*. Nə var, burada oturmuşsan? İtilib öz yerinə getsənə, bu vaxta qədər burada nə eləyirsən? Elə onu istəyirsən ki, həyətdən də çıxarılıb qovulasan?

Sara. Mən öz əmim oğlunun halını bilmək üçün bura gəlib onu gözləyirəm.

Gülnisə. Səsini kəs, həyasız! Sən buranı nəyə bənzədirsən! Bu saat rədd olub öz xarabana, çıx, eşidirsənmi?

Sara. Mən sizdən xahiş edirəm ki, bir qədər nəzakətli dolanasınız! Mən sizə bu vaxta qədər ana demişəm, amma siz məni kimə bənzədirsiniz? Siz məni namussuz qızlarımı bənzədirsiniz? Bircə o qalmışdı ki, onu da mənə dediniz, nə qədər siz rəhimsiz, vicdansız insansınız! Ax, ana, ana, haradasan? Ata, ata eşidirsənmi ki, sənin əziz qızına səndən sonra namussuz deyirlər? *(Ağlayır.)*

Gülnisə. Niyə yas tutursan, burada sənə nə işin var?

Sara. Bu vaxta qədər danışmamışam, fəqət siz məni vadar edirsiniz. Əcəba, bu ev mənim atamın deyilmi və ondan başqa, mənim, öz yetim əmim oğlunun halını bilməyə ixtiyarım yoxdur?

Gülnisə. Otaqdan xaric ol sənə deyirəm, yoxsa güc ilə çıxarılsan!

Sara. İndi hamısını yəqin etdim, sabah ərizə verəcəyəm ki, mənim atamı da siz zəhərləyib, malını mənimsəmişsiniz.

Gülnisə. Səsini kəs, həyasız! Bu saat bayıra! Niyə durmuşsan? Əbdül!

Əbdül *(daxil olur)*. Bəli, xanım!

Gülnisə. Çıxar bu həyasız bayıra!

Bəhrəm. Ox, Bəhrəm, nə ölümdür! Səndə heç ürək yoxdur ki, bu qədər zülmə davam edib, özündən ötrü belə bir qızı məhzun edirsən!

Gülnisə. Niyə durmuşsan? Eşitmirsənmi?

Əbdül. Bağışlayın, xanım, kişi olsaydı, mən güc-xoş çıxarardım, amma onunla mən dava eləyə bilmərəm ki! Gücsüz bir qız...

Sara. Mən özüm gedirəm. Fəqət bu gecə Bəhrəmi görməyə mənə izn verin, sonra tamamilə bu həyətdən çıxıb gedərəm.

Gülnisə. Bayıra! Artıq söz lazım deyil! Sən azmışsan!

Sara. Yaxşı, mən gedirəm! Fəqət mən daha bu zümlərə dayana bilmirəm, mənim atamın malını mənə qaytarmalısınız ki, daha əmim oğlu çöllərə, mən də bu qədər zülmə düşməyim!

Gülnisə. Atanın nəyi vardı? Hər nəyi vardisa, borclarına verdim.

Sara. Daha bilirəm, hamısını bilirəm, veksəl düzəltməyi də bilirəm, malların adınıza salınmasını da bilirəm. Axundlar da bilir, barı gedib sizi mühakiməyi-şərə çağıraram! Mənim atamın kim olduğunu hamı bilir, siz Əbdülü çağırırsınız, mənim də əmim oğlu aciz deyil, fəqət mən onu saxlayıram.

Gülnisə. Bayıra çıx deyirəm sənə, hər nə bilirsən get, elə! Əbdül! Eşitmirsənmi ki, deyirəm çıxar bunu?

Sara. Əbdül adı bir nöker isə də, sizin kimi vicdansız deyil, gedirəm, özüm gedirəm! Əbdül əmi! Bəhrəm gələrsə, söylə ki, mənim yanına gəlsin. Dəgilən çox nigarandır. (*Yavaş-yavaş gedir.*)

Əbdül (*kənara*). Bəli, gəlsin. Bəhrəm elə namərd deyil ki, sənin yanına gəlsin. Odur, qapılar arxasında gizlənib qeyrətini, kişiliyini pula satan məlun! Biçarə qıza bu sözləri, bu işləri demirəm ki, özünü öldürər.

Gülnisə (*gəlir*). Bu, bu işləri haradan bilir? Yox, belə olmaz! Bunu tamamilə rədd etmək lazımdır ki, bu gün sabah toy da olanda bir qiyamət salmasın. Ha, ha, ha! Axmaq qız! Qorxma, daha Bəhrəm sən görən Bəhrəm deyil. Bu saat Pəri Bəhrəmi elə alıb əlinə ki, Saranı öldürməyə də ona hökm etsə, Bəhrəm çəkinməz. (*Gedir.*)

Bəhrəm. Ax! Bu nə bələdir mən özümü saldım! Bəhrəm qorx! Qorx öz vicdanından! Sən ki, Saranın xatiri üçün bu işə iqdam etmişdin, nə tez sovuşdu? Bəli, hiylə sənin işin deyil, onunçün da xüsusi insanlar var. Sən özgəyə hiylə etmək istədikdə özün yixıldın. Qorx, Bəhrəm, qorx! Getdiyın qorxunc yolun nəhayəti bir biyabani-vəhşət deyilmi? Tutduğun nəsəza əməlin nəhayəti bir matəmsərayi-fəlakət deyilmi? Tutduğun çirkin işin nəticəsi bir peşman sərayi-təəssüf deyilmi? Zənn etdiyın məsud həyatın nəticəsi bir dəryayi-ədəmi-təhəyyür, bir

məzaristani-həlakət deyilmi? Qorx Bəhram, qorx! Hiylə sənin işin deyil, qorx bu xəternak olan lətifədən! (*Fikrə gedir.*) Ya rəbbi! Nə edim, bu tərəfdən də toy başlanmaq üzrədir. Bütün cahan bilir. Bu yerdən qaçmaq olarmı? Bütün mallar mənim adıma yazılıb, toy olub, izdivac keçəndən sonra Gülnisə imza edəcək. Bəli, qəza belə istəmiş imiş. Daha iş işdən keçib, bu yerdən dönmək olmaz. Sara üçün də bir yaxşı ər tapmağa səy edərem ki, o da xoşbəxt olsun. (*Sükut.*)

Pəri daxil olur.

Pəri. Bəhram! Niyə fikrə getmişsən? Yenə nə olub, Saranın cəncəлиндənmi əhvalın qarışıb?

Bəhram (*birdən diksinib gülür*). Sən buradasan? (*Ona tərəf gedir.*)

Pəri. Gərək, Sara: “Bəhram, Bəhram”, – deyəndə sən birdən oradan çıxıb: “Mən Bəhram, nə deyirsən? Əl çəkməzsənmi?” – deyər idin. Onda daha da gözəl olardı.

Bəhram. Yox! Gözəlim! O, bir az namünasib düşərdi.

Pəri. Ha-ha-ha! Bilirsənmi nə qədər o biri evdə gülmüşəm! Ərizə verəcəyəm, axunda gedəcəyəm. Bəhram gəlsin! Ha-ha-ha! Mən deyirəm qız axır vaxtlarda dəli olmuşdur.

Bəhram. Nə eləsin biçərə? Adamın yazığı gəlir. Qalır xəlvət evdə, fikir, xülya! Gündə yüz dönüş mənim dalımcə gəlir, mən də ki, o gələndə qaçıb gizlənirəm, gərək onu köçürüb əvvəlki yerində, yaxında oturdaq, yoxsa tamamilə dəli olar.

Pəri. Vallah, onun canı bərkdir, heç bir şey olmaz! Əgər mənim xatirimi istəyirsənsə, belə sözü söyləmə. Qoy öz yerində oturubdur.

Bəhram. Eybi yoxdur, mən bir söz demirəm, desəm də sənin sözündən çıxıram! Sən mənə nəinki onu, bəlkə həyatını ver desən, yenə söz demərəm.

Pəri. O! Vallah, nə qədər sevimlisən, Bəhram! (*Boynunu qucaqlayır. Kənara.*) Bütün-bütünə mənim, mənim əlimdədir. Mum kimi hər tərəfə istəsəm, əyərəm.

Bəhram. Pəri, bu axır vaxtlarda sən, nədənsə, o qədər gözəlləşmişən ki, heç əvvəlki Pəriyə bənzəmirsən. Yox! Əvvəl sən belə deyildin, mən səndən qaçırdım, amma indi başqa bir qiyafət almışsan.

Pəri. Ola bilər ki, əvvəl mənim sənə aşiq olduğumu bilmirdin, fəqət indi bizim məhəbbətimiz bir-birinə aşkar olduğu üçün, bu qədər şirinləşmişik.

Bəhrəm. Pəri, bilirsənmi? Mən əvvəl səni sevmirdim və səni sevdiyimi söylədikdə, doğrusu yalan deyirdim. Amma indi bütün vücudumla səni sevirəm və nəzərimdə səndən başqa bir şey yoxdur.

Pəri. Daha Allaha şükür, hər bir şey hazırdır. Anam sazandar və lazımlı şeylərin hamısını mühəyya edib, toy bu günlərdə başlanasıdır.

Bəhrəm. Pəri, nə qədər mən səni sevirəm, inanırsanmı, dil təsvirindən acizdir.

Əbdül (*daxil olur*). Ağa! Sara xanım mənə yalvarıb ki, sizi onun yanına çağırım. Neçə dəfə də mən sizə demişəm, getməmişsiniz, amma bu gün əhvalı çox məğşuşdur. Daima ağlayır.

Pəri. Əbdül! Axır vaxtlarda sən çox üzlü olmuşsan. Sənə min dəfə demişəm ki, hər saatda bir xəbərlə yüyürüb gəlmə! Halı məğşuşdur. Hiddətindən. Yeri, çıx get öz işinə...

Əbdül. Xanım, mən nə eləyim. Mənə dedilər, mən də gəlib dedim. Daha niyə acıqlanırsınız?

Pəri. Yeri deyirəm sənə, öz işini gör.

Əbdül. İndi biçərə Saraya necə deyim ki, Bəhrəm gəlmir? Bağrı çatlar. Yox, demərəm. (*Gedir.*)

Bəhrəm. Pəri, mən elə bilirəm ki, bir gedib onunla görüşsəm, yaman olmaz. Yazıqdır... Məni görərsə, nə olar? Heç bir şey.

Pəri. Elə isə, Bəhrəm, sən məni istəmirsən ki, onun yanına getmək istəyirsən. Ağlayır deməsinə acıdın? Ağlayanda gözünün sürməsi getməz ki! İstədiyi qədər ağlasın, nəhayət, yorulub oturacaq deyilmi?

Bəhrəm. Pəri! Səni istəyirəm, sevirəm, fəqət nə olursa olsun, Sara da insandır, barı nə deyəcəyini, nə olduğunu soruşum.

Pəri (*işvə ilə durur*). Elə isə həmişəlik get! Daha mən sənənlə danışmıram. (*Yavaş-yavaş getmək istəyir.*)

Bəhrəm. Pəri! Getmirəm, bura gəl (*əlini ona uzadır, sarxoş kimi*). Bir dəfə ki, mən səni sevmişəm, sevmişəm. Əl də çəkmərəm, sözündən də çıxmamam.

Pəri. Sübut olaraq mən Saranın bilmərrə bu evdən çıxarılmasına razı olmağımı istəyirəm.

Bəhrəm. Pəri! Mən sənə deyirəm ki, səni istəyirəm, daha Sara bizə heç bir şey edə bilməyəcək. Elə bil ki, bir qulluqçudur evdə saxlamışsınız, fəqət israr edərsənsə, əlbət ki, sözü nü sındırmamam.

Pəri. İndi inanıram ki, məni doğrudan da sevirsən. (*Bəhrəmin boynunu qucaqlayır. Bəhrəm də əlini onun başına uzadır.*)

Bəhram. Sevirəm, bəli! Mən səni sevirəm! Bütün mövcudiyətəmə. Və səndən ötrü həyatımı fəda etməyə hazırım, zira ürəkdən səni sevirəm.

Sara içeri girir və bunları gördükdə bir neçə saniyə ayaq üstündə durub birdən

Sara. Ah... Bəhram!!! Sən də, sən də məni atdın! (*Yıxılır.*)

Pərdə

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Vaqe olur bir bağçada. Bir tərəfdə qaranlıq bir otaqdır. Bir kravat üstündə Sara düşün, saçları pərişan sinəsinə tökülmüş. Başının yanında çiçəklər, dərman şüşələri. Divarda güzgü. Əbdül mütəfəkkir dayanmış. Bağçanın o biri başında digər bir otağa girəcək qapı. Saranın daxmasından bağçaya pəncərə. Camaatla üzübüz qapı. Lampa yarımxd.

Əbdül. Ey fani dünya, etibarına lənət! Bir neçə ay bundan qabaq Sara bu evdə xanım idi, hər ixtiyar onda idi. İndi adamsız kənzilər kimi bu qaranlıq daxmada can üstündədir. Bir müsəlman yoxdur, bir adamı yoxdur ki, onu yada salsın. Çörəyi yeyirlər, artıq qalsa ona göndərilər, qalmasa yaddan çıxıb gedir. Bu yazıq da həm naxoş, həm ac. Vallah, iki gündür öz payımı gətirib ona verirəm. Dəxi bunları ona demirəm, yoxsa daha da tez bağı çatlar. Bəhram zalımın gözlərini pul elə tutub ki, heç qulağına da girmir. Burada belənçik gözəl can üstündə, orada o, iblis Pəri ilə kefləyir. Tfu belə etibara, belə kişiliyə! Yazıqıqaz dəxi axır dəqiqələrdədir. Bəhramı dilə tutub, neçə dəfə gedib demişəm, bir yandan Pəri qışqırır, xəlvəti deyəndə o da mənim üstümə qışqırır. Yenə gəlib yalandan deyirəm ki, görmədim. Nə eləyim? Otururam, o ağlayır, mən ağlayıram. Az qalır bağı çatlasın. Əgər bu Sara olmasaydı, mən bir dəqiqə belə qüssədə qalmazdım. Amma yalnız qoyub gedə bilmirəm ki, acından, qüssədən bu xəlvət evdə ölər, kimsə də bilməz. O qəddər anası, atası və özü mənə yaxşılıqlar eləyiblər, mən uşaqlıqdan ona ata, o də mənə qız yerində olmuşdur... Ah... Nə eləyim! Allah belə istəyibmiş. (*Saranın üzünü yelləyir.*)

Sara. Əbdül əmi! Bəhram gəlmədimi?

Əbdül. Xanım, qızım, getdim, görmədim onu, bilmirəm haradadır.

Sara. Əmi, bilirəm, məndən gizləyirsən. Bəhram mənim yanıma gəlmək istəmir.

Əbdül. Yox, qızım, nə danışırsan? Heç ola bilər ki, Bəhram sənin yanıma gəlməsin?

Sara. Əmi, Bəhram mənim yanıma niyə gəlsin ki, mənim pulum yox, atam-anam yox, köməyim yox. Onda ki, var idi, istəyirdi, sonradan ki, hamı Pərinin əlinə keçdi, o da Pərinə sevdi. Daha mənim yanıma niyə gəlsin?

Əbdül. Qızım, qüssə çəkmə! İnşaallah sağalarsan, bu işlərin hamısını ayırd elərik.

Sara. Əmi, bilirəm mən bir də sağalmayacağam! Daha mən ölürəm. Amma əlimdə bir şey olmadığı üçün bilmirəm, sənin yaxşılığını nə ilə əvəz eləyim. Belə yaman günündə mənə qalan bircə sən oldun! Ax, Əbdül əmi, görürsənmi mənə nə eləyirlər? (*Ağlayır.*)

Əbdül. Mənə heç şey lazım deyil, təki sən sağalasan. Hər şey sənə qurban olsun.

Sara. Əmi! O sandığın içərisində mənim dünyə malından bir dəst ipək paltarım və iki də qızıl üzüyüm var. Mən öləndən sonra onları özün üçün götürürsən.

Əbdül gizli ağlayır.

Əbdül. Allah eləməsin, qızım, nə danışırsan? Məgər sənə nə olub! Qorxma, inşaallah bu gün, ya sabah sağalarsan. (*Kənara.*) Yazıq qız ölüm halındadır, amma o yanda Pəri ilə Bəhram üçün toy eləyirlər. Adamların ürəyi daşa dönüb. Dağılsın belə dünya, dağılsın.

Sara. Əbdül əmi, səni and verirəm o Allaha, nə qədər mənə indi yaxşılıq eləyirsən, mən öləndən sonra mənim çiçəklərimə elə!.. Qoyma mənim çiçəklərim solsunlar... Onlar mənim xoşbəxt günlərimin yadigarıdır.

Pəri ilə Bəhram səhnəyə çıxırlar, qayıdırlar.

Bəhram. Sənin kimi bir gözəlin yanında qəmgin oturmaqımı olur! İnsan üzünə baxınca, biixtiyar fərəhindən gülümsəyir. Nə qədər xoşsima olduğunu bilmirsən.

Pəri. Nə qədər mən gözəl olarsam, o qədər sən sevinməlisən.

Bəhrəm. Təbii, zira sabahdan bizim həyatımız tamamilə birləşir.
(*Səhnədən gedirlər.*)

Sara. Əbdül əmi, mən ölərsəm, mənim qəbrimi atamın ayaqları altında qazarsan. Əmimin də qəbri oradadır. Ax... Şikayət edəcəyəm əmimə ki, sənin oğlun Bəhrəm məni köməksiz qoyub qeyrisini tutdu. Sən ki, məni hər şeydən artıq sevdin, gecə-gündüz qucağına alıb oynadardın, amma səndən sonra... (*Ağlayır.*) Allah, nə üçün məni hər bir şeydən məhrum edib, quru sümüklərimi saxlayıbsan? Bu gün deyilsə, sabah, ya o biri gün öləcəyəm, elə indicə al canımı. Ah... bivəfa Bəhrəm! (*Ağlayır.*)

Həyətin o başındakı otaqlarda tar, kamança çalınıb, xanəndə oxuyur.

Xanəndə.

Könül, pər vur, pərişan halimi dildarə izhar et!
Xəbərsiz yarımı hali-xərabımdan xəbərdar et!

Bəhrəm və Pəri çıxıb qayıdırlar.

Əbdül (*pəncərədən baxır*). Odur, toy eləyib oxuyurlar! Odur, Bəhrəm namərd! Niyə qalmışsan, ax, məlun, iblisəbənzər Pəri!

Xanəndə.

Vəfasız yar cövründən ölür bir aşıqi-məhzun,
O namərdi oyadıb qəflətindən bircə bidar et!

Sara (*yavaş-yavaş hərəkətlənir*). Ax, bu səs hardan gəlir? Nə yaxşı da oxuyur! Ax, kimdir bu fəlakət içində fəryad eləyən? Əbdül əmi, kimdir bu oxuyan ki, oxuduqca könül təranelərini tərənnüm edir? Of, bu sözlər hərəsi bir eşq mübtəlasının paralanmış sinəsindən axan qanlar, sineyi-suzanından parlayan alovlar deyilmi? Ox, yoxsa mənim üçün ölüm əzanı çəkirlər? Eləmi, Əbdül əmi? Məgər mən ölürəm ki, mənim üçün əzan çəkirlər? Mən ki, dünyada bir şey görməmişəm!

Əbdül. Nə üçün, qızım, narahat olursan? Qonşunun evində toydur, xanəndə oxuyur. Məgər sənə nə olub Allaha şükür, salamatsan, bu gün, ya sabah tamamilə salamat olub durarsan!

Sara. Hansı qonşu üçündür toy?

Əbdül (*kənarə*). Yazıq qız, toy Bəhram ilə Pəri üçün. (*Saraya*.)
Bilmirəm hansı qonşudan gəlir, ancaq oxuyan evimizdən uzaqdır.

Sara. Ah... fələk! Bəs mənə niyə nakam ikən bəstəri-hələkətə
saldın! Ya rəbbi, mən nə günahın sahibi idim... Bəhram! Bəhram!.. Əmi!

Əbdül. Bəli, qızım!

Sara. Əmi, sən allah gör Bəhramı çağıra bilərsənmi? Söylə ki, ey
bivəfa, bədbəxt Sara ölür, fəqət ölməkdən qabaq səni görmək istəyir.

Əbdül. Eybi yoxdur, qızım, bu saat gedirəm. (*Kənarə*.) Bəhram elə
qızmış ki, elə bir pələngdir, yanından keçmək olurmu? (*Gedir*.)

Pəri ilə Bəhram qol-qola səhnəyə çıxırlar.

Əbdül onlara yaxınlaşır.

Əbdül. Ağa! İzin versəniz bir kəlmə xəlvəti sizə söz deyim?

Bəhram ayrılıb gəlir.

Pəri. Bu nədir? Gizlin, xəlvəti! Bu nə deməkdir! (*Çığırır*.)

Bəhram. Dayan görək, Pəri, bəlkə bir ciddi xəbərdir.

Əbdül. Ağa, əminiz qızı ölüm halındadır, sizi arzulayır.

Bəhram. Əbdül, sən Allah məndən əl çək. Hər saatda yüyürür-
sən Sara...

Pəri. Daha sən bizi təngə gətirmişsən. Əl çəkməzsənmi bizdən?

Əbdül. Xanım ölüm halındadır. Deyir, bəs nə eləyim?

Pəri. Daha bəsdir, sən itil, işlərini gör, sənə demişəm onun yanına
getmə.

Əbdül. Daha nə eləyim, bağışla, xanım. (*Gedir*.)

Sara. Bəhramın səsi gəlir zənn edirəm, görəsən gələcəkmi? (*Əbdül
gəlir*.) Əbdül əmi, gəlirmi?

Əbdül. Xanım, Bəhramı görmədim, bir azdan sonra yenə gedərəm.

Sara. Ah, daha bildim ki, məndən gizlədirsən. Bəhramın səsi mə-
nim qulağıma gəldi, eşitdim, fəqət nə dediyini bilmədim.

Əbdül. Xanım, Bəhramın işi vardı.

Sara. Ah, bədbəxt Sara, niyə davam edirsən? Sənin dünyada bir
kəsin və bir gözləmənin yoxdur. Məhəbbətin qırıldı! Ürəyin sındı! Sev-
diyini bivəfa! Ya rəbbi! Al bədbəxt Saranın canını! Bəsdir zillət çəkdim.
Ax, Bəhram! (*Bihal olur*.)

Əbdül. Xanım, ağlama, eybi yoxdur! Vay, əhvalı fənalaşdı, bihal
oldu! Yanımda bir qəpik yox! O biinsafları da dindirmək olmur. (*Özünü*

itirir, üzünə su səpir, dərman şüşəsini süzür boğazına, bayıra yüyürür, Pəri və Bəhrəm səhnəyə çıxır. Əbdül onlara yanaşır.) Sara xanımın halı fənaladır, bihal olub, tez həkim lazımdır.

Pəri. La ilahə illəllah, a kişi, itil buradan. *(Lap bərkdən çıxır.)*

Gülnisə o qapıdan çıxır.

Gülnisə. Nə var? Nə olub səhərdən çıxırırsınız?

Əbdül. Xanım, Saranın ürəyi gedib, tez həkim lazımdır!

Pəri. Daha bizə rahatlıq vermir, gedir hərdən bir bəhanə ilə yüyürüb gəlir.

Gülnisə. Sənə mən nə qədər söz tapşırıışdım, hamısını elədinmi, hələ itib tapılmırsan? Məgər səni Sara üçün tutublar?

Əbdül. Nə eləyim, axı müsəlmandır, ürəyi xarab olub, vallah, ölür, vallah ölüm halındadır, tez həkim...

Gülnisə. Sən öz işinə get! Bizim işimizə qarışma. Saranın yanına getmə eşidirsənmi?

Əbdül *(kənara)*. Biçarə qız ölür, amma bunlar heç qulaq asmırlar. Ya rəbbi! Yenə keçən dəfəki kimi öz məvəcibimdən alıb tez həkim çağırım! *(Gülnisəyə.)* Xanım, özünüz bilərsiniz, ancaq mənə bir beş manat pul verin, görəyimdir.

Gülnisə. Dünən aldın, gündə də pul olarmı? Yeri məclisə, qonaqlara xidmət et!

Əbdül. Xanım, vallah mənə lazımdır.

Gülnisə. Ay kişi, bu qarışıqlıqda iki saat da məni saxlama, itil sənə deyirəm.

Pəri. Ana, çıxarın bunu getsin, insanı təngə gətirir.

Bəhrəm. Madam ki, bu qədər sözə baxmayıb hər dəqiqədə insanın qanını qaraldır, daha niyə saxlamışsınız, başqa xidmətçi yoxmu?

Gülnisə. Qoyun bircə bu toy qurtarsın, onu evdən elə rədd edim ki... *(Gedir.)*

Əbdül *(kənara)*. Danış! Sən də danış, kişilikdən uzaq olan bihəya! *(Gedir.)*

Əbdül Saranın otağına daxil olub su səpir,
yelləyir, fəqət üzü məsrurdur.

Əbdül. Dava vəkili Kərim bəy gəlmişdi, deyir bütün işlər düzəlib. Axundlar məhkəməyə getməyə razı olublar. Bütün məhəllə camaatı da

deyib ki, biz hamımız axundlarımıza sadıq olduğumuz üçün məhkəmədə şəhadət edirik. Sabah yox, biri gün işə baxılacaq. Pərvərdigara, sən bu köməksiz qıza kömək edib, onu bu zalımların əlindən xilas elə. İlahi, görürsənmi, yad bir vəkil atasının yaxşılıqlarını yadına salıb pulsuz, təmənnəsiz onun üçün çalışır. Amma bu zalımlar həkim gətirmək bir yana, mənim də bu yazıq qızın yanında qalmağıma razı olmurlar. Məni çıxarsalar da, bu biçarə qızı yalnız qoymayacağam. Kərim bəyə yalvardım, dedi indicə gedib həkim göndərəm. (*Sara yavaş-yavaş ayılır.*) Sara, qızım, Kərim bəy gəlmişdi, qorxma, işlər yaxşıdır. Bu işdən xəbərsiz neçə mötəbər adam tapılıb, axundlar da məhkəməyə getməyə razı olublar. Daha heç qorxma!

S a r a . Əbdül əmi, bir az mənə kağız-qələm ver! Mənim əhvalım pərişandır. Heç bir şey istəməzdin. Yalnız Bəhram! Oh, bivəfa Bəhram! Bietibar Bəhram! (*Yazır.*) Əmi, bu kağızı gizlət, mən öləndən sonra oxuyarsan! Mənim halım çox fənadır. Heç həyatıma ümidim yoxdur.

Ə b d ü l . Xanım qızım, heç qəm çəkmə, sabah yox, biri gün işə baxılacaq, inşaallah, malınız sizə qayıdan kimi Bəhram da tez yanına gələr.

S a r a . Əbdül əmi, məhəbbət pul ilə alınacaq bir şeymi? Ax, məhəbbət şamı vəfasızlar pəncəsilə söndürülən yazıq canım! (*Çiçəklərə baxır.*) Əmi, bir az su ver, güllərimə verim! Ax, çiçəklər, çiçəklər! Siziniz mənim xoşbəxt günlərimin yadigarı, siz bizim əhdimizin şahidisiniz. Həmin əhdi gördünüz. Bəs indi görürsünüzmü mənə nə eləyirlər! (*Ağlayıb öpür, su verir.*)

X a n ə n d ə (*oxuyur*).

Aşiq oldur ki, can verə cananı görməmiş,
Bülbül ölər səfayi-gülüstanı görməmiş.

S a r a . Ax, Əbdül əmi, necə də mənim halı-pərişanımdan söyləyir! Zəhmət də olsa, lütf edib məni pəncərənin qabağına aparın, bir az qulaq asım, ürəyim açılsın. (*Əbdülün köməkliyilə pəncərənin qabağına gəlir.*)

X a n ə n d ə .

Aşiq deyil, o kəs ki, dilər eşqdən səfa...

S a r a . Ax, bu sözləri söyləyəndə mütləq mən bədbəxtin halın təsvir etmişlər.

X a n ə n d ə .

Məcnun deyil, kim ölsə biyabanı görməmiş.

Ə b d ü l . Yazıq qız heç özündə deyil.

B ə h r a m P ə r i ilə qol-qola səhnəyə çıxırlar.

P ə r i . Gərək bizim toyumuzda belə qəmli sözlər oxunmaya idi.

S a r a onları görür.

S a r a . Ah, Bəhram üçün, Pəri üçün toy olur! Ya rəbbi, mən nə üçün qalmışam? Ax, bundan sonra ölüm yaxşıdır! Ölüm! Ölüm! Qaçmaq gərək bu bivəfa insanların üzündən. Ah, öldüm, bağrım çatladı!

Ə b d ü l (*təlaş edir*). Xanım, xanım, səbr edin, niyə belə deyirsiniz?

S a r a . Əmi, əmi, daha mən ölürəm! Belə qalmaqdan ölüm yaxşıdır. Bağışla məni, bağışla! Mənim çiçəklərim! Ah, dünyada kam almamış bədbəxt Sara, öl!

Tez geri-geri çəkilib rəxtxabına yıxılıb ölür.
Ə b d ü l iztirabla baxır, öldüyünü görüb ağlayır.

Ə b d ü l . Ah, biçarə öldü! Namərd Bəhram, yazıq qızı öldürdün. İnsafsız Pəri, zalım Gülnisə, biçarə qızcığazı işrətinizə fəda etdiniz! Çalın! Oxuyun!

Bayra yüyürür. Pəri, Bəhram səhnəyə çıxırlar. Ə b d ü l yetişir.

Ə b d ü l (*bərkdən*). Ağa Bəhram, müjdə! Ağa Bəhram, müjdə verin ki, Sara öldü.

B ə h r a m (*pərişan olur*). Nə? Nə dedin, nə oldu?

Ə b d ü l . Namərd, Saranı öldürdün! Bəli, Sara öldü!

B ə h r a m başını tutub tükləri ürperərək,
S a r a y a doğru gedir. P ə r i onu tutur.

P ə r i . Daha hara gedirsən? Ölünü ki, diriltməyəcəksən! Niyə cəza-fəza edirsən?

B ə h r a m . Burax! Burax məni!

P ə r i n i itələyib cəld içəri girdikdə çit pərdəni bərk itələyib baxır, birdən cəld S a r a n ın üstünə yüyürüb gözlərinə baxır, bir kəlmə “Sara, əmiqızı”, – deyib, bərk qışqırır və S a r a n ın başını sinəsinə basıb ağlayır, pərdə ahəstə-ahəstə düşür.

P ə r d ə

BEŞİNCİ PƏRDƏ

Məclis vaqə olur dördüncü pərdədəki otaqda. Əbdül tək oturub.

Əbdül. Bəli, Sara da getdi! Yazıq qız, nakam qız! Onun ölümü mənim sinəmə bir dağ çəkdi. Qız deyildi. Sara məlakə idi. Namərd oğlu namərd! Tfu sənin insafına olsun, Bəhram! Gülnisənin hiyləsi, Pərinin işvəsi, pulları, havası onun başını elə dumanlandırırdı ki, yazıq qızcıqızı bad-fənaya verdi. Biçarə qız əvvəldən ölməyini yəqin eləmişdi, kağızda da yazıb vəsiyyətləyibdir. Məndən sonra atamın pulları geri alınarsa, dörd yerə bölüşüb, bir hissəsi yaman gündə məndən əl çəkməyib, atalıq, analıq və pasibanlıq edən Əbdül əmiyə, bir hissəsi insanıyyət adına mənim üçün çalışan vəkil Kərim bəyə, bir hissəsi mənim kimi yoxsulluqdan məhəbbəti sınıb istiqbalı matəmə dönəcək qızların təmin istiqbalına, bir hissəsi də ona... O bivəfaya, o məni puç edib gəlinlik pərdəmi qaranlıq məzara döndərən Bəhrama. Mən bu sözləri yadigar olaraq əzbər öyrənmişəm. Nə yaxşı sözlər ilə də yazıb biçarə! Görün Bəhramı nə qədər istəyirdi ki, qatili ola-ola ona rəhm eləyir. İşə baxılıb sübut olunubdur ki, rəhmətlik Hacını da bu iblis balası iblis Gülnisə zəhərləyibdir. Vəkil tutdu, nə elədi olmadı. Axırda haqq aşkara çıxdı, beş gün Gülnisəni zəminə götürdülər, sabah qazamata aparacaqlar. Amma orası yamandır ki, pulların tən yarısı Pəri məluna çatacaqlar. Hər bir şeyi də bixəbər gəlib yazıblar. Bəhram də sərsəm kimi olub, o vaxtdan evə də gəlməyibdir. (*Sükut.*) Elə bil bütün ev üzümə baxıb ağlayır. Vay, xanımın gülləri necə solub? Ömrümün axırına kimi qoymaram onları solsunlar. (*Durub gəlir su verir.*)

Gülnisə daxil olur.

Gülnisə. Haradasan, səhərdən itmişsən tapılmırsan? Sara ölüb, yenə bu daxmadan əl çəkməzsən? Kağızı vəkil üçün apardınmı?

Əbdül. Kağızı göndərdim, amma bundan sonra mən sizin qulluğunuza baxmayacağam. Mənə qulluq deməyin. (*Kənara.*) Vallah, o qədər yanıışam ki, istəyirəm ətini didəm.

Gülnisə. Bu nədir? Hə? Nadürüst, yoxsa Saranın bir parça kağızından qudurmuşsan?

Əbdül. Mən arvad ilə ağızbaağız verən deyiləm. Məndən əl çək!

G ü l n i s ə . Elə isə şeylərini yığıb, bu saat bu evdən çıx. Malı bölüb verəndə gəlib təhvil alarsan. Tez ol!

Ə b d ü l . Məni malların keşiyini çəkmək üçün qoyublar.

G ü l n i s ə . Məni həbs edəcəklər, sən şadlanırsan? Yaxşı nadürüst, mən gedirəmsə, yerimdə qızım var. Eybi yoxdur. Hər nə bilirsən, elə. (*Gedir.*)

Ə b d ü l (*tək*). Siz mənim sinəmə çarpaz dağlar çəkmişsiniz, əlbət ki, şadlanaram. Bircə Saranı bütün nəslinizə dəyişməzdim.

P ə r i daxil olur.

P ə r i . Sara da ölüb getdi, indi işlər tamamilə düzəldi. Daha bir qə-mim yoxdur. Hərçənd ki, Bəhram bir neçə gündür sərsəm kimi olubdur, amma onun eybi yoxdur, yadından çıxıb gedər. Neçə vaxtdır evə də gəlmir. Budur, onun dalınca axtarıb, buraya gəlmişəm. Bir evə gəlsə, sonra mən tez hər bir şeyi başından çıxardaram. Amma anamın həbs ediləcəyi məni çox narahat edir. Gərək lazım gələcək qədər pul qoyub onu xilas edəm. Hər halda Sara öldü, əl-qolum açıldı. İndi Bəhram daha məndən başqa kimi istəyəcək? İstəyirsə, heç məni də istəməsin. Nə vaxta kimi mən təzvir¹ edəcəyəm. Ondan başqa dünyada gözəl yoxmu? (*Əbdül tərəfə gedir.*) Yenə sən onlarla oynayırsan? Götür at onları bayıra. Yığışdır o rəsmi, kitabları apar bir yerə qoy, get işini gör.

Ə b d ü l . Mənim heç işim yoxdur. Bu güllər mənim xanımımın yadigarıdır. Ömrümün axırına qədər onlara xidmət edəcəyəm.

P ə r i . Necə mənim işim yoxdur? Yoxsa özünü bu evə şərək hesab edirsən? Ondan gözüünü çək! Qiyamətəcən onu görməyəcəksən. Bu mal-ların heç biri sənə tapşırılmayıb. Sənə deyirəm, götür onları buradan! Yoxsa bu saat ayağımın altına alıb hamısını tapdaram.

Ə b d ü l . Eybi yoxdur, əl vurma! Qoy gedim, yer hazırlayıb, gəlib aparım. (*Kənara.*) Bu nadürüstlər ilə bacarmaq olmaz. Ax, yazıq xanım, bu hiyləgər iblislər sənin güllərinin də evdə qalmasına razı olurlar.

Ə b d ü l və P ə r i gedirlər. B ə h r a m mütəfəkkir, saçları pərişan gəlir, dayanır, ətrafa baxır, gah acıqlanır, gah susur. Sonra fikrə gedir.

Paltarları özgin, cırıq, məcnunənə bir hərəkət və qıyafətlə.

¹ Saxtakarlıq, hiyləgərlik

Bəhrəm (*bir kitab götürüb oxuyur*). Vicdan! Vicdan! Ox, vicdan! Vicdan! Pələngi-biaman! Vəhşiyi-canistan! Ox, fəlakətlər təcəssüm edib, nizələr kimi insanın gözünə batsa da, ildırımlar hiddətlənib, şrapnellər kimi insanın vicdanına hücum etsə də, səmalar təzəlzül edib, bombalar kimi insanın başında gur-gur partlasa da, yaralı vicdanın xəfif iniltisi qədər insanı narahat etməzlər. Ah, vicdan! Həya! O, biinsaf vəhşi pələnglər kimi insanın qəlbində daim çırpınır. İti dırnaqları ilə ürək hövzəsindən tutub damarların nəhayətinə qədər ovum-ovum didir, parçalayır, gah uca dağlarda olan vulkanlar kimi partlar, yanar, yandırır, gah anasız yetimlər kimi için-için ağlar, ağladar, gah səhralarda tömə axtaran aslanlar kimi nərə çəkib, dırnaqlarını şaqquldadar, gah çeşmələr kənarında düşmüş yaralı ahular kimi mini-mini inildər, inildər, gah səmalarda uçan qartallar kimi insanın mövcudiyətini sarsıdacaq qədər hiddətlənər, gah qəfəslərdəki bülbüllər kimi zar-zar zarıldar, gah dəryalar kimi təlatüm edib, insanın vücudunu lərzədar edər, gah məzaristanlar kimi bir sayeyi-küdurət və vəhşət olub nəzərə çarpar. Bütün təbiət üzərimə qalxıb, vücudumu dünya üzündən məhv etmək istəsə də, razı idim! Fəqət vicdan! (*Kitabı örtür.*) Bəli, yazıqlar olsun o adamın halına ki, onun vicdanı mən bədbəxtin vicdanı kimi yaralıdır, ləkəlidir! Ah, mən bədbəxt bilə-bilə öz yazıq əmim qızını məhv elədim. Bundan sonra mənim həyatım həyat deyil, əzabdır, əzab! Doğrudan da mən nəyəm? Öz əhdimi sındırdım, sözümdən qaçdım. Mən də insanmıyam? (*Güzgüyə tərəf gedib baxır.*) Ey, sən kimsən? Bəhramsan? Yox! Yox! Sən bir xəbissən, bir alçaqsan! Sənin surəti-xəbisin bir xəyanət mücəssəməsinə bənzəyir. Nəsən, nə? Gözlərindən görünür. Sən qiymətsiz pullara öz eşqini, məhəbbətini satan bir qatil, bir canı! (*Çəkilir.*) Ey divarlar, niyə ağlayırsınız? Ax, sanki bütün ev mənə baxıb ağlayır. Ah! Saraya matəmmi saxlamışsınız? (*Güllərə tərəf gedir.*) Ah! Ah! Sevimli Saranın sevimli çiçəkləri! Niyə belə məhzun, niyə belə solğunsunuz? Hanı sizin keçmiş ləfəfiniz? Bəs hanı Sara? Siz ki, səadətin və keçmiş bəxtiyar günlərin yadigarısınız. Hanı bəs mənim əmim qızı? Ah! Çiçəklər, nə qədər siz sevimli idiniz! Sizi mən sinəmin içərisində saxlayacağam. (*Qarşısında Saranın xəyalı çiçəklərə yovuşlaşır, dərəgüş edir, öpür, Bəhram çəkilir.*) Ah! Budur, budur gəlir! Kimdir o? Kimsən? Mənim vicdanımmısan? Çəkil! Əl çək məndən! Mən deyiləm müqəssir! Məni aldatdılar! (*Birdən Bəhram baxıb əlini o tərəf-bu tərəfə uzadır.*) Ah, Sara! Əmi qızı! Sənmisən? Gəl! Gəl yanıma, Sara! Səni ürəyim istəyir, ha-

rada idin? (*Bəhram gedir Sara tərəfə, Sara dinməz geri çəkilir, qapıdan çıxır, onun əvəzində Pəri daxil olur. Bəhram onu tutub gözlərinə baxır, itələyir.*) Sən deyilsən, çəkil! Sən deyilsən! (*Geri çəkilir.*)

Pəri. Bəhram, sən bəs haçan gəldin, mən səni görmədim? Neçə gündür haradasan? Bir belə də gəzmək olarmı? (*Ona tərəf gedir.*)

Bəhram. Mənim kimi sən gəzsəydin, daha da gözəl olardı.

Pəri. Fəqət mənim sənin kimi gəzməmə razı olarmıydın?

Bəhram. Razı olmadığımı elətdirməyə iqtidarım varmı?

Pəri. Təbii ki, var, zira mən sənin ixtiyarındayam, sən də mənim. Deyilmi?

Bəhram. Yox! Mənim iqtidarım olsaydı, vicdanımın ləkələnməsinə razı olmazdım.

Pəri. Nə danışsın, Bəhram, vicdan nədir?

Bəhram. Vicdan nə olduğunu sən bilməzsən, zira o, səndə yoxdur.

Pəri. Bəhram, aqlını başına yığ, nə danışsın! Gəl, gəl otur! (*Bəhramı oturdub söhbət edir.*) Dünən bacılıqlarımdan bir neçəsi yanıma gəlmişdi. Oturduq, söhbət elədik. Biri bu yaxınlarda ərə gedib. Öz ərinin əksini gətirib mənə göstərir ki, görürsən ərim nə gözəldir. Mən nə qədər gözlədim ki, gələsən, səni ona göstərim, gəlmədin.

Bəhram. Özünü göstərsə idin, olmazdımı? Sən ki, az gözəl deyilsən.

Pəri. Mən gözələm, fəqət sənin üçün.

Bəhram. Bir hiylə edə idin ki, ona da gözəl görünə idin.

Pəri. Bəhram! Sən xoşəxlaqsan, amma arabir sənin bu hərəkətlərini görəndə ürəyim tamamilə səndən sınıır. Məyus olub ağlayıram. Allah özü bilir ki, nə qədər mən səni sevirəm. Amma...

Bəhram. Mən! Doğrudur, mən, mən, fəqət bu axır vaxtlarda bir az naxoş kimiyəm.

Pəri. Naxoş olduğunu bilirəm. Neçə dəfə həkim gəlib ki, səni müalicə eləsin, amma sən...

Bəhram. Ədəmi-vücudum da kəsəti-mərazimdəndir, zənn edirəm...

Pəri. Təbii olaraq, eybi yoxdur. Qəm çəkmə, keçər gedər. (*Əlini Bəhramın və Bəhramın əlini öz boynuna salır.*) Amma bir neçə gündə sənsiz tamamilə darıxmışam.

Bəhram. Allah eləsin ki, keçsin. Zira, bütün bədənim titrəyir. Amma nədənsə səni görəndə hamısını unuduram.

Pəri. Mənə olan məhəbbətindəndir ki, məni görəndə hər bir dərdini unudursan. Onda daima yanımda otur, heç bir dərdin olmasın.

Bəhrəm. Bilmirəm necə əcibədir, yəqin səndə bir əfsun var ki, daima cəzb edir. *(Saranın xəyalı görünür. Bəhrəm görüb qalxır.)* Of, yenə gəldi? Ya rəbbi, öldür məni, qurtar. *(Bəhrəm yıxılır. Pəri tutur.)*

Pəri. Bəhrəm, Bəhrəm, nə danışsın? Burada kim var? Kim gəldi?

Bəhrəm *(onu itələyir)*. Odur bax! Nə qədər məhzun! Nə qədər sevimli! Çəkil, çəkil, uzaqlaş məndən! Mən onunkuyam. Əmiqızı, sənsənmi? Niyə mənimlə danışmırsan? O... yoxsa bu mənim vicdanımdır! Ey vicdanımın xəyalı-mücəssəmi! Nə istəyirsən məndən? Mən müqəssirmiyəm? Görürsən, yenə məni aldatdı. Məndə təbii bir qüvvə yox ki, hiyləyə qarşı dayana bilsin, iblislərdən uzaqlaşsın. Mən yazığam! Məni aldadırlar. Oh... tanıdım! Əmiqızı, sənsən? Sənsənmi? Gəl! Gəl yanıma. *(Ona tərəf gedir. Sara yox olur. Bəhrəm diksinir.)*

Bəhrəm. Ox, ya rəbbi! Bu nə əzabdır, bu nə məşəqqətdir?

Pəri. Bəhrəm, nə olub? Nə danışsın? Görünür xəstəsən, gedək öz otağına. İndicə adam göndərərəm, həkim gələr.

Bəhrəm. Ox! Ürəyim döyünür. Qızdırmadan sayıqlar kimi oluram. Qoy bir o gülləri iyləyim. Bəlkə bir az ürəyimi rahatlaşdırın. *(Bəhrəm çiçəklərə tərəf gedir. Pəri onun başını qarışdırıb, söhbətə tutur.)*

Pəri. Bu gün bir gül ağacı almışam ki, dünyada bu gözəllikdə şey yoxdur.

Bəhrəm. Nə qədər gözəl olsa da, qəbir evindən də gözəldirmi? Dünyada onun kimi də gözəl bir şey varmı? *(Saranın əksini görüb, ona tərəf gedir.)*

Pəri. Əcəb söz danışdın! Ha... ha... ha... *(Riwayi gülür, Bəhrəm da gülümsünür.)*

Birdən rəsmi yerində diri Sara durub hərəkət edir. Bəhrəm özünü itirir, çırpınıb rəsmə doğru getdikcə rəsm əvvəlki halına düşür.¹

Pəri. Bəhrəm! Sən ürəyinlə çox danışsın. Ürəyinə heç bir şey salma.

Bəhrəm. Mənim ürəyim varmı ki, ona bir şey də salım? Ax, yenə unuttum. Mən qızdırmalı kimiyəm. Bu çiçəkləri iyləyim, bəlkə bir az təskin tapım.

Pəri. Bu çiçəklər solub, daha da başın ağrar. Çoxu da bunlara baxıb qarışsın. Demişəm, indi gəlib bu çiçəkləri aparacaqlar.

¹ Əslində bu sözlərin yanında "mümkün olsa" qeydi vardır.

Bəhrəm. Hər nə isə xəyalat məni bürümüş.

Pəri. Elə isə onları mən bu saat götürürəm. Gedək mənim otağıma. Niyə burada dayanmışsan? Yəqin yuxusuzsan. Bir az yat, rahat ol!

Sara yenə ağ paltarda, Bəhrəmə doğru yavuqlaşır. Bəhrəm görür.

Bəhrəm. Ax, yenə kimsən? Mələkəl-mövmtusan? Əzrailsənmi? Gəl, gəl, al canımı, bu əzablardan xilas olum! Məndə yaşamağa layiq ürək yoxdur. Mənim vicdanım ləkəlidir. Mənim həbibim! Gəl, gəl, al canımı! Ox... indi tanıdım! Sara, sənmişən? Gəl, gəl yanıma! Sara, gəl!

Səhnənin dalında Saranın səsinə bənzər səs gəlir.

Sara. Çəkil! Sən bivəfasan!

Bəhrəm. Sara, mən müqəssir deyiləm! Mənim ürəyim zəifdir. Məni aldatdılar. Məni hiyləgər Pəri aldatdı. O xəbis mənim gözlərimi bağladı. Mənim hiyləyə qarşı silahım yoxdur. Sara, bağışla məni! Əmi-qızı bağışla! Mən sənə zülm etdim. Mən xəyanət elədim. Sara, keç günahımdan! Apar məni də özünlə, bağışla məni! Gəl, gəl öz əlinlə mənim də canımı al, mən də sənənlə getmək istəyirəm.

Bəhrəm Saraya tərəf gedir, xəyal yox olur.

Bəhrəm diksinir, məcnunənə bir tərəfə baxır.

Pəri. Daha bu dəli olmuşdur. Bundan sağalacaq adam olmaz. İnsanı bir fəlakətə doğru sövq edir. Qovmaq gərək, uzaqlaşmaq gərək. (Aciqlı.) Bəhrəm! Nə üçün belə eləyirsən? Sən əgər Saranı istəyirdin, məni niyə aldın? Məni sevirənsənə...

Bəhrəm ətrafa baxır, gözləri çiçəklərə düşür.

Gedib çiçəkləri öpür, bağına basır.

Bəhrəm. Mən, mən bu çiçəkləri sevirəm. Bu solğun çiçəkləri, bu solğun çiçəkləri! Bunlar Saranın əlilə bəslənib, mən bunları sevirəm! Bu solğun çiçəkləri! Sara, Sara! Mən Saranı sevirəm.

Pəri. Məni ki, istəmirsən, onda burada nə işin var? Hara istəyirsənsə çıx get, mən ki, güclə sənə getmədim. Get axtar, məzardan Saranın sümüklərini tap, onu da istə. O gülləri də bu saat buradan tullatdıraram. (Çığırır.) Əbdül! Əbdül!

Bəhrəm. Yox, qoymaram! Onlar Saranın yadigarıdır.

Gülləri bağına basır. Pəri gəlib Bəhrəmə itələyir,
gülləri almaq istəyir.

Bəhrəm. Çəkil! Əllərini vurma bu zərif çiçəklərə! Onlar zərif-
dirlər, xəbis əllərə davam etməyib solarlar.

Pəri. İndi ki, onu sevirdin, daha məni niyə aldın? Onu söylə!

Bəhrəm. Məni aldatdın! Pəri, get, daha dərdlərimi təzələmə!

Pəri. Aldatdım! Kişi azmış?.. Acından ölürdün! Çıx get, mən səni
tutmuram. Sən dəlisən, çıx get! (*Çığırır.*)

Bəhrəm. Gedimmi? Gedərəm! Gedərəm! (*Çiçəkləri götürür.*)

Pəri. Get! Burax, o güllərin də bu saat hamısını tapdalayacağam.

Bəhrəm. Çəkil, deyirəm sənə! Toxunma bu zərif çiçəklərə!

Pəri (*itələyir*). Üzümə dürüst bax! Çıx get bu saat!

Güllər düşür, sınır.

Bəhrəm. Üzünə baxımmı? (*Pərini çəkir güzgülüyə tərəf.*) Gəl, gəl,
özünə bax! Görürsənmi? Bu sima xəbis cadulara bənzəməyirmi?

Pəri. Burax məni, divanə! (*Qışqırır.*)

Bəhrəm. Bax, görürsənmi nə qədər xəbissən? Ax xəbis! (*Pərini
tutub boğur. Bəhram Pərini boğub, sonra qəhqəhə çalıb gülləri yerdən
yığır və səhnədə dolanır. Güllər bir-bir əlindən səpələnir, onları bağına
basır və iyləyir, öpür. Bir də gəlib Pəriyə baxır, qapıya tərəf təbəssüm ilə
gedir.*)

Pərdə

NƏSRƏDDİN ŞAH

5 pərdə 7 şəkildən ibarət tarixi pyes

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Mirzə Rza Kirmani	
Gülzar	– Mirzə Rzanın qızlığı.
Nadir	– Mirzə Rzanın oğlu.
Sitarə	– Mirzə Rzanın qızı.
Fərhad	– Mirzə Rzanın qardaşı oğlu.
Nəsrəddin şah	
Rəhim xan	
Cavad xan	
Məhəmməd xan	
Mirzə Saleh	
Mirzə Sadıq xan	
Mirzə Təqi xan	
Mirzə Ağa xan	
Cəmaləddin Əfğani	– fədailər başçısı.
Mirzə Mülküm xan	
Məmiş	} – fədailər.
Kazım	
Mehdi	
İbiş	
Həsən	
Qulam	
Molla Sübhan	
Salman	– Mirzə Rzanın kəndlilərindən.
Mirzə Ələsgər xan	
Birinci şikayətçi	
İkinci şikayətçi	
Fərraş	
Fərraşla, kəndlilər, ərizəçilər və başqaları	

BİRİNCİ PƏRDƏ

Məclis vəqə olur Kirman kəndlərinin birində. Mirzə Rzanın otağı. Solda bir pəncərə, sağda və dalda bir qapı. Otaq köhnə xalı və sadə şeylərlə bəzənmiş. Divarda iki tüfəng, iki patronaş. Çox varlı və çox kasıb olmayan bir İran xanının evidir.

Sitarə (*daxil olur. Oyan-buyana baxır*). Görürsünüsmü, mələun Gülzar yenə də qaçıbdır. Gülzar, ay Gülzar!.. (*Gedib qapı ağzından çox sevincək çağırır.*)

Gülzar (*eşikdən*). Bəli, xanım! Bəli!..

Sitarə (*qapının dalında gizlənir. Gülzar daxil olanda Sitarə onun boğazından yapışır*). Ay qız, tutum boğum səni?.. Haraya qaçmışsan! (*Gülüüb onu qucaqlayır.*)

Gülzar. Vallah, Sitarə, bu gün heç özündə deyilsən.

Sitarə. Vallah, ürəyim bərk sıxılır; yox, darıxıram. Ürəyim bir haldadır ki, bilmirəm şadlanıram ya ki, sıxılıram.

Gülzar. Mən bildim sənin halın necədir və nə üçün elədir. İstəyirsən söyləyim?

Sitarə. Yaxşı, söylə. Amma bilirsən necə sevinirəm!.. Elə bil ki, anadan indi olmuşam, ancaq ürəyimdə gizlin bir qorxu var, o bilmirəm, nədəndir. Bir kəlmə, bu halım ya şadlıqdır və ya bədbəxtlik. İnşaallah ki, şadlıqdır.

Gülzar. Dayan, dayan, mən söyləyim. Bax, bu gün sənin əmin oğlu, sevdinin Fərhad Firəngistandır, nədir, oradan gəlir. Düz bir ildi ki, üzünü görə bilmirdin. Yalnız onun eşqi, onun xəyalı ilə yaşayırdın. İndi o, dərşini qurtarıb gəlir. Bilirsən də ki, o gələnin kimi sənin üçün toy olacaq. Onun üçün sevinirsən. Amma ürəyin tələsməkdən darıxırsan. Tapdım, ya yox, düzünü deginən?

Sitarə. Vallah, elədir ki, var. Özümdən də artıq sevdiiyim bir oğlanı bu gün görəcəyəm. Şadlığım onun üçün olmayıb, bəs kim üçün olacaq? Sevinmirəmmi? Əlbəttə, sevinirəm. Ah... bu gün sevdiiyimi, Fərhadı görəcəyəm. Ona görə də özümü itirmişəm.

Gülzar. Aha... Gördün tapmışam! Səni belə görəndə az qalırım mən də özümdən çıxam.

Sitarə. Xeyr, əzizim, bağışlayasan!.. Sən məndən əvvəl özün üçün sevinirsən.

Gülzar. Nə demək istəyirsən! Necə ki, özüm üçün?..

Sitarə. Yaxşı, yaxşı, mənə kələk gəlmə! Sən bilirsən ki, mənim üçün toy olan günü sənin üçün də olacaqdır. Onun üçün sevinirsən! Mən də tapdım ki!

Gülzar. Yox, yox.

Sitarə. Bəli, bəli, elə odur ki, var.

Gülzar. Eybi yoxdur, sən deyən olsun. Kor nə istər, iki göz, biri əyri, biri düz. Amma, Sitarə... Mən necə olsa da, qulluqçuyam. Necə ola bilər ki?..

Sitarə. Bəsdir, bəsdir. Yenə gic-gic danışma. Qulluqçu! Qulluqçu! Necə də ağız dolusu danışır! Sən də, bu boyda idin, mən də. (*Əlilə uşaq boyu göstərir.*) Atan səni mənim atama qızlığa vermişdi. Atam da sənin o çıxmış gözlərindən xoşu gəlib – Oğlum Nadir üçün adaxlı tapdım, – deyib, səni məndən artıq saxlayıb. Bir yerdə böyümüşük, hər gizlin sözüümüz, sirmimiz bir yerdə. Daha sənin haran qulluqçu oldu? Atam əlli kərə deməyib ki, gərək hər ikimiz də bir vaxtda gəlinlik paltarı geyək, ikimiz də yanbayan bir otaqdan çıxıb, həmin evdə hərəməz bir otağa gəlin gedək? Ancaq bir iş var ki, sən qardaşım Nadirin otağına, mən isə əmim oğlu Fərhadın otağına gedəcəyəm? Dəxi bir iş yoxdur ki.

Gülzar. Vallah, Sitarə, səni o qədər istəyirəm ki, lap az qalırım yeyəm.

Sitarə. Qoy bunlar qalsın, indi de görək, sənin adaxlın gözəldir mənim?

Gülzar. Əlbəttə ki, mənim! Nadirin tükünü bütün dünyaya dəyişməyəm.

Sitarə. Xeyr, yalan deyirsən. Fərhadın bir tükünü min nəfər Nadirə dəyişməyəm.

Gülzar. Aha... Adaxlını qardaşından çox istəyirsən, utanmaz!...

Sitarə. Ax, Gülzar, gülürsən, sevginin nə olduğunu hələ də bilmirsən. Ax, Gülzar, məhəbbət, o iti dırnaqlı canavar, o şirin sözlü mələk hərdən ürəyimi parçalayır, hərdən ruhumu oxşayır. Mən Fərhadı sevirəm, sən ki, bilirsən, qardaşımı da sevirəm. İndi qardaşımın başına bir iş gələcəyini bilərsəm, özümü ondan qabaq ölümə ataram. Bu məndə olan bacılıq məhəbbətidir. Amma Fərhadın məhəbbəti...

Gülzar. Elə sən danışsən, qoy bir mən də deyim də! Deyirsən ki, mən məhəbbət nə olduğunu bilmirəm?

Sitarə. Dayan, dayan! Amma, Fərhadım nə gec gəldi.

Gülzar. Ay balam, axı bu evi yığışdıraq, sənin sevgilin gəlir.

Sitarə. Aha, doğrudan, lap unudtum. Amma, dayan, ürəyim sıxılır. Gəl, toyumuz barəsində niyyət eləyək, gedək bayıra qulaq asağ, görək kim nə eşidər.

Gülzar. Yaxşı, mən elədim.

Sitarə. Mən də elədim, gedək. (*Getmək istərkən Nadirin səsi gəlir.*)

Nadir. Gəlin, gəlin...

Gülzar. Vay, sən bu qapıdan qaç. Mən də bu evdə gizlənib, elə bunlara qulaq asım.

Sitarə. Yaxşı (*Gülzar yan otağa, Sitarə bayıra çıxır.*)

Nadir (*yanında bir neçə nəfər kəndli yoldaşı olduğu halda daxil olur.*)
Qardaşlarım, yoldaşlarım, indi biz, bizim ailəmiz, bəlkə siz də, təhlükə qarşısındaıyq. Bizi ölüm gözləyir, ancaq mən sizin ölümünüzə, daha doğrusu, bizim odumuza yanmanıza razı deyiləm. Vaxt ikən kənddən çıxın.

Salmən. Necə, necə, Nadir xan, yaxşı anlamadıq...

Nadir. Qardaşlar, özünüz bilirsiniz ki, mənim atam xan və kəndlər də onundur. Və onu da bilirsiniz ki, atam bu kəndləri azad buraxıbdır. Sizlərdən başqa xanlar kimi vergi almır. Sizi pulsuz işlətmir. Ara-sıra sizdən qardaş kimi pul yığıb, sizə məktəb, xəstəxana və bunlar kimi şeylər açır. Özü isə tacirlik edib dolanır və sizin üstünüzdən rəiyyət adını götürüb, özünə və bizə qardaş edibdir.

Salmən. Doğrudur, doğrudur.

Nadir. Bu belə də olmalıdır. Bunun üçün də qonşu xanlardan nə qədər sıxıntı və söyüş eşitdiyimizi özünüz ehtimal ki, məndən gözəl bilirsiniz.

Kəndlilər. Doğrudur! Doğrudur! Allah sizdən razı olsun, xan!

Nadir. İndi bizə bir bədbəxtlik üz veribdir və mən də o bədbəxtlikdə haqqı olmayan siz biçarələrin iştirak etməyinizi istəmədiyim üçün, kəndlərdən çıxıb getməyinizi xahiş edirəm.

Salmən. Xan, doğrudan da siz bizim üçün çox çalışmışsınız, heç bir xanda belə işlər görünməmişdir. Bu vaxta qədər hər bir şadlığımıza bizi şərək etdiyiniz üçün, xudanəkərdə, bədbəxtliyinizə də şərək etməlisiniz. Heç olmasa, nə olduğunu söyləməyinizi xahiş edirik.

Camət. Deyin görək nə olubdur?

Nadir. Qardaşlar, təkrar edirəm, bizim ailə təhlükə qarşısındaıdır. Siz özünüz bizim ilə qonşu olan Rəhim xanın zalımlığını və onunla bərabər nə qədər qüvvətli olduğunu bilirsiniz. Bir şah qədər qüvvəti var, özü də indiki vəzir Mirzə Ələsgər xanın əmisi oğludur. Qulaq asın. Həyasız bir surətdə atama yazdığı kağızı sizə oxuyum. (*Çıxarib oxuyur.*)

“Əziz qonşum Mirzə Rza xanın xidmətinə. Bir neçə gün bundan əvvəl bəndə qızınız üçün elçi göndərmişdimsə də, razı olmamışdınız. Atababa qonşu olduğunuz halda, görünür, mənim gücümü və kim olduğumu hənuz bilməmişsiniz. Mən yenə də qonşuluq borcumu gözləməyib, kəndinizi basıb qızınızı güclə almaq əvəzinə, dübarədən sizə məktub göndərdim. Bilirəm, məndən razı deyilsiniz. Bəlkə onun üçün təklifimi rədd edəsiniz, fəqət qonşuluq borcum olaraq bildirirəm ki, qızı vermə-səniz, güclə alıb kəndlərinizin hamısını qarət və yəğmə edəcəyəm. Siz kəndlilərinizi özünüzdə qardaş bildiyiniz üçün ümidvaram ki, özünüzdən, qardaşlarınızın qətl və qarət olunmasına razı olmazsınız. Cavab gözlə-yirəm. Baqi vəssalam”. İndi qardaşlar, mənim atam burada yoxdur. Mən bir qədər naxoş olduğum üçün o, əmim oğlunun pişvazına gedib-dir. Rəhim xanın da bu yaxınlarda cavab gözlədiyini elçisi mənə söylədi. Onsuz də yüzlərcə bizdən çox və bizə qalib olduqları üçün sizin iştirak etməyinizi yersiz görürəm. Fəqət özüm ölənə kimi öz bacımın namu-sunu mühafizə edib, mən sağ ikən onu elə binamus və bivicdanların əlinə verməyəcəyəm.

Kəndlilər (*öz-özlərinə*). Xeyr, xeyr, biz ölməmişik.

Nadir. Ona görə, əziyyət çəkməyəsınız deyə, vaxt ikən getmə-nizi rica edirəm.

Kəndlilər (*birdən bağırlar*). Olmaz, bu nə sözdür?

Salmən. Doğrusu, Nadir xan, siz bizi söyürsünüz. Bizi, İran oğul-larını, öz yoldaşlarını, lap açığı, öz qardaşını təhlükədə qoyub qaçar qədər qansızımı zənn edirsiniz! Siz heç bir yana getməyin, sizin bacınız bizim də bacımız olduğu üçün, sizdən əvvəl biz özümüz mühafizə edə-cəyik və bu yolda öldü var, döndü yoxdur.

Kəndlilər. Xeyr, ölməyincə getmərik, bu nə sözdür, dur gedək hazırlanaq. (*Gedirlər.*)

Nadir. Ox, açıq alınlı, aslan ürəkli İran kəndliləri! Ya rəbbi, bir kəsə pislik etmədiyimiz halda yenə bizə zülm edirlər. Ah zalım!.. (*Yum-ruğunu sıxır. Sitarə səhnənin dalında oxuyur, Nadir dinləyir, başını di-vara söykəyib ağlayır.*)

Sitarə.

Asta çal kamançanı,
Hava buluddur, nəm çəkər.
Dəymə, dəymə yar könlünə,
Hələ uşaqdır, qəm çəkər.

Nadir (*ayaq səsi eşidib, üzünü çevirir*). Ox, bədbəxt bacım! Ox, xarab olmuş İran!..

Sitarə girir.

Sitarə (*öz-özünə*). Fal çox da yaxşı gəlmədi. (*Ətrafa baxıb, Nadirin gözünü sildiğini görür.*) Nə olmuş, Nadir, niyə ağlayırsan?

Nadir. Heç bir şey olmamış, ağlamıram da...

Sitarə. Yox, yox, gözlərin qızarıb, rəngin qaçıb, nə olub sənə?

Nadir. Deyirəm ki, heç bir şey olmamış, ancaq siz hazırlaşın, burada yaxın kəndlərin birinə gedəcəksiniz.

Sitarə. Qardaş, Allah eşqinə, nə olmuşdur, mənə söylə! Atamamı bir şey olmuş? Yoxsa Fərhad... Ah... Fərhadın cənazəsini gətirirlər? Anladım, məni onun üçün kənddən uzaqlaşdırırsan!.. Oh, Fərhad! (*Ağlayır.*)

Nadir. Yox, bacı, vallah, nə Fərhad, nə də atama bir şey olmuş, ancaq...

Sitarə. Qurban olum sənə, Nadir, qardaş, sən Allah, məndən gizlətmə! Mənə söylə, ah, bağrım çatladı. (*Ağlayır. Bayırdan səs gəlir.*)

Nadir. Bacı, o biri otağa keç, deyəsən gələn var. (*Sitarə ağlayaraq ortadakı otağa keçir. Cavad xan daxil olur.*) Buyurun, buyurun! Xan, xahiş edirəm otursunuz.

Cavad xan oturmur. Sözləri əzbərləmiş kimi deyir.

Cavad xan. Rəhim xan sizin cavanlılığınızı nəzərə alıb, hərəkət etməmiş aqlınızı başınıza yığmanızı təklif edir. İkinci cavabı gözləyir.

Nadir. Qardaş, mənim bacımın nişanlısı var, bir də, atam burada yox, barı o gəlincə bizə möhlət verin.

Cavad xan. Hökmən xan buyurubdur, möhlət alsanız, o elə biləcəkdir ki, siz qızı qaçıрмаq istəyirsiniz.

Nadir. Qəribə canavarsınız ha! Əcəba, siz müsəlman deyilsiniz? Ey adları müsəlman olub, özləri insaniyyətdən bixəbər olan canavarlar! Hansı din, hansı yol, hansı məsləkdə güc göstərmək cayızdır? (*Üzünü çevirir.*) Ya rəbbi, bədbəxt İrandan ədaləti qaldırdın da, məzlumları niyə buraxdın?

Cavad xan. Mən heç bir şey bilmirəm. Kəndiniz Rəhim xanın atlıları tərəfindən əhatə ediləndir. Bu saat qızı verməyə razılıq versəniz, özünüzün və kəndlilərinizin canını qurtarmış olarsınız. Əks halda

kəndliləriniz və özünüz qətl-qarət, qızınız da silah gücünə alınacaqdır. Fəqət bacınızı versəniz, Rəhim xanın bu qədər pul, mal, dövlət...

Nadiri. Sus!.. Bəsdir, get öz xanına degilən ki, mənim bacım Tehran divanxanası deyil ki, Rəhim xan kimi binamusların aləti-istifadəsi olsun, gedin! Öz xanınıza söyləyin ki, mənim bacım gözəl, parlaq isə də, cansız cəvahirat deyil ki, medallara düzülüb Rəhim xan kimi alçaqların yaxasından asılsın. Gedin... Niyə baxırsınız mənim üzümə? Mən sizin iblisə oxşar üzünüzə baxa bilmirəm. Ona ancaq Rəhim xan kimi alçaqların namussuz gözləri baxa bilər. Gedin! Rica edirəm, gedin!..

Cavad xan (*fəxrlə gülümsəyir*). Yazıq ki, bu igidliyiniz bacınızı qurtara bilməyəcəkdir. Siz cavansınız deyə, sizə hücum etmədik, siz də lovğalandınız. İnsaniyyətə qarşı göstərdiyiniz qürura cavab alacağınız təbiidir, amma...

Nadiri. İnsaniyyət!.. İnsaniyyətin nə olduğunu siz bilirsinizmi?.. Bilirsinizmi?.. Yox... Yox. Bilmirsiniz. Siz insaniyyət, xalqın məsum qızlarını güc ilə fahişəxaneyi-zalımanənizə aparmağamı deyirsiniz?

Cavad xan. Hərəmxaneyi-mübarəkmi demək istəyirsiniz? (*Gülür.*)

Nadiri. Ox, cəllad! Bir gücsüzün öz namusu yolunda çarpındığını görüb sevinirsənmi? (*Ona tərəf gedir.*) Get, mənim qanımı qaynadıb, cinayətə mübaşir etmə, get, deyirəm sənə!

Cavad xan. Mən bir şey... demirəm... özünüz bilirsiniz. (*Qorxub çəkilir gedir.*)

Sitarə ağlayıb çıxır, Nadiri qucaqlayır.

Sitarə. Ox... qardaş, eşitdim, anladım, qaçaq, bir tərəfdə gizlənək. Ya rəbbi, hansı tərəfə qaçaq?.. (*Ağlayır.*)

Nadiri. Heç bir yerə getmək mümkün deyildir, kəndimizi dörd tərəfdən mühasirə ediblər. Sən get, qəbiristanda bir sərdabada gizlən ki, bu zalımlar səni tapa bilməsinlər, amma, bacı, bəs, bəs, hanı Gülzar! (*Gülzar ağlayaraq çıxır, Nadirə yaxınlaşır.*) Gülzar, ağlama, sən də Sitarə ilə get. Bilirəm, bilirəm, Gülzar, halını, amma nə etməli?..

Gülzar. Mən sənsiz heç bir yerə getməyəm. Ax, Nadir, bədbəxt Gülzarın bütün varlığı, dolanacağı sənənin üçündür, sənsiz getməyəm, səndən ayrılmaq. (*Ağlayır.*)

Nadiri. Gülzar, bəs mən səndən ayrılmaq istərəmmi?.. Amma məcburam, nə etməli, get, Allah kərimdir!

Sitarə. Mən getmirəm, qoy məni öldürsünlər. Sən də bizimlə gedək, qoy gəlib bu evləri qarət etsinlər, sən müqabilə etmə!..

Nadır. Sizi and verirəm Allaha, gedib, vaxt var ikən, bir tərəfdə gizlənəsiniz ki, məndən sonra zalımlar əlinə düşməyəsiz...

Sitarə. Allah eşqinə, sən də gedək, qorxuram bu zalımlar...

Nadır. Yox, bacı, mən sizin ilə gedə bilmərəm. Düşməni qabağın-
dan qaçmaq İran oğullarına yaraşmaz, Yoldaşlarım, aslan kimi, düşməni
qabağına gedərkən, siz məni tülkü kimi gizlənməyəmi məcbur edə-
cəksiniz? Sonra mənə nə deyirlər?

Uzaqdan atəş başlayır, şiddətlənir və yaxınlaşır.

Nadır. Ox, bacı, getmək zamanı keçdi, içəri evə girib qapıları bağ-
layın. (*Patrondaşı belinə bağlayır, tüfəngi alıb gedərkən.*)

Gülzar. Nadir, indi ki, gedirsən, məni öz əlinlə öldür, get.

Sitarə. Sən cavansan, qoymaram, getmə...

Nadır. Siz məni namusum yolunda saxlayamı bilərsiniz!..
Buraxın məni deyirəm, yoxsa özüm-özümü həlak edərəm.

Onların əlindən çıxıb qaçır, güllələr şaqqıldayır, şiddət edir. Hər tərəfdən:

“Qorxmayın, qardaşlar! Ya Allah, vurun, bu zalımları!” səsi gəlir.

Nadir qapıdan çıxınca: “Qorxmayın, qardaşlar! Ya Allah!” – deyər atır.

Gülzar və Sitarə ağlayıb, pəncərədən baxırlar.

Sitarə. Ah, ya rəbbi! Nə qiyamətdir!.. Odur, bizimkilər daşların
dibindən atırlar. Allah sizi zalım gülləsindən saxlasın!

Gülzar. Amma yazıqlar azdırlar. Odur, gör necə atırlar. Ah, za-
lımlar, onları bürüdülər. Odur, Nadir lap qabaqda atır, ya rəbbi, bu cavan
qəlbimi sındırma!..

Sitarə. Ah... Odur, dörd tərəfdən Nadirə atırlar. Bağrım çatladı.
Aman, ya rəbbi, kömək ol! (*Yıxılıb qəşş edir. Gülzar onu tutmaq istərkən.*)

Nadır (*bayırdan*). Ya Allah, qardaşlarım, qorxmayın, ya Allah!

Gülzar (*birdən Sitarəni buraxır*). Ah... Nadiri vurdular, yıxıldı.
(Bayıra qaçır.)

Bir neçə kəndli bayırdan: “Qorxmayın, qardaşlar!” – deyib atırlar.

Rəhim xanın adamları və özü bağıraraq, içəri girib evin şeylərini

bir-bir aparırlar. Biri deyir: “Bu mənim”, o biri deyir: “Xeyr, mən

əvvəl görmüşəm”. Şeyləri bir-birindən dartırlar.

Rəhim xan. Allahın işinə bax, dünənki uşaqlar da (*sinəsinə vurur*)
Rəhim xanın qarşısına çıxmaq istəyirlər.

Cavad xan (*evə göz gəzdirir*). Odur ki, cəzalarına çatdılar. (*O biri-lərə.*) Əzizim, mənə heç bir şey çatmadı.

Rəhim xan. Budur qız, götürün gedək, vurun, yıxın, dağıdın bu məğrur insanların evini. Nə qədər istəyirsiniz götürün, halaldır sizə. Bəsdir, qızı götürün gedək.

Dörd nəfər Sitarəni götürüb aparırlar. Hamı gedir. Daldan pərdə qalxır, bir geniş qəbiristan. Bir tərəfdə balaca-balaca evlər, dalda yaşıl bağlar, bir daşın yanında Gülzar Nadirin cənazəsini qucaqlayıb ağlayır.

Gülzar. Nadir, bəs məni kimə tapşırıb getdin? Nadir, Nadir!.. İllər ilə bəslədiyim məhəbbət bundanmı, cənazəni qucaqlamaqdanmı ibarət idi? Yazıq Sitarə, məni də bədbəxt etdin, özünü də. Ah... Nadirim!

Əziziyəm, ağlamazdım,
Gülərdim, ağlamazdım.
Bilseydim, vəfan budur,
Sənə bel bağlamazdım...

Ah odur, ağam və Fərhad gəlirlər...

Bir tərəfə çəkilir. Bir kəndli, Mirzə Rza ilə Fərhadı gətirib, cənazəni göstərmiş gedir. Hər ikisi cənazənin üzərinə atılır. Mirzə Rza cənazənin başını qaldırır, diqqətlə ona baxır, sonra kəmal-diqqətlə durur.

Fərhad. Nadir, qalx, əmioğlu!.. İllər ilə vətən üzünə həsrət qalan bir əmioğlunu beləmi pişvaz eləyirlər, beləmi olar mehman – nəvazlıq! Nadir, Nadir... (*Ağlayır.*)

Mirzə Rza. Fərhad!.. Fərhad!.. Ağlayırsanmı?.. Bədbəxt, ağla!.. Gülzar, sən də ağla! Fərhad, ağlamaqları İrandı islah edəcəkdin?.. Oh, yazıq... Bu hələ bir şey deyil. İranda dəmir yol çəkmək istəyirdin. İranda nizam qoymaq istəyirdin. Yolda mənə demirdinmi ki, İrandan ötrü çalışmaqdan bir dəqiqə usanmayacaqsan.

Fərhad. Ya rəbbi, bu qədər zülmə dayanmaq olar?.. Necə də bu zalımları vicdan parçalamır! Belə bir cavanı qarət qəsdilə, qanlara boyamağı da vicdan qəbul elərmimi?.. Ax, binamuslar...

Mirzə Rza. Namus?.. Onlarda namus olsaydı, gücsüz, məsum bir qızı, yazıq, yazıq Sitarəni güclə aparmazdılar...

Fərhad. Ah... Əmi, Sitarənimini?.. Aparıblarmı?.. Ah, zülm, zülm... Dilim lal olsun. Allah, bu qədər zülmü görmürsən? Ey uca olan pərvərdigar, bəs hanı vəd etdiyini ədalət... divan... cəza?.. Artıq mən yaşayamıram. Ya ölməli, ya Sitarəni qaytarmalıyam. (*Gedir, Mirzə Rza əlini ona uzadır, onu qaytarmaq istəyir.*)

Mirzə Rza. Fərhad... Fərhad... Dayan, getmə, bədbəxt! Gəzinmə İrən adında xətərnək səhralarda, qayıt Firəngistana, Fərhad. (Ondan məyus olur.) Ah, zalımlar, xanimanımı xarab etdiniz. (*İndicə mütəəssir olmuş kimi, ovcunu sıxır.*) Ey İrənin igidlər qanı ilə lələzərə dönmüş torpaqları, açın, açın, o qara sinənizi, alın, sizə tapşırmaq istədiyim əmanəti! Ey qara daşları ilə ətrafa kölgələr salan məzarlar, sizə hənz dnyadan kam almamış bir namus fədaisi tapşırıb gedirəm. Alın, alın, ta intiqamını almayınca, çürütməyin ki, bir zamanlar onu sizdən tələb edəcəyəm. Ey xəfif-xəfif əsən ruzigar, oxşayın balamı... Ey göylərə qədər yüksəlmək istəyən dağlar, uçulub İrən torpaqlarını boyayan nahaq qanların üstünü örtün! Pərvərdigara, bu gündən ömrümü zalımlardan intiqam almağa vəqf etdim, ya rəbbi, əgər səndə ədalət varsa, kömək ol mənə! İntiqam, intiqam! (*Fərhadın dalınca gedir.*)

PƏRDƏ

İKİNCİ PƏRDƏ

Məclis vaqə olur Rəhim xanın evində. Otaq çox gözəl döşənmiş, Rəhim xan və Cavad xan oturmuşlar.

Rəhim xan. Doğrudan da, Cavad xan, qız gözəllikdə təkdir. Vallah, hərdən dəli şeytan məni gırləyir ki, qızı heç Nəsreddin şaha göndərməyib özüm üçün saxlayım... Necə bilirsən?

Cavad xan. Dünyada qız az imiş? Birini də özünüze gətirərsiniz... Bunu şahın adına gətiribsiniz.

Rəhim xan. Qız az deyil... Amma beləsini yuxuda da görə bilməzsən.

Cavad xan. Yenə Mirzə Rzanın evində bir qız da var idi. Onun nəyi gözəl deyil idi?

Rəhim xan. Hansı? Mən görmədim...

Cavad xan. O ki, Nadirin meyitini qucaqlayıb ağlayırdı. Mən yanından keçdim, bir başıma gəldi ki, götürüb onu da çiynimə atım... Fəqət...

Rəhim xan. Amma mənə heç bir şey yandırmırdı, o balaca küçük Nadirin öyünməsi. Allahın işinə bax ki, balaca uşaqlar da igidlərin anasını ağladan Rəhim xana qarşı durmaq istəyir. İnsana yaxşılıq yoxdur. Mən səni iki dəfə onun yanına göndərdim. O elə bildi ki, mən ondan qorxub, qabağa getmirəm.

Cavad xan. Elə adamların heç sözünü danışmağa dəyməz. Onlar sizin qabağınızda dura bilərlərmi?.. Siz əjdahasınız, vallah, əjdaha... A kişi, kəndliləri görürdünüzmü?.. “Öldü var, döndü yoxdur”, – deyib ölənə kimi atırdılar. Lap qarının ağzına kimi atışa-atışa getdik, o ki qaldı Nadir...

Rəhim xan. Pələng də olsa mənə qorxuda bilməzdi... Amma Nadir mənə qorxutmaq istəyirdi.

Cavad xan. Hər halda cəsarətin mükafatını aldı. Nadürüst, evdə mənim ilə danışanda gördüm bir qışqırdı, o saat yaxasından yapışib dedim, çox özündən çıxma, mənə Rəhim xanın novçəsi Cavad xan deyirlər, bu saatda səni torpağa döndərəm, sonra gördüm yumşalıb yalvarmağa başladı.

Rəhim xan. Sözün doğrusu, zalım balası igid uşaq idi. Təzə oxumuş uşaq, yaşı çox az, amma mənimlə üzbəüz durub atışırdı. Həqiqətən az qalmışdı ki, mənə çaşdırıb vursun, amma yenə mən, gördün ki...

Cavad xan. Amma Nadirin sizin güllənilə vurulub yığılması mənə başqa ləzzət verdi.

Rəhim xan. Xülasə, elələri deyil, minlərcə eləsi olsa, mənim əlimdən can qurtara bilməzlər. Fəqət bunlar qalsın. Sən gərək Tehrana səfər edib, Mirzə Rzanın qızını əlbəəl şaha təqdim edəsən. Bildinmi?

Cavad xan. Bilmişəm, xan. Amma qabaqca qıza söyləyəkmi?.. Ya...

Rəhim xan. Sən ondan qorxma... Qızı razı etməkmi istəyirsən, elə deyilmi? Bu, o qədər də vacib deyil. Görmürsənmi neçə gündür padşahın əmri ilə məşrutəçiləri qırırlar. Bu da məşrutəçinin qızıdır deyə, işin içindən çıxarsan. Şah dəxi də razı olar və bizim sədaqətimizi də təqdir edər. Qızın əvəzinə isə şah yəqin mənə bir neçə kənd bəxşiş edəcək. Çalış, bəlkə bir şəhərin hakimiyyətini mənim üçün alasan, bir şəhərdə hakim olarsam, daha mənə bəsdir.

Cavad xan. Onlar mənim işimdir, siz narahat olmayın. Yalnız dediğiniz üç kəndi verərsə, o da bəsdir.

Rəhim xan. Əlbəttə, oranın əhalisi çox, kəndləri də dövlətli, hər kənddə azı üç min adam var, hərəsindən ildə ən azı iki yüz түмән alaramsa, gör hara vurur! Şəzər olarsa, heç hesabına getməyə dəyməz. Əmim oğlu Mirzə Ələsgər xan da mənə şahın hüzuruna aparacağını və böyük bir mənəsbə yetirəcəyini vəd eləyibdir. Amma əvvəlcə şahın nəzər-diqqətini cəlb edib, xoşuna gəlmək lazımdır.

Cavad xan. Bu qızın əvəzinə mən bütün dünyanı əsirgəmərəm, indi şah bir şəhər əsirgəyəcəkmi? Fəqət mənim nəzərimcə qızı buraya çağırıb əhvalatı ona söyləyədiniz, pis olmazdı. Mən zənn edirəm, qız şah hərəmi olacağını eşidərsə, başdan-ayağa qədər razı olar. Nəsrəddin şahın hərəmi olmağı siz az şey bilirsinizmi?

Rəhim xan. Əlbəttə, şadlanacaq. Amma qorxuram üzünə bir az baxsam, ruhumu əlimdən alıb mənə özünə bənd edər. Zalım balası elə bil insan deyil, mələkdir, mələk. Əgər Nəsrəddin şahın ənamı gözümü tutmasaydı, vallahi onu şaha verməyib, özümə hərəm edərdim. Hər halda, çağır gəlsin. (*Cavad gedir.*) Şükürlər olsun Allahın qüdrətinə! Qara torpaqdan elə bir vücud xəlp eləyib. Mən əminəm ki, xilqəti-adəmdən bu vaxta qədər dünya belə gözəl görməyibdir, qiyamətin özünə qədər görməyəcəkdir. (*Orta qapıdan Cavad xan və Sitarə gəlirlər.*) Gözəl qız, bir neçə gün bundan əvvəl mən meşədə seyr edərkən səni gördüm. Sənin əql, kəmal, fərasət və bəlağətin mənim nəzərimi cəlb etdi. Mən sənin kimi gözəl və idrak sahibi olan bir qızın Mirzə Rza kimi yeni məzhəb babinin evində qalmasına razı olmayıb, hökmən səni oradan alıb bir xoş günə yetirməyi özümə vəzifə bildim. Odur ki, mən səni xeyir-xahlıq edərək, qardaşımdan xahiş etdim. Amma çifayda, mənə tanıma-mazlığındanmı, nədənsə, bilmirəm, hər halda mənim əmrimi rədd etdi. Odur ki müxtəsər bir davadan sonra səni oradan xilas etdim. (*Bir az sükut.*) – Səni orada görmək mənim üçün bir əzab ola bilərdi. Odur ki, sənin xatirin üçün mən belə elədim.

Sitarə. Rica edirəm, yalvarıram, qardaşımdan mənə bir xəbər. Ax, Nadir!..

Rəhim xan. Qardaşına heç bir şey olmayıb. Ehtimal ki, bir balaca yaralanıb.

Cavad xan (*birdən*). Xeyr, öldü. (*Dili dolaşır və yersiz danışdığını anlayıb səhvini düzəltmək istəyir.*) Hə, ölmədi, yaralandı, yaralıdır.

Sitarə. Ah... Öldü... Nadir! (*Ağlayır.*) Yazıq qardaşım...

Rəhim xan. Heç bir şey yoxdur, qardaşına heç bir şey olmamış.

Cavad xan. Mən çaşdım, yaralandı deyəcək idim.

Sitarə (özünü düzəldir). Olsun, olsun! İndi sözlünüz nədir? Məndən nə istəyirsiniz?

Rəhim xan. Necə ki, dedim, mən səni bir xoş günə yetirməyi özümə əhd etmişdim. Ona görə də çalışırdım.

Sitarə. Can yandırmanıza görə təşəkkür edirəm.

Rəhim xan. Mən zənn edirəm ki, sən məndən razı qalarsan... Bu zənnim gərək səhv olmasın.

Sitarə. Yetim cüceler tülküdən razı olan qədr mən də sizdən razıyam.

Rəhim xan. Necə... Tülkü mü?.. Məni tülküyəmi oxşadırsan?

Sitarə. Əstəğfurlah, bağışlayın, canavar demək istəyirdim.

Rəhim xan. Sən məni tanımamışsan mı? Bir qədər dilini qısalt.

Sitarə. Sənin vicdanın qədər mən dilimi qısaltsam, bəsdirmi?..

Rəhim xan. Dilin çox itidir. Hər halda ziyandan başqa sənə bir xeyir gətirməz.

Sitarə. Belə zənn edirəm, mənim dilim sənin zülmündən iti deyildir.

Rəhim xan. Dilini kəs, deyirəm! And olsun Allaha, bu saat vücudunu yer üzündən yox elərəm!

Sitarə. Necə ki, öz namusunu yer üzündən yox eləmişsən...

Rəhim xan (qışqırır). Xamuş! Ədəbsiz!

Sitarə. Mən sənin insafının çırağı deyiləm ki, onu xamuş edəsən.

Rəhim xan. Sakit, deyirəm sənə, eşidirsən mi? Məni təbiətimdən çıxarma.

Sitarə. Sənin zülmün sükut edirmi ki, mən sakit dayanım?

Rəhim xan. Mən sənə zülm eləmişəm mi?.. Sən dediyini özün anlamırsan, yəni qəsdən anlamaq istəmirsən?

Sitarə. Necə ki, sən elədiklərini anlamırsan və anlamaq istəmirsən.

Rəhim xan. Vallahi, dilin o qədər itidir ki, xəncər kimi ürəyimi parçalayır. Əgər Nəsrəddin şahın ənəmi olmasaydın, bu saat səni həlak edərdim. Amma belə hədiyyəyə layiq bir qızı bir də haradan tapmaq! (Ona.) Mən sənə nə eləmişəm? Səni Mirzə Rzanın köhnə daxmasından alıb Nəsrəddin şah Qacara hədiyyə eləmişəm, bunamı sən zülm deyirsən? Daxmalarda oturacaqdın, səni ali imarətlərə göndərirəm, cındırlar geyəcək idin, indi sənə faxir libaslar geyindirəcəklər, bunamı sən zülm deyirsən? Boynuna göy muncuqlar salacaqdın, indi cavahiratlarla bəzəndirəcəklər, bunamı sən zülm deyirsən? Ey naqisüləql arvadlar, işin nə sayaq və nədən ibarət olduğunu bilməmiş, – zülm, zülm, – deyib bağırırlar.

Sitarə. Ah... Zalım, axır məni, məni təzədən ağlamağa məcbur etdin. Sən bilirsənmi ki, mən məhəbbət mübtəlasıyam, mənim üçün Fərhadın evində ac-susuz dolanmaq, Nəsrəddin şahın ləziz təamlarından yaxşıdır. Sən məni zinət ilə aldatmaq istəyirsən, yox, istəmirəm mən o zinətləri ki, məni sevgilimin üzünə həsrət edəcək. O cavahirat məni yoldan çıxara bilməz. Onlar ancaq sənin kimi insafını, namusunu pula satanları aldada bilər, nəinki məni.

Rəhim xan. Sakit, ədəbsiz, həyasız!

Sitarə. Mən ki, sənin zülmünün əsiriyəm. Nə üçün məni incidirsən, onsuz da tar-mar olmuş ürəyimi parçalayırsan? Hökm et məni öldürsünlər, fəqət mənə bu əzab verməyin nə lüzumu? Əgər məndən qüvvətli olmağınla fəxr edirsənsə, tələsmə!..

Rəhim xan. Cavad xan, rədd et bu ədəbsiz qızı mənim qabağım-dan! Bu tayfada əsla həya olmadığını mən əvvəldən bildirdim. Hazırlaş, bu gün axşam Tehrana səfər etməlisən. Mirzə Ələsgər xana söylə ki, əmioğlun sənin yanında olmağı arzu eləyir. Eşidirsənmi?

Cavad xan. Baş üstə! (*Yola düzəlir. Sitarə isə ondan qabaq çıxır.*)

Rəhim xan. Bir var, Rəhim xan hədiyyə gətirib, bir də var, göndərilib. Göndəribin əhəmiyyəti çox böyükdür. Qoy Cavad xan aparsın. (*Çıxır.*)

Cavad xan (*daxil olur*). Doldur qədəhini, saqi, dövrən bizə yar oldu. (*Oxuyur, piyan kimi danışır.*) Şah, Rəhim xandan başqa mənim özümə də bir şey hədiyyə edəcək. Əlbəttə ki, şahın hədiyyəsi hədiyyə olacaq, nəinki uşaq oyuncağı. Əlavə, Rəhim xana böyük bir mənsəb verilərsə, o da məni yaddan çıxarmaz.

Fərhad daxil olur, üzünü Cavad xana tutub, kəmal təmkinlə.

Fərhad. Rəhim xan sizsinizmi?..

Cavad xan. Bəli, mənəm, xidməti-şərif, həzrət ali?

Fərhad. Siz mənim əmim oğlunu öldürüb evlərimizi qarət və yəğmə etmişsiniz. Bunun üçün ola bilər ki, mən siz ilə qiyamətə kimi düşmən olub, intiqam alım və yaxud bu gündən bağışlayım. Fəqət siz mənim namizədimi gətirdiyinizə görə heç bir zaman bağışlana bilməzsiniz. Zira, mənim namusuma təcavüz etmiş olursunuz. Mən, insaniyyət mənə tələq etdiyi kimi hərəkət edib, sizə müraciət edərək, namizədimi mənə qaytarmanızı tələb edirəm.

Cavad xan (*kənarə*). Nə də vüqar ilə deyir! Südəmərlərin birindən qurtardıq, başqasına rast gəldik. Xub, indi guya sizin buyurduğunuz nə imiş? Əvvəla, evləriniz qarət olmuş, şeylərinizi istəyirsiniz?

Fərhad. Yox... Onlar mənim namusum yanında əhəmiyyətsiz bir şeydir, mən sizdən namizədimin qaytarılmasını xahiş edirəm.

Cavad xan. Xub, xahiş edirsiniz, buyurursunuz, yaxud tələb edirsiniz?

Fərhad. Mən siz ilə şuxluq edəcək qüvvətə malik deyiləm, Sizdən xahiş edirəm, nəhayət, tələb etməyə də haqqım var.

Cavad xan. Birdən tələbləriniz rədd edildi, onda nə edərsiniz?

Fərhad. Mənim bütün vücudum əsir, mən sizin ilə şuxluq eləmirəm. Siz insan qiyyəfətində olduğunuz üçün, sizi insan bilib müraciət etmişəm. Amma siz istehzadan başqa bir iş bilmirsiniz. Əcəba, niyə gülürsünüz? Mənim bədbəxtliyiməmi? Qəza sizi də o hala sala bilər.

Cavad xan. Sizin buyurmağınıza görə guya gerek siz danışasınız, mən ağlayam, eləmi? (*Kənarə*.) Amma qəribə tündməcazdır.

Fərhad. Mən sizin ağlamağınızı deyil, yalnız səbəb olduğunuz fəlakətimə gülməməyinizi istəyirəm.

Cavad xan. Get, qardaş, əmioğlu, bacıoğlu, sənin namizədin burada yoxdur, nahaq yerə başını ağrıtm.

Fərhad. Rəhim xan, bu saat siz məndən qüvvətlisiniz. Görürsünüz mü, mənim yanımda heç bir silah yox, mən insan qanı içməyə həris deyiləm ki, silah gəzdirəm. Mən ömrümdə bir kəsə yalvarmadığım halda, namusum yolunda iltica dili açaraq, sizə yalvarıram. Verin, verin mənim namizədimi! Dörd ildir ki, Firəngistanda gecə-gündüz əziyyət çəkmişəm, vətənimizi islah edəcək qədər müqəddəs bir fikir ilə İrana qayıtmışam, hənz heç bir işə iqdam etməmişkən, qol-qanadımı sındırmayın.

Rəhim xan qapıdan baxıb gizlənir.

Sitarə (*qapını itələyir*). Fərhad, sən sənmi? Dayanma, get buradan.

Cavad xan. O biri də oradan banladı, qəribə tamaşadır!

Fərhad. Nə üçün bu qədər zülmü mənə rəva görürsünüz? Axı mən də müsəlmanam! Xaricilərə də bu qədər zülmü etməzsiz, niyə bu qədər zülmü mənə edirsiniz? Rəhim xan, sizi and verirəm Allaha, mənim namizədimi azad edin.

Cavad xan. Sən məndən öz namizədimi tələb edirsən, mən də səndən tələb edirəm ki, bu saat öz vücudi-şərifini mənim evimdən kənar edəsən.

Fərhad. Bəli, yenə də gülürsünüz. Firəngistanda mənə deyirdilər, inanmırdım, indi bildim ki, sizdə vicdan deyilən bir şeydən nişanə də yox imiş. Zalım, heç səndə insan ürəyi yoxdur? Qanla dolmuş gözlərini fırlat, bax tarixə, heç hökmdarda bu qədər zülmü görməzsən. Bax şəriətə, bax səfhəyi–insaniyyətə, bəşəriyyətə, yüz illər bundan qabaq insaniyyətədən, bəşəriyyətdən, şəriətdən bixəbər olan Zöhəkəda bu zülmü görməzsən ki, sən eləyirsən. Of, səhraların daşları bu qədər zülmə davam etməyib çatlar, amma sənəin daşlardan bərk olan ürəyin, əsla təğyir tapmır. Ah... haradasan Nuşirəvani–adil, yüksəl, qalx o qara torpaqların altından, bax! Bax, zülm ocağına dönmüş, qanlara boyanmış İrana, o zaman ürəyin parçalanıb, yenidən həlak olarsan.

Cavad xan. Sən Firəngistanda şeytanlıq elmi oxuyan bir uşaqsan. Mən sən ilə danışmaq istəmirəm. Bu saat evimdən kənar ol!

Fərhad. Mən Firəngistanda oxumuşam, bəli! Ona görə də, sizin kimi, vicdanımı atmamışam, ona görə də sahibsiz arvadlara, bigünah qızlara təcavüz etməyə qədər namussuzluğa iqdəm etmərim.

Cavad xan. Sakit ol, bihəya! Yox, Firəngistanda namus paylayırdılar. Hələ sən südəmər uşaqsan, sənəin də namusunu başqası saxlamalıdır. Məlumdur ki, sizin tayfada nə arvad, nə kişi namusu yoxdur. İndi burada sən mənə namussuz deyirsən, namussuz sənsən ki, namizədinə aparmışam.

Fərhad. Ox, cəllad, fəxr edirsənmi? Zülmünə fəxr edirsənmi? *(Onun boğazından yapışıb, birdən buraxıb, divardan iki xəncər alıb, birini onun qabağına atır, birini də özü götürür.)* Mən xəyanət qanı ilə boyanmaq istəmirəm. Al, müdafiə et özünü. *(Öz xəncərini çəkir. Cavad xan başlayır qışırmağa.)*

Cavad xan. Ay aman, qoymayın, mənə öldürürlər. *(Özünü itirir.)*

Bu arada Rəhim xan çıxır, güllə ilə Fərhadı vurub yıxır.

Rəhim xan. Qərübə uşaqlara rast gəlmişik. Cəsarətinə bax, mənəim evimdə adamımı öldürmək istəyir. Cavad xan, haram olsun sənə mənəim çörəyim ki, onun qabağına dura bilmədin.

Cavad xan. Mən onun fikrini bilmədim.

Fərhad. Ah öldüm, xainlər, bu da insaniyyətmi?..

Rəhim xan. Hə, indi çırpın! Tanı Rəhim xanı ki, nə sayaq adamdır! Rəhim xan o deyil, mənəm, mən!

Fərhad. Ah, öldüm, ah, ilahi, zalımlar məni vurdular.

Sitarə qapıları silkələyib çıxa bilmir.

Sitarə. Fərhad, Fərhad... can, səni vurdularmı? Fərhad...

Fərhad. Öldüm, Sitarə, səni görə bilmədim!.. Zalımlar, bari axır nəfəsimdə... ah, zülm, yetirin zülmü intəhaya, cəlladlar... Vətən övladının qanilə İranın bütün torpaqlarını lələzara döndərdiniz, illərlə qürbət vilayətlərdə zəhmət, məşəqqət, əziyyətdə ailə üzünə həsrət, ana üzünə həsrət, vətən üzünə həsrət... O zamanlar vətənimə gedib, ailəmlə bərabər onun üçün çalışıb, həm özümü, həm vətənimə səadətə yetirərəm, deyə zənn edirdim. Ah... bumu zənn etdiyim səadət?.. Bumu arzusunu çəkdiyim Vətən... Vətən! Ah, Sitarə... Sitarə!

Sitarə qapıları çırpıb, özünü Fərhadın üstünə atır.

Sitarə. Fərhad, aç, əmioğlu, gözlərini. Ah... Bədbəxt Fərhad, qalx!

Fərhad. Əmiqızı, sənsən?.. Məndən sonra...

Cavad xan. Xan həzrətləri, qızı aparımmı?..

Rəhim xan. Burax, əhvalım qarışıq.

Sitarə. Sən dünyanı tərək edirsənsə, bəs məni kimə tapşırırsan, bu canilərəmi? Bu qatillərəmi? İllərlə həsrətini çəkdim, amma səni şad ürəklə görə bilmədim.

Fərhad. Sitarə... Dəxi o vaxtlar deyil, mən buraya gələndə əmim mən etdi, qulaq asmadım, indi yəqin o mənim ardımca buraya gələr. Çalış, bəlkə o buraya gəlməsin. Yoxsa, bu zalımlar onu da həlak edərlər. (*Yavaş-yavaş dala yıxılır.*)

Sitarə. Əmioğlu. Ah, öldü! Əmioğlu, daha səndən sonra mən də həyata həris olmaram. Əgər sağ qalmaq arzu edərsəm, ancaq bir ümidin sərəncamına qədər arzu edərdəm ki, o da intiqam, ta sənin intiqamını almayınca ölməyəcəyəm.

Rəhim xan. Cavad xan, get, molla Sübhani çağır, bu uşağa Quran tələvət edib, dəfn etsin. Səməd ağa gələndə, göndər yanıma gəlsinlər və bu qızı da rədd et. Əhvalım bir az məğşuş oldu. Allah şeytana lənət eləsin. (*Cavad xan və Sitarə çıxır.*) Doğrudan da, mən dünyada nə qədər işlər görmüşdümsə də, bu qədər mənə əsər eləməmişdi. Mən şahın hökmünə görə məşrutəçilərdən, bəzən babilərdən, bəzən onların adına bigünah adamlardan qətl edib, malını qarət etmişəmsə də, bu qədər mənə əsər etməyiblər. Hərçənd bu nəsl də məşrutəçi və bəlkə də

babidirlər, amma gərək onu evimdə öldürməyəydim. Hər halda, keçib, kafir hər yerdə olsa kafirdir. (*Bir-iki nəfər müsəlləh gəlib, durub salam verirlər.*) Tanırsınızmı bunu? Bu, Nadirin əmisi oğludur, mənə öldürməyə gəlmişdi, özü həlak oldu.

Molla Sübhan (*Cavad xan ilə daxil olur.*). Salaməleyküm.

Rəhim xan. Molla Sübhan, bu uşağı evinə apar, mənəim xərcim ilə bir Quran tələvət edib dəfn elə.

Molla Sübhan. Baş üstə. (*Ölüyə tərəf gedib baxır. Kənara*) Deyəsən ölməyib, hələ sağdır. Apararam, bəlkə də sağaldı. Yəqin qanının çox axmasından bihiss düşüb.

Götürmək istədikdə Mirzə Rza sərəsimə daxil olur. İrəli yeriyir, birdən dayanır, geri çəkilir. Bu dəfə məst kimi xan tərəfə yüyürüb, yenə çəkilir, sonra Fərhadə tərəf gedib, onu öpür.

Mirzə Rza. Fərhad! Fərhad, demədimmi sənə getmə! Demədimmi gəzmə İranın bu xətərnək olan torpaqlarında! Qayıt, qayıt Fərəngistana. Sən gəldin, mən də sənə dalınca sənə xilas etməyə gəlib, özümü də bəlaya saldım. Fərhad! Demədimmi sənə, bunlar bir insan deyillər ki, ürəklərində rəhm tapasan. Ox, xain, əcəba rəva gördüyün zülmələri təsəvvür edirsənmi? Təsəvvür edirsənmi ki, mənəim bütün həyatım bunlara bağlı idi! Aç, kor olan gözlərini, bax, bax 24 yaşında, görürsənmi?.. Sənəim heç vicdanın yoxmu ki, hənuz dünyadan kam almamış balalarımı qanlar ilə əlvən etdin?.. Bilirsənmi kimdir bu? İllərlə qürbət vilayətlərdə vətən istiqbalı üçün zillətlər çəkən Fərhad! Hənuz, almamış bir səbi ki, nakam ölməyə məcbur etdin. Hənuz kam qönçələnmiş bir çiçək ki, zülm əlinlə soldurdun. (*Rəhim xan işarə edir. Rza xanı əhatə edirlər.*) Cəlladlarına mənə əhatə etməyi hökm etdin. Yox, mən ölümdən qorxmuram. Mənəim damarlarımda qan tələtümə gəlib qaynayır, mən sənə öldürməkdən aciz deyiləm. Al, bu sənəim həyatın (*hiddətlə tapənçanı Rəhim xanə sızır, açılır. Onu tuturlar.*) Bəli, silah xəyanət etdi. Tutun, ölərəmsə ölərəm, qalaramsa, səndən və sənəim kimi zalımlardan balalarımı intiqamını alaram. Gücüm çatmaz, gedərəm İran şahına şikayətə. Eybi yoxdur. Fəda olsun mənəim cavanlıq şəhdilə ləbaləb olan, dodaqlarında qanlar quruyan balalarım, açılmamış soldurduğunuz İran qönçələrinə!

Rəhim xan. Aparın, həbs edin, şahənşah əleyhinə qiyam edib, məşrutəçi! Şəriətin əleyhinə qiyam edib, babi olanların cəzası budur.

Mirzə Rza. Tutun, həbs edin! Ey özlərini müsəlman adlandıran canilər! Əcəba qorxursunuzmu, qəhri-ilahidən? Zalımlar, eləyin zülmü. Vurun, yıxın, dağıdın. Əmin olun, gələr bir gün ki, bu zülmün cəzasını görərsiniz. Ey özlərini Qurana qail zənn edən xainlər, bumu Quranın əmri? Bumu peyğəmbər hökmü?.. Baxın, hər tərəfdən fəryad, imdad səsi qulağıma gəlir. Aparın, həbs edin, ölərəmsə ölərəm, qalaramsa bilərəm!.. Rahat yatın qəbirdə, ey dünyada bir dəqiqə rahatlığa həsrət qalan balalarım! Ölməzsəm, bir zamanları sizi qəbirdən oyadıb, üzümdə qələbə şadyanəliyi, əlimdə intiqam silahı, ayağımda cəlladlar meyiti olaraq, bütün İrani sarsıdacaq yüksək bir səs ilə qışqıram: cəza... cəza... cəzal

Molla Sübhan Fərhadı qaldırır. Mirzə Rza
əsgərlərin qabağına düşüb gedir.

Pərdə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Məclis vaqə olur Nəsrəddin şahın sarayında. Yarısı şahın sarayı,
yarısı balaca otaq: çırağ gah birində yanır, gah o birində.
Mirzə Sadıq xan (70 yaşında) və Fərhad daxil olurlar.

Mirzə Sadıq. Gəl oğlum, gəl, qorxma, bizi burada heç kim görməz. Bura mənim xüsusi məkanımdır. Söylə, qulaq asıram. Sənin söylədiyən qəzavü-qədər, mənim başıma gələnlərdən geri qalmaz. Vəzirin gələn zamanı olanda mən sənə söylərəm, indi sən öz macərələrimni söylə.

Fərhad. Ay baba, daha o vaxtdan mən əmim qızını görə bilmədim. Məni ölmüş bilib dəfn etmək üçün molla Sübhan adlı bir nəfər mollaya vermişdilər. Bir neçə vaxtdan sonra mən ayıldım. Molla Sübhan mənə xidmət edib sağalmağıma səy etdi. Nəhayət, mən səhhət tapdım. Bu aralıqda mənə xəbər çatdı ki, əmim mənim dalımcə gəlib. Rəhim xan onu tutdurub, həbs etdiribdir. O da gecə qarını sındırıb qaçıb. Tehrana şikayətə gəldiyini bilib, gizlincə onun dalıncə gəlmişəm. Əmim qızından isə xəbər verən olmadı. İndi əmim və əmim qızı məni ölmüş bilirlər. Xülasə, Tehrana gəlib axtardım, axtardım, lakin sonra xəbər bildim ki,

biçarə əmim nə qədər əzablar çəkib, vəzirə neçə dəfə şikayət edib, sözünə baxan olmayıb, axırda Tehranı tərk edib... İndi, mən güman edirəm ki, bu hadisəni Mirzə Ələsgər xana və yaxud özümü şaha yetirə bilsəm, ona layiqincə söylərəm. Onlar bəlkə bir çarə edərlər.

Mirzə Sadıq. Oğlum, doğrudur, söylədiyiniz hadisə insanın ürəyini yandırır, amma güman etmirəm ki, sədrəzəm bunlara əhəmiyyət versin. Hələ bir nəfər Rəhim xan var ki, vəzirin əmisi oğlu, özü də kirmanlıdır. Bu son vaxtlar şahın mühafizəçisi əsgərlərinə sərkərdə olmaq üçün, Mirzə Ələsgər xan tərəfindən çağırılıbdır. Əgər söylədiyiniz Rəhim xan o isə, qorxuram bəlkə sənə kömək əvəzinə daha da əzab versinlər.

Fərhad. Kim olursa-olsun, divana baxan hakim müqəssirin kim olduğuna deyil, yalnız təqsirinin nə olduğuna baxmalıdır.

Mirzə Sadıq. Oğlum, o fikirlərdən düş. Burada ədalətdən dəm vurmaq, yağış qətrələrindən yapışib göyə çıxmaq fikri qədər məsxərədir...

Fərhad. Bəs biçarə, hüququ tapdalanmış, namusu çeynənmiş əfradimillətə kim kömək edəcək? Kimə şikayətə getməlidir? Əcnəbi hökmdarınamı? İngilislərəmi?.. Firənglərəmi?.. Rusiyayamı? Üç minillik parlaq bir tarixə malik olan bir məmləkətin bir hakimi, hökmdarı yoxmu?..

Mirzə Sadıq. Oğlum, xərabəzarlar arasında abadlıq axtarma. İranda gündə minlərcə, yüz minlərcə bundan daha bədtər cinayətlər, faciələr zühur edib, cəzasız qalırlar. Hətta həmin sərayi-şahanənin divarları arasında nə qədər faciələr baş verir. Nə qədər haqsızlıqlar, hiylələr fırlanır. Əşidərsənsə, özünü itirərsən. Əvvəllər şah özü məmləkəti nizama salmaq istəyirdi. Amma onu əhatə edən hiyləgər ümərəyi-dövlət, vəzirlər və ruhanilər onu bu işdən mən etdilər. Bəli, İranda yaxşı vəzirlər, yaxşı hakimlər var idi ki, millət üçün ürəkləri yanırdı. Mirzə Təqi xan, Mirzə ağayi Nuri və qeyrə, amma onlar çox yaşaya bilməyib, dövlətin xainanə hiylə və fəsadlarına fəda olub, getdilər. Aman bu indiki sədrəzəm Mirzə Ələsgər xandan!

Fərhad. Ah, yazıq İran, düşmənlərini güldürəcək, dostlarına mətəm libası geyindirəcək bir görünüşə maliksən.

Mirzə Sadıq. Oğlum, həmin Mirzə Təqi xanın halı bir can yandırıcı faciədən ibarət deyilmi? Oğlum, zəki bir cavana bənzəyirsən. Qulaq as, qırx-əlli il bundan əvvəl, Mirzə Təqi xanın başına gələn hadisəni və şahın o vaxt nə sayaq bir ruha və xasiyyətə malik olduğunu və nə sayaq hiyləgər və vicdansızlar tərəfindən əhatə olunduğunu sənə nağil eləyim.

Mərhum Məhəmməd şah Qacar vəfat edəndə, təxminən 48 və ya 49 il bundan əqdəm, Nəsrəddin şah Təbrizdə vəliəhd, Mirzə Təqi xan da Azərbaycan qoşunlarının rəisi idi; mən də vəliəhdə xidmət edirdim. Mirzə Təqi xan ərkanı-dövlət ilə onu Tehrana apardı. Şah taxta cülus edincə, Mirzə Təqi xanı özünə sədrəzəm qərar verib, əmirinizam ləqəbilə müləqqəb etdi. O da bir ləqəb ilə kifayət etməyib, xərabəzərə dönmiş və xarici dövlətlər arasında etibarını itirmiş İrani yenidən islah çalışdı. Boş xəzinəni doldurdu, qoşunları nizama saldı, mədrəsələr açdı ki, bəlkə İran camaatını bir növ ilə insan adı daşımağa layiq etsin. Üçillik əyyami-sədarətində bu fikirlərinə qismən müvəffəq oldusa da, lakin hiyləgər vəzirlər, İranın əksəriyyətini təşkil edən yalançı ruhanilər və xanlar onun fikrinə bir fulad-sədd¹ kimi müqabilə etdilər. Şah cavan, təcrübəsiz və zəifləqövl olduğu üçün, özünü tamahkar və öz xüsusi nəflərinə çalışan hiyləgər vəzirlərin zorundan saxlaya bilmədi. Biçarə Mirzə Təqi xan üç il tək mübarizə etdi və daima fikrində: “İranda xanlar hökm sürdükcə, İran dirilməz”, – sözləri cilvələnirdi. Axırda gör, bir o biçarəyə nələr etdilər! Dediklərimin hamısını gözlərimlə görmüşəm. Sən də, nəql edən kimi, nəzərində təcəssüm etdir... Bir dəfə Mirzə Təqi xan...

Bu otaqda çıraqlar sönür, sarayda yanır.
Mirzə Təqi xan sarayda oturub danışır.

Mirzə Təqi. Bəlalı İran, fələkzadə İran camaatı! Nə vaxta kimi siz zalımlar əlində əziləcəksiniz? Ax, biçarə İran camaatı, qarət olunan siz, talan olunan siz, namuslarına təcavüz olunan siz, mən məmləkətdə sədrəzəm olduğum üçün sizin halınıza yanırım, sizin halınızı yüngülləşdirməyə səy edirəm. Amma əfsus, söylərim bifaidə... Mərhum Məhəmməd şah vəfat edəndə, mən Azərbaycan qoşunlarının rəisi idim. O vaxt vəliəhd Nəsrəddin şah Təbrizdə idi. Mən ərkanı dövlət ilə gedib, onu Tehrana göndərdim. Şah təxti-hökmraniyə cülus edib, mənə özünə sədrəzəm qərar verib, Əmir Nizam ləqəbilə müləqqəb etdi. Mən bir ləqəb ilə kifayət etməyib, vəzifəmin nə olduğunu düşünərək xərabəzərə və xarici dövlətlər arasında, etibarını itirmiş İran məmləkətini dübarə islah etməyə çalışdım. Boş qalmış xəzinəni doldurdum, qoşunları muntəzəm bir halə gətirdim, cəhalet və nadanlıqdan inqrazə üz tutmuş İran

¹ Polad sədd

cəmətini elmə tərgib və sənətə təşviq etdim ki, bəlkə kürreyi-ərzin hər guşəsinə yayılan İran saillərin insan adını daşımağa şayan etdim. Mən bu fikrimə qismən müvəffəq oldumsa da lakin, İranın əksərin təşkil edən yalançı ruhanilər nəinki mənə kömək etmədilər, hətta hər qədəmdə, üçillik əyyami-sədarətimdə mənə bir mane təşkil etdilər. Ələlxüsus, İrani talan və qarət etməklə, məmləkətin cəngavər balalarını xarü-zəlil edib, İran xanları mənim fikirlərimə bir polad sədd kimi müqabilə etdilər. Şah zəif, cavan və bitəcrübə olduğu üçün, onu əhatə edən paxıl, tamahkar və hiyləgər, məmləkəti fəlakətə tərəf sürükləyən vəzir və dövlət ərkanının sözlərinə baxmaqdan özünü saxlamayı. Onlar hamısı xüsusi mənfəətləri üçün çalışdığı halda, şah onlara mane ola bilmir. Mən də bir, tək – bu qədər vicdansızlarla mübarizə etmək məcburiyyətində qaldım. Mən bir dəfə düşünmüşəm ki, nə qədər İranda bu zalım xanlar hökm sürürlər İran tərəqqi edə bilməz. Ona görə mən nə qədər ki, sədarətdə varam, bu xanlıq tərzini İrandan götürməyə çalışacağam və bununla da məmləkəti zülmədən qurtarmağıma ümidvaram!..¹

Səs gəlir, Mirzə Təqi xan qapıya baxır.
Nəsrəddin şah daxil olub yerində oturur.

Şah. Mirzə Təqi xan, nə var məmləkətdə?..

Mirzə Təqi. Qibleyi-ələm, sizin ömrü-mübarəkinizin tülani olmağına hamı duağudur.

Şah. Mirzə Təqi xan...

Mirzə Təqi. Bəli, qibleyi-ələm!

Şah. Mənə bir tövr xəbərlər yetişir ki, guya sən bəzi namüvafiq işlərə iqdam edirsən. Məsələn, dəfələrlə vüzəranı xain və tamahkar – deyə təhqir edib, hətta şəxsi xüsusumda da bir qədər söylənibsən.

Mirzə Təqi. Əstəğfürullah, şahım! Bəndə həmişə zati-pak həzrəti-aliyə sadıq bir bəndeyi-kəmtərinəm.

Şah. Mirzə Təqi xan, unutma ki, səni bu məqama mən yetirmişəm.

Mirzə Təqi. Doğrudur, qibleyi-ələm, mən də vəzifəmi ifa edirəm.

Şah. Bunun üçün ərkanı-dövləti təhqir etmək və ya mənim qəyubətimdə ardımca danışmaq məcburimi?

Mirzə Təqi. Dilim lal olsun, həzrəti-ali barəsində bir söz deyib. Doğrudur, ərkanı-dövləti, tənbel və tamahkar olduqlarına isnadən, təhqir eləmişəm. Amma həzrəti-ali barəsində, əstəğfürullah.

Şah. Mirzə Təqi xan, ikinci dəfədir səni bağışlayıram, üçüncüdə...

Mirzə Təqi. Mən bir xəta iş görməmişəm. Mənim vəzirlər, ruhanilər və qeyrilər ilə mübarizə etdiyim onunçundur ki, həzrəti-alinin sayeyi-himayətində olan məmləkəti zülməndən xilas edim.

Şah. Mirzə Taqi xan, mən də istəmərəm ki, mənim tabeyyətimdə olan məmləkətdə zülm olsun.

Mirzə Təqi. Şahım, nə qədər ki, İranda xanlıq tərzi baqıdır, məmləkət zülməndən xilas olmaz. Qibleyi-aləm, hər bir xana əlli-atmış kəndin camaatının malı və canı tapşırılmışdır. O xanlar da tamahın kəs-rətindən biçərə camaatı talan və qarət edirlər. Bir kəs də onlara mane olmur. Padşahım, İran batır, mən bu zümlərin qabağına sədd çəkmək istəyirəm. Onun üçün də özümə hər tərəfdən düşmən qazanıram. Qibleyi-aləm, heç insafdırmı ki, zati-alinin xurşidi-şəşədarı aləmlərə nur, ədalət saçırkən, bəzi xain, zalım, hiyləgər və bivicdanlar həmin xurşidin üzünü qara buludlarla pərdələsinlər! Padşahım, siz cavan və bitərübəsiniz, ona görə də mən qibleyi-aləmin köməyiylə zülmü dağıtmaq istəyirəm.

Şah. Kimdir o zalımlar? Tap hamısını, edam etdir, tam-mar etdir zülmü! Görək mənim məmləkətimdə zülm, zalım olmasın!

Mirzə Təqi. Şahım, İrani zülm ilə istila edənlərin mənbəəsi xanlardır! Onlar kənar edilməyincə, İrandan zülm kənar olmaz!

Şah. Dağıt, hamısını dağıt, kənar et, çəkdir dara! Mirzə Təqi xan, bu saat vəzirləri çağır! Görək bu gündən məmləkətdə nə zülm olsun, nə zalım, nə xan olsun, nə də xanlıq.

Q u l a m g ə l i r .

Q u l a m . Qibleyi-aləm, vəzirlər izin istəyirlər.

Şah. Gəlsinlər. (*Qulam gedir.*) Onsuz da onları çağırtdırmalı idim.

Mirzə Təqi. Qibleyi-aləm, bir də vəzirlər və mənim kimi sadə şəxslər millətin halına yana bilməzlər, yansalar da, böyük məmləkətin hər bir guşəsinin ehtiyacından xəbərdar ola bilməzlər. Onun üçün də hər vilayətdən millət nümayəndəsi çağırmaq lazımdır ki, onlar millətin ehtiyacını söyləyib, dərdlərinə dərman axtarsınlar.

Şah. Mirzə Təqi xan, səndən mənə çox sözlər söyləyiblər, mən çoxuna inanmıram. Sadə, lakin ciddi sözlər söyləndiyi üçün şübhəyə məcburam. (*Məhəmməd xan və Mirzə Saleh daxil olurlar.*) Oturun. (*Otururlar.*) Eşitdiyimə görə, mənim məmləkətimdə çox zümlər icra

olunur, ələlxüsus xanların hərəsinə əlli-altmış kənd tapşırılmış, əhalinin başı üstə bir cəllad olub dururlar. Mən istəmirəm ki, mənim məmləkətimdə zülm olsun.

Məhəmməd xan. Qibleyi-ələmin xaki-payi-ədələtinə ərz etməyə cəsərət edirəm ki, xanlar İranda zülm deyil, şahın əmrilə özlərini fəda etməyə hazırdırlar.

Mirzə Saleh. Doğrudur, şahım, bəndənin zənnincə İrani ancaq xanlar saxlayıblar. Onlar zülm etməyib, bərəks, daima zülmün qabağını almağa səy edirlər.

Şah. Mirzə Təqi, olmaz ki, xanlar da öz yerlərində olsun, zülm də qaldırılsın?

Mirzə Təqi. Qibleyi-ələm, inanmayın bəxil, tamahkar və məmləkəti fəlakətə doğru sürükləyən vəzir və dövlət ərkanının sözlərinə! Əmin edirəm ki, onlar öz xüsusi mənfəətləri üçün çalışırlar. Amma bəndə isə millət üçün...

Məhəmməd xan. Qibleyi-ələm, hüzeni-şahənşahda təhqir olunmağımıza müsaidə etməyib, mürəxxəs olmağa izin istəyirik.

Şah. Oturun! Mirzə Təqi xan, mənim hüzurumda kimsə nəzakətsiz bir hərəkətə cəsərət etməməlidir.

Mirzə Təqi. Bağışlayın, padşahım! Mənim ürəyim yanır, təkrar edirəm: nə qədər ki, İranda xanlıq baqıdır, məmləkət zülmədən xilas olmaz. Qibleyi-ələm, əgər siz də şah Abbas kimi dərviş libasında məmləkəti gəzsəydiniz, o vaxt görərdiniz ki, bütün İran bir zülm ocağına dönübdür. Hər tərəfdən məzlum camaatın fəryad-vaveylası göylərə qədər yüksəlmiş. Hamısı qibleyi-ələmi imdada çağırır.

Şah. Dağıt hamısını, zülmü qaldır, zülmü kökündən qaz. Bu saat mənə cavab verin. Gərək mənim məmləkətimdə zülm olmasın.

Mirzə Saleh. Qibleyi-ələm, mən də məmləkətdə bir o qədər zülm görmürəm, hər kəs öz işinə məşğuldur.

Məhəmməd xan. Qibleyi-ələm, heç bir yerdə zülm əsəri görünmür. Varsa da, nəhayət azdır.

Şah. Mənim məmləkətimdə az da olsa, zülm olmamalıdır.

Mirzə Saleh. Cəsərlə deyə bilərəm ki, əsla İranda zülm yoxdur.

Mirzə Təqi. Yalandır, qibleyi-ələm. Əgər izn buyursanız, bu saat mən onlara sübut elərəm ki, İrani sərbəsər zülm istila etmişdir.

Şah. Söylə, qulaq asıram!

Mirzə Təqi. Bu saat, qibleyi-ələm. (*Gedir.*)

Mirzə Saleh. Qibleyi-aləm, haman kəndləri xanlara sizin müqəddəs olan əcdadınız və pədəri-büzürgüvarınız ənam etmişdir. Verilən ənamı geri almaq padşaha yaraşmaz zənn edirik.

Məhəmməd xan. Qibleyi-aləm, xanlıq tərzini İranda sizin pədəri-büzürgüvarınız və uca olan əcdadınız qoymuşdur. Mirzə Təqi xan sizi elə bir hərəkətə sövq edir ki, bütün dünya hakimləri üzərimizə güləcəklər. Heç yaraşır mı ki, hökmdar verdiyi ənamı geri alsın?

Mirzə Saleh. Və əlavə, onlar zati-paki-həzrəti-büzürgüvara sadıq və cannisar qullardırlar.

Şah. Bəs nədənsə Mirzə Təqi xan daima onların kənar edilməsinə təkid edir.

Məhəmməd xan. Qibleyi-aləm, Mirzə Təqi çox sözlər deyə bilər. Fəqət həzrəti-şahənşaha həqiqəti axtarmaq gərəkdir.

Mirzə Saleh. Həzrəti-şahənşah neçə dəfə özləri kənd və qəsəbələr ənam etmişlər. Lakin indi geri almağa məcbur olunur. Həqiqət nə isə...

Şah. Yox, doğrudan da bu iş bir növ... Nəhayət, fikriniz nədir?

Məhəmməd xan. Əcdadi-zülcəlalınız yaxşı bilib, qoyan qanunu ləğv etmək şahın iradəyi-mərhəmətinə vəgüzdür. Amma, mənəcə, xeyr...

Mirzə Saleh. Zati-ədalətpənah həzrətləri ali ənam etdiyi töhfəni geri almaq həzrəti-büzürgüvarın yədisətvət nümasindədir, amma, mənəcə, xeyr...

Məhəmməd xan. Qibleyi-aləm, inanmayın Mirzə Təqi xanın bica sözlərinə...

Şah. Yox, yox. Xanların ləğvinə mən də razı ola bilmərəm. Verilən ənamı geri almaq gədəlıqdır.

Mirzə Təqi xan əlində kağız daxil olur.

Mirzə Təqi. Buyurun, qibleyi-aləm, bu bir ayın zərfində məmləkətin müxtəlif yerlərindən gələn ərizələr, hamısında xanlardan şikayət edirlər. Birinin evi qarət edilmiş, birinin əmlakı yandırılmış, uşaqları öldürülmüş, namusuna təcavüz edilmiş... Xülasə, bu növ... Bu xanların çoxusu da həmin vəzirlərinizin əmisi, qardaşı oğlu, dayısı və qeyriləridir. Budur, bu kağızda yazılıb: həmin bu Mirzə Salehin qardaşı oğlu bir nəfər biçərənin evini yandırdı, ev yanan zaman, ev ilə bərabər iki nəfərin də balası yanıb, həm də kişinin qızını zor ilə aparıb ismətinə toxunub. Qibleyi-aləm, belədir hali-İran, sizdən imdad gözləyirlər.

Ş a h . Doğrusu, Mirzə Təqi xan, mən hələlik xanlığın ləğvinə razı ola bilmərəm. Bir qədər təxir olunsun, sonradan baxarıq, hələlik xanlıq tərzi baqi qalmalıdır.

Mirzə Təqi . Qibleyi-aləm, mən məmləkətdə sədrəzəm olduğum üçün bu zülmələri qaldırmaq mənim vəzifəmdir. Madam ki, vəzifəmin ifasına məndə iqtidar yoxdur, o vəzifəni üstümə qoyan mənşəbdən dəstbərdar olmağa məcburam.

Ş a h . Mirzə Təqi xan!.. Məni istefa verməkləmi qorxuzursan?

Mirzə Təqi . Qibleyi-aləm!.. İrandan cəhənnəm əzabının təcəssüm etdiyi bir diyara dönmüşdür. Bu zümlərə mənim üreyim davam etmir. Ya mənə kömək edib, zülmü qaldırmağa müsaidə verin və yaxud istefaya məcburam.

Ş a h . Mirzə Təqi xan, o kəndləri xanlara mənim əcdadım veribdir və bu qanunu da onlar qoyublar. Verilən qanunları ləğv və bu ənamı geri alaramsa, mənə nə deyərlər?

Mirzə Təqi . Qibleyi-aləm, Allahdan başqa hər kəs səhv edə bilər. Madam ki, bir tərzin zülm-fəsada bais olduğunu görüb ləğv edirsiniz, kim bir söz deməyə cəsarət edə bilər.

Ş a h . Mirzə Təqi xan... Nəhayət, sözün nədir?

Mirzə Təqi . Qibleyi-aləm ya İrandan zülmü qaldırmaq və yəni vəzirlikdən Mirzə Təqini...

Ş a h . Bəsdür, daha mən cəzaya gəldim, hər kəsdə zülm görürsənsə, edam et, çəkdir dara, dağıt zülmü! Mirzə Təqi xan, hər nə bilirsənsə, elə. (*Şah gedir.*)

Mirzə Təqi . Mütiəm, qibleyi-aləm. (*Kənara.*) Şükürlər olsun uca olan pərvərdigara ki, indi millətə və vətənə olan borcumu əda etməyə müqtədərəm. (*Qapıya tərəf gedir. Qulam gəlir.*) Əsəd xanı ehzar et!

Q u l a m . Mütiəm, həzrəti-ali. (*Qulam gedir. Vəzirlər pıçıldışırlar.*)

Mirzə Təqi . Danışın, insanlıqdan kənar olan xainlər, amma əmin olun ki, heç vaxt məkr və hiylə həqqaniyyətdə qalib gələ bilməz. (*Əsəd xan daxil olur.*) Əsəd xan, səni bir müqəddəs əmrin icrasına padşah tərəfindən məmur edirəm. Bilirəm, sən haqq tərəfdarısan, onun üçün də sənə tapşırıram: bu saat əsgərlərinlə ətraf-əknafa get. Uzaq valilərə də kağız göndər. Hər nə xan varsa, dəstgir edib Tehrana göndər. Dağıt zülmün binasını, hər nə vəhşi, xain, zalım varsa, hamısını üç günə paydarə cəm et. Get, durma. (*Əsəd gedir.*) Ah, mən şahın yanından ayrılısam, qorxuram, yenə də onu aldadarlar. Amma mənim hər bir dəqiqə burada

qalmağım zülmün uzanmasına səbəbiyyət verir, bu gələn fəryadların şiddətlənməsinə bais olur. Odur, hər tərəfdən fəryad, vaveyla səsi qulağıma gəlir; ah... Səbr edin, eşidirəm, eşidirəm fəryadınızı; gəlirəm, gəlirəm! Özüm gəlirəm imdadınıza!

O, vəzirlər ilə gedir, lampa sönür, o biri tərəfdə yanır.

Mirzə Sadıq. Bunları aşkara söyləməirdisə də, fəqət çöhrəsində bu sözləri gün kimi aydın görmək olurdu.

Fərhad. Ey kaş, belə pak vicdanlı bir hakim indi olaydı ki, mən ona biçarə əmim oğlunun 19 yaşında ikən qanlara boyandığını və bədbəxt əmim qızının cəlladlar əlində qaldığını söyləyib, onun üçün şahid olaydım. Lakin, baba, sonradan nə oldu ki, xanlar bu vaxta qədər yerlərində baqi qaldılar?

Mirzə Sadıq. Qulaq as, oğlum, deyim, bu gün keçdi. O biri gün...

Lampalar sönür. Sarayda yanır. Şah və Məhəmməd xan oturublar. Şahın əlində məktub.

Şah. Nəcəf müctəhidindən xanların həbs olmağı əleyhinə fitva yazılıbdır. Müctəhid bunu caiz görmür.

Məhəmməd xan. Nə etməli, qibleyi-aləm! Daha iş-ışdən keçib. (*Şah kağızı oxuyur. Məhəmməd xan kənara.*) Bu dəfə şah, Mirzə Təqi xanı bağışlasa, onda biz hamımız fəlakətə düşəcəyik. Görək Mirzə Saleh nə tövr gələcək, mən isə işi başlayım.

Şah. Nə üçün iş-ışdən keçib? Mirzə Təqi xana hökm edərik, işi saxlar.

Məhəmməd xan. O da çətindir, qibleyi-aləm, zira...

Şah. Məhəmməd xan, başqa bir ahəng ilə danışırsan, necə ki, çətindir? Əcəba, Mirzə Təqi xana xanları azad etmək əmrini vermək müşküldürmü?.. Özü də bu tezlikdə ki, hamısı bir, ya iki xan həbs edilib.

Məhəmməd xan. Qibleyi-aləm, əmr vermək asandır, amma icrası...

Şah. Nə demək istəyirsən? Səndə başqa sirlər görünür.

Məhəmməd xan. Bəli, qibleyi-aləm, ürəyimdə bəzi gizlin mətləblər var. Həzrəti-aliyə olan məhəbbət və sədaqətim məni o sirləri aşkar etməyə vadar edirsə də, cəsarət etmirəm.

Şah. Məhəmməd xan, söylə!

Məhəmməd xan. Qibleyi-aləm, Mirzə Təqi xan bir rəyasət-pərəst və hiyləgər adamdır. Xanlığı ləğv etmək ilə o istəyir ki, əhalini özünə rəqib etsin, ondan sonra, Allah bilir, nələr edəcək.

Şah. Sonra nə olacaq?

Məhəmməd xan. Məlumdur, şahım, sonra nə olacaq.

Şah. Nə etmək fikrindədir? Məşrutəmi edəcək, zənn edirsən?

Məhəmməd xan. Xeyr, qibleyi-aləm!.. Başqa xəyallarından qorxuram. Əsgərlərin ixtiyarını verdiniz ona...

Şah. Aşkar söylə, nə demək istəyirsən?

Məhəmməd xan. Qibleyi-aləm, bir tövr cəsarət etmirəm. Həzrət şahənşahın zati, müqəddəslərini...

Şah. Söylə!

Məhəmməd xan. Qibleyi-aləm, Mirzə Təqi xan sizin cavanlığınızdan istifadə edib, hər bir ixtiyarı aldı əlinə.

Şah. Nəhayət, nə demək istəyirsən?

Məhəmməd xan. Belə məlum olur ki, əhalini və əsgərləri özünə ram edəndən sonra, onları cəm edib, Tehranın üstünə gəlmək və səltənəti, xudanəkərdə, həzrəti-alidən zəbt etmək fikrindədir.

Şah. Necə? Nə?.. Səltənəti məndən almaq fikrindədir?!

Məhəmməd xan. Bəli, qibleyi-aləm!

Şah. Kim? Mirzə Təqi xan?

Məhəmməd xan. Bəli, qibleyi-aləm!

Şah. Mirzə Təqi xan mənə xəyanət edirmi? Bu ola bilərmi?

Məhəmməd xan. Bəli, qibleyi-aləm, edir və ola bilər...

Şah. Ox! Mirzə Təqi xan, mənə xəyanət!

Məhəmməd xan. Qibleyi-aləm, hələ o gün cəsarət edib deyir ki, qibleyi-aləm əcdadına baxır. Necə ki, bir zamanlar həzrət İbrahim xəlayiqə: – Bir olan Allah-taalanı tanıyıb, bu ağacdən qayırılma büt-lərdən əl çəkin, – dedikdə, onlar: – Biz ata-babamızın yolu ilə gedib, büt-lərdən ayrılmırıq, – deyirdilər, və halonki ata-babalarının yolu batildir. Görürsünüzmü, qibleyi-aləm, nəuzbillah, sizi Babil əhlinə, özünü həzrət İbrahimə oxşadır.

Şah. Ox, Mirzə Təqi xan! *(Başını təxt üstə qoyur.)*

Mirzə Saleh bayırdan qışqırıb daxil olur.

Mirzə Saleh. O... oy, şahım, xəyanət, xəyanət!

Məhəmməd xan. Mirzə Saleh xan, nə xəbər var, nə xəbər var?..

Mirzə Saleh. Xəyanət, xəyanət!

Şah. Mirzə Saleh xan, nə olub?

Mirzə Saleh. Qibleyi-aləm, hər bir ixtiyarı verdiniz o məlun Mirzə Təqi xanın əlinə. Mən, həqiqət, bu işdən bir xeyir gözləməirdim. Şəhərin kənarına çıxdım, gördüm şahın xüsusi qulamı gedir, Kaşan valisinə Mirzə Təqi xandan məktub aparır. Doğrusu, mən Mirzə Təqi xanın sədaqətinə şəkk elədiyim üçün, məktubu açıb oxudum. Qibleyi-aləm, nə gördüm, hərgah həzrəti-ali müsaidə buyurursa, məktubu kə-mafi oxuyaram.

Şah. Oxu.

Mirzə Saleh (*oxuyur*). Kaşan valisi Mir Heydər xanın hüzuruna. Bu məktub sizə vüsul olan kimi ətraf və əknafda olan və şahə sadıq olan xanları dəstgir edib, təht-itaətində olan əsgər və əhalidən bir qüvvə düzəldib, bilatəxir Tehranın altı ağaclığına azim olarsan, mən orada səni düzəltdiyim əsgərlər ilə gözləyirəm. Məzkur yerdə birləşib Tehrana hücum etməklə, səltənəti Nəsrəddin şahın əlindən alıb, zəbt edərik. Zamanı ki, səltənətə mən nail oldum, o saatda sənə vəd etdiyim mən-səbi ənam edərəm. Ətabəy-əzəm Mirzə Təqi xan, əmir-nizam.

Şah. Məktuba baxım, özü yazıbdırmı?..

Mirzə Saleh. Bəli, qibleyi-aləm, buyurun, bu da imzası. (*Şah və Məhəmməd xan baxırlar.*)

Məhəmməd xan. Onun imzasıdır. Ərz etmədimmi ki, o, sadıq adam deyil! İndi onu dəstgir etmək də bir çətin əmrdir.

Şah. Hər nə tövr olursa, o xaini tutub mənim yanına gətirin!

Mirzə Saleh. Müşküldür, qibleyi-aləm!

Şah. Hər nə tövr olursa, dərbar əsgərlərilə gedin.

Mirzə Saleh. Mütiəm, qibleyi-aləm. (*Gedir.*)

Şah. Bəli, Mirzə Təqi xan mənə xəyanət!.. Mirzə Təqi xan talibi-səltənət? Məlun, sənə bir tövr cəza verim ki, özün də afərin deyəsən. (*Məhəmməd xana.*) Şayəd öz fikrini bundan əqdəm sizə demiş olar.

Məhəmməd xan. Əstəğfərullah, qibleyi-aləm! Bəndənin həz-rəti-şahənşaha sadıq qul olduğunu bildiyi üçün məndən məxfi tuturdu. Fəqət hərəkətlərindən mən anladığım üçün neçə dəfə pərdəli həzrəti-aliyə ərz etdim, amma qibleyi-aləm əfv etdilər. Qorxuram bu dəfə yenə də əfv edəsiniz. Zira, dili çox itidir, yenə də sizi iğfal edər.

Şah. Xeyr, xeyr, bu dəfə ona mültəfit olmaram. Yəqin bu mək-tubdan qeyrilərə də göndərilibdir.

Məhəmməd xan. Bişək, qibleyi-aləm! İrənin hər guşəsinə tez ikən göndərib ki, şayəd həzrəti-şahənşah müttələ olunca, öz xainanə fikrin əncama yetirsin.

Mirzə Saleh və Mirzə Təqi qolubağlı daxil olur.

Mirzə Saleh. Mirzə Təqi xanı dəstgir etmək çox çətinlik ilə mümkün oldu.

Mirzə Təqi. Bu nə hekayətdir? Mən şahın hüzuruna gəlməkdən imtina edir idimmi ki, məni qolubağlı gətirdiniz?

Mirzə Saleh. Bəli, gəlmirdi.

Mirzə Təqi. Yalandır, qibleyi-aləm, bica yerə tökülüb mənim qollarımı bağladılar.

Şah. Mirzə Təqi xan, bu idi millət deyib dad etdiyin?

Mirzə Təqi. Nə olub, şahım?.. Mən vəzifəmə mübaşirkən, bircən-birə, zəruri adam kimi, məni dəstgir etdilər.

Şah. Zəruri... Bəli, Mirzə Təqi xan, işlər çox zəruridir. Görünür, sən səltənət sövdasına düşüb, mənim xəttimi zəbt etmək istəyirsən.

Mirzə Təqi. Əstəğfərullah, qibleyi-aləm! İndi bildim ki, bədbinlər, xainlər mənə nə təzvir ediblər. İnanmayın, şahım, yalan deyirlər. Bəndə həmişə zati-alinin fərmanında mütiəm.

Şah. Sakit, məlun! Mütiəm deməyə cəsərdəmi edirsən. Hamısını bilirəm. Al, xəbis, oxu!..

Mirzə Təqi. Şahım, bunlar hamısı xüsusi mənafeyini gözləyən xəbislərin hiyləsidir. Əstəğfərullah, mənim bu məktubdan xəbərim yoxdur.

Şah. Sakit! Mirzə Saleh, məktub aparın qasid hazırdımı?

Mirzə Saleh. Bəli, qibleyi-aləm!

Şah. Çağır gəlsin!

Mirzə Saleh. Mütiəm, qibleyi-aləm. (*Gedir. Qulam ilə gəlir.*)

Şah. Bu məktubu sənə kim verdi?

Qulam. Mirzə Təqi xan.

Mirzə Təqi. Mənmi?..

Qulam. Bəli!

Mirzə Təqi. Hiylədir, şahım!.. Bu, Mirzə Salehin oxşatmasıdır.

Şah. Daha məni aldada bilməzsən, hamısını bilmişəm. Mirzə Təqi xanı qolubağlı aparınız məktubu göndərən yerə – Kaşana, orada qətl edib, qara torpaqlara basdırarsınız.

Mirzə Təqi. Bəli, aparın, öldürün! Nə böyük bir səadət! Hal-həyatda qalıb vətən övladını xar, zəlil, səfil, sərgərdan görməkdənsə, qara torpaqlar altına girmək daha gözəl deyildirmi? Qibleyi-aləm, sən bir zəifülqövl su kimi hər yerə axar, yel kimi hər tərəfə əsər bir şəxs-sən. Bir şey üçün yüz dəfə fərman verib, bir qeyrisinin sözü ilə yüz dəfə peşman olursan. Əgər bundan sonra bu zalımların və xainlərin yolu ilə və bu xasiyyət ilə padşahlıq edəcəksənsə, vay olsun sənin millətinin və bədbəxt İranın halına! Bilirəm, bilirəm, bundan sonra İran daha da xərəbəzara dönəcək. Ey İran padşahı, əmin ol ki, mən haqq, ədalət, vətən, millət qurbanıyam... onlardan ötrü zalımlar əlində ölürəm. Vay olsun sənin halına ki, məzlumlar əlində həlak olacaqsan, həlak!..

Mirzə Təqi çıxınca lampalar sönür, o biri otaqda yanır.

Mirzə Sadıq. Bilirsənmi, oğlum, kim idi o yalandan Mirzə Təqi xanın üzünə şahid duran qulam?.. Ah... Mən bədbəxt... Mən bədbəxt idim, bəli!

Fərhad. Bəli, gülümsəyin, ey İranın natiq şəbpərələri ki, İranın ziyanı olan bir günəşi qürub etdi!

Pərdə

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Məclis vaqə olur üçüncü pərdədən bir neçə il keçmiş.

Şah başqa paltarda, başqa simada. Pərdə açılır.

Mirzə Sadıq. Bəli, oğlum, o xain qulam mən bədbəxt idim. Oğlum, pul insanı aldadar, cinayətə mürtekib edər, lakin sonradan insan həm cinayətinin mükafatını görər, həm də daimi əzab çəkər. Budur, o vaxtdan mən də əzab çəkirəm. Mirzə Təqi xan biçərənin kölgəsi daima məni təqib edir. Məni pul ilə aldatdılar, lakin sonradan şah məni Allah-taala tərəfindən insana, hətta həşərata belə ənam edilmiş nemətdən zor ilə məhrum edib, öz hərəmlərinə xacə etdi. O vaxtdan özü də eyş-işrətin dəryayı-zövqünə və qırxdan artıq qızların ağuşi-nəşədarına atıldı. Mirzə Təqi xandan sonra, şah onun qəflinə peşman oldusa, son peşmanlıq fayda verməz. Ondan sonra Mirzə Ağxa xan Nuri Etimadüddövlə sədarətə yetişdi. Təxminən 9 ya 10 il sonra...

Lampalar sönür, sarayda yanır. Şah oturub,
Mirzə Ağa xan daxil olur.

Mirzə Ağa xan. Qibleyi-aləm, müjdə verirəm əlahəzrət şahən-saha ki, bizim əsgərlərimizlə Xivə xanı arasında olan müharibə, bizim qalibiyyətimizlə qurtarıbdır. Sərhəddə vaqə olan son müharibədə Xivə xanı məğlub və məqtul olmuş, başı isə Tehrana gətirilmişdir.

Şah. Mirzə Ağa xan, müharibə nədən ötrü başlanmışdır?

Mirzə Ağa xan. Qibleyi-aləm, Xivə xanlığı ki, mərhum Nadir şahın zamanında İrana mütəəllüq idi, ondan sonra öz xoşuna olub, hətta İran torpağına da hücumla başladı. Mən də bunu qibleyi-aləmin təht-himayəsində olan məmləkət üçün təhqir hesab edib, Xorasan hakimini Xivə xanı ilə müharibəyə göndərdim. Və çox mücadilədən sonra, nəhayət, xan məğlub olub, başı xaki-payi-hökmdara göndərilmiş, fərmani-humayun sadir olarsa, hüzura daxil edilər.

Şah. Gətirsinlər. (*Mirzə Ağa xan gedir. Qulam bir nimçə içində yalnız təskülahı görünən bir baş gətirir.*) Xorasan hakiminə bir neçə kənd və xələt ənam et. Mənim əmrimə müxalif gedib, məmləkətimə təcavüz edənləri belə görmək istəyirəm.

Mirzə Ağa xan. Əlbət ki, qibleyi-aləm, İrana təcavüz edənlər bundan xoş gün görməzlər.

Şah gedir. Mirzə Ağa xan başı aparır. Lampalar sönür.

Mirzə Sadıq. Oğlum, Mirzə Ağa xan doğrudan da çox çalışdı, amma onun axırı nə oldu? Bir il bu hadisələrdən sonra...

Lampalar yanır. Şah oturub.

Şah. Əcəba, ingilislərlə müharibə etməyə səni nə vadar etdi?

Mirzə Ağa xan. Qibleyi-aləm, madam ki, siz heç bir işə qarışmırsınız, o zaman məmləkətin xeyrinə hər nə lazımsa, ona iqdam etməyə məcburam.

Şah. Əcəba, sən bilmirdin ki, ingilislər bu işə müdaxilə edəcək? Bəs nə üçün müharibə etdin?

Mirzə Ağa xan. Qibleyi-aləm, bizə siyasət iqtizası olaraq, Heratı təsərrüf etmək lazım idi. Mən Həsamüssəltənəni göndərib, Heratı mühasirə və fəth etdirdim, zira, pədəri-büzürgüvarınız Məhəmməd şah Heratı mühasirə edib, fəthinə müvəffəq olmadığı üçün Herat hakimi

daima İrana zərbə endirməyə səy edirdi. Mən ona İranın nə olduğunu göstərdim. Və ingilis hökumətinin bu işə müdaxilə edəcəyini qəti surətdə deyilsə də, ehtimal edirdim. Fəqət ondan da qorxmurdum. Zira, İrana elə bir şey edə bilməzdi. Budur, ingilis hökuməti Hindistanın xatiri üçün, ikinci dəfə olaraq, bizim Heratı almağımıza müqabil durdu. Xəlci-farsa ikinci hərbi gəmisi göndərərək, bu şəhəri və Məhəmmərəni işğal etdi. Biz onların müqabilinə qoşun göndərdik, məğlub olduq. Bu da ingilislərin qüvvətindən deyil, yalnız göydən bir neçə bomba salmaqla əsgərlərimizi hürkütməsindən irəli gəlmişdir.

Şah. Niyə məndən izn almamış, Heratı zəbt etdin? Əcəba, özünü İran padşahını zənn etdin?

Mirzə Ağaxan. Haşa, qibleyi-aləm! Bəndə o vaxtı qibleyi-aləmə ərz etdim, amma qibleyi-aləm çox vaxt dövlət işləri ilə deyil, hərəmxanada olduğu üçün, rəsmi surətdə ərz edə bilmədim. Lakin bu hərbdən bir şey qeyb etmədik. Parisdə bizim səfirimiz ilə ingilis səfiri sülh etmiş. Bu şərt ilə ki, biz Heratı, ingilislər də İran torpaqlarını qaytarsınlar.

Şah. Hərəmxanamı dedin?.. Bunun üçün mən səni sədarətdən əzl edirəm. (*Durur.*) Və heç kəsi də bundan sonra sədarətə yetirməyəcəyəm, çünki hamınız xainsiniz. (*Gedir.*)

Lampalar dəyişir.

Fərhad. Ox, yazıq İran anasız balalar kimi, millət isə cansız əşyalar kimi əldən-ələ keçir.

Mirzə Sadıq. Şah, sədrəzəmsiz qaldıqdan sonra türkmənlər, qarşılıqları göndərilən Xorasan hakimi Həşəmətüddövləni məğlub edib, İran tabeliyindən çıxdılar. Bu, Mirzə Ələsgər xan isə, qayət hiyləgər bir adamdır ki, onun vaxtında vəqə olan məşrutəçilərin halını sənə deyim. Məmləkət intiraza üz tutmuş idi. Şah isə işrətdə idi, yavaş-yavaş İran cavanları elm təhsilə başladılar və xariciyyənin nizamını görüb, İrana qayıdınca məşrutə havasına düşdülər. Şah mültəfit olmadı. Axirül-əmr bu cavanlar çoxalıb, şahın yanına Cəmaləddin Əfğani adında bir şəxs göndərdilər. Şah onu məclisə çağıraraq danışmağa başladı.

Lampalar keçir, o yanda yanır, Cəmaləddin və Şah.

Cəmaləddin. Şahım, baxın, bütün tarixlərə baxın! Bəşəriyyətin dövreyi-cahiliyyətdən, dövreyi-mədəniyyətə qədəm qoymasına baxın,

bu fasilədə nə qədər zalım hökmdar varsa, hamısının adı lənətdən başqa bir şey ilə yad olunmayacaq, amma nə qədər həlim, millətə azadəlik və səadət bəxş edən hökmdarlar varsa, hamısının adı rəhmətlər ilə yad olunur. Qibleyi-ələm, siz məşrutəni millətə versəniz, həm millət azadlığa çıxıb, elm təhsil edər, səadətə yetər, həm də siz fəxr edəsiniz. Tarixi-İranda gözəl bir yadigar buraxarsınız ki, Nəsrəddin şah öz millətində məşrutə verib, onları rahincata yetirdi.

Şah. Sizi məşrutəçi cavanlar göndəriblər? Mən də xoşnudam ki, məmləkətdə belə zəki cavanlar tapılır. Əsil həqiqət, millətin halını gözəlləşdirmək üçün hər nə lazımsa, biz hazırıq. Biz də İrannın və iranlıların xoşbəxt olmalarını istəyirik.

Cəmaləddin. Qibleyi-ələm, bu gün bir İran deyil, bütün aləmi-islam bir fəlakət qarşısında, bir uçurum kənarındadır. Hər yerdə islam millətləri əzilib, elmsiz, fənsiz, dünyadan bixəbər, zəlif bir halda yaşayırlar. Təşəkkürlər ki, siz millətin halına acıyırsınız. Padşahım, aləmi-islam yanır. Xaricilər vəhşi pələnglər kimi, dişlərini qıcıcıb, gözlərini islam məmləkətlərinə dikiblər və hər təzvir ilə olursa-olsun, onu parçalayıb udmaq istəyirlər. Şahım, böyük olan padşahım, azad edin milləti...

Şah. Mən deyirəm, hər bir şeyə hazırım, lakin məşrutə nə cür olur, mənim üçün təhlükəli olmazmı?

Cəmaləddin. Haşa, padşahım!.. Kənar edin, hökumət başında oturan müftəxor vəzirləri, çağırın millət nümayəndələrini. Onlar öz fəqir qardaşlarının halını yaxşı bilirlər. Onlar çalışıb, məktəblər, mədrəsələr və darülfünunlar açarlar. Onlar çalışıb, sənətxanalar, rəsədxanalar, növbənöv darülfənlər açarlar. Azad nəfəs çəkən millət açıq fikir ilə çalışıb, fənlər təhsil edər, hürr olan bir millət həmişə ucalar. Millət yerin üzərində fabriklər, növbənöv karxanalar açmaqla kifayət etməyərək, yerlərin altında olan mədəniyyətə də əl atıb, səhneyi-həyata çıxarıb, millətə təqdim edərlər. Bütün islam məmləkətləri belə edərsə, islam dirilər.

Şah. Cəmaləddin, mərhum Mirzə Təqi xan da bir vaxtlar bu fikirləri mənə söylərdi. Mənə məşrutənin bir az mənim üçün xətərli olduğunu söyləyirdilərsə də, lakin sənin sözlərin mənə xoş gəldi. Hər nə lazımsa, edin. Biz ixtiyar veririk, yalnız məmləkətim və millətim xoşbəxt olsun.

Cəmaləddin. Yaşayın, padşahım... Ümidvaram ki, sizin sayeyi-mərhəmətinizdən çalışıb, islam aləminə bir xidmət edəm və əmin olun, həmin yüksək və mərhəmətli qəlb sizin ismi-mübarəkinizi tarixlərin

parlaq və müqəddəs səhifələrində qızıl xətlərlə “Nəsrəddin şah ədalət-pənah”, – deyə yazdırar. (*Gedir.*)

Mirzə Ələsgər. Qibleyi-aləm bilirmi; zati-pak həzrəti-ali ki, bu şəxs kimdir və nəçidir?

Şah. Bilirəm. Həbs edin... Dara çəkdirin. Onlar İranda yeni bir hökumət yaratmaq istəyirlər. Bütün məşrutəçilikdə zənn olunanların evləri qarət, özləri qətl olunsun. Mirzə Ələsgər xan, tez bu məlunu həbs edin.

Mirzə Ələsgər (*kənara*). Mən də bunu istəyirdim. Mütiəm, qibleyi-aləm. (*Gedir. Bayırda səs.*)

Şah. İranda bir nəfər hakim olmalıdır ki, o da Nəsrəddin şah Qacar.

Mirzə Ələsgər xan gəlir.

Mirzə Ələsgər. Qibleyi-aləm, bu məlun cadugər kimi özünü bir mərtəbə hündürlükdən atıb, hara isə qeyb oldu.

Şah. Məşrutəçi zənn olunanları qətl-qarət və Cəmaləddin Əfğani tapılarsa, edam etdir. (*Gedir.*)

Mirzə Ələsgər. Mütiəm, qibleyi-aləm. (*Gedir.*)

Lampalar yanıb sönmür, ancaq bu biri otaqda lampalar yanır.

Fərhad. Əcəba, o qəyyur insan harada qeyb oldu?

Mirzə Sadıq. Oğlum, onu mən gizlətdim ki, bəlkə Mirzə Təqi xana etdiyim zülmə qarşı mükafat olsun, amma əfsus, yenə ürəyim rahat olmur. Mən də məşrutəçilərə qarışdım. Yenə aram olmuram. O vaxtdan Seyid Cəmaləddin İstanbula fərar etdi. Mən də indi sənin kimi məzlumlara əlimdən gələn qədər müavinət edirəm. İndi Mirzə Ələsgər xan bir tərəfdən milləti soyub ciblərini doldurur. Şah isə əsla divan-xanaya gəlmir. Gecə-gündüz eyş-işrətdə. Mən güman etmirəm ki, Mirzə Ələsgər xan kimi bir xəbis sənin divanına baxsın. Hər halda, deyərsən, olmasa, mən səni şahın sevimli bir hərəminin yanına apararam və gizləncə ona şikayət edərsən, onun da adı Sitarədir, şah onun xatirini çox istəyir, yəqin sənə kömək edər.

Fərhad. Ah, baba, nə qədər fəlakətlərə, cinayətlərə şahidsiniz!.. İnsan eşidəndə tükləri biz-biz durur. (*Mirzə Sadıq pəncərə tərəfə gedir.*) Ah... Bədbəxt əmim qızı, bədbəxt əmim, sənə nə qədər əzablar çəkdiyini indi bilirəm.

Rəhim xan (*saraya daxil olur. Ətrafa baxır.*) Bu gün nə üçünsə şah divanxanaya gələcək. Onun üçün də əvvəlcə divanxananı təftiş edib, hər bir şeydən xali olduğunu bilmək lazımdır. Amma belə ürəyim xofdadır ki, elə bilirəm, bu saat yazıq Fərhad qabağımdan çıxacaq. Onu öldürmək ilə Sitarənin sayəsində böyük bir mənsəbə nail oldumsa da, amma biçarə Fərhadı öldürməyim heç nəzərimdən getmir. Hər yerə gedirəmsə, elə bilirəm bu saat qabağımdan çıxacaq. Gərək onu öldürməyəydim. (*Gedir yan tərəfə.*)

Mirzə Sadıq (*pəncərədən baxır*). Odur, oğlum, Mirzə Ələsgər xanın köməkçisi gəldi. Ona şikayət edə bilərsiniz.

Fərhad pəncərədən baxır. Birdən geri çəkilir.

Fərhad. Rəhim xan? Ox, cəllad!

Mirzə Sadıq. Oğlum, nə oldu?

Fərhad. Ox... artıq mən şikayətimi bitirdim. Dərdimə əlac olundu. Baba, tez məni buradan xaric edin.

Mirzə Sadıq. Oğlum, nə vaxt şikayət elədin, nə danışırsan?

Fərhad. Kimə gedim şikayətə?.. Əcəba, ölümdən Əzrailəmi və yaxud Əzraildən Əzrailəmi şikayət edəcəyəm?.. Əlindən şikayətə gəldiyim cəllad indi bütün İrana hakim olmuş. Əcəba, Rəhim xandan Rəhim xanın özünə şikayətmi edəcəyəm! Baba, tez məni əcinnələr sarayından xaric edin. Gedək, baba!

Mirzə Sadıq. Anladım... Demək, bu, sənin əlindən şikayət edəcəyin Rəhim xan imiş. Gedək, eybi yoxdur. Mən səni gizlincə şahın hərəminin yanına apararam, şikayət edərsən. Xülasə, sənə kömək edə-rəm. Gedək!

Fərhad. Nəsreddin şah eyşi-işrətdə. Vəzir Mirzə Ələsgər xan pul yığmağa məşğul. Biçarə əmim, kim bilir, qəmin çoxluğundan hansı divarın dibində can çəkir. Bədbəxt əmim qızı, Rəhim xan kimi bir zalımın əlində. Rəhim xan isə İran hakimi. Budur, hali-İran! Gedək, baba, gedək! Vay olsun bir məmləkətin halına ki, onun hakimi kim ola, bir cəllad! (*Gedirlər.*)

Pərdə

BEŞİNCİ PƏRDƏ

Məclis vaqə olur Nəsrəddin şahın saray bağında. (*Saray ətrafında.*)
Əvvəlcə bir balet. Bir tərəfdə hovuzun kənarında Nəsrəddin şah
oturub yazır.

Şah. Neçə saətdir oturmuşam bu şəri qurtarım, axır ki, bir qafiyə
tapa bilmirəm. Amma, yaxşı şerdir (*oxuyur*).

Divanə eyləyən məni eşqin həvasıdır,
Qan ağladan məni o nigarın cəfasıdır.
Əl çək, təbib! Eşqə ki, dərman yazılmayıb,
Bir çarə varsa, aşiqə ahi-nəvasıdır².
Saqi, gətir şərab, təlatüm edir könül,
Tufan edir ki, dərdü-qəmin mübtəlasıdır.
Vəsli-nigarə etməyə can nəzr qılmışam...

Bu şerin dalısını söyləsəm, gözəl bir beyt olar... Sitarə üçün oxu-
yardım. Bilirəm, axırda o qız məni məcnun edəcək. Firəngistana getdim,
gözəllər gördüm, neçəsini özümə hərəm elədim də, amma bu mərtə-
bədə heç birinə bir hissi – məhəbbət qəlbimdə ayılmamışdı. Bu vaxta
qədər 67 sinnim var, 50 ilə qədərdir padşahlıq edirəm. Bir nəfər mənim
əmrimə itaətsizlik etməyə cəsərlənməmiş və cəsəret edənlər də həmin
dəqiqə ölüm şərbətini dadmışlar. Amma bu qız sarayıma gələndən bu
vaxta qədər mənim əmrimə itaətsizlik edirsə də, heç bir cəza verə
bilmirəm. Elə bil ki, cadugər kimi əfsunlamışlar. (*Zəngi çalır, Qulam
daxil olur.*)

Qulam. Əmrə müntəzirəm, qibleyi-ələm!

Şah. Sitarəni.

Qulam. Mütiəm, qibleyi-ələm. (*Gedir.*)

Şah. Onu ürəyim sevmiş, amma çifayda ki, mənə itaət etmir.
Bütün İranda mənə itaətsizlik edən bir fərd yox ikən, mənim sara-
yımdamı tapılsın! Xeyr, xeyr!.. Bu gün ya məni vəslinə nail edəcək və
yaxud öldürüləcək.

Qulam girir. Yanında mütəfəkkir və müzəyyən paltarda Sitarə
üzü örtülü. Qulam gedir. Şah Sitarəni görəncə.

Şah.

Bu yarə bircə baxın, mahparədir deyəsən,
Camalı nur saçır, bir sitarədir deyəsən...

Sitarə.

O mahparə qızın baxsa qəlbi-zarinə kim,
Görən kimi deyəcək: bəxti qarədir deyəsən.

Şah. Gözəl Sitarəm, sən ki, bir şairə imişsən! Sənin gözəl kələmını gerek tarixə yazdırım. Barəkallah, gözəl Sitarəm!

Sitarə. Xeyr, şahım, mən şairə deyiləm. Mən həyatından incimiş, səadətindən məhrum olmuş bir fələkzədəyəm. Ürəyimi dolduran möhnət əzabı, məni bu sözləri deməyə məcbur etdi.

Şah. Səadətdən məhrum?

Sitarə. Bəli, şahım!

Şah. Əcəba, dərbarda bu qədər ətrafa şəfəq salan zümrüdlər, çıraq kimi yanan mirvaridlər, almazlar, yaqutlar, bu qədər cavahirati-pürqiymət hamısı sənin deyilmi ki, sən özünü səadətdən mərhum hesab edirsən?!

Sitarə. Şahım! Mən istədiyim səadəti, pürqiymət cavahiratda tapa bilmərəm. Mən istədiyim səadəti bu sarayın əlvən bağlarının ən müzəy-yən guşəsində də görə bilmərəm. Mən istəyən səadət... ah... Fərhad... əldən getdi. (*Ağlayır.*)

Şah. Sitarə... Madam ki, mən sənin aşiqinəm, o halda necə ola bilər, yenə sən qəm çəkəsən? Hər dərdin olsa, məlum et, tamam İran mənim əlimdədir. Bir türfətüleyndə bütün İrani zirü-zəbər edib, sənin dərdinə əlac edərəm.

Sitarə. Şahım, mənim dərdim həmişə ürəyimdə qalmalıdır və elə bir arzu deyil ki, ona əlac olsun.

Şah. Sitarə, dərdini aşkar mənə söylə!..

Sitarə. Məzurəm, padşahım!

Şah. Ah, Sitarə...

Pişi-to bəndə gəştən behtər zi padşəhi,
Payi-to busə dadən xoştər zi tacidari.

Bu gün halım bir az yaxşıdır. Sitarə, heç qəm çəkmə. Baharın gözəl havasıdır. Otur, mənimlə söhbət et. Mən sənə aşiqəm. Gör sənin şəninin nə gözəl bir şeir yazmışam! (*Oxuyur.*)

Divanə eyləyən məni, eşqin həvasıdır,
Qan ağladan məni, o nigarın cəfasıdır.
Əl çək, təbib ki, aşiqə dərman yazılmayıb,
Bir çarə varsa aşiqə, ahü nəvasıdır.
Saqi, gətir şərabı, təlatüm edir könül,
Tufan edir ki, dərdü-qəmin mübtəlasıdır.
Vəsli-nigarə yetməyə can nəzr qılmışam...

Durur.

Sitarə. Əfsus ki, yar qeyrisinin aşinasıdır...

Şah. Barəkallah, Sitarəm, vallah, sən şairəsən. (*Yazır. Birdən əlini, bir şey anlayan kimi, ağzına aparır.*) Sitarə, sən bunu qafiyənin düz gəlməsiçün söylədin, yoxsa ürəkdən?

Sitarə. Şahım! Siz buyurduğunuz yalnız qafiyə üçünmü buyurdunuz?.. Hər halda mən qafiyə nə olduğunu bilmirəm.

Şah. Doğrudan da ürəyində belə bir şey varmı?.. (*Sükut.*) Sitarə, mən qəzəblənirəm, amma sənə rəhmim gəlir. Başında olan xəyallardan əl çək. Nə vaxta kimi üzündə olan örtüyü zor ilə açacağam! Aç, üzündən o maneəni, qoy asudə cəmalını görüm.

Sitarə. Məzuram, padşahım!

Şah. Sənə hökm edirəm, kənar et örtüyü! (*Sükut.*) Sənə hökm edirəm, kənar et o maneəni, eşidirsənmi?.. (*Əlini yerə vurur.*)

Sitarə. Məzuram, padşahım!

Şah. Səbəb?..

Sitarə. Naməhrəmə üzümü göstərməkdən ictimabə məcburam.

Şah. Necə?.. Nə dedin?.. (*Sükut.*) Mənmi naməhrəmə?..

Sitarə. Bəli, şahım!

Şah. Necə, mən naməhrəməm ki, sənın nikahın kəsilib, mənım hərəminsən!

Sitarə. Əstəğfürullah, şahım!

Şah. Nə dediyindir?

Sitarə. Şahım, mən sizin hərəminiz deyiləm və ola da bilmərəm.

Şah. Xamuş!.. Səbəb nədir mənə hərəm olursan?

Sitarə. Ona görə ki, sizi sevmirəm və sevmərəm də.

Şah. Səbəb?..

Sitarə. Ah, şahım, yaralı sinəmin yaralarını təzələdiniz. Artıq mən ölümdən qorxmuram. Söyləyəcəyəm... Şahım, mən bir zaman sevmişdim və sevilmişdim. Qəza şəhərini vurdu, bütün ümidlərim birdən məhv oldu. Onu öldürdülər, mən də ondan sonra ancaq onun intiqamını almaq üçün yaşayıram. Yoxsa çoxdan özümü öldürmüşdüm.

Şah. Sakit, məlun!.. Mənim hüzurumda öz məşuqundan danışmağa cəsarət edirsən? Səni rizə-rizə elətdirərəm. İtil nəzərimdən! (*Zəngi vurmaq istədikdə, Qulam daxil olur. Sitarə bihərəkət.*)

Qulam. Üzr istəyirəm, qibleyi-aləm! Mirzə Sadıq həzrəti şahənşahın ziyarətinə möhtac olduğunu ərz edir.

Şah. Əl çəkməzlər, qiyamət də olsa, əl çəkməzlər. (*Şah və Qulam gedirlər.*)

Sitarə. Artıq belə yaşamaqdan ölüm yaxşıdır. Ah, Fərhad! Mən də sənənin yanına gəlirəm, sevgilini pişvaz et!

Qulam (*daxil olur*). Xanım, ərz etdiyim şəxs yavuşdudur. Hüzurunuza göndərilməsini əmr edirsiniz? Şah gec qayıdacaq. Zira, məşrutəçi cavanlar kəsrəti-zülmədən həyəcana gəlib nümayəndə göndəriblər.

Sitarə. Bəlkə də ölümümdən əvvəl bir bədbəxti səadətə yetirəm. “Qoca bir arvad gəlib söyləmiş”, – bəhanəsilə onun üçün şahdan əlac istərəm.

Qulam. Bu şəxs, söylədiyim kimi, nəcib bir ailəyə mənsubdur. Biçarəyə o qədər zülm edəblər ki, hətta məni öz həyatımdan keçib, onu sizin hüzurunuza gətirməyə məcbur edir.

Sitarə. Söylə gəlsin. (*Qulam gedir.*) Ah... o biçarə məndən də bədbəxtdirmi? (*Başını yerə qoyur.*)

Fərhad Qulamın qabağında daxil olur.

Qulam gizli bir guşəyə çəkilir.

Fərhad. Şahzadə xanım! Bədbəxt bir qulamınızın şikayətini dinləməni istirham edirəm. Mən bir xanзадə ikən, Rəhim xan adlı bir cəlad mənim Sitarə adlı namizədimi zor ilə qaçırtmış və məni də ölümcül yaralamışdısa da, sağalıb, namizədimi xilas etmək üçün şikayətə...

Sitarə. Ah, Fərhad. (*Baxıb, ona tərəf gedir.*) Fərhad, mənəm, sənənin bədbəxt sevgilin Sitarə!

Fərhad. Sitarə! (*Geri sıçrayır.*) Sən Sitarəsənmi?.. Sənmi?.. Sən mənim əmim qızımisan? Yox, yox, çəkil, çəkil, sən mənim əmim qızı deyilsən. Haşa və kəlla. Mənim daha Sitarə adlı əmim qızı yoxdur. Mənim indi bir Gülzar adlı bacım var ki, xərəbəliklərin, qara daşların, məzarların solğun torpaqları üstündə hər səhər, hər axşam ağlayır. Bəli, bu vaxta qədər mənim Sitarə adlı əmim qızı, sevgilim və Gülzar adlı bir bacılığım var idi, amma indi Sitarə adlı əmim qızı yoxdur.

Sitarə. Fərhad, Fərhad, mən müqəssir deyiləm...

Fərhad. Mənim yerlər üzərinə axan qanımı görüb, məni ölmüş bilərək unutdunmu? Həyatındanmı qorxdun?.. Yaxud eyşi-ışrət sənə qalib gəldi ki, məndən sonra o qanlı paltarları faxir libasa təbdil edib, özünü Nəsrəddin şahın ağuşuna atdın? Bəs mənimlə bağladığın əhd!.. Yox, yox, sən mənim əmim qızı deyilsən, sən bir işrət müştəği olan arvadsan! Sən, sərsərilər kimi səfalətə tullanmış Mirzə Rzanın qızı, divanələr kimi uşaqlar rişxəndi olan Fərhadın əmisi qızı, nişanlısı deyil, Nəsrəddin şahın sevgili hərəmisən, çəkil! Ah... Nadir, görürsənmi bacımı! (*Getmək istəyir. Sitarə ağlayıb tutur.*)

Sitarə. Fərhad, Fərhad, niyə mənə əzab verirsen, vicdanımı parçalayırsan? Azmı əzab çəkmişəm? Köməksiz bir qız nə edə bilər?

Fərhad. Özünü həlak edə bilməzmi idin? Bax mənim libasıma, qiyafəmə, divanəyəm, deyilmi?.. Amma sənin libasın faxir, üstündə cavahirat, nə qədər gözəl! Ha, ha, ha... Toxundurma o faxir libasını mənim bu çirkin paltarıma, çirklənər.

Sitarə. Fərhad, bədbəxt Sitarəni, yazıq əmin qızını əzablar içində öldürməkmə istəyirsən?

Fərhad. Mən Fərhad deyiləm! Bir nəfər qayət xoşbəxt Fərhad adlı mühəndis var idi. Onu Rəhim xan öldürdü. Bir nəfər də Sitarə adlı onun əmisi qızı var idi, o da özünü həlak etdi. Yox... yox, mənim Sitarə adlı əmi qızım yoxdur, mən səhv etmişəm, o özünü həlak edibmiş, sən isə Nəsrəddin Qacarın sevimli hərəmisən.

Sitarə. Fərhad, məni buraya zor ilə göndərdilər. O gündən mən əzab içindəyəm. Çoxdan özümü həlak edərdim, amma intiqam almaq üçün yaşayıram. And olsun Nadirin qəbrinə ki, mənim namusum pakdır.

Fərhad. İndi məndən nə istəyirsən? Sən bir varlı, mən bir fəqir, sən bir kübar, mən bir cünun? Nə üçün mənim getməyimə mane olursan? Sən Nəsrəddin şahın hərəmi, mən səfalət içində çapalayan bir sərsəri, elə deyilmi? Ha, ha, ha...

Sitarə. Ya rəbbi, nədir günahım? Fərhad, mənim səcdəgahım olan müqəddəs bir məhəbbəti qara torpaqlar kimi tapdalayırsanmı?

Fərhad. Ya rəbbi, səmalardan yalan yağır. Baba, haradasan, əcəbə, yağmur altında məni niyə saxlamışsan?

Mirzə Sadıq (*gəlir*). Nə olub?..

Fərhad. Ey pir, sən cadugərsənmi ki, məni bu əcinnələr məkanına gətirdin? Əcinnəsənmi, ifritəsənmi?.. Baxım, baxım gözlərinə... Yox, sən dur, baxım sənin gözlərinə, ey Nəsrəddin şahın sevimli hə-rəmi, baxım! (*Gözlərinə baxır.*) Oh, sənin gözlərin Sitarəmin gözləri qədər məsum və sevimlidir. Kim olursansa ol, səni Sitarəm qədər sevirəm. (*Boynunu qucaqlayır.*)

Sitarə. Ya rəbbi, rəhm et! (*Fərhad ağlayır.*) Fərhad, sənə nə olmuş?

Mirzə Sadıq. Bıçarə kəsrəti-iztirabdan dəli kimi olmuş.

Şah (*pərdə dalından*). Mirzə Ələsgər xan, kim olursa olsun tez çəkdir dara!

Mirzə Sadıq. Oğlum, gəl, gəl, şah gəlir, tez ol!

Fərhad Sitarəni buraxır. Sitarə istəyir getməyə, çevrilir, ağlayır. Fərhad getmək istərkən Şah daxil olur. Onu görür.
Mirzə Sadıq da gedir.

Şah. Dur! Sən kimsən?

Fərhad (durur). Mən vaxtilə insan idim, amma indi heç nə. Mənim vaxtilə vətənim var idi, indi isə biyabanım. Mən vaxtilə diri idim, indi isə bir ölü.

Şah. Ölümü?.. Özünü cünunluğa salmaqla xilas olmaqmi istəyirsən? Mənim sarayıma nə cəsərtlə girmişsən?

Fərhad. Sənin sarayın Allahın sarayından ucadırmı ki, Allahın sarayı olan məscidə daxil olmaq olar, sənin sarayına yox?

Şah. Buraya quşlar uçmağa cəsəret etməzkən, sən nə cəsərtlə gəldin? Kim səni buraya gətirdi?

Fərhad. Niyə, bu, Əzrail məkanımı və yaxud cəhənnəmmi?

Şah. Bu saat sübut edərim ki, burada olan Əzrail nə qədər qorxuludur. (*Şah zəngi çalmaq istədikdə, Sitarə dizi üstə düşür.*)

Sitarə. Şahım, səni and verirəm Allaha, ona rəhm et, yazıqdır!

Şah (*onu itələyir*). İtil, sən kimsən? Qətlinə fərman verilmiş bir qız! Sən də onunla bərabər öləcəksən. Şaha hərəm olmaq istəməyən bir sərsəri qız ölümə layiqdir.

Fərhad. Sitarə, doğrudanmı sən şahın hərəmi deyilsən? Ah, əfv et, səni təhqir etdim!

Şah. Sizə, üsyanınıza müqabil elə cəhənnəm göstərim ki. (*Zəngi çalır.*)

Sitarə. Fərhad, Fərhad... Yazıq Fərhadım, iki sevgilinin bərabər ölməsi xoşbəxtlik deyilmi?

Qulam gəlir.

Şah. Bu sərsəri buraya haradan girmişdir?..

Qulam. Bilmirəm, qibleyi-ələm!

Şah. Mühafizə!..

Qulam gedir.

Fərhad. Ey!.. Məni incitmə, yoxsa gedərəm İran şahına şikayətə.

Şah. Səni qətlə yetirmək istəyən Nəsrəddin şahdan başqa da İranda şah varmı?..

Fərhad. Sən şahsanmı?.. Xeyr. Sən quldursan, xəlayiqin səadətini oğurlayıb, zor ilə çeynəyirsən.

Şah. Əzrail nəfəsini kəsməyincə, dilin kəsilməz.

Fərhad. Əzrail mələyin həyatını qətl edə bilməz. Görürsənmi, qarşında o insan deyil, mələkdir, mələk.

Rəhim xan və bir neçə nəfər daxil olurlar.

Rəhim xan. Əmrə müntəzirəm!..

Şah. Öldür bu sərsərinini.

Rəhim xan Fərhadı gözü toxununca.

Rəhim xan. Fərhad!.. Ya rəbbi, ölümlər də dirilərmə! (*Geri sıçrayıb, tədris ilə əyilib, birdən yıxılır.*)

Fərhad. Ha, ha, ha... Budurmu sizin Əzrailiniz?

Şah. Pərvərdigara, bu əcinnəmi?.. Mələkmi?.. Doğrudan da Əzrailmi? Tutun bunları. (*Hər ikisini tuturlar.*) Öldürün!

Fərhad. İnsan öldürənləri gördünüzümü?.. Gördünüzümü bu xəbis cəlad Allah tərəfindən nə cür bir mükafata yetişdi? Öldürün, fəqət sən də...

Ş a h . Durun! Ya rəbbi, bir xəbis ruhamı təsadüf etdim? Ölümünə hökm edərsəm, mənə də bir zəfər yetişərmimi? Şah Əbdüləzizə gedib türbətlenim. (*Qulama.*) Bunları həbs edin! Hər ikisini sənə tapşırıram. Mən qayıdıb gəlincə, hər ikisinin başını istiqbala gətirərsiniz, eşidirsənmi?

Q u l a m . Mütiəm, qibleyi-aləm. (*Fərhad.*) Gedək.

F ə r h a d . Ey gözləri səfalət dumanları ilə pərdələnən İran padşahı! Divanə baxma! Həvavü-həvəs üçün zülm et, öldür, öldür, fəqət əmin ol ki, öldürən ölər, ölən dirilər. Gedək, Sitarə, sevgili ilə can vermək, ah nə böyük bir səadətlər! (*Gedirlər.*)

Pərdə

ALTINCI PƏRDƏ

Məclis vaqe olur bir mağarada. Yeddi nəfər adam daş üstündə oturmuşlar. Onların arasında Cəmaləddin Əfğani və Mirzə Mülküm xan. Cəmaləddin sədarət edir.

C ə m a l ə d d i n . Qardaşlar, mən bu heyətin sədri olduğum üçün o adama öz tərəfimdən izn verdim və onun sədaqətinə əminəm. Bu, kirmanlı Mirzə Rza adında bir xan zadədir. Bu adamın keçmiş halı xüsusunda sual edənlərə belə cavab verə bilərəm: hərçənd bu adam rəsmi surətdə bizim inqilab firqəsinə mənsub olmayıbsa da, bu adamın zatında, xilqətində bir yenilik, bir hüriyyət-pərəstlik və bir inqilabçılıq var. Öz-özünə bütün kəndlilərini azad etmiş, xanlıqdan vaz keçib, ticarətə məşğul olmuş idi. Özü oxumuş, oğlu və qardaşı oğlu da Firəngistanda oxuyurdu. Qızına da özü elm öyrədib və tərbiyə veribdir. Çox açıq fikirli olduğu üçün ona bəzi deyənlər də az deyil.

M i r z ə M ü l k ü m . Rica edirəm, vaxt az olduğu üçün yalnız Mirzə Rzanın mətanət və sədaqəti xüsusunda söyləyəsiz.

C ə m a l ə d d i n . Ailəsi xüsusunda söyləyəcəyim sözlər, onun mətanət və sədaqətinə bir canlı sübut olacaqdır. İndiki vəzir Mirzə Ələsgər xanın əmisi oğlu Rəhim xan Kirmanda ikən, həmin Mirzə Rzanın evini qarət, oğlunu və qardaşı oğlunu qətl edib, qızını isə zor ilə aparıblar. Mirzə Rzanın özünü də həbs etmişdisə, həbsdən zor ilə qaçıb, Mirzə Ələsgər xana şikayətə gəlmişdir. Nə qədər əzablar çəkib, bir adam onun sözünə qulaq asmayıbdır. Nəhayət, əl çəkib mən İstanbulda ikən mənim yanıma gəldi. Dərdini söyləyib ağladı. Mən ona dedim, kişisənsə ağlama,

iş gör. Həmin saat bütün çöhrəsi dəyişib, dinməz qalxdı. Həmin oradan Bakıya gəlib bir neçə ay orada qalandan sonra, İrana qayıdır və kimsəyə söyləmədən Mirzə Ələsgər xanı on gün bundan əvvəl qətl etmək qəsdilə bir neçə güllə atırsa da, dəymir. Bəlkə də eşidibsiniz?

Məmiş. Doğrudur, doğrudur! On gün bundan əvvəl Mirzə Ələsgər xanı atmışdılar, dəyməmişdi, kim olduğu da bəlli deyildir. Demək, o imiş.

Cəmaləddin. Bəli, həmin Mirzə Rzadır. Qardaşlar, mən bir belə adama əmin olmaya bilməzdim və bu gün ona təsadüf edib öz xahişinə görə bizim komitəyə gəlməsinə izn verdim və yerini ona dedim. Ehtimal ki, indicə gələr.

Məmiş. Bu məsələ üstündə artıq dayanmayıb, halımızdan söyləyək. O adam da gələrsə, başqaları kimi, and içdirilib qəbul olunar. Ancaq indi özümüzə bir çarə etməliyik, əks halda hamımız həlak olacağıq.

Cəmaləddin. Qardaşlar, öz halımız xüsusunda onu söyləməli ki, biz bir neçə il bundan əvvəl, Nəsrəddin şaha müraciət edib, zülmün çəkilməz dərəcəyə vardığını və məşrutənin lüzumunu söylədik. O zaman söz verdi, əhdini sındırdı. İkinci dəfə bu gün müraciət etdik. Heç bir şey söyləmədi. Yoldaşlarımızın bir çoxunu qətl etdirdi, bir çoxu da qaçdı. Məşrutəçiləri qətl, qarət əmri verdi. İndi, yoldaşlar, məşvərət vaxtı keçmiş, qəti fikirlər və dəyərlə işlər görmək lazımdır.

Mirzə Rza daxil olur, köhnə paltarda, sarı və arıq.

Mirzə Rza. Salaməleyküm!..

Hazirun. Əleyküməssalam... *(Bir-birinə baxırlar.)*

Cəmaləddin. Qardaşlar, narahat olmayın, bu adam həmin söylədiyim Mirzə Rzadır. Mirzə Rza, sizə söylədiyim kimi, bu kiçik mağara vətən fədailərinin, zülm mübarizlərinin, ədalət və hüriyyət qaliblərinin məkanıdır. Bu gördüyün yoldaşlar zülmə qarşı sinələrini sipər edib, hüriyyət və ədalət üçün canlarını fəda etməkdən çəkinməz fədailərdir. Buraya gələnlər fikrini, zəhnini, aqlını, ruhunu, cismini, bir kəlmə – bütün varlığını ilk lüzumunda hüriyyət və ədalət yolunda sərf etməlidir. Komitə tərəfindən ölümünə, lüzum görülərsə, ölməli, öldürməsinə lüzum görülərsə, öldürülməlidir. Siz bu şərtlərə razısınızsa, and içməlisiniz.

Mirzə Rza. Bunlar əvvəlcə mənə söyləndi. Mən ölümdən qorxsaydım, buraya gəlməzdim. Siz zülmə qarşı mübarizsiniz, mən zülm ilə vuruşuram. Siz ədalət tərəfdarisiniz, mən ədalət axtarıram. Siz məzlumlara kömək etmək istəyirsiniz, mən məzlumam. Siz zalımlara cəza vermək istəyirsiniz, mən onlardan intiqam almaq istəyirəm.

C ə m a l ə d d i n . Elə isə and için! (*Əlinə Quran, bir tapança götürüb, dörd adam, iki qılınc, iki tüfəng baş-başa çatırlar. Mirzə Rza Qurani öpüb silahların altından keçir.*) And içirəm bu Qurani-şərifə ki, bu heyətin sirrini kimsəyə söyləməyib, hürriyyət və ədalət yolunda ölmək belə icab edərsə, hazırım.

Mirzə Rza. And içirəm bu Qurana, çeynənmiş mənləyimə və tapdanmış namusuma ki, axtardığım ədalət uğrunda bir dəfə deyil, yetmiş dəfə, yetmiş min dəfə ölmə hazırım. (*Qurani öpüb oturur.*)

C ə m a l ə d d i n . Oturun! Qardaşlar, məsələmizə keçək. İndi hər yerdə yoldaşlarımızın qətl və qarət davam edir. Nə eləməliyik!

Mirzə Mülküm. Yetər, bu qədər danışdıqımız. Artıq iş zamanıdır. Artıq dilləri silaha, sözləri gülləyə dəyişməli. Nə vaxta qədər biz aldanacağıq? Şəhərdə bizim qardaşlarımızı qırırlar, qarət edirlər, amma biz şəhərin çox uzaq dağları arasında, bir mağarada oturub, heç bir işə iqdam etmirik. Nə etməliyik, edək!

Məmiş. Mən də təəccüb edirəm: niyə durmuşuq, kimi gözləyirik? Bütün məzlumlar qırılandan sonramı onları müdafiə edəcəyik? Bütün fədailərə xəbər verməli, hər kəs silahını götürüb şahın sarayına hücum edib, ya qırılmalı, yaxud saray üzərinə millət qanilə boyanmış bir bayraq sancmalı!

H a m ı . Doğrudur, doğrudur!

Mirzə Mülküm. Doğrudur, mən də təsdiq edirəm ki, artıq dayanmaq olmaz. Beləliklə, biz hamımız məhv olarıq. Belə etməli ki, ya müvəffəq olaq və yaxud müvəffəq olmasaq da, hamımız qırılmayaq. Mən təklif edirəm ki, fədailərin çox hissəsi silahını alıb, dağlara çıxaraq: “Şahı istəmirik, məşrutə istəyirik”, – deyib, təhdid etsinlər. Az bir hissəmiz də: “Rədd olsun məşrutə, padşah Allahın kölgəsidir”, – deyib, onlara qarşı çıxsın. Təbii, şah bunlara yardım edəcək və öz əsgərləri də olmamış olmayacaq. Sonradan fədailər saraya hücum edər. Bizimkilər o qədər müdafiə etməz, bəlkə də işin yaxşı keçəcəyini müşahidə edərsə, onların tərəfinə keçər...

Məmiş. İman ilə bir işə yapışan həmişə qalib olur. Qoy bir iman ilə ya ölüm, ya həyat deyər hücum edək, nə qədər az olsaq, kimsə bizi qorxutmaz.

Mirzə Rza. Xırda qarışıqlar ittifaq edib də, həzrəti Süleymanı belə yıxa bilərkən, böyük bir millət toplanırsa, Nəsrəddin şahı yıxmaz və istədiyinə məcbur edə bilməzmi? Bir çəki ilə Zöhhakı yıxmağa müqtədir gəvələrə malik İran, Nəsrəddin şahı yıxmağa müqtədir bir mil-

lətə malik deyilmi?.. Biz müqabiləyə cəsarət etmirik. Zülmədən qorxmamalı, qaçmamalı, Allah deyə hücum etməli. O zaman hüququ tapdanmış, namusu çeynənmiş millət bizim ardımızca gəlməzmi?

Məmiş. Biz qiyam edək, o zaman bütün millət ardımızca gələcək. Şahın canavarları yalnız məşrutəçiləri tələf etmirlər. Xeyr, onları tanıyırlar ki! Yalnız kimin gözəl bir qızı varsa, – məşrutəçidir, – deyə, onu alırlar. Kimin mülkü varsa, – məşrutəçidir, – deyə qarət edirlər. Bunların arasında məşrutəçilərə də təsadüf olunur. Ona görə də biz qiyam edərsək, bütün məzlum millət arxamızca gələcək.

H a m ı . Doğrudur, doğrudur, qiyam , qardaşlar!

C ə m a l ə d d i n . Qardaşlar, rica edirəm, etidalınızı qeyb etməyəsiniz. Məsələnə ətraflıca düşünməliyik. Hissiyat altında getməkdən bir şey çıxmaz. Mən vəliəhd Müzəfərəddin Mirzə ilə görüşmüşəm. O, zəif, xəstə və millətini sevən bir zəttir. Millətə hürriyyət verməyi də öhdəsinə almışdır. İndi onun taxta oturması mümkün olursa, demək, heç bir qiyama lüzum qalmaz. İndi Müzəfərəddin Mirzənin taxta oturması üçün nə ələməli? Buna bir yol taparsaq, hər bir şeydən dəyərlilərlər.

Mirzə Mülküm. Nəsrəddin şah taxtdan salınmazsa, Müzəfərəddin Mirzə taxta çıxma bilməz. Onu taxtdan salmaq üçün də yeni bir inqilaba lüzum görünür. Bir də, vəliəhdin yalan demədiyinə kim zəmanət edə bilər?

C ə m a l ə d d i n . O xüsusda mən sizi əmin edə bilərəm. Vəliəhd sonradan belə pəşman olsa, zəif və xəstə olduğu üçün onunla bacarmaq çətin olmaz.

Mirzə Mülküm. Nəsrəddin şahı kimin vasitəsilə qətl etməli? (*Sükut.*)

C ə m a l ə d d i n . Qardaşlar, nə deyirsiniz?.. (*Sükut. Mirzə Sadıq daxil olur. Dinməz təzim edir. Oturur.*) Mirzə Sadıq xan cənablarından saray xüsusunda bizə məlumat verməyi xahiş edirik.

H a m ı s ı . Bəli, buyursunlar.

Mirzə Sadıq. Sarayda elə mühüm bir iş olmayıbdır. Yalnız məşrutəçilikdə müttəhim olunanların qətl fərmanıdır ki, bilirsiniz.

Mirzə Mülküm. Şah özü saraydadırımı?

Mirzə Sadıq. Xeyr, şah, həzrət Əbdüləzizə ziyarətə getdi. Bilirsinizmi, bu gün sarayda qərribə bir iş oldu. Qayət zəki bir cavan ilə görüşdüm. Özü mühəndisdir, bizim sədrəzəmin əmisi oğlu Rəhim xandan şikayətə gəlmişdi. Mən bilmədim. Əqrəbamızdır deyə, sədrəzəmdən onun dərдинə baxılmasını xahiş edəcək idim. Birdən Rəhim xan daxil

oldu. Bu biçərə, divanə kimi olub özünü itirdi və: – Mənə zülm edən budur, – deyə, bayıra çıxdı. Mən bunu şahın ən çox sevdiyi bir hərəminin yanına apardım ki, gizlincə ona şikayət etsin. Bu da onun əmisi qızı və nişanlısı imiş. Xülasə, şah gəlib gördü. Hər ikisinin qətlinə əmr verdi. Həqiqətən, o cavana çox heyfim gəlir. Gərək ki, onun əmisi İstanbula Mirzə Cəmaləddin cənablarının yanına gəlmiş. Əmisinin adı Mirzə Rzadır.

Mirzə Rza (*qalxır*). O cavanın adı nədir, bildinizmi?..

Mirzə Sadıq. Adı Fərhadır. Rəhim xan onun nişanlısını alıb şaha hədiyyə göndərmişdir. Özünü də güllə ilə vurub imiş, ölmüş bilib, bir nəfər mollaya dəfn etməyə verib, sonradan Fərhad ayılıb şikayətə gəlmişdir.

Mirzə Rza. Qızın adını bilirsinizmi?

Mirzə Sadıq. Qızın adı Sitarədir.

Mirzə Rza. Ah, mənim qızım! Mənim qardaşım oğlu Fərhad!.. Ah... Mənim qızım Nəsrəddin şahın hərəmimi?.. Rəzil qız, namussuz qız... Xeyr, mənim qızım Nəsrəddin şaha hərəm olmaz. Mən elə bir qız tərbiyə etməmişəm ki, Nəsrəddin şahın cavahıratı onu aldatsın. Nəsrəddin şahın hərəmimi mənim qızım?.. Ox, mən onu belə namussuz bilmirəm. Vücudunu qara torpaqlara döndərməzdimmimi? Ya rəbbi, mənim qızım! Ox, yazıq Fərhad!..

Mirzə Sadıq. Xeyr, xeyr, qız bu vaxta qədər ölümünə razı olub, şaha yaxın durmamışdır. Əgər o, sizin qızınız isə, təbrik olunmağa layiqsiniz. Zira, elə namuslu bir qıza malik olmaq həqiqətən xoşbəxtlikdir.

Cəmaləddin. Demək, onların qətlinə əmr verilmiş.

Mirzə Sadıq. Bəli, qızın da. Amma yazıq cavanın belə fəlakətinə mən səbəb oldum, mən onu saraya aparmasaydım, şah görməz və qətlinə əmr verməz idi. Rəhim xan onu gördü, qorxudan ürəyi getdi. Amma yazıqların qətl edilmələri də mənə həvalə edilmişdir. İndi bilmirəm nə çarə edim. Buraxdırsam, şah məni öldürəcək, öldürtsəm, özüm ölsəm, ondan yaxşıdır.

Mirzə Rza fikirdə.

Cəmaləddin. Yaxşı, bu qalsın, bəlkə məsələ özü özlüyündən həll olundu. Qardaşlar, əhrarın xilasını, İranın nəcəti, məşrutənin dərdəsti üçün Nəsrəddin şahın qətlini təklif edirlər. Nə deyirsiniz?..

Məmiş. Bu mümkündürmü?..

Mirzə Mülküm. Çox da asan... Şah ziyarətə gedibdir. Bir fədai gedər, yolda şaha ərizə təqdim etmək bəhanəsilə onu öldürər və bu əsnada qoşun da həmlə edərək bütün İrani xilas edər.

C ə m a l ə d d i n . Qardaşlar, nə deyirsiniz? Hürriyyət və ədalət naminə mən də bunu lazım bilirəm.

H a m ı . Biz hazırıq.

Bir nəfər daxil olur.

K a z ı m . Ah... Qardaşlar, balalarımızı öldürdülər. Niyə belə rahat oturubsunuz? Evlərimizi qarət etdilər. Mən qaçdım. Ax, bir çarə!

M e h d i g ə l i r .

C ə m a l ə d d i n . Səbr edin, qardaş, səbr edin! Nə olmuş, Mehdi?

Bir nəfər iki uşağı ilə gəlir.

M e h d i . Məni şeytanladılar. Uşaqlarımı öldürdülər.

H ə s ə n . Ah, mənim namusum... mənim hərəmim! Qardaşlar, niyə gözləyirsiniz, bu qədər zülmə dayanmaq mı olar? Zor ilə mənim hərəmimi aldılar, apardılar. Bütün məzlumların ahını göylərə qalxızdılar. Qardaşlar, çarə edin!

C ə m a l ə d d i n . Qardaşlar, artıq durmaq vaxtı deyil. Vətən, hürriyyət və ədalət naminə Nəsrəddin şahın qətli təklif olunur, nə deyirsiniz?

H a m ı . Razıyıq, razıyıq.

C ə m a l ə d d i n . Artıq təxir zamanı deyil, qardaşlar, qətli icra etmək üçün fədai təyin olunacaq. Onun üçün qürə atılmalıdır. Fəqət əvvəlcə təklif edirəm: vətən və millət fədailəri İranda hürriyyəti bərpa edib, ədalət çırağını yandırmaq, məzlumların göz yaşını silmək, zülm və canavarlıq yuvasını dağıtmaq üçün, Nəsrəddin şahın qətli icab edir. Aranızda qürəsisiz bu işə razı olan varmı?..

M i r z ə R z a . Mən, mən... (*Qalxır.*) İrandan zülmü qaldırmaq, zalımları zəlil və məzlumları xilas etmək üçün Nəsrəddin şahın qətli icab edirsə, mən hazırım.

M i r z ə S a d ı q . Nəsrəddin şah saraya qayıtmamış qətl olunarsa, mən də, mənə tapşırılmış məbusları azad edə bilərəm.

M i r z ə R z a . Qardaşlar, bütün İran məzlumlarını və onların arasında öz balalarını xilas etmək üçün mən öz həyatımı fəda edirəm. Fəqət məndən sonra həmin təcrübəsiz balalarımaya yoldaşlıq etməyi sizə tapşırıram, xudahafiz!

C ə m a l ə d d i n . Durun!.. Mirzə Rza, bu gün sən İranın müqəddəratını öz əlinə aldin. İndi bütün vətən övladı ağlar gözünü sənə dikmiş.

Sənin silahından atılacaq isti güllənin hərarəti məzlum millətin göz yaşını qurudacaq. Sən vətən və millət, hüriyyət və ədalət qurbanı olaraq, qoxulu bir yola, bəlkə də düz-doğru ölümə gedirsən. Fəqət qorxma! Vurarsansa, hüriyyət və ədalət üçün, ölərsənsə, istiqbalivətən üçün. Haydı, Allah köməyin olsun!

Mirzə Sadıq. Mən də uşaqlarımı xilas etməyə gedirəm. Qorxma, oğlum, Allah köməyin olsun!

İbiş (*daxil olur*). Ay aman, nə oturubsunuz, şahın sərbazları Cavad xanın təhti-idarəsində bu tərəfə gəlirlər. Bizim yerimizi deyiblər, dağılın. (*Qalxırlar.*)

Mirzə Rza. Qorxmayın, qardaşlar! Mən Cavad xanı da tanıyıram. Rəhim xanı da tanıyıram. Bütün İran cəlladlarını bilirəm. Bir qədər sonra ya Mirzə Rzanın məzlum meyitini görərsiniz və yaxud da istibdadın timsali-müçəssəmi olan Nəsrəddin şah Qacarın qanlara boyanmış cənazəsini. (*Gedirlər.*)

Pərdə

YEDDİNCİ PƏRDƏ

Məclis vaqe olur həzrət Əbdüləzimin türbəsinin önündə,
bir qədər şikayətçi: arvad və uşaq, adamların əlində ərizə.

Birinci. Görəsən bu gün şah ərizəmizə baxacaqmı?

İkinci. Haradan, ay biçarə, eşitmədinmi fərraş deyirdi şah ərizə qəbul etməyəcək.

Birinci. Vallah, işimi-gücümü buraxıb, Kirmanşahdan buraya gəlmişəm. İndi əgər, ərizəmə baxmasa, düşmənlərim daha da mənə əziyyət verəcəklər.

İkinci. Belə ki, görürəm, şah heç ərizəmə qulaq asmayacaq. Ay yazıq, divana baxan kimdir? Əgər divana baxan olsaydı, bu məşrutəçilərdir, nədir, onlar bu qədər qiyamət çıxarıb özlərini qırdırardılar mı?

Birinci. Doğrudan da, onlar qəribə adamdırlar ha! Bu qədər onları əzirlər, qırırlar, tökürlər, yenə rahat oturmurlar. Deyirlər, onlar hamısı babıdır.

İkinci. Vallah, heç elə deyil. Bir neçə gün bundan əvvəl, bir nəfər cavan papaqçı dükanında mənə rast gəldi. Söhbət düşdü. Deyir, milləti-

miz gün-gündən əzilir. Xanlar kimdir ki, yazıq kəndlilərin malına, canına, əhl-əyalına özlərini sahib edirlər. Şah, deyir, gecə-gündüz eys-ışrətlə məşğul, Firəngistandan nizam əvəzinə gətirdiyi qısatuman qızlar ilə çalır, oynayır. O ki qaldı sədrəzəm, İrənın tən yarısı onundur. Başqa vəzirlər də həmçinin. Zəhmət çəkən, əzilen yenə də yazıq İrən kəndliləridir. Məşrutəçilər də deyir ki, gərək bunlar olmasın. Xan, rəiyyət hamısı bir olsun. Əgər axtarsan, doğru da deyirlər.

Birinci. Bəlkə o özü də məşrutəçi imiş.

İkinci. Kim bilir, hər kim olur-olsun. Sözləri ki, doğrudur. Məsələn, sən nə üçün buraya gəlmişsən? Yəqin bir xan, ya bir nökərdən şikayətə gəlmişsən. Məsələn, nə üçün mən buraya gəlmişəm? on ildir mən və-tənimi, atamı, anamı, ailəmi buraxıb Rusiyaya, Bakıya işləməyə getmişdim. Bu on ildə, allah bilir, nələr çəkmişəm. Boğazımdan kəsmişəm, əynimdən kəsmişəm, vur-tut üç yüz manat pul gətirmişəm ki, onunla bir tövr külfətimi dolandıram. Gələn kimi onu da xanın noçəsi əlimdən alıb, iki əl bir təpə buraxıb məni.

Birinci. Bunların hamısı Allahdandır. Allah belə istəyib, gərək belə də olsun. Yazılan pozulmaz. Allah buyurub: hər bir işdə səbr lazımdır. Daha biz də məşrutəçi ola bilmərik ki.

İkinci. Vallah, səbr eləyincə, daha da iş düğünə düşür. Bizim məhəllədə bir dilsiz Süleyman var. Bütün şəhər bilir ki, bu, Allahın yazıq bəndəsidir. Vur qapazı başına, al əlindən tikəsini, heç bir söz deməz. Bu gün sərbazlardan biri gəlib, yazığm qızını götürüb düzəlib yola ki, nə var, sən məşrutəçisən, sənın hər bir şeyin halaldır. Yazıq da dad-fəryad elədi, az qalmışdı ki, özünü də öldürsünlər. Yenə böyük-küçük yığışib, bir tövr ilə onu xilas edib, sərbazı da sovuşdurdular. Qız da gözəl bir qızıdır. Hə, indi məşrutəçi yazıq neyləsin? Axır ki, işlərimiz lap Allaha qalıb. Allah gərək özü sərəncam çəksin.

Birinci. Əlbəttə ki, Allahdan başqa bir çarə yoxdur. Allah öz bəndəsinə yol açar.

İkinci. Bu şah da niyə belə gec çıxdı?

Birinci. Bilsəm ki, ərizəmizə baxmayacaq, heç burada durmam ki, daha məni görsünlər. Vallah, hərdən elə darıxıram ki, başlayıram nasəza danışmağa ki, ay Allah nə üçün məni yaratdın ki, bu qədər əzab, zillət çəkəm? Yenə bir azdan sonra aqlım başıma gəlir, tövbə-əstəğfar eləyirəm. Nə eləyim, bu dünyada bu qədər əzab çəkirsəmsə, barı axırtəddə Allah bizi cəhənnəm odundan kənar eləsin.

Fərraş (*daxil olur*). Demədimmi sizə yolda durmayın! Bu gün ərizə qəbul olunmayacaq.

Birinci. A qardaş, sən olasan Allah, ərizəmiz var.

İkinci. Başına dönüm, bəs biz nə vaxt şikayət edək?

Fərraş. Çəkilin deyirəm sizə, bihəyalar! (*Tatarını sallayır, hamısı qaçır.*) Bir də buraya gəlsəniz, dinməz-söyləməz vuracağam güllə ilə, eşidirsinizmi?

O gedir, Mirzə Rza və Məmiş gəlir.

Mirzə Rza. Ox, mən artıq darıxdım. Əcəba, bu qətlinə fərman verilmiş şah nə vaxt çıxacaq? Hər bir dəqiqə gözlərimdə illər qədər uzanır.

Məmiş. Şah hələ türbətlənir. Qulaq ver, ondan sənə bir şey söyləyim.

Mirzə Rza. Söyləyin, nə qədər əhəmiyyətli olsa da, bir saatdan artıq zehnimdə qalmayacaq. Ehtimal ki, bir bayquşun bir ailə damında uladığını və yaxud bir cəlladın bir məzlumu çeynədiyini söyləyəcəksən, deyilmi?

Məmiş. Elə, amma söyləyəcəm. Bizim indiki işimizə aiddir. Sən Nəsrəddin şahın qətlinə məmursan. Bu işdə bir millətin səadətini, bir də qətlinə fərman verilmiş balalarının nicatını təmin etmiş olursan. Zira, şah vurularsa, uşaqların ölümünü tələb edəcək kimsə qalmır. Və Sadıq xan da onları gizləncə saraydan çıxarıb yola salacaq. Amma şah ölməzsə, geri dönməncə, Sadıq xan uşaqlarının başlarını onun hüzuruna gətirməlidir.

Mirzə Rza. Mən balalarımın nicatından daha əvvəl İranın nicatını ümid edib, Nəsrəddin şahın qətlinə iqdam etmişəm. Ancaq onsuz da bu qara torpaqlar üzərinə məzlumlar qanı əvəzinə zalımlar qanının axmasını gözləyirəm və görmək istəyirəm və bu qanı da mən axıtma-
lıyam. Zira, mənim ləkələnmiş namusumun qara və çirkin ləkələrini zalımlar qanı deyilsə, dəryaların suyu yuya bilməz. İndi ölümü bütün İrani məsud edən bir adamın qanı, mənim namusumdan ləkələri də qaldıra biləcəkdir. Bu isə yalnız bir təsadüfdür.

Məmiş. Belə bir təsadüfə mən uğramışam. Yəni xüsusi bir səadətə yetmək üçün bir zalımın qətli məndən tələb olunur. Mən də onu bu gün icra edəcəyəm.

Mirzə Rza. O nə?..

Məmiş. Mən bir qızı sevirəm. O qız da Rəhim xanı öldürəcək bir adamdən başqa, ölüncə, kimsəyə getməyəcəyini söyləyir.

Mirzə Rza. Ox, Rəhim xan! O, bir insan deyil, o, bir bayquşlar padşahıdır ki, saraylar üzərində ulayır. O, bir namus cəlladıdır ki, ən müqəddəs bir şeyi çamurlara çırpır. O, bir iblisdir ki, insanların namusundan darılır. Ox, onun qətli Nəsrəddin şahın qətlinədən daha vacibdir. Yazıq qızcığaz! Ehtimal ki, o insan qiyafəli canavar, o bəşər simalı iblis, həmin bədbəxt qızın da səadətini yazıq Sitarəm və biçarə Gülzarım kimi qırmış və ən müqəddəs bir əməlini, ən sevimli bir ümidini qara torpaqlara basdırmışdır. Marağ etməyin, mən ikinci bir gülləmi də ona erməğan göndərəcəyəm.

Məmiş. Of... O, mənim sevdiyim qızın da adı Gülzardır. Doğrudan da, Rəhim xan onun səadətini qırmışdır.

Mirzə Rza. Söylə, görüm, o harada və haralıdır? Marağımı artırdınız...

Məmiş. Bu qız Tehrana Rəhim xandan şikayətə gəlmiş idi. Çox ismətli bir qız olduğundan, bir yerə gedə bilməyib və bir iş də görə bilməyib. Mən ona təsadüf etdim. Bir çox səylərdən sonra dedi ki, Rəhim xanı, Nadirim kimi, gözümün qabağında çapaladacaq bir adam olarsa, ona gedərəm, olmazsa, Kirmana qayıdıb, son nəfəsimə kimi Nadirin məzarını qucub oradaca ölərəm...

Mirzə Rza. Ox... Yazıq Gülzarım, vəfalı Gülzarım!.. Oğlumun intiqamını, sevgilisinin, nişanlısının intiqamını almaq istəyir... Of, qardaş, rica edirəm, o qız yaxında isə, onu mənə göstərin...

Məmiş. Mən Rəhim xanın qətlinə mühəyyə oldum. Rəhim xan isə şahın yanında olduğu üçün onu da buraya gətirmişəm.

Mirzə Rza. Onu mənə göstər... Səndən rica edirəm.

Məmiş. Gedək, çox uzaq deyil.

Mirzə Rza. Nəsrəddin şah Qacar ölməyincə mən bu yerdən tərpənməyəcəyəm.

Məmiş. Gözləyin, mən indicə gedib gətirərəm. (*Gedir.*)

Mirzə Rza. Yazıq balalarım... Çil yavruları kimi hərə bir yana düşmüş, səfilanə sürünürlər. İran! İran! Şah Abbaslar mədfəni... Zöhaklar məskəni İran... Məzlumlar məzarı, zalımlar cövləngahı İran! Günəşin tam qoynunda ikən, belə qaranlıq heyətə malik olmağına səbəb nə? Yerlərin bağ ikən məzarıstanlara oxşamağa səbəb nə? Bədbəxt İran... Odur, yazıq Gülzarım, odur gəlir... Özüdür. Ah, yazıq qızım,

gözləri bahar buludu kimi nəmli. Ya rəbbi, yenə açılmış çiçəklərə oxşar bir çöhrəni payız yarpaqlarına döndərməyə də hikmətmi deyəcəksən?.. Səadət şərbətlərinə fəlakət zəhəri qatmağa da hikmətmi deyirsən? Gülzar, bədbəxt Gülzarım!..

Gülzar çıxır, bir qədər yüyürüb, diksindir kimi özünü
Mirzə Rzanın üstünə atır. O isə bir iztirab ilə
onu qucaqlayır.

Gülzar. Ax... ata... ata! Sənsənmi, ata? (*Ağlayır.*)

Mirzə Rza. Gülzar, sən haralarda gəzirsən? Nə qayırsan?

Gülzar. Ata, mənə qəzəbin tutmasın... Nadirin intiqamını alacaq bir adamı sevməyəcəyəm, sevə də bilməyəcəyəm. Fəqət məcburən ona hərəm olacağam.

Məmiş gəlir.

Mirzə Rza. Namuslu qızım, anlayıram səni! Bütün əməklərim sənə halal olsun.

Gülzar. Ata, Sitarədən bir xəbər bilirsinizmi?

Mirzə Rza. Gülzar, qızım! Bu oğlan dəyərli bir oğlandır, sev onu, Nadir qədər sev, kimsə sənə vəfasız deyə bilməz. Bəlkə, Allah kərimdir, Sitarə və Fərhad da xilas oldular. Qoşulub ta uzaqlara qədər gedin, uzaqlaşın İrandan! Hürriyyət günəşi İran üfüqlərində dolaşan qara buludları, məzlumlar qanını bu torpaqdan götürməyincə, ona yaxınlaşmayın, gedin! Mən sənə də, Nadirin də intiqamını, Sitarənin də intiqamını, bəlkə bütün İran məzumluğunun intiqamını alaram. Bir heykəli-intiqam kimi, bir cəza tanrısı kimi qarşınızda durub söz verirəm, bu gün elə bir intiqam alım ki, bütün İran məzumluarı çürümüş başlarını məzar taxtaları arasından qaldırıb, bir səsle: – mərhəba, mərhəba! – desinlər və bu səs əqsayi-şərqdən intihayi-qərbə qədər hansı bir guşədə olarsınız, sizin qulağınıza yetişəcəkdir. Gedin!

Məmiş. Xeyr, mən verdiyim sözə əməl edəcəyəm.

Mirzə Rza. Vəzifənizi mən öhdəmə alıram. Gülzar, get və bu cavanı oğlum qədər sev, bunu Nadir qədər sevməyi sənə tövsiyə edirəm. Siz cavansınız, siz yaşamalısınız. Mən qocayam, mən intiqam ala bilərəm. Gülzar, gəl son dəfə olaraq bütün balalarımın yerinə üzündən öpüm. (*Öpür, arxadan səs.*)

Fərraş. Yol verin, yol verin!

Mirzə Rza. Gəlir, şah gəlir. Ax, son əməl, son dəqiqə, vətənimə, millətimə olan son borcum! (*Tapançaya baxır.*) Ey silah, keçən dəfə oğlumun intiqamını almaq istəyirdim, xəyanət etdin, amma bu dəfə məzlum bir millətin intiqamını alacağam. Səni and verirəm cəlladlar ayağı altında tapdalanmış məsum İran füqəralarının ismətinə, bu yaxınlaşan saniyədə mənə xəyanət etmə!

Mirzə Ələsgər xan sağ tərəfdə, Rəhim xan ortada, Şah qabaqda, bir sərbaz daldı. Qabaqdakı sərbaz “Çəkil!” – deyər Mirzə Rzanı itələyir.

Fərraş. Çəkil, demədimmi, buraya gəlməyin. (*İtləyir.*)

Mirzə Rza. Qibleyi-aləmə ərzim var... Getmərim... (*Müqabilə eləyir.*)

Şah. Dəymə! (*Mirzə Rzaya.*) Nə istəyirsən?

Mirzə Rza. Qibleyi-aləm, ərzim var!

Şah. Demədilərmə sənə bu gün ərizə qəbul olunmur? Mirzə Ələsgər xan, oxu, görək nə deyir.

Mirzə Rza ərizəni ona verir. Rəhim xan çadır.

Mirzə Ələsgər (*alib yavaşca oxuyur.*) Qibleyi-aləm, yanındakı Rəhim xan oğlumunu öldürüb, qızımı aparıb, evimi qarət edib. (*Kağızı bükür, gözaltı Rəhim xana baxır, Rzaya baxır.*) Qibleyi-aləm, əhəmiyyətə yətsiz bir şeydir.

Şah. Nədən bəhs edir?

Mirzə Ələsgər. Qibleyi-aləm, hər kimin bir qoyunu itirsə, tez yüyürür əlahəzrət şahənşahı narahat etməyə. (*Birdən Rzaya.*) Yaxşı, sabah divanxanaya gələrsən.

Mirzə Rza. Rica edirəm, qibleyi-aləm, ərizəyə baxın!

Şah. Dedilər sənə sabah gəl, gəlib cavab alarsan. (*Ələsgərə.*) Ərizəyə baxarsınız!

Mirzə Ələsgər. Mütiəm, qibleyi-aləm!

Mirzə Rza. Qibleyi-aləm, sonra baxamazlar. Rica edirəm baxsınız.

Şah. Rədd edin bunu!

Mirzə Rza. Şahım, mən inqilab komitəsi tərəfindən qətlinə məmuram, al!.. (*Tez bir güllə vurub, o birilər ayılmamış.*) Al, bu da sən!

(Rəhim xanı vurur, o da yıxılır, tez Mirzə Ələsgər xana iki dəfə sıxır.)
Bu da sən, bu da sən! *(Açılmır.)*

Mirzə Ələsgər. Tutun, tutun!

Onu tuturlar. Mirzə Ələsgər xan şahı qucaqlayır.

Mirzə Rza. Bəsdir, ikisi, tutun məni, səni də başqa bir məzlum qətlə yetirər.

Şah. Qatil! *(Yıxılır.)*

Mirzə Rza. Sən balalarımı havavü-həvəs üçün öldürmək istədiyində, mən səni vətən və millət, hürriyyə və ədalət naminə qətl etdim! Kimdir adil, kimdir qatil? Gülümsəyin, ey İran məzlumları, gülümsəyin! Ey nakam balalarım, budur sizə vəd etdiyim cəza! Zalımı öldürdüm, indi kama yetişdim!

Səhnədən çıxırlar, yaxud pərdə enir, lampalar sönmür, arxadan ikinci pərdə qalxır. Mirzə Rza asılmış, Fərhad, Sitarə, Məmiş və Gülzar son dəfə gizli təzim edirlər.

Fərhad. Uzaqlara, hüdud xaricinə doğru gedək! *(Gedirlər.)*

Pərdə

ULDUZ

5 pərdəli faciə

Trablisdə¹ türklərlə italyanlar arasında olan hərbi təsvir edir.

İŞTİRAK EDƏN ŞƏXSLƏR

Ramiz
Ulduz
Xalid
Həris
Əbdürrəhman
Şəmsə
Şüeyb
İzzət paşa
Sənusi
Ənvər
Cinner
Yavər
Bir nəfər zabıt
Ərəb

BİRİNCİ PƏRDƏ

İstanbul ətrafında, dağlar arasında bir mağara.
Həris ayaqda, Ulduz isə rahatsız oturmuş.

Ulduz. Ah! Neyçün bu Ramiz gəlib çıxmadı? Axşamdan getmişlər, səhərə yaxındır, hələ bu vaxta qədər gəlməmişlər. Allah, görəsən başlarına nə gəldi...

Həris. Niyə bitəblıq edirsən, gələrlər. Tutaq ki, gəlmədilər, nə etməli?

Ulduz. Ox, Həris! Öylə sözü söyləmə. Mənim ürəyim çatlamaq dərəcəsinə gəlir.

H a r i s . Ulduz! Ramiz bir quldurdu. Quldurun diriliyi təhlükə deməkdir. Hər dəqiqəsində bir ölüm qorxusu var. Bu gün deyilsə sabah, o biri gün. Axırda ya vurulacaq, ya tutulacaqdır. Sən ki, bir şey olmadan böylə bitəbliq göstərirsən, vurulmasın eşidəndə nə edərsən?

U l d u z . Özümü öldürərəm! Mənim bütün yaşadığım onun üçün deyilmi? Mən ancaq onun üçün yaşayıram büsbütün. Onsuz bir dəqiqə, nəfəs almaq belə istəmirəm. Ah, hələ də gəlib çıxmadılar. Yarəbb, sən Ramizi əsirgə! (*Dinləyir.*) Deyəsən bayırdan səs gəlir. Bəlkə gəldilər (*Gedir.*)

H a r i s . Ax! Ulduz, sənin yaşadığın Ramiz üçündür, mənim də yaşadığım sənin üçündür. Niyə Ramiz sənin kimi bir mələyi qucar da, mən yox, niyə? Haris insan deyilmi? Yox, yox! Ulduz mənim olacaq! Mən belə bilirəm ki, Ramiz ya vurulub, ya tutulub ki, bu vaxta qədər gəlmədi. İndi tədbir etməli. Onun üçün də Ulduzu... (*Ulduz üzgün giriyor.*)

U l d u z . Allah, niyə bu Ramiz gəlmədi? Heç bu qədər mənzildən ayrıldığı görünməmişdi.

H a r i s . Ulduz, niyə böylə səbirsizlik edirsən? Ramiz və yoldaşları məscidə ibadətə getməyiblər ki, mütləqən gələcəklərini gözləyirsən. Ramiz oğurluğa getmiş. Bəlkə də vurulmuş.

U l d u z . Xayır! Ramiz quldurluğa getməmiş, Ramiz məzlumları müdafiəyə getmiş. Bir də “vurulmuş” sözünü tez-tez deməkdən qəsdin nədir? Məni daha da əzaba salmaq mı istəyirsən? Yoxsa, doğrudan da böylə bir xəbər bilirsən?

H a r i s . Qəsdim səni həmişə, hər şeyə sakit ürəklə baxmağa öyrəşdirməkdir. Yoxsa, böyləliklə, Ramizə bir şey olursa, özünü itirib bəlaya salarsan. Başqa bir Ramizlə yaşamaq mümkün ikən...

U l d u z . Bəsdir... Bir də mənim yanımda böylə sözləri söyləmə, anlayırmısan? Ramizə bir şey olursa, mən də özümü öldürərəm.

H a r i s . Bax, Ulduz, mən bunun üçün də deyirəm. Sənə yazığım gəlir. Mən istəyirəm Ramizdən başqa da sən diriliyini fəda edəcək bir nəfərin olduğunu biləsən. Ona bir qəza üz verəndə...

U l d u z . Səhv edirsən, çəkil nəzərimdən, iblis! Sən Ramizə, öz yoldaşına xəyanət etmək istəyirsən? Haqq üçün çalışanlara heç bir şey olmaz. Çəkil! Niyə baxırsan gözlərimə? İndi anladım. Sən burada qalmağa layiq deyilsən!

H a r i s . Ulduz, mənim sözlərimi xəyanət sanma. Sən bu dağlar arasında, maneələr içində, mən vətənimdə böyük bir qəbilə rəisi, zəngin bir adamam. Bu incə vücudu...

Ulduz. Çəkil! Uzaqlaş deyirəm sənə, alçaq! (*Gedir.*)

Haris. Yox, olmadı. Daha burada qalmaq olmaz. Ramiz bilərsə, məni öldürər. Yəqin Ulduz dediklərimi ona deyəcək. Ancaq Ramizin bu qədər gec gəldiyindən vurulmuş bilirəm. Ona görə də söz açdım. Hər halda başlandısa bitməli! (*Bir şey görmüş kimi tələsik getmək istər-kən, Əbdürrəhman girir.*)

Əbdürrəhman. Haris, buradasan? Niyə bu Ramiz gəlmədi? Qorxuram, bir şey olmasın...

Haris. Əbdürrəhman, gəl sənə bir neçə söz deyəcəyəm.

Əbdürrəhman. Dinləyirəm.

Haris. Əbdürrəhman, sən ərəbsən, deyilmi?

Əbdürrəhman. Atam ərəb imiş, özüm də ona oxşar bir şeyəm.

Haris. Zarafatı burax, dinlə, sözüm var. Sən ərəbsən, mən də ərəbəm. Burada tək ikimiz, dörd yanımız türklərdir. Onların bir millət-daşını incitdiklərini görürsənsə, kömək edərmisən?

Əbdürrəhman. Məzlum kim olursa-olsun müdafiə edərəm.

Haris. Xüsusən, bir ərəb olursa?

Əbdürrəhman. Mən “xüsusi” bilmərəm. Məzlum hankı millətdən olursa, məzlumdur. Ona kömək edilməlidir.

Haris. Öylə isə dinlə, Əbdürrəhman. Sən bilirsen ki, mən böyük bir qəbilə rəisiyəm. Şeyx İdris kimi bütün Yəmən diyarına hakim bir şəxs mənim dayımdır. Mən Benqazidə olurdum. Fəqət bir hadisə məni müvəqqəti oradan çıxıb, İstanbula gəlməyə məcbur etdi.

Əbdürrəhman. Onlar keçib. Bir şey deyəcəydin?

Haris. Dinlə, mən İstanbula gəldim. Səni mən uşaqlıqdan tanıyırdım. Səninlə görüşdüm. Sən məni bu quldur mağarasına gətirdin. İndi iki aydır ki, buradayam.

Əbdürrəhman. Bura quldurlar mağarası deyil. Burada olanlar zülmə qarşı özləri cəza verib, hökumət tərəfindən təqib olunanlardır. Onlar bir müdafiəyi-məzluman heyəti düzəltmişlər. Ona görə də bura haqq tərəfdarlarının mağarasıdır.

Haris. Nə olursa-olsun, adı quldurlar mağarasıdır. Bizə quldur deyirlər, deyilmi?

Əbdürrəhman. Bu onunçundur ki, burası əvvəl, doğrudan da, quldurlar yuvası idi. Biz də gəlib onlara qoşulduq. Fəqət Ramiz gələndən sonra işlər büsbütün dəyişdi. Bura gələn bir məzluma zülm etdiyimizi gördünmü? Həmişə zalımları əzib, məzlumları daldaladığımızı görmür-müsən? Xalqın sözünə nə baxırsan?

H a r i s . Hər halda biz ikimiz burada ərəbik. Bizim başçımız Ramiz və bütün yoldaşlarımız türklərdir. Biz, bir şey olursa ikimiz təbii birbirindən kömək istəməliyik.

Ə b d ü r r ə h m a n . Burada hamı yoldaşdır. Birinə gərək olan köməyi hamı etməlidir. Tutaq ki, ikimiz köməkləşməliyik. İndi nə olmuş? Bir şeyə ehtiyacın varsa, gözlərim üstə.

H a r i s . Əbdürrəhman, Ulduz, sərkərdəmizin sevgilisi məni sevir. Mən də onu. Bu vaxta qədər də ancaq onun üçün burada qalmışam.

Ə b d ü r r ə h m a n . Necə, Ulduzmu? Ulduz sənimi? Sevirmi dedin? Xayır, xayır səhv etmişən! O, hər kəsi sevər, hər kəsi gülər üzlə, şirin sözlə qarşılar. Ancaq sənin gözlərinə başqa görünmüşdür.

H a r i s . Mən uşaq deyiləm ki, sevir deyirəm sənə. Hətta...

Ə b d ü r r ə h m a n . Qətiyyən! Səhv etmişən. Ya da yalan deyirsən. Ulduzmu? Sənimi? Yuxu görürəm? Sən bilirsənmi kimdir Ulduz? O, bir paşa qızıdır. Ramiz bir mülazim. Bunlar bir-birini sevmişlər. Paşa, qızını təbii mülazimə verməzdi. Bir də həmin bu Ulduz sultan saraylarında şahzadələr tərəfindən həsrəti çəkilərkən, getmədi. Xalqın quldur dediyi bu məxluqun arasına Ramizlə bərabər gəlməyə razı olmuş. Bu quldurlar, heyvanlar gözə bilməyən dağların arasında, mağarada tək Ramizin xatiri üçün yaşayır və bu diriliyindən də razıdır. Atasını, anasını, adını, diriliyini belə tək Ramizə fəda edən bir qız, indi sənimi sevir deyirsən? Qətiyyən!..

H a r i s . Əbdürrəhman, Ulduz kim olubsa-olub, fəqət sözlərimə inanmalısən. Əbdürrəhman, zahir batının tərsini göstərən bir güzgüdür.

Ə b d ü r r ə h m a n . Ürəyini də gördük! Öz əmrinin, öz yoldaşının hərəminə xəyanət kimi namussuzluq edirsən, alçaq.

H a r i s . Əbdürrəhman!

Ə b d ü r r ə h m a n . Yetər, sus! Artıq bilirik, yoldaşına xəyanət edən bir xaini bu mağara qəbul etməz! Ərəbliyin təəssübü olaraq sənə dey-mirəm. Sübhə kimi bu mağaranı tərk etməlisən. Yoxsa itlər kimi səni həlak edərəm. (*Gedir.*)

H a r i s . Bu da baş tutmadı. Fəqət işlər çətinləşdi. (*Düşünür, birdən.*) Ha, ha, ha! Sən də get Ramizə şikayətə. Mən özümü itirmərəm. Ulduzu alacağam, vəssalam! (*Bayırdan səs gəlir.*) Aha, deyəsən Ramiz gəlir. Mən hələlik gedim. Sonra (*gedir.*)

R a m i z (*qapıdan*). Haydı, qardaşlar! Sübhə az qalıb. Gediniz yatınız, dadlı yuxular! (*Ramiz, Xalid girirlər.*) Ox! Bu gün özümdən nə qədər razıyam. Yoruldunmu?

Xalid. Təbii, əfəndim! Bu qədər çalışdıqdan sonra insan yorulmazmı?

Ramiz. Mən heç yorulmadım. Yazıq Tofiqin ağlayaraq sevdiiylə qucuşması və sevincindən dili tutulub təşəkkür ərz edərək, ayağıma yıxılıb öpməsini görüncə, bədənim titrədi, ağladım. Ox, bir zamanlar mən də onun kimi sevdiiyimdən zorla ayrılmışam. Ona görə onu çox gözəl anlayırdım. Gecə-gündüz bu yolda çalışsam, yorulmaram. Əcəba, Ulduz nərədə? Sevincimdən özümü o qədər itirmişəm ki, içəri girib Ulduzu görməmişəm. Hələ də haraya getdiyini sormuram. Xalid, baxsana, Ulduz nərədədir? (*Xalid gedir.*) Nə etməli? Hər şey bir qorxu yaradır. Diriliyimizə böylə, hər dəqiqəsi bir əzab, hər əzabı bir sevinc, hər sevinci bir göz yaşı. Əcəba, Ulduz nərəyə getmiş olsun? Görüm nə oldu. (*Çıxarkən Xalid girir.*) Nə oldu? Xalid, gördümmü?

Xalid. Xayı, əfəndim. Əbdürrəhman ilə getdiyini deyirlər.

Ramiz. Ehtimal ki, mənim gec gəlməmdən narahat olub, məni axtarmağa getmiş. Yazıq Ulduz! Doğrudan da mənim ona çox yazığım gəlir. Hələ dünən ana qoynundan ayrılan bu qızciğaz, bu dağlar, qayalar arasında yaşayır, daimi bir əzab, qorxu, təhlükə içində çarpışır, inciyr. Onun bu halını görəndə, mənim ciyərim parçalanır. Fəqət nə etməli? Ox, İzzət paşa, İzzət paşa! Məni də bədbəxt edib, dağlara, daşlara saldın, öz qızını da! Ah, hələ də Ulduz gəlmədi. Ürəyim darıxır. Başına bir şey gələcəyindən qorxuram. Xalid, yorğun olsan da bir gör yoldaşlardan kim varsa, birini onları axtarmağa göndər. Zəhmət də olursa, amma...

Xalid. Xoşdur, əfəndim! (*Gedir.*)

Ramiz. Yazıq Ulduzun mənim üçün bu qədər inciməsi məni sıxır. Saraylarda prinslər həsrət ikən o, bu quldur adı daşıyan xarabaya gəlmiş, quldur adlanan bir kütlə ilə yaşayır. Ox, quldur! Bu çirkin ad mənim vicdanımı didir, parçalayır. Mən dünən kim idim? Açıq alınlı bir əsgər! Bu gün kiməm? Qaraüzlü bir quldur! Nə qədər də çirkin bir ad! Nə qədər məzlumlara kömək edirəm, zalımları sıxıram, zənginlərdən alıb, yoxsullara verirəm, yalnız Ulduzumun xatiri üçün bu mağarada qalırımsa da bu mənfur adın üzərimdə olduğunu düşünəndə varlığım inləyir, müəzzəb olur. (*Xalid girir.*)

Xalid. Göndərdim, əfəndim! Doğrudur deyirdilər, harayasa getmək istəyirmişsiniz?

Ramiz. Xalid, bu mənfur quldur adını üzərimdə gəzdirə bilmirəm!

Xalid. Biz ki, həmişə məzlumlara kömək edirik. Qoyun nə deyəcəklərsə desinlər.

Ramiz. Əməlimizə baxan varmı? İnsanlara mələklər qədər məhəbbət, peyğəmbər qədər yaxşılıq edirsən, yenə bizə quldur deyirlər. Namuslu bir adama bir dəfə quldur dedilərmə – həmişəlik vicdan əzabına düşməsi üçün yetər. Nə etməli, hara getməli? Ah, İzzət paşa, İzzət paşa! Əcəba, bu Ulduz niyə gəlib çıxmadı? Yoxsa yazığı tutdular? Aman Allah, bağrım çatladı! Ardınca gedəcəyəm!

Haris (*girir*). Ya əmir! Bir neçə kəlmə sizinlə xəlvəti danışmaq istəyirəm.

Ramiz. Söyləyiniz! Nə işdir? Mənim ki, Xaliddən, bəlkə yoldaşlarımızın heç birindən gizli bir işim yoxdur.

Haris. Ya əmir, sözlərim son dərəcə gizlidir.

Xalid. Əfəndim, mən onsuz da yoruldu. Müsəidə verərsiniz, gedərəm.

Ramiz. Çox gözəl, hələlik! (*Xalid gedir.*) Söyləyiniz, yoxsa Ulduzdan bir xəbər gətirdiniz?

Haris. Doğru zənn etdiniz, Ulduzdan!

Ramiz. O yazıq Ulduz tutulmuşmu? Yox, yox, bu saat bütün İstanbulu alt-üst edib ya Ulduzu xilas edəyəm, ya özümü öldürərəm. Söyləyiniz! Ulduz nərədə?

Haris. Ya əmir, söyləyəcəyəm. Ulduzun tutulması, ya bədbəxt olması haqqında deyil... Sizin... Sizin... (*Susur.*)

Ramiz. Söyləyiniz? Söyləyiniz, nə olmuş? Bağrım çatladı!

Haris. Ya əmir, siz bilirsiniz ki, mən ərəbəm. Bilirsiniz ki, ərəblər öz əmirlərini nə qədər sevirilər. Xüsusən, sizin kimi mərhəmətli bir əmiri! Əlavə, bir neçə aydır mən sizinlə çörək yedim. Yoldaş oldum. Deyəcəyim söz sizin üçün arzu olunmayan və mənə qəzəbinizi tutdura biləcək bir söz isə də, sizə olan məhəbbətim və yoldaşlıq vəzifəm məni açıq söyləməyə məcbur edir.

Ramiz. Nəhayət, söyləyəcəkmisiniz? Və ya məni əzab və intizar altında öldürmək istəyirsiniz?

Haris. Ya əmir! Ulduz... (*İblisanə bir səslə geri çəkilir və cəsarət etməmiş kimi susur.*)

Ramiz. Nə olmuş? Ulduz vurulmuşmu?

Haris. Xayırlar!

Ramiz. Tutulmuşmu? Təhlükədəmi?

Haris. Ya əmir, xayırlar!

R a m i z . Büsbütün sərbəstmi?

H a r i s . Əvət, ya əmir!

R a m i z . Şükür, yarəbbi! Nəhayət, söyləyiniz nə olmuş?

H a r i s . Ya əmir, Ulduz... Ox, cəsərət etmirəm, daha doğrusu, sizə əzab vermək istəmirəm. Bağışlayınız...

R a m i z . Bu nə tərəddüd?! Vallah bir qədər də söyləməsəniz, dəli olacağam.

H a r i s . Söyləməyə cəsərət etmirəm. Qoyun bu söz mənim ürəyimdə qalsın.

R a m i z . Aman Allah, bağrım çatladı. Məni əzab içində öldürməkmə istəyirsən? Nəhayət söyləsənə, hökm edirəm!

H a r i s . Ya, əmir, Ulduzdan... Ulduzdan əminmisiniz?

R a m i z . Anlamayıram, açıq söyləyiniz. Nə demək istəyirsiniz?

H a r i s . Ya əmir, Ulduz başqasını sevir!

R a m i z . Necə? Ulduz başqasını sevirdedin?!

H a r i s . Əvət, ya əmir! (*Ramiz acıqlı.*)

R a m i z . Sus, məlun! Yoxsa, bu saat vücudunu dünya üzündən yox edərim.

H a r i s . Əvət, ya əmir! Həqiqət acı olar! Mən əvvəldən bunu bilir və demək istəməirdim.

R a m i z . Yarəbb! Ulduz da mənə xəyanət edərmə? Of... Ulduz... Ulduz...

H a r i s . Bu acı həqiqət sizi acıqlandıracağıni və məni dinləməyə cəyinizi bilirdim. Fəqət mənim sizə olan məhəbbətimi, bu qara həqiqəti dinləməsəniz də...

R a m i z . Həqiqətmə? Söylə! Söylə! (*Üzülür.*)

H a r i s (*kənara*). Özünü itirdi. Sillə bərk tutmuş! Ya əmir! Acıqlanacaqşınız deməyim.

R a m i z (*üzgün*). Söylə!.. Söylə dinləyirəm!

H a r i s . Ya əmir, Ulduz sizin hərəminiz... Sizin hərəminiz başqasıyla müəşiqə və müailə...

R a m i z (*sözünü kəsir*). Bədir! Allah eşqinə sus, zalım! Mənim həyatımı qırdın, yetər! Ah, Ulduz! Yolunda çirkin quldur adını üzərimə götürüb, bu vicdan əzabı ilə dağlara-daşlara düşən, bədbəxt Ramizi... Söylə! Kiminlə?

H a r i s . Əbdürrəhman ilə.

Ramiz. Yarəbb! İkinci zərbə! Göz bəbəyim kimi sevdiyim bir adam! Əbdürrəhman özünü mənə mələklər kimi məsum, peyğəmbərlər qədər də doğru göstərən bir adam! Əbdürrəhman... Böylə bir adamın da xəyanətini görəndən sonra, insanlara etibar qalarmı?

Haris. Ya əmir, Əbdürrəhman ərəbdir. Mən də ərəbəm. Bilirsiniz ki, ərəblər nə qədər mütəəssib olar, bir-birini saxlarlar. Görünüz nə qədər sizə məhəbbətim var ki, öz həmcinsimin, bir ərəbin xəyanətini gizləməyib sizə deyirəm. Mən bu işin qabağını almaq üçün hər ikisi ilə mücadilədə oldum, mümkün olmadı. Budur, Ulduzun Əbdürrəhman ilə haraya getdiyini bilmirsiniz. Ehtimal ki, gəlib, sizi axtarmağa getdiklərini söyləyəcəklər. Amma...

Ramiz (*sözünü kəsir*). Yetər! Ox, bədbəxt Ramiz! Tək onun üçün yaşadığın bir qız da – Ulduz da sənə xəyanət edir! Sənin müqəddəs məhəbbətini canavarlar kimi çamurlara çırpıb tapdalayır. Artıq niyə yaşayrsan, öl! Ramiz, öl!..

Haris (*sükutdan sonra*). Ya əmir! Dünyada etibar yox. İnsan bu gün bir cürdür, yarın bir cür. Bu gün doğru və yarın xain. Bu gün birinin yolunda diriliyini fəda etmək dərəcəsinə gələr, yarın həmin adamın diriliyini yox etməyə çalışır. Bu gün sevir, yarın usanar. Bu gün söz verir, yarın unudur və ya qaçır. Bu gün birinə vurulur, yarın o birinə. Dildə bir, ürəkdə başqa. Sözdə bir, işdə başqa...

Ramiz. Yetər, yetər! Artıq məninki vəzdən keçmiş. Əbdürrəhman... Ah, Ulduz! Ulduz...

Haris (*tərəfə*). Bitdi. Ölümdən qurtardım. Ox nişana sancıldı!

Ulduz (*gəllərək və gülərək*). Əbdürrəhman, çox razıyam. Get, rahat ol. Ramizin divanını mən edərəm.

Haris. Ya əmir, mən gedim. Gördünüzmü nə dedi? Sizin həyatınız üçün də qorxuram. (*Haris getmək istərkən, Ramiz əli ilə onu dayandırır. Haris gizlənməmiş kimi bir küncə çəkilir. Ulduz onu görməz, sevinərək Ramizə doğru yönəlir və məsumanə bir səslə.*)

Ulduz. Ramiz, niyə belə gec gəldin? Bilmirsən ki, yazıq Ulduz sənsiz əzab çəkir?

Ramiz. Əzabımı çəkirsiniz, yoxsa başqaları ilə sevişirsiniz, müəşiqədəsiniz?

Ulduz. Bu nə sözdür (*baxınır, Harisi görür*). Anlamadım, ah! Paşa qızı ikən yolunda quldurlar mağarasına gəlməyə razı olduğum bir

adam, bir xainin sözü ilə məndən şübhə edir! Daim bir əzab, qorxu, məşəqqət içində – bu da son mükafat! Ölüm! Ölüm! Böylə dirilikdən gözəldir!

R a m i z . Söylə, Əbdürrəhmanla haraya getmişdin?

U l d u z . Özün ki, bilirsən, sormaya nə lüzum?

R a m i z . Əbdürrəhmanı sevir misən?

U l d u z . Sevirəm!

R a m i z . Bəs məni? Məni sevir midin?

U l d u z . Bir tərəfli, bir rəngli həyat insanı usandırır. Bir zamanlar səni sevirdim. O qədər sevirdim ki, hətta vəhşilər kimi dağlara, çöllərə düşməyə razı oldum. İndi isə usandım. Ancaq onu sevirəm!

R a m i z . Yetər! Yarəbbi, Ramizin güllələr parçalamayan ürəyini bir qadının sözləri iləmi parçalayacaqsan? Of, qadınlar! Əbdürrəhman...

U l d u z . O müqəssir deyil. Mən onu sevirəm! O isə mənim məhəbbətimi rədd edir.

R a m i z . Bəsdir! Get, sevdiyini də al, istədiyiniz yerə gediniz. Get, artıq mənim gözüme toxunma!

U l d u z . Mən bir mülazimə qulmu yarandım ki, ona itaət edirəm. Səninlə burada oldumsa, onunla da burada olmaq istəyirəm.

R a m i z . Ox, alçaq qadın! Söyləməyə, cəsəret də mi edirsən? (*Qalxır boğazından tutur, əli boşalır, buraxır.*) Ox, Ulduz, Ulduz! Yarəbbi, mənim ki, bütün diriliyim, bütün yaşayışım ona bağlıdır! Haris, apar öldür! Ancaq o vücuda yara vurma!

H a r i s . Ya əmir, zəhər ilə (*kəndinə*). Zəhər əvəzinə bihuşdarı. Məst olurkən və onunla birbaşa vətənim Trablisə! İstədiyim də bu! Gedək!

U l d u z . Ha, ha, ha! Ərlər, ərlər! Ürəyinizdə o qədər saflıq yox ki, bu böhtana qiymət qoysun. Mənim saf məhəbbətimi unudub, küçələrdə gəzinən ərsizlər kimi məhəbbətimi üzümə çıxırırlar! Böylə bir mühidə yaşamaq ölümdən gözəlmi? Haşa! Ölürem. Sevdiyim tərəfindən son mükafat! Gedək, gedək xain! (*Gedirlər.*)

R a m i z . Ah, Ulduz! Məhəbbət deyə bəslədiyim alovlu, yandırıcı hissələrin sonu bumu? Mənim ki, bütün diriliyim sənin üçün idi. Zalım, indi sən ölüməmi getdin? Sus, ey mənim ürəyim, niyə çırpınırsan? Niyə döyünürsən? Niyə inləyirsən? Sənin məhəbbətini təhqir etdilər. Səni sevmirlər! Ey qara divarlar! Niyə gülməyirsiniz? Bədbəxtliyəmi? Yox, yox, ağlayırsınız, Ulduzuma yasını saxlayırsınız? Haris, cəllad,

yırtıcı! Necə də qıyıb o zəif vücudu öldürəcək! O bir zamanlar sevgilə çırpınan ürəkciyi susduracaq! O, isti bədəni soyudacaq! Allah, Allah, mənim ki, bütün varlığım onun üçün idi. Ah, Ulduz, Ulduz! Bu daş-ürəkli kobud insanın əlində ölmək üçünmü məni sevirin? Ulduz! Yox, qoymaram! Bəlkə yeni sevgi onu xoşbəxt edəcək, bu mənə bəsdir! Qoymaram! (*Getmək istəyir, durur.*) Artıq vaxt keçmiş, bitdi. Artıq mənim də qalmağım yersiz! (*İntihar.*) Oh, yararsız, rəzil bir quldur özünü öldürmüş! Ulduz!.. (*Xalid girir.*)

Xalid. Əfəndim, Əhməd Rəhmi gəlmiş. Tofiqi sevdiiylə İstanbuldan yola saldığımı söyləyir. (*Sükut.*) Əfəndim, Əhməd Rəhmi deyir ki, bu gün İtaliya hökuməti hökumətimizə elani-hərb edib. Trablisi işğal etmişlər. İki qarazer bizi xəbərsiz bombardıman etmişlər. Deyir, Trablisdə əsgərimiz az, göndərməyə yol yox, düşmən qüvvətli. Bu gün şəhərdə camaat bərk həyəcəyə imiş.

Ramiz. Tapdım, Xalid! Yoldaşları oyat, yanıma çağır, sözüm var. (*Xalid gedir.*) Gözəl təsadüf, ölüm arayırdım, işte ölüm! Üzərimdə olan çirkin quldur adını silmək, igid bir əsgər kimi düşmənlərlə çarpışıb vətənim üçün ölmək! Pak əsgərə yaxşı bir ölüm arayırdım. Budur istədiyim ölüm. Könüllü gedəcəyəm!

Xalid (*daxil olur*). Gəldilər, əfəndim! (*Yoldaşlar gəlir.*)

Ramiz. Qardaşlar! Özünüz bilirsiniz, mən çoxdan bir əsgərə yaraşmayan bu çirkin quldur adından əzab çəkirdim və çirkin bir ad ilə söylənirdim. Artıq, qardaşlarım, mən bu adı çəkmək istəmirəm! İtaliya hökumətimizə elani-hərb etmiş. Mən səadətlə ölməyin yolunu buldum! Vətən yolunda ölmək kimi böyük bir səadəti mən çoxdan gözləyirdim. Vaxt gəlmiş, mən gedirəm. Qardaşlar, Özünüzə başçı seçin.

Xalid. Əfəndim, vətən yolunda ölməyə mən də gedirəm!

Əbdürrəhman. Trablis sizdən əvvəl mənim vətənimdir. Mən sizdən də əvvəl gedirəm!

Səslər. Mən də gedirəm! Mən də! Mən də gedirəm! Mən də!

Ramiz. Əbdürrəhman! Səndəmi buradasan? Haydı, qardaşlar! Madam ki, hamımız vətən uğrunda ölmək istəyirsiniz, gedək! Əlvida, ey qara divarların arasında, quldur adı altında didilib Ulduzumun qoynunda olduğum üçün bəxtiyar olduğum mağara! Haydı qardaşlar, gedək!

Pərdə düşür

İKİNCİ PƏRDƏ

Benqazi. Zəngin bir ərəb evi. Ulduz və Şəmsə.

Ulduz. Ax, Şəmsə! O zaman mənim bütün varlığım titrəyirdi. Müsibət və əzab məni boğurdu. Bu çirkin adın üzərimə atılması, daha doğrusu, Ramizin buna inanmış kimi görünməsi bir iti xəncər kimi bağrıma yerləşdi. Mən onu təhqir etməyə çalışırdım. İstəyirdim məni öldürsün. Sonradan işi anlayıb pəşman olacağını bilirdim. Günahına görə illər uzununu vicdan əzabı çəkməsini istəyirdim. Əbdürrəhmanı sevirəm deyincə, o... yazıq ıldırım vurmuşlar kimi çırpınıb: “Bəs mən” deyə bağırdı. Şəmsə, bu səs mənim qulağında hələ də cingildəyir! Ox, bu səsdə həm qəzəb, həm də göz yaş duyulurdu.

Şəmsə. Öylə adamın mən ətini didərdim! Fəqət yazıq özünü itiribmiş. Əhvalatı desəydin, yəqin anlardı. Kişilərə hərəmlərinin xəyanət xəbərindən acı bir şey olmaz.

Ulduz. Kim desə, Ramiz bunu etməməli idi. Çünki yolunda nə qədər əzab çəkdiyimi bilirdi. Özümdən çox sevdiyim bir adamdan da böylə bir şey görəndə ölüm istədim. O da öldürmək istədi. Əli varmadı. Məni öldürməyi qardaşıva tapşırırdı. Yazıq son sözündə dayanmayıb, “ancaq o vücuda yara vurma” – dedi. Qardaşın mağaradan çox uzaq, istəkanda bir əcza verdi. Mən zəhər bilib sevgilim tərəfindən son mü kafat – deyə son qətrəsinə qədər içdim. Demə, əcza zəhər deyil, bihuşdarı imiş. Ayılınca özümü onun əsiri və vətənimdən çox uzaqda gördüm ki, axırı buraya gəldik.

Şəmsə. Ulduz, o mənim ögey qardaşımdır. O, qədər qansızdır ki, hiylələrindən şeytan da qurtarmaz. O mənim doğma qardaşımın yerində əmir olmaq üçün onu öldürdü. Sonradan müvəqqəti buradan qaçdı. Mən ondan qardaşımın qanını almaq istəyirəm. Ancaq o qədər xəbisdir ki, fürsət verməyir. Heç bir şey məni onu öldürməkdən daşındıra bilməz. Ancaq səni o qədər sevmişəm ki, azad edərsə, hətta o qandan böylə keçməyə hazırım.

Ulduz. İndi mən tərsliyimdən pəşman olduğum kimi, onun da olduğunu bilirəm. Hələ özünü öldürməsindən qorxuram. Ox, indi düşünürəm, mənəm müqəssir. Mən bədbəxt öz sevgilimi zəhərli ilanlar kimi ürəyimdən sancdım. Ah, bir də Ramizi görsəydim, barı üzr istəməyə...

Ş ə m s ə . Ulduz, mən səni onun əlindən qurtarmağa bütün qüvvəmlə çalışaram. Bunun üçün nə qədər qorxunc yol olsa, hətta onu öldürmək böylə lazım gələrsə, çəkinməərəm. Onsuz da ürəyimdə qardaş dağı... hər halda qorxma! Mən ərəb qızıyam, dediyimi elərəm!

Ulduz. Mənim ki, burada səndən başqa kimsəm yoxdur. Mən hara, İstanbul hara, Benqazi hara! Bir gümanın sənə, bir də əlac olmazsa özümü öldürməkdir!

Ş ə m s ə . Ulduz, ərəb qızları ərələri qədər mətin və igid olarlar! İndi türklərlə italyanlar müharibə etdikləri üçün İstanbuldan buraya bir çox könüllü gəldiyini eşitdim. Sən get, rahat ol. Mən adam göndərüb bəlkə Ramizi tanıyan bir adam tapdırıb xəbər bildim. Ancaq sən çox üzülmə!

Ulduz. Get, bacı! Səni and verirəm Allaha, bəlkə Ramizdən bir xəbər bildirəsən. Ox, ömrümün sonuna qədər sənə qul olaram. Qul, zəncirlənmiş qul! (*Şəmsə gedir.*) Ox, yazıq, bir bacı kimi mənim üçün çalışır. Fəqət o da gücsüz! Ox, Ramiz haradadır? Bir dəqiqə ayrılığma, inciməsinə razı olmadığın Ulduz əzablar içində! Gəl, sevdiyini azad et! (*Ötəki evə keçir, Haris girir.*)

Haris (*oraya diqqətlə baxır*). İzzət paşa... Ulduzun atası... Könüllü... İstanbul quldurları... Əbdürrəhman... Ulduz... Şəmsə... (*İblisanə bir düşüncə ilə kəsmə-kəsmə dinəndən sonra, birdən bir şey bulmuş kimi qəti.*) Burada da qalmaq olmaz! Benqazi qorxuludur. Getməliyəm. (*Əlin çalır, ərəblərdən gəlir. Əmr edir.*) Yoldaşı qalsın, özünü tək buraxın! Artıq bayırdan içəri, içəridən bayıra keçməyi buraxmamalısınız. Yoxsa... Çağır! (*Ərəb dinməz əyilib çıxır.*) Yəqin dayımdan məktub gətirmişlər. (*Şüeyb girib baş endirir.*)

Ş ü e y b . Ya əmir! Cərdən gəlib, dayınız Şeyx İdrisdən məktub gətirmişəm.

Haris. Xoş gəldiniz, oturunuz. Əvvəldən dayımın əmrlərini və orada olan əhvalatdan bir qədər məlumat vermək, sonra istirahətə gərdərsiniz.

Ş ü e y b . Ya əmir! Şeyx İdrisin çoxdan Şeyx Sənusi ilə rəqabətdə olduğunu bilirsiniz. Neçə vaxtdır ki, bizimlə Şeyx Sənusinin arasında hər b gedir. O güclüdür. Ondan xilas olmaq üçün Şeyx İdris italyanlarla əlaqəyə girmiş. İtalyanlar vəd etmişlər ki Trablisi işğal edən kimi hakimiyyəti tamamilə bizə tapşırıb, yalnız ticarət işlərini əllərində saxlasınlar. Şeyx İdris də bütün qüvvəsi və adamları ilə ona köməyə söz vermişdi. Şeyx Sənusi isə bütün qüvvəsini türklərin ixtiyarına vermiş.

Dayınızın da tək bir varisi sizsiniz. Demək, ondan sonra bu qədər böyük bir ölkə sizin üçün qalacaq. Ona görə Şeyx İdris əmr edir ki, Trablisə gedib, oradakı tərəfdarlarınızı toplayıb, İtaliya komandanlığının əmrlərinə əməl edəsiniz. Bu da sizə inanmaq üçün İtaliya komandanlığının öz imzası. Bu da dayınızın məktubudur. Mən də burada sizinlə qalacağam. Fəqət buranın əhvalını və cavabınızı gerek yazıb yoldaşlarıma göndərəm.

H a r i s . Burada türklər sərçə, qaraquş qorxusundan yuvaya təpilən kimi Trablisdən Dərnəyədək² hər yerdən qaçıb buraya, Benqazi divarları arasına sığınblar. Burdan qaçacaq yerləri yoxdur. Qoşunları çox azdır. Gəlməyə yer yoxdur. Bu günlər hər b təriqilə, İstanbuldan buraya bir qədər könüllü gəlmiş: Hətta deyirlər aralarında İstanbul quldurları da var. Bir də Ənvər bəy gəlib Şeyx Süleyman əl-Baraninin təbliğatı sayəsində Şeyx Sənusinin köməyilə, ərəblərdən könüllü toplayır. Ancaq mənə deyiblər ki, silahları yoxdur. Fəqət mən qorxuram yağışdan çıxıb, yağmura düşək. Türklərin əlindən qurtarıb italyanların pəncəsinə keçək!

Ş ü e y b . Xayır, ya əmir! Müahidənamə bağlanıb, hətta italyanlar neçə milyon da pul verirlər. Şeyx İdris deyir ki, ərəb yerləri ərəblərin olmalıdır. Türklərdən, Sənusidən qurtaraq. İtalyanlar dediklərindən qaçsalar, sonra onları da qovmaq çətin deyildir, deyir.

H a r i s (*kağızın birini yerə qoyub, birini oxuyur*). “Əziz və igid bacım oğlu! Bu məktub sənə yetən kimi Trablisə hərəkət et. Oradakı xətti-hərəkətini İtalya komandanlığı ilə danışmışıq. Bu işə gələcəkdə Trablisdə bizim hakimiyyətimizi təmin edir. Cəld ol! Yaz! Məktub yaz ki, bu gün dediklərini eləyəcəyəm” (*Şüeybə*). Özün də hazır dayan, gözlə, gedəcəyik. (*Şüeyb gedir*.) Yaxşı oldu, bu mənhus türklərdən qurtarmaq az şey deyildir. Yox, yox, bura İstanbul deyil ki, türklər hakim olsunlar. Bura Trablisdür. Onu italyanlar alıb, İdrisi hakim edəcəklər. Ondan sonra da Haris hakim olacaq! Haris kimi bir əmirin də Ulduz kimi bir hərəmi olmalıdır. Ulduzun gözəlliyi bütün Afrikada dildən-dilə düşməlidir! Trablisə hərəkət etməliyəm. Ancaq hələlik türklər burada güclüdürlər. Şəhərdən çıxarkən, ələ düşməmək üçün tədbir lazımdır. (*Şəmsə girir*.) Şəmsə niyə gəldin? Bir xəbərmi var? Söylə, Ulduz necədir?

Ş ə m s ə . Haris, neçə vaxtdır mən sənə qardaş deməmişəm. Ancaq bu gün Ulduzun xətiri üçün deyirəm. Qardaş, gəl, sən onu burax, yazıqdır. Saxlasan da sənə bir xəyri olmaz. Ya özünü öldürər və ya da dəli olar.

H a r i s . Şəmsə, mən ki, Ulduza yamanlıq etmədim! Ölümünə əmr verilmişdi, xilas edib gətirdim ki, istərsə, mənə hərəm olsun. Bir günah eləməmişəm ki! (*Özünə.*) Ox, bu qızdan əmin ola bilmirəm!

Ş ə m s ə . Haris, hamısını bilirəm. Bizim ailədə nə eləyib-sənsə, hamısını sənə bağışlayıram. (*Haris diksinir.*) Ancaq o yazığı azad et! Çünki dediyindən o başqasını sevir, onu da sevən var!

H a r i s . Şəmsə, mən də sevirəm! Bəs mən? Bacı, ərəbin ürəyi olmazmı? Mən insan deyiləmmi? Mənim sevməyə haqqım yoxmu?

Ş ə m s ə . Yox!

H a r i s . Niyə? Səbəb? Bu Afrika çöllərində olan vəhşilərə, yırtıcılara, hətta xırda milçəklərə belə, bir-birini sevməyi kimsə mən etmir də! Niyə mənim sevgimə mane olsunlar? Səbəb?

Ş ə m s ə . Ona görə ki, səndən əvvəl onu sevən var!

H a r i s . Şəmsə, bu mənim əlimdə deyil. Ürəyimi parçalayımı? Özümü öldürümmü? Sevirəm, vəssalam!

Ş ə m s ə . Öldür! Özünə yazığın gəliirsə, xalqa yazığın gəlmirmi? Əl çək o yazıqdan! O, onsuz da bədbəxtdir.

H a r i s (*tərəfə*). Ox, xəbis qız, səbr et! Səni də... Şəmsə mən onu gətirdim ki, istərsə mənə hərəm olsun, istəməyirsə getsin! Mane deyiləm.

Ş ə m s ə . Doğrumu deyirsən, Haris? Getməsinə razımsan?

H a r i s . Nə vaxt mən sənə yalan demişəm? Sən ki, istəyirsən böylə olsun, mən nə deyəcəyəm? Minlərlə öylə qızlar üçün, sənin ürəyini sındırmaram.

Ş ə m s ə . Öylə isə, mən bu saat onu İzzət paşaya təslim edim.

H a r i s . Yox, yox! O, İzzət paşanın burada olduğunu bilirmi?

Ş ə m s ə . Yox, gərək ki, bilmir.

H a r i s . Onu İzzət paşaya göstərmək olmaz! O, onun atasıdır. Ulduz ondan xəbərsiz başqasıyla qaçıb. Onu görsə, ətini didim-didim didər. Qalsın, özümüz Ramizin yanına göndərərək.

Ş ə m s ə . Eybi yoxdur. Öylə olsun! Özündən soruşarıq. Hər halda bir-iki gün durub. Artıq, qardaş, səndən çox razıyam.

Ə r ə b (*daxil olur*). Ya əmir! Yaxınlaşan düşməndən şəhəri müdafiə xüsusunda İzzət paşanın odasında şura var. Bütün ərəb əmirilərini çağırmışlar. Sizi də oraya dəvət edirlər.

H a r i s (*düşünür*). Söylə ki, gəlirəm! Şəmsə, Ulduz getmək istərsə, özümüz göndərərək. O, öz xeyrini bilmir. Olmasın ki, əlbəəl düşüb əziyyət çəksin!

Şəmsə. Çox gözəl...

Haris. İndi mən İzzət paşanın evinə gedirəm. Özünə də söylə, gedirsə, sözü mü yoxdur.

Şəmsə. Çox gözəl! (*Haris gedir, fəqət cəld qapıdan burulub gizlənir.*) Yox, bilirəm bu məlunun ürəyində insaf yoxdur. Yerində əmir olmaq üçün, quzu kimi qardaşımı öldürdü. Ancaq bədbəxt qızı mən xilas edəcəyəm! (*Ərəb daxil olur.*)

Ərəb. Xanım, Əbdürrəhman sizi görmək istəyir. (*Gedir.*)

Şəmsə. Cavab gətirmişlər. (*Gedir, Haris çıxır.*)

Haris. Ox, məlun qız! Səni öylə susdurum ki! İlk fürsətdə qardaşımı həmişəlik susduran Haris səni, bir ögey bacını susdura bilməzmi? Məramına yetmək istəyənlərin ürəklərində rəhm olmamalıdır. Olsa idi Məhəmmədi öldürməzdim. Gözəl xasiyyətli bir adam idi. Gecə ikimiz bir otaqda yatarkən, möhkəm barmaqlarımı boğazına yerləşdirib boğdum, öldürdüm! Yerində əmir oldum. Bunun da əlində aciz qalmaram!! O, zənn edir ki, İzzət paşanın yanına getmişəm. Xayır, İzzət paşanın yanına qoy Sənusi getsin. Haris isə... Hər şeyin hazırlanmasını əmr etdim. Trablisə gedəcəyəm. (*Səs gəlir. Gizlənir.*)

Şəmsə (*tələsik çıxır*). Ox, Allah! Nə qədər şadam, Ramiz buradadır! Əbdürrəhmanı gördüm. Ulduz, Ulduz! (*Çağırır, Ulduz girir.*) Ulduz, bacı qorxma!

Ulduz. Nə var?

Şəmsə. Ulduz, Ramiz buradadır! Salamattır, könüllü gəlmiş!

Ulduz. Ah, Ramiz, buradadırmı? Ah, Ramiz. (*Şəmsənin boynunu qucaqlayıb ağlayır.*) Şəmsə, qiyamətə qədər Afrika qulları kimi sənə qulluq edərəm! Şəmsə, bacı, ölürəm! Məni Ramizə yetir. Ah, Şəmsə mənə rəhm elə!

Şəmsə. Ulduz, qorxma! Əbdürrəhman gəlmişdi. Nə qədər də necib simadır. Haris məni aldadıb “buraxaram” deyir. Amma bilirəm yalan deyir. Əbdürrəhmana dedim. Bəlkə o, Ramizi gec tapdı. Harisin hiyləsindən qorxuram. O, indi İzzət paşanın yanına gedib. Bu saat mən də gizlin gedib türk ordugahına xəbər verərəm. Gəlib səni azad edərlər.

Ulduz (*diksinir*). İzzət paşa? Mənim atammı? Ox, eybi yox, qoy məni öldürsünlər, təki bu yırtıcıdan xilas olum! Şəmsə, Allah xatirinə məni Ramizə yetir! Əgər qəbrimdə məzar mələkləri: “Tanrın kimdir?” – sorursa, deyərəm: – Şəmsə! Ah, Şəmsə...

Şəmsə. Qorxma, Ulduz, gedirəm. (*Gedir.*)

Ulduz. Allah, Ramizə bir şey olmasın! Yaxındadır, yəqin indi gələr. Ax, pərvərdigara! Bağrım çatladı! (*Əli köksündə o biri odaya keçir. Haris çıxır.*)

Haris. Ha, ha, ha! Haris öləcəyi günü bilməyir! Get! Sən qərar-gaha yetişincə, Haris Ulduz ilə şəhərdən kənara çıxıb öylə gizlənər ki, Əzrail özü çıraq ilə gəzsə də tapa bilməz! Tələsmə, Şəmsə! Məlun qız, mənimlə çəkişsən? Qəbilənin şübhəsindən qorxuram, tələsmə. İlk fürsətdə səni də... (*Qapıdan dörd ərəb çağırıb qayıdır.*)

Ərəb. Ramiz gəl, gəl. (*Ulduz ildirim kimi bayırda fırladayır.*)

Ulduz. Ah, Ramiz! (*Çabuq Haris Ulduzun boynunu qucub əlindəki süşəni burnuna dirəyir. Ulduz bayılır.*)

Haris. Ha, ha! Gözlə, Ramiz gələcək! (*İşarə edir, ərəblər onu götürürlər.*) Hava qaranlıqlaşmış, görənlər görünməz. Söylədiyim yol ilə şəhərin kənarına, oradan da Rəhmal təpəsinin ətəyilə Trablisə doğru! Haydı! (*Gedirlər. Şəmsə, Ramiz, Əbdürrəhman, Xalid girirlər.*)

Şəmsə. Ulduz! Ulduz! Bəs bu hara getdi? Ulduz! (*Ötəki odaya girir.*)

Ramiz. Allah, görənsən bir də Ulduzun o incə vücudunu, sevimli üzünü görəcəkmişəm! Ox, mən bədbəxt bir iblisin sözlə yazıq Ulduzu təhqir etdim, əzablara saldım. (*Şəmsə çıxır.*)

Şəmsə. Qərribə işdir! Heç bilmirəm, hara itmişlər?

Ramiz. Ox, yenə o vəhşinin hiyləsi!

Xalid. Sən Ulduza hara getdiyini söyləmədinmi? Bəlkə fürsət tapıb qaçmış?

Şəmsə. Mümkün deyil. Qapıda keşikçilər. Bir də mənim haraya getdiyimi bilirdi.

Əbdürrəhman. Yenə o iblisin qanlı gözləri, mənhus heybəti, gözlərimdə xəbis ruhlar kimi kölgələndi. Hər nə edibsə o edibdir. (*Ramiz məbhut durur.*)

Şəmsə (*birdən kağızı bulur*). Anladım, ax məlun! Ulduzu da alıb Trablisə qaçmış!

Xalid. Ax, yazıq Ulduz! Qorxuram o yırtıcı acığından biçərəni öldürsün!

Şəmsə. O canidən hər bir şey gözləmək mümkündür.

Ramiz (*ayılmış kimi*). Eybi yoxdur. Bacı, sizdən çox razıyam ki, bu qədər can yandırdınız. Lazım olursam, hər dəqiqə qulluğunuzda hazırım. Haydı, qardaşlar, gedək! Sən də get, canı! Fəqət əmin ol ki, bulud nə qədər qalın olarsa, tamamilə günəşin işığını pərdələyə bilməz!

İldırım nə qədər uzun çəkərsə, bir saniyədən artıq davam edə bilməz!.. Zəlzələ nə qədər qüvvətli olarsa, bütün dünyanı yıxa bilməz! Hiylə nə qədər qüvvətli olarsa, həmişəlik qalib gələ bilməz! Get, fəqət əmin ol ki, ərvah kimi göyə uçsan, Əzrail kimi Allahın sarayına qədər, səni keçirəcəyəm. Kəsəyən kimi yerə batsan, ildırım kimi komayın duraqlarına qədər səni təqib edəcəyəm! Balıqlar kimi sulara girsən, su pərisi kimi Atlas dənizinin³ ta qaranlıq diblərinə qədər, səni qovub tutacağam və sənə sübut edəcəyəm ki, hiylə və zülm nə qədər qüvvətli olarsa, onlara qarşı iki daha güclü mübariz var ki, həmişə sonda qalib gələr. O da hiyləyə qarşı haqq, zülmə qarşı cəza! Haydı, qardaşlar! (*Gedirlər.*)

PƏRDƏ DÜŞÜR

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Əlmünasirə istehkamu. İzzət paşa, yavəri, Şeyx Sənusi.

İzzət paşa (*davam edir*). İştə haman düvəli-müəzzəmə Revel molağatında İslam ölkələrini bölüb, Misiri İngiltərəyə, Şimali İrani Rusiyaya, Mərakeşi firəncələrə, Yeni bazar sancağını Avstriyaya, hər yeri bir hökumətə vermişlər. O zaman Trablisi də italyanlara düşmüş, İngiltərə, Rusiya, firənglər yerlərini tutmuş kimidirlər. Avstriya tutmağa çalır. Bu da İtaliya.

Sənusi. Öylə... hazırlıqla qarşılammamış işin sonu sıxıntısız olmaz!

İzzət paşa. Bu gün Trablisi 24 saat vaxtda boşaltmaq üçün ultimatum verirlər. Bu qədər az bir vaxt bitməmiş, böylə iki vaporumuzu dənizdə bombardıman edib, həmin günü, üç yüz min əsgər çıxarıb, Trablisi işğal edirlər!

Sənusi. Gücsüz gücsüzlüyünə inanıb otурса, daha gücsüz olmaya bilməz?!

İzzət paşa. Gücsüz çalışırsa, birisinə, ikisinə qarşı çıxar. Yox, bütün dünyaya qarşı... hər tərəfə baxırsan hamının fikri bir! Əzmək, əzmək, əzmək! Mümkün olduqca, fürsət bulduqca, əzmək!

Sənusi. Doğrudu! Böylə olub, böylə də olmalıydı. Böylə davam edərsək, böylə də olacaqdır!

İzzət paşa. Əvət, başqa cür ola bilməz. Qaranlıq günəşə tabe olmayınca, gecə də olacaq, gündüz də! Ya həqiqət silaha, ya silah

həmişəlik həqiqətə tabe olmayınca, güclü gücsüzü əzməyə, gücsüz də mübarizəyə çarpınacaqdır. Fəqət, dərd bu ki, düşmən bir deyil! Bir tərəfdən Avropa vəhşiləri, bir tərəfdən də özümüz! Odur, Şeyx İdris öz adamlarıyla italyanlara kömək edir. Hankısı ilə mübarizə etməli? Gördünüz mü, o gün şurada mən: “Şəhəri təslimdən başqa çarəmiz yoxdur” – deyərkən, Ənvər nitqində məni məzəmmət edib, topladığı üç-dörd min silahsız, nizamsız könüllü ilə, şəhəri müdafiə edəcəyini söyləyirdi. Fəqət bundan bir şey çıxacaqmı?

S ə n u s i . Doğrudan da! O, gəncsə də, mənim nəzərimi cəlb etdi. Ona görə də öz ərəblərimi onun ixtiyarına verdim. Sözlərində bir mətanət, bir cəsarət cingildəyirdi.

İ z z ə t p a ş a . Ənvər, demək olar ki, canlanmış bir cəsarətdir. Oduqca mətin və igiddir.

S ə n u s i . Hər halda, onun tək cəsarəti az xeyir verməz.

İ z z ə t p a ş a . Doğrudur, Ənvər igiddir, cəsarətlidir, fəqət qanı çox coşqundur. Heç olmasa silahımız olaydı. Çalışmasından xeyir çıxacaqmı, yoxmu? (*Xalid girir.*)

X a l i d (*təlasik keçərkən paşanı görüb hürkür*). Bağışlayın, paşam!

İ z z ə t p a ş a . Nəreyə? Nə olmuş?

X a l i d . Paşam, komandamızla Trablisə tərəf gedirdik. Düşmən Dərnəyə doğru silah aparırdı. Biz az idik. Komandanımız əmr etdi, düşmən üzərinə atılıb, onları qaçırdıq. Silahları: neçə min tüfəng, güllə, top, metralyoz aldığımız!

S ə n u s i . Yəqin, İdrisin ərəbləri üçün göndərilmiş?

İ z z ə t p a ş a . Ehtimal ki! Siz oraya niyə gedirdiniz? Hansı bölük-dənsən? Nizamilərdənmisən?

X a l i d . Könüllülərdənəm, paşam! Bizim bölüyümüz yoxdur. Biz ayrı bir dəstəyik. (*Daldan.*)

Ə n v ə r . Nə olursa olsun, kim olursa olsun, kimsə yerindən tərpənməyəcəkdir.

S ə n u s i . Gələn Ənvər deyilmi?

İ z z ə t p a ş a . Odur!

Ə n v ə r . Onlar gedə bilirlər! Biz onlara zəncirlə sarılmadıq. Haydı, nə dedimsən! (*Girərək, arxasına.*) Hər kəs olduğu yerdə. Paşam, ağırlıqları yükləyirlər!

İ z z ə t p a ş a . Mən əmr etmədim, istəmədim!

Ə n v ə r (*Xalidə*). Gəlmədimi?

Xalid. Mən hələ getmədim.

Ənvər. Get, onu yanına göndər. (*Xalid gedir.*) Heç olmazsa paşam, vaxtından əvvəl qərarınızı bilsəydik!

İzzət paşa. Son raportu bəklilyoram. Fəqət hər halda əhvalın dəyişəcəyi qeyri-mümkündür.

Yavər. Paşam, raport gəlmiş, zabitlər toplanmış, şurayı-hərb zati-alilərini bəklilyor.

İzzət paşa. İndicə son raporta baxacağım. Fəqət hər halda qala biləcəyimiz çox şübhəlidir.

Ənvər. Arada tərəddüd varsa, qalmaqdan da bir xeyir yox!

İzzət paşa. Ənvər, oğlum! Siz çox sərtsiniz. Bir dəfə diqqətlə vəziyyəti elə ölçərsiniz, yüzə beş yüz çəkilmək məcburiyyəti hasil olur. Biz ölümdən qorxmırıq. Fəqət nəticəsiz qırılmadan nə fayda? (*Ramiz tələsik girir, paşanı görür. İzzət paşa da onu görür. İkisi də bir an mü-təəssir olurlar. Ramiz dönür.*)

İzzət paşa. Dur, nərəyə? Sən buradamısan? Bəs o? (*Sükut.*) Eşidirmisən, bəs o?

Ramiz. Eşidirəm! O, sizin inadlarınızın alovlarında! O, sizin rüt-bələrinizin, medallarınızın cəhənnəmləri arasında!

İzzət paşa. Öyləmi? Təqib et, mən!

Ramiz. Lüzum yox!

İzzət paşa (*yavərə*). Çadırıma salınacaq!

Ramiz. Mən deyil, mənim cansız cəsədim!

Ənvər. Paşam, mən onu sizə təqdim edərəm.

İzzət paşa. Şuraya gedəcək, gəliniz.

Ənvər. Son qərarınıza müntəzirim, paşam! (*İzzət paşa, yavər gedirlər.*) Ramiz, paşaya bir şeymi elədin?

Ramiz. Ox, bəyim mən eləmədim. O özü. O, məndən qızını tələb edir. Amma o Ulduzu apardılar, təqib etdim. Onda da silahlara rast oldum. Onu tapmadım. Onu apardılar! Kim bilir nərəyə? Ox, bəyim, kimə nə cavab verim? Onamı və ürəyiməmi? Üzərimə aldığım vəzifəyəmi?

Ənvər. Yetər, qorxma! Burada xüsusiyyətə kimsə fəda edilə bilməz. Əsgər ancaq əsgərlik zamanı etdiklərinə məsul ola bilər. Sən Trablisə getmək istərkən, əhvalı mənə söylədilər. İzzət paşa ilə mən özüm danışaram.

Ramiz. O mənə bir dəfə öldürdü! Bundan sonra da öldürəcək olursa, ancaq bir ölüni öldürəcəkdir ki, onun da heç qorxusu yox! Ox,

niyə mən onunla rast oldum, Allah, bütün Afrika qana boyanarkən, mənə yazığınızı gəlir?

Ənvər. Bunların vaxtı gəlmədi. Hələ məsələ böyük bir millətin şərəf və namusu üzərində fırlanır. İzzət paşa şəhəri təslim etmək istəyir. O, xain deyil, fəqət qorxaqdır. Sənusunin ərəblərinə silahlar paylanmış. Yoldaşlarını hazırla, əsgərlər çəkilərsə, şəhəri biz müdafiə edəcəyik. Son nəfəsimizə qədər!

Ramiz. Bəyim, son nəfəsimiz azdır! Mən istərdim düşmən adlanmış, vücudum üzərindən atılarkən, bədənimin alovu da bir neçə düşməni yandırсын!

Ənvər. Haydı, hazırlaş! İzzət paşa gəlirkən, mənə söyləyiniz. Mən çadırda bir qədər düşünmək istəyirəm.

Ramiz. Mənim yoldaşlarım indi deyil, hər dəqiqə ölümə hazırdılar.

Ənvər. Öylə isə gedək. Yaşamaq, ölmək üçündür, ölüm yaşamaq üçün! (*Gedirlər. Haris, Şüeyb, bir ərəb çıxırlar.*)

Haris (*Şüeybə*). Bu daha gözəl! O, yatmağa getdi. Bomba hazır! Çadırdan içəriyə atar, həməni öteki ərəblərə qoşularsan. Səni ki, burada kimsə tanımayı. Artıq hava da qaranlıqlaşmış.

Şüeyb. Ya əmir! Biz ərəblər hər bir işdə sadə hərəkət etməyə öyrəndik. Bu isə mənə çox çətin gəlir. Ənvəri, o cür qəhrəman bir adamı öldürmək?!

Haris. Şüeyb, mənim də əlim onun üçün soyumuş! Mən də istərəm düşmənlə üzbəüz durub, açıq çarpışaraq, məğlub edəsən. Fəqət italyanlar bilirlər ki, İzzət paşa şəhəri saxlamaz. Şəhər altında müharibə olursa, ancaq Ənvər edəcəkdir. Onda da qüvvəsizlikdən bir şey edə bilməyəcəksə də, fəqət əvvəlcə onu öldürməklə, minlərlə əsgərlərini ölümdən qurtarmaq istəyirlər. Dayım onların əmrlərini dinləməyi buyurmuş. Burada çətinlik də yox. Odur çadır! Yəqin yatmış.

Şüeyb. Hər nə isə ürəyim gəlir.

Haris. Şüeyb, dəli olma! Ənvər, Türkiyədə Ənvərdir. Ərəbistanda isə heç bir şey deyil! (*Ramiz, Əbdürrəhman çıxırlar.*)

Əbdürrəhman. Bunlar kimdir?

Ramiz. Dur, bu Haris deyilmidir? (*Baxırlar.*)

Haris. İnsan da hər bir şeydən qorxarmı? Cəsur ol, Şüeyb!

Şüeyb. Ya əmir, sizə də cəsur olmaq lazım. Siz niyə qorxub getməyirsiniz?

Haris. Yox, mən qorxmuram. Ancaq getməsi üçün, böylə etməyim lazımdır.

Əbdürrəhman. Odur, yenə o məlun!

Ramiz. Odur, gizlən! (*Gizlənilər.*)

Haris. Şüeyb, yenə durdun? Münkər edəcək yer deyildir. Bax, orada kimsə yoxdur...

Şüeyb. Gedək, ancaq siz də yaxında durun.

Haris. Onu söyləmək artıqdır. Bir şey olursa, köməyə gələcəyəm!

Şüeyb. Artıq yetər! Gedək, madam ki, söz verdim... Gedək! yalnız kömək olarsa...

Haris. Ondan qorxma! Bir şey olursa, bu Əlmünasirə istehkamından kölgəm də görünməz. Əcinnə kimi ya göyə uçaram, ya quldurların altına soxularam. Qorxma, Şüeyb, gedək. (*Gedirlər. Ramiz, Əbdürrəhman çıxırlar.*)

Ramiz. Ox, bu məlun nələr etməyə müstəid deyildir!

Əbdürrəhman. Adı xəyanət olan hər bir şeyə, ancaq düzlükdən başqa...

Ramiz (*yaxınlaşır*). Ox, məlun! Xəyanətdə qarşısında bir cəza verim ki! Gedək! (*Gedirlər. Bir azdan sonra çıxırtı qopur, Şüeyb Əbdürrəhmanın əlində, Haris Ramizin əlində gəlirlər.*)

Haris. Ya əmir, bağışlayın!

Ramiz. Məlun canı! Bundan da alçaq bir şey tapmadınmı?

Haris. Bağışlayın, ya əmir!

Əbdürrəhman (*Şüeybə*). Əməlinizə qarşı mükafat alacaqsınız, deyilmi? Xəyanətin nə cür mükafatı olacağını yəqin bilmirdiniz? Mən sizə öyrədərəm! İştə mükafat. (*Bıçağı döşünə sancır.*)

Şüeyb. Məndə təqsir yoxdur onda, ya əmir! (*Yıxılır ölür.*)

Haris. Ya əmir, bağışlayın!

Ramiz. Məlun! Partladacağın bombanın Türkiyənin qəlbəhəndə partlayacağını bilmirdinmi? Ox, sənin bütün varlığın, bütün canın xəyanətdən mürəkkəbdir. Əllərə toxunacaq bir giləsinə böylə, bütün Atlas dənizinin suyu ilə yumaq olmaz!

Haris. Bağışlayın ya əmir, bilmədim. Bir də and olsun.

Ramiz. Yetər! Anda lüzum yox! Tanıyıram səni. Ox, əllərimə yaxıgım gəlir. Bu qədər xəbis bir iblisin qanı ilə, onları boyamaq istəmirəm.

Əbdürrəhman. Ya əmir, mən bu vəzifəni yaxşı bacarıram. Siz Atlas dənizi ilə yuya bilməyəcəyiniz o çirkin ləkəni mən bir kəlmə cəza sözü ilə təmizləyəm! Mənə həvalə edin çəkilin.

Ramiz. Haydı, Əbdürrəhman! (*Əbdürrəhman yaxınlaşarkən.*)

Haris. Ya əmir, bəs Ulduz! Məni öldürsəniz bəs Ulduz?

R a m i z . Dur, dur! Ox iblis. Zəhərli xəncərini ürəyimin incə nöqtəsindən sancdın. Ox, xain, niyə onu mənim yadıma saldın? Allah, sınırlərim sarsıldı! Ulduz! Söylə cani, Ulduz nərədə? Söylə!

H a r i s . Ya əmir, məni öldürsəniz Ulduz da ölü deməkdir! Mən onu Trablisə göndərdim. Mənsiz ya onu öldürərlər, ya kimsəyə təslim etməzlər. Heç kəs də tapmaz.

Ə b d ü r r ə h m a n . Sözlərinin bir kəlməsinə inanırsam, ona xəbis deyilən qədər mənə ağılsız deyilsin!

R a m i z . Murdar, qanlı yırtıcı! Niyə o zərif vücudu bu qədər əzab-lara salıb incidirsən? Səndə insan ürəyi oxmu?

H a r i s . Ya əmir, bu dəfə də məni bağışlayın, mən onu özüm sizə təslim edirəm.

Ə b d ü r r ə h m a n . Məlun, gec-tez bu bıçaq sənin məlun ürəyinə sancılacaqdır.

H a r i s . Ya əmir, müqəssirəm, günahlarımı yaxşıılıqla yuyaram. Bağışlayın məni.

R a m i z . Əbdürrəhman, burax! Xain, ona atacağın bombanı ürəyimdə partlatdın! Ulduz! Əbdürrəhman, bu xaini tapşır hələlik saxlasınlar.

Ə b d ü r r ə h m a n . Gedək, xain! Fəqət sevinmə, sənin vücudun öylə yığılmış ki, gələcəkdə ancaq özündən günah, özgədən cəza gözləyə bilərsən. Gedək!

H a r i s . Təşəkkür edirəm, ya əmir! Andıma əməl edəcəyimə bir də and içirəm! (*Gedirlər.*)

R a m i z . Allah, bu əcinnəmidir, əzrailmidir mənə təsadüf etdirdin? Ox, bu qədər qansız, ürəksiz bir xəbisin əlində mənim yazıq Ulduzum... (*Ənvər girir.*)

Ə n v ə r . Nə səsdir?

R a m i z . Heç bəyim əhəmiyyətsiz şeylər.

Ə n v ə r . Hərbi şüranın qərarı bilindi. Çəkiləcəklər. Mənim qərarım da müəyyəndir. Qalacağam! Mənimlə qalacaqmısan?

R a m i z . Mən sizinlə qalmağa gəlmədim. Mən hərbə gəldim! Hərb burada olacaqsa, mən də burada olacağam!

Ə n v ə r . Əmr et, könüllülərdən bir nəfər yerindən tərpənməsin! Odur, İzzət paşa gəlir. O çəkiləcək, fəqət mən! Mən Benqazidə ikən ya Benqazi Türkiyədə qalacaq, ya İtaliya musiqiçiləri şadyanalıq marşı ilə meyitimiz üzərindən keçib Benqaziyə girəcəklər! Ramiz, durma!

R a m i z . Ox, o yenə gəlir! (*Gedir. İzzət paşa, yavər gəlir.*)

İ z z ə t p a ş a . Ənvər, hazırlan geriye gedəcəyik.

Ə n v ər. Uğur olsun, paşam! Yaxşı yol!

İ z z ət p a ş a. Siz getməyəcəksiniz?

Ə n v ər. Bir qarış da olsa!

İ z z ət p a ş a. Vəziyyəti ölçürmüsünüz? Yüz əlli min hücum a hazır, müntəzəm düşməyə qarşı on min yarı silahlı əsgəri qırğınamı verəcəyik? Mən bunların hər bir kəsi üçün məsulam!

Ə n v ər. Çəkilə bilərsiniz!

İ z z ət p a ş a. Sən də...

Ə n v ər. Əcəba? nəyəyə? Bundan o yana da bir yer varmı? Atlas dənizinəmi töküləcəyik, göylərəmi uçacağıq, yerlərəmi girəcəyik? Rəzil qorxaqlar kimi boynu çiyində İstanbula qaçmaqdan, bir əsgər kimi Benqazi qumları altında gizlənmək daha gözəl deyilməz?

İ z z ət p a ş a. Ölmək olar, fəqət nəticə verməz. Ərəbsiz Ərəbistana çoxmu lüzum görülür?

Ə n v ər. Türkiyəyə Ərəbistan ərəbi də gərək deyildir. Yalnız Türk əsgərinin namusunun tapdalanmaması gərəkdir!

İ z z ət p a ş a. Mən əsgərlərimin qırılmasına yol verə bilmərəm.

Ə n v ər. Nəyəyə çəkiləcəksiniz? Baxınız, arxada sonu, ucu görünməyən dəniz dalğaları. Çəkiləcək bir yer varmı?

İ z z ət p a ş a. Məncə, çəkilib əsgərləri diri saxlamaq şərt ilə mütarikə etməliyik.

Ə n v ər. Məncə öylə deyil. Dayanıb hamımız ölmək şərt ilə Benqazini müdafiə etməliyik. Yolunuz varsa, siz çəkilə bilərsiniz. (*Gedirlər.*)

X a l i d. Hücum var! Düşmənlər soldan altıncı təpəyə hücum edirlər. (*Gedir.*)

Bir nəfər z a b i t. Paşam, hücum var! Düşməni mərkəzdən hərəkət edir!

İ z z ət p a ş a. Artıq ricət nizamsız qaçqına çevrilə bilər. Hücum vaxtından əvvəl oldu. İstər-istəməz müdafiə etməliyik. Qərargahdayam. (*Gedir.*)

Ə n v ər. Paşam, indi gedə bilərsiniz! Biz isə, ya İtaliya əsgərləri qadın çəkmələrini ürəyimizə basıb – yaşasın İtaliya və ya türk əsgərləri sərt ayaqlarını yerə çırpıb, əsgəri səslərilə bağıracaqlar – “Yaşasın hilal!”. (*Dağ üzərinə atılır.*) Haydı qardaşlar, qorxmayın! (*Toplar saqqıldayır.*)

X a l i d. Bəyim, sol cinah davam edə bilməyir.

Ə n v ər. Bir nəfər insan diri ikən yerindən tərpənməməlidir! Haydı! (*Xalid g edir.*) Qorxmayın, qardaşlarım! (*Toplar atılır.*) Ox, sol cinahdan hücum çox müdhişdir. Söyləyin, İzzət paşa əsgərləri sağ cinahdan

hücum etməlidirlər. (*Komandalar, toplar, matralyozlar.*) Ox, sol cinah dayanmayı! (*Ramiz girir.*) Bir adam geri atılarsa, bütün xətti-hərb pozulacaq. Ramiz, hər b ölümü bacaranlardan qorxar! Adamlarını al, sol cinah üzərinə müdafiə üçün deyil, əks hücumlar ilə, ildırım kimi düşmən xəttini yarıb, arxaya keçməlisən! Hərb taleyinin gözü, ancaq bu nöqtədə və səndədir.

R a m i z . Əmin olunuz, bəyim! Ölümə qarşı əsgər kimi, düşməne doğru əzrail kimi gedirəm! Ölməzsəm, yalnız hər b xəttini deyil, düşmənin bağrını yarıb irəli yürüyəcəyəm!

Ə n v ə r . Haydı, qardaşım! Sol cinah davam etməyir. (*Gedir toplar atılır.*) Qorxmayın, qardaşlarım! (*Komandalar, toplar.*) Atın, atın! Ey mədəniyyət adı altında bütün dünyanı qara qüvvələrə tabe etmək istəyən əjdahalar, atın! O qara zəncirlərin altında ağ çöhrəli qara vicdanlı Qərb dayanmışsa, sənin də ardında zəngin çöhrəli, parlaq ürəkli gələcək, Şərq dayanmışdır! Haydı, atın! Sizdən zülm, bizdən mükafat! Ox, mərkəzdən birinci istehkamlar parçalandı. Əsgər davam edə bilməyir. Qorxmayın, qardaşlarım. Bir qədər də davam etsəniz, Ramiz soldan hücum xəttini yaracaq. Qorxmayın, qardaşlarım! Mərkəz üzüldü! Ox, toplar düzgün nişan almış, əsgər dönür. Partlayış! O qaranlıq dumanlar hilalın sərt işıqlarını pərdələyə bilməzlər! Aman Allah, əsgər pozuldu. (*Qılınclı çəkib yürür.*) Qorxmayın, qardaşlar! İrəliyə! (*Toplar, səs-küy, çığırış-bağırış. Haris və ərəb daxil olurlar.*)

H a r i s . Sən harada idin?

Ə r ə b . Məni üzdümlər, yıxıldım. Ölmüş bilib getdilər. Səni götürəndə mən gördüm. Qorxudan tərənməyirdim. Sonra o hərbin gurultusundan qızıb səni bağladı, tufəngi alıb irəliyə yürüdü. Mən də kimsə olmadığını görüb gəldim səni açdım.

H a r i s . Kimsə yoxdur. Gəl, durma yoxsa yenidən... (*Gedirlər. Ənvər yaralı, Şəmsə və Xalid gəlirlər.*)

Ə n v ə r . Yaradan qorxum yox. Düşmən qaçdı, mənə o bəsdir! Çıxarın məni oraya, hərbi seyr etmək istəyirəm.

X a l i d . Bəyim, əsgər üz çevirmişdir. Sizi görüb ürəkləndilər! Bir də Ramiz düşmənin arxasına keçib, topları susdurdu.

Ə n v ə r . Ramiz süngüsünü düşmənin ciyərgahına deyil, hər b allahının gözünə sapladı! Çıxarın məni oraya. (*Çıxarırlar.*)

R a m i z (*girir*). Bəy əfəndim, düşmən toplarını, silahlarını qoyub qaçdı! Ox, bəyim yaralandınız mı?

Ə n v ər . Ramiz, sənın igıdılyın mənə yaramı unıtdırdu. Gəl, qardaş, üzündən öpüm! Düşmən göz açmağa fürsət tapmamalıdı. Düşməni təqib ilə Dərnəyə doğru yürüş ediləcəkdir!

Ş ə m s ə . Əbdürrəhman sizlə gəlmədimi?

R a m i z . Qanlı qiyamətlər içində çarpışan gördüm. Ox, bəyim, dəmir vücudunuzu elə görməkdənsə, daha doğrusu, Türkiyə bağrında xəncərlər görməkdənsə, göz bəbəklerimdə şrapnellər partlayaydı!

Ə n v ər . Ramiz! (*Göyü göstərir.*) Bax, görürsənmi? Bu hilal həmin düşmən toplarının dumanları altından tutqun, məhzun bir halda mənə baxıb, sanki ağlayırdı. İndi isə aydınlaşmış, şəfəqlərinin yüngül nəfəsilə, sanki yaralarını öpüb gülümsəyir. Dəmin çox alçaqda ağlayırdı, indi isə yüksəklərə qalxıb gülümsəyir! Ramiz, dünya üzərində bir nəfər belə türk qalırsa, onu dəminki hala düşməyə buraxmayıb, süngüsü əlində, bombalar, şrapnellər, qiyamətlər arasından qışqırmalıdır: Yüksəl, hilalim, yüksəl!

Pərdə düşür

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Trablís altında bitərəf bir xətt. Şəmsə və Əbdürrəhman.

Ə b d ü r r ə h m a n . Benqazi altında Ənvərə sui-qəsd edərkən, biz onu tutduq. Fırsət tapıb qaçdı. Oradan Dərnəyə hücum etdik, aldıq, sonra Trablísə yürüş edərkən, Ramiz həmin Şeyx Salehə hərəkət planı yetirmək, həm də Ulduzdan bir xəbər bilmək üçün, Trablísə göndərildi. Daha doğrusu, özü getdi. Çünki bizə bir xəbər gəlmişdir ki, yazıq Ulduzu öldürüblər. İndi neçə vaxtdır ki, nə Ulduzdan bir xəbər var, nə Ramizdən, nə də o yırtıcıdan. Nə öldü xəbərləri var, nə qaldı.

Ş ə m s ə . Mən Ulduzun ölüm xəbərini yenə Haris məlunun bir hiyləsi zənn edirəm. Amma, ola bilər. Ondan hər şey gözləmək mümkündür! İndi mən gedirəm. Şeyx Salehi görüb vəzifəmi qurtarandan sonra onları axtaracağam.

Ə b d ü r r ə h m a n . Şəmsə, ərəb qadınlardan düzəltdiyiniz könüllü dəstəsi ta Benqazi müharibəsindən bu günə kimi böyük igidliklər göstərmişdir. Xüsusən, siz özünüz neçə aydır ki, müharibə edirsiniz. Adı bir əsgərdən İzzət paşaya kimi əvvəlcə Ənvər, sonra Ramiz, ondan sonra sizi tərif edirlər. Bu igidliyiniz üçün hər kəs sizi sevır! Bu vəzifə

isə hər şeydən ağırdır. Mənə tapşırımlar ki, mümkün olursa, mən də sizinlə gedim.

Ş ə m s ə . Mənə kimsə “Gəl Trablisə get” demədi. Mən özüm yalvarıb bu vəzifəni istədim. Bu yolun qorxulu olduğunu bilirəm. Xüsusən, Haris hələ Benqazidən əlimdən acıqlıdır. Orada atamın tərəfdarlarının qorxusundan mənə əl vura bilməzdi. İndi məni görsə, yəqin bir şey eylər. Ancaq bu saat da öləcəyimi bilsəm, yenə gedərəm! Çünki söz bir, Allah bir! Əgər o məni öldürə bilməsə, mən qardaşımın, Ramizin, Ulduzun intiqamını ondan alacağam. Gedirəm! Ya ona verən Allah, ya mənə.

Ə b d ü r r ə h m a n . Şəmsə! Bu mənhus divarlar altında iki dəfə hücumumuz qırıldı. Nə isə bu divarlar arasına düşmənin içinə sizi tək buraxmağa qorxuram. Qoyun mən də gedim.

Ş ə m s ə . Əbdürrəhman, Allah alınımıza nə yazıbsa, o da olacaq. Tutulsam, Haris üçün düşmənin imzasıyla gəlmiş kağız məndədir. Harisin bacısıyam – deyib, onu versəm məni buraxarlar. Ancaq səni görsələr, şübhələnenlər. Fəqət təkliddə nə olacaqsansa, olsun, qorxmuram. İslam yolunda kafirlərlə də çarpışmaqdan qorxuramsa, nəyə gerek olacağam!

Ə b d ü r r ə h m a n . Ox, Şəmsə! Kimin tək getməsinə razı oluramsa, sizin tək getməyinizə razı ola bilmərəm.

Ş ə m s ə . Niyə!

Ə b d ü r r ə h m a n . Ox, niyə? Deyə bilmərəm, dilim söz tutmur. Allah, nə qədər çətin imiş bir ürəyin hissini olduğu kimi o birinə bildirmək... heç...

Ş ə m s ə . Artıq gedirəm.

Ə b d ü r r ə h m a n . Gediniz, ancaq ürəyimdə bir çox şeylər vardı, sizə demək istəyirdim. Ox, cəsarət etmərəm. Gediniz, fəqət yalnız olmayıb məhzun bir ürəyin də sizinlə olduğunu unutmayın!

Ş ə m s ə . Əbdürrəhman, gedirəm. Ancaq Allaha yalvarıram ki, bir də məni sizinlə görüşdürsün. Həm də qalib və müzəffər olaraq. Bir də sizi görmək istərdim!

Ə b d ü r r ə h m a n . Aman Allah, o da məni sevirmi?

Ş ə m s ə . Əbdürrəhman, sonra...

Ə b d ü r r ə h m a n . Ox, Şəmsə, get! Ancaq ürəyim. Ancaq ürəyimi yenə sizə deyə bilmirəm.

Ş ə m s ə . Əbdürrəhman, məni bəyəndiyinizimi söyləmək istəyirsiniz, deyilmi?

Ə b d ü r r ə h m a n . Ox, Şəmsə, bəyəndiyimi deyil, səni bütün varlığım ilə sevdiyimi...

Şəmsə. Mən bunu Trablisdən göürdüm, bilirəm! Artıq, Allah amanında! (*Gedir.*)

Əbdürrəhmən. Ox, aslan kimi igid, pələng kimi sərt, ərlər qədər mətin, fəqət yenə dilbər, yenə sevimli! (*Gedir. Qarşı tərəfdə Haris.*)

Cin n e r. Haris, necə bilirsiniz, şəhərə daxil ola bilərlərmi?

Haris. Sormağa ehtiyacmı var? Qiyaməti Allahdan qabaq türklər paylasalar belə, yenə qırılacaqlar.

Cin n e r. Siz hələ gözləyin. İki dəfə məğlub olmuşlar, bu dəfə də olacaqlar. Amma bu dəfə taqətdən düşüb, silahlarını yerə tökəcəklər. O zaman aldıkları yerləri birər-birər yenidən təslim edəcəklər. Biz hər bir cəhətdən hazırıq. Əsgər lüzumdan çox qazmalarda, gəmilər yerində, birinci komandada türklərin üzərinə qurşun güllə deyil, cəhənnəm odu yağacaqdır. Hələ gözləyən iki yüz minə qədər əsgərdir.

Haris. Türklərdən mən heç qorxmayıram. Cəmi iyirmi min əsgərləri vardır. Onun da çoxu yollarda, müharibələrdə qırılıbdır. Sonradan onlara qoşulan bəzi ərəb əmirlərinin qüvvəsi ilə yenə iyirmi min ancaq ola bilərlər.

Cin n e r. Hər halda, qüvvələrini ehtimal ki, o tutulmuş əsir bilər.

Haris. Fəqət onu mənə təslim edəcəksiniz, deyilmi?

Cin n e r. Siz göstərdiniz, tutduq. Cəzasın sizə həvalə olunmasını istəyirsiniz, niyə verməyək? Demişəm gətirsinlər. Burada dindirəcəyəm. Bəlkə şəhərdən hücum edilənə qədər, burada qaldım. Hər halda, sonra sizə təslim edərəm. Nə edəcəksiniz, özünüz bilərsiniz.

Haris. O, olduqca məlun bir adamdır. O, olmasaydı Benqazidə Ənvər öldürülmüşdü, bu qədər müharibə və məğlubiyətlərimiz olmazdı. İzzət nə edəcəydi? Hərbi aparən Ənvərdir. Orada cəbhə xəttini yarıb arxamıza keçən və toplarımızı susduran da odur. Mən onun sevgilisini qaçırılmışam. O mənim qanıma susayır. Bəlkə də buraya ardımca gəlmişdir. Fəqət mən ondan qabaq, onu öz sevgilisinin qabağında öldürmək istəyirəm.

Cin n e r. Bumudur, dediniz? O quldur dedikləri bumudur?

Haris. Budur! Nə qədər xəbisdir! Siz onu tanısaydınız!

Cin n e r. Buraya da topxana susdurmağa gəlibdir? Siz ki, onu cəzasız buraxmazsınız.

Haris. Bir dəqiqə də olsa aman vermərəm. Onun şəridən xilas olmaq üçün mən hər şeyə hazırım. (*Kənara.*) Öz dililə Ulduzu təhqir etdirəcəyəm. Ulduz əvvəl də ondan şübhəliydi. Sonra onun ölümünü görüb, istər-istəməz məni tutacaq. (*Bərkdən.*) Narahat olmayın, mən

onunla elə cəlladanə rəftar edim ki, mən ona öylə əzablar törədim ki, nə yəhudilər İsayə, nə Firon Musaya, nə də Şəddad ibn Hərqə təbə-ələrinə eyləmiş olsunlar! Siz əmin olun!

C i n n e r . Odur, gətirilər. Amma hərif nə qədər məğrurdur! Lakin azacıq təpinərsənsə, ayaqlarına yıxılacaq.

H a r i s . Gəlirmi? Aha, mən bir qədər gizlənim. Siz onu dindirəcəksiniz, deyilmi?

C i n n e r . Dindirib sözünü alandan sonra, təslim edərəm.

H a r i s . Çox gözəl! Mən gizlənim. (*Gizlənir. Ramizi qolubağlı gətirilər.*)

C i n n e r . Nə qədər də sərt, nə qədər də qəhrəmanlara yaraşar siması var! (*Ramiz gəlir.*) Sən türkmüsən?

R a m i z . Əvət!

C i n n e r . Suallarına düz-doğru cavab verərsən? Doğru söylərsənsə, azad edərəm.

R a m i z . Mən bir əsgərəm.

C i n n e r . Nə demək istəyirsən?

R a m i z . Demək istəyirəm ki, mən bir türk əsgəriyəm. Türk əsgəri ölür, yalan danışmaz!

C i n n e r . Ha, ha! Türk xırzıslarına bu qədər nəzakət isnadından vicdanınız sıxılmayırmı?

R a m i z . Oh, canavar! Millətimin şərəfinə, gözlərimin bəbəklərinə təhqir çırpırlar da, cavaba müqəddir deyiləm. Mən rica edirəm, mənə sən deyil, siz kəlməsi ilə müraciət edəsiniz!

C i n n e r . Niyə? Sən kəlməsini özünə təhqirmi zənn edirsən?

R a m i z . İnsan görməyənlərə, insanla nə cür rəftar olmasını öyrətməyi özümə vəzifə bilirəm!

C i n n e r . Mənəmmi ədəbsiz!

R a m i z . Xeyir, sənin mühitin!

C i n n e r . Sus! Sən necə tərbiyəli olduğunu, içəri girib salam vermədiyindən və rütbədə səndən böyük bir adamı “siz” işlətməyə məcbur və təhqir etməyə çalışmağından gördüm!

R a m i z . Qolum açıq olsaydı, salam verərdim. Təhqir etməsəydin, təhqir olunmaz idin!

C i n n e r . Qolun açıq idi, əsgəri yumruqla vurub qaçmaq istəmişdin. Hər halda, bunları sonra danışarıq. Hələlik söylə, türk ordusu neçə mindir? Onlara deməmişənsə, bir türk əsgəri kimi mənə söylə?

R a m i z . Bilmirəm.

C i n n e r . Niyə?

R a m i z . Çünk i m  n onlardan  oxdan ayr ılm ı ş am .
C i n n e r . T  rkl  r D  rn  ni alanda orada idinmi?
R a m i z . Orada idim! O vaxt da ayr ıld ım .
C i n n e r . N  r  y   getdin?
R a m i z . Trablis   g  ldim .
C i n n e r . Niy   g  ldin?
R a m i z . Mill  timin, v  t  nimin xeyrin  , d  ş m  nl  r   qarş ı  alı ş mağ a!
C i n n e r . N   yollarla  alı ş ı rd ın v    alı ş acaqd ın?
R a m i z . Orası h  rb i  srar olduğ u  c  n, s  yl  m  r  m .
C i n n e r . Eş itdim s  n buraya  z sevg ilinin ardınca g  lm is  n .
R a m i z . O m  nim x  sus i iş imdir! F  q  t h  rb iş l  ri  mum  n mil-
l  tim   aid olduğ u  c  n, birinci planda qoym uş am .
C i n n e r . D  mind  n b  yl   insan kimi dan ı ş sayd ın,  d  bsiz h  rif!
Yaxş ı , s  n t  rkl  rin ş  h  r   gir  c  kl  rin    minmis  n?
R a m i z . B  t  n inam ı mla!
C i n n e r . N  d  n bilirs  n?
R a m i z . Benqaz i altında silahlar ı m ı zı burax ı b, dovş an kimi  ll  r  
dağ ı lmağ ı nızdan! İ ndi d   bu q  d  r q  vv   il   qorxaq t  lk  l  r kimi yu-
vaya t  p ı nm  nizd  n!
C i n n e r .  yl   is  , niy   t  rkl  r  vv  lc   Trablisd  n qaç d ı lar?
R a m i z . T  rkl  rin q  vv  si az idi, daha doğ rusu, aralarında sizi ta-
nıyan yox idi.
C i n n e r . Sonradan q  vv   g  ldimi?
R a m i z . G  lm  s   d  , eybi yox idi.
C i n n e r . Niy   h  min q  vv   il   m  qabil   etdiniz?
R a m i z . Biz  vv  l qarş ı m ı zda baş l ı -ayaql ı bir d  ş m  n olduğ unu
z  nn edib,  kildik, sonradan yatm ı ş k  n  ld  rtm  k ist  diyiniz  nv  r
g  lib, qarş ı m ı zdaki bir d  ş m  n deyil, ancaq v   ancaq qadınlara s  cd  
ed  n v   kamança  almağ ı bacaran romalılar olduğ unu anlatdı . Biz d  
m  qabil  y   baş lad ı q .
C i n n e r . Ona g  r   d   d  z k  ks  nd  n h  m  n kamanç ı lar t  r  f  n-
d  n bir yara aldı .
R a m i z . Xayır,  nv  r yaralanmad ı !  nv  r igidliyin   qarş ı h  rb
allah ı ndan m  kafat olaraq bir medaliya aldı .
C i n n e r . Yet  r art ı q! S  n   dil uzunluğ u g  st  r  r  m !
R a m i z . O yersiz, onsuz da sizi tanıdı q!
C i n n e r . M  d  niyy  td  n uzaq s  rs  ri bir mill  t   o da azdır!
R a m i z . M  d  ni bir mill  t d  ş m  nin  , tutduğ u  sir   z  ncir vurmaz .

C i n n e r . Yoxsa türkləri mədəniyyətdə də bizdən yuxarı bilirsən?
R a m i z . Türklər mədəni deyildilər, insandılar!

C i n n e r . Bəs biz?

R a m i z . Mütəməddin vəhşilər! Mütəməddin insan isə yer üzündə yoxdur.

C i n n e r . Ha, ha, ha! Dil pəhləvanları! Onlar bəs nə cürdülər və nə cür olmalıdırlar?

R a m i z . Onlarda mübariz mübarizin izzəti-nəfsini çamurlarda tapdamaz! Mübariz-mübarizi qolubağlı qarşısında saxlamaz! Mübariz mübarizinə qadın kimi gülməz. Fəqət siz dəmindən bəri qolubağlı bir adama tərbiyəsiz qadınlar kimi gülürsünüz. Kimsiniz siz? Mütəməddin vəhşilər! Əvət, tam mənasilə mütəməddin vəhşilər!

C i n n e r . Sus, alçaq! Sənin ancaq dilin uzundur. Ölümdən başqa heç bir şeyə layiq deyilsən. Al mükafatını!

R a m i z . Sənin kimi canavarların üzünü görməkdənsə, min dəfə ölümü görmək gözəldir!

C i n n e r . Al, iştə ölüm!

H a r i s (*atılır*). Dayanınız! Bəs mən? Mənə verdiyiniz söz?

C i n n e r . Mən də sizi çağırmağı işarə etdim. (*Ramiz ürür.*) Aparın, bu məlunu cəzasına yetirin!

R a m i z . Siz kim olursanız özünü də bir əsgər deyirsiniz. Azacıq o şərəfdən sizdə varsa, öldürün məni, bu iblisin əlinə verməyin!

C i n n e r . Son sözlərində ifrata varmasaydın əvvəlki cəsarətin üçün, namusum haqqı, səni diri saxlatdıracaq və sonra buraxdıracıqdım. İndi isə haydı! (*Harisə.*) Rədd et, onu mənim gözümdən!

H a r i s (*Ramizə*). Ya əmir, qorxmayın! Mən sizi öldürməyəm. Nə bilirsiniz ki, sizi azad etmək istəmirəm? Gedək.

R a m i z . Ox, iblis, çəkil! Xəbis heybətənlə mənə yavuqlaşma!

C i n n e r (*əsgərlərə*). Aparın onu!

R a m i z . İştə bu sizdəki əsgərlik, bu sizdəki təməddün, bu sizdəki insanlıq! Min dəfə göstərdiyinizi yenə təkrar etdiniz. Bir daha göstərdiniz ki, sizin mədəniyyətiniz təhqir, zəncir və yenə zəncirdən ibarətdir! (*Gedir.*)

C i n n e r . Ha, ha! Qəribə, türklər məğrurdurlar. Nə qədər də əsəbi! Nazik bir söz xəncərdən daha bedtər ona əsər edər. Mən onu sözlə öldürdüm. Onun da cavabları kəskin idisə, soyuqqanlığından daha yaman kəsirdi. Çox cəsarət almışlar. Hələ durun hücum etsinlər! Etməsələr də, biz hücum edəcəyik!

Bir nəfər. Aşağı dərədə böyük bir dəstə silahlı ərəb görsənmiş!
Cinner. Hankı tərəfdə? (*Gedirlər.*)

Şəmsə (*çixir*). Ox, nə gözəl təsadüf! Onu da gördüm, dedim.
Ramizi də təqib etməliyəm! (*Gedir. Əbdürrəhman çixir.*)

Əbdürrəhman. Yenə bir xəbər çıxmadı. Əcəba, Şəmsə Şeyx Salehi tapmadımı? Yoxsa yolda tutdular! Odur işarət! Sarı fişəng. Allah, tutulmamış, sözünü demiş! (*Geri qaçır, Ənvərin arxadan səsi gəlir.*)

Ənvər. İstiqamət, qarşıdakı qazmalar! Əsgər, hücum! Allah! (*Əsgər səhnədən keçir, özü də əlində qılınc.*) Haydı, qardaşlar, irəliyə! Allah! (*Müxtəlif komandalar, toplar, tüfənglər...*)

PƏRDƏ DÜŞÜR

BEŞİNCİ PƏRDƏ

Trablís. Şəhər meydançalarından biri. Səhnənin yarısı. Harisin odası.

Haris. Türklər şəhəri aldılar. O qədər xəbərsiz ki, çıxmağa da hazırlanmadıq. İtalyanlar da hərbi gəmilərə pənah aparıb, bütün Trablisi tərk etdilər. Gərək hələlik uzaq kəndlərdən birinə çəkilib. Hərçənd buranı cin, şeyatin də tapa bilməzsə, yenə ehtiyat lazım. Birdən tapdırlar?! Ulduz birinci təhqirdən sonra Ramizi görməmiş. Onun peşman olduğunu güman edir. Bu dəfə də ondan təhqir eşidərsə, tamamilə çiyirinər, sonra məndən başqa kimə gedəcək? Atasının qorxusundan tək hara gedəcəkdir? Ramizdən qurtarmaq asandır. Hər halda Ramizi götürürüm... (*Gedir. Küçədə Əbdürrəhman. Xalid.*)

Əbdürrəhman. Ox, artıq yoruldu, əldən düşdüm. Kim bilir bu böyük şəhərdə hankı zirzəmidə gizlətmişlər. Bəlkə, doğrudan da, yazıqları öldürmüşlər?

Xalid. Əvvəl özü çöllərə salır, sonra da tapılmaları üçün mükafat vəd edir. Əgər mənim də atam böylə olacaqdısa, yaxşı olub ki, uşaqılıqda itmişəm. Ailə yenə yadıma düşdü. Kim bilir, bəlkə indi mənim də anam, bacım sağdırlar, məni axtarırlar?

Əbdürrəhman. Onu da Ənvər məcbur etdi. Bilirmisən Ənvər Ramizi nə qədər sevir?! Nə qədər onu tapdırmağa çalışır. O gün İzzət paşa söz verdi ki, tapılsalar bağışlaram. İndi də hamıdan çox onların tapılmasına o çalışır.

Xalid. İşsiz olanda gah öylə düşünür, gah o qədər də həlim olur. İndi sən gəl onu müharibə vaxtı gör. Elə bil acıqlı aslandır. Gözlərinə baxanda adamın ürəyi əsir.

Əbdürrəhman. Onlar hər kəsə məlumdur. Ancaq Ramiz də bu müharibələrdə böyük ad, şöhrət qazandı. Doğrudan da, ona layiqdir!

Xalid. O, bu dəfə ölümü qət etmişdir. İnsan da ölümü ki istədi, hər yerdə gözə çarpmaya bilməz! Atır özünü odun-alovun içinə, sonra kim deyə bilər ki, igid deyil?

Əbdürrəhman. Onsuz da çox igid və olduqca itidir! Çoxu da onun üçün İzzət paşa onları bağışladı. Ox, biz onları tapıb bağışlandıklarını paşa burada ikən deyə bilsəydik, nə qədər hamımız sevinərdik!

Xalid. Ulduzu Ramizlə atasının yanında görsəydim, Allah, nə olardı?!

Əbdürrəhman. Hə, paşa gedəcək İstanbula. Çağrılıb, yeni telegram gəlmiş, eşitdinmi? İstanbulda inqilab olmuş. İttihadi Tərəqqi komitəsi iş başından düşürülmüş, yerinə Kamal paşa sədr-əzəm olaraq Etila komitəsi keçmişdir.

Xalid. Allah, indi biz bunları haradan tapaq? “Geri gedib tapmadıq” deməyə də utanacağıq. Çünki məğruranə, necə olsa onlardan bir xəbər gətirəcəyik, dedik. Vallah, mənə belə gəlir ki, Ramizsiz dünya heç nə!

Əbdürrəhman. Şəhər ərəblərindən bəzisi deyir ki, Haris bu tərəflərə gəlirdi. Ancaq harada, hankı yerdə olur, heç kəs müəyyən bilmir. Ancaq bu aralarda olur – deyirlər.

Xalid. O, o qədər xəbisdür ki, yerini bir adama göstərirmi? Gedək, axtaraq.

Əbdürrəhman. Gedək! (*Gedirlər. Haris girir. Ardınca ərəblər Ramizi qolubağlı gətirirlər.*)

Haris. Ya əmir! Benqazidə mənə öldürmədiniz. Onun üçün çox razıyam. Baxınız, indi sizin diriliyiniz mənim əlimdədir. Şəhər kimdə olsa təfavütü yoxdur. Bu yeri heç kəs tapa bilməz. Siz mənim əlimdəsiniz. İstəsəm bu dəqiqə sizi məhv edərdəm. Ancaq qorxmayın, sizin yaxşılığınıza görə dəyməyəcəyəm. Ancaq bütün sözlərimə əməl etməlisiniz! O, mənim hərəmimdir. Tək sizdən qorxur. Bir də siz onu təhqir edib itələsəniz, həm özünüzü ölümdən, həm də onu əzabdan qurtararsınız. Ya əmir, eşidirmisiniz, dediyim kimi: – Sən xainsən, Harisi sevdin, qaçdın. Get, səni görmək istəmirəm! Böylə! İndicə mən Ulduzu buraya gətirəcəyəm. Eşidirmisiniz, olduqca ağır sözlərlə. Ya əmir, edəcəksiniz! (*Sükutdan sonra*) Ya əmir, yoxsa öldürüləcəksiniz! Eşidirmisiniz?

Ramiz. Ox şeytanlar müəllimi, ifritlər babası! Öldür mənə! Niyə mənə əzab verirsen, öldür!

H a r i s . Ya əmir, sizi öldürməyəm. Siz Ulduzu sevirsiniz. Onun xoşbəxtliyi üçün əzabınıza razı olmazmısınız? Ya əmir, and olsun Allaha, dediklərimə bir-bir əməl etməsəniz, gözünüzün qabağında öldürərəm. İndi özünüz biliniz.

R a m i z . Sənin kimi bir xəbisin, alçaq canavarın əlində qalmaqdansa, bu dəqiqə ölməsi yaxşıdır. Artıq cana doydum, onu da öldür.

H a r i s . Ya əmir, artıq deyimli bir şey yoxdur, gədirəm! Ulduzu gətirəcəyəm. Onu da biliniz ki, onun hər bir hərəkəti sizin qorxunuzdan olacaq... Gələcək qorxunuzdan, yapma! İndi o mənim hələməmdir. Əgər onu öldürsəm, onda günah yoxdur, sizin tərsliyinizdən və acığınızdan olacaqdır! Anladınız mı? İndi özünüz bilərsiniz. (*Gedir.*)

R a m i z . Allah, yaranmışlara böyük minnətlərlə verdiyin dirilik bundanmı ibarətdir? Bundan da bədtər halım yoxmu idi ki, məni salasan? Bundan da xəbis, bundan da rəzil bir məxluqatın yoxmu idi ki, məni düçar edəydin? Bundan da ağır, bundan da qara, bundan da paslı bir zəncirin yoxmu idi ki, qollarıma vuraydın? Ey insanları şəfqətli ana kimi qoynunda bəsləyib qızdıran günəş! Ey ildırımlar – bütün dünyanın yandırıcı qüvvəsi. Çevirin bütün şölənizi bədbəxt Ramizin başına tökün! Gücsüz bədəni qara küllərə çevrilincəyə, tökülincəyə qədər yandırın! Ey cənubun qorxunc səmumları, bədbəxt Ramizin qara küllərini bir-bir ayrılincaya qədər sovurun! Ey ruzigarın dəhşətli tufanları, yağışları, yağın! Bədbəxt Ramizin küllərini Atlas dənizinin dərin, qaranlıq diblərinə sürüyün ki, o qara küllər də bu rəzaləti görməsinlər! (*Haris girir, ardınca Ulduz.*)

U l d u z . Ax, Ramiz! (*Ramizə tərəfə yüyürür.*)

R a m i z . Ox, yazıq Ulduzum, bağışla məni...

U l d u z . Ah, Ramiz, Ramiz! Zəncir?! (*Ağlayır, çarpayı üzərinə düşür.*)

R a m i z . Yazıq Ulduzum! Ox, mən bədbəxt sənə nələr etmədim! (*Bir dəqiqə sükut.*)

Ə b d ü r r ə h m a n , X a l i d çıxırlar küçəyə.

Ə b d ü r r ə h m a n . Allah, yoxdurlar. Ancaq deyirlər ki, bu aralarda olmalıdırlar.

X a l i d . Dur-dur! O, Şəmsə deyilmi? İki nəfərlə keçdi.

Ə b d ü r r ə h m a n . Odur, odur, gəl! Allah, odur, gəl. (*Gedirlər.*)

H a r i s . Ya əmir! Allahın qüdrətinə, atamın sümüklərinə and olsun ki, burada dediklərimi eləməsəniz onu öldürəcəyəm! Mən Cinner kimi təhqir qəbul edən deyiləm!

Ramiz. Ox, yırtıcı, yetməzmi? Niyə durmusan? Ox, Ulduzum, mənəm bunlara müqəssir!

Haris. Daha bəsdir! Əl çəkdim... Mənə deyilsə, heç kəsə! Al bu sənin Ulduzun! (*Boğazından tutur, boğarkən...*)

Ulduz. Ramiz, bağışla məni!

Ramiz. Ox, ey qara zəncirlər! Vücudum didilincəyə qədər sizi dartacağam! Qırılmazsınız varlığımı parçalayın! (*Zənciri qırır, Şəmsə daxil olur.*)

Şəmsə. Ox, xəbis, al! (*Tez bıçağı belindən sancır. Haris yıxılır. Əbdürrəhman, Xalid girirlər. Ulduz boğulur.*)

Haris. Ax, öldüm!

Şəmsə. Öl, hamının intiqamı...

Ramiz. Ox, Ulduzum, Ulduzum! (*Üzərinə atılır.*)

Əbdürrəhman. Ah, hamısı burada. Ox, Ulduz!

Şəmsə. Diridir, su!

Xalid. Ox, məlun! (*Gedir su gətirməyə. Ulduz su içəndən sonra ayılır.*)

Ulduz. Ah, Ramiz buradasan?

Ramiz. Qorxma, Ulduzum! Sən sevdiyinin qolları arasındasan. Sənə bu qədər əzab verən o məlun rəzil itlər kimi cəzasına çatdı!

Ulduz. İlahi, şükür sənə! Şükür sənə, ey böyük Allah! (*Ağlayır.*)

Əbdürrəhman. Durun, sizi daha sevindirmək istəyirəm. İtalyanlar büsbütün Trablisi buraxıb qaçdılar. İzzət paşa Ənvərin vasitəçiliyi və Ramizin igidliyi üçün sizi bağışlamış! İkinizin də alnından öpmək üçün yanına çağırır.

Ulduz. Ah, Allah, nə qədər səadət! Şükür sənə, yarəbbi! Gedək, Şəmsə, sən də bizimlə gedək!

Şəmsə. Mən demişdim: zəfər islamın olarsa, Şəmsə də Əbdürrəhmanın olacaq! Budur zəfər islamda, Şəmsə isə Əbdürrəhmanla məhəbbət qoynunda! (*Yaxınlaşır.*)

Ramiz. Gedək! Fəqət səadət nə olduğunu indi bildim. Onu nə zəngin saraylarda, nə parlaq medallarda tapmaq mümkün deyildir. Səadət iki çırpınan ürəyin bir-birinə dartınarkən, bir məqsəd ardınca qoşurkən çəkilən əzablardır ki, nəticəsi şirin və əziz olacaqdır! Haydı, gedək! Sən də qal, iblis! Fəqət anla ki, hiyləyə qarşı haqq – mübariz olan kimi, zülmə qarşı da bir şey var ki, o da iştə – cəza! Gedək!

Pərdə düşür

ƏDİRNƏ FƏTHİ

6 pərdəli faciəyi-inqilabi

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Rüfət
Xalid
Ənvər
Zöhrə
İnci
Kamal
Şükri paşa
Kamil paşa
Nazim paşa
Nəmazi Muxtar paşa
Mustafa paşa
Molla Sübhan
Molla Hacıbaba
Şeyxül-İslam
Qalib
Ziya
Həsən
Məhəmməd Əmin
Dmitri
Vasili
Yavər, Zabit, Birinci nazir,
İkinci nazir, xalq, camaat, səs və s.

ƏVVƏLİNCİ PƏRDƏ

Məclis vaqə olur Ədirnədə¹ – bir xəstəxana həyətidə: sağ tərəfdə
Ədirnə sokaklarından biri, öndə minarəli bir məscid. Xəstəxananın
qapısı görünür. Zöhrə və İnci ötürlər.

Zöhrə. Tamam yeddi ay, İnci! Bu qədər vaxt mənim nəzərimə
bir qaç dəqiqə gəlir. Sanki hələ dün qələ mühasirəyə alınmış və mən də
darülfünundan buraya gəlmişəm.

İnci. Mənsə sənın yerində olursam dün degil, bəlkə bu gün gəldiyimi zənn edərdim.

Zöhrə. Bilirəm, İnci! Yenə mənə gülmək istəyirsən. Fəqət inan ki, bu qədər həyatdan məmnun olduğum yox idi. Vətən üçün çalışmaq, vətən namusu üçün ölümün gözüne süngü kimi soxulub, sevdiyi bir torpağın müdafiəsi üçün yaralanan məcruhları qanlar içindən, ayaqlar altından çıxarıb xilas etmək azmi şeydir? Daima bir qorxu içində, daima bir mübarizədə topların gurultusu, güllələrin vıjıltısı, ölüm təhdidi, yaşamaq arzusu – bu hissələrin həpsi insanın qəlbində qarışıb vuruşduqca, öylə fərəh doğur ki, insan bütün varlığını qeyb edir.

İnci. Bunların üzərinə bir daha şü gənc zabıt RUFətın məhəbbəti bir daha əlavə olunursa daha da...

Zöhrə (*sözünü kəsir*). Ax, İnci! Yenə mənım yadıma saldın, mən müqəssir deyiləm. Həyatım... Ox!.. təlin edirəm və bununla bərabər sevirəm o dəqiqəni ki, RUFətə təsadüf etdim. O dəqiqə daima fikrimdə cilvələnin və düşündükcə gah kəndimi dünyanın bir bəxtiyarı ədd edib güllürəm və gah da bədbəxt fələkzədə kimi ağlayıram.

İnci. Zöhrə, mən sənın böylə üzöldüyünə təəccüb edirəm və bir də sən böylə mətin bir iradəyə malik bir qadın ikən nasıl oldu ki, ölümə gəlmişkən bir zabiti sevdin? Və halbuki sən erkək bir zabıt nəfs-iqtidarına maliksən.

Zöhrə. Təsadüfi bir dəqiqə deyirəm ya... o dəqiqəni həm sevir, həm təlin edirəm. İnci, qışın şiddətli bir günü, toplar və güllələrdən bir atəş dəryası vücuda gəlmiş bir yerdə, cəhənnəmlər zühur edən bir məkəndən vətən məhəbbətilə münəvvər bir halda, Vətən uğrunda çalışan igidləri seyr edib, yıxılanları təxlisə çalışırdım. Bu aralıq arxadan bir şey dəydiyini və gənc zabitin ıldırım misallı üzərimə coşduğunu görüb, özümdən getdim, bayıldım. Ayılınca kəndimi zabitin qolları arasında görüb qalxdım. Ətrafa baxındım, artıq hər b bitmiş, düşmən qaçmışdı. Zabitin sevimli üzündə bir məhbubiyyət, bir qızartı olduğu halda, üzünü mənə tutub dedi: – Xanım əfəndi, bəndənizi təxlisə çalışdığımızdan dolayı sizə təşəkkür edirəm. Varsın da bütün türk balaları sizin kimi cəsur olsunlar. Mən kəndimi itirdim, bir söz deyəmmədim. Ürəyimdə anlaşılmaz bir hiss doğdu. Evə gəldim. Bilirsənmi İnci, şü gənc zabıt kim idi? İştə söylədiyim RUFət.

İnci. Həqiqətən RUFət dəyərlı və sevlməyə layiq bir gəncdir. Darülfünundan könullü gəldiyi bir halda, xəsarətinə müqabil çapucuq, zabıtlıyında müzabıt olduğu da bunu sübut edir.

Zöhrə. Of, ondan sonra bir çox dəqiqələr ona təsadüf etdim. Yaralandı, gecə sübhədək başının üstə durdum. Fəqət kəndisinə qarşı bəslədiyim məhəbbəti izhar etməyə bir dürlü cəsərət etmədim. Budur, son gün qala artıq davam edəmiyor, bu gün qəti müharibə olacaq. Tam yeddi ay birinci səfdə müharibə etmiş bir adam, böylə müdhiş bir gündən salamat çıxıbilərmimi? Ax, İnci! Bu gün xudanəkərdə Ədirnə düşsərsə, mənim də həlak olan günümüdü. Zira, mən bir dəqiqə Rūfətdən ayrı yaşamam və istəmiyəoram da! Gedək, gedək İnci. Yenə ürəyim sıxıldı. Bir dəfə məni sevmədiyini bilsəydim, yalnız əzab çəkərdim. Mən Rūfəti yalnız burada deyil İstanbulda, öz evimizdə bir dəfə görmüşdü. İştə o vaxtdan bəri mənim ürəyimdə bir hiss oyanmışdı. Fəqət onu əvvəlləri unutmuşdum. (*Oturur.*) Ox, ümidlərim, fəqət bir xülyadanmı ibarət qalacaqsınız?

İnci. Qorxma, inşaallah bu gün düşməni sındırarıq və həmişəlik xilas olarıq. Pəki, Zöhrə, getmək istəyirdin yenidən oturdun.

Zöhrə. Sən get, mən bir qədər yalqızlıqda düşünmək istəyirəm. (*İnci gedir.*)

Sokakda söhbət edərək Rūfət, Kamal və Xalid gəlirlər.

Rūfət. Əvət tamam yeddi ay müdafiə etdiyimiz Ədirnənin bu gün müqəddəratı həll olunacaq.

Xalid. Əcəba, biz cənnətsizmiyək? Allah bizi ölmək üçün yaratmamışmı? Ölənə kimi çarpışarıq. Gücüm çatmazsa, mən kəndi-kəndimi öldürərəm ki, bolqar rəzalətini görməyim.

Rūfət. Yox, Xalid, mən buraya ölmək üçün gəldim, intihara gəlmədim. Millətimiz onsuz da bizim kimi gənclərə möhtacdır, biz yaşmalıyıq və ölsək də yalnız ya meydanı-müharibədə və yaxud da millət, vətən mənafeyi ölümümüzü tələb edərsə, bir yerdə ölməliyik.

Kamal. Doğru deyirsən. Rūfət. Xoşbəxtdir o millət ki, sən kimi qəhrəman igidlərə malikdir.

Rūfət. Bu gün artıq hər şey bəlli olur, düşmənlərin təərrüzə hazırladığı artıq kəşf olunmuş, qalada da büsbütün tükənmiş bu gün ya şu düşmən süngülərindən yapılmış mənfur həlqə qəti surətdə parçalanacaq və yaxud şəhər təslim olacaqdır. Hələlik, arkadaşlar, Allaha ismarlarıq. Mənim şu xəstəxanada ufacıq bir işim olduğunu söyləmişdim. İnşaallah, müharibə meydanında görüşərik. (*Gedir.*)

Xalid (*Kamala*). İştə gördünmü, bu hərif Zöhrəni seviyə. Xa, xa, xa! Get görüş, vida et. Fəqət onu bil ki, bu son görüşdür. Zöhrə mənim

olacaq. Səni, igidlilə üzərinə atıldığıın bolqar süngüləri, bir sürür ilə qarşıladiğın hərbin qurşunları öldürməsə də, Xalidin qılıncı öldürəcək. Gedəlim, şimdi, bu iki aşıqın vidalaşmasına baxalım. Onu da bil ki, Rūfət olmazsa, Zöhrə yəqin məni sevər. Gedək. (*Kamalın əlindən tutur.*)

R ü f ə t (*daxil olur*). Rahətini pozduğumdan dolayı üzr istəyirəm, xanım əfəndi. (*Zöhrə diksinir.*)

Z ö h r ə. Rūfət, bir kaç dəfələrlə səndən mənə xanım deyil, yalnız adımı söyləməyini rica etmişəm. Əcəba, adımdan ikrah ediyormusan və yaxud adımı çəkməyi kəndinə həqarət zənn ediyorsunuz.

R ü f ə t. O... yox, cəsərət etməyirdim, fəqət bu gün ehtimal ki, son görüşümüz və son dəfə olaraq söylədiyimiz üçün söyləyəcəyəm və daha çox şeylər deməyə cəsərət edəcəyəm. İlk və ehtimal ki, son dəfə olaraq söyləyirəm: Zöhrə:

Z ö h r ə. Son dəfəmi dedin? Rūfət, son dəfəmi?

R ü f ə t. Əvət, son dəfə. Artıq bolqar əsgərləri şəhərin darvazasına qədər yürüş etmişlər. Bu gün qəti bir müharibə olacaq. Mən, Zöhrə bu müharibədə son qətrə qanımadək vuruşacağam.

Z ö h r ə. Rūfət, sən qəhrəmanlığın mənə məlumdur, bilirəm sizin müharibədə yararlığınızı. Sən vətən uğrunda, türklərin şərəf və namusu yolunda ölmək istəyirsən. Of, Rūfət mən sən vətən uğrunda ölməyinə mane olmayacağam. Get, fəqət, mən nəyəyə getim?

R ü f ə t. Zöhrə, ağlayırsanmı! Əcəba, vətən müharibəsi üçün canını fəda edən bir gənci böyləmi müşayiət edərlər? Sus, Zöhrə, türklər hər bir fəlakəti sakit ürəklə, açıq alınla, soyuq qanla qarşırlar. Zöhrə, ağlama, türklər ağlamağa adət etməmişlər.

Z ö h r ə. Rūfət, şu yeddi ay mən daima bir əzab, daima bir qorxu içində ikən, yalnız iki şey məni təskin ediyordı... Biri vətən uğrunda çalışdığım, biri də sən. Şimdi haman müdafiə etdiyimiz qələ təslim üzrə, sən də son görüşümüzdür söyləyirsən.

R ü f ə t. Zöhrə, mən səni yalnız burada deyil, İstanbulda da görmüşəm. Ox, yadımdadır, ilk dəfə sizin evinizə qardaşın Tofiqin yanına gəlmişdim. Qapını açdın, sənə təsadüf etdim. İştə o zamandan bəri mənim ürəyimdə bir hiss oyandı. Artıq orada dayanmayıb, sizdən – ziyafətdən getdim. Fəqət o zamandan bəri o hiss məni tərk etmədi. Mən o hissə yaşayırdım və bir ümid ilə təskini-qəlb olurdum. Sonra vətən xidmətinə, vicdani məcburiyyət görə, darülfünunu buraxaraq, buralara gəldim və o hissi də kəndim ilə gətirdim. Burada da ilk dəfə qanlar, qiyamətlər arasında mənim imdadıma qoşuldu. İşbu təsadüf ürəyimdə

olan hissi daha da qüvvətləndirdi. Fəqət mən sənə bir söz deməyə cəsarət etməyirdim. Ah, Zöhrə! O zamandan bəri mənim nə qədər əzab çəkdiyimi yalnız yoldaşım Xalid və bir də Tanrım biliyor.

Zöhrə. Rüfət, İstanbulda mən də səni gördüm! Ah, Rüfət, heç bir söz deməyirəm. Fəqət son görüşümüz deyirsən. Yalnız deyirəm: bəs mən?!

Rüfət. Zöhrə, bu gün bütün türklərin namusu və heysiyyətini ayaqlar altına almaq istəyən canavarlara qarşı mübarizə etməyi, bütün türk dünyası səndən tələb edir. Vətən uğrunda ölüm olmasaydı, yüksək dağlar, dərin dərələr bizi bir-birimizdən ayırmazdı. Fəqət böylə bir gündə ki, bütün türklərin müqəddəratı həll olunacaq, damarlarında türk, islam qanı fırlanan bir osmanlı sakit duramaz. *(Ta uzaqlardan top gurultuları eşidilir.)* Ah, Zöhrə! Artıq hər bəş başladı, mən gediyoram.

Zöhrə. Rüfət, get! Mən və sən Ədirnəyə ancaq ölüm üçün gəlmişik, amma ürəyimdə nələr var isə, hamısını söyləyəmmədim. Get, amma son sağ qalırsansa...

Rüfət. Zöhrə, toplar şiddətləniyor. Gedirəm, mənə bu gün iyirmi il tərbiyə verən, kəndi qucağında bəsləyən şəfqətli bir ananın müdafiəsinə gedirəm. Mən bu gün Əzrail qara qanadlarını saldığı ölümlər, tufanlar kimi cəlvəkar olan bir məkana yüksək ideallar ilə çırpınan ürək aparıram. Varıb da olsun. Gedirəm, Zöhrə, əlvida! *(Gedir. Zöhrə onu müşayiət edib qayıdır.)*

Zöhrə. İştə türk adını daşımağa layiq bir aslan. *(Odaya keçir, top səsi şiddətlənir.)*

Xalid. Tamam altı ay gözlədiyim bu gün vücu bulacaq, bu gün başa gələcək zənn edirəm. Bu gün Ədirnə alınacaq. Bu gün Rüfət öləcək, hərbdə ölməsə də, mən onu öldürəcəyəm və bu gün Zöhrə mənim olacaq.

Kamal. Xalid, bu vaxta qədər mən sənənlə hər yerə getmişik, nə qədər cinayətlər etmişik. Məni bir arnaudam², türklər mənə zülm etmişlər. Mən onlardan intiqam almaq üçün gəlmişəm. Amma yenə də arada bir din irtibatı olduğundan, mənim ürəyim daha davam etməyir. Xalid, bu son dəqiqədir, gəl yardıqlarımızdan tövbə edib, vətən yolunda töküləcək bir qətrə qanımızla, bəlkə bu xəyanət və cinayətləri yuyaq. Xalid sən bilirsən ki, türklər mənim məşru hərəməmi oğurlayıblar və mən də bunlara qarşı türklərə bir zərbə endirməyi yəqin etmişəm.

Xalid. Fəqət sən türklərə zərbə endirmək istəsən, daha çox firsətlər bularsan. Amma sən ufaq şeylərlə uğraşıyorsan.

K a m a l . Mən bütün türklərin məhv olması üçün yəmin etmişəm. Fəqət hər halda şimdi vücu bulmuş bir səhv və nöqsan üçün, dindəş namusunu yunanlı ayağına salmağı vicdanım, mənə rəva görmüyor. İştə, Xalid son dəqiqədir.

X a l i d . İxtiyar olduğunla bərabər zəifülqövl bir adam olduğunu tamamilə göstərdin. Sən intiqam alacaqsan, olur ki, unudasan. Lakin mən sevirəm. O qızın məhəbbəti məni bu işə vadar ediyor. Versinlər mənə o dünya pərisini, göndərsinlər məni ölüm qarşısına. Getməzsəm – alçağam! İştə, onu Rüfətə getməmək üçün bu qara xəyanətə məcburam, Kamal!

K a m a l . Xalid, zətən biz də öylə bir xəyanətə bulunmadıq ki... (*Kənara.*) Məhkəmədən qaça bilməz.

X a l i d . Ax, Kamal, bilirsən ki, bu qız İstanbul gözəllərinin yıldızıdır və birinci dəfə bu qızı sən mənə göstərdin. Onun ardınca İstanbuldan buraya gəlmişik. Şimdi onu tərkdib məni ölüməmi dəvət ediyorsan? Əcəba, sən bu işdə ölənə kimi mənə kömək edəcəyini söyləmədinmi?! Şimdi sözündən qaçırsan?! Sən get, fəqət mən ondan əl çəkməyəcəyəm. Bu toplar atıldıqca mənim qəlbim alovlanır, o qanlar axdıqca, mənim ürəyimin iztirabı sönür. Seviyorum, mən onu seviyorum. Muradıma çatmağım və onun təzvic etməyim də yalnız Rüfətin ölməyilə olacaqdır ki, onu da öldürməyi mənə mən ediyorsan. Yalnız bolqarların buraya gəlməsi qalır ki, onlar gəlincə, Təhsin bəy məni hər arzuma çatdıracağına söz vermişdir. Mən o dəqiqəni bir vicdan əzabı və bir məhəbbət iztirabı içində bəkləyirəm. İştə o dəqiqə yetişmiş, sən isə məni ölümə dəvət edirsən! Yox, eylədiyim bu qədər xəyanət və cinayətlər yalnız onun üçün deyilmi? Əvət, o da bu gün mənim olacaq. (*Top səsləri şiddətlənir, Xalid yüksək yerə qalxır.*) Odur, deyəsən qapılardan daxil olurlar. Toplar əlamət verirsə, siz burada bəkləyin, mən nə olduğumu xəbər alım. (*Gedir.*)

K a m a l . Sən məni bir Arnaud bil. Fəqət mən bir türkmən, sən məni türklərdən intiqam alan zənn et, fəqət mən sənə qardaşının intiqamını səndən alacağam. (*Qalib gəlir.*) Oğlum, sən mənim burada olduğumu nəradən bildin?

Q a l i b . Gəlirkən Xalidə rast gəldim, Xalid söylədi.

K a m a l . Əcəba, sən hərbdə iştirak etməsənmi ki, buraya gəlmişsən?

Q a l i b . Düşməni hərbi saxlamış, təslim şəraitini vermişdir. Fəqət Şükri paşa həzrətləri mənə qətiyyəni razı olmayacaq. Adətən, bu adam, şu qara torpaqları kəndi həyatından çox sevər və son nəfəsinə qədər Ədirnəni

verməyəcəyəm, deyir, yahu! Əmin edirəm baba. Kəndisi hərbdə iştirak ediyor. Ehtimal herb şimdicə yenidən partlar və mən də sizə vida edəyim – deyə izn aldım, gəldim. Yolda da Xalidə təsadüf etdim, bir qədər də qonuşduq.

K a m a l. Oğlum, Qalib! Sən Xalidlə əsla danışma və ona yaxınlaşma!

Q a l i b. Baba, Xalid, adətən, gözəl və xoşrəftar bir gənclərdir. Nə üçün mənə onunla görüşməyimi daima mən ediyorsunuz?

K a m a l. Ona görədir ki, Xalid xaindir, casusdur.

Q a l i b. Öyləsə, mən onu öldürüm, fəqət sən özün niyə onunla görüşürsən?

K a m a l. Mən də xainəm.

Q a l i b. Səni də öldürərəm, böylə təhlükəli bir zamanda millətimə xəyanət edən hər bir adamı təlin edər, onu itlər kimi həlak edərəm.

(Qılıncını çəkmək istəyir.)

K a m a l. Dur, oğlum. Mən millət xaini deyiləm! Millət xaini Xaliddir.

Q a l i b. Böylə isə mən şimdicə onu bulur, həlak edərəm.

K a m a l. Oğlum, onu xəyanətə mən məcbur etmişəm.

Q a l i b. Səbəb?

K a m a l. Ona görə ki, ondan intiqam almaq istəyirəm! Oğlum, Xalidin xəyanəti ilə qocaman türklüyə bir şey olmaz və onun əvəzində millətə sənə kimi qəhrəman bir fədai vermişəm.

Q a l i b. Əcəba, Xaliddən nə intiqam almaq istəyirsən? Söylə, bilmək istəyirəm!..

K a m a l. Sonra, oğlum. Sən igidsən, bir qəhrəmansan, böylə çirkin işlərə qarışma.

Q a l i b. Xayır, xayır anlamaq istəyirəm!

K a m a l. Öylə isə dinlə! Oğlum, sən bilmirsən ki, mən İstanbulda böyük və adlı-sanlı bir zəngin adam idim. Gənc bir qızı kəndimə para ilə təzvic etdim. O qız isə Tofiqə bənd idi və Tofiq o qızı mənim məşru hərəməyəm ikən evimdən alıb qaçdı və bütün İstanbul əhalisini mənə güldürdü. Bax, hələ də üzərimə gülüyorlar. Ax, o gündən mən intiqam almağa qalxmışdım. Bu Xalid həmin Tofiqin kiçik qardaşıdır. Çocuqkən bu evdən fərar etmişdi. Bir gün izdihamlı bir yerdə buna təsadüf etdim, diqqətimi cəlb etdi, əhbab olub xanəmə gətirdim. Xalidin çocuqkən kömləyi alışıb-yanmaq asarı olaraq, umuzunda quşa bənzər bir nişan çaldığını bildirdim. Bir bəhanə ilə çiyinə baxıb, əlaməti gördüm. Xalid olduğunu bildim, tanıdım. O zaman mənim fikrimdə, başıma öylə bir

intiqaq planı gəldi ki, bütün dünya hələ də şü intiqaq mislini görməmişdir. O, ata, ana və əqrabasının kimlər olduğunu bilmədiyini mənə söylədi. O, bir qədər darülitamda oxumuş, bir zamanlar quldurlara, qaçaqlara qoşulmuş, sonra onlar ilə bərabər bir yəmin edib, tövbə edib, İtaliya müharibəsində əsgər sifətilə iştirak edib, qayət rəşid və zəki olduğu üçün çətə zabitliyinə təltif edilmiş. Şimdi anladınmı?

Q a l i b . Əcəba, şimdi sənin intiqaqın yalnız onu öldürməkdən ibarət olmayacaqmı?

K a m a l . Yox, oğlum! Mənim intiqaqın daha dəhşətli olacaqdır. Buradakı şəfqət bacısını tanıyırsan? İştə bu Xalid onun doğma qardaşdır. Mən onların bir-birini tanımadıqlarından istifadə edib, İstanbulda ikən Zöhrəni ona göstərdim. Buraya da onun ardınca gəldi. Xalidi xain olmağa və Zöhrəyə bənd olmağa mən onu vadar etdim. Məni gülünc və rüsva etdiklərinə əvəz olaraq, bu nəslin bütün dünya nəzərində ləkələnməsini istəyirəm və bütün Türkiyədə sonra bu işimi car çəkəcəyəm: indi bildinmi?

Q a l i b . Zöhrə, o məsumə qız müqəssirmi?

K a m a l . Əvət, bir kaç dəfə Xalid Rüşfəti bixəbər öldürmək istəmiş, mən mane olmuşam. Çünki, Rüşfət igiddir, aslandı! Sən də onun kimi ol, fəqət bizim işimizə qarışma.

Q a l i b . Haşa! O, mələk qədər məsum bir qızın sizin cinayətinizlə mərbut olmasına ölüncəyə qədər yol verməm. Siz ölümə layiqsiniz, siz məhv olmağa layiqsiniz.

K a m a l (*oğlunun ayaqlarına düşür*). Oğlum, mən sənın babanam. Mənim ürəyim intiqaq təzyiqlə daşlardan daha bərk olubdur. Mən bir ixtiyaram, məndən daha insan olmaz. Fəqət, axırıncı atalıq dililə səndən tələb deyil, rica edirəm, çocuqlar kimi yalvarıram. Get, get Rüşfətlə bərabər ki, iki qəhrəman olunuz, arkadaş kimi əl-ələ verin, vətəni müdafiə ediniz, ancaq mənim bu sirrimi kimsəyə faş etmə və müdaxilə etmə!

Q a l i b . Sus, artıq sən mənim babam deyilsən. (*Toplar atılır.*) Mən kəndi atamı vətən uğrunda fədayi-can etməyə hazır görmək istərdim. Fəqət sən alçaq bir xainsən. Artıq hərə başlandı, mən gedirəm və sabiq oğulluğumun son ehtiramı olaraq səni öldürürəm. (*Qalib gedir, toplar atılır, Xalid gəlir.*)

X a l i d . İştə qələyə daxil olurlar, Kamal! Son dəfə Şükri paşaya təslim olmağı təklif edirlərsə də o rədd etdi. Bax, Təhsin bəydən onun

dəstəsinə mənsub olmağıma görə kağız aldım. Bu kağızları bolqar komandanları da imza etmişlər. Gedək, artıq vaxt yetişdi.

Kamal. Of! Ədirnə, Ədirnə! (*Fikrə gedir.*) Əvət vaxt yetişdi, fəqət tələsmə, bir qədər gözləməliyik.

Xalid. Yahu, şəhərin sokaklarında da tüfəng, hətta top atışmaları davam ediyor. (*Gizlənilər.*)

Səhnədə bəzən bolqar əsgərləri, bir kaç türk əsgəri, bəzən əksinə olaraq atışaraq-vuruşaraq keçirlər. Bu arada bir kaç bolqar əsgəri türk qızlarını sokakla sürüyürlər. Qalib çıxır.

Qalib. Buraxınız! Qalib sağ ikən türk qızlarının namusuna təcavüz olunmaz. (*Qalib atışır-vuruşur, qurşun yeyib yıxılır.*) Ah, öldüm! (*Ölür.*)

Bir zabıt, bir kaç əsgər xəstəxanaya girib Zöhrəni xaricə çıxarırlar. Tüfəng atışmaları davam edir, ara bir top səsi eşidilir.

Zöhrə. Buraxınız məni, buraxınız məni.

Xalid. (*Çıxır.*) Durun! (*Zöhrə Xalidin yanına qaçır.*)

Zöhrə. Ox, Xalid! Sən burada imişsən? Buraxma bizə dolışınlar!..

Xalid. Qorxma, Zöhrə! (*Hücum edən zabıtlərə kağız verir, zabıt alıb oxuyur.*)

Zabıt. Bağışlayınız əfəndim, bilməmişik, demək, siz bolqar casusunuz.

Xalid. Rica edirəm, bu qıza dəyməyiniz.

Zöhrə (*geri çəkilir*). Öyləmi Xalid, sən bolqar casususan?

Xalid. Mən səni xilas edirəm, Zöhrə...

Zöhrə. Çəkil, alçaq mənim casus yardımına ehtiyacım yoxdur. Qoy öldürsünlər məni!

Xalid. Kimsə səni öldürməz, mənim sevgilimi öldürməyə kimsə cəsarət etməz.

Zöhrə. Məni ancaq ərlər sevə bilər. Sən ki, şu qılıncı daşımağa layiq deyilsən, neçin daşıyırsan? Mənə ver silahı, mən kəndimi müdafiə edərem. Ah, Rüşət nərədəsən? Sənin yoldaş dediyini hərif casus imiş, casus! (*Bayılır.*)

Xalid. Mənə kaç əsgər veriniz, şu qızı mənimlə yan odaya aparsınlar.

Zabıt. Əfəndimin əmrinə itaət ediniz. (*İki əsgər Zöhrəni aparır.*)

Kamal (*çıxarkən*). İştə intiqamın ibtidası, öz bacısını, düşmənin əlilə kəndinə hərəm etmək istəyir, ax!.. (*Xaricə, sokaka çıxır, oğlu*

Qalibi ölmüş görür.) Ax, oğlum Qalib! Vuruldu mu? Bax, işte türk balası türk – şanlı bir qəhrəmansan, nəinki baban kimi alçaq. (*Gedir.*)

Zabit və əsgərlər İncini xaricə çıxarırlar. Bir kaç bolqar əsgəri səhnədən qaçır. R ü f ə t bir kaç əsgərlə onları təqib edir və səhnədən keçərkən, İ n c i n i n ağlamaq səsinə eşidib, dönbü içəri girir.

R ü f ə t. Durun, siz əsgər deyilsiniz! Siz qadınsınız, məgər qadınlara təcavüz ediyorsunuz?

İ n c i. R ü f ə t qoyma. (*Rüfət onlarla vuruşur, bolqar zabiti ilə bir əsgər vuruşur, qalanları qaçır.*)

R ü f ə t. İnci, bəs Zöhrə nərədə?

İ n c i. Ah, Zöhrəni apardılar.

R ü f ə t. Yarəbbi, qadınlara zor göstərən alçaqlar da kəndilərinə əsgər deyirlər! Ah, Zöhrəni apardılar mı? Ah, Zöhrə! (*Çıxır.*)

Ş ü k r i p a ş a və bir kaç türk zabiti bolqar əsgərləri ilə əhatə olunmuş halda gəlirlər.

R ü f ə t (*onları görür dayanır*). Ah, paşam! Sizin bu halınızı, daha doğrusu Türkiyənin bu fəlakətini görüncə, ölsə idim daha gözəl idi. Ox, bundan sonra mən artıq yaşamam. Buraxın, şu canavarlar ilə son nəfəsimə qədər çarpışım. (*Hücum edir.*)

Ş ü k r i p a ş a. R ü f ə t yetər! Hərbi tərəkət, kəndini bica ölümə vermə, sən kimi qəhrəman gənclər türk millətinə lazımdır. Mən kəndimi çoxdan həlak edərdim, fəqət, bilirəm gələr bir zaman ki, türklər ləkələnmiş namuslarını kəndi qanları ilə yuyarlar. Mən o günləri görmək arzusu ilə intihar etmədim. Hərgah sən, həqiqətən ölümdən qorxmayırsansa, həyat küncündəki planları al, əsarətdən qaç, ölümdən qorxma, İstanbula yet! Fəqət, ixtiyar Kamil paşaya və qorxaq Nazim paşaya deyil, İttihadi-Tərəqqi³ cəmiyyətinə təslim et. Şimdilik hərbi tərəkət və dediklərimi yap...

R ü f ə t. Yapacağam, əvət yapacağam! Şərəfsiz həyat ölüm deməkdir, şərəfli ölüm həyat! And olsun düşmən qanı ilə qızarıb yaquta dönmüş qılıncıma və Vətən yolunda medal əvəzinə sinəmə vurulmuş şu iki hərbcəyə! Bu gündən sonra ya R ü f ə t qaranlıq məzarlar ağuşuna atılacaq və yaxud Ədirnə məscidləri minarələrində bolqar xaçları məhv olub yenə hilal parlayacaqdır, hilal!..

Pərdə

İKİNCİ PƏRDƏ

Vaqe olur İstanbulda, Sultan Əhməd bağında, Xalid və Kamal
bir tərəfdə qonuşurlar. Bir çoxları gəlir-gedir, keçirlər.

Xalid. Sənin sözündən Kamal, böylə görünür ki, guya Rüşfət
ölümü Zöhrəni təslim olmağa məcbur etməz, öyləmi? Fəqət mənə
Zöhrə nəhayət, hər bir şeyi unudub məni sevecək!

Kamal. Xalid, sən çocuq kimi bir şeydən, Zöhrə isə inadlı bir
qızıdır. Onu zor və qüvvətdən başqa heç bir şey məcbur etməz. Sən o
qədər kəndində cəsaret görmədin ki, Zöhrəni zor ilə təslim edəsən.
Kim bilir, bəlkə biz Ədirnəyə gedincə, Zöhrə fürsət bulub kəndini hə-
lak etdi.

Xalid. Fəqət mümkün deyildir. Yanında daima bir qarı olacaq,
qapıları bağlı, bir əsgər keşik çəkəcək və yanında da kəskin bir silah
yoxdur. Böylə olan surətdə kəndinə heç bir şey yapılmaz və başqası da
onu xilas etməz. Zira, kim bilir dirimi o, ölümü və kim böylə zamanda
gedib onu aparacaq. Yalnız bir Rüşfət idi ki, o da kim bilir, Ədirnənin
hankı küncündə ölüb getdi. Ölmüş olmasa da, əsir deməkdir. Bir də biz
İstanbulda çox qalmaqacağıq ki...

Kamal. Doğru, biz çox qalmaqacağıq, zira ki, bu bizə tapşırılan
işlər artıq bitmiş deməkdir. Amma nə qədər biz sülh istəyirik – deyə
təbliğatda bulunuruqsa, bir kaç nəfərdən başqa hamı – hər bə istəyirik –
deyə qiyamət salırlar. Görürsən, gənclər, ixtiyarlar, qadınlar, hətta çö-
cuqlar qədər hamı matəm geyib “Ya ölüm, ya Ədirnə” – deyirlər. Sülh
istəyənlər ehtimal ki, para ilə tutulmuş hər bəilər və işsizlərdir. Qalan-
ları isə demək olar ki, bütün Türkiyə, Ali İttihad və Tərəqqi fırqəsi və
Ənvər başda olaraq həyəcana gəlib, hamısı bu gün ölümə hazırdırlar.

Xalid. Hər halda sülh tərəfdarları da çoxdur, nəhayət bu gün ölümə
hazırdırlar.

Kamal. Mən bu gün ictimada (*mitinqdə*) iştirak etməyəcəyəm.
Zira bir az xəstəyəm.

Xalid. Kamal! Biz hərəminiz ayda min lirə para alırıq. Fəqət sən
öhdəmizə buraxılan işlərin heç birində iştirak etməyirsən, insan söz
verdimi, ona əməl etməlidir.

Kamal. Mən xəstəyəm və bir də Təhsin bəyi bizi məcburən
göndərdi. Məgər sən min lirə deyil, on min lirə də olursa, xoşluqla
Zöhrədən ayrılarmı idin?!

Xalid. Kamal, bilirmisən sənin sözlərinə baxmadığımdan və Zöhrəni zor ilə təslim etmədiyimdən nə qədər peşmanam. Nə edim, ona tərəf gedəndə, üzünə baxınca, sanki müdhiş bir qüvvə məni niyyətimdə sakınmağa məcbur edirdi. Nədənsə mən onun üzünə baxa bilmirəm, lakin söz verirəm ki, Ədirməyə vürud etdiyim gündə, sənin sözlərinə əməl edəcəyəm.

Kamal. Səni mən edən qüvvə cəsarətsizlikdir! İştə camaat gəliyor, artıq mən gedişorəm. (*Gedir.*)

Molla Sübhan və bir nəfər başqası daxil olur. Xalid birinə.

Xalid. Əfəndilər, yenə bir xəbər yoxmu? Sülhdən, hərbdən nə söyləyirlər? Hərb yenə davam edəcəkmi? (*Camaat bir-bir daxil olurlar.*)

Molla Sübhan. Yeni həvadis yoxdur, yalnız hökumət rəsmi surətdə bildirmişdir ki, artıq hərbi kəsməyə və sülh etməyə məcburdur. Xalqın da bir çoxu sülh istəyir. Eşitdiyimə görə şurayi-vükələdə əksəriyyət sülh tərəfdarlarıdır. Kamil və Nazim paşalar da o cümlədən. Heç kəs hərbi etmək istəməyir.

Xalid. Əlbət ki, hərbi kəsmək lazımdır, xalq əldən düşdü, qırıldıq. Nə vaxta kimi hərbi edəcəyik? (*Müxtəlif səslər.*)

Camaat. “Böyləliklə qaldıq!”, “Bizdən nə olacaq!”, “Sülh istəyirik!” “Hərb istəyirik!”, “Hərb davam edəcək!”

Xalid. Əfəndilər, bolqarlar şindi Çatalcadadırlar. Əgər sülh etməsək, İstanbulu alıb, bizim hamımızı qırırlar, qarət edirlər. Nə vaxtadək biz hərbi edəcəyik? İstanbul Ədirmədən möhkəmmi olacaq? Ədirməni aldıqlar, İstanbulu almaq mümkün deyil?! Camaat, toplanınız sülh tələb edək!

Camaat. “İstəmirik!”, “Yaşasın sülh!”, “Yaşasın hərbi!”

Molla Sübhan. Həzərat, bizim artıq hərbi etməyə iqtidarımız yoxdur.

Camaatdan biri. Para almağa varmı?

Molla Sübhan. Oğullarımız qırıldı, analarımız balasız, qızlarımız qardaşsız və oğullarımız atasız qalıb, ac-yalavac fəryad edirlər. Əcəba, bu nə vaxta qədər davam edəcək, nə vaxta qədər hərbi edəcəyik?

Biri. Ədirməni geri alıncaya qədər! “Səs salma!”, “Biz tanıyıriq camaatı”, “Siz çox anlayırınsınız, əski bayquşlar”.

Molla Sübhan. Əgər biz sülh etməsək, İstanbulu alacaqlar, o zaman daha da fəna olar. Biz hökumətdən çox bilməyəcəyik, hökumət sülh istəyir.

Xalq. Hökumət qorxuyor.

Molla Sübhən. Xayır, hökumət qorxmayır, hökumət də bizim üçün qorxuyor...

Caməat. “Bizim üçün qorxmasın!”, “Hər kim hər b istəyirsə getsin, biz sülh istəyirik”.

Molla Sübhən. Hökumət bilir ki, sülh olmazsa, Türkiyə olmayacaqdır. Həp başında bir az əqli olanlar, alim şəxslər sülh istəyir. Bizim vəzifəmiz hökumətin başçılarına qulaq asmaq və onların səsində səs verməkdir. Sülh istəməyin, tələb edən yalnız, yalnız İttihadi-tənəzzülmü, İttihadi-Tərəqqimi? Onun başına toplaşanlar, bir kaç qanıqızğınlar, heç bir şey dərk etməyən gənclər və çocuqlardır. Əfəndilər, kəndi müqəddəratımızı bir taqım çocuqlar əlinə verməyiniz, bizi fəlakətə sövq edirlər.

Xalq. Çocuq sizsiniz, doğru deyil! Rədd olsun natiq!.. Davam ediniz... İxtiyar tülkü... Hərb istəyirik. Hərb istəməyənlər getsinlər. Biz Ədirnəni istəyirik. (*İxtişaş surayı-vükəla qarşısında.*)

Rüfət gəlir.

Rüfət. Durunuz, ey qafillər (*Xalid bir tərəfə çəkilir*). “Sülh istəyirik” – söyləmək arxasında nə qədər fəlakətlər gizləndiyini bilirmisiz? Siz Ədirnədə məsum türk qızlarının namusları hər b canavarlarının kobud əllərində çeynəndiyini görmədiniz? Siz Ədirnədə hilalın minarələrdən endirilib çamurlara çırpıldığını görmədiniz? Əcəba, sülh istəməklə, yaşamaqla daha nələr görmək istəyirsiniz? Sizə deyirəm: Ey düşmən çarıqları altında səfilanə yaşamaq, rəzilənə sürünmək üçün sülh istəyənlər, ölümdən qorxanlar evlərində gizlənsinlər. Fəqət Osmanlı istiqbalı bizə bağlıdır. Biz gənclər ya Ədirnəni geri alacaq və yaxud Ədirnə istehkamlarının qorxunc uçurumları önündə son fərdimizə qədər, fədayi-həyat edəcəyik.

Xalq. Yaşasın hər b!

Mustafa kapitan daxil olur.

Mustafa kapitan. Əfəndilər! Bu gün Türkiyə aləmi bir vücud kimi “Ya Ədirnə, ya ölüm” – deyə fəryad edirlər. Bu gün qocaman bir millətin arzusuna, əzminə qarşı kimsə sədd qoya bilməz. Millət və vicdanının dərin guşələrindən qopub gələn şu intiqamın önündə davam

edəcək bir istehkam təsəvvür olunmaz. Hökumət millət üçündür və millətin arzusuna əməl etməlidir. Ələlxüsus, böylə zamanda ki, düşmənlərimiz bir-birini çeynəyir. Onlar böyük Türkiyəni ölmüş bilib, onun mirasını bölmək üstə boğuşurlar. Lakin biz onlara göstərməliyik ki, Türkiyə ölməmiş, onu qorxaqlar bu hala salmışlar. Türklər bundan daha artıq, daha ağır fəlakətləri görə bilərlər, türklər bundan daha dərin uçurumlara düşə bilərlər. Türklər daha güclü düşmənlərə təsadüf edər, əzilə bilər, döyülə bilər. Fəqət türk millətinin ürəyində oyanmış bugünkü intibah, onu qiyamətə qədər yaşadacaq.

X a l q. Doğrudur, yaşasın hər b!

M u s t a f a k a p i t a n. İştə əfəndilər, hökumət sülh etmək istəyir, hökumət millətin arzusuna ehtiram etməyir, hökumətimiz qorxaqdır. Mən təklif edirəm toplaşalım. Şurayi-vükələda elanı-sülh xüsusunda müşavirə gedir. Ədirnəni bolqarlara vermək istəyirlər. Şurayi-vükələ önünə gedəlim. O hökumətə söyləyəlim ki, millət sülh etməyir, millət Ədirnəni istəyir və son fərdinə qədər ölmək istəyir.

X a l q. Gedəlim! Gedəlim! Yaşasın hər b, hər b istəyirik.

Ə n v ə r b ə y g ə l i r, n i t q ə b a ş l a y ı r.

Ə n v ə r. Qardaşlar! Ey bir kaç ailədən ibarət ufacıq bir əşirətdən qocaman Türkiyə hökmranlığını yaradan Sultan Osmanın balaları, bu gün bütün Türkiyənin səcdəgahı olan Ədirnə düşmənlərin kobud çarıqlarının altında əzilməkdədir. Məsum türk qızlarının namusu düşmənlər ayağında tapdanmaqdadır. Osmanlı hilalı ayaqlarda, bolqar səlibləri Sultan Səlim minarələrində ürəkləri dəlməkdə ikən, siz hələ “Sülhmü edəlim”, “Hərbmi edəlim” – deyə düşünürsünüz. Əcəba, qanınız dondumu? Ey səfalət uçurumu qarşısında özlərini itirən qafillər! Ləkələnmiş namusilə dünya üzərində yaşamağa da həyatı deyirsiniz? Xayır, namuslu bir türk bunu qəbul edəməz. Mən böylə həyatı istəməm, bu gün bütün Türkiyə əsgərləri adından deyirəm: Ölümündən qorxanlar namussuzdurlar, evlərinə girib qarılarının yanında gizlənilər. Fəqət biz əsgərlər, son fərdimiz qalanadək hər b edəcəyik. Ədirnəni geri almayınca, silahımızdan ayrılmayacağıq və bütün dünyaya bildirməliyik ki, türk gənclərinin, türk qızlarının, türk əsgərlərinin ürəyində bir “ideal”, dilində bir söz vardır: Ya şərəfli bir ölüm və ya dəyərlı bir həyat!

X a l q. Hər b istəyirik, yaşasın hər b! (*Mustafaya*)

Ənvər. Arkadaşlar, əhalini Şurayi-vükəla binasının qarşısına şövq ediniz. Mən də əsgərləri şimdicə oraya gətirib, hökumətdən ya hər b etməyi və ya istefa verməyi tələb etməliyik.

Mustafa kapitan. Pəki, əfəndim! (*Ənvər gedir.*)

Molla Hacıbaba daxil olur.

Molla Hacıbaba. Həzərat! Çatalca əsgərlərinin ruhunu qaldırmağa gedən heyəti-üləmanın sədri, bu gün qayıdıb, Çatalca əsgərlərinin tərəfindən Osmanlı hökumətinə və əhaliyə böylə bir xəbər gətirmişəm. İştə deyirlər ki, sülh ola bilməz. Biz Osmanlı əsgərləri qılınclarımızı atıb, qadınlar kimi düşmənlər qabağında başımızı aşağı salmağı qəbul etmərik, biz müharibə istəyirik. Axırını fərdmizə qədər vuruşub, ya şərəfli yaşayırıq və ya şərəfli öləndən sonra düşmənlər bizim meyitlərimizin üzərindən adlayıb, İstanbula daxil ola bilərlər. O vaxt cəmi dünyaya və Avropaya da sübut olar ki, Osmanlılar öz şərəf və namuslarını öz həyatlarından artıq sevirilər. Biz Osmanlı əsgərləri diri ikən, Ədirnəni alıncaya qədər hər b edəcəyik. Biz Ədirnəni istəyirik, onu da deyirlər ki, hökumət şərəfsiz bir sülhə iqdam edərsə, o vaxt biz hamımız toplarımızı İstanbula doğru yürüdüb, bütün İstanbulu bir dəqiqədə yer ilə yeksan edib, bir xarabazara döndərərik. Həzərat! Baxın, baxın əsgər qardaşlarımız nə istəyirlər. Daha doğrusu, qardaşlar, mən də deyirəm: Bu gün türklük namusu ayaqlar altındadır. Hümmət vaxtıdır. Əcdadımızın sümükləri düşmən çarıqları ilə tapdalanmaqdadır. Qardaşlar! Çatalcada əsgər qardaşlarımız axırınca nəfəsədek düşmənlə pəncələşməkdədirlər. Biz də onlara imdad etməliyik. Biz bu gün cəmi dünyaya göstərməliyik ki, biz islamlar yaşamaq istəyirik və şərəfli bir həyat üçün də ölürük. Gərək bu gün gənclərimiz, ixtiyarlarımız əllərinə silah və əsgərlərimiz metralyozlarını, qızlar, çocuqlar əlindən nə gəliрсə, qadınlar erkək libası geyib və ruhanilərimiz də öz sarıqlarını boyunlarına salıb, Çatalca əsgərlərinin yardımına və Ədirnə imdadına getməliyik. Qardaşlar! Bax, vətənin yolunda şərəfli ölümə birinci mən gedirəm.

Mustafa kapitan. Qardaşlar! Şurayi-vükəla önünə gedib, millətin arzusunu hökumətə bildirəlim.

Xalq. Gedəlim! Gedəlim! (*Gedirlər.*)

Xalid və Kamal daxil olurlar.

Xalid. Kamal, gördünmü? Rūfəti gördünmü? İştə bütün səy və təbliğatımız zay oldu. (*Camaat Mustafanın və Rūfətin ardınca parlaman qarşısına gedirlər. Baxır.*) Görüyormüsən, getdikcə əhali onlara mülhəqq olub, izdiham daha da artır. Rūfət Ədirnəni geri alıb, Zöhrəni bulmağa səy edir. Yenədəmi bu hərifin öldürülməsini mənə mane edəcəksən?

Kamal. Xalid, sən daima çocuq kimi tədbirsiz iş görürsən. Böylə bir izdihamın qarşısında Rūfəti nasıl öldürürsən, sərçə kimi ətini didərlər. İştə çarə bul, görürsən ki, əhali Ədirnənin istiqlalını tələb edir.

Xalid. Mən bu saat demədimmi? Bu gecə mənə nə yapmalı? Bu işin başında Ənvər bəy kimi ciddi bir adam durmuş, bəlkə də Ədirnənin qaytarılmasına müvəffəq oldu.

Kamal. Ehtimaldan kənar deyil, türklərin qanı coşa gəlmiş, ələlxüsus gənclər öylə bir ruhdadırlar ki, osmanlılar bu ruha mütənəşib qüvvə ilə dömirdən yapılmış qələlərə qılınc endirsələr, dağlara soraq düşəcək və o zaman ki, fəlakət osmanlıların boğazına çıxıb onlara ya ölüm, ya həyat deməyə məcbur etdi. O zaman bütün dağlar, daşlar qılınc kəsilib sümüklərinə çırpılsa da, əsla əsər etməz.

Xalid. Bəs şimdi nə etməli?

Kamal. Rūfəti öldürməkdən və başqa bu kimi şeylərdən bir şey çıxmaz. Türklərin Ədirnəni geri almasında qorxu yoxdur, zira kimsə bilməz bizim işlərimizi. Lakin Rūfət Ədirnəyə gələrsə, yəqin ki, Zöhrəni aparacaq. Sənin yeganə bir çarən varsa, o da bu gecə İstanbuldan Ədirnəyə qaçmaqdır. O, Zöhrəni bulsa da, bir-birinə yanaşmaz. Çünki isməti ləkələnmiş bir qız utandığından kimsənin üzünə baxmaz və sənin də işlərini kimsəyə deməyib, daima səninlə qalmağa və əmrinə boyun əyməyə məcbur olar. Ədirnədə qalmaq təhlükəli görünərsə, Zöhrə ilə bərabər Bolqariyaya qaça bilərik.

Xalid. Xub, öylə isə bu gecə buradan çıxarıq.

Kamal. Yenədəmi Zöhrəyə qarşı cəsarətsizlik göstərəcəksən? Əgər bu dəfə də Zöhrəni kəndinə təslim etməsən, o zaman ya Zöhrə özün həlak edər və yaxud Ədirnəni alarlar. Xülasə, işlər düz getməz. Əgər sözlərimə baxarsan isə, Zöhrə əlbəttə, sənin olar.

Xalid. Yəmin edirəm ki, bu dəfə də heç bir hiss, heç bir qüvvə mənə mənə etməz.

Kamal. Öylə isə gedək, təxir zamanı deyil, gedəlim. (*Kənara.*) Bu dəfə artıq hər ikisinin işi bitdi. Gedəlim, Xalid. (*Ayaq səsləri gəlir.*)

Xalid. Bu nə səsdir? Gələnlər kim? Aha anladım, Şurayi-vükəla binası qarşısına gedirlər.

K a m a l. Ənvər bəydir... kəndi əsgərlərilə... Gəl Xalid, mütərədid olma. Lüzum görülsə, Zöhrənin təslimindən sonra Rüfəti də Ədirnə yolunda gecə... Anladınmı? Və yaxud zabitlər önündə üzünə dayanıb onu bir xəyanətlə müttəhim edərik. Onun şərindən qorxma, anlayırmısan? Haydı, gəldim.

X a l i d. Gedəlim... Ədirnəyə, Zöhrənin yanına gedəlim! (*Xalid və Kamal gedirlər.*)

Ənvər bəy əsgərləri ilə səhnədən keçirlər.

P ə r d ə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Vaqe olur Şurayi-vükəla binasında, iclas qurulmuş. K a m i l p a ş a sədarət edir. N a z i m p a ş a, N ə m a z i M u x t a r p a ş a və iki nəfər başqa nazirlər və Şeyxül-islam...

K a m i l p a ş a. Əfəndilər! Sizə bu gün müttəfiqlərdən aldığım son notanı təqdim etmək istəyirəm. (*Kağızı oxuyur.*) İştə nota... Fəqət notada olan maddələrin sizə bəlli olduğunu nəzərə alıb, yalnız bu son nota... əsasən ittixaz edən maddəni oxuyuram ki, bu da təbii hüddud təyini xüsusundadır. Müttəfiqlər son dəfə olaraq, hüddudu Midiya-Artos təklif edirlər və əlavə edirlər ki, 24 saatda bizim tərəfimizdən qəti cavab alınmazsa, İstanbul üzərinə yürüş edəcəklər. Şimdi bu xüsusda qəti surətdə şəraiti qəbul edib, sülh etmək tərəfdarıyam.

N ə m a z i M u x t a r p a ş a. Bu yalnız sizin fikrinizdir?

N a z i m p a ş a. Zətən məsələ hər bə və sülhə aid olduğu üçün və hərbiyyə naziri olmaq səbəbilə əsgərlərimizə hər kəsdən yaxın və onların əhvalına hər kəsdən artıq bələd olduğumçün ərz edirəm: Əsgərlərimizin artıq müharibəyə müqtədir olmadıqları üçün etməyə məcburuq. Buradan işbu əsaslara istinadən başqa fikir olmaz zənnindəyəm.

M u x t a r p a ş a. Məncə yalnız əsgəri işləri nəzərə almaqdansa, bir qədər də əhvali-siyasiyyəni düşünməli, əsgərlərimizin zəifliyi və yorğunluqlarını inkar etməməklə bərabər, düşmənin ordusunun da bir o qədər qüvvətli olmadığını bilməliyik. Fəqət bundan başqa da bir şey ərz edirəm: – Dəmin vükəla həzrətləri, müttəfiqlərin arasında münasibətin pək kəskinləşdiyini buyurdu. Dəxi bir kaç yerdə müttəfiqlər əsgərlərinin

yekdigərlərilə atışdıqlarını da əlavə etdilər və Türkiyədən zəbt etdiyi yerləri aralarında təqsim etmək üçün, müharibə olacağını da ehtimaldan sanırlar. Anadoludan əsgərlərimiz hənuz gəlib yetişməkdədir. Bir daha millət: “Ədirnəni verməyin” – deyər bir tənə-vahid kimi tələb etdiklərinə istinadən, əhvali-siyasiyyə daha aydın bir hala düşüncə sülhü təxirə salmağı təklif edirəm.

Birinci nazir. Müttəfiqlər arasında müharibə olacaq – deməyirlər.

Muxtar paşa. Fəqət ehtimal xaricində olmadığını söylədilər.

Nazim paşa. Arada olan siyasi cərəyanlardan idarə etmək və yaxud bir kaç sərsərinin sözlərilə milləti fəlakətə sövq edə bilmərik.

Muxtar paşa. Bir kaç sərsəri deyil, yalnız buradakı nazirlərdən başqa, İttihad və tərəqqi fırqəsi, Mahmud , Şövkət, Ənvər paşa olmaqla bütün Türkiyə hər bə istəyir.

Nazim paşa. Fəqət millət fəlakətə sövq olunarkən bir köylünü deyil, bizi məsul tutacaqlar.

Kamil paşa. Əfəndilər! Mən fikrimi dəmin ərz etdim sə də, fəqət məsələləri bir qədər aydınlaşdırmağı kəndimə vəzifə ədd edirəm. Mən əhvali-siyasiyyə xüsusunda bəhs edərkən müttəfiqlər arasında mütəlaşqa bir hər bə partlayışı davam edəcək, – dedim. Mən yalnız məsələnin müttəfiqlər miyanında qan töküləcəyinə bəis olacağını ehtimal və arasına toqquşmalar, atışmalar, yalnız əsgər arasında olduğunu söylədim. Bu atışmalar ufaq şeylərdir. Siyasətə o qədər də təsir etməz. Fəqət hər halda iş yalnız müttəfiqlərə qalırsa, aralarında müharibə olacağını cəsəretlə söyləyirəm. Bunu da unutmamalıyıq ki, arada bir Avropa nüfuzu vardır. Zətən bizi bolqar, Qaradağ, Yunan hər bə ittifaqı deyil, Avropa siyasəti məğlub etdi. Müttəfiqləri hər bə qalxızan Avropa və bizi məğlub edən də Avropadır. Məncə əfəndilər, bu gün Ədirnə və qeyri bu kimi bölük bolqarlarda və yaxud yunanlarda qalması ilə məsələ bitmiş olmamalıdır. Bu məsələlərin hamısı gələcəkdə mütəhəmmül və hər dəqiqə bəkləmək ümumcahan müharibəsində həll olunacaqdır. Lakin şimdilik ehtimallara istinadən, milləti əbəs yerə qırdırmağa dəyməz. Bunun üzərinə bir də İttihad və tərəqqi fırqəsinin müxalif inqilab-cuyan bir vəziyyət aldığı və bir ixtilal törətmək ehtimalı olduğunu əlavə edərək, bu məsələ xüsusunda qəti bir qərara gəlməyi rica edirəm.

Nazim paşa. Artıq müzakirəyə lüzum yox, yeni bir məsələ deyil ki... Sülh qətiyyə olmalıdır. Əks halda İstanbulu təxliyə etməyə məcburuq.

Kamil paşa. Əfəndilər! Rica edirəm, hər kəs kəndi fikrini söyləsin. İkinci nazir. Madəm ki, hərbiyyə naziri əsgərlərin hərbə qeyri-müstəid olduğunu buyurdular, artıq kim ilə və hankı qüvvə ilə hərə edəcəyik. Buna görə onların şərtlərini qəbul etməyə məcburuq.

Kamil paşa. Pəki, demək zətiniz hüdudun Midiya – Arnos olması ilə sülh şərtlərinin qəbulu tərəfdarisınız. Zətiniz əfəndim.

Birinci nazir. Mən fikrimi daha dün dedim və yenidən söyləməyə ehtiyac yox zənnindəyəm.

Kamil paşa. Pəki, demək tərəfdarisınız. Siz əfəndim?

Şeyx. Demək Ədirnə bolqarlara qalıyor, eləmi?

Muxtar paşa. Əvət!

Şeyx. Yazıq Türkiyə, düşmənlərini qəhqəhələrlə güldürəcəksən. Dostlarını öksüz çocuqlar kimi için-çin ağladacaq bir vəziyyətdə bulunursan.

Kamil paşa. Siz, əfəndim.

Muxtar paşa. Mən bitərəfliyi lüzum görürəm!

Kamil paşa. Demək əksəriyyətlə keçiyor. Bu gün onlara telegram göndərim.

Şeyx. Demək, Türkiyə namusuna bir ləkə vurulsun deyə, bu kağızı imza ediyorsız, öyləmi?

Nazim paşa. Bizim qüvvəmiz yoxdur! Onlar qalibdirlər, biz isə məğlubuq.

Şeyx. Mən nə qədər sükuta qərar vermişdimsə də davam edərəm. Zira, millətin halı mənim ürəyimi parçalayır. Söyləməyə məcburam. Bizim qüvvəmiz yoxmu? Əcəba, bütün osmanlılar qırıldımı? Əcəba, düşmənlərin müqabilinə yalın ayaq, yalın əllə ilə açıq sinə getmək cəsarətinə malik olan türkləri ölümü zənn etdiniz? Qiyməti-əsgəriyyəsinə bütün dünya təhsin edən türkləri bir ovuc yunanlarımı məğlub ediyorsunuz? Əcəba, mübəlligələrin təbliğatına baxmayaraq, “Ya həyat, ya məmat”, “Ya ölüm, ya Ədirnə” – deyən Türkiyə oğullarını düşmənlə ayaqlarına yıxılacaq qədər namussuzmu ədd etdiniz? Bu Türkiyənin müqəddəratını əllərinə alan paşalar, millət qəzəbindən qorxunuz! Mən sizi xain bilərəmsə, fəqət bu hərəkətləri xəyanətlərdən daha bədtər ədd edirəm. Əcəba, bu xəyanət bəlkə cinayət deyilmi ki, Yunan hökuməti öz səfirini paytaxtımızdan çəkərkən, siz Frakiyadan olan iki yüz müntəzəm ordunu evlərinə tərxis etdiniz. Əcəba, bu xəyanət deyilmi ki, yeddi ay

aslan kimi Ədirnəni müdafiə edən əsgərlərimizə bu qədər vaxtdək imdad yetişdirmədiniz. Siz xain deyilsiniz də qorxaqsınız. Qorxaqlar məmləkət, millət idarə edə bilməzlər. Nazim, sən kimi paşalara malik bir millət, bir ovuc cərəyanlara boyun əyərmisən? Bacarmırsınız, qorxursunuzsa çağırın millətin arasında olan qəhrəmanları. Çağırın, İtaliya kimi qüvvətli bir hökumətin 3 yüz minlik müntəzəm ordusunu... bir ovuc çıpaq ərəblərlə taru-mar edib, dənizlərə tökən Ənvərləri, qoyunuz onlar da milləti ya büsbütün məhv etsinlər, yaxud şərəf və namusla yaşasınlar.

Nazim paşa. Bir millət idarəsinin şəriət idarəsi qədər asan olmadığını bilirik və təhqiratinıza qarşı bir ruhani ataya ehtiram olaraq cavab verməyirəm. Lakin hər halda, bir qədər nəzakətlə hərəkətinizi arzu edirəm.

Şeyx. Mənim ürəyim parçalanır. Əvət deyirəm və ağlayıram türklüyün bu halətinə. Yazıq vətənim, bu bacarıqsız əllərdə məhv olub gədiyor.

Nazim paşa. Təhqiratinıza hüddud təyini təkrarən rica edirəm, əfəndim.

Şeyx. Siz düşmən təhqiratinə hüddud təyin etdiyiniz kimi, deyilmi?

Nazim paşa. Bir dəfə anlaşılmalı ki, məmləkət idarəsi kimi qızğın işləri başdan edilən bir iş deyildir. Biz milləti atəşin nitqlər ilə məhv edə bilərik: madam ki, qüvvətimiz yoxdur, sülh etməliyik.

Şeyx. Xayır, qüvvəmiz var, onu idarə etməyirsiniz.

Xaricdən səs gəlir: “Yaşasın hərbi, rədd olsun sülh!”

Kamil paşa. Bu məsələ artıq bitmiş, şərait qəbul olunmuş, daha bəhsə lüzum yox.

Nazim paşa (yavərə). Camal bəy, baxınız xaricdə nə sədir? (*Yavər gedir.*)

Kamil paşa. Şimdici sülh şəraitini qəbul etdiyimiz xüsusunda müttəfiqlərə teleqram göndərəcəyəm. (*Yavər daxil olur.*)

Nazim paşa. Nədir o?..

Yavər. Əfəndim, Şurayi-vükəla binası əhali, tələbə, əsgər, qadın, uşaq və ixtiyarlar tərəfindən əhatə olunmuşdur.

Kamil paşa. Şurayi-vükəla önündə ictimaiyyətin mane olduğunu bilirsənmi? Nə istəyirlər?

Nazim paşa. Baxsan, nə istəyirlər?! (*Yavər gedir.*)

C a m a a t . Yaşasın hər b, rədd olsun sülh! (*Yavər gəlir.*)

Y a v ə r . Həpsi “Yaşasın hər b, rədd olsun sülh” – deyə bağırlar və bir nəfər: “Millət tərəfindən nümayəndəyəm” – deyə daxil olmağa izn istəyir.

N a z i m p a ş a . Kimdir o?

Y a v ə r . Mustafa kapitan.

N a z i m p a ş a . Söylə ki, Şurayi-vükəlaya kimsənin daxil olması müsaidə edilməz. (*Yavər gedir, gəlir.*)

Y a v ə r . Paşa həzrətləri, israr edirlər.

N a z i m p a ş a . Bəkçi takımına əmr et, silah güc ilə ictimai dağıt-sınlar...

Y a v ə r . Baş üstə, paşam (*Gedir.*)

S ə s . Yaşasın!

K a m i l p a ş a . Nazim əfəndi! Rica edirəm, milləti sakit ediniz (*Nazim paşa pəncərədən.*)

N a z i m p a ş a . Əfəndilər! Nə istəyirsiniz?

X a l q . Biz hər b istəyirik, sülh istəmirik...

N a z i m p a ş a . Əfəndilər, biz sülhə razı olduqda büsbütün əsassız deyilik. Dövləti-Osmaniyyənin son əhvali-siyasiyyə və əsgəri...

X a l q . İstəmirik! Hər b istəyirik, hər b...

N a z i m p a ş a . Əgər siz dinləməyəcək olursanız və əgər tələbi-nizdə israr ediləcək olursanızsa, mən əsgəri qüvvə ilə sizi...

X a l q . İstəmirik. Rədd olsun sülh, yaşasın hər b!

Bu aralıq Mustafa kapitan əlində tapança daxil olur və tapançanı Kamil paşaya doğru tutub, bir kağız uzudaraq deyir.

M u s t a f a . Millət sizi istəməyir! İstefanızı yazınız!..

Kamil paşa qələmi almaq istərkən, Nazim paşa arxasından bir nəfərin, yəni Mustafanın keçdiyini hiss edir, çevrilir. Onu görə, tapançasını ona zillədir. Arxadan Nazim paşaya atəş açılır. Ənvər və RUFƏT daxil olur, Yavər atəş açır. Nazim, Mustafa və Yavər yixılırlar. RUFƏT Kamil paşaya tapança çəkərək.

Ə n v ə r . Millət sizi istəməyir, siz milləti yaşatmayırsınız, siz milləti idarə etmiyorsunuz... İstefanızı yazınız!.. (*Kamil paşa imza edir, nazirlər ödəki odaya çəkilirlər.*)

Şeyx. Yaşayınız, oğlanlarım! Yaşayınız!.. Gəlin şu qəhrəman alnınızdan öpüm (*Ənvər*). Ənvər, bu gün millət sizdən imdad istəyir. Oğlum, Allah qolunuza qüvvət versin. (*Öpür.*)

Xalq xaricdə səs-küy salır. Rüfət Mustafanın yanına,
Ənvər pəncərəyə doğru gedir. Şeyx Ənvəri təqib edir.

Rüfət. Yazıq Mustafa!.. Fəqət millət və vətən uğrunda!

Ənvər. Qardaşlar! Qorxaq Kamil paşa kabinəsi yıxıldı, onun bütün Türkiyənin namusunu ləkələmək, əcdadımızın mədfəni olan Ədirnəni bolqarlara vermək üçün imzaladığı kağızı, işlə önünüzdə parçalayıb və tapdalayıram. Artıq bu gündən kəndi kölgəsindən qorxan Kamil paşa kabinəsi deyil, Vətən və millət uğrunda həyatını fəda etməyə hazır olan İttihad və Tərəqqi fırqəsinin ən fəal kişilərindən Mahmud, Şövkət paşa kabinəsi iş başına keçəcəkdir və əminəm ki, bu gün hökumət heç bir şeydən qorxmaz və bütün varlığı ilə millət səcdəgahı Ədirnənin istimdadına qüvvət verir.

Xalq. Yaşasın İttihad və Tərəqqi! Yaşasın Ənvər paşa! Yaşasın hər b komandası!

Pərdə

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Vaqe olur Ədirnəyə gedən, iki tərəfi meşə olan bir yerdə. Ta uzaqdan Ədirnə istehkamları və minarələri görsənir. Əsgərlər çadır qurmuş, sübhə az qalmış əsgərlərin bir qismi çadırlarda, digər qismi xaricdə uyuyur.
Rüfət də açıq havada uyumuş və sayıqlayır.

Rüfət. Xayır, mən yorulmadım. Vətən yolunda çalışmaqdan da insan yorularmı? (*Sükut.*) Əsgər, süngü tax, irəli... Qorxmayın, qardaşlarım, irəli... Allah... Xalid! Xain!.. Sağ tərəfdən düşməne doğru hücum! Allah...Düşməni pozuldu... İrəli qardaşlar... (*Xalid ahəstə gəlir.*)

Xalid. Ah... Uyumuş, çocuqdan ixtiyarlara və qızdan tutmuş ixtiyar qadınlara qədər, bütün Türkiyə silaha sarılmış, işlə mənim də qəlbim uyuyur... Əvət biçərələr üç gündür ki, dayanmadan yol gəlirlər. Buna da insan davam edə bilərmə? Ox, nə gözəl şeydir vətən üçün mübarizə, nə alidir vətən məhəbbəti. Mən alçağam, mən xainəm. Yox,

Rüfət məni öldürəcək! Xayır, əmin ol! Sən silahını mənim üçün hazırlamamışsansa da mənim silahım artıq işlə sancılır. (*Ona tərəf gedir, bıçaq ilə vurmaq istədikdə, kağızı görür.*) Bu kağız nə məktub. (*Oxuyur.*) “Qardaşım Rüfət bəyə! Əzizim, qardaşım! Sizin Şükri paşanın Ədimədən İstanbula fərar etdiyini eşitdim və başqa birisinin də qaçacağını bilib, bu məktubu sizə göndərirəm. Qardaşım, bolqarlar bizim ilə vəhşicəsinə rəftar edirlər. Qardaşım, Zöhrəni Xalid güc ilə öz evinə apardı. Əvət, arkadaşın xalis casusmuş. Binəva sanki həbsdə saxlanıyor. İşbu məktubu sizə göndərən, sizi bacı kimi sevən, düşmən əsiri: İnci. Bəradər, Allah eşqinə bizə bir çarə...” Ax... bütün dünya mənə casus deyir. Rüfət ərdir, onu hər kəs sevir, mən isə casus! Bəs nə yapmalı? Ah, məhəbbət budur. Niyə Kamala aldanıb Rüfəti öldürməyə gəldim? (*Rüfət sayıqlayır.*)

R ü f ə t. Xalid, sən casussan! Sən xainsən! Xainlərin cəzası budur, al!.. Gəbər alçaq...

X a l i d. Ha, ha, ha... Uyğuda, uyğuda məni öldürürsən, səndən əqdəm ayıqlığımda səni öldürürəm. (*Rüfət tərəfə gedir, Rüfət sayıqlayır, Xalid durur.*)

R ü f ə t. Qorxmayınız, qardaşlar! Son tərpedir! Hücuma...

X a l i d. Bax, işlə həyat buna deyərlər. Mərdlik, igidlik budur. Yuxuda da vətən müharibəsini unutmayırsan. Ah... Böylə bir qəhrəmanı xainliklə öldürməki olar?! Ax, artıq mən də alçaqlıqla yaşamaq istəmirəm. Mən mərdlik, ərlik nə olduğunu indi anladım. Hər kəs bu gün vətən üçün kəndinə bir səadət sanır... Mən nə üçün xain olayım?

R ü f ə t. Düşmən qaçır, təqib ediniz! Haydı qardaşlar... 5-ci bölük hücuma, Allah, Allah! Ox, yaralandım. Zıyanı yox, ufaq bir şey!

X a l i d. Ah! Yetər xain (*Qılıncını qılafına qoyur.*) Rüfət!

R ü f ə t. Xalid! Sən zənn ediyorsən ki, mən bilməyirəm, xayır bilirəm, sən xainsən.

X a l i d. Rüfət, mən xainəm, doğrudur! Məni öldür, fəqət öldürmədən əvvəl bir kaç kəlmə söyləməyə müsaidə veriniz... Rüfət, doğrudur mən xain idim. Lakin bu gün kəndi qəbahətimi anladım. Mən bu vaxtdək alçaqlıq edib, sənə və vətənimə xəyanət etmişəm. Fəqət bu gündən sonra mən də sən kimi ər olmaq istəyirəm. Rüfət məni bağışlayırsan, deyilmi? Mən də vətənim üçün igidlər kimi ölmək istəyirəm. Rüfət məni bağışlayırsan, deyilmi?

R ü f ə t. Məsum bir türk qızını düşmən əlilə kəndi xanəsinə apardıran bir xaini də əfv etmək olur?

Xalid. Ax, Rūfət yapayım, sevirəm, sevirəm sənin sevdiyini və məni də hər bir xəyanətə vadar edən yalnız o məhəbbətdir. Sevirəm o qızı.

Rūfət. Bu saat mənim nəzərimdə vətəndən başqa heç bir şey yoxdur. Pəki onu sevirənsə, mənim yanıma nə üçün gəldin?

Xalid. Mən səni öldürməyə gəldim. Lakin sənin vətənə olan məhəbbətin və ərliyin, məni fikrimdən büsbütün daşındırdı. Artıq, mən də ər olmaq istəyirəm, mən də sizə qoşulub vətən yolunda ölümə getmək istəyirəm.

Rūfət. Pəki, madam ki, sən günahını etiraf edib, onu silmək üçün vətən yolunda ölümə gedliyorsan, get... Minlərlə xüsusiyyət vətənimdə yaşayan türk ümumiyyətinə fəda... Mən vətən üçün ölmək istəyən bir türkü azaltmaq istəməm və artıq sənə dolaşmam.

Xalid. Mən qabaq səninlə yoldaş idim, şimdi oldum qardaş. Bilirəm, sən vətən yolunda mütləq ölümə gedirsən və heç bir şeydən qorxmırsan. Yüzdə 99 diriliyin təhlükədədir.

Rūfət. Xalid, nə olsun! Yoxsa məni də kəndin kimi müharibədən çəkəndirmək istəyirsən?

Xalid. Haşa! Sən ölümə gedirsən, get! Tanrı bilir ki, mən də ölümə gedirəm. Fəqət birdən heç birimiz hərbdə ölməsək sonra?

Rūfət. Nə demək istəyirsən?

Xalid. Mən Rūfət, Zöhrəni sevirəm və bilirəm ki, sən də onu, o da səni sevir. Bu iki rəqibin birisi dünyadan yox olmalıdır. Ya sən və ya mən. Zöhrə mənə qalmazsa, sənə də qalmasına razı olmam. Dünya nə qədər vəsi və nə qədər geniş olsa, bizim ikimizi yerləşdirməz. İkimizdən birimiz mütləq ölməliyik, ya sən gərək yox olasan, ya mən. Fəqət alçaqlıqla, xainliklə deyil, ərliliklə Zöhrə ikimizdən birimizin olmalıdır.

Rūfət. Xalid, öylə isə dinlə: biz şimdi ikimiz də hərbdə gedirik. Hər ikimiz hərbdə ölərsək heç. Birimiz ölüb digərimiz sağ qalırsaq, Zöhrə onu istəsə onun, başqasını sevmiş olsa, sağ qalan kəndi əzabına razı olub, Zöhrəni hər cəhətdən yardımda bulunmalı. Yox, əgər hər ikimiz sağ qalırsaq bir duel yaparıq. O zaman tale kimə yar olsa, Zöhrə onun olur, gözəlmi?

Xalid. Pək gözəl. İştə cavanmərdlik buna deyərlər, öylə də olsun.

Rūfət. Artıq qət olundu, demək!

Xalid. Əvət, haydı şimdi uyu. Bilirəm, üç gündür gecə-gündüz dayanmadan yol gəlmişsiniz. Mən isə gedirəm. (*Xalid gedir.*)

R ü f ə t. Allaha ismarladım. Zavallı nə yapsın. Mətin bir tərbiyəsi yox, ufacıq bir şeydən başqa təhsil gördüyü yox, fəqət nə olursa-olsun yenə damarlarında olan türk qanı kəndisini kamalınca göstərir. Uyu-yummu? Amma zənn edərsəm, artıq hava soyuqlaşıyor, şimdicə əsgərlər qalxar. (*Bir zabıt keçdiyini görür.*) Nəyəyə gediyorsan, Ziya?

Z i y a. Baş komandanlığa, əfəndim!

R ü f ə t. Nə olmuş?

Z i y a. Maraqlı bir şey, əfəndim!

R ü f ə t. Nə o? Söylə, nə tələsiyorsan? Hərbi əsrar olmasın?

Z i y a. Xayır əfəndim. Bizim nəfərlərə bir adam yaxınlaşmış, əsgərlərimiz arasından çıxıb əcələ ilə Ədirnəyə doğru gediyormuş. Kəndisi – Türk zabitiyəm – deyir. Amma həqiqətdə lisanca türk... Fəqət hansı bölüyə mənsubluğunu bilməyirik. Hərif maraqlı bir şey, əfəndim. Casus zənn ediyorəm, amma kəndisi türk...

R ü f ə t. Zabıt paltarındadır mı?

Z i y a. Zabıt paltarında, fəqət Ədirnəyə gediyor. Bir əmr apardığı yox, bir bölüyə mənsub olduğu yox, başıpozuqlardan da deyil, zira rəsmi paltarda isə olduqca maraqlıdır. Şübhəli bir adamdır.

R ü f ə t. Ah... Mən onu tanıyıram. Canım o şübhəli bir şəxs deyil.

Z i y a. Nasıl deyil, əfəndim!

R ü f ə t. Şimdicə mənim yanımda idi. Əsgərlərimizə bir qorxu olmaz. Yalnız mənimlə xüsusi bir işi var idi.

Z i y a. Hərif özün, sözü itirmiş, vallah o şübhəli adamdır.

R ü f ə t. Xayır, xayır əfəndim, deyil, mən eyi bilirəm. Əmr et onu buraxsınlar.

Z i y a. Bir yüzbaşı kimi əmr etsəniz itaət borcum, amma bir arka-daş kimi söyləyirsinizsə, qəbul edəməm, əfəndim.

R ü f ə t. Xayır, sözlərimi bir yüzbaşı əmri hesab et! Söylə buraxsınlar!

Z i y a. Baş üstə, əfəndim. (*Gedir.*)

R ü f ə t. Hərfi “casus” deyə yaxaladırlar mı? Komanda yetməmiş əsgərlər ətini didərlər. (*Ziya gəlir.*)

Z i y a. Buraxdım, əfəndim.

R ü f ə t. Pəki, işin yoxsa otur, bir qədər qonuşalım.

Z i y a. Heç bir işim yox, əfəndim. Yalnız uyğusuzluqdan gözlərim qaralır. Uyursam, artıq qorxmam – zənn edirəm. Həm də acam, əfəndim.

R ü f ə t. Yolda oturmadıq ki, yemək də yeyəlim. Öylə bir sürətlə gəldik ki...

Z i y a . Fəqət ağırlıqları da yetişdirəmədilər. Adətən bir lokomotiv sürəti ilə gedirik. İstəsən də yeməyə bir şey yox ki... həpsi arabalarda...

R ü f ə t . Şimdəcə əsgər qalxar, acım dedin, yarım çörəyim var. Mən də hərbdən əvvəl bir ufaq yemək istəyirəm. (*Çıxarır, yarısını Ziyaya verir.*)

Z i y a . İstəməm, əfəndim, siz ac qalarsınız.

R ü f ə t . Xayı, xayı arxadan yemək yetişdirərlər. Mənim də ürəyim tələsiyir. Bölükdə şu nəfəri bir az azacıq xəstə bilirəm, ona verəcəyəm. Amma oyatmaq istəməyirəm, yazıq yorulmuş. Fəqət uyumadansa yeməsi daha gözəl, onsuz da şimdi qalxacaq. Həsən! (*Həsən atılır.*)

H ə s ə n . Əfəndim!

R ü f ə t . Uyumuşdun?

H ə s ə n . Xayı, əfəndim!

R ü f ə t . Neçin?

H ə s ə n . Hərbə getməyə tələsirəm, əfəndim, uyumayıram.

R ü f ə t . Yoruldunmu?

H ə s ə n . Xayı, əfəndim?

R ü f ə t . Üç gündür ki, yol gəlir, həm də xəstəsən, bilirəm.

H ə s ə n . Ziyanı yox, əfəndim! Alışdıq, əsgərlikdi bu!

R ü f ə t . Acmısan, deyilmi?

H ə s ə n . Xayı, əfəndim!

R ü f ə t . Bir şey yediyin varmı?

H ə s ə n . Xayı, əfəndim!

R ü f ə t . Yarım çörəyim var, sənə vermək istərdim.

H ə s ə n . Təşəkkür edirəm, əfəndim, istəməm, əfəndim.

R ü f ə t . Neçin?

H ə s ə n . Zətiniz ac qalrsınız, əfəndim, mən onsuz da şimdi inşaallah şəhid olacağam, artıq nə yeyim? Cənnətdə yeyərəm.

R ü f ə t . Xəstəsən, yeməzsənsə, yürüyəməzsən.

H ə s ə n . Xayı, xəstə deyiləm, əfəndim. Allah yediriyor. Əsgərlikdə hər şeyə alışırıq.

R ü f ə t . Qoşa biliyormusan?

H ə s ə n . Hay-hay, əfəndim!

R ü f ə t . Qoşsan da bir bakalım?

H ə s ə n . Baş üstə, əfəndim, bu tərəfəmi? (*Ədirnəni göstərir.*)

R ü f ə t . Bu tərəfə qoşammazsan?

H ə s ə n . Qoşaram, əfəndim! Lakin Ədirnə bu tərəfdə ha, iştə görür. Qoşayımı, əfəndim?

R ü f ə t . İstəməz, al ye. Yarın gavurlar ilə eyi vuruş.
H ə s ə n . Gavur nədir, əfəndim? Onsuz da yüzünəcən verməm val-
lahi, əfəndim.

R ü f ə t . Neçin, onlar sənin kimi əsgər deyilmi?

H ə s ə n . Xayıf əfəndim, onlar top mərmisindən qorxurlar, qaçırlar.

R ü f ə t . Sən mərmidən qorxmayırsanmı?

H ə s ə n . Xayıf, əfəndim, əcəl qurquşunu bir dənədir. Alnında nə yazılıbsa o olacaq.

R ü f ə t . Onların alnlarında yazılmamışmı?

H ə s ə n . Bilməm, əfəndim! Gavurların alnında yazılıarmı? Fəqət yazılıbsa da, onlar gavurdur. İnanmazlar ki, işlə ona görə də onlar qorxu-
yorlar. Bilirlər ki, ölsələr cəhənnəmə gedəcəklər. Mənəşə kar etməz,
çünki şəhid olsam da, cənnətə gedəcəyəm, əfəndim! Cənnətə getməyi
kim istəməz? (*Şeypur çalınır.*) İşim yoxmu əfəndim, boru çalınır.

R ü f ə t . Yox, gedə bilərsən. (*Həsən qaçır, silahını taxır.*)

Z i y a . Mənə də müsaidə ediyormusunuz, əfəndim?

R ü f ə t . Haydı, bəyim, buyurunuz. Şəhid olmazsamsa, görüşərik.
(*Ziya gedir.*) Əsgərlər silah başına!

Ə n v ə r daxil olur.

Ə n v ə r . Hazırmısınız, oğlanlarım?

Ə s g ə r l ə r . Ölümə hazırıq, əfəndilər!

Ə n v ə r . Oğlanlarım, qardaşlarım! Bilirəm, bu üç gündə əziyyət
çəkdiyiniz. Fəqət nə yapmalı? Biz xainlik qəsdində deyilik, yalnız tap-
danmış namusumuzun iddiasına çalışırıq, görürmüsünüz şu qabağınızda
səmələrə yüksələn minarələri? Onlar bizim şanlı əcdadımızın mədfəni-
dir ki, hələ düşmənin ayaqlarında əzilsək də, onlar sizə haqlı olaraq nifrin
ediyorlar. Deyirlər ki, biz sizinçün böyük Osmanlı məmləkəti yaratdıq,
biz türk bayrağını göylərə qaldırdıq. Fəqət siz bizim sümüklərimizi bir
ovuc bolqar canavarlarına çəkan etdiniz. Biz, bu gün onlara sübut et-
məliyik ki, bizim damarlarımızda olan türk qanı donmamış, o qan rəzələt
qəbul etməz. O qan bütün türklərin düşməne qarşı boyun əyməsinə yol
verməz. Qardaşlar, bu gün bütün Türkiyə aləmi gözünü bizə dikib. Biz-
dən tapdanmış hüquqlarının, şərəflərinin qaytarılmasını tələb ediyor.
Bu gün məmləkətin ümidi yalnız sizədir. İşlə vətən səcdəgahı Ədirnəyə
baxınız. Düşmənin önünüzdə, silah əlinizdə, şu imtahan meydanında türk-
lüyünüzü bildirməlisiniz. Haydı qardaşlar, irəli gedəcəyik, Ədirnəyə
doğru!.. (*Keçir.*)

Məhəmməd Əmin donunun bir qolunu geymiş,
başıaçıq, ayaqyalın başıpozuqlularla gəliyor).

Məhəmməd Əmin. Qardaşlar! Düşmən Allahın silləsini yeyərək yığılmada, şanlı əcdadımız sizdən yardım gözləməkdə, məmləkət sizdən ümid etməkdə, bacılarımız, analarımız əllərində Quran, məhz yaşlı gözlərlə sizlərə dua etməkdədirlər. Hər kəs sizdən kömək diləyir. Dediniz yerlərdən bütün türklük, göylərdən bütün mələklər, Ədirnənin müqəddəs torpaqları altından şanlı əcdadımız hamısı bir səslə sizə deyir:

Arş, əsgəri-islam, ulu Kəbən gediyor, arş!
Əzmində Məhəmməd sənə, Allah sənə yoldaş.

Rüfət. Silah, umuz irəli arş. (*Gedirlər.*)
Məhəmməd Əmin.

Bolqar çarığı, qəbri-Süleymanamı baxsın?
Yunan xaçını minbəri-Əyyubəmi taxsın?
Hərblər ayağı zilli-kəramətimi silsin,
Arş, əsgəri-islam, ulu Kəbən gediyor, arş!
Əzmində Məhəmməd sənə, Allah sənə yoldaş.

Pərdə düşüncə, Məhəmməd Əmin söyləyir.

Pərdə

BEŞİNCİ PƏRDƏ

Vaqe olur Ədirnə istehkamı qarşısında. Bitərəf bir xətdə,
tağın üzərində iki bolqar zabiti durmuş, söhbət edirlər.

Vasili. Amma deyirlər ki, bu dəfə türklərin ruhu pək yüksəkdir.

Dmitri. Türklərin ruhu yüksəkliyindən düşməsə də, bizim əsgərlərin ruhu düşkünlüyündən qala da düşəcək. Çünki bir tərəfdən Balkan dövlətləri bizim üzərimizə hücum ediyor, digər tərəfdən də bizi yardımımıza gələn rus kazakları tərək etdilər. Hətta rus doktorları belə yaralıları buraxıb: “Biz qardaş qanı axıdanlara yardım etməyirik” – deyə getdilər. Haqları da var, sanki bu yerləri silah ilə təqsim etməzlər. Təmən...

Vasili. Buraxsana canım, onsuz da onların bizə kömək göndər-məkləri doğrudan da bizə yardım qəsdilə deyil, bəlkə türklərə bir zərbə endirmək qəsdilədi. Siyasət, din, məzhəb təqib etməz. Yalnız hər kəs kəndi siyasətini, qardaşının belə ölümünü icab edərsə, yapmalıdır.

Dmitri. Fəqət hər halda onlar türkləri bizə məğlub etdilər və biz də onlara qulaq asmalıyıq. (*Xalid görünür və gizlənir.*)

Vasili. Zətən bir zabitə yaraşmayan sözlər qonusuyorsunuz. Bax, nə oluyor, Avropada qarşı-qarşıya mübarizə vəziyyətində olan iki itti-faqdan biri, Rusiya başda olaraq kəndi siyasəti icabi olaraq bizi birləş-dirib, Türkiyəni yıxmaq istədi, ötəki ittifaqda almanlar başda olaraq kəndi siyasəti icabi olaraq bizi vuruşdurdu. İştə biz...

Dmitri. Buraxsana, canım! Siyasət bizim nəyimizə lazım. Qoy onunla bizdən daha böyüklər: Radiko Dmitriyevlər, İvanovlar uğraş-sınlar. Biz ufaq bir zabitik, yalnız əsgərliklə uğraşmalıyıq.

Vasili. Xayı, insan hər bir şeyə fikir verməlidir. İvanov olan kimi, bəlkə də gələcəkdə bir general olduq və ona doğru yüyülməliyik də! İnsan daima hər şeyi öyrənməyə və yüksəlməyə çalışmalıdır.

Dmitri. Nə olursa olsun, ancaq orası var ki, türklər gəliyor, şə-hərdən ağırlıqları çıxarmışlarmı?

Vasili. O qədər də yox, çünki türklər imkan vermədilər. Yahu üç günə İstanbuldan Ədirnəyə gəldilər, bunu ümid etmək olardımı? Fəqət bu böylə də olmalı idi. Mən Ənvəri pək gözəl bilirəm. Bir işin başında Ənvər oldu, o işdən istər-istəməz qorxmalı. Lakin generalın bu dəfəki planını olduqca bəyəniyoram.

Dmitri. Orası doğru, onu mən də təqdir edirəm.

Vasili. Çünki bilirsiniz, adətən, Ənvər bəy pək gözəl bir hər-b-şünas və bu işdə pək məharətlidir. Bu yerləri də o eyi bilir və burası dağlıq olduğundan tələfat çox verəcək. Ona görə də general İvanov, Ənvərin qüvvəsini dağdan endirəcəyini ehtimal ilə orasını bomba, di-namit, mərmi, mina, xülasə çox partlanğıc şeylərlə möhkəmlətdi. Burada isə hər ehtimala qarşı, bir qədər əsgər buraxılmış ki, bir iş olursa, kömək gəlincə, müqabilədə bulunsunlar. Şimdi kəşfiyyatçıların sözündən türk əsgərlərinin tutduğu mövqelərdən həqiqətən Ənvərin sağ tərəfindən hücum edəcəyi anlaşılır.

Dmitri. Amma türk canavarlara nə isə bir tələfat verəcəyik ha!..

Vasili. Əvət, yalnız ümid bundadır və mən əminəm ki, türklər ayaq basan kimi bir çoxu havaya uçacaqdır və yerdə qalanı isə, tərəfimizdən hazırlanmış çapıq və qəti hücumdan İstanbula qədər qaçacaqdır.

Dmitri. Qoy canım, hələ yaxınlaşsınlar. Onda onlarla ki, bolqarlar nə qədər yalqız olsa, yenə də qaçan deyil, amma birdən buradan təərrüz etsələr...

Vasili. Etməzlər, canım! Ənvər kimi mahir hərbişünas öz əsgərlərini bu dağlar arasına salmaz. Fəqət kim bilir, edərsə, hər ehtimala qarşı burada bir qədər əsgər var və onlarla uğraşarkən biz də türkün burada olduğunu görüb, çapıq əsgər göndərərək. Lakin onda bizim də tələfatımız çox olmaqla bərabər, o vaxta kimin tanrısı taleyi qucarsa, o sevinəcək. Amma qorxma, inşallah, türklərin anasını ağladarıq.

Dmitri. Türklərin nə vaxta təərrüz edəcəkləri bəlli deyilmi?

Vasili. Xayı, fəqət yorğun olduqlarından ehtimal var ki, bir kaç gün keçər və o vaxtadək biz də hazırlaşarıq. Şəhərə gediormisən?

Dmitri. Gedəlim, vaxt var ikən gedəlim! Hərb başlanar gedəyiz! (*Getmək istəyir. Vasili baxır.*)

Vasili. Dur, canım, o kim? Türkə oxşayır.

Dmitri. Nəradə? Ha... Bilmirsən bizim şeydir, adı nədir? Canım tanıyırmısan, şey... Xalid!..

Vasili. Bizim casuslar arasında olan deyilmi?

Dmitri. Əvət, lakin təəccüb ediyoram ki, nasıl olur ki, bir əsgərin namusu, casusluğa varmasına yol verir. Ələlxüsus mən türklərdən heç bir casusa təsadüf etmədim.

Vasili. Bəlkə də orada bir məcburiyyət və ya bir qaçılmaz səbəblər var. Casus hər millətdə var. Nə bilirsən, bizdən yoxdur, bəlkə də yüzlərcə var.

Dmitri. Allah göstərməsin. Bu qədər dənaəti bolqarlar qəbul etməzlər.

Vasili. Dmitri, bəs erkən bu hərif burada nə yapıyor? Sübh imdicə açılmış, şəhərin kənarında nə yapıyor? Hərif iki tərəfli casus olmasın?!

Dmitri. Nasıl?

Vasili. Böylə ki, vaxtilə bizim üçün casusluq edən kimi, şimdiki türklər üçün casusluq edir.

Dmitri. Onda o imiş, ehtimal ki, türklərin yaxınlaşdığını görüb, canının qorxusundan evdə yaşamayırdı.

Vasili. Hər halda ehtimaldan xaric deyil. Çünki casus dediyin artıq arı, namusu, vicdanı atmış bir şeydir. Görəsən hərif bizim söhbətimizi eşitmədi ki?

D m i t r i . Bizi də eşidə bilər. Görmüyormusan ta uzaqdan gəlir, bir də mən onunla yaxın tanışam. Onun casusluğuna baxmayaraq, öylə sözü-nün üstündə duran adamdır ki, ölsə də sözündən qaçmaz.

V a s i l i . Fəqət hər halda mən şübhə ediyoram. Sözlərimi eşitməmiş olsun. Çünki bilirsən, asan deyil, bütün müdafiə ümidlərimiz yalnız bu plana bağlıdır.

D m i t r i . Yox, yox eşitməz, eşitsə də bir kimsəyə deməz və bir də o ancaq canının hayındadır. Onunçün gəziniyor. Bu barədə sözlərimə əmin ola bilərsiniz. (*Xalid gəlir.*) Xalid əfəndi, bu erkən nə gəziyirsiniz?

X a l i d . Əhvaldan xəbərdar olmağa çıxdım.

D m i t r i . Türklərə nə cür baxırıq?

X a l i d . Xoruz quyuya baxan kimi, çəpinə.

D m i t r i . Siz də... Öylə deyilmi?

X a l i d . Deyil.

D m i t r i . Nasıl? Türklərin Ədirnəyə girmələrini istiyormusunuz?

X a l i d . Çıxmalarını istəməsəm, girmələrini istəməyə bilmərəm.

D m i t r i . Madam ki, türklərin Ədirnədən çıxmalarını istiyordunuz, demək girmələrini də istiyorsunuz, deyilmi?

X a l i d . Əvət, zaman vardı türklərin Ədirnədən çıxmalarını istəyirdim. İndi isə daxil olmalarını istəyirəm.

V a s i l i . O vaxt öylə idi, şimdi də böylədir. Dün qanına susadığım bir adamla bu gün qardaşam, dün bağçalar gördüyüm yerlərdə, bu gün xərabələr, dün məzarıstan gördüyüm yerlərdə, bu gün həyat şənlikləri görürəm, dün hilal gördüyüm minarələrdə, bu gün səlib, ehtimal ki, bu gün səlib gördüyüm yerdə, yarın yenə hilal görəyim; dün başqa, bu gün başqa, yarın isə bam-başqadır.

V a s i l i . Bu yalnız bekar fəlsəfəçilərə məxsus bir xəyali-şairanədir. Xüsusi şəxslər bundan uzaqdır və olmalıdır zənnindəyəm.

X a l i d . O da kimlər?

V a s i l i . Adam olan hər kəs: təbii insanın qəlbində inqilab ola bilər. Fəqət bu inqilablara baxmayaraq, insan verdiyi sözdən qaçmamalıdır. Şimdi siz də bu dəfə türklərin buradan çıxmalarına çalışacağınıza söz verdiniz, o sözü axıra qədər tutmalısınız deyilmi?

X a l i d . Əvət, mən türklərin Ədirnədən çıxmalarına söz verdim, qaçmadım da! Amma türklərin Ədirnəyə girmələri üçün çalışacağıma söz verdim.

D m i t r i . Öylə niyə? İnsan daima bir qərar ilə yaşamalrı və bir məsləkədə olmalıdır.

Xalid. Bir qərarda yaşamaq mümkün olsa idi, şimdi siz türklərə çobanlıq ediyordunuz, amma əksinə, onlara ağılıq etmək istiyorsunuz.

Vasili. Orası elə də olmalı, fəqət biz türklərə daimi əsir olmağa söz vermədik. Amma siz türklərin əleyhinə çalışacağınıza söz verdiniz.

Xalid. O sözü mən ölüncə vəzifəmə verdim.

Vasili. Bəs ondan niyə qaçdınız?

Xalid. Xain, rəzil və casus adını qazandığımçün qaçdım.

Dmitri. Madam ki, bir dəfə qaçdınız və o adı qazandınız, artıq davam etməlisiniz.

Xalid. Xayır, artıq mən xain olmaq istəməm.

Dmitri. O zaman öylə idi, indi böylə neçün?

Xalid. Təkrar ediyoram: o zaman başqa, şimdi başqadır. O zaman mən kəndimi bolqar zənn etdim, indisə bilirəm ki, türkəm.

Vasili. Ya bolqarların da əsli türkdür.

Xalid. Öylə isə, bu qədər bolqarlar üçün çalışdığımız yetər, artıq siz də türklər üçün çalışmalısınız.

Vasili. Bu hərif fikrini dəyişdirmiş, nə?

Dmitri. Yox canım, fikrin dəyişmiş olsa da, daha bizə niyə deyir ki... Ehtimal ki, zarafat ediyor və yaxud qorxusundan kəndini itirmiş zənn ediyorəm. Xalid əfəndi, şaka ediyorsunuz, deyilmi?

Xalid. Türk qanı ilə Yunan hər b qanı arasında da zarafat olurmu?

Vasili. Şübhə ediyorəm hərifdən, sözlərimizi eşitməsin.

Dmitri. Yox canım, uzaqda idi. Nə qorxursan?

Vasili. Hər halda əhəmiyyəti var.

Dmitri. Heç bir şey yox, gedək artıq, Xalid əfəndi. Şəhərə gedi-yormısan!

Xalid. Əvət, fəqət bir qədər burada dolaşib, halımı düşünmək istiyorəm.

Dmitri. Gördünmü, hərif qorxudan kəndini itirib, başına çarə düşünür. Gedək Vasili. (*Gedirlər.*)

Xalid. Hər şeyi eşitdim, zətən o ki, bilirdim, iştə xəyanətimi tamamilə yuya biləcək bir xidmətdə ola bilirəm. Gedim, türk əsgərlərimizi xəbər dar edim. Ox bu gün mən öylə bir fədakarlıq göstərim ki, dəmir qarasin suhan aparən kimi, o fədakarlıq mənim vicdanımda olan qara ləkəni yuyub parlatsın. O gələnlər kim? (*Baxıyor.*) Rüfət ilə Ənvər. Qəribə bir adamdır bu Ənvər, Trablisdə də böylə idi. Əsgərlərdən daha irəliyə, ta bitərəf xəttə qədər qorxmadan gəlmiş, ehtimal ki, təərrüz xətti təyin etmək istiyorlar. (*Səhnədən sağa gedir və onlarla qayıdır.*)

Ənvər. Lakin burasının pək möhkəm və sərt olduğunu bilirsiniz.
Xalid. Türklərin böylə düşüncələrini nəzərə alıb, burasını bolqarlar möhkəmlətməmişlər.

Rüfət. Sən buranı yəqin biliyormisən?

Xalid. Əvət.

Ənvər. Siz bunları nərədən biliyorsunuz, əfəndim!

Xalid. Burada yalnız bir qədər əsgər olacaq.

Ənvər. Öylə, hərçənd burada əsgərlər az da olursa, mövqeyin təbii möhkəmləşməsindən tələfatımız çox olacaq.

Xalid. Bəy əfəndim! Bəndənin ərz edəcəyi kimi olursa, əsla tələfat vermərik. Ancaq bir kaç adamın fədakarlığı gərəkdir.

Rüfət. Bir kaç adamın fədakarlığı ilə, iş görə biləcəksənmi?

Xalid. Əvət, yalnız iki nəfərin fədakarlığı yetir.

Ənvər. Fəqət sizin planınızın nədən ibarət olacağını söylərmisən?

Xalid. Mən bu gün burada söhbət edən iki bolqar zabitlərini tamam eşitdim və özüm də şəhərdə idim. Sağ tərəfdən hücum gözləniyor.

Ənvər. Əvət, sağdan ehtimal olunurdu?

Xalid. İştə hücumumuzu qaytarmaq və bəlkə də bizi büsbütün qırmaq üçün orasını bir cəhənnəm, bir ölüm dərəsinə çevirmişlər. İştə artıq qalmış dinamit, bomba və qeyri partlayıcıları oraya basdırıb, öylə bir şey yaratmışlar ki, bir saniyədə bütün əsgərlərimizi havaya uçura bilərlər. Amma burada heç bir şey yox.

Ənvər. Pəki, lakin söyləmədiniz bir kaç adamın fədakarlığı nə-rədə lazım?

Xalid. Bəy əfəndim! Mən də gecə şəhərdə idim. Orada qalan türk əsirləri və əhalidən ibarət ufaq bir dəstə düzəltmişəm, azacıq da silahları var. Şimdi Rüfət ilə mən şəhərə gedib, komanda edərik! Və arxadan hücum edincə, siz də güllə səsi eşidib, buradan imdadıma gələrsiniz. Bu zaman düşmən iki od arasında qalar.

Ənvər. Pəki, burası fəna deyil, fəqət sizi şəhərə kim buraxar?

Xalid. Kimsə mane olmaz, əfəndim.

Ənvər. Nə üçün?

Xalid. Ona görə ki, kimsə mane olmaz.

Ənvər. Səbəb, səbəb nədir ki, məsul bir qələyə girməyinə kimsə mane olmayar?

Xalid. Mənim əlimdə... kağız.

Ənvər. Nə kağız, baxmaq olarmı? (*Xalid kağızı çıxarır.*) Zatinızda mindən biri bolqarları dinlərəm: şəhərdə idim, şəhərə gedəyim deyirsiniz. Fəqət siz kimsiniz? Mən burada heç sizə təsadüf etdiyim yox!

Xalid. Bəy əfəndim, mən də yeni bir türk zabiti, çətə zabitiyəm.
Ənvər. Lakin mən sizi nərədə isə görmüş kimiyyəm. Trablisdəmi?
Siz Ramizin Trablisdə çətə dəstəsində zabıt deyildiniz?

Xalid. Əvət, bəy əfəndim, tamam sizin qulluğunuz. (*Oxuyur.*)

Ənvər. Casusmu? Əcəba, türklüyün böylə bir günündə, böylə bir halında, onun müdafiələri arasında xain tapılırmı?

Xalid. Əvət, bəy əfəndim, mən xain idim.

Ənvər. Lakin şimdi?

Xalid. Şimdi Trablisdə olduğu kimi, türk balası, türk, fədakar bir türk balası.

Ənvər. Xain bir adamdan böylə kəndisini oda atması kimi fədakarlıqdan şübhə ediyoram.

Xalid. Artıq xain deyiləm, günahımı öz qanımla silmək istəyirəm.

Rüfət. Bəy əfəndim, Xalidin sözlərinə mən inanıram və onunla getmək istəyirəm. Rica edirəm, müsaidə edəsiniz.

Ənvər. Qəti surətdə Rüfət olmalıdır? Başqası ilə getməzsiniymi?

Xalid. Əvət, mənimlə mütləq Rüfət olmalıdır.

Rüfət. Mən hazırım, əfəndim. Getməyi tək arzu edirəm. (*Xalidə gizli.*) Hər ikimizin də həlak olması düşünülmüş deyilmi?

Xalid. Əvət, hər ikimizin ölümü mənzur, fəqət qeyrilərini ölümdən xilas edəcəyik.

Rüfət. Bəy əfəndim, madam ki, böyük türk ordusunun müvəffəqiyyəti mənim fədakarlığımdan asılıdır. Madam ki, bir türk ordusunun ölümündən xilas yalnız mənim ölümümü icab edir, o zaman acizənə rica edirəm, bəndəni bu şəhadətdən və belə bir səadətdən məhrum etməyəsınız. Rica edirəm, bəy əfəndim.

Ənvər. Rüfət, mən bir türk əsgərini o qədər qiymətləndirir və əsirgəməmək istərəm, nə qədər ki, kəndimi ələlxüsus bir zabiti – o da sənin kimi fədakar və köməkçi bir zabiti, şimdi səni düz–doğru ölüm olan böylə qorxunc bir yola, şübhəli bir adamın sözü ilə göndərə bilərmiyəm? Səni bilərəkdən böylə bir yanğına, böylə bir oda ata bilərmiyəm?

Xalid. Bəy əfəndim, mən bir zaman xain idim, casus idim, şimdi olmuşam mərd, mən bir zaman iblis idim, şimdi olmuşam mələk, artıq mən xain deyiləm. Bir türk balasıyam. Hərgah mənə etimad etməyirsinizsə, alın bu qılıncımı, öldürün, bəlkə də vicdan əzabından qurtaram. Lakin öldürməyib, bir də mənə xain deyəsınız, o zaman özümü həlak edərəm.

Rüfət. Bəy əfəndim! Xalidin sözünə inana bilərsiniz. Rica ediyoram, mənə müsaidə edəsiniz.

Ənvər. Haydı qardaşlarım, vətən uğrunda verilmiş saysız qurbanlar üzərinə daha iki qurban, Allah köməyiniz olsun!

Xalid. Bəy əfəndim, əsgərləri daha yaxına sövq etmək üçün bolqarlar ötədədirlər, qələdən güllə atılarkən bizim köməyimizə gələrsiniz, biz deyil, bizimlə olacaq türklərin imdadına.

Ənvər. Pəki, fəqət Rüfət mümkün olursa, cavab bəklüyoram.

Rüfət. Pək gözəl, əfəndim.

Xalid. Ya rəbb! Mənə inanamayırlar, yarəbbə məni xəyanətə sövq edib, üzümü qaralayan xəbisi mən öldürməyə müvəffəq olmasam da, sən xəcil et. Bəy əfəndim, cavab bəkləyiniz... Allaha ismarladıq.

Ənvər (*sağa*). Əsgərlər hazır olsunlar, hərəkət edəcəklər. Zabitlər də həpsi yanıma gələcəklər, çarpiq.

Arxadan səs. Baş üstə əfəndim! (*Ənvər gedir, Rüfət və Xalid gəlirlər.*)

Xalid. İştə hər ikimizin ölməsi üçün gözəl bir fürsət, deyilmi?

Rüfət. Əvət, eyi bir fürsət sənin böylə fədakarlığından, düşməne qarşı göstərdiyin ərəkəliyi təqdir ediyoram.

Xalid. Doğrudur, mən sənin ölməyini istəyirəm və səni ölümə sövq ediyoram, lakin özüm də səninlə ölümə gediyoram və şimdiki əvvəlki kimi üzde dost, arxada düşmən deyil, bərəks zahirdə düşmən, batində qardaş kimi səni seviyoram. Fəqət nə çarə ki, nə qədər fikir ediyoramsa, dünya bu iki vücudu, bizim ikimizi bir yerdə birləşdirməyəcəkdir zənn edirəm. (*Ənvər gəlir.*)

Rüfət. Bəy əfəndim, Xalidin planı çox gözəl və qalibyyət əmin oluna bilər.

Ənvər. Pəki, artıq qət olundu, gediniz... Gəliniz əvvəlcə, alınızdan öpüm.

Xalid. Bəy əfəndim! Bəndəniz ölərsə, ya qalarsa, yalnız xain adını üzərinə qaldırmağı rica edirəm.

Ənvər. Kəndi qardaşlarının həyatını öz ölümü ilə satın almaq istəyən bir türk balasına, artıq kimsə xain deməz, türk fədaisi deməlidir. Ey herb tanrısı! Qanlı qurbangahına iki dəyərlı qurban daha! Onlara kömək ol, Allaha ismarladıq.

Rüfət. Bəkləyin, əfəndim! Bir saatdan sonra Rüfət ya ölümün qanlı şərabını içəcək və yaxud Ədirnə üzərində Osmanlı hilalını görəcəkdir. (*İkisi də.*) Allaha ismarladıq.

Ənvər. Haydı, qardaşlar! Millət duaçımız, Tanrı yardımçımız! (*Gedirlər, Ənvər kağız yazır və deyir.*) Əsgərlər sol cinaha, zabitlər yanıma!

Bir zabit. Baş üstə, əfəndim!

Ənvər. Yarəbb, məhkum və məzlum bir millət hər bir təşəbbüsətində sənə güvənir, hər bir iqamatında səndən kömək gözləyir. *(Zabitlər bəkləyir.)*

Bir zabit. Əmrə müntəzirik, əfəndim!

Ənvər. Əsgərlər gəldimi?

Bir zabit. Əvət, əfəndim!

Ənvər. Qardaşlar! Artıq son səadətdə bir kaç kəlmə deyirəm. Bu gün biz Ədirnə üzərində öylə bir qiyamət, öylə bir tufan qoparmalıyıq ki, Ədirnənin müqəddəs torpaqları altında yatan türk qəhrəmanları, qaranlıq qəbirlərdən başlarını qaldırıb, bizə mərhəbə türk balaları desinlər. Haydı qardaşlar, əsgər başında, ülüvv üzərinə! *(Zabitlər gedirlər, atışmalar başlanır. Şəhərin bir tərəfindən bir kaç güllə atılır. Ənvər komanda edir.)* Sağ istehkamlar bombardman olunacaq. 70-ci alay sağ istehkamlara doğru yürüş manevrası, sol cinaha batareya, bütün toplardan atəş. *(Qarışıq komandalar.)*

Səslər. Nişangah üç min dörd yüz! Birinci top, atəş! İkinci top, atəş! Nişangah üç min iki yüz, atəş... Atəş... Nişangah min səkkiz yüz, birinci top, atəş... Atəş, dördüncü top!

Ənvər. Haydı qardaşlar! 90-cı alay, təpə solundan hücum! Allah! İrəli! 45-ci alay, 90-cı alayın imdadına hücum, Allah... 45-ci alay, sol təpəyə hücum, haydı qardaşlar, son zərbəyə... bütün istehkamlardan, süngülərdən hücum!.. *(Təpəyə çıxırlar, Ənvər əlində qılınc öndə, əsgərlər də ardınca sancağı təpəyə sancırlar.)*

Pərdə

ALTINCI PƏRDƏ

Vaqe olur, şəhərin bir tərəfində məzaristan, digər tərəfində şəhərə nazir bir yerdə xalq, əsgərlər və qeyri-millətlər toplanmışlar. Ənvər nitq söyləyir.

Ənvər. Ey qəhrəman türklərin igid balaları! Siz şanlı türk övladları olduğunuzu heç hərbə girmədən bu qədər böyük məsafəni 3 günə piyada gəlirkən, sübut etdiniz! Qardaşlar, biz Ədirnəyə kimsəni əzməyə gəlmədik, biz kimsəyə hücum etmək, kimsəni tapdamaq istəmədik və kəndimizin də tapdanmamasına yol vermərik. Bunu görməkdənsə, ölmümüzü görmək istərik. Ey Şərq günəşinin hərəratlı qoynunda bəslənən

azad Asiyanın istiqanlı, igid balaları... Qarışqalar kimi ayaqlar altında tapdanmağa da həyatı deyirik? Xayı, türk olduğunu anlayan hər kəs, bunu qəbul etməz! Yerin üstündə yatmaqdan, altında yatmaq daha gözəl deyilmi? Biz kimsədən tərəhhüm ummayırıq. Tərəhhüm bir millətin ölməsi deməkdir. Silahına təxyələnməyən bir millət yüksək dağlara belə dayanırsa, nəhayət yıxılacaqdır. Bu gün Ədirnəni bütün Avropanın tələbinə rəğmən xilas edən kimdir? Nədir biliyormusunuz? Türk millətinin qəlbində oyanan intibah! Həqiqi bir insan kimi yaşayan intibahi bir hiss, intibah! Onu yaşadacaq və üzərinə bütün Avropa, bütün dünya qalxarsa, susdurmayacaqdır. Ola bilər bundan sonra bizi döysünlər, əzsünlər, fəqət naümid olmamalı, qorxmamalıyıq. İsbat etməli və əmin olmalı ki, təsir altından qalxaraq, varlığıyla bütün dünyaya qarşı seyr edib deyəcəklər: Ya Türkiyə şərəf qoynunda, ya Türkiyə ölüm qoynunda! (*Xalq: "Yaşasın Ənvər bəy" – deyir.*) Haydı qardaşlar, qəhrəman əsgərlər, yorulmuşunuz, istirahətə. Yarın isə tərsa kilsəsinə doğru hərəkət edəcəyik. (*Gedirlər. Rüşfət, Xalid qalır.*)

Rüşfət. Xalid, əlvədətü min əl vəfa... Artıq Ədirnə alındı, fəqət bu qədər qanlar, qiyamətlər arasında dolaşdıgımıza rəğmən, hər bə tanrısı bizi əsirgədi. Heç birimiz ölmədik. Şimdi biz öz işimizi ayırd etməli və birimiz o birimizi öldürməlidir.

Xalid. Əvət, mən hazırım və bu yerdən də münasib bir yer olmaz. Hamı getdi, yalqızıq. Haydı başlayalım, yardım taledən.

Rüşfət. Dur, bu qiyafətdə bizim heç bir xüsusi işlə uğraşmağa haqqımız yox, şimdi biz bir əsgərlik və bu paltarlar bizə ancaq vətən müdafiəsinə gedərkən geyməyə və qılınclar bizə ancaq vətən namusunu müdafiə edərkən verilmişdir. Əsgər ancaq əsgərdir. Ərin vətən və millət müdafiəsindən başqa işi olmaz.

Xalid. Bəs nə yapmalı? Mənim kəndimdə başqa paltarım və qılınclım yoxdur.

Rüşfət. Mən gətirdim, gey! (*Arxadan geyinib gəlirlər.*) Şimdi biz tamamilə başqa bir adamıq. Şimdi öl də bilərik, öldürə də bilərik. Çünki biz şimdi sivil bir adamıq, nəinki bir əsgər.

Xalid. Tamamilə böylə, şimdi biz sevə də bilərik, xüsusi işlərimiz ilə uğraşmağa haqqımız da var.

Rüşfət. Pəki, qılınclı iləmi? Tapança ilə istəyirsiniz?

Xalid. Qılıncla çox zaman çəkər, mənəcə tapança işi!

Rüşfət. Tapança ilə səs olar!.. Bizi eşidərlər, şəhər əhalisi hənuz həpsi getməmiş, Zöhrə də məzarıstandadır. Bizi eşidər, mane olurlar.

Xalid. Onlar çoxdan getmiş, yaxında kimsə yox, bizi eşitməzlər, eşitsələr ehtimal birimiz vurulandan sonra gələcəklər, o zaman da əhəmiyyəti yoxdur. Zətən yanımızda bir-birimizdən kağız da var ki, birimizin qətli ilə ötəki ittiham edilməsin. Rüşfət, halal et! Fəqət Zöhrəni... Ah Zöhrə... haydı! (*Uzaqlaşsınlar və atırlar.*)

Rüşfət. Ox, məhəbbət, haydı say.

Xalid. Bir, iki, üç! (*Rüşfət yıxılır. Xalid tez ona tərəf gedir, Rüşfət qalxır.*)

Rüşfət. Heç, əhəmiyyətsiz, sol qolumdan, uzaqlaş, yenidən atışmalıyıq.

Xalid. Bir, iki, üç! (*Xalid yıxılır.*) Mənə də əhəmiyyətsiz yerdən dəymiş, çiyinim üstədən... Üçüncü dəfə uzaqlaş... Bir, iki...

Bu əsnada Zöhrə sürətlə içəri girir, ortaya atılır.

Zöhrə. Of, qoymaram!.. Məni öldürün! Qoymaram!.. Əcəba, siz yenidən qardaş və yoldaş olduğunuzu söyləməmişdinizmi?

Rüşfət. Biz şimdi də öyləyik, fəqət nə çarə ki, bu iki nəfərdən biri ölməlidir. Zöhrə səni and verirəm məhəbbətimizə bizə mane olma.

Zöhrə. Qoymaram!!! Əvvəlcə məni öldürünüz!

Xalid. Zöhrə, mən sənə hər nə etmişəmsə, bağışlarsınız zənnindəyəm. Fəqət yalvarıram sənə, bizə mane olma.

Zöhrə. Mən ölməyincə, qoymaram! Atın! Hər ikinizin gülləsi mənə dəyəcək – dəysin! Fəqət qoymaram!!!

Rüşfət. O zaman hər kəs kəndi-kəndini həlak edər. (*Hər ikisi tapıncanı başlarına dayayırlar.*)

Zöhrə. Dayanın!.. (*Bayılır.*)

Kamal (*daxil olur*). Bütün təqsirlər məndədir, əvət məndə! Yox, məndə deyil, mənə təzyiq edən həsəddə!

Xalid. Alçaq qoca, yenədəmi gəlib məni buldun, haydı Rüşfət!

Kamal. Rica edirəm, bircə söz. Əvət, mən bu işləri etdim. Ax intiqam hissi! İntiqam almaq istəyirdim.

Rüşfət. Pəki, nə söyləyəcəksiniz, yetər!

Kamal. Xalid, dinmə! Mənim bu qədər hiyləmdən məqsədim sənədən qardaşının intiqamını almaq üçün idi. Mən dünya nəzərində səni yox, bütün nəslinizi bədnam etmək istəyirdim, olmadı. Mən kəndi xəya-

nətimi sədaqətlə dəyişdim. Ax, bu gün mənim daşa dönmüş ürəyim sənin ölümünün qəsdində yox idi. Artıq intiqam almaq istəməyirəm, bağışlayıram. Sən də bağışla... Ax... Zöhrə sənin doğma bacındır...

Zöhrə. Ax, Rüfət, Rüfət! (*Bayılır.*)

Hamı. Necə?

Xalid (*Kamalı yaxalayır*). Necə, necə?!

Kamal. Əvət, doğru, bacındır. Bəsdir xəyanət! (*Bıçağı köksünə sancır.*) Sən Əhməd bəyin itmiş oğlu, Zöhrə isə onun qızıdır... Doğma bacın olur... (*Zöhrə ilə Xalid qucaqlaşırlar.*)

Xalid. Ax! Mən, mən! Öz bacıma tərkib olmuşam. Ox, Rüfət! Yarəbb, ulu Tanrı! Nə qədər alçaqlıq!.. Bağışla məni.. Ox, bu qədər dəli həyatdan ölüm! (*Gülləsini başına vurur, yıxılır.*)

Rüfət. Dayan!!! (*Ona tərəf gedir.*)

Xalid. Mən müqəssir deyiləm, o xəbis qoca... Rüfət, Zöhrə sənindir. Mənim bacımı... Ax, əfv etdiniz, Rüfət? Qardaşcan... can.... sənin... can... Zöhrə əmanəti... (*Ölür.*)

Rüfət. Həyat, həyat! Sonun bumu? (*Rüfət, Zöhrə Xalidi qucaqlayır.*)

SON

AYDIN

5 pərdəli dram

OYUNDAKILAR

Aydın	– 22-25-29 yaşlarında bir gənc.
Gültəkin	– 19-22-26 yaşlarında oxumuş bir türk qızı.
Surxay	– Aydınla həmyaş, həmməktəb, onun yoldaşı.
Dövlət bəy	– Milyoner oğlu, gözəl, gənc bir oğlan.
Böyükxanım	– Dövlət bəyin arvadı.
Balaxan	– dövlət görməmiş, təsadüfi zənginlikdən quduran savadsız, kobud bir adam.
Novruz bəy	– sərvət içində böyümüş, incə məcazlı, ağırtəbiətli bir adam, 35 yaşında.
Mirzə Cavad	– köhnə yaltaq mühərrir, 45 yaşında.
Susanna	– şantan qadını.
Pirqulu	– sərt təbiətli, mətin iradəli bir adam, 28 yaşında.
Səlim	– azacıq qorxaq, qulluq göstərməyə can atan, 45 yaşlı, sadə ürəkli bir işçi.
Qulam	– 35 yaşında bir işçi.
Şantan lakeyi.	
Qurban	– Dövlət bəyin keşikçisi, bir qart ləzgi.
İlyas	– Surxayın yoldaşı.

BİRİNCİ PƏRDƏ

Yoxsulcasına döşənmiş üç qapılı bir otaq. Sol divarda Gültəkinin böyüdülmüş görkəmi, altında dolab, üzərində tar, sağda dördbucaq, solda isə girdə miz.

Aydın. Bu, yaşadığım mühit və həyat şərtlərinin mənə verdiyi tərbiyədir. Mən çocukdən yetim qaldığımdan, bircə bacımdan başqa kimsə mənə baxmazdı. Bacımın əri və günüsü həmişə məni və mənim üstümdə yazıq bacımı danlayar, kimsə məni insan bilməzdi. Bircə zavallı bacım mənim günümə yanar, məni oxşayardı. Sonradan qəza bir kənd müəllimi vasitəsilə məni məktəbə sövq edincə, çocuq könlümdə bir arzu oyandı.

Mühitdən intiqam almaq və bacımı sevindirmək üçün varlı, həşmətli bir adam olmaq... Daha sonra Çingiz xan və Napoleon kimi məşhur simaları öyrəncə, bu arzu böyüdü. Mən istəyirdim bütün dünya mənimlə hesablaşsın, küçələrdən keçərkən, Aydın gəlir deyə, xalq məni barmağılə göstərsin. Mən istəyirdim əyilmədən kimsə yanımdan keçməsin. Mən istəyirdim bütün bəşəriyyət mənim fikrimə tapınsın...

Surxay. Sən gözlə, bir az da böyüsən, allahlıq fikrinə düşməyəsen.

Aydın. Bəli! Böyüdükcə, bu arzu da böyüyürdü. Həyata yanaşınca, içindəki təzadları, birinin varlı, birinin yoxsul, kiminin hakim, kiminin məhkum olduğunu görəncə, bu arzu dəyişib, bir fikrə çevrildi: bütün yaşayışda bir inqilab yaratmaq. Mən diriliyi yeni əsaslar üzərində qurmaq üçün bütün bəşəriyyəti qan dənizlərində çimdrib, insanlığın çeynənmiş sümükləri üzərində sağ qalacaq beşyaşlı səbilər üçün, səadət sarayları tikdirmək istəyirdim.

Surxay. Amma...

Aydın. Amma nə etmək ki, əsrimizdə şöhrət və böyüklük qapalı bir evdədir ki, yiyəsi altun, açarı təsadüf, qorucusu isə ölümdür. Açarsız yanaşınca, ölümlə pəncələşmək lazım gəlirdi ki, burada da əvvəlləri bacım, sonralarda o. (*Görkəmi göstərərək.*) O məni susdurub, həyata təslim olmağa məcbur etdi. Ox, neçin o məni sevdi!

Surxay. Sən sevməyə idin.

Aydın. Mən sevirəkən də belə düşünürdüm. Mən istəyirdim ki, sevdiyim məni sevməsin. Ona çatmaq ümidilə yüksəlmək, çırpınmaq, çarpışmaq, yuxusuz gecələr, qanlı vuruşmalar, əzab, göz yaşları, mübarizə... nəhayət, napoleonvarı, yurduma dönərkən, istiqbalıma çıxmış qızlar tərəfindən başıma səpilən çiçəklər altında məni görməsini və hesablaşmaq əlaməti olaraq, ancaq gülümsəməsini istəyirdim. Yorulurkən, ümidilə qüvvətlənib durmaqsızın irəli, dayanmaqsızın yüksəklərə! Yenə iztirab, yenə göz yaşları. Yalnız ölərkən, son nəfəsdə dodaqlarımı dodaqlarına sıxıb: mən bir həqiqətəm, mən bir heç deyiləm! – deyə, qalibiyyət və iftixar sevinclərində boğulub ölmək istəyirdim.

Surxay. Yaxşı oxuyursan, amma bizim toyuğun qaqqıltısı heç olmazsa bir yumurta ilə təmin olunduğu üçün, daha maraqlıdır. Sənin isə düşündüyün fədəmdəmə, istəklərin damdan dama, etdiklərinə gəlincə, əski tas, əski hamam.

Aydın. Bəli! Çox təəssüf, elədir. Fəqət. (*Görkəmi göstərərək.*) O... hamısı o... o mənim qaranlıq fəzalarda parlaq ulduzlara doğru çırpınan qanadlarımı qırdı. Məni məhv etdi, məhv...

S u r x a y . Nankor!.. Sən bilirsən ki, bütün dünya ona dövtələb idi, o isə hamısını – atasını, anasını belə atıb, sənin kimi yoxsul, şaşqın bir çocuğa gəldi, verdiyi bir kəlmə sözdən dönmədi. Fəqət... sən!.. Sənin səadətinin özül daşları bir çoxlarının göz yaşlarından yapılmışkən...

A y d ı n . Mənim könlüm fikrimə tabe olsaydı, mən o səadəti yalvararaq, istəyənlərə təslim edərdim.

S u r x a y . Sən nankorsan! Uyğusuz gecələrdə göz yaşları ilə islanmış, ayrılıq fəryadlarını qucmuş olsaydın...

A y d ı n . Zavallı dostum! Sən də...

S u r x a y . Sus, Aydın! Gültəkinin o şairanə heyətinə, o füsunkar gözəlliyinə hər kəs pərəstiş edir. Fəqət bir şairin, bir rəssamın ilk baharın gözəlliyinə qarşı pərəstişinə and içirəm ki, mən heç bir vaxt sənə rəqib olmaq fikrində olmamışam, fəqət başqaları...

A y d ı n . Siz həyatı anlamırsınız. Sevdini alanlar altun qəfəşə bağlanmış bir bülbüldən başqa heç bir şey deyildir. Halbuki, mənə, səbətlər bucağında yaşayıb hər çiçəkdən bir şəhd alan bir arı kimi olmaqdan, böyük səadət yoxdur. O bir çiçəyi xoşlar, qonar, doyar, qalxar, başqasını bəyənər, ona doğru yönələr. Könül tənəvvə düşkünüdür.

S u r x a y . Bu, əxlaqsızlıqdır!

A y d ı n . Təbiət özü əxlaqsızdır. Gülabını çəkdiyin bir çiçəyin küçəyə atılmış əzgin, solğun yarpaqları ilə neçə gün əylənə bilərsən? Kaş dediyin o şairanə heyətə, o füsunkar gözəlliyə, uzaqdan-uzağa pərəstiş edənlərdən biri də mən olaydım.

S u r x a y . Neçin?

A y d ı n . Çünki həyat odur!.. Ümid... rəqabət... iztirab. Budur insanı yaşadan, yaşayışı sevdiren, əyləndirən. Fəqət bu da olmadı. Mən sevdim, o da sevdi.

S u r x a y . İndi bezarmısan?

A y d ı n . Allah göstərməsin, üzərindən ağır bir ruzgar ötməsinə razı olarsam, gözlərim ağarsın. Yoxsulluğumuzdan çəkdiyi hər bir sıxıntı, iynə kimi ürəyimə sancılır. Fəqət o mənə təsəlli verir, məni sevir, oxşayır, əyləndirməyə çalışır, bir arzuma qarşı durmayı, ancaq yenə mən deyən bu deyildi. Bu gözəllik, bu rəftar məni ancaq həyata təslim etdi. Bu da yaşayışımı? Kimsənin gözüne görünmədən kölgə kimi sürünmək, bütün diriliyi meymunlar kimi təqlid ilə keçirmək, bütün varlığını qarışqalar kimi cəmiyyətin bir neçə erköyün çocuqlarına tapşırmaq ki, istədiyi vaxt yurdunu alt-üst eləsin. Yox, yox, yaşamayacağam! Hamının

ardınca behiştə getməkdənsə, hamının qabağında cəhənnəmə getmək yaxşıdır.

Surxay. Özündən çıxma! (*Oynatdığı tarı ona uzadır.*)

Ləzgi Qurban daxil olur.

Qurban. Ağa dedi saat altıda zavoda gəlsin. Olmasam, gözətləsin.

Aydın. Yaxşı! (*Əlindəki məktubu göstərərək.*) O nədir?

Qurban. Bu... heç... kağız... heç... verdi... heç... (*Çıxır.*)

Surxay. Bundan bir şey anladınmı?

Aydın. Nədən?

Surxay. Nə isə... Bunu heç çalmırsan ki, toz basmış?

Aydın. Gültəkin bu evə gələni altı aydır ki, əlimə almamışam. Zətən ehtiyac göz açmağa imkan verməmiş: əvvəl xəstəlik, sonra yox-sulluq, işsizlik... (*Tara baxıb tellərini oynadır.*)

Surxay. Mən cəmiyyətdən aldığım para ilə bu axşam darülfünun deyə, yola düşürəm.

Aydın. Görünür, mən gedə bilmədim. (*Çalmaq lazım olduğunu unutmuş kimi, tarı yerinə qoymaq istərkən, Surxay özü də fərqi varmadan, əli ilə mane olur.*)

Surxay. Kim bilir nə olacaq? Çal, barı son görüşdə keçmişin xatirələrlə ruhlanıb yola düşək.

Aydın (*baxınaraq*). Mizrabı da yox!

Surxay. Əvvəlləri əlindən düşməzdi.

Aydın. O zaman başqa, indi başqa! Ox, keçmişlər! İki il bundan əvvəl, sən ki, bilirsən, gecə aydınlıq, bağça, iki məcnun könül... O zaman Gültəkinin pəncərə arxasında tökdüyü xəfif göz yaşlarını, bu incə tellərdən qopan fəryadlarla udmaq istərkən. Surxay, bir qəti fikrə gəlmişəm ki, dünyada ən böyük bir səadət arzu ilə vüsal arasındakı hicrdə imiş.

Aydın və Surxay yan otağa keçərək.

Surxay. Allah o səadəti düşmənlərə də qismət etməsin. (*Ümid-sizlik andıran bir hərəkətlə Aydını təqib edir.*)

Bu aralıq Gültəkin əlindəki məktuba baxaraq, çadrası ilə ancaq kürəkləri örtülmüş üzgün və yorğun bir görkəmlə girərkən, içəridən tarın səsinə eşidincə, birdən diksinib, dalğın-dalğın dinləyir. Aydın içəridən oxuyur. Məktubu miz üzərinə buraxır.

Aydın.

Cəhanə bağlanan kim bir yığın divanədən başqa,
Həyatın varmıdır mənası bir əfsanədən başqa?..

Aydın çıxır.

Bircə səni bu səyyar həbsxanadan qurtara bilsəydim.

Gültəkin (*düşüncələrindən ayrılaraq*). Sənin bu çarşaf ilə böyük düşmənçiliyin vardır.

Aydın. Düşmənçiliyim yoxdur. Ancaq bilmirəm neçin sən öz əlinlə özünü həbs edirsən.

Gültəkin. Vallah, sən elə bilirsən ki, mən bu çarşafı gizlənmək üçün örtürəm... Ancaq bir az... özüm örtürəm, çoxusu da paltar... (*Susur.*)

Aydın. Anlayıram. Çoxusu da onun üçün örtürsən ki, paltarların köhnədir.

Gültəkin. Vallah, sənin ürəyin şad olsa, mənimçün böyük xoşbəxtlikdir.

Aydın. Gözəl yavrum, sıxılma, artıq işə girmişəm, borcumuz da azalmış, bundan sonra güman ki, bir qədər nəfəs ala bilərik.

Gültəkin. Mən haçan çətinlikdən şikayət etmişəm ki, sən darıxırsan... Nə olar, adam bir qədər çətinliyə düşəndə nə olar ki. Naxoşladın, sonra da işsiz qaldın, indi Allaha şükür, sən də işləyirsən, mən də. Dövlət bəyin arvadına dərs deyirəm, bundan sonra daha o qədər çətinlik çəkmərik.

Aydın. Gültəkin, mən sıxılmıram! Məni darıxdıran bir şey varsa, o da sənin belə ağır günlər keçirdiyindir. Mən anlayıram ki, sən həmişə firavan gəzmışsən, indi isə paltarsızlıqdan bayıra çıxmırsan, sən ürəyini məndən gizləyirsən, elə bilirsən ki, anlamıram... eləmi?

Gültəkin. Mən heç sıxılmıram da. Paltar da istəmirəm, tək sən fikir çəkməyəsən, nə ələyirəm paltarı? Görürəm sənin də yoxundur.

Aydın. Ox, gözəl məlakəm! Nə etmək ki, özümdə fikrən bütün dünyaya hakim olmaq qüvvəti hiss edən mən, tək səni də xoşbəxt yaşada bilmirəm. Nə etmək, sən ki mənim fikirlərimi bilirsən, kimse anlamırsa, bəri sən məni anla... Gültəkin, mən həyat ilə yaşamayacağam. Mən qırx yaşına çatınca intihar edəcəyəm.

Gültəkin. Aydın!.. Vallah sən belə deyəndə mən məyus oluram. Sən həmişə belə deyirsən. İndi söz açılmış, mən də deyirəm: hamı mənə

deyir ki, Aydın oynaq fikirli bir adamdır. Mən isə səni əyləndirmək, ürəyini açmaq üçün bir şey tapmağa çalışıram, amma bacarmıram. Nə eləyim...

Aydın (*çox sinirli*). Gültəkin, hər görəni pərəstişə məcbur edən gözəllik də insanı əbədi sakit edə bilmirsə... Ox, mənim fikirlərim! aman Allah, kimse məni anlamır, hətta sən də... Gültəkin, anla ki, sən məni məhv etdin. Mən nələr düşünürdüm, fəqət indi... Bir rəngli həyat, ətrafı bürümüş sakit bir boşluq içərisində kölgə, bir heç kimi yuvarlanıb sürünmək. Kimsənin gözünə görünməmək. Heç bir şey gözlənmək... qırx yaşından sonra artıq.

Gültəkin. Sən Allah, elə şeyləri danışma! Mən həmişə səninçün təsəlli tapmağa çalışacağam. Özüm də bilməsəm, necə ki, indi eləyirəm, kitablardan, romanlardan axtarıb öyrənəcəyəm, rus arvadlarından soruşacağam. Mən bilirəm ki, arvad gərək öz ərinə əyləndirsin. Mən də, Allah bilir ki, səni əyləndirmək üçün canımı əsirgəmirəm. Amma sən yenə məndən soyuqluq hiss edirsən. Əvvəlləri sən məni seviridin, amma indi. (*Ağlamaqdan boğulub susur.*)

Aydın (*bir qədər baxaraq, göz yaşlarından xəfif bir zövq almış və yaxud onlarda çox böyük, həm də acı bir məna tapmış kimi*). Sən... ey məqsədi qaranlıq həyatın işıqlı ulduzu! Sən, ey işıqlı Şərqi qaranlıq yavrusu! Bu Allah qədər pak, səmimi heyətinlə, bu məsum, zavallı görkəminlə səni kim sevməyə bilər? Fəqət ağla! Bacardıqca ağla! Nə qədər bilsən, bu qara gözlərə ağlamaq yaraşır! (*Birdən qəti bir səslə.*) Gültəkin, sus! Məni sevirənsə, sus! Gültəkin!..

Gültəkin (*ağlamaqdan səsi titrəyərək*). Ağlamıram, əzizim, ancaq bayaqdan ürəyim tutulmuş idi. Tarın səsini eşitdim, ürəyim birtəhər oldu. Keçənlərdə çalar idin... Ay Allah, nə gözəl günlər idi!...

Aydın. Sən Allah, ağlama, dur, bu saat səninçün yaxşı bir hava çalacağam. Ancaq, ağlama! Gətir əvvəlcə gözlərindən öpüm... (*Öpür, sonra da öz üzünü tutaraq.*) Sən də. (*Gültəkin öpür.*)

Bu halda Qurban daxil olur.

Qurban. Ağam sizi zavodda gözlətləyirdi. Aylıq verirlər. (*Kağızı qoyur mizə.*)

Aydın. İndi oradamıdır?

Qurban. Gələcək idi. Dedi: olmasam, gözləsin mən gəlincə.

Aydın. Yaxşı, bu saat.

Qurban gedir, Aydın papağını götürür.

Gültəkin. Səni yorurlar...

Aydın. Nə etmək! Hər halda heç bir yerdə iş tapılmırkən, Dövlət atasına yalvarıb öz zavodlarında yer verdi. İndi də mənə orada çox yaxşılıq eləyir. Doğrusu, utandırır.

Gültəkin. Mən deyirəm, bu dəfə pul alanda, bir-iki manat götürüm, heç olmazsa bir dəst sətın paltar almaq istəyirəm.

Aydın. Onu mən özüm deyəcəkdim, həm də bundan sonra məvacib çox olacaqdır. Çünki dünəndən məni müdir təyin etmişlər... Borcumuz da bir o qədər qalmamışdır. Nə isə, hələlik!..

Gültəkin. Allah amanında! Ancaq sən Allah, bir az tez gəl, darıxıram. (*Onu öpür. Aydın gedirkən.*) Çay al... Mən də sən gəlincə çay qoyum.

Aydın gedincə, Gültəkin həvəngi götürüb,
çəkməsinin dabanını çalır. Dövlət bəy daxil olur.

Dövlət bəy (*incə bir rəsmiyyət və nəvazişlə*). Salam! (*Gültəkinin əlini öpmək istəyir. Gültəkin bir dürlü diksinib, imkan vermədən əlini çəkir.*)

Gültəkin. Aydın bu saat getdi. Zavodda sizi gözləyəcəkdir.

Dövlət bəy. Onsuz qonaq qəbul etmək istəməzmişiniz?

Gültəkin. Neçin? Mən elə demək istəmədim.

Dövlət bəy. Siz elə deməsəniz də mənim elə düşünməyə haqqım vardır. Çünki o qədər bəxtsizəm ki, hər şey gözləyə bilərəm.

Gültəkin. Sizmi bəxtsizsiniz?

Dövlət bəy. Siz insafsız, Aydın xoşbəxt olduğu qədər, mən bəd-bəxtəm. (*Cavab gözləyirmiş kimi susur, sükut.*) Gültəkin, sizin yadınızdadırmı bir-iki il bundan əvvəlki halınız?.. O günləriniz ki, barmaqlarınızdakı brilliantlar qaranlıq otaqları işıqlandırırdı. Ətrafinızı şahzadələr kimi qulluqçular bürümüşdü. Bir məbud kimi bütün gənclərin səcdəgahı idiniz. Yadınızdadırmı? (*Gültəkin çox tutqun, susur. Dövlət bəy çəkmə dabanı çalmasına işarə ilə.*) Fəqət indi nə edirsiniz?

Gültəkin (*çox mütəəssir*). Nə olsun?

Dövlət bəy. Mən onu deyirəm ki, dövlət o cazibədar gözəlliklərinizin ayaqları altında sərilmişkən, neçin onu tapdayıb keçir, bütün dünyaya hökm etməyə müqtədirkən, neçin bu qədər əzaba dözüür, neçin öz halınızı düşünmək istəmirsiniz?

Gültəkin. Neçin siz həmişə mənim başıma sərki vurursunuz? Mənim üçün nə paltarın, nə də qaş-daşın qiyməti yoxdur. Mən onların hamısını görmüşəm, nə olsun? Atam öləndən sonra malı dağıldı, qalanını da, açıq deyirəm, Aydın naxoşladı, satıb onun üçün xərclədim. İndi sağalmış, bıkar idi, siz də yaxşılıq eləmişsiniz, ona yer vermişsiniz, bir parça çörək qazanır, bir cürnən dolanır.

Dövlət bəy. Gültəkin, siz məni anlamırsınız. Mən paltar sözü danışmıram, mənim başqa bir sözüüm var idi. Yoxsa bu gözəlliklə siz al da geysəniz yaraşar, şal da. Ancaq, doğrusu, mən pərəstiş etdiyim bir adamı belə görə bilmirəm. Özünüz görürsünüz, ona iş vermirdilər, mən ona iş verdim, indi də müdir təyin etmişəm. Bunların hamısı sənin halını yaxşılaşdırmaq üçün deyilmi? Mən onunçün nələr etməmişəm. Bundan sonra da mən sağkən səni çətinlikdə qoymayacağam. Ancaq, Gültəkin, bunları mən ancaq sözgəlişi dedim. Fəqət siz məni məhv edirsiniz. (*Əlini uzadır, Gültəkin əlini çəkir.*) Sizdə heç insaf yoxmu? Mən bilmirəm nə edim ki, siz məndən razı olasınız.

Gültəkin. Vallah, biz sizdən çox razıyıq, çünki siz bizə...

Dövlət bəy. Gültəkin, doğrusu, mən bu gün iki ildən bəri çəkdiyim iztirablara qəti cavab almaq istəyirəm. Neçə məktub yazmışam...

Gültəkin. Vallah, mən bilmirəm, siz məndən nə...

Dövlət bəy. Bir kəlmə: ya hə, ya... yox! Qurban sizə verdiyi məktubda açıq yazmışam. Deyin, gedim özümü dənizə atım... Nə deyirsiniz eləyim... Ancaq...

Gültəkin. Mən, kağızı mənə verdi, yadımdan çıxıb, heç baxmamışam, odur oradadır. (*Durur, mizin üstündəki kağızı göstərir.*)

Dövlət bəy. Götürün, yalvarıram sizə, bu saat oxuyun. Bəlkə bir də, kim bilir, heç bir zaman belə bir vaxt tapılmadı.

Gültəkin istər-istəməz kağızı açıb oxuyur, birdən-birə əsəbi bir halda kağızı əlində əzib parçalayır.

Gültəkin. Heç vaxt! Mən acıdan ölərəm, dilənçilik edərəm, fəqət sizə... heç vaxt...

Dövlət bəy. Yaxşı, siz deyən olsun, fəqət onu bilin ki, siz bu cavabınızla məni məhv edirsiniz. Fəqət mən buna qarşı nə etməliyəm?

Gültəkin (*hiddətini zorlayaraq, yalvarıcı titrək səslə*). Dövlət bəy, siz bilirsiniz ki, biz nə qədər zəngin idik, indi nə qədər ehtiyac içindəyik. Siz bilirsiniz ki, mənim qəbrimə də belə bir təklifi etmək olmazdı. Amma indi... Mən sizi çoxdan anlayırdım. Ona görə də çalışırdım ki, sizinlə görüşməyim. Mənim ərim...

Dövlət bəy. Gültəkin, mən sizin ərinizi, nə sayaq əmr etsəniz, elə də təmin edəyəm. Yalnız siz də məni eşqimdə təmin edin, açıq deyirəm: sizi sevirəm. Bilirəm sizin əriniz var, bilirəm mənim eşqim çox şaşqındır, fəqət könül sevmiş, bütün ruhumla yalvarıram: məni rədd etməyin!

Gültəkin. Dövlət bəy, anlayın, mən ərimi sevirəm, dəlicəsinə sevirəm. Nə qədər kasıb da olsaq, mən özümü onunla bir yerdə xoşbəxt hesab edirəm. Ancaq o naxoşdur. Naxoşluqdan təzə durmuşdur, həkim də mənim özümə demişdir ki, əgər o bir az fikir eləsə, ya ürəyi partlar, ya da dəli olar. Ona görə mən də ələcsiz sizi incitmirəm, sizdən qaçıram ki, onu işdən çıxararsınız. Qulluq da tapılmır, daha da qüسسə elər.

Dövlət bəy. Gültəkin, siz hər nə cür desəniz, mən ona hazırım. Bu vaxta qədər əlimdən gələn yaxşılığı eləmişəm, bundan sonra da sözüüm yoxdur.

Gültəkin (*çarə yolları kəsilməşlər kimi*). Neçin siz bizə zülm eləyirsiniz?.. Görürsünüz ki... Mənə elə təklifləri eləyirsiniz ki... (*Birdən ağlayıb göz yaşlarında boğularaq.*) Məgər kasıbların, fəqirlərin namusu olmaz? Mən əvvəlki kimi dövlətli olsaydım, siz mənə belə şey deyə bilərdiniz?.. Unudurmusunuz ki...

Dövlət bəy. Sizi görüncə hər bir şeyi unuduram. Siz bilirsiniz ki, mənim milyonlarla gəlirim vardır. Fəqət nə edim onları, alsınlar hamısını, nəyim varsa, hamısını, yalnız qara gözlərdən öpməyə mənə izin verilsin!

Gültəkinə doğru irəliləyərək, o geri çəkilərək sərt bir səslə.

Gültəkin. Özünüzü unutmayın!

Dövlət bəy. Dedim ki, sizi görüncə hər şeyi: qorxunu, rəsmiyyəti, hətta özümü də unuduram. Mən bu neçə ayda əriniz üçün nələr etmədim? Bundan sonra da nəyim varsa, son paraya qədər uğrunuzda fədaya hazırım, yalnız...

Gültəkin. Siz məni pul ilə satın almaq istəyirsiniz?!

Dövlət bəy. Allah əsirgəsin məni elə çirkin düşüncələrdən. Mən sizə həmişəlik qul olmaq istəyirəm.

Gültəkin (*yenidən ağlayaraq*). Dövlət bəy, səni and verirəm dünyada nəyi əziz tutursansa ona! Biz bir-birini sevərək, yarıac, yarıtox dolanırıq. Sən bizim bu sakit məişətimizi pozma! Mən ərimə xəyanət

edə bilmərəm. O sizin üçün zavodda işləyir. Mən də sizin xanımınıza dərs deyirəm, istəyirsiniz gəlib paltarınızı da yuyaram, evinizi də, həyətinizi də süpürərəm, ancaq mənə elə təklifi etməyin, mən ərimin üzünə xain baxa bilmərəm... Dövlət bəy, məgər adam yıxılanı tapdalar?

Dövlət bəy. Gültəkin, mən heç bir şey istəmirəm. Fəqət mən günahkar deyiləm ki, siz bu qədər dilbər, bu qədər cazibədarsınız. Sizi sevirəm, zavallı bir ürəklə sevirəm. Ancaq bu qara, dalğın gözlərdən öpmək istərəm, bari ona müsaidə edin. Yalvarıram sizə... *(Gültəkinə yaxınlaşır və əlini uzadaraq Gültəkinin əlini tutmaq istərkən Gültəkin onu itələyir.)*

Gültəkin. Uzaq!..

Dövlət bəy. Gültəkin!

Gültəkin. Çəkil! Uzaq məndən! *(O biri otağa keçir.)*

Dövlət bəy bir qədər şaşqın baxıb düşündükdən sonra
bir yol tapmış kimi.

Dövlət bəy. Telefon! *(Ətrafa baxır, tapmayınca düşüdüklərini təqdiredici bir hərəkətlə başını titrədərək çıxır.)*

Bu aralıq acıqlı, fəqət dalğın və əzgin bir halda Gültəkin çıxır,
göz yaşlarını silərək samovarı götürürkən, Böyükxanım gülürək
içəriyə girir.

Böyükxanım. Ay qız, neçə gündür haraya itmişsən, yoxsan? Mən də gözləyirəm, bu gələcək mənə dərs deyəcəkdir. Bildiklərim də yadımdan çıxdı. Nə olub, ay qız? Ağlamışsan... gözlərin qızarıb...

Gültəkin. Başım ağrıyır. Sizdən nə əcəb bizə gəldiniz? Oturun!

Böyükxanım. Yox! Sağ ol, gedirəm. Dövlət evdə gözlər, həm də avtamabil qapıda gözləyir. Səhərdən avtamabil ilə o qədər gəzmişik ki, səhərdə yer qalmayıb. Avtamabilin çarxları lap xarab olubdur. Bir cüt də qolbaq aldım, bax gör bəyəniirsən? *(Qolunda göstərir.)* Aldım, sonra bir cür də gördüm, xoşum gəldi. Onlardan da tapşırdım mənə qayırsınlar. Bu tarı kim çalır?

Gültəkin. Sağlqla geyəsiniz. Aydın çalır.

Böyükxanım. Mən də neçə gündür gözləyirəm bu gələcək, deyirəm bəlkə naxoşladı; Sən demə bəxtəvərin əri çalır, özü də oxuyur. *(Saçlarını oynadaraq.)* Avtamabildə saçlarım da qarışıb, bir güzgü

olsaydı. Doğrudan bir güzgü almışam, böyük, bax, bu boyda... Yetmiş beş manata. Dur bu saat min avtamabilə, gedək bizə, ona da bax... (*Gültəkin ona kiçik bir güzgü verir, Böyükxanım tələsik baxaraq.*) Balam, bunda heç bir şey görükmür ki. Sən allah neyçin kefsizsən? Doğrudan, dünən Dövlət Böyükağaya deyirdi ki, Aydını müdir təyin eləyəcək, özü də çox tərifləyir. Deyir bacarıqlıdır, həm də can yandırır. (*Aydın dalğın və pozğun bir görkəmlə girir, Böyükxanım onu görünə, çadrasını örtüb gizlənir və səsinə yavaşladaraq.*) Yaxşı da, mən getdim, sən getmirsən ki?

Gültəkin. Yox, vallah, naxoşam.

Aydın bir şey arayırmış kimi axtarır.

Böyükxanım. Nə olar? Avtamabildə gedər... gələrsən...

Gültəkin. Vallah başım ağrıyır, həm də axşamdır.

Böyükxanım. Yaxşı! Ancaq sən allah, sabah gəl. Sağ ol! (*Gedir.*)

Gültəkin. Sağ ol! (*Aydına.*) Nə axtarırsan, əzizim? Neçin tutqunsan?

Aydın. Heç, tutqun deyiləm.

Gültəkin. Yenə gedirsən? Çay almamışsan ki...

Aydın. Yox, pul almadım, elə alırdım, birdən upravlyayuşini telefona çağırıldı. Sonra da bilmirəm ağılna nə gəldi, dedi hesabını al, qulluqdan çıxarırsan.

Gültəkin. Neyləyək! Cəhənnəmə ki! Canın sağ olsun, acından kim ölübdür ki, biz də ölək. Bəs indi haraya gedirsən?

Aydın. Evdə kağızlar var, onları istədilər. Onun çoxdan mənimlə ədavəti vardı. Dövlət bəy olmasaydı, çoxdan məni çıxarardılar.

Gültəkin. Neyləyək, əzizim, heç ürəyini sıxma!

Aydın. Yox, mən özüm bilirəm... Dövlət bəy heç vaxt buna razı olmaz. Gedib özünü görərəm, ya da özü dalımca adam göndərəm.

O biri otağa keçir. Gültəkin qorxunc bir şey kəsdirmək istəyirmiş kimi düşünür. Aydın əlində böyük bir kağız getmək istəyir.

Gültəkin (*düşüncələrindən qəti qərar çıxara bilməmiş kimi*). Bəlkə Böyükxanımgilə getdim.

Aydın. İndi buradakı o deyildimi?

Gültəkin. Bəlkə getdim.

Aydın. Yaxşı. (*Gedir.*)

Gültəkin yalnız qalınca dərin bir ah ilə oturur, düşünür və hiddətlə ağlayır. Çox tərəddüddən sonra yaylıqla gözlərini silib, müəyyən bir fikrə gəlmiş kimi qalxır. Çadranı əvəz edən örpəyini götürür. Çox qorxunc bir yola gedir və son dəfə olaraq doğma yurdu ilə vidalaşmış kimi hər bir şeyə baxır. Çadrası əlində olaraq qarıya varınca, durub bir də otağı süzdükdən sonra bərkdən ağlayıb, örpəyini açaraq, üzgün və yorğun addımlarla çıxarkən pərdə enir.

Pərdə

İKİNCİ PƏRDƏ

Haman otaq. Birinci pərdədən üç ay keçmiş.
Gültəkin və Dövlət bəy.

Dövlət bəy. Getmirsən ki?..

Gültəkin. Heç özüm də bilmirəm nə eləyim?

Dövlət bəy. Özün bil! Qolbaqlar gedər. Hayıfdir. Mən istəyirəm yadigarlıq qalsın. Sonra demə ki...

Gültəkin. Getməyinə gedərəm, amma qorxuram sonra deyərlər, bunlar haradan? Həm də Aydın... Ox, yazıq! Bizim aramızda bir şey olduğundan şübhələnir.

Dövlət bəy. Avtomobil örtülüdür, həm də çox oyan-buyan olarsa... mən həmişə deyirəm, mənim evim, zavodum, quyularım hamısı səndir. Ayda iki yüz min manat gəlirim var. Onunçun-bununçun xərc-ləyirəm. Doqquz quyum nöyüt verir.

Gültəkin. Aman Allah! Mən heç bir şey istəmirəm. Yalnız onu razı salın.

Dövlət bəy. Gültəkin, sən nə qədər qorxacaqsan ki! Pulu görür-sənmi, şeytana namaz qıldırır. Aydın mənim boynuma. Səndən sərtmi olacaq? Bütün kişilər indi də virvir səndən əsirlər. Qorxudan kimsə yanından keçə bilmirdi. Üç ay bundan əvvəl həmin bu otaqda yadındamıdır, mənim mənliyim, məişətimizi pozma, deyə fəryad edirdin, sonra nə oldu? İndi də elə, indi bir gül qədər inciyirmisən? Hətta o vaxt bir neçəsi mənle mərcələmişdilər ki, sənini...

Gültəkin (*çox pozularaq*). Of, sən mənə məhv etdin! Allah, Allah, mən nələr edirəm! Ara-sıra yalnız qalırkən, xəyalıma gəlincə gözlərimdən od parlayır, Allah bilir ki, mən yalnız onun üçün özümü məhv etdim,

çünkü o həm zəif, həm də xəstə idi. Yenidən işsizlik, ehtiyac, düşüncə ona zərər idi. Fəqət mən... Mən nə idim? İndi nə oldum?

Dövlət bəy. Əzizim, mən başqasını deyirdim.

Gültəkin. Nə olursa olsun, mən, mən nə qədər pak və nə qədər məsum idim, hər kəsi bir qardaş kimi görürdüm! Oturur, gülür, danışır-dım. O qədər vüqarlı idim ki! Fəqət indi kimsənin üzünə pak ürəklə baxa bilmirəm. Elə bilirəm, bütün işlərim alnımda yazılmış. Mənə baxıb gülürlər. Birinin üzünə bir az çox baxırsam, elə bilirəm ürəyimdən bəzi şeylər keçdiyini düşünəcəkdir. Tez gözlərimi yerə dikirəm. Üç aydır ki, dik, gözbəgöz onun üzünə baxa bilməmişəm. İndi özüm belə özümdən ürürəm. Mənlikmi deyirsən?!

Dövlət bəy. Gültəkin, sən hər sözdən söz çıxarırsan. Mənlik deyirkən mən...

Gültəkin. Artıq nə qaldı? İndi tək-cə mənliyimi deyil, hətta kön-lümü, hətta bütün varlığımı belə çalmışsınız. Mən ki, hər şeyi yalnız onun xatiri, onun rahatlığı üçün elədim. İndi o yazıq özü büsbütün gö-zümdən düşmüş. Hər bir arzusunu özü deməmiş anlamağa və əməl et-məyə çalışan mən, indi onun sözündən çıxıram. Dövlət bəylə danışma demiş, baxmıram, bunların hamısına bais sənsən, hörümçək! Of... nifrət o dəqiqəyə ki, sənə təsadüf etdim! Nifrət! Allah, Allah, məni təslim üçün başqalarla bağlaşır.

Dövlət bəy. Gültəkin can, vallah yalan deyirdim. Dilim dolaşdı. Qara gözlərinə and olsun ki, zarafatca dedim. Sən ki, bilirsən mən səni nə qədər sevirəm. Dünən balaca bir zavod almışam. Onu büsbütün Aydına tapşıracağam, onda razı qalarmısan?

Gültəkin. Artıq nə olursa olsun! Mənim mənliyimi, vüqarımı qırdın, artıq mən sözü mənə yabançıdır. Artıq mən büsbütün sənin əlindəyəm...

Dövlət bəy. Nə eləyim ki, mənim ürəyimi görmürsən, dil ilə də söyləmək olmur. Ona görə də, deyirəm, nəyim varsa hamısını – evlərimi, zavodlarımı, quyularımı – hamısını sənin uğrunda qoyum, tək inanasan.

Gültəkin. Kaş, üç ay bundan əvvəlki məsumluğum, vüqarım məndə olaydı da, bu saat acından yıxılıb öləydim. Fəqət indi hamısı getdi. Nə olursa olsun, bir də geri dönməz.

Dövlət bəy. Gültəkin, sən mənim ruhumu incidirsən. Mən ki, bu qədər səni sevirəm. Qolbaqlarımı apararlar. Sən Allah, gedək! Bu sözlərdən sonra onları alırsam, ürəyim sakitləşər. Sən məni incitmək istəyirmisən?

Gültəkin bir qədər dalğın baxdıqdan sonra birdən başını qaldıraraq.

Gültəkin. Gedək!

Dövlət bəy. Göz bəbəyim! İndi ki, gedəcəkdin, əvvəldən niyə məni bu qədər incidirdin? Gözlərinə and olsun, az qalmışdı ağlayacaqdım.

Gedirlər. Bir azdan sonra Aydının səsi gəlir.
Yorğun və acıqlı içəri girir.

Aydın. Oh!.. yenə qapılar bağlı. *(Siması yorğun və acıqlı bir görkəmlə ətrafı süzdükdən sonra hər iki qapını açır, içəri baxıb dönür. Gültəkinin görkəmini süzüb bir qədər düşündükdən sonra dodaqlarını gəmirərək, yumruğunu düyümləyib bütün qüvvəsilə mizə çırpır.)*

Bu aralıq Böyük xanım başında çadra girir, axıra qədər üzü örtülü və arxası Aydınə dayanıb sözünü boş divara söyləyir, ancaq ara-sıra söyləyirkən başını, üzü Aydınə olmaq üzrə çevirir, hətta bəzən hiddətlənirkən yerindən tərpənmədən Aydınə doğru çevrilir, sözü bitincə yenə əvvəlki istiqamətini alır.

Böyük xanım. Aydın, sizə bir neçə sözüm vardır. Bayaقدan sizi gözləyirəm. Ancaq Dövlət bəy bilməsin, yoxsa məni öldürər.

Aydın. Mən ki, milyoner deyiləm, mənə nə sözünüz ola bilər.

Böyük xanım. Bax, arvaduva öyüd ver. Mən dedim, gəlib mənə dərs versin, demədim ki, gəlsin... Arvaduvun cilovunu yığ... Arvad xeylağı, onun gecə-gündüz Dövlət ilə nə işi var? Mən də onun kimi arvadam. Bir kərəm sənənin yanında üzuaçıq dayanmışammi, səsimi eşitmişəmmi?

Aydın. Ona görə ki, xanım, mən milyoner deyiləm.

Böyük xanım. Mənə nə borc! Milyaner olmamağın gecə-gündüz arvaduvi buraxacaqsan ki, getsin nə bildi eləsin?! Bu da sözdür! Mən milyaner deyiləm...

Aydın. Nə edim ki, şəhərimizdə Dövlət bəydən zəngini yoxdur, yoxsa siz də... siz özünüzü mələkmi sanırsınız.

Böyük xanım. Çox da olsun, bu da sözdür? Belə də iş olar?

Aydın. Çünki sən də onun kimi qadınsan. *(Böyükxanımın qaş-daşını göstərir.)* Bu altunları, bu qaş-daşları görürmüsünüz, hamınızın varlığınıza ona bağlıdır. Qadınlar!.. Altun əsirləri! *(Birdən durur, ciddi bir hərəkətlə.)* Siz onu ərinizlə bir yerdə gördünüzümü?

Böyük xanım. Gördüm, lap gözümlə gördüm.

Aydın. Üzləşərmisiniz?

Böyükxanım. Çox da görmədim, aqlım yoxdur? Axı onun üç aydır yad bir kişi ilə nə işi? Əgər tanışlıq deyirsiniz, danışarlar bir saat, iki saat, beş kərəm, on kərəm... Yoxsa, hər gün səhər axşam, axşam səhər... Bax, Aydın, mən bilirəm ki, sən kasıb da olsan, yaxşı oğlansan. Nə qədər pul lazımdır: beş yüz, beş min, gözüm üstə, mən verərəm, Siz köçün bir yerə gedin, həmişə də mən sizin üçün pul göndərəm. Yoxsa özün səhər içində biabır olacaqsan.

Aydın. Para... hər şeydə para...

Böyükxanım. Yoxsa bu da kişilikdir! Bu saat arvadın Dövlət bəylə avtamabilə minib hara getdi? Sən allah, bu da sözdür, özün evdə otur, arvadın kişilərlə getsin? Bu da sözdür? Bax, Aydın, sənə deyirəm, yoxsa qardaşımı tanıyırsan ki? Bilsə vaydır, ikinizi də bir gülləyə qurban edər. İndi özün bil.

Aydın (*gülümsəyərək*). Yaxşı, gedin, xanım, gedin qardaşınıza deyın, qoy ikimizi də bir gülləyə qurban etsin.

Böyükxanım. İndi hər nə. Bax, sənə hər tərəfini deyirəm. Ancaq danışdığınızı Dövlət bilməsin. Pul lazımsa gözüm üstə, hər nə lazımsa həmçinin, daha nə deyim.

Aydın. Gedin, xanım, gedin, siz də çox mənəm-mənəm deməyin, adətən sizin də bütün mənlisiniz, bütün hissiyyatınız ancaq şöhrət və altuna bağlıdır, gedin...

Böyükxanım (*əşitdirmək istəyirmiş kimi, gedərək öz-özünə*). Bu da sözdür? Səhər, axşam, axşam, səhər, bu da sözdür? (*Gedir.*)

Aydın dərin bir hiddət və iztirabla tükləri ürpərmiş bir halda görkəmi süzərək, düyümlü yumruğunu bütün qüvvətilə mizə çıxır, sonra şaşqın, sanki laqeydanə bir görkəmlə dolabdan şərab şüşəsini götürüb içərkən Gültəkin əlində bir dəstə gül girir. Aydını görəncə, onun acıqlı olub-olmadığını bilmək istəyirmiş kimi, çox qorxaq yanaşır.

Gültəkin. Aydınciyim, gəlmişsən? Nə tez gəlmişsən? O nədir? Yenə içirsənmi? (*Aydın şərabi son damlasınadək içib stəkamı yerə qoyaraq, Gültəkinin üzünə baxırkən, Gültəkin əlindəki çiçəkləri onun üzünə yaxınlaşdırır.*) Aydınciyim, bilmirsən ki, içki sənə zərərdir? Bilmirəm bir aydan bəri bunu sənə kim öyrətdi.

Aydın (*çiçəkləri dartıb bütün gücü ilə Gültəkinin üzünə çıxırpır.*) İtil mənim gözümdən? Kim öyrətdi? Sən... Qaldır başını! Bax mənim üzümə, görürsən? (*Evdən bir qutu rəng, pudra və bir güzgü gətirir.*) Bura bax, bu rəng bizim evimizə girən gündən bəri içməyə öyrəndim.

(*Qutunu yerə çırpır.*) Bu məni öyrətdi, bu! (*Güzgünü qarşısına tutaraq.*) Bax üzünə, üç ay bundan əvvəlki səmimiyyət və məsumluqdan bir əsər varmı? (*Rəsmi, sonra da Gültəkinə göstərir.*) Bax, gözlər, gözlər! Orada məsum, Allah qədər pak bir Gültəkin vardır. Fəqət sən, kimin üçündür bu yapma qırmızı yanaqlar? Bax, o gözlər nə qədər şux, əzəmətli, vüqarlıdırlar, fəqət bunlar nə qədər kölgəli, nə qədər şübhəli! (*Gültəkin ağlayaraq o biri otağa doğru dönürkən.*) Hara getmişdin?!

Gültəkin. Böyükxanıma... dər. (*Ağlayır.*)

Aydın. Dedinmi?

Surxay qapıda görünür.

Gültəkin. Evdə yox idi. (*Ağlayaraq içəri girir.*)

Aydın (*asi bir şiddətlə*). Oh, məni aldatmaq, mənim gözlərimdən əsgə asmaq!

Surxay (*girərək*). Yenə nə var, balam? Nə dəli olmuşsan?

Aydın (*heç baxmadan*). Məni oynaş çiçəkləri ilə bəzəmək!

Surxay. Canım, bir dur görək, yenə nə olmuşdur? (*Ona yaxınlaşır.*)

Aydın. İtil, sən də gözündən itil!

Surxay. Deyəsən, bu dəfəki milçək dəvədən də böyükdür.

Aydın. Oh, əqrəb gülüşləri, ilan qəhqəhələri! Gülün! Çağırın bütün insanlığı, hamısı bir səsə mənə gülsünlər. Fəqət bu zəhmək gülüşləri uddura biləcək bir şey varsa, o da qandır, qan! (*Aydın içəri keçərək, Surxay onu tutub saxlayaraq.*)

Surxay. Aydın... axı belə olmaz ki, neçin heç bir şey yoxkən özünü üzürsən! Sanki sakit...

Aydın. Yenə sakit ol, yenə səhv edirəm, yenə təsəlli, yenə yalan, yenə riya... Ox, bu riya məni məhv etdi! Ey uca pərvərdigarım, bu həqiqət yaralarına, bu insan kölgələrinə vermək üçün riyadan başqa, bir şey tapmadımı? Allah, Allah, niyə bir hərəkətlə bütün dünyanı altüst etməyə, bütün bəşəriyyəti qarışqalar kimi tapdayıb, məhv etməyə müqtədir deyiləm!

Surxay. Aydın, səni qardaşdan çox sevən adama bu sözlərin yararsarmı? Axı, sən xəstəsən, həm də insan hər şey üçün belə əsəbiləşməz...

Aydın. Nə istəyirsən, Surxay, nə? Bilirəm yenə deyəcəksən ki, səhv edirsən, yenə məni danlayacaqsan. And iç vicdanına ki, üç ay bundan əvvəl Moskvaya gedərkən gördüyün Gültəkin iki ay sonra gəlib gördüyündür?

Surxay. Şübhəsiz!

A y d ı n . İstəmirəm, artıq sənə də inanmıram, inanmıram heç bir şeyə: Allaha da, imamlara da, Quran-kitab hamısı yaylandı. Məhv olsunlar. Dünyada hakim bir qüvvət varsa, o da altun, yenə altundur. Hamı ona tapınır. Hamı ona pərəstiş edir.

S u r x a y . Canım, sənin Quran-kitabla nə işin! Yenə baxacaqsan arada heç bir şey yox. Kim bilir gözlərinə nə görünmüşdür, milçəkdən dəvə yaratmışsan...

A y d ı n . Surxay, mən səni anlayıram, Allah eşqinə sus! Sən həmişə məni sakit eləmək üçün belə deyirsən. Adətən elə deyirlər. Mən bilirəm ki, bunlar hamısı mənə təsəlli vermək üçündür. Fəqət biz ki, çocuqluqdan söz vermişdik ki, heç bir şeyi bir-birindən gizlətməyib iki bədəndə bir ürək olaq. Ox, sən də məni anlamırsan. Sən niyə məni onunla tanışdırdın, niyə?

S u r x a y . Axı indi ki, bir şey olmamışdır.

A y d ı n . Aman Allah, onun kimi məsum, çiçək kimi pak olan birisi də altunlara satılırsa, dünyada doğruluqmu var deyəcəksən?

S u r x a y . Aydın, bir sakit ol, dinlə! Mən bir aydır gəlmişəm, həmişə səndən bu sözləri eşidirəm. Bunu birdəfəlik bitirməlidir. Mən bilirəm ki, sən naxoşsan. O gün, gördünmü, doktor da dedi, zehnin, təsəvvüratın çalpaşığı işləyir. Sən fikrən və ruhən istirahətə möhtacsan.

A y d ı n . Doktor... (*Gülümsəyir.*) Surxay, iki ay bundan əvvəl kiçik bir arzumu gözlərimdən anlayın o... azacıq düşünərkən başıma fırlanan Gültəkin, indi büsbütün soyumuş, hətta sözümdən çıxır. Əvvəlləri gözləri o qədər qüvvətli idi ki, baxışları altında əzilirdim, indi üzünə baxmaq istərkən gözlərini yerə dikir ki, mən görməyim. Mən bütün dünyanı fikrimə tapındırmaq istərkən, önümdəki bir həqiqəti anlamıram?

S u r x a y . Bunlar, belə kiçik şeylərə qoşulmaq hamısı xəstəlikdəndir. Gültəkin zənginliyin ardınca gedən olsaydı, azmı zənginlər onu istəyirdi, neçin hamısını atıb sənə gəldi.

A y d ı n . Əsl bəla da orasıdır.

S u r x a y . Həm də sən həmişə deməzdinmi ki, insan heç bir arzusuna qarşı durmamalıdır. Hər arzu başqasını incitməmək şərtilə müqəddəsdır. Hətta demirdinmi ki, mənim arvadım bir başqasına vurularsa, mən ona qarşı durmaram, çünki insan könlünün quludur, olmalıdır da. Tutaq ki, indi elə də olmuşdur.

A y d ı n . Deyirdim, fəqət sözlərimin hamısını geri götürürəm, dayana bilmirəm. Yabançı bir göz, bir qırpım artıq ona baxırsa, gözlərim qaralır, qan beynimə vurur, bayılmaq dərəcəsinə gəlirəm.

Surxay. Ha-ha-ha! Bunları mən sənə deyirdim. (*Gülür.*) Sənin beynin kitab arasında Parisdən, ürəyin isə mizraq üçüdə Altay dağlarından alınmışdır, ona görə də bilirmisən nədən? Günbatan fikirli, gündoğan duyğulu sərsəm bir sima. Halbuki heç bir şey də yoxdur. Sən nankor bir adamsan. O zavallı sənin rahatlığın üçün heç bir şeyi, hətta canını belə əsirgəmirkən, sənin gör nə kimi şeylər ürəyinə gəlir.

Aydın. Ox, Surxay, şübhə məni öldürür, bütün ürəyimi didim-didim didir. Bir dəqiqə rahat ola bilmirəm, sanki bütün bədənim qaynar su içində yanır. Halbuki bu sözləri bu gün Dövlət bəyin arvadı da təkid edirdi...

Surxay. Görmürsən? Sən qısqançlıqla sərsəmləyən bir qadının sözlərinə məndən çox əhəmiyyət verirsən. O çocuqluqdan örtülü gəzmiş, kişilərdən aydan qaçan kimi qaçırılmış, indi nə görürsə şübhələnir... Fəqət sən...

Aydın. Nə edim! İki aydan bəri nə qədər ürəyimi zorlayırsa, olmur. Şübhə yenə rahatlıq vermir. Bütün ruhumu çeynəyir. Büsbütün məhv oluram. Mən də inanmıram. Fəqət bu hərəkətlər... Allah eləsin hamısı səhv olsun, fəqət...

Surxay. Sən bu gün hər şeyi səmimi bir andla ürəyindən çıxar. Çiçəkləri o yazığın üzünə çırpırkən mən gördüm. Aydın, vallah, sən büsbütün xarab olmuşsan. Bu gün mən sizi barışdıracağam. Könlünü şübhədən təmizlə, qiyamətədek ondan bir şey görərsənsə, boynumu vur. Yoxsa... Nə qədər insafsızlıq!.. Nə qədər dəlilik! Gültəkin kimi məsum bir qadının üzünə çiçək çırpmaq! Halbuki onun bütün təqsiri sadəliyində və günahsızlığındadır.

Aydın. Mən ona demişdim: Dövlət böylə gəzmə, danışma!

Surxay. Gələn bir nəfəri qapıdan qovarlarmı? O da onun kimi qonaqsevər bir adam! O sənin ürəyindən belə şeylər keçməsinə düşünə biləmi? O sənin şübhələndiyini bilərsə, heç onunla danışarmı? Bundan sonra, görərsən, hələ mən özünü öldürəcəyindən qorxuram. (*Aydın düşünür.*) Mənliliyini özündən uca tutan bir adam, bu hərəkətə soyuqqanlıqla baxa biləmi? Dövlət yazıq da sənə bir fənalıq etməmiş, sən özün onun üçün pulsuz bir dəlil kəsilmişdin. Sən çox vaxt da hər şeyi xəstəlikdən çalpaşq görürsən. Artıq yetər, əgər sənin ürəyində ona və mənə qarşı azacıq da olsa məhəbbət olmuşsa, bu saat qalx, o zavallını buraya gətir.

Aydın yarı peşman halda düşünüb durur, sanki getmək üçün hərəkətlənirkən, birdən bir şey düşünmüş kimi, dönərək.

Aydın. İstəmirəm...

Surxay. Getmək istəmirsənmi?

Aydın. Surxay, inan ki, bu saat mən özüm özümü anlamıram. Həm istəyir, həm istəmirəm, həm sevir, həm nifrət edirəm. Üç ay bundan əvvəl darıxırkən, bu gün sanki ilk dəfədir görürəm, yenidən əsiri olmuşam. Of, doğrudan da mən dəliyəm, dəli!

Surxay. Xəstəsən, xəstə, anladınmı? Yoxsa, heç bir şey yoxkən, zavallı qadını təhqir etmək! Vallah dəli olacağım gəlir. Bu saat qalx, mənimlə gəl, bir qədər gəzərik, sinirlərin dincələr. Həm də o çiçəklərə qarşı bir dəstə çiçək alarsan. Bu gündən etibarən bu məsələ əbədilik olaraq bitməlidir. Gəl... (*Qolundan tutur. Aydın dinməz onun yanında gedir.*) Sən xəstələndin, sinirlərin sarsılmış, istirahətə möhtacsən, yoxsa bu dəlilik dayanılan şeymi?

Gedirlər. Bir azdan sonra Dövlət bəy əlində bir qutu girib baxır, qapını açıb girmək istəyirmiş kimi.

Dövlət bəy. Müsaidə edər... Nə? Sizmi gəlirsiniz? Tapıb gətirmişəm. Yaxşı, gəlin, burada gözləyirəm.

Durub fit çalaraq, gəzişir. Surxay girir və sərt bir səsle.

Surxay. Dövlət bəy, mən indi Aydınla gedirkən, siz buraya gəldiniz. O sizi görmədi, mən gördüm. Gəldim, sizə deyiləsi bir neçə sözum var.

Dövlət bəy. Buyurun, hər nə gerekəsə mən bu qulluğa hazırım. Siz texniksiniz, deyilmi? İşləmirsiniz? Mən sizin barənizdə eşitmişəm. Bizim zavodda...

Surxay. Zavoddan, fabrikdən bəhsə lüzum yox. Siz bir ailəni məhv edirsiniz. Onun bütün səadətinə, ümidinə, gələcəyini bir uçuruma doğru aparırınsız.

Dövlət bəy. Allah göstərməsin, mənə şəhərin bütün kübarları tanıyırlar. Gedin, bütün dünyadan soruşun. Aydının özündən xəbər alın, mən bir adama fənalıq etmişəmsə... Ola bilər gələcəkdə bizim bir-birimizə işimiz düşsün, ya sən bizim zavoda girəsən, o zaman görərsən.

Surxay. Mən sizi çox gözəl tanıyıram. Zavod və milyonlarınızı da çox gözümə soxmayın. Son söz olaraq sizə deyirəm: siz bir də Gül-təkinlə görüşməyəcəksiniz!

Dövlət bəy. Bu nə sözdür! Mən heç nə anlamıram! Mən qadınımı görmədim? Dünyada hər bir şey pula bağlıdır. Şəhərdə qadın yoxlu-

ğumudur! Sizinçin ayıbdır. Yenə bir başqası deyərsə... Siz oxumuş bir oğlan, avam hacılara belə yaraşmayan sözlər danışırınsız.

Surxay. Siz əxlaqsız bir adamsınız, hər bir şeyə altunla alınır deyə, oynucaq kimi baxırınsız. Görürsünüz, o, zavallı ana qoynundan dünən ayrılmış, çadradan çıxdığı iki gün deyildir, çocuqkən, cəmiyyət görməmiş, bütün həyatı ancaq məktəb divarları arasında, kağız üzərində oxumuş, həyatın özü ilə heç üzbəüz gəlməmişdir. Yeni-yeni həyata çıxarkən, siz onu bir hörümçək kimi tora hörmüşsünüz.

Dövlət bəy. Mən bilmirəm siz nə deyirsiniz! Özüm təəccüb edirəm, müsəlmanın işi...

Surxay. Onun əri həm xəstə, həm də zəifdir. Hərəkətləriniz onun diriliyi üçün təhlükəlidir.

Dövlət bəy. Mən onun üçün nələr etməmişəm, özündən soruşun. İstərsiniz, bir də bu küçüyə üzümü çevirmərəm. Mənə çox lazımmiş. Mən ancaq... sanki dünyada qadın... guya mən buraya gələndə ürəyimdə, Allah eləməmiş, bir şey varmış... Biz tanış-biliş, can-ciyərik, dostuq. Yoxsa ki, allah eləməmişkən...

Surxay. Mən hamısını bilirəm, son söz olaraq sizə deyirəm: siz bir də Gültəkinlə görüşməyəcəksiniz, yoxsa hər kəsdən əvvəl, mənimlə hesablaşacaqsınız... İndi özünüz bilin. Hələlik! (*Çıxır.*)

Dövlət bəy onun ardınca gülümsəyir. Bu aralıq Gültəkin gözləri ağlamaqdan qızarmış, olduqca yorğun və acıqlı bir görünüşlə çıxır.

Dövlət bəy. Gültəkin can, belə erkən yatmaq olarmı? Deyəsən ağlamışsan? (*Sükut.*) Nə var ki? (*Sükut.*) Deyirəm ki, tez getdik, yoxsa alacaqlarmış; ardınca göndərdim, indicə gəldi. Al. (*Qutunu uzadır.*)

Gültəkin. Artıq mən onları istəmirəm, aparın.

Dövlət bəy. Neçin? Axı sənə nə olmuş, neçin belə tutqunsan?

Gültəkin. Dövlət bəy, yalvarıram sizə, bir də mənimlə görüşməyə can atmayın. Qoy bu görüşümüz son görüş olsun. Əgər bütün dediklərinizdə azacıq da olsa doğruluq varsa, əgər doğrudan da siz məni sevirsinizsə, məndən həmişəlik ayrılın. Bir yerdə məni görsəniz, mənə yanaşmayın.

Dövlət bəy. Aman, gözəl, mən bu ayrılığa dözə bilermiyəm?

Gültəkin. Dövlət bəy, nə olubsa olub, mən ancaq onunçün könülümü, varlığımı sizə təslim etdim. Mən əvvəlki halımı qaytarmaq istəyirəm. Bacarmazsam, özümü öldürəcəyəm.

Dövlət bəy. Elə bir şey olsa, mən yaşarmıyam? Sənsiz yaşamaq... Bir dəqiqə də... Allah göstərməsin mənə elə böyük cəhənnəmi... Fəqət

Gültəkin, bütün şəhərin kübarları mənim qapımda... şey ikən, sənin bu əzaba dayanmağın...

Gültəkin. Dövlət bəy, aciz bir qadın kimi diz üstündə torpağa düşüb sizə yalvarıram: məndən uzaqlaşın. Siz məni məhv etdiniz. Artıq göz yaşları ilə sizə yalvarıram: uzaqlaşın məndən.

Dövlət bəy (*qaldırır*). Mən hər şeydə yanılmışam. Yaxşı, hər halda gələcək göstərəm, hələlik isə son dəfə olaraq, bu al dodaqlarından öpməyə müsaidə.

Gültəkin (*çəkilərək*). And verirəm sizi bu günahsız göz yaşlarına: toxunmayın mənə.

Dövlət bəy (*yaxınlaşaraq*). Mən hər bir şeyə hazırkən, sən, Gültəkin...

Gültəkin. Yalvarıram sizə, çəkilin!

Dövlət bəy. Son dəfə olaraq, bu al dodaqlarınızdan öpməyincə, heç bir yerə getməyəcəyəm. (*Gültəkin müdafiə üçün uzadılmış əlini yaxalayaraq*.) O qara gözlər... o donuq baxışlar... (*Sözünü bitirməyən yarı zor, yarı xoş Gültəkin qucub dodaqlarını dodaqlarına sıxaraq, əmir-cəsinə öpərkən, qapı açılıb Aydın əlində bir dəstə çiçək olaraq qapıda görünür, gözlərinə inanmır və yaxud sadəcə yerində donmuş kimi, kiçik bir sükutdan sonra irəli tərpanmək istərkən, müvazinətini itirib bayılıaraq yerə yığılır, eyni zamanda Gültəkin onu görünmə.*)

Gültəkin. Aman Allah, artıq hər şey bitdi. (*Sözünü bitirmədən əllərilə üzünü qapayır.*)

PƏRDƏ

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Kazinoda ayrıca bir otaq. Pərdə ilə yarı çəkilmiş qapıdan ümumi səhnədəki balet və sairə görünür. Otaqda bir miz, dövrəsində Dövlət bəy, Balaxan, Novruz bəy, Mirzə Cavad, Susanna oturmuşlar. Pərdə açılınca hamısı kefli halda görünür.

İkinci pərdədən üç il keçmiş.

Balaxan (*Susannaya əlini uzadıb çimdikləyir*). İç, ay zalım qızı, iç!

Susanna. Mən şərab istəmirəm.

Balaxan. Zalımın qızı, mənim üçün axund olacaqdır.

Susanna. Mən içmirəm, mənə şampanski!

Dövlət bəy. O özü kimi zərif-zərif içir.

Balaxan. Novruz bəy, kimi gözləyirsən, stəkanın boşdur. Belə yoldaşlıq olmaz ha!

Novruz bəy. Mən özüm üçün likor tapşırıbmışam.

Balaxan. A kişi, sən də, öz aramızdır, lap xanım içkisi içirsən, ha-ha-ha! Bağışla ha, məhəbbətdən deyirəm. Payın cənnətdə... (*İçir.*) Likor nədir?.. Qırmızıgözdən danış, qırmızıgözdən. (*Lakeyə.*) Gəl, ay zalım, hardasan? Doldurun stəkanları, hələlik mən getdim. A kişi, likor nədir, qırmızıgözdən danış, abi-kövsərdir, abi-kövsər! Badəni alma ələ, heç qoymalı deyil... Mən ölüm, Mirzə Cavad, onu necə dedin? Hə, birçə qulaq asın.

Mirzə Cavad.

Cəhd elə mümkün ikən badeyi-nab alma ələ,
Elə ki, aldın ələ, heç yerə qoymalı deyil.

Balaxan. Dayanın! Hə... qoymalı deyil... Sonra?

Mirzə Cavad.

Ləbinə oxşadığıyçın meyə meyl etdi könül,
Yoxsa bu qan çanağın heç ələ almalı deyil.

Balaxan. Almalı deyil? Sağ olun. (*İçirlər.*) Ay qız, niyə içmirsən?

Mirzə Cavad. Balaxanın da keflənirkən, başqa bir aləmi vardır.

Novruz bəy. Dünya gözünə görünmür.

Dövlət bəy. İnsan elə yaxşıdır, beş gün dünyanı, bacardıqca xoş keçirsin, yoxsa bir də dünyaya qayıtmayacağıq ki.

Balaxan (*Mirzə Cavada*). Mənə bax, bacı oğlu, sən məni tanımır-san, hələ bu gün görüşmüşük. Elə deyil? Dövlət bəy, Novruz bəy tanıyırlar. Bu dünyada... axır ki, yoldaş yoldaşla tən gərək. Novruz bəy, götür stəkanı, gərək yoldaş yoldaşın yolunda hər bir şeydən keçsin, yoxsa, dünya belə gəldi, belə getdi, mənim qulağıma girməz. (*Susannanı göstərir.*) Görürsən onu ki, o elə şeydir ki, hər saatda mümkündür. Pul verdin, hazırdır, amma yaxşı yoldaş... götürün stəkanları.

Susanna. Bəy, deməzsən ki, aldatdım.

Balaxan. Əlbəttə... hansı qızı istəyirsiniz, mən sənün üçün lap tovzu dayandırım. (*Susannaya.*) Durmazsan, a qız?!

Susanna. Yiyəsi ölmüşdü!

Balaxan. Dayanarsan. Mən ölüm, Dövlət bəy, bir belə keç görüm, o nə deyir. Dayanarsan, pulu görürsən ki, ulu baban da dayanar.

Dövlət bəy. Balaxan onu düz deyir, bütün dünya altun üzərində durmuşdur. İstərsiniz nə qədər sərt bir qız olsun...

Balaxan. İç, ay cənnət cücəsi, iç!

Novruz bəy. Doğrudur, ancaq pul da hər zaman iş görmür, bir az belə, şey adam olsun... Mən bir qız tanıyordım, neçə milyonerlər kölgəsində baş əyirdilər, o qədər də onu sevirdim ki, mümkün deyil, yaxın düşmək olmadı.

Balaxan və Mirzə Cavad Susanna ilə məşğuldurlar.

Dövlət bəy. Siz onsuz da acırsınız, mənə ki, bilirsiniz! Göstərin.

Novruz bəy. Yox, bu elə deyil idi. Deyirəm paltarımı da satmağa razı idim, təki... O qədər onda ucalıq, elə zəriflik var idi ki! Ondan çox şeylər danışılar, axırda da lap lüt bir oğlana getmişdi.

Dövlət bəy. Gərək mən olaydım, mənə əlimdən qaça bilərdi?

Novruz bəy. Bir kərəm ona şairənə bir məktub yazdırmışdım ki, Qərənfil, sənə hicrində günlərim qiyamət, gecələrim cəhənnəmdir.

Dövlət bəy. Adı, Qərənfilmidir?

Novruz bəy. Yox, adı başqa idi. Gültəkin idi. Mən onu pəncərədən əlində qərənfil gördüyüm üçün elə deyirdim.

Dövlət bəy. Dur, dur! Adı Gültəkinmi? Gizlənməz, amma çadra örtər.

Novruz bəy. Gültəkin, hə... Bir polkovnik var idi, Aslan bəy...

Dövlət bəy. Onun qızı?.. İçin, daha için, siz hələ də mənə tanıma-mışsınız, o mənə əlimdə. İstəsəniz bu saat buraya gətirib gəlim.

Novruz bəy. Yox, canım, yəqin siz başqasını deyirsiniz. O olsa, onun yanından keçmək?

Dövlət bəy. Onun özünü, özünü, siz mənə nə bilmişsiniz?

Novruz bəy. Mən bilirəm, siz istədiyinizi elərsiniz, amma...

Dövlət bəy. Siz inanmayırsınız, mənə də boynuma düşür. Mənə də ki, boynuma bir şey düşdü...

Novruz bəy. İnanıram, amma o bura... o olmaz, canım!

Dövlət bəy. İndi ki belə oldu... (*Qalxır.*)

Novruz bəy. Durun, Dövlət bəy. O isə, Allah göstərməsin... O, mələk kimi bir qız, mən razı olmaram ki, belə bir yerə gəlsin. Amma, fəqət necə oldu ki, birdən belə dəyişdi?

Dövlət bəy. Biz əvvəlləri atasına görə evlərinə gedib-gələrdik. Ərə gedəndən sonra bir gün onu evimizdə gördüm. Getdim. Acıqlandı.

Sonra erinin üstünə oğurluq atdırdım. Bu gəldi yalvardı. Xülasə, hə, hə, hə, bir üzük, bir az sonra çəkmə, paltar, qolbaq, bir az da əvvəlləri qol gücü... Nə isə... indi də ayrı bir evdə olur, müəllimlik edir... mən də... Xülasə, böyük macəradır.

Novruz bəy. Bəs əri?

Dövlət bəy. Ondan sonra əri baş götürüb getdi. Üç ildir ki, harada olduğu bəlli deyildir. Sən məni hələ də tanımırsan.

Novruz bəy. Ola bilər. Ancaq odursa... Canım, vallah, o olmaz.

Dövlət bəy. İndi ki, elə oldu. (*Yönəlir.*) Bu saat mən özümü sizə tanıtdıraram.

Novruz bəy. Durun, canım! Siz onu belə yerə gətirmək istəyirsiniz?

Dövlət bəy. Kim var! Özümüzük də, nə olar ki? Buraya onsuz da ailə ilə gəlirlər. O biri tərəfdən ayrı yolu vardır. (*Gedirkən.*)

Novruz bəy. Dövlət bəy!

Dövlət bəy. Daha boynuma düşdü, olmaz. (*Gedir.*)

Balaxan (*eyni zamanda Susanna ilə qol çarpaz içərək*). Belə içək, bax belə... (*Dövlət bəyin getdiyini görünəcə.*) Adə, hara getdi o?

Mirzə Cavad. Susanna, nə qədər yumşaq saçınız var, sanki ipəkdir.

Balaxan. Özü ondan da yumşaqdır. (*Çimdikləyir.*) Bax, pambıq kimi. Susanna. Oy... dayan də...

Dövlət bəy ləzgi Qurbanla qapıda görünür.

Dövlət bəy. Tapşıraram, o biri qapıdan, başqa söz danışma. De ki, Qəmər bacı da oradadır. Tez gəl. (*Gedirlər.*)

Balaxan. Canım, nə yatmışsınız! Doldurun stəkanları, o hara getdi?

Mirzə Cavad. Hə... (*Stəkanı alaraq.*) Əfəndilər, burada dedilər ki, bütün dünya altun üzərində durmuşdur. Mən onların sözlərini yalan-sıtmıram. (*Aydın lülqənbər qapıda görünür, gözləyir.*) Ancaq deyirəm ki, bütün dünya qadınlığın incə telləri üzərində durmuşdur.

Aydın. Ay aman, bərk durun, tük qırıldı, dünya yıxıldı, ha-ha-ha! (*Girir.*)

Balaxan (*Mirzə Cavadın sözlərinə*). Hi... hi... (*Aydını görünəcə.*) Bu kimdir?

Aydın. Yalan deyirsən, qarız kimi dünya tel üzərində dura bilməz.

Susanna. Bu kimdir?

Balaxan. Adə, bu kimdir?

Aydın. Mən, mənəm, özümü də bütün aləm tanıyır, siz kimsiniz ki? Deyil bir başqası, özünüz də özünüzü tanımırsınız.

Balaxan. Hanı o? (*Zəngi çalır.*)

Aydın. O sizin nöyüt quyusunda boğuldu. Ölüsünü də quyudakı taxtaların dalında gizlətdilər.

Susanna. Dəlidir, nədir?

Aydın. Sizə eləsi gərəksə ola bilərəm, ancaq pulum çatmır. (*Lakey daxil olur.*) Mənə şərab!

Balaxan (*lakey*). Korsan ki, mənim otağıma başqa adam buraxırsan?

Lakey. Bağışlayın! (*Aydına.*) Siz özgənin otağına niyə soxulursunuz? Haydı! (*Əlilə qapıya işarə edir.*)

Aydın. Getmirəm, getməyəcəyəm. Pul verəcəyəm, pul!

Lakey. Rica edirəm, məni saxlamayın, yoxsa...

Aydın. Getməyəcəyəm! Gedin polisləri, qubernatorları, hətta sultanları toplayın, gətirin, getməyəcəyəm! Heç birindən də qorxmuram.

Mirzə Cavad. Axşam vaxtı işə düşmədik...

Aydın. İşə düşməyənlər həyatı başa düşməzlər.

Balaxan. İndi getməyəcəksən?

Aydın. İndi deyil, sabaha qədər getməyəcəyəm.

Novruz bəy. Mən ölüm, Balaxan, dəyməyin, bunda başqa bir aləm var, məzəli adama oxşayır.

Balaxan. A kişi, qoysanız, haram eləyəcək.

Aydın (*lakey*). Şərab deyirəm sənə!

Lakey. Sizə deyirəm: bayıra, bu saat!

Novruz bəy. Özüm ölüm, doxsan doqquzdur. (*Lakey*.) Dəyməyin. (*Balaxana.*) Qoyun oturub.

Balaxan. Ay Novruz bəy!

Novruz bəy. Siz allah, dəyməyin. (*Lakey*.) Şərab ver ona, heç bir şey eləməz, hər nə etsə boynuma. Oturub bir tərəfdə, elə bilin heç yoxdur. Elə bilin divardır. (*Lakey*.) Haydı! (*Lakey gedir.*)

Aydın. Xeyr, ancaq onu görməzsınız. Mən kimsə üçün görünməz qala bilmərəm. Məni hər kəs görməli, tanınalıdır. Çünki mən bir həqiqətəm, mən bir heç deyiləm, mən bir divar da deyiləm. Üç ildir dünyanı dolaşıram. Bütün dünya, hətta kiçik uşaqlar belə, məni tanıyırlar. Həmişə gic Aydın gəlir, deyə dəstə ilə ardınca düşürlər. Yalnız siz tanımırsınız ki, indi siz də tanıyarsınız.

Lakey şərab gətirib gəlir.

Novruz bəy. Əzizim, nə olursa-olsun, axı bir qanun da, bir adət də var ki, bir yerdə biri olursa, başqası...

Aydın. Adət! Qanun! Böyüklüyə qarşı çəkilmiş zəncir... dühalar düşməni, zəkalar, iradələr qatili adət! Öz varlığını görənlər, göstərmək istəyənlər heç bir adətə, qanuna boyun əyməməlidirlər. Məni ancaq arzularım idarə edir. Adət! Zəlillik, düşkünlük babası!.. İnsan, arzusu uğrunda heç bir şey qarşısında durmamalıdır. Budur, mənim prinsipim! Mən bütün qanunları, bütün adətləri ayaq altına alıb qara torpaqlar kimi tapdayıram.

Balaxan. Xeyr ha!

Aydın. Sizin də atanız saman satardı, sonra xırmanınızdan nöyüt çıxdı.

Mirzə Cavad. Söhbətin şirin vaxtında...

Aydın (*eyni zamanda*). Siz deməli, yazıçı idiniz, ancaq yazmadıqlarınız yazdıqlarınızdan yaxşıdır. Ona görə də içək kağız fabrikaçılarının sağlığına!

Balaxan. Allahü əkbər!

Aydın. Və yaxud böyük jandarma!

Novruz bəy. Mən ölüm, dəyməyin! Yaxşı, əzizim, sizin ki, bu qədər saf düşüncəniz var, niyə müsaidəsiz girməniz bir yana, deyər-kən də çıxmırsınız? Halbuki nəzakətli adamlar...

Aydın. Onu nəzakətli adamlar elərlər, mən isə bəşəriyyətə varlığını bildirmək üçün hər kəsin elədiyi kimi deyil, hər kəsin eləmədiyi kimi eləyirəm. Girincə bu qapını gördüm, ağılıma gəldi, içəri girdim. Çıx dediniz, çıxmadım.

Novruz bəy. O neçin?

Aydın. Çünki hər kəs kimi mən də dinməz çıxsaydım, siz məni də hər kəs biləcəkdiniz... Anladınız mı? Zatən, siz dünyada nə anlayırsınız ki, onu da biləsiniz.

Mirzə Cavad. Bu ipək saçlardan başıma çox gözəl bir mövzu yerləşdi.

Aydın. Madam ki, başınız yeni bir şeyi yerləşdirir, Toriçelli demiş-kən, boşluğu varmış.

Mirzə Cavad. Boşluq mənim talesiz üreyimdədir.

Aydın. Xeyr, bəyim, boşluq sənin altunsuz cibindədir, ona görə də sözlərinin mənası yoxdur, yox, yox.

Novruz bəy. Əzizim, mən dedim qalın, demədim bizim işlərimizə qarışın.

Aydın. Mən bir arzuma qarşı durmaram. Nə düşünürsəm, onu edəcəyəm, istəseniz qalaram, istəməzsünüz, yenə qalaram. (*Mizi döyür, lakey daxil olur.*) Mənə şərab!

Novruz bəy. Ona şərab, hesabını da mənə...

Balaxan. Ay Novruz bəy, sən də adam tapdın?

Novruz bəy. Siz allah, dəyməyin, qoy nə deyirsə desin.

Dövlət bəy (*orta qapının arxasından*). Adə, nə qalmaqdır orada? Nə olub?

Novruz bəy. Hardasınız, canım, tez gəlin, burada qəribə...

Aydın. Burada bir oyunbaz var, pulsuz oyun çıxarır.

Dövlət bəy. Gəlirəm, gəlirəm, bu saat. Sizə bir mələikə gətirirəm, mələikə.

Susanna. Podumayeş, mələikə...

Balaxan. A tebe də mayo mələikə.

Susanna. Onda gəlin qaradınmız oynayaq.

Balaxan. Yaxşı, hər kəs danışdı, hamı onu öpsün.

Mirzə Cavad. Gülmək də olmaz.

Susanna. Yaxşı, hop! (*Əlilə ağzını qapayır.*)

Aydın. Üreyinizdən öpüşmək keçirsə, bəhanəyə lüzum yoxdur, öpün, o, müti məxluqdur, onsuz da söz deməz.

Susanna. O kov deyil.

Balaxan. Aha, danışdı.

Novruz bəy (*Aydını göstərərək*). Əvvəl o danışdı. Onu öpməlisiniz.

Aydın. Mən divarla öpüşəcəyəm, çünki heç olmazsa rəngi getmir.

Susanna. Yiyəsi ölmüşdü!

Balaxan. Aha, daha şuluq salma, dön bura.

Susanna. Yox, yox, bu kov deyil.

Balaxan. Xeyr ha, sən öləsən, əldən qoymaram. (*Zor ilə öpür.*)

Mirzə Cavad. Bəs mən... Mən qaldım. (*Tutub öpür.*)

Aydın (*yaylığı ona uzadaraq*). Bəyim, dodaqlarınızı silin, boyandı.

Mirzə Cavad. İş düşmədik!

Susanna. Nəyə baxırsınız? Gözləriniz də qapqara. Elə itidir ki, tam bir qafqazlı gözü. Adam elə baxmaq istəyir.

Aydın. Ona görə ki, o burada hamısından zəngindir.

Susanna. Oh! Sanki zəngin olduğu üçün gözləri qaradır.

Aydın. Bəli! Zənginlik elə şeydir ki, ağ gözü qara, qara üzü ağ göstərir. (*Musiqi.*)

Balaxan. A qız, dur oyna! A kişi, soyuq keçir, götürün stəkanları.

Susanna. Bu oynamaq havası deyil ki, oxumaq havasıdır.

Balaxan. Hər nədir, dur oyna!

Susanna. Olmaz axı.

Balaxan. Qoduq balası, sənə deyirəm dur, dur.

Susanna. Səsini kəs, utanmaz!

Balaxan. Sənə deyirəm dur, dur! Niyə olmayır? Əllərini oynadarsan olar.

Mirzə Cavad. Oynarkən siz bir xəyal kimi görürsünüz.

Aydın. Bütün həqiqətlərə göz yuman, bütün xəyalları həqiqət görən zavallı bəşəriyyət! Bəli, bəyim, xəyal görünəcək, xəyal.

Balaxan. Adə, bu nə deyir? Allahü əkbər. A qız dur də!

Aydın (*məcburən qalxan Susannaya*). Oynayın, xanım, çünki ağa buyurur, oynayın!

Susanna (*qollarını oynadaraq*). Olmayırdı.

Balaxan. Olar, olar. (*Qapıdan.*) Adə, bu saat bir oynamaq havası çalın, bu nədir?

Aydın. Ha-ha-ha! Canlı oyuncaq, gülünc əyləncə! Əyləndir, quzum, əyləndir!

Hava çalınır. Susanna oynayır.

Balaxan. Ölməyəsən, qız doğan! Ora baxın, gözlərini yeyim! Güldür, gül. (*Qucağına götürüb divan üstünə qoyarkən.*)

Susanna. Oy, yıxıldım! Burax! Əl-ayağımızı qırarsan.

Balaxan. Kimi qorxudursan? Atam döyməyəcək, anam söyməyəcək. Olmasın bir quyunun nöyütü. Yerdən sənin üçün ayaq çıxardaram. Bura baxın, şəkildir, şəkil!

Aydın. Yaxşı şəkildi, amma, hayıf ki, istidə rəngi pozulur.

Mirzə Cavad. Susanna, bu gecə siz kimin həyatını cənnətlərə çevirəcəksiniz?

Balaxan. Daha burada bir kimin yoxdur ki, bizim həyatımızı.

Susanna. Mən iki gündür Novruz bəyə söz vermişəm, onlara qonaq gedəcəyəm.

Balaxan. Necə? Necə? Xeyr ha, uşaqsan!

Novruz bəy. Özü bilsin.

Balaxan. Xeyr ha! Novruz bəy, sən hər nə desən de, məni ki, tanıyırsan, amma onda çaşdın...

Novruz bəy. Mənim sözüm yoxdur, özünüz bilin.

Balaxan. Novruz bəy, əgər inciyəcəksən... yox, istəmirəm. Əgər...
Axır... ki...

Lakey. Salonda vərəmlilər üçün bir şəkil torğa qoyulur, iştirak etmək istəyənlər buyura bilərlər. (*Gedir.*)

Aydın. O şəklin nəyi Susannadan yaxşıdır?

Balaxan. Əlbəttə... Aha, durun... Gəlin biz də Susannanı torğa qoyaq, heç yarmankədə olmamışsınız? Kim çox verdi, onun.

Aydın (*qalxır*). Özü də mən satacağam.

Balaxan (*daha cəsarətlə*). Zarafatsız. Yaxşı tapmışam. Hə, nə de-yirsən, Novruz bəy? Heç kəsin ürəyi qalmasın.

Aydın. Nisyə, nəqd?

Balaxan. Nəqd, nəqd. (*Pulları çıxardır, stol üstə çırpır.*)

Susanna (*Balaxana*). Burax!

Balaxan. Dayan, alış-verişdir, zarafat deyil.

Aydın. Auksiyonda canlı bir qız satılır: əli, ayağı, hətta ürəyi də var. Nəqd altuna. On doqquz yaşında canlı bir oyuncaq; beş min manat; kim artırır?

Balaxan. Altı min. Novruz bəy, hə!

Aydın. Altı min, bir... Düz durun, xanım, gərək görsünlər, utanmayın. Doğrudur, bir az mənliyiniz çeynənir, şərəfiniz tapdanır, fəqət əvəzində altun alırsınız. Altı min, bir... altı min, iki...

Novruz bəy. Qoy olsun altı min beş yüz.

Aydın. Altı min beş yüz. Kim artırır? Bir...

Balaxan. Səkkiz min!

Aydın. Səkkiz min. Bir...

Dövlət bəy (*qapının arxasından*). Adə o, nədir birjamı açmışsınız?

Balaxan. Susannanı torğa qoymuşuq, tez gəl.

Aydın. Mal göz qabağındadır, baxa bilərsiniz. Saçı qara, gözləri qara, özü gözəl, on doqquz yaşında. Hərçənd bir az üzünün rəngi pə-zulub, amma cibində çoxdur. Səkkiz min... İki...

Dövlət bəy. Doqquz min!

Aydın. Doqquz min. Bir...

Mirzə Cavad. Siz doğruçu birjə açdınız ki...

Aydın. Sən sus! Çünki pulun yoxdur. Doqquz min. İki...

Gültəkin girir.

Gültəkin. Oy, mən haraya gəlmişəm! (*Aydını görüncə şaşqın bir halda.*) Ox, Aydın!

Aydın (əzici bir nəvazişlə). Gültəkin! Ha-ha-ha! Gəl, gəl, yavrum, gəl! Budur, son qərargah!.. Gəl, gülüm, gəl! *(Ona doğru yeriyib qolundan tutaraq.)* Məsum bir qadın namusu, hərrac!.. Əlli min manat, kto bolşe!

Gültəkin. Aydın!

Balaxan. Sən canımı boğazıma yığdın, bu xalqı kişi saymırsan? *(Əlini belinə atıb hücum eləyir.)*

Gültəkin. Aman, ona dəyməyin!

Novruz bəy. Balaxan! *(Onu yaxalayıb saxlayır.)*

Aydın. Siz əlinizi belinizə atmaqdan, cibinizə atın... Çünki sizin silahınız oradadır, kişiliyiniz də oradadır.

Gültəkin. Aydıncağıyım...

Aydın. Gəl, yavrum, yalan deyirəm. *(Onu öz mizinə doğru çəkir.)* Al iç, üç ildir görüşmədik... İç!

Gültəkin. Aydın... bilmirsən ki, mən içmirəm.

Aydın. İç, iç sənə deyirəm... İç!

Gültəkin. Aydın... Heç bir vaxt içdiyimi gördünmü?

Aydın. Heç bir vaxt belə yerlərə gəldiyini də görmədim... İç...

Gültəkin. Aydıncağıyım...

Aydın *(qorxunc və yırtıcı bir görkəmlə)*. İç, deyirəm! Bax, görürsənmi? *(Susannanı göstərərək.)* Bütün fahişələr içirlər. Sən də içəcəksən, iç!

Gültəkin. Aydıncağıyım! Bilirmisən mən kiməm? Beləmi? *(Ağlayır.)*

Aydın. Bəli, bilirmisən buraya kimlər gəlirlər? Buraya gələr ancaq rəzillər, əxlaqsızlar. Get... *(Gültəkini itələyir.)* Get...

Gültəkin. Oy!

Bir dəhşətlə gəldiyi qapıya doğru sürətlə gedərkən
Dövlət bəy qoltuğunda bir şantan qadını olaraq girir.

Dövlət bəy. Məlaikə gətirmişəm. Məlaikə!

Aydını və qapıya tərəf gedən Gültəkini görəncə, qadını buraxıb bir tərəfə çəkilib, eyni zamanda Aydın onu görmədən stəkani başına çəkib, göz yaşları arasından acı-acı gülərək, stəkani bütün qüvvətilə yerə çırpır, stəkan qırılır. Heç bir tərəfə baxmadan bayıra yönəlir.

Aydın. Məsum bir qadın namusu, beş min manat, hərrac, ha-ha-ha!.. *(Çıxır.)*

Eyni halda Gültəkin də o biri qapıdan bayıra sıçrayır. Dövlət bəy diqqətlə Aydınə baxaraq, bir maraqla onu təqib edirdi.

Pərdə

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Üçüncü pərdədən dörd il keçmiş. Dəmirçixana. Pırqulu pencəyi çiyində bir dəzgahın önündə oturmuş, yavaş-yavaş fit çalır.

Səlim (*tələsik girərək*). A balam, nə oturmuşsan burada üçyaşar xotux kimi, ağzını da bir yan üstünə əyib, arsız-arsız fit çalırsan? Bu xalq sənin üçün hambaldır?

Pırqulu. Əşi, nə oldu sənə, yenə barıt kimi partladın? Nə var? Qiyamət qopmamış ki...

Səlim. Nə vecüvə, uşağın yox çörək istəsin, arvadın yox paltar...

Pırqulu. Düzəldi getdi. Vallah, yazıq bacım can üstündədir, həkim aparmağa pulum yoxdur.

Səlim. Hələ arsız-arsız fit də çalırsan.

Pırqulu. Sanki fit çalmasam həkim pulu tapacağam, ya da bacım sağalacaqdır. İndi nə eləyim, durub oynamayacağam ki.

Səlim. Cəhənnəmə ki. Eşitmirsən səhərdən qışqırırlar ki, bir yerə yığışın. Hərəniyə görə ayrı-ayrı desinlər. Sanki, sanki...

Pırqulu. Axı nə var ki, indi zavodu götürmüşsən başına? Qulam gəldimi?

Səlim. Cəhənnəmə ki, mənə bir deyən yoxdur ki, ay axmaq oğlu, sən nə düşüb girmişsən ortaya. Bu məxluq necə, sən də elə, el üçün ağlayan gözsüz qalar. Guya ki, bu arada ac-susuz təkçə mənəm. Səhərdən qışqırırlar, yığıncaq olacaq, yığılın...

Pırqulu. Əşi, bir mənə de: Qulam gəldi, ya yox?

Səlim. Qulam gedib xozeyindən cavab bilməyə ki, bu bahalıqda... Allaha and olsun ki, dünən gecə uşaqlarımın üzünə baxmağa utanmışam. Ac-acına yatıblar. Əgər bizim istədiyimizi verir, başlayaq işləməyə, əgər vermir, onda görək nə eləyirik.

Pırqulu. Onu mən də bilirəm ki, getmiş. Bu gün də xozeyin cavab verəcəkdir. Ancaq gedən gəlmiş ya yox?

Səlim. Yox, yox, yox. A kişi, siz allah, sizdə birlik yox, bir şey yox, cəhənnəmə ki...

Pırqulu. Daha nə çığır-bağır salmışsan? Yığıncaq o gələndən sonra olacaq, sən indidən...

Səlim. Deyirlər bir yerə toplaşın, gələni kimi başlayaq. A kişi, mənə nə? Özünüz bilin. Zabastovqadır eləmişik, mən də sizin biriniz. Elə bilin acından ölən bir tək mənəm, cəhənnəmə ki. (*Yönəlir.*)

Pir qulu . Yaxşı, get deyilən mən zabastovka da eləmirəm, özüm də işimi işləyəcəyəm, vəssalam!

Səlim (*hiddətlə qayıdaraq*). Xeyr, ondan gözünü çək. Hər kəs tək başına işləsə, arxın içinə uzadıb ölincə döyəcəklər.

Pir qulu . Yaxşı, get söylə, qoy məni arxa uzadıb döysünlər.

Səlim . Əşi, cəhənnəmə ki... Mənə nə var! (*Gedir.*)

Pir qulu yalnız düşünürkən, Surxay və İlyas danışa-danışa girirlər.

Surxay . Mən bu qızgilin həyətinə yaşayırdım. (*Pir qulunu görüncə*)
Pir qulu, sizin işiniz nə yerdə qaldı? Mən telefonla danışdım...

Pir qulu . Surxay bəy, bizim heç bir işimiz yoxdur. Bu bahalıqda dolana bilmirik. Ac adam işləyə bilməz. Ondan başqa, Aydını, Qurban kişini, bir də Rəsulu işə götürməsələr, biz işləməyəcəyik. Onsuz da ki, acından ölüürük, qoy birdəfəlik qırılaq. Neçin Aydını çıxarsınlar? Çox da hər nədir, çox da gün uzununu işləyə bilmir, əli ki, itidir. İki-üç saatda iki günlük iş işləyir. Onları işə götürməyincə, donluğumuzu artırmayınca ya öləcəyik, ya işləməyəcəyik, vəssalam. (*Getmək istəyir.*)

Surxay . Pir qulu, mənə dedilər ki, sənın bacın xəstədir. (*Sükut.*)
Sonra bir gəl heç olmazsa həkim üçün görək nə elərik.

Pir qulu . Allah ömrünüzü artıq eləsin. (*Gedir.*)

İlyas . Hə, qızla bir həyətdə yaşayırdınız, sonra?

Surxay . Nə isə... mən ona məhəbbətimi deyə bilmirdim. Bu Aydın da mənımlə məktəbdə oxuyurdu. Olduqca dost idik. Bir gün mən onu gizlincə qız ilə tanışdırdım ki, bəlkə sonradan onun vasitəsilə öz hissiyyatımı qıza bildirim. O bilmirdi ki, mən Gültəkini sevirəm. Bir az keçincə gördüm ki, bunlar bir-birini sevirilər. Bir yandan sevdiyimin arzusunu görüb səadətınə mane olmamaq, bir yandan da yoldaşlıq. Mən bütün varlığımla könlümü zorlayıb, məhəbbətimi gizlətdim. İndi doqquz ildir ki, birinci olaraq sənə deyirəm. Odur ki, mən evlənmirəm. Son günə qədər də onun xəyalı ilə yaşayıb öləcəyəm. Fəqət günümə bir gün qalınca, o qızın bədbəxtliyi üçün Dövlətdən intiqam alacağam.

İlyas . Demək, Aydının belə sərsəmliyi də həmin hadisədəndir?

Surxay . Mən Moskvaya getdim, mühəndis olub dönüncə, bu yox idi. Üç il sonra bir gəlir, nə olursa, yenə baş götürüb gedir. Dörd il idi ki, yox idi. O qədər dərin düşüncəli, o qədər alıcı idi ki, yazıq oxuya bilsəydi... Nə etmək ki, bir yandan başındakı böyük, fəqət bulanıq fikirlər, bir yandan ehtiyac, zəiflik, xəstəlik, sonra da bu hadisə, xüsusən içki.

Zavallı səkkiz ildir ki, bütün dünyanı dolaşmış, bir aydır ki, belə acınacaq, sərsəm bir halda gəlib çıxmışdır.

İlyas. Yazıq...

Surxay. İndi heç bir şey düşünə bilmir. Yazıq acından ölməsin deyə, gətirmişəm, yanımda işləyirdi. İndi altı gündür ki, təsadüfən Dövlət bəy buranı alıbdir. Gəlib onu görüncə, çıxarılmasını ömr etdi, fəhlələr eşitdilər. Özü isə nə zavod yiyəsini, nə də işdən çıxarıldığını bilmir.

İlyas. O vaxtdan qızı görməmişmi? Qız sağmıdır?

Surxay. Görməmiş. Bir neçə vaxt bundan əvvəl mən gördüm. Bir növ yorğun, usanmış, solğun bir halda gedirdi.

İlyas. İndi özü o barədə bir şey söyləyirmi?

Surxay. Heç bir şey, sanki bir-birimizdən utanırıq. Həm də özündə o hal qalmamış, əlinə keçəni içir. Ona görə də özünə pul vermirəm. O gedib yeyir, mən hesablaşırım. Amma yenə sözə baxmır. O gün axır acıqlanıb tapşırıram çörək verməsinlər. Yazıq bu gün üç gündür ki, acdır, bir söz də demir. Bəzən maddım-maddım üzümə baxır, hərdən də gözləri yaşarır, adamın yazığı gəlir.

İlyas. Yazıq!

Surxay. Ox, həyat... Gic Aydın dediyin bu zavallı nələr düşünürdü, nə günlərə qaldı!

Səlim (*həyətdən bağıraaq*). Cəhənnəmə ki! Bizdə birlik hanı? Əşi, mənə nə?

Surxay. Yenə görəsən nədir? Bir baxsana! (*Həyatə doğru gedərək*) İlyas, dilək ilə nəticə arasında keçilməz bir uçurum var ki, onu ancaq bir neçə qüvvətli simalar keçmişlər ki, onlarla da tarix bütün gələcəyə qarşı fəxr edir. (*Gedirlər.*)

Bir azdan Aydın əlində əzik bir çiçək, yorğun, solğun bir görkəmlə ağır-ağır girir. Dəzgahı işlədib, çiçəyi də dəzgahın üzərinə sancaraq, maşının işləməsindən vücuda gələn xəfif tərənnümü dinləyir və filosof kimi hərəkətinə baxaraq, fikrə dalırkən, həyətdən kim isə çox həzin bir səslə oxuyur. Aydın düşünür. Həyətdən.

Olmasaydı bizdə, yarəb, bu məhəbbət kaş ki,
Ya olaydı bu gözəllərdə mürüvvət kaş ki.
Olmasaydım bir pəri eşqində rüsvayi-cahan,
Çəkməseydim dost-düşməndən şəmatət kaş ki,
Göstərib əvvəl vəfa, axır olurlar bivəfa.
Olmasaydı xubrulərdə bu adət kaş ki.

Mahnı Aydının xatiratını təhrik etdikcə, Gültəkinin oxunan sözlərin səbəbi kimi təsəvvür etdikcə, gözlərində təcəssüm etmiş Gültəkinin xəyalına qarşı olduqca müztərib bir vəziyyət alır. Mahnı davam edir.
Həyətdən.

Ya verəydi haqq sənə bir rəhm, ey bidadgər,
Ya olaydı bizdə bu hicranə taqət kaş ki.

Aydın çox mütəəssir bir halda, özü də əlindəki çəkici dəzgaha çırparaq.

Aydın. Of... Qaranlıq keçmişin mənfur heykəli!
Səlim (*səsi gəlir*). Cəhənnəmə ki! Xalq yığışib gözləyir, o orada fit çalır, sən burada oxuyursan. Özünüz bilin, Allaha qurban olum, xoze-yin də heç nə verməsin. Mənə nə? Guya acından ölən elə bircə mənəm. Cəhənnəmə ki... (*Gedir*.)

Aydın Səlimin sözündən diksinib dəzğahın durduğu,
sonra da Səlimin daxil olduğunu gözüncə.

Aydın (*dəzğaha*). Yoldaşcığım, niyə durubsan? Necə? Necə işlə-mirəm? (*Dəzğahı qorxudurmuş kimi, çəkici qaldıraraq*) Allaha and olsun, bir çəkil vuraram, parça-parça olarsan.

Səlim (*qapıya*). A uşaq, bura gəlın, bu gic avadanlığı qırdı, çapdı.

Pırqulu və başqa işçilər girirlər. Aydın onlara etina etmədən.

Aydın. Necə işləmirsən? Axmağın biri axmaq!

Pırqulu. Yenə nə var, əzizim?

Aydın (*sözünü kəsmədən*). Çəkici görürmüsən! Elə vurram, hər çarxın bir yana uçar.

Səlim. Odur də, yenə həştad doqquzdur, cəhənnəmə ki...

Aydın (*kimsəyə baxmadan*). Sənin mənə heç bir şey deməyə haq-qın yoxdur, çünki sənin nə ağılın var, nə də düşüncən. Ona görə də sən gərək işləyəsən. Mən səni zorla işlədərəm. Xeyr, gücüm çatar. Yox, yox, mən hələ bir həqiqətəm, mən bir heç deyiləm. Mən amansız bir mübarizəm. Allaha and olsun, elə çırpam ki, hər parçan keçilməz altun dənizlərində bir körpü ola bilər. (*Gülüşürlər*.)

Səlim. Cəhənnəmə ki, sındırar. Xozeyin də və Surxay bəy də bizi söyəcəklər.

Pırqulu (*çəkici dəzğaha qaldıraraq*). Əşi, nə vuruşursan? Bir bizə də desən olmazmı?

Aydın (*dəzgaha*). Axmağın biri axmaq, mən səni zorla işlədərəm. Görün, siz allah, mənə nə deyir... İşləyən mən, sürtülüb əzilən mən, dəmiri yonan mən, iş qayıran mən, amma donluğu alan sən, indi ki, belədir, mən də işləmirəm. (*Dəzgaha*) Bu elə belə də olmalıdır. Sən hələ gərək işləyəsən, mən də gərək donluğu alam. Çünki sənin düşüncən yoxdur. Nankorun biri nankor! Mən hələ sənin üçün başqaları kimi olmamışam. Səni yağlamışam, çiçəklərlə bəzəmişəm. Yenə üsyan edirsən. Zavallı, bəs mən? Mən nəçin danışmıram. (*Suvandı alıb, cəld hərəkətlə məngənəyə sıxılmış dəmirə çəkərək*) Bax, sənin çarxın fırlanır, mənim qollarım, sənin parçaların hərəkət edir, mənim bütün əzalarım. Sən sürtülüb əzilirənsə, mənim də əllərim qabar çalır, gecələr yata bilmirəm. Sən haqqını istəyirsənsə, bəs mənim haqqım, mənim qazandıqlarım ki, üç gündür acam. Bəs mən?...

Səlim. O bu saat doxsan doqquzdur, siz də durun tamaşaya, yığıncaq da qalsın. Cəhənnəmə ki...

Aydın. Halbuki, sənin ağlın yox, düşüncən yox, hissin yox, ürəyin yox. Mənim ağlım da var, düşüncəm də. Səni mən yaratdım. Çarxını mən qayırdım, işə saldım. Halbuki məni altun yaratmamışdır. Məni təbiətin yaradıcı qüvvəsi bir xariqə olaraq yaratdı. Yaradıcı bir qüvvə verib bütün varlığı təslim etdi. İndi işləyən mən, yaradan mən, qazanan kim? Altun! Nəçin?.. Zavallı, mən də sənə kimi, fəqət canlı bir makina deyilmiyəm? Bir makina kimi istifadə olunmurmuyam? İşləyən mən, inciyən mən, qazanan mən, ac qalan da mən, başqalarının əlinə baxan da mən.

Səlim. Cəhənnəmə ki, sənə dünyanı da versələr, ac qalacaqsan, aparıb hamısını (*boğazını çırtmalayaraq*) buradan ötürəcəksən.

Aydın. Mən heç! Bəs siz! Zavallılar, siz kimsiniz? Siz də bir canlı makina deyilmisiniz?

Səlim. İndi nə eləyək?

Aydın. Uzanın, gəlib sizə yasin oxusunlar.

Pırqulu. Nə edə bilərik ki?

Aydın. Üsyan...

Pırqulu. Kimə qarşı?

Aydın. Bütün bəşəriyyətə qarşı, bütün adətlərə, qanunlara qarşı... Bütün kainata, aya, günəşə, ulduzlara, hətta tanrının özünə, bu mənəvi jandarmaya qarşı üsyan qaldırılmalıdır. Yer üzündə hakim, məhkum, zalım, məzlum kəlmələri durduqca bəşəriyyət bir gülər üz görə bilməz.

Səlim. Bir şey başa düşdünüzmü? Mən bir şey anladım, Allah mənə lənət eləsin.

A y d ı n . Anlamazsınız... ha-ha-ha! Siz qəssablar bıçağı altında qatılanə otlayan qoyun sürüləri! Siz kimsiniz? Hakiminiz kim? Siz nə-siniz? Məbudunuz nə? Nədir bu hakimlik? Nədir bu məhkumluq? Nədir bu əzab, nədir bu mükafat?

S ə l i m . İndi sən nə istəyirsən?

A y d ı n . Mən elə bir dünya istəyirəm ki, orada millətlər azad, fərdlər azad, zəhmət azad, vicdan azad, hərəkət azad, bütün varlıq azad, istila zənciri yox, altun yox, şəşəə, dəbdəbə yox, fərman yox, hər kəs öz zəhmətinin, öz arzusunun quludur, bax belə! (*Bir süşə araq çıxarıb başına çəkir.*) Ha-ha-ha!..

S ə l i m (*çirtma çalaraq*).

Qalanın dibində bir quş olaydım,
Yeməmiş, içməmiş sərxoş olaydım.
Gah fərə, gah laçın, gah loş olaydım...
Dam uçuldu, baca boynuma keçdi,
Bilmirəm heç necə boynuma keçdi.

Bu qiyamətlərin çoxusu onun üstündədir, heç vecinə də gəlmir. Əlbəttə, belə eləyəndə işdən çıxarırlar da...

P i r q u l u . Daha sən də bəsdir çərənlədin. Sizdə anlamaq üçün idrak yox ki...

S ə l i m . Cəhənnəmə ki... Gəlin, adə, bəri. (*Dönür, fəqət yenə qayıdıb durur.*)

P i r q u l u . Aydın, onlar səni anlamırlar. Sən buraya gələn gündən bəri, mən sənə can yoldaşı olmuşam. Bir çox şeyləri də eşitmişəm. İndi bilirəm də ki, üç gündür acsan. Qardaş, mənim gücüm bir bu qollarıma çatır, bir də bax, buna! (*Pencəyini göstərir.*) Yenə bir-iki girvənkə çörək verərlər. Hər nə də eləmək istəsən, mən sənənlə varam.

A y d ı n (*sürəkli baxışdan sonra*). Qoyun sürüsü. (*Dönüb gedir.*)

S ə l i m . Qoyun da olduq! Cəhənnəmə ki... (*Qulam tələsik girir.*)
Budur gəldi, gəldi, səs salmayım, yığışım. Hə, nə oldu?

Q u l a m . Durun, bir nəfəsimi dərim. Yeyin gəlmişəm.

S ə l i m . İnşallah ki, düzəlmişdir.

Q u l a m . Dövlət bəy deyir ki, zavodu altı gündür ki, almışam, heç bilmirəm ki, işlər nə yerdədir. Heç bir iynə də artırmayacağam.

S ə l i m . Kişi doğru deyir də, heç bilmir nə var.

Q u l a m . Aydınla da, deyir, mənim xüsusi hesabım var, həmçinin o biriləri də çıxarmışam, kimsə bir söz deyə bilməz. Bir az danışdıq,

axırda dedi hamınız hesabınızı alın, qulluqdan çıxarırsınız, təzədən fəhlə tutacağam.

S ə l i m . Cəhənnəmə ki! Yenə bir cür işləyirdik, qulluqdan çıxdıq, harada iş tapacağıq.

P i r q u l u . Heç kəs əlini işə vurmuyacaqdır, kimsəni də buraya buraxmayacağıq, vəssalam.

Q u l a m . Bu saat özü gələcəkdir.

P i r q u l u . Gəlsin! Mənim on dörd yaşlı bacım gözü qapıda, ac, həkimsiz, dərmansız ölürkən, kim məni qorxudacaqdır? Heç kəs əlini işə vura bilməz!

S ə l i m . Cəhənnəmə ki, Çox oyan–buyan eləsə, ölüncə döyərək.

Q u l a m . Qalanımız haradadır?

S ə l i m . Hamısı həyətdə yığışmışdır.

P i r q u l u . Bu əzab içində hər gün bir qədər ölməkdənsə, birdəfəlik ölmək yaxşıdır. Gəlin həyətdə!

S ə l i m (*gedərək*). Gəlin bəri... Oyan–buyan olar, ölüncə döyərək. Nə eləyəcək bizə... Cəhənnəmə ki! (*Gedirlər.*)

A y d ı n əlində bir parça quru çörək girincə, o biri qapıdan da
S u r x a y və İ l y a s girib keçirəkən, onu görüb dururlar.

S u r x a y . O çörəyi haradan tapdın? Kim verdi? (*Əlilə baxaraq.*) Quru, daş kimi. At onu! Zəif adama zərərdir. Get, tapşırıbmışam, çörək yegilən.

A y d ı n (*bir qədər sükutdan sonra*). Vermirlər.

S u r x a y . Tapşırıbmışam, verərlər.

İ l y a s . Bu əlli manatı da al, mən sənə bağışlayıram.

Bir qədər sükutdan sonra A y d ı n pulu almaq istəyirmiş kimi əlini uzadır, bu aralıq başını qaldırır, çox sürətli və mənəli bir baxışla hər ikisini süzərək, birdən nədənsə mütəəssir halda əlini çəkib gözləri yaşarmış olaraq həyətdə yönəlir. Bu aralıq S ə l i m tələsik çıxır.

S u r x a y . Aydın, Aydın!.. Toxundu ona... Aydın! (*Dalınca gedir.*)
Eşitmirsən?

S ə l i m (*Aydın gedən tərəfə*). Ağa Surxay sənindədir, ay gic, eşitmirsən?

İ l y a s . Mən ki, bir şey demədim. (*Gedir.*)

Dövlət bəy və ləzgi girirlər.

Dövlət bəy (*acıqlı*). Əşi, haradadır bunlar, yenə nə olmuşdur?
Səlim (*qorxulu*). Heç bir şey, ağa... Uşaqlardır, yığışmışlar, biri bilmirəm nə deyir, biri bilmirəm nə deyir.

Dövlət bəy. Necə nə deyir? Kim nə deyir?

Səlim. Heç ağa, deyirlər ağa bir-iki şahı iltifat eləsin, kölgəsində dolanaq.

Dövlət bəy. Nə bir-iki şahı? Doğrusu, mənim başım belə şeyləri götürməz. Zabastovka, bilməm nə, işi yatırmaq. Hamınız gəlin hesabınızı alın, təzə fəhlə götürmüşəm. Donluq çatmır, gəlin yavaşca mənə deyin... Adam çıxarmışam, özüm bilərəm, yoxsa... hamınız hesabınızı alın, zavodu bağlayacağam.

Səlim. Ay ağa, daha gərək bağışlayasınız, başa düşmərlər. Qul xətasız olmaz, ağa kərəmsiz... İndicə başlarlar işə. Nə eləyək, deyibsən başa düşməyiblər. Çoxusu da o gic olara öyrədir, yoxsa cəhənnəmə ki, mən nə deyirəm...

Dövlət bəy. Gic kimdir? Burada gic nə qayırır?

Səlim. Nə bilim, deyir biz işləyirik, canım sənə desin...

Dövlət bəy. Kim deyir onu?

Pirqulu (*birdən irəli çıxaraq*). Mən deyirəm, mən! Zəhmət çəkirəm, acam, ac.

Səlim. Cəhənnəmə ki, gəmidə oturub gəmiçilə döyüşür.

Dövlət bəy. Doğru deyirsiniz... Fəqət rica edirəm buyurub hesabınızı alasınız.

Pirqulu. Mən heç yerə getməyəcəyəm. Salamatkən özünüz gedə bilərsiniz.

Dövlət bəy. Siz məni qorxudursunuz? Ölkəni sahibsizmi bilirsiniz? Divan, qanun yoxmu?

Pirqulu. Mən acıdan ölürkən, səninçin qanun kitablarını varaq-lamayacağam.

Qurban (*Pirqulunu itələyərkən*). Nə qışqırırsan ədə, vah!

Pirqulu (*Qurbanı itələyərkən*). Sən kimsən?

Qurban. Sən çox qışqırma! Səndən qorxan uşaq yoxdur. (*Qurban onu şillə ilə vurur; boğuşurlar.*)

Səlim. Cəhənnəmə ki. Hə, cəhənnəmə ki...

Dövlət bəy. Ədə, Qurban! Uzat yerə bu nadürüstü.

Səlim (*tələş ilə*). Ay ağa! Başına dönüm, qoyma!

Dövlət bəy. Vurgilən mən sənə deyirəm.

Səlim (*kiçik bir tərəddüddən sonra*). Neçin vursun! Məgər müsəlmanlıq deyil? (*Qurbanı yaxalayır.*)

İşçilər. Adə, gəlin, qoymayın, vurun! Məgər o təkdir? Qoymayın!

Əllərində çəkcik, dəmir parçaları, mişar, suvand və sairə olaraq qızmış halda, Dövlət bəyin, tapançasını çıxarmış Qurbanın üstünə atılırlar. Əlində çəkcik işçilərin önündə gələn Aydın qışqırır.

Aydın. Tutun, qardaşlar, budur əsl qanun... (*Dövlətin üstünə atılarkən.*)

Dövlət bəy (*özünü itirmiş bir halda*). Aydın... Aydın...

Aydın (*birdən Dövlət bəyin üzünə baxıb, onu tanyınca durur, çəkici atıb açılmış qolları ilə işçiləri saxlayaraq*). Odur, o! Allah eşqinə, dəyməyin, qardaşlar, odur... o!

Bu aralıq fürsətdən istifadə ilə Dövlət bəy və tapançası düşmüş Qurban ötedəki otağa atılıb, içəridən qapını bağlayırlar. Pırqulu tapançasını götürür, işçilər Aydını bir tərəfə itələyib qapıya atılırlar. İçəridən telefonla danışmanın səsi gəlir.

Dövlət bəy. Polisiya, polisiya.

İşçilər qapını qırmağa çalışaraq, qarışıq bağırlar.

İşçilər. Açı! Çəkici verin! Sındırın! Dəmiri gətir! Vur təpiyi! Cəhənnəmə ki! Açı, çıx bayıra!

Aydın (*kənardə durub sakit, mənalı baxaraq*). Durun, zavallılar! Siz bütün yaşayışı, həyatın bütün gözəlliyini, bütün bu iztirab, bu göz yaşlarını bir qarın çörəyəmi fədə etmək istəyirsiniz? Sonra yeyib yatmaq, yenə yemək, yenə yatmaq – sizcə həyatmıdır? Həyat göz yaşlarından ibarətdir ki, onun da saqisi ancaq onlardır. Dəyməyin ona, o yaşamal və minlərlə aydınlar yaşatmalıdır. (*Bir qədər baxdıqdan sonra böyük təlaşla qapını qırmağa çalışan və onu dinləmək istəməyən işçilərə acıyılmış kimi.*) Zavallılar! (*Gedir.*)

İşçilər qapını zorla açmağa çalışarkən, bu aralıq ötedəki qapıdan polis nəfərləri içəri atılıb işçilərə hücum edirlər. Bir neçə güllə atılır. Bu aralıq yaylın atəşi açılır, Pırqulu və bir neçə başqası yığılır.

Pırqulu. Ax... Yazıq bacım! (*Ölür.*)

Səlim (*qaçaraq*). Cəhənnəmə ki! Söz deyəndə... Cəhənnəmə ki. (*Ölür.*)

Polis. Tutun, qoymayın, həyəti bürüyün. (*Həyətdə girirlər.*)

Dövlət bəy (*qapıda görünür*). Hamısını tutun, vurmayın, ancaq tutun. Hamısını polisə. (*Qurban ilə bərabər çıxır.*)

Aydın girir, ölümlər arasında durub dalğın-dalğın baxır,
bəzi şeylər düşünür və başını sallayır.

Surxay (*tələsik girərək*). Kimi gözləyirsən? Neçin durmuşsan?
Aydın (*heç də ona baxmayaraq*). İndi bu canazələrin qanlı sümükləri üzərində səadət sarayları tikdirəcəklər. Ha-ha-ha!

Surxay. Eşidirmisən? Neçin durmuşsan?

Aydın. Nə edəcəkdin ki?

Surxay. İndicə polis nəfərləri gələcəklər. Çıx, kimsə yoxkən, bir tərəfə qaç!

Aydın. Hara? Hara qaçacağam ki, altunun qara heykəli öz iti dişləri, qanlı pəncələrilə qarşıma çıxmasın, hara qaçacaqsan ki, güclülərin ağır yumruğu qara məzar daşı kimi üzərinə enməsin?

Surxay. Sənə, vaxt varkən get, deyirəm.

Aydın. Getməyəcəyəm.

Surxay. Durdun nə edəcəksən? (*Sükut.*)

Aydın. Yandıracağam, yandıracağam bu mənfur altun yurdunu.

Surxay bir şey düşünürkən benzin qablarından birini götürür.

Surxay. İntiqam! Kimsə yoxkən, haydı!

O biri otağa keçir. Aydın də benzin qablarından birini alıb divarlara səpir. Alışqanı yandırır. Fəqət birdən fikri dəyişib, odu atıb, ayağı ilə tapdalayaraq, söndürməyə başlayır. O biri otaqdan od qalxıb zavodu işıqlandırır.

Aydın. Yandırma! Allah eşqinə, yandırma! Söndür onu! (*O biri otağa atılarkən, Surxaya təsadüf edincə.*) Söndür onu, sərsəm! Bəşəriyyəti yaşayışın bütün gözəlliklərindən, mübarizələrdən, qəhqəhələrdən, göz yaşlarından məhrum etməkmi istəyirsən! Söndür...

Surxay. Neçin durdun? (*Alışqanla yandırmaq istəyir. Aydın söndürərək.*)

Aydın. Toxunma!

Surxay. Eşidirmisən, yubanma, çıx. (*Yənəlir.*)

Aydın. Getməyəcəyəm. Söndürəcəyəm. Su! (*Tələş edir.*)

Surxay (*Aydın qolundan tutub dartaraq*). Gəl deyirəm sənə, sərsəm!

Aydın (*dartımb Surxayın əlindən çıxaraq*). Su! (*Surxay çıxır.*)

Yağın var, su!

Bu aralıq Qurban və bir neçə polis nəfəri girib
Aydının üzərinə atılırlar.

Qurban (*Aydını göstərərək*). Tutun bunu! Odur!.. Kim yandırdı?
Aydın (*çox sakit*). Onu yaradan!
Qurban. Doğrusunu de, yoxsa səni xingal kimi doğraya var ha...
Aydın. Dayanmayın, su, yox, yox, göz yaşları götürin, göz yaşları.
Onu məzlumların göz yaşlarından başqa heç bir şey söndürməz, göz yaşı!
Qurban. Araya söz qatma! Mən səni yaxşı tanıyıram. Bağlayın
qollarını, orada deyərsən. (*Aydının qollarını bağlayırlar.*)
Aydın. Göstərin mənə bu ədalət divanını, mən də söyləyim, görək
kimdir müqəssir?
Qurban. Götürün! (*Aydını aparırlar.*)

Aydın çıxarkən dönüb artıq bütün zavodu bürümüş
qırmızı alovlara baxaraq.

Aydın. Ha-ha-ha... Yan, ey zalımlar qəhqəhəsi, məzlumların göz
yaşı, mənfur altun yurdu, yan! Ha-ha-ha!.. (*Çıxarkən.*)

Pərdə

BEŞİNCİ PƏRDƏ

Birinci pərdədəki otaq. Fəqət hər şey köhnə, solğun və küskün bir halda. Gültəkinin görkəmi endirib bir yana söykənmiş. Otaq qaranlıq, yalnız ayın pəncərədən düşmüş bulanıq ziyası otağa xəfif bir görkəm verir. Uzaqlardan pozğun bir uyğu kimi kaman səsi eşidilir. Pərdə açılınca, bir azdan sonra Aydın zəif, yorğun, ixtiyarlar kimi girib əlindəki çörək parçasına baxaraq, bir tərəfə atır. Bir qədər otağın ortasında durub, şaşqın və mənasız baxınır. Kaman səsinə eşidincə, ağır-ağır pəncərəyə yaxınlaşıb, özü də fərqi varmadan, bir qədər dinlədikdən sonra, dərin bir xatirat ürəyini sıxırmış kimi, əlini köksünə qoyur. Dərin bir ah çəkərək, dönərkən Gültəkinin rəsmi ayağına ilişir. Görkəmi qaldırıb ayın ziyası altında bir qədər baxdıqdan sonra önünə qoyub fikrə dalır. Bir az sonra başını qaldırıb mənasız və heç bir şey düşünmürmüş kimi, iki əli arasında aldığı rəsmə baxaraq, olduqca yavaş bir səslə xəfif bir inilti kimi zümzüməvarı oxuyur.

Aydın.

Tutuşdu qəm oduna şad gördüyün könlüm,
Alışdı məhbəsə azad gördüyün könlüm.

Nə gördü badədə bilməm ki, oldu badəpərəst,
Ləbin gülabına mötad gördüyün könlüm...

Bu aralıq Gültəkin əzgin bir halda ağır-ağır girib,
Aydını görünə, bir həyəcan və iztirab ilə durub dinləyir.

Aydın.

Zəmanə möhnəti yaxdıqca şəm tək əridi,
Səbatü-səbrdə fulad gördüyün könlüm.

Aydın özü də bilmədən susub başını miz üzərinə qoyunca, Gültəkin
yüngül bir hərəkətlə bir addım atıb duraraq, Aydıni narahat etmək
istəməyirmiş kimi, ahəstə və titrək bir səslə.

Gültəkin. Aydınciyim! (*Aydın diksinib təccüb, eyni zamanda iztirab andıran bir şaşqınlıqla ona baxır.*) Mən eşitdim ki, siz gəlmişsiniz. (*Sükut.*) Sonra da dustaq olduğunuzu eşitdim. (*Sükut.*) Getdim yalvardım ki, buraxsınlar.

Aydın (*sözlər ürəyindən qopurmuş kimi, müztərib bir sakitliklə*). Bəli, gəlmişəm. Tutulmuşdum. Fəqət neçin zəhmət çəkirdiniz. Bundan sonra artıq mənim üçün məhbəs olmayan bir yer yox ki...

Gültəkin. Mən sizi çox vaxtları görmək istəyirdim... (*Sükut.*)

Aydın. Artıq sizin mənimlə nə işiniz ola bilər? Siz indi milyonlar yoldaşı, milyonlar qoynunda... Mən isə... (*Susur.*)

Gültəkin. Susun, Aydınciyim! O milyonlar, o mirvaridlər, brilyantlar, bütün o parlaq cavahirat ancaq təhqir və iztirabdan başqa mənə heç bir şey verə bilmədilər. Əyləncələr içində əzab, qəhqəhələr arasında göz yaşları, artıq o təhqirlərdən usandım. O ehtişam və dəbdəbələrdən yoruldum, çiyirindim, ruhum büsbütün söndü. Orada heç bir şey yoxdur. Səadət ancaq bizim bu qaranlıq, yoxsul evciyimizdə imiş. Allah bilir ki, bu səkkiz illik ayrılıqda səni sevmədiyim bir dəqiqə olmamışdır. Ox, könlüm! (*Ürəyindən bir şey sancırmış kimi, köksünü sıxıb susur.*)

Aydın. Fəqət mən... Mən artıq ölümdən başqa heç bir şey istəmirəm.

Gültəkin. Ox, Aydın, Allah eşqinə sus, mən səni bu halda görmək istəməzdim. Neçin onsuz da talesiz könlümü parçalayırsınız?

Aydın. İndi artıq mənim yaşamamdan nə çıxacaqdır. Bütün ümidlərim qırıldı, məhəbbətim rədd olundu. Cavanlıq getdi. Qüvvət getdi. Bundan sonra mənim diriliyim nə olacaqdır? Birər əzab, birər cəhən-

nəm əzabı... Mən indi kiməm? Heç kəs! Mən indi səfalet uçurumlarında yuvarlanan bir səfil, yetim bir zavallı!

Gültəkin. Susun, Aydınciyim! Mən nə etdimsə, ancaq sizin üçün elədim. Mən öz varlığımı öz eşqimə qurban verdim. Fəqət məni anlamadılar, məni aldatdılar, mənim könlümü, iradəmi zorladılar. Mərhəmət üçün tapınmış gücsüz, zavallı bir qadını, yırtıcı canavarlar kimi diddilər, çeynədilər, parçaladılar. Ox, mən səni xilas etmək üçün özümü məhv etdim, məhv! Fəqət siz... İnsafsız.

Aydın. Mən sizi müqəssir tutmuram. Fəqət artıq mən kimsəni sevmək bir halda deyiləm. O rəsmə də baxdığım kimsəni sevdiyim üçün deyil idi. Orada mənim keçmiş günlərim, çocuqluğum görünür... İndi mən artıq sizi deyil, bu xatirəni sevir, bu xatirə ilə yaşayıram.

Gültəkin. Aydın, siz hər şeydə haqlısınız... Nə desəniz deyin... Fəqət Allah bilir ki, mən müqəssir deyiləm. Mən aldandım, mən sizi həmişə sevmişdim. Beş il bundan əvvəl sizi o halda görəncə, bütün varlığım sarsıldı, ruhum, həyatım, göz bəbəklərim qədər sevdiyim sən. (Sükut.) O vaxtdan mən həyatımı bitirmək üçün iki dəfə özümü vurdum, lakin güllə düz işləmədi. Fəqət səkkiz il ayrılıqdan sonra səni görmək və həmişəlik ayrılmaq istəyirdim.

Aydın. Yaşlı... Gedin, yavrum!.. Gedin.

Gültəkin. Tələsməyin... Mən onsuz da həmişəlik gedəcəyəm. Fəqət qoyun son dəfə olaraq, bütün xoşbəxt günlərimi keçirdiyim bu qaranlıq, məhzun evciyəzi bir də doyunca görüm. Bu mənim doğma yurdum, bu mənim çox az sürən xoşbəxt günlərimin xatirəsidir.

Aydın. Fəqət artıq sizi gözlərlər.

Gültəkin. Kimsə məni gözləməz, kimsə də mənə gərək deyildir. Artıq mən hər şeydən usandım, hər şeydən yoruldu, hər şeydən uzaqlaşdım. Gördüyüm böyük binalar, möhtəşəm salonlar heç birisi mənə bu kiçik evciyimiz qədər doğma və əziz olmadı. (Ağır-ağır pəncərəyə doğru yönəlir.) Ox, keçmiş günlərim... O vaxtlar mən nə qədər xoşbəxt, nə qədər gözəl idim! Amma indi!.. (Dərin bir təəssürlə rəsmə, sonra da kiçik güzgüyə baxaraq) Mən nə idim, indi nə oldum! (Pəncərəyə baxır və düşüncələrə dalıb, başı köksünə dikilir. Ayın tutuq ziyası solğun simasına düşüncə, yanaqlarına yuvarlanan göz yaşları işıqlanır. Uçqun qara gözləri bəzi şeylər düşünür, xatırlayır kimi, çox dərin, qırpımsız baxır. Ta uzaqlardan kaman xəfif-xəfif inləyir. Bayaقدan bir iztirab içində,

ay işığı altında Gültəkinin xəyalı görünüşünü seyr edən Aydın bu dəfə artıq bütün varlığındakı xatirat canlanmış, bu görünüş könlünün ən incə tellərinə toxunmuş kimi, ancaq eşidilə bilən zəif bir səslə.)

Aydın. Gültəkin!..

Gültəkin. Ox! Bu səs mənə nə qədər tanış, nə qədər doğma, nə qədər əziz gəlir. On il bundan əvvəl, aydınlıq bir bağçada tar çaldığın zaman...

Aydın. Gültəkiyim, durun!.. Yalvarıram bir qədər tərپən-məyin, sizi bu ilahi heyətlə görmək istərdim. Ox... Talesiz ömrümün sonuna qədər sizi bu halda görmək və bir məzar sükutu içində seyr etmək istərəm.

Gültəkin. İndi artıq nə?.. Bir zaman var idi ki, mən gözəl idim, mənə sevirdin... Hansı xoşbəxtin isə indi inlətdiyi bu kaman əvəzinə, o zaman siz tarın oynaq tellərilə məcnun könlümü oxşayırdınız. Fəqət indi?

Aydın. Susun, Gültəkin. Siz heç bir vaxt bu qədər gözəl olmamışsınız. Ayın tutuq ziyası altında xəfif, solğun bir sima, məsum, günahsız göz yaşları... Nə qədər sadə... nə qədər gözəl! Siz mənim xəyalımda yaratdığım bir heykəli canlı olaraq göstərirsiniz. Gültəkin!.. Bütün müztərib həyatım uzununu, əməl ulduzu olan yeganə pərəstişgahım... Of, qoyun, yavrum, rəngi uçmuş solğun dodaqlarınızdan öpmək istərəm.

Gültəkin. Uzaq... uzaq məndən! Toxunmayın mənə...

Aydın. Gültəkin, siz heç bir zaman bu qədər sadə, bu qədər məsum olmamışsınız. Siz indi adi haldan çıxmış, böyük bir mənə görkəmi almışsınız. Ox! Bu halınız donmuş ruhumda unudulan bütün sönük xatirəti dirildi! Ox, Gültəkin!.. Mən ki, səni sevirdim. Sən mənə yenidən bir həyat verdin, bu son arzumdur, rədd etməyin!

Gültəkin. Ox, Aydınçiyim!.. Fəqət uzaq... Toxunma mənə.

Aydın. Gültəkin, mənim pərəstişgahım! Mən indi sənə artıq bir qadın kimi deyil, bir "ideal" kimi baxıb, yenidən sevirəm. İndi mən də boranlı həyatın acı keşməkeşlərindən yoruldu, usandım. Sən mənə yenidən bir həyat verdin. Gəl, gəl, Gültəkiyim, uzaqlaşaq bəşəriyyətin bu mənfur dəbdəbələrindən, gedək xəlvət bir kəndə. Orada təbiətin yaşıl və azad qoynunda ömrümüzün sonuna qədər xoşbəxt olaraq yaşayaq. Gültəkin! On ilin iztirabına qarşı bu son arzumu rədd etməyin.

Gültəkin. Aydınçiyim, heç bir vaxt bir arzuna qarşı durduğumu gördümmü? Səni hər şeydən artıq sevirdim. Bir arzuna əməl edincə,

bütün dünyanı satın aldığımı zənn edirdim. İndi mən də səni sevirəm. Mən də son dəfə olaraq dodaqlarınızdan öpmək, sonra can vermək istərdim... Fəqət fələk onu da mənə çox gördü.

A y d ı n . Allah eşqinə, Gültəkin!.. Nədir bu maneə?

G ü l t ə k i n . Ox, artıq dayana bilmirəm. Mən buraya gəlirkən... (Sükut.) Zəhər içmişəm. Mən sənin dodaqlarını zəhərləmək istəmirəm.

A y d ı n (bir dəhşət içində). Ox... ruhum... həyatım! Allah, həkim! (Şaşırır.)

G ü l t ə k i n . Aydınçiyim, tələş gecdir, artıq hər şey keçmiş... zəhər işini görmüşdür.

A y d ı n . Ox, Gültəkin, zavallı, neçin etdin? Mən, bütün həyatım odlar, qiyamətlər, cəhənnəmlər içərisində belə çırpınırkən, sənin xəyalınla yaşayırdım. Ona gah nifrət, gah pərəstiş, gah şikayət edirdim. O bir ulduzdu ki, daima ona doğru gedirdim, fəqət indi hara gedəcəyəm, hara? Neçin, kimin üçün yaşayacağam? Ey ulu tanrım, aldığın bu dəhşətli intiqamlar nəyə qarşıdır, nəyə? İstəməm... Nifrət artıq... hər bir şeyə nifrət! Nifrət bütün həyata, bütün kainata, bütün varlığa! Nifrət sənə də, varsansa, ey gözə görünməyən, fəqət göz yaşlarından şərab qayıran, qanlı faciələrdən zövq alan möhtəris fahişə, nifrət! Ox, Gültəkin sən nə etdin?

G ü l t ə k i n . Artıq dayana bilmirəm, zəhər bütün bədənimə yayılmış, qüvvətdən düşürəm, ürəyim çeynənir. (Oturur.)

A y d ı n . Gültəkin, sən məni yenidən diriltidin, bir də öldürürsən. Neçin? Burax, dodaqlarından öpmək istəyirəm, sanki zəhərlənmədim, sənsiz yaşaya biləcəyəmmiş.

G ü l t ə k i n (əlilə saxlayaraq). İstəmirəm... Mən sənin heç bir sözünü yerə salmamışdım. Mən istərdim... Fəqət... son dəfə bir arzum var idi: öz doğma evciyimizdə sənin qucağında can vermək. (Yıxılarkən Aydın dəhşətli iztirab içində onu tutur, başını dizi üstə alıb oxşayır.) Fəqət mən müqəssir deyiləm. Təcrübəsiz idim. Bağışla məni, Aydınçiyim!

A y d ı n . Mən səni, yavrum, heç bir vaxt müqəssir görməmişdim. Sən məni sevirdin. Fəqət altun!..

G ü l t ə k i n . Nə qədər indi xoşbəxtəm... Ox, yenidən yaşamaq arzusu, fəqət... Son nəfəsdə dodaqlarından öpməyi nə qədər arzu edirəm, fəqət, heyhat... (Gültəkin ruhsuz düşür. Aydını onu bərk qucaqlayaraq.)

A y d ı n . Gültəkin, yavrum! Həyat ulduzum, neçin söndün? Qalx, mənim mələikəm!

Uzaqlardan kaman iniltisi ilə uyğun bir səs atəşin,
fəqət həzin-həzin oxuyur.

S ə s .

Kasə-kasə zəhr-qəm nuş eylədim eşqinlə mən,
Dəsti-curindən nələr çəkdim, şikayət olmasın!
Qəm yemə, bir gün irərsən vəslimə, dersən mənə:
Muidi-vəslin, saqın, ruzi-qiyamət olmasın!

A y d ı n (*mənasız, şaşqın baxışlarla əvvəl ətrafa, sonra da Gültəkinin
üzünə baxaraq, ağlayır, gülürmü, bəlli olmayan bir səs və görkəmlə*).
Artıq mən bir həqiqət deyiləm, mən bir heçəm, ha-ha-ha... Dövlət...
Altun... ha-ha-ha...

Son sözlərini söyləyincə dodaqlarını Gültəkinin soyuq,
göyərmiş dodaqlarına sıxırkən yavaş-yavaş pərdə edir.

P ə r d ə

OQTAY ELOĞLU

6 pərdəli faciə

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Oqtay Eloğlu
Firəngiz
Sevər
Səməd bəy
Gülgöz
Hacı Zaman
Aslan bəy
Nadya
Nərgiz
Tamara
Xaspolat
Mazandaranski
Şahqulu
Şəkinski
Dursun
Muxan
Elxanlı
Rüstəm
Özdəmir
Şvarts
Qaçaq
Moor

BİRİNCİ PƏRDƏ

Səhnənin arxası. Solda Oqtayın bəzənəcəyi. Bir tərəfdə bəzəntilər və başqa səhnə şeyləri. Aktyorlar “Gavə” qiyafələrində oraya-buraya gedirlər.

Nadya. Firəngiz, qoy pərdə qalxsın, Aslan bəy lojada otursun. Sonra gələrik, yoxsa, bizi burada görürlər. Hələlik Oqtay da məşğul olar.

Firəngiz. Yaxşı, Nadya, bu gün daha utanmayacağam, gələcəyəm.

Nadya. Mən səni götürürəm. Hələ gəl. (*Gedirlər.*)

Oqtay və Tamara girir.

Oqtay. O tam başqa bir sözdür. Sonra, zalım, yırtıcı bir hökmdar qarşısındasınız, əllərinizi qorxulu bir həyəcan içində uzatmış, bax belə. (*Göstərir.*) Deyirsiniz. Söyləyin.

Tamara. Onun xəbarı bala yoxdur.

Oqtay. Yenə bala. Belə ey, belə!

Tamara. Nu, bala je deyirəm. Bala, bəla!

Oqtay. “Bala” eto rebyonok, “bəla” eto nesçastye, a “belə”, eto znaçit tak.

Dursun. Oqtay, salonu dağıtdılar. Saat ondan işləyir.

Oqtay (*Dursuna*). Bu saat (*Tamaraya*). Siz öyrənin, mən bu saat!

Tamara. Oqtay, mən rolumu yaxşı öyrənmişəm, ancaq bir az sözlərini deyə bilmirəm.

Dursun. Bəs biz nə sayaq eləyək, gecə keçdi, heç bir şey hazır deyildir.

Oqtay. Xaspolat gəldimi?

Dursun. Yox!

Oqtay. Şəkinski?

Dursun. Heç birisi.

Oqtay. Dedim ki, evlərinə adam göndərin.

Dursun. Üç yol göndərmişəm, evdə yoxdur.

Oqtay. Axı indi mən başıma nə daş salım! Bu da insanlıqdır ki, camaatı dörd divar arasına doldur da, özün baş götür, çıx get! Axı bir anlamalıdır ki, onsuz da teatrdan qaçan xalqımızı, yalvararaq bilet satdıgımız üç-dörd zavallını da qaçırırsınız.

Mazandaranski. Oqtay, antreprenyor mənzil pulu istəyir. Deyir pərdədən əvvəl mənim pullarım verilməlidir.

Dursun. İndi nə etməli?

Oqtay. Bəs Tabasaranski haradadır? Get, söylə, adamlar gəlməmiş, adam tapsın.

Mazandaranski. Raboçilərə də dedi, hamısı getdilər. Çıxıb getdilər.

Dursun. Oqtay! Bu gecə heç bir şey çıxmıyacaqdır. Camaat da azdır. Çarəsi yox, oyunu saxlamalıyıq.

Oqtay. Olmaz! Sən get, söylə, adamlar gəlməmiş. Xalqı oynacaq kimi əldə oynada bilməz. Bu gün saxlasan, sabah kimsə bu qapıdan keçməz. Bir nəfər də olsa oyun getməlidir. İvanovski haradadır? (*Getmək istərkən.*)

Tamara. Oqtay, bəs mən nə parik geyəcəyəm?

Oqtay. Tapşırışam, gedin, alın!

Rüstəm (*bağıraraq*). Oqtay, bu zəhrimar qalxanın bəs dəstəsi olmaz?

Oqtay. Allahın boynu sinsin, bilmirəm bu 400 milyon qoyun kimə gərəkdir! Qardaşım, qalxanın dəstəsi yoxdur, bax, budur, bir parça ip, səri, olsun dəstə.

Şahqulu. Oqtay, İvanovski Gavədən əvvəl Zöhhakin taxt-tacını sərnigun elətdirdi. Deməli, oyun qurtardı.

Oqtay. Əsəd bəy onu görmədimi?

Şahqulu. Əsəd bəy ona dedi ki, oyun cəmiyyəti-xeyriyyə üçün oynanır. Sabah cəmiyyətin pulundan da olsa, mənzil kirayəsini verərəm. Qulaq asmadı. O da dedi oynanmasın, çıxdı getdi. Dekorasiyaları da söküb hərəsini bir divara söykədilər. Özləri də gedirlər.

Oqtay. Yəni kassada heç pul yoxdur? Heç olmasa...

Şahqulu. Baxdılar, vur-tut səkkiz manat pul var idi. Onu da pal-tar üçün vermişlər.

Oqtay. Allahü əkbər!

Şahqulu. Oqtay, indi ki, Əsəd bəyə də demişsən, gəlin oyunu sax-layaq, başqa çarəsi yox...

Oqtay. Olmaz! Oyun saxlanmaz, xalqı çiyindirirsiniz; anladınız mı? Şaqqulu, al bu üzüyümü apar ver, söylə sabah parasını düzəldib verərik. (*Şaqqulu gedir.*) Tabasaranski nə oldu? Dursun! (*Çağırır.*)

Dursun. Tabasaranski keflənmiş, yatmışdır. Dedim, dedi cəhən-nəmə olsun hamısı, oynamasın. Deyir mən rejissoram, belə deyirəm.

Oqtay. Bunlar Azərbaycan xalqı üçün sənət yaradacaq, mübarizə aparacaq, səhnə düzəldəcəklər. Dursun, get söylə, birinci pərdədə Həsən də soyunsun, Xaspolatın rolunu oynasın.

Mazandaranski. Canım, düz gəlmiş, oynamayanda qiyamət qop-maz ki...

Rüstəm. Oqtay, qılıncım yoxdur ha.

Dursun. Oqtay, İlyasgil qapıları bağlayıb meyxana deyirlər. Hə-sən də qumar oynayır. Qulaq asmadılar. (*Dursun gedir.*)

Tamara. Oqtay, daha mən gedib soyunum da.

Oqtay. İlyas! (*Getmək istərkən.*) Bir dəqiqə durun.

Şəkinski. Bu oğlan aşıqdır Leyli adlı bir gözələ. (*Bağıraraq çıxır.*)

Oqtay. Zəhrimar, Leyli adlı bir gözələ, səkkiz saatdır camaat gözləyir, saat on birdə durub gəlmiş ki, Leyli adlı bir gözələ.

Şəkinski. Saat on bir haradan oldu? Nə eləyim, acından ölməyə-cəyəm ki, işimi bitirməmiş durdum gəldim, deyəsən saman yeyəcəyəm. Top kimi partlayır, sanki əlimə imperial-filan sayacaqdır.

O q t a y . Əzizim, quzum, gözüm, mən pul alıram, sən yox? Boynuna götürmüşsən, cəmiyyətdən utanmırsan, bəri camaatdan, səhnədən utan!

Ş a h q u l u . Oqtay, İvanovski çıxıb getmiş, üzüyü verdim, Dursun aparıb onu tapsın. Bilmirəm...

X a s p o l a t . Oqtay, mən hansı qapıdan çıxacağam?

Ş a h q u l u . Heç qapı var ki, çıxasan!

O q t a y . Odur də. Xaspolat, əzizim, bu vaxtadək haradasan?

X a s p o l a t . Vallah, Oqtay, bir-iki gün orucum qalmışdı, bu gün iftar açdım...

O q t a y . Oruc sənin belini sındırsın! Məsuliyyət qanmayan dilsiz-ağızsız heyvanlar kimi əyilib-qalxan, yeyib-yatan zavallılar. On gündür çalışıram, deyirəm, gecə yaradır, durub gəlmişsən, hansı qapıdan çıxacağam! Gəl, bura, Muxan oturdu, soldan çıxdım... Baş əydin. Əyil. (Özü əyilir.) Əyil də!

X a s p o l a t . Oqtay, mən orada elərəm.

Ş a h q u l u . Qorxur ki, hərəkətini oğurlarlar.

O q t a y . Yaxşı... (Xaspolada) Sözünü de.

X a s p o l a t . Oqtay! Vallah, mən axşam deyərəm.

O q t a y . Canım, axşamdır də. Saat on birdir ki, evini Allah yıxmasın, hanı rolun?

X a s p o l a t . Vallah, yadımdan çıxıb evdə qalıb.

O q t a y . Of! Allah qırsın sizi. Yaxşı, baş əydin. Əy də, qardaş! Belində ağac bitməyib ki!

M a z a n d a r a n s k i . Oqtay, mən bilirəm, Xaspolat neçin əyilmir. Qorxur ki, əyiləndə papağı düşər, başının keçəlliyi görünər.

X a s p o l a t . Zəhirmar, dərd, sarsaq oğlu sarsaq!

O q t a y . Yaxşı, qardaşım, işini gör.

X a s p o l a t . Görmürsən heyvan oğlu heyvanı.

Ş a h q u l u . Xeyr ha! Bankəyə düşmüş milçək kimi indi də vızıl-dayacaqdır.

O q t a y . Bəsdir!

X a s p o l a t . İnsanın gərək zəti qənbərqulu olmasın.

Ş a h q u l u . Yaxşı, burnunu o tərəfə çək, gözümü çıxartdın.

O q t a y . Ay başınıza dönüm? Ay yoldaşlar! Axı mən də yazığam. Mən də oynayacağam. Belə iş olmaz ki, boğazımın pərdələri partladı. Görürsünüz ki, beş gündür gözümü yummamışam. Vallah səsim çıxmır.

Ş a h q u l u . Canım, bizə nə var. Tutaq ki, başının keçəlliyini gizlətdi, burnunu nə cür gizlədəcəkdir.

Oqtay. Yaxşı, atam, siz qurtarın, biz sonra başlarıq.

Xaspolat. Hər kəs mənimlə səhnədə zarafat elər, belə onun atasına lənət, ölüsünə lənət, dirisinə lənət!

Mazandaranski. Onu neçin deyirsən. Keçən dəfə səhnədən bir burun çıxdı, gəldi, gəldi, xülasə, yarım saat sonra Xaspolat özü göründü.

Oqtay. Bitirdinizmi?

Xaspolat. Oqtay! Atam, mən oynamıram; vəssalam! Gül kimi əlimdə işim, alış-verişim.

Şahqulu. Saat on ikidir. Onsuz da oyun olmayacaq, get obaşdanlığa.

Oqtay. Mazandaranski, get, bu saat get, sənə deyirəm. Xaspolat, haydı, sən də get suflyordan kitabı al, sözlərinə bax.

Mazandaranski (*gedərək*). Savadı var ki, oxusun.

Oqtay. Şəkinski, get geyin.

Dursun. Oqtay, üzüyü verdim İvanovskiye. İndi də raboçilər çıxıb gediblər. Deməli, qaldı.

Oqtay. Allahü əkbər!

Şahqulu. Uşaqlar soyunsunlarmı?

Oqtay. Kimsə soyunmasın, özüm işləyəcəyəm.

Şahqulu. Dekorasiyaları haradan tapacaqsan, mıx yox, çəkcik yox.

Oqtay (*verdən bir daş götürür*). Budur çəkcik. Canım çıxar özüm hər şeyi tapar, düzəldərəm.

Rüstəm. Oqtay, mənim qılıncım yoxdur, İvanovski vermir.

Oqtay. Get söylə, borcudur versin. Yoxsa gəlib hamısını ayaq altına tökər, parça-parça elərəm. Bu sağ divar. Qaldır. (*Götürürlər*.)

Tamara (*ardlarınca gedərək*). Oqtay!

Oqtay. Hazırlaşın, səhnəyə çıxarkən bir də söylərəm. Bu sol divar, haydı! (*Şəkinskiyə*.) O çəkmələri çıxar.

Şəkinski. Dünən rejissorla dedim...

Oqtay. Mən rejissor filan bilmirəm. Zöhhakın sarayında dikdaban çəkmə geyilməz! Çıxar deyirəm sənə. Bu da biri. Dursun, götür!

Səməd (*Şahquluya*). Söyləyin, Səməd gəlmiş. (*Bəzənəcəyə girir*.)

Oqtay. Hər şey yerində. Oynayanlar səhnəyə! Üçüncü zəngi verin. Suflyor yerindəmi? Boş adamlar səhnədən! Haydı! Zənaves!

Sola işarə verilir, pərdə qalxır. Oqtay dönərkən.

Şəkinski. Bu oğlan aşiqdir...

Oqtay. Əzizim, axı oyun gedir, nə bağırırsan.

Şekinski qaçır, aktyorlar pərdənin dəliklərindən baxırlar. Oqtay girir.

Oqtay. Gün aydın!

Səməd. Əlin nəçin qanamış? Bağla onu!

Oqtay. Heç! Mıx dağıtdı.

Səməd. Oqtay, dünən anan bizə gəlmişdi. Yalvarıb məni göndərdi, axı belə iş olmaz.

Oqtay. Səməd bəy, istəyirsiniz sözlərinizin hamısını söyləyim. Atadan sonra dükanı bağlandı, malı dağıldı, evə gec gəlirsən, çörək yox, bilmirəm, odun yox. Bunların hamısını bilirəm. Nə etmək!

Səməd. Dildə demək asandır. Bir ana, bir də naxoş qız qalmışlar başsız. And çıxır ki, üç gecədir xəstə uşağ qaranlıqda yatır. Neft almağa pul yox. Axı o da bir kişinin qızıdır. Çox da bilirsən, çarə ki, etmirsən.

Oqtay. Doğrudur! O zavallılar da... fəqət edə bilmirəm. Çünki, Səməd bəy, mən qocaman bir xalqı, onun səadətini, gələcəyini iki nəfər qadının istirahətinə fəda edə bilmərəm.

Səməd. İstirahət istəmirlər. Bir parça çörəyə nə deyirsən? Mən xalq deyə özümü şəhid edəcəyəm! Qiymət verən kimdir? Yenə başqa bir sənət olsa. Yazığı yasanalara buraxmırlar ki, oğlun oyunbazdır, arvad tumanı geyir. Hətta doğma əmin, bu gecə nişanlıni özgülə verdi ki, mən arvad tumanı geyən bir adama qız vermərəm.

Oqtay. Mən heç bir şey istəmirəm. Mən bu yola gəlirkən, xalqımdan altun taclar gözləmərdim. Mən o şeyi gözləyirdim ki, onu da alıram.

Səməd. Mən də xalq üçün çalışıram. Cəmiyyət də... Upravada üzvəm, fəqət elə işdir ki, adım-sanım, güzəranım. Yoxsa xalq!.. Mən özümü unudacağam ki...

Oqtay. Xalq və "mən" – bu iki söz bir yerə sığışdırılmaz. Ya mən olmalıyam, mənim üçün xalq olmamalıdır. Ya o olmalıdır, mən olmamalıyam. Mən baxdım, ikinci yolu götürdüm. Və o gündən Oqtay bir şəxsiyyət olmaq üzrə yoxdur, O, el oğludur. O, böyük bir vahidin kiçik bir parçasıdır.

Səməd. Onu sən deyirsən, gör xalq sənün üçün nə deyir.

Oqtay. Xalq anlamır. Onun dediyi mənim üçün bir heç, tam mənasilə bir heçdir.

Səməd. Oqtay, çocuq olma! Qubernatora dilmanc gərəkdir. Ayda 70 manat donluq verir. Amma kənardan 7-8 yüz gəliri var. Həm də camaat içində adın, hörmətin. Düyü, yağ, minnətin də minnət. Mən səni göstərdim. Dedim rüşdiyyəni bitirmiş. İdraklı, rusca-azərbaycanca gözəl savadı. Budur, yalvardı ki, göndər gəlsin. Axır ki, düzəltmişəm.

O q t a y . Çox razıyam, Səməd bəy!

S ə m ə d . Yaxşı də. Artıq nə istəyirsən? Mən çörək itirən adam deyiləm. Atanın yaxşılıqlarına qarşı sizi darda qoymaram.

O q t a y . Səməd bəy, məqsəd pul qazanmaq olsa, mən onun yollarını çox gözəl bilirəm. Mən azad bir sənətkaram. Bir sənət düşkünüyəm. Mən bir çinovnik ola bilmərəm.

S ə m ə d . Sənət sevirənsə, eşitdim ki, səni böyük bir pul ilə rus səhnəsinə çağırırlar. Get, həm təqdir olunarsan, həm pulun... O vaxta qədər xalq anlarsa, işlər yoluna düşərsə, qayıdıb gələ bilərsən.

O q t a y . Ha-ha-ha! Aldanırsan, Səməd bəy, aldanırsan! Bunu bizimçin kim edəcəkmis! Mən prinslərin saxladığı köpəklər kimi hazır nahara gəlmək istəmirəm. Başqalarında səhnə, mədəniyyət, hər şey var. Bizdə yox. Yaşamaq istəyirsək, yaratmalıyıq. 20-ci əsrin təkamülünə qarşı bu yazıq xalqı tək buraxıb qaçmağı kim özünə layiq bilirsə, bilsin, mən bilmirəm. Yaşadığımız mübarizə meydanlarının müxtəlif qazmaları vardır.

S ə m ə d . Hamısını sənmi yaradacaqsan?

O q t a y . Hər kəs bacardığını. Buradan kimsə geriyyə qaça bilməz. Səhnəmiz yox. Fəqət olmalıdır. Onu da mən yaradacağam.

Ş a h q u l u . Oqtay, bir dəstə adam gəldi, iyirmi nəfərədək yaxşı geyinmiş, hamısı da bilet aldılar.

S ə m ə d . Oqtay, mən gedirəm. Aqlını topla. Həm çalışacaq, həm də ac qalacaqsan. Həm də xalq sənə güləcəkdir. Arsız, oyunbaz deyəcəkdir. Yenə başqalarda...

Ş a h q u l u . Hə. Allaha and olsun, ruslarda görmüşəm. Hər pərdədən sonra dəstə-dəstə qızlar, böyük-böyük adamlar gəlib aktyorun əlini sıxır, tanış olurlar. Tərifləyirlər, adam həsrət çəkir.

O q t a y . Sən çalış, gələr bir gün ki, zavallı kütləni də həmin yüksəklikdə görərsən.

S ə m ə d . Onun yenə bir yeri var.

Ş a h q u l u . Onda adam həvəslənər də. Bizdə hey baxırsan bir nəfər qız yox, 30-40 nəfər uzunburun, yekəqarın kişi Həştərhan pişiyi kimi gözələrinə baxır. Fındıq, fısqrıq, söyüş. Onlarda gözəl-gözəl qızlar adamın başına çiçək səpirlər.

O q t a y . Bilirəm, zavallı, nə istəyirsən. Onu hər kəs istər, fəqət taleyimiz bu!

S ə m ə d . Həm də pulun pul. Bir işin düşəndə hər kəs tanıyar, yoxsa anan, bacın...

Şahqulu. Hələ özü! Tabasaranskinin bir az pulu var, gecə-gündüz kefli. Adı rejissor. Bütün işlər bunun boynundadır. Yeddi gündür gözünü yummamışsan. Üzüyünü qoymuş, çəkmələrini qoymuş, bu da sonu!

Oqtay. Yazıq! Bu sonu deyil! Bu hələ əvvəlidir!

Səməd. Sabah mənə deyərsən.

Oqtay. Səməd bəy, gedin! Mən heç bir zaman sizə dəyməyə-cəyəm. Mən bir mübarizəm, cəbhəm bu! Yolum, görürəm, çox ağır. Qoy mənə gülsünlər. Anlamasınlar, söysünlər. Fəqət mən bu dərin uçurumları keçəcək, keçilməz dağları, sıldırım qayaları çeynəyib parçalayacaq və bu kəşməkəşlər arasından bir səhnə, yoxdan bir var yaradaçağam. Mən bu yolun rəhbəri, mən bu cəbhənin komandanı, mən dörd divar arasında alınmış bu rəngarəng həyatın tanrısı olacağam. O zaman mən də salona baxınca, munis çöhrələr, nəvazişkar oynaq afətlər görə-cəyəm ki, şux gözlərilə məni oxşayır. Qaragözlü bir yavru görəcəyəm ki, mini-mini əllərilə məni alqışlayır. Mənim də başıma gənclərimiz, qızlarımız çiçək səpəcəklər. Mən də mədəni bir həyatım var, deyə sevinəcəyəm. Bunu mən görməzsəm, indi öyrətdiyim bu kiçik statist görə-cəyəm, məni xatırlayacaqdır. Mənə bu da bəsdir.

Şahqulu. Məni findıq qabığı ilə vurmasınlar.

Səməd. Fəqət indilik anan, yazıq bacın!..

Oqtay. Bacım da xalqdan biridir. Onları da xalq özü düşünər.

Səməd. Aldanırsan. Oqtay, hər halda görüşərik.

Gedir. Mazandaranski gəlir.

Mazandaranski. Oqtay, Oqtay. Dörd nəfər çadralı müsəlman qadını gəlmiş, örtülü lojada oturmuşlar. Öz gözümlə gördüm.

Şahqulu. Yox ha! Bir baxım. (*Tələsik qaçır.*)

Mazandaranski. Kassada kirayə pulu düzəlmiş. Rəhimin örpəyi qaçdı. Tamaranın da dili dolaşdı, az qalmışdı rusca danışacaqdı.

Şahqulu (*yüürərək*). Oqtay, Oqtay! Keçən səfərki iki nəfər qız da gəlmişdir. Özləri də lap başıaçıq. Ancaq örpəkləri var.

Mazandaranski. Yox canım, mən baxdım. Cümlətanı dörd nəfər arvad vardır.

Şahqulu. Altı nəfər. Onlarla altı nəfər, hətta biri bu tərəfə gəlirdi, elə bildim bunlar da ruslarda olan kimi bizi təbrik etmək istəyirlər. Ürəyim düşdü.

Mazandaranski. Umsunma! Gözlərini tərsinə geymişsən.

Şahqulu. Get bax də. (*Mazandaranski qaçır.*) Oqtay, görəsən biz də o günləri görəcəyikmi?

Oqtay. Zavallı əməkdaşlarım! Of, ulu tanrım, görürsən ki. Yetir...

Şahqulu. Hazır!

Oqtay. Səndən heç bir şey istəmirəm. Xalqımda gözlədiyim həyatı, Azərbaycan səhnəsində, bu sonsuz ananın qoynunda mühitimizin bağrından doğmuş bir Azərbaycan qızı, doğma, əziz, sevimli bir yavru!

Şahqulu. Və yaxud, Rəhimin saqqalından xilas ola biləcəyikmi?

Dursun. Pərviz! Oqtay! (*Oqtay girir, Zöhhakın ətəyindən tutur.*)
Girin!

Mazandaranski. Oqtay! Oqtay! Hanı o? Kağız, kağız, hanı o?

Şahqulu. Kim verdi? Səhnəyə getməyəcəksən ki.

Mazandaranski. Bir rus qızı, yoldaşı da var.

Şahqulu. Elə onlardır. Gördün? Daha başqası yox ki. Amma hayıf, onları müsəlman bilmişdim. Bir baxsana.

Mazandaranski. Sən qapıya bax. (*Oxuyur.*) “Möhtərəm Oqtay əfəndi!.. Məharətiniz məni çox sevindirir. Sizinlə görüşməyə müsaidə edəcək olursanız, məmnun olaram... Firəngiz”. Çıx. Çıx. Daha bura sənın yerin deyildir. (*Oqtay gəlir.*) Bir rus qızı verdi.

Oqtay (*baxaraq*). Doğrudanmı? Söylə gəlsinlər. Siz də lütfən bir dəqiqəlik. Ox!..

Şahqulu çıxır, Firəngiz və Nadya girirlər.

Nadya. Prostitute, çto bəspokoili! Ancaq bu qız rahat olmur.

Oqtay. Buyurun, buyurun.

Firəngiz. Sağ olun, gedəcəyik. (*Anlaşılmaz bir sükut.*)

Nadya. Biz rus teatrlarına çox gedirik.

Firəngiz. Mən çox arzu edirəm ki, bizim də dilimizdə belə teatrlar olaydı.

Nadya. İndi üç dəfədir ki, Aslan bəy gətirir. İlk əvvəl “Qaçaq”a gəldik. O qədər sevinmiş ki, o gündən adınız dilindən düşmür. Məktəbdə, evdə bir aktyor sözü danışıldımı, dərhal bizim də teatrımız var. Oqtay Karlı gözəl oynayır, deyə araya atılır. Özünü görmək istəyirdi. Bir aydır rahatlığı yoxdur. Ancaq Aslan bəyin qorxusundan gəlmirdik.

Oqtay. Mən çox şadam. Aslan bəy kimdir?

Firəngiz. Qardaşım.

Nadya. Uprava üzvü. İndi də ondan gizlin gəlmişik.

O q t a y . Nə cür təşəkkür edəcəyimi bilmirəm. Adətən, bizim Azər-baycan xanımları teatra gəlmir. Hamısı evlərdə...

N a d y a . Onu da qoymurlar. Atası qoymur. Qardaşı gizlindən gətirir. Evdən çıxarkən çadra örtür. Sonra Aslan bəylə gedir, o, söz demir. Ancaq bura gəldiyimizi bilsə qiyamətdir. Ona görə pərdənin yarısında gəlmişik.

F i r ə n g i z . Siz çox gözəl oynayırınsınız. Mən çox sevindim.

N a d y a . Deyir ki, Oqtay Karlı ruslardan yaxşı oynayır.

O q t a y . Vallah, xanım, o qədər mütəəssirəm ki, zəhmətinə qarşı, adətən hər kəsdən töhmət görən zavallıları siz sevindirirsiniz!

N a d y a . Firəngiz! Daha gedək, yoxsa pərdə düşər, Aslan bəy lojadan çıxar, bizi görməz.

F i r ə n g i z . Sağ olun! Mən həmişə sizin oyunlarınıza gələcəyəm. Bir də buraya gəlsək buraxarlarmı? Mane olmaram ki?

O q t a y . Nə zaman gəlsəniz... Məni çox sevindirdiniz.

F i r ə n g i z . Mən sizin üçün çiçək gətirəcəyəm.

N a d y a . Çiçəkləri ver də, nədən utanırsan? Neçə gündür, deyir ki, mən də sizin üçün çiçək aparacağam. Gətirmiş, indi də utanır. (*Firəngizin dirsəyindən itələyir. Firəngiz gözlərini yerə dikərək, çiçəkləri verincə, həməən çevrilib qaçmış kimi.*) Sağ olun. (*Gedir.*)

O q t a y . Allah amanında!

Çiçəklərə baxır, düşünür. Dərin bir xəyala dalmış kimi, bir qədər durduqdan sonra özü belə bilmədən çiçəkləri dodaqlarına yaxınlaşdırırkən.

D u r s u n . Pərviz! Oqtay!

O q t a y (*diksinərək gözlərini silir. Dərin bir ahla əlini çırparaq*). Gəldim. (*Gedir.*)

Pərdə

İKİNCİ PƏRDƏ

O q t a y ın bəzənəcəyi. Aktyorlar bir yerə toplaşib resenziya oxuyurlar.

M a z a n d a r a n s k i . Yavaş-yavaş də! Bir il bundan qabaq Şaqqulu dörd nəfər müsəlman arvadı görmüşdü.

Ş a h q u l u . İndi get, bax! Hər dəfə örtülü lojalarda 30-40 nəfər müsəlman xanımı olur.

M a z a n d a r a n s k i . Elə camaat da Oqtayın adı olanda, görürsən, çox gəlir.

Şəkinski. Bunun antreprenyora nə dəxli! O, aybaşı pulumuzu verəcək, özü bilsin.

Şahqulu. Odur ki, Oqtay razı olmur də. Özbaşına düzəlməmiş, burada can qoymuş.

Mazandaranski. Səs salma də, ay Şəkinski, bax səni elə yazmışlar ki, deyir elə məharət göstərdi ki, lap, lap, de də!

Şahqulu. Robert Adelqeym başın qəbirdən götürüb ona mərhəbə-mərhəbə dedi.¹

Şəkinski. Mən elə kağızlara bir belə də qiymət vermərəm. O nə anlayır?

Şahqulu. Nə oldu, elə bir tək sən anladın?

Mazandaranski. Yaxşı, yaxşı ey, ağzını ayırma? Hə necə oldu?

Dursun. Şəkinski rolunda çox zəif idi.

Şəkinski. Axı o nə anlayır? Bilirmisən, bunlar hamısı şəxsi qərəzdir. Hər yetən gəlib mənə resenziya yazacaqdır.

Mazandaranski. Bundan sonra gərək Şəkinski üçün Parisdən naloj-platyoj bir ressenzent gətirdək. Çolaq atın kor nalbəndi olar də!

Şəkinski. Çox da, bir şey də anlasın da! Yox, nə oldu həmişə Oqtay belə-belə, o birilər biri belə gəldi, biri belə getdi.

Mazandaranski. Olmaya deyəcəksən Oqtaydan da yaxşı oynayıram?!

Şahqulu. Dedi dedi də. Göz görmür, üz utanmır.

Şəkinski. Çox da yaxşı oynayır. Bəs heç bir nöqsanı olmaz! Versin mənə rol, görər.

Mazandaranski. Yaxşı də, ay Şəkinski! Sən daha dur görək də.

Dursun (*oxuyur*). Qibleyi-aləm, mürəxxəs olaq qulluğunuzdan əvəzinə, müxtəsər olaq kimi mənasız sözlərlə...

Şəkinski. A kişi, o nə anlayır? Çox da mən sözlərimi öyrənməmişdim. Onun sözlərimlə nə işi var? O mənim hərəkətlərimə baxsın. Bəyənmir, özü çıxsın, oynasın görək də, hə, hə!

Mazandaranski. Ay Şəkinski, hərəkətlərini də görmüşük də. Güllə qolundan dəyib, bu qarnını...

Şahqulu (*ortaya atılaraq*). Yox, yox, səni sevirəm. Ox, ürəyim. (*Qarnını tutub basır.*)

Mazandaranski. Ora yox. Sağ tərəfindən.

Şahqulu. Ay Şəkinski, heç sağ tərəfdə ürək olar?

¹ Burada bir səhv vardır: məşhur rus artisti Robert Adelqeym 1934-cü ildə ölmüşdür.

Şəkinski. Bəs hansı cəhənnəmdə olar? Oqtay hər nə dedi, siz də meymun kimi ləbbeyk deyin.

Mazandaranski. Heç yox! Mən qəsdən gedib həkimdən soruşdum. Dedi lap sol tərəfdə.

Şəkinski. Yaxşı də, rejissordu göstərsin də.

Şahqulu. Barakallah sənin üzünə! Ay nankor tayfa! İndi həftədə bir gün oynayırıq, yazıq beş gününü səninlə keçirir.

Şəkinski. Mənə demişdi ki, ürək sol tərəfdə olur?

Mazandaranski. Çox da, göstərdi ki! Sənin başın yoxdur, xalq neyləsin?

Şahqulu. Sən onda iftar açmağa getmişdin.

Xaspolat. Ha! Onda çərtədin. Mən kərəm demişəm ki, mənim başım zarafət götürmür.

Mazandaranski. Ay Şəkinski! Atam, bizimlə neyçün vuruşursan, biz yazmamışıq ki, hə, sonra?

Şahqulu. Yazıq gördüyünü yazır də.

Şəkinski. Çünki səni də keçən səfər tərifləmişdi. Hə! Hə!

Dursun (*oxuyur*). Oqtay, Azərbaycan səhnəsinin bu canlı idealı, Azərbaycan sənaye-nəfisəsinin bu fədakar mübarizi, bu böyük sənət-karımız o qədər məharət göstərdi ki, başqalarının da nöqsanlarını unutdurub, oyunun gözəl keçməsinə səbəb oldu.

Şəkinski. Heç bir nöqsanı yox idi, hə? A kişi, o nə anlayır?

Şahqulu. Çox gözəl anlayır. Fikir vermişəm, həmişə doğru yazır.

Dursun (*oxuyur*). Şahqulinski hərəkətlərində şarje elədiyi üçün oyunun təbiiliyini pozurdu.

Şəkinski. Yaxşıdır?

Şahqulu. İndi yazıb də. Allah deyil, peyğəmbər deyil, sözdür də. Əzbərayi-xali nə budəni məktub.

Şəkinski. Bayaقدan doğru yazırdı!

Şahqulu. Əlbəttə! Ayıqlıqda çox vaxt doğru yazır. Kim bilir? Bəlkə keçən səfər kefliymiş.

Mazandaranski. Heç yox! Keçən səfər özüm gördüm. Lap ayıq idi.

Dursun (*oxuyur*). Mazandaranski bu rol üçün qətiyyəni yaramaz, çünki...

Mazandaranski. Şahqulu demişkən bəlkə doğrudan da kefli imiş.

Şahqulu. Bəs özün görmüştün?

Mazandaranski. Çox da! Doğrudan da ayaqları bir qədər 88 kimi görünürdü. Mən ancaq yaxşı fikir vermədim. Qarnında deyildim ki.

Dursun (*oxuyur*). Rəhim qadın rolunda, kişi olduğu üçün çox kobud görünürdü. Xaspolat qurulmuş bir qrammofon və yaxud tam mənasilə bir odun parçasına oxşayırdı.

Şahqulu. Burun da öz qaydasilə.

Xaspolat. Tfu! Adamın gərək zətı, əsli, nəcabəti dürüst olsun!

Mazandaranski. Keçəl də olmasın.

Şahqulu. Yox, yox! 10-11 ay bundan əvvəl, onda Oqtay rejissor deyildi. O vaxtlar cəmiyyət-xeyriyyə üçün oynayırdıq.

Mazandaranski. İftar fəqərəsi?

Xaspolat. Hər kəs sizə adam deyir, onun atasına lənət! Anasına lənət! Ölüsünə lənət! Dirisinə lənət! Tfu.

Getmək istərkən, Oqtay və Səməd bəy girir, hamısı qalxır.

Tamara. Məndən bir şey yazmır?

Dursun (*oxuyur*). Tamara sözlərini düz demədiyi üçün çox fəna təsir bağışlayırdı. Xüsusilə, başmaqlarını evin yuxarı başında çıxarması.

Tamara. Svinya on posle etoqo, bolşe niçeqo!

Oqtay. Acıqlanmayın, Tamara! Siz də haqlısınız, o zavallı da. Məsələnin ancaq əsasını tapa bilmir. Rəhimdən bir qız çıxmaz, o bir kişidir. Azərbaycan səhnəsində, Azərbaycan qadınlığının həyatını şəxsən keçirmiş bir Azərbaycan qızı, mühitimizdən çıxmış doğma bir yavru olmadıqca...

Tamara. Bir yol çasıb başmaqla evə girəndə...

Oqtay. Mən sizi təqsirləndirmirəm. Siz bu həyata yabançısınız. Onun hamısını, göstərmək ilə öyrənmək gücdür. Fəqət bir azərbaycanlı qızı o həyata alışdığı üçün, başmaqla girəcək yerdə çərsə, qarıda çıxaracaqdır.

Tamara. Pajaluysta! Biz bacarmırıq, gəlsin sizin Azərbaycan aktrissaları, yetişdirin, gəlib oynasınlar.

Oqtay. Tamara, mən Rəhimi deyirəm. Fəqət bu sözlərə lüzum yoxdur. Siz bu gün səhnəmizdə isəniz, ona görə deyil ki, talantlı bir aktrissanız. Ona görədir ki, azərbaycanca bilirsiniz.

Tamara. Pajaluysta. Bizim talantımız yoxdursa, talantlı qızlar tapın!

Oqtay. Tapılacaqdır! Bu gün bir qoyun sürüsü kimi təsəvvür etdiyən ayağı çarıqlı, başı qapazlı bir zavallı kütlə, fil addımları ilə irəliləyir. O bir il bundan əvvəlki deyildir. O yaradacaq. O xariqələr yaratmağa müstəiddir. Gələr bir zaman ki, sən Tamara öz gözlərinlə həmin bu səh-

nədə səni aradan sıxışdırıb, “çəkil, bu zavallı ananın doğma yavrusu mənəm”, – deyə sərt yürüşlərlə səhnəmizi şənlədən bir azərbaycanlı qızı görəcəksən. O gün mənim üçün bir idealdır. And içirəm bütün varlığımı fəda etdiyim, Məkkəm, Mədinəm, tanrım qədər sevdiyim bu səhnəyə ki, o günü görməmiş ölməyəcəyəm!

X a s p o l a t . Oqtay! Sənin canın üçün ki, bu halın mənə çox təsir edir. Allaha and olsun ki, bir qızım olsa, səhnəyə gətirəcəyəm.

M a z a n d a r a n s k i . İftardan sonra, iftardan qabaq?

O q t a y . Zəhmətimizə lüzum yox. Onu mühit özü yetişdirəcək, xalq öz təkamülünün bağrından yaradacaqdır.

Ş a h q u l u . Xaspolat, arvada tapşır ki, oğlan da olsa, kosa olsun ki, heç olmasa saqqalı görünməsin.

X a s p o l a t . Tfu sizin üzünüzə!

O q t a y . Yaxşı, özünüz hazırlaşınız!

X a s p o l a t . Görmürsən, Oqtay, keçən qış bir söz demişəm, hələ çevir tatı, vur tatı. Vallah, indi heç oruculuqda da oruc tutmuram.

Ş ə k i n s k i . Oqtay, Əskər bəyi gördüm.

O q t a y . Yetər, Şəkinski! Biz antreprenyor çalğısıyla oynamırıq. Pul istəyənlər gedə bilərlər.

Ş ə k i n s k i . Axı bir kassa da nəzərə alınmalıdır. Camaat...

M a z a n d a r a n s k i . Orası yalandır! Bununla onsuz da sapqın xalqımızın düşüncəsini, zəhnini daha da sapdıracaq, yanlış bir yola salacaqsınız. Mən buna yol vermərəm. Xalqa sənətin nə olduğunu bütün çılpıqlığı, bütün gözəlliyi ilə göstərməli, anlatmalıdır. O, kor deyildir, görər, görər, anlar.

Ş ə k i n s k i . O da doğrudur! İndi camaata get bax. Qırx nəfər arvad vardır.

O q t a y . Bir bu qədər zəhmətlə düzəltdiyimiz səhnəni oyunbazxanaya çevirə bilmərik. Biz bir məqsəd, bir dilək adına çalışırıq. Acından da ölsək, ölümümüzü buradan aparmalıdırlar. Mən bir sənət dəlləli ola bilmərəm...

Ş a h q u l u . Əlbəttə!

Ş ə k i n s k i . Özünüz bilin! (*Gedirlər. Oqtay Sevrin başını darayır.*)

S ə m ə d . Oqtay! Sən bir şeydə yanılırsan. Pulsuz heç bir məqsədə varmaq olmaz.

O q t a y . Mənim pulum – mənim qolum, mənim gücüm, zəhmətim, səmimiyyətim...

S ə m ə d . Yanılırsan, Oqtay! Pulsuz, peyğəmbər ol, yenə sözlərinin qiyməti olmaz.

O q t a y . Mən sözlərimi altun əlavəsilə satmaqdanısa, lal olmaq istərdim.

S ə m ə d . O q t a y ! Bir il bundan əvvəl, yazıq ananın dərd və qüسسədən bağı çatlayıb öldü. Bu zavallı çocuğa da lazımınca baxılmazsa...

O q t a y . Gündə iki saat dərs deyirəm. Onun həyatı təmin edilir. Mənə də pul ancaq bu qədər gərəkdir.

S ə m ə d . Orası doğrudur? Ancaq xəstə çocuğu soyuqda özünlə götürmüşsən.

O q t a y . Eybi yoxdur! Qoy indidən alışsın. Mənim bu kiçik bacım böyük bir aktrisa olacaqdır.

S ə m ə d . Halbuki bir qadın tutardın, həmi sənə mane olmazdı, həmi də o, sabah ərə gedəcək, bununçun...

O q t a y . Pula lüzum yoxdur! Sevər sevilərsə, gedə bilər. Hə, indi, get oyna. (*Sevər gedir.*)

S ə m ə d . Həmi də özün evlənəcəksən. Sizə camaat onsuz da oyunbaz kimi baxır. Bir də pulsuz hansı qapıdan girə bilərsən?

O q t a y . Baxsın! Mən öz fikrini əfkari-ümumiyyə qorxusundan gizlədən qorxaqlardan deyiləm. Qoy məni bəyənməsinlər. Qız verməsinlər. Fəqət mən belə düşünürəm. Belə edəcəyəm.

S ə m ə d . Halbuki sevdiyin qız...

O q t a y . Of! Səməd bəy! Allah eşqinə, susun! Mən dünyada qarşısında əyiləcəyim, mənlüyimi sarsıdacaq bir qüvvət təsəvvür etmədim. Mən bir yumruğumla bütün kainatı alt-üst edəcəyimi düşünürdüm. Fəqət indi isə hiss edirəm, elə bir qüvvət var ki, mən ona qarşı gücsüzəm.

S ə m ə d . Sanki mən susdum.

O q t a y . Yox, yox; söyləyin, bu xüsusda söyləyənləri də adətən sevirəm.

S ə m ə d . Mən eşitdiyimi sonra deyəcəyəm. Fəqət bu da pulsuz mümkünmü? Bir qızı almaq üçün...

O q t a y . Bəli, onu almaq! Ox, Səməd bəy! Mən daha burasını düşünmədim. Mən sevirəm, neçin, özüm də bilmirəm.

S ə m ə d . İnsan əvvəlləri düşünməz.

O q t a y . Əvvəlləri mən onu ideal kimi bəslədiyim həyatın bir modeli kimi görür və elə bildirdim ki, o bütün bir xalqdır. Fəqət sonralar onun məsumluğu, sadəliyi, pak həyatı... Yox, yox, mən heç bir zaman öz eşqimi ona söyləməyəm. Söylərdim, fəqət başqa bir qız olmadığı üçün çarəsizlikdən, onu sevdiyimi düşünəcəklər. Mənim pulum... Ox, söyləyə bilmərəm. Fəqət... mən onu xoşbəxt yaşada bilərdim.

S ə m ə d . Sevilsən də, pulsuz bir adama...

O q t a y . O! Yox, o məsum bir çocuqdur. O, pul düşkünü deyildir. Siz onu görmüş olsaydınız... Əvvəlləri milli səhnə deyə, bir ayı kimi çalışırdım. Fəqət indi hər şeydə o! Çalışırkən yoran, yorulurkən qüvvətləndirən, gülürkən ağladan, ağlayırkən güldürən həm o, onun ümidi, onun xəyalı! Bəzən bir şey söyləmək istəyir, görürəm ki, utanır. Mən də onu sapdırıram. Çox vaxt zavallı səbəbsiz ağlayıb gedir. Fəqət... mən də ağlayıram...

S ə m ə d . Oqtay! Sən onu məndən gizlədirsən. Fəqət mən bilirəm. Bu gün buraya gəldiyim də, bu məsələ üçündür. Bu günlərdə Danyar bəy Firəngiz üçün elçi göndərmək istəyir. Onu burada görmüş, Aslan bəyə söyləmiş. O da açıqlanmış idi. Onlar varlı, şöhrətli, böyük adamlardır. Sən onlara rəqib ola bilməzsən. O bir cür adamdır, özünü gözlə.

O q t a y . Onun qardaşı ziyalıdır. Fəqət kim bilir... Nəhayət, mən ona anladaram ki, mənim heç bir şeyim yoxsa, pak bir eşqim, sevicisi bir ürəyim... O... mən burasını heç düşünməmişdim.

D u r s u n . Sizi arayırlar. (*Qalxırlar, gedərkən.*) Qəsdən çağırıdım.

Firəngiz və Nadya gəlirlər.

N a d y a . O, cansız bir kağızdır. Bilirsənmi, siz danışmağın yolunu bilmirsiniz.

Firəngiz. Nadya, utanıram! Axı nə cür deyim ki... Söyləyə bilmirəm. Həm də o, tez sözü dəyişir. Bu qədər incə, bu qədər həssas adam məni anlamırmı?

N a d y a . O bir aktyordur.

Firəngiz. Ox, Nadya, mən həmişə sən deyən kimi yadımda saxlayıram ki, aktyorlara ancaq səhnədə baxmalı, onları həyatda görməməlidir. Əvvəlləri mən onu oyunları üçün bəyənir, onunla sizə qarşı fəxr edirdim. Fəqət sonralar! Of... Ona həyatda da təsadüf etdim. Bilmirəm onun gözlərində anlaşılmaz bir qüvvət, simasında, sözlərində, rəftarında... yox, o həyatda da gözəldir.

N a d y a . Fəqət sənın atan, qardaşın...

Firəngiz. Bilmirəm. Könlüm məni zorlayır. Mən onunla xoşbəxt ola bilərdim. Bilirmisən, mənim atam... Nadya, özümü öldürəcəyəm.

O q t a y (*səhnə arxasından*). Bitirincə mənə söylərsən.

N a d y a . Gəlir. Hər halda mən gedirəm. Aslan bəyə görükməyəm, gözləyirəm. (*Gedir.*)

Firəngiz. Ox, bu paltar sizə o qədər yaraşır ki, Oqtay!..

Oqtay. Çünki mən bunları geyəndə Oqtay olmuram.

Firəngiz. Heç unutmuram. Bir il bundan əvvəl ilk dəfə sizi bu paltarda görmüşəm. Ox, Oqtay, sizin sevdiyiniz olub, Amaliya rolunda çıxmağı nə qədər arzu edərdim! Məni də alqışlardılar. Fəqət atam! Heç qardaşım da razı olmaz. Mən Amaliyanın ölümünü çox sevirəm. İnsanın günahsız olaraq öz sevgilisi tərəfindən öldürülməsi!

Oqtay. Mən sizə heç bir zaman belə qaranlıq taleyi arzu etməzdim.

Firəngiz. Sözlərini də su kimi əzbərləmişəm. Ox, atam! Vallah, mümkün olsaydı, bu saat çıxıb oynardım.

Oqtay. Firəngiz, mən bilirəm ki, sən heç bir zaman aktrisa olmayacaqsan.

Firəngiz. Siz mənə söz vermişdiniz ki, o bıçaqla Amaliyanı öldürdüyünüz yeri də mənə öyrədəcəksiniz.

Oqtay. Firəngiz, get, yavrum! Sən bu süni həyata alışma. Mən qurbanlara möhtac bu gözəllik məbədinə öz bacımı verərdim, fəqət sən gəlmə! Öyrənmə! Buraya gələnlər zəhərli gülüşləri, acı töhmətləri, böhtanları qəbul etməli, əfkar-ümumiyyəni, hər bir şeyi ayaqlar altında tapdamalı, özünü pərvanələr kimi, bu sənət atəşgahının alovlu bağına atmalıdır. Fəqət sən burada gözlədiyən həyatı görə bilməyəcəksən. Gördüyün bu gözəl paltarlar, parlaq cavahirat, sevimli adamlar hamısı boyalı, hamısı sünidir. Orada padşahlıq edər, fərmanlar verər, altunlar paylarlar, çıxınca bir parça çörək arar da, tapmazlar. Sən bu həyatın görünüşlərinə aldanma. O bir həqiqət deyil, elə görünür. O bir oyuncaqdır!

Firəngiz. Sanki siz beş dəqiqə zəhmətinizi məndən əsirgəyirsiniz...

Oqtay. Ox, Firəngiz! İnan ki... Gedin! Bundan sonra heç bir zaman pərdə arxasına keçməyin. Mən heç bir şeydən qorxmuram, çəkinmirəm, fəqət sən... Sizin buraya gəlməyiniz adınızı ləkələndirə bilər. Gedin! Bundan sonra mən heç bir zaman sizinlə görüşməyəcəyəm. (*Sükut.*) Firəngiz, neçin ağlayırsan?

Firəngiz. Mən utanıram. Siz məni anlamırsınız. Mənim könlüm, alın. (*Kitabdan bir kağız verir.*) Bir daha gəlmərəm... Ancaq...

Oqtay. Firəngiz! Yavrum! Aldanırsan! Sən məni deyil, Şillərin idealını, Şəmsəddin Sami bəyin mini-mini yavrusu Pərvizi sevmişsən! Firəngiz! Anla ki, mən bir aktyoram. Sən böyük, zəngin bir evdənsən. Mən yoxsulam. Sən layiq olduğun elə parlaq, firavan bir həyatı mən

yarada bilmərəm. Sən mənimlə göz yaşlarından başqa bir şey tapa bilməyəcəksən!

Firəngiz. Bilirəm!

Oqtay. Siz, sizi gözləyən acı iztirabları, müdhiş ehtiyacları, yoxsulluğu, göz yaşlarını təsəvvür etmirsiniz!

Firəngiz. Hamısını bilirəm. Mən həftələrlə ac otururam.

Oqtay. Axı, Firəngiz, sənin qardaşın! Of, sevirəm. Sevirəm səni, ey Şərqi Allah ürəkli yavrusu! Sevirəm. Gəl görək tale nə söyləyəcəkdir... (*Sözləri bitmiş kimi, sükut.*)

Firəngiz. Siz söz vermişdiniz... bircə son pərdəsi qalıb. O birilərini öyrənmişəm.

Oqtay. Yaxşı, qocadan ayrıldın. Sərt və qəti bir səslə yanaşdın. Söyləyin!

Firəngiz. Sən qatilsən, şeytansan, hər nəsən, mən özümü ağuşuna atıram!

Oqtay. Ayırın bunu məndən... Filan, filan! Atdı. Dur, dəymədi. Karlın sevdiyi öz əlində ölməlidir. Belə. (*Bıçağı Firəngizə yeridir. Firəngiz qorxur.*)

Firəngiz. Oy! Qorxdum. Axı nə cür olur ki, bıçaq düz gəlir, amma batmır?

Oqtay. Bax, belə gəlir, sonra əyilib bıçağın dəstəsi sizə toxunur. Süni bir ölüm! Öyrəndinmi?

Firəngiz. Hamısını öyrəndim. İndicə gedib evdə mən də Nadyanı belə öldürəcəyəm... Oqtay! Siz məni belə doğrudan öldürərsinizmi?

Dursun. Oqtay! Karl fon Moor.

Nadya gəlir.

Nadya. Firəngiz! Gəl, Aslan bəy səni axtarır. (*Oqtaya.*) O bilməsin ki, Firəngiz burada idi. Gəl!

Aslan girir, Firəngiz qorxur.

Aslan. Sən belə alçaq yerlərə...

Oqtay. Aslan bəy! Unutmayın ki...

Sözünü kəsib qapını bərk çırpıb gedir. Firəngiz tələsik yönəlir, Aslan da təqib edərkən.

Pərdə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Aslan bəyin qəbul otağı.

Nadya. Axı sən məktubu kitabın arasına neçin qoyursan ki, Aslan bəy tapsın?

Firəngiz. Ox, Nadya, həmişə qoynumda gəzdirirdim. Bircə dünən...

Nadya. Hər halda Aslan bəy bu gün Oqtayı çağırırdı. Deyir əgər çağırırsam, dedikləri sözlərin hamısını bir-bir Oqtayın üzünə deməlidir. Özü də qapının arxasından qulaq asacaqdır.

Firəngiz. Nadya, sən o dəqiqəni görmüş olsaydın, özün də razı olmazdın. Of, dediyim sözlər! Hətta onunla əbədi göz yaşlarında belə, razı olduğuma söz verdim. İndi onların hamısını danmaq.

Nadya. Həyatın coşub düşüncəni, iradəni ehtiraslara təslim etdiyi vaxtlar olur. Belə bir halda, sən də demişsən. İndi anlayır, çəkilirsən.

Firəngiz. Nadya! Mən onu görməzdən, Allahımdan ölüm istədim. Onun əzici baxışları altında alçaq bir yalançı kimi qızarmaq, səni oynadırdım, zarafatca dedim, bilməm nələr-nələr söyləmək! Axı mən də bir insanam. Axı onun da ürəyi vardır.

Nadya. Sanki hər sözün bir qanun imiş. Beş aydır onu görmürsən. İki kəlmə söylərsən. Bir də heç bir zaman ki, o səni görməyəcəkdir. Bu qısa müddətdə zəhər də olsa...

Firəngiz. Vallah, zəhər tapsaydım içər, bu qədər tərəddüd etməzdim.

Nadya. Yaxşı ki, hələ atan bilmir. Yoxsa, bizi də bu evdən köçürər, öldürər: mənə də, atamı da, hamısını öldürər.

Firəngiz. Axı bunların hamısı neçindir? Sanki yoxsullarla yaşamaq olmaz. Altunsuz, üzüksüz... Olsa yaxşıdır, fəqət olmayanda qiyamət olmaz ki...

Nadya. Onu sən atandan, qardaşından soruş.

Firəngiz. Vallah, ürək sevən dünyalardan yaxşıdır. Sanki o, Danyar bəydən əskikdir. Of! Mən onunla daha xoşbəxt ola bilərdim.

Nadya. Fəqət çarə nədir? Sən yenə bu paltarı dəyişmişsən. Axı qardaşın dedi.

Firəngiz. Ox! O mənə belə görmək istəyirdi. Tikdirdim. Bir daha görüşmədik. Barı bu gün, bu son görüşümüzdə... Allah, neçin mənə qız yaratdın?

Gülğəz (*girir*). Ay qız, atan gəlir. Bilmirəm bu boynunu Allah sındırmış yenə nə eşidib. Bir çanaq qanı götürüb başına gəzdirir. Gəl, evlərin birində gizlən. Gəldi Nadyagilin şeylərini tökdü həyətin ortasına.

Hacı Zaman. Allaha and olsun, kəfəni sallam boynuma, cahad elərəm. Bütün dünyanı qıraram.

Firəngiz. Getməyəcəyəm! Qoy gəlsin biryolluq öldürsün, qurtarım.

Nadya. Oy! Mən qorxuram.

Gülğəz. Gəl sən allah, bizi qana salma! Səni axtarır.

Firəngizi aparırlar. Hacı Zaman daxil olur.

Hacı Zaman. Hanı o? Bəs sən qız olasan... Hanı o küçüyün balası?

Gülğəz. A kişi, evdə qonaq var. Nişan götürmüşlər. İndi nə olmuş ki, Allah eləməmişkən...

Hacı Zaman. Tfu sizin zatinıza, namussuz balası, namussuzlar! 60 yaşım var, adıma güldən ağır bir söz deyilməyib. Aləmə mən gül-müşəm... İndi siz məni biabır edirsiniz! Mənim qızım teatrlara, oyunbaz-xanalara getsin? Xalq mənə tənə vursun, itin balası, it! Dağıdaram beynini! Qanlı Rüstəm kimi hamımızı qıraram.

Gülğəz (*qorxaraq*). A kişi, vallah mən yazığın heç bir şeydən xəbəri yoxdur. Hər nə olsa yenə qardaşı bilər.

Hacı Zaman. Elə o namussuz qardaş deyilmi mənim başıma bu işləri gətirən! Gəldi dayısı, oxusun, oxusun. Bir ətək pul qoydum, sonra özü gəldi, qız da oxusun. Sən də şeytan kimi girdin mənim qəlbimə. Filankəsin qızı oxudu, filan oldu... Fit, fit, fit, fit götürdü iki tari kəssəlatı da soxdu mənim evimə ki, bunlar da ona tərbiyə versinlər. Az qalıb mənim boynuma bir bürünc xaç da salasınız.

Gülğəz. A kişi, oxumağın sənə... özün deyirsən ki, divan-dərədə hörməti var, sözü keçir...

Hacı Zaman. O kişidir, cəhənnəm! Yoxsa qız xeylağı, oxusun də, bir abır-həya ilə... yoxsa başıaçıq gəzmək – belə də namussuzluq olar! Yox! Görünür, mən əvvəlki adam deyiləm. Mənim kişiliyim qalmayıb. Bunların hamısının səbəbi sənsən, mürtədin qızı, mürtəd. (*Gülğəzə hücum edirkən.*)

Aslan. Yenə nə olmuş! Evdə qonaq var! Bu nə vurhavurdur. Nə var?

Hacı Zaman. Zəhrimar var, dərd var, zəqqum var, kafir oğlu kafir! Mənim qızımı urus evinə soxdunuz, bəs deyil, indi də qızımın sorağı bir para, bir para adamlar kimi qəmədiyələrdən gəlir? Az qalıb ki, mənim

boynuma da bir xaç salıb, başıma da bir ləçək bağlayasınız! Salaram kəfəni boynuma, cahad elərəm, qıraram bütün dünyanı...

A s l a n . İndi nə var ki, teatr fəna bir şey deyil. Bir məktəb kimidir. Xalq oradan ibrət alır. Hətta məsciddən də müqəddəs bir yerdir.

H a c ı Z a m a n . Tfu sənin zatına! Daha sənə sözüüm yoxdur!

A s l a n . Bəli, bəli! Oradakı sözlər axundların sözüündən daha yaxşıdır. Xalq görür, adam öldürməz...

H a c ı Z a m a n . Deməli, oradakı oyunbazlar ki, hətta deyirlər arvad tumanı geyirlər, o namussuzlar yetmiş il Allah kəlamı oxumuş axundlardan yaxşıdır. hə? Qız xeylağı gedib, o namussuz kişilərin rəngli üz-lərinə baxsın...

A s l a n . Arvad da kişi kimi bir insandır. Biz analarımızı çarşaf içində cəhalətdə saxlamışıq. Başqa millətlər... Bir də axı mən də bacımı gizlət-səm, sabah qlava, qubernator və başqaları mənə də bir vəhşi deyərlər, gülərlər. Mən bir qapıdan girə bilmərəm...

H a c ı Z a m a n . Vay-vay! Kül mənim başıma! Ey yeri, göyü yarıdan pərvərdigar! Ya məni öldür, bu günləri görəmyim, ya da... Baba, canım-gözüm, nə istəyirsən? Sən daha mənim oğlum deyilsən! Verin, mənim qızımın əlini mənim əlimə, mən köçüb gedəcəyəm Kərbəlaya. (*Gedər-kən.*) Daha mən tənqə gəldim. Dinim, məzhəbim getdi. Namusum getdi. Gəl, yığışdır mənim müxəllifatımı. (*Gedir.*)

G ü l g ə z . Ay balam, sən də deyirsən, məscid, axund... Bunu bir dil ilə... Bir tərəfə baxanda doğru deyir...

A s l a n . Bütün şəhər məni ağıllı bilir. Çlən seçib. Bircə siz... odur də. Qızın gedib heç bir yerdə hörməti olmayan itin birisinə məktub yazır...

G ü l g ə z . Sən onu aparmasaydın...

A s l a n . Yaxşı, yenə evdə otur. Qlava-filan buradadır. Bu dikarka paltarı ilə bayıra çıxma, ayıbdır.

G ü l g ə z başını tərpedərək gedir.

N a d y a . Aslan bəy! Firəngiz ağlayır, yalvarır ki, mümkünsə məni onunla görüşdürməsin.

A s l a n . Axı onun bəhanəsini kəsmək üçün əlimdə bir fakt olmalıdır. Siz ona anladın ki, mən abşestvenni adamam. Sabah bir ziyafət düzəltdim, bir ziyalı kimi bacım olmalı, əri də olmalıdır. Hansı yaxşıdır: desəm bacımın əri rodovoy dvoryanın, uprava əzası, mejdunarodniy kommertsant Danyar bəy Qalaçıxanov və ya onda nə deyim, kakoy-to bədbəxt

nictojnıy, jalkiy, razvratnıy aktyor ki, heç bir xeyrə-şərə buraxmırlar. İt dəftərində də adı yoxdur.

N a d y a . Hamısını demişəm. Ancaq sözlərini danmaqdan utanır.

A s l a n . Mən onu sürgün elətdirərəm. Onu da tapşıraram atasına.

N a d y a . Oy, yox! Deyir söylərəm, ancaq ona heç bir şey etməsin, özümü öldürərəm.

A s l a n . Mən onun üçün pul hazırlamışam, razı salaram. Hər halda özüm qapının arxasından qulaq asacağam. Bir də, bu gün o gələcək. Danyar bəy də nişan göndərmiş. Stepan Vasilyeviç-filan da gəlmiş. Sizdə nişan gəlirkən qız özü məclisə gəlirmə? Gəlirsə, söyləyin, o pal-tarları dəyişib ruscaları geyinsin. Ayıbdır. Siz özünüz onunla gəlib qaydanı öyrədərsiniz. (*Nadya gedir, telefon zəng çalır.*) Danyar bəy! Aha, Stepan Vasilyeviç dedi. Buradadırlar. (*Oqtay girir.*) Deyir Danyar bəy abşestvenni işlərdə sənin üçün böyük aporadır, hə, dedi ki, Danyar bəy sənin üstündə müharibə açmışdı ki, Aslan bəy mütləqə seçilməlidir. Keçmiş, hə! Çox razıyam! Axşam sizə? Ziyafət! Yaxşı! Avtomobili göndərərsən. Yaxşı, sağ ol!

A s l a n . Oturun! Sizə belə soyuq dəyər. (*Sükut.*) Çalışsınız, deyilmi? Deyirlər, çox gözəl işləyirsiniz. Teatr yaxşı şeydir.

O q t a y . Vəzifəmiz və bacarığımız budur.

A s l a n . Neçin! Daha da tərəqqi edər.

O q t a y . Tərəqqi etməmək – yaşamamaq deməkdir. İndilik səhnəmiz gəncdir. Aktyor yox, əsər yox, hər kəsin köməyi olursa, bir şey yaratmaq olar.

A s l a n . Təbii, kömək etmək hər kəsin borcudur. Çünki teatr bir məktəbdir.

O q t a y . Teatra bir məktəb, bəlkə də demək olur. Fəqət bir sənət məbədi kimi o daha yüksəkdir. Nə isə...

A s l a n . E, iş burasındadır ki, mənim əlimə bir məktub keçmiş ki, altında siz imza etmiş və e... bacıma göndərmişsiniz...

O q t a y . Bəli, yazmışam!

A s l a n . O məktubdan görünür ki, guya o da sizə məktublar yazmış. Onları lütfən mənə verərmisiniz?

O q t a y . Yox!

A s l a n . Neçin?

O q t a y . Çünki nə sizədir, nə də sizdən.

A s l a n . Siz mənim qardaşlıq haqqımı unutmayın.

O q t a y . Hər halda o haqqınız mənə qarşı deyildir.

Aslan. Mən bilirəm ki, ən sonda siz məndən razı qalacaqsınız. Fəqət...

Oqtay. Məktub yiyəsi hüriyyəti-nisvançı bir adamın bacısıdır – bu bir, lüzum görülərsə, özü söyləyə bilər – bu iki.

Aslan. Mən bilirəm ki, ən sonda siz məndən pəzi qalacaqsınız. Fəqət...

Oqtay. Məktub yiyəsi hüriyyəti-nisvançı bir adamın bacısıdır – bu bir, lüzum görülərsə özü söyləyə bilər – bu iki.

Aslan. Hüriyyəti-nisvan təcrübəsiz bir qızın... Hər halda mən avamlar kimi tapança ilə danışmıram. Fəqət bir ziyalı kimi sizi məhkəməyə cəlb edər, Sibirə göndərə bilərəm.

Oqtay. Məni qorxuda bilməzsiniz. Başqa sözünüz varsa, söyləyin.

Aslan. Qorxmayırsınız, amma gizlədirsiniz. Bu nə deməkdir?

Oqtay. Bu, o deməkdir ki, könuələr sevilirkən dəllallar susmalıdırlar. Onlara lüzum yoxdur.

Aslan. Mən təkrar edirəm ki, siz mənə hər bir şeyi söyləməlisiniz.

Oqtay. Lüzum görülərsə, özü söyləyə bilər.

Aslan. O sizə heç bir şey deməmiş. Siz bir naxal kimi ona rahatlıq vermirsiniz.

Oqtay. Aslan bəy, mən sizinlə çox görüşməmiş, danışmamışam. Çünki siz böyük adamlar, biz isə zəhmətinə qarşı hər kəsdən təhqir görən zavallı, əxlaqsız aktyorlar! Fəqət eşitdiklərimdən bildirdim ki, siz çinovnikdən başqa bir şey deyilsiniz.

Aslan. Hər halda bir çinovnik.

Oqtay. Şübhəsiz, bu sözlərlə iftixar edə bilərsiniz. Fəqət mənə, onun mənası bilirsinizmi nədir? Bir heç!

Aslan. Mən sabah qubernatora müraciət edər, sizi həbs etdirər, sürgün etdirərəm. Siz məni yaxşı tanıyırsınız! Mən uprava əzası...

Oqtay. Mən sabah da söylərəm ki, sizin mənim üçün bir məna və əhəmiyyətiniz varsa, o da ancaq bir heç! Nə az, nə çox!

Aslan. Çox gözəl, görürük. Gedə bilərsiniz. Bir də mənim bacımın adını çəksəniz, bütün Avropaya...

Oqtay. Mən avropalı deyiləm, olmaq da istəmirəm. İnsan könlü kimsənin qəyyumluğunu qəbul etməz.

Aslan. O sizi tanımaq istəmirkən, aldadaraq...

Oqtay. Yalan deyirsiniz! Mən bunu özündən eşitmək istərdim.

Aslan. Mən avam, fanatik bir kəndli deyiləm. Bir ziyalı kimi çağıra bilərəm. Fəqət sizi qızartmaq istəmirəm.

O q t a y . Kimin daha çox qızaracağı şübhəlidir.

A s l a n . Çox yaxşı. (*Gedir, Firəngiz çıxır. Uzun bir sükutdan sonra.*)

O q t a y . Firəngiz! Söylə, yavrum, indi artıq mənim bütün gələcəyim, varlığım, yoxluğum sənə, sənin hər bir sözünə bağlıdır. İndi sən mənim taleyimin hakimisən. Son söz sənindir. Yavrum, söylə!

F i r ə n g i z . Oqtay! Mən sizə göndərdiyim məktublarnın lütfən qaytarılmasını rica edərdim.

O q t a y . Zətən, bu cansız kağız parçalarının heç bir əhəmiyyəti yox! Onlarla azad bir könül zorlanmaz. Fəqət neçin?

Firəngiz. Siz mənim sizə qarşı səmimiyyətimi başqa cür düşünürsünüz.

O q t a y (*diksınərək və getdikcə sinirlənərək*). Başqa cürmü?.. O... başqa cür... nə cür?

F i r ə n g i z . Mən adətən bir aktyor kimi, bir sənətkar kimi sizi sevirdim. Fəqət bu, kimsəyə heç bir şey üçün haqq verməz.

O q t a y (*sinirlənərək*). Haqq verməz. Bəli, bəli! Sonra? Bir aktyor kimi sevirsiniz, sonra?

F i r ə n g i z . Siz özünüz deyirdiniz və bilirsiniz ki, rus aktyorlarına hər gün yüzlərcə qızlar kağız yazırlar. Bu, o demək deyil ki, hamısı onu başqa cür sevir.

O q t a y . Firəngiz! Firəngiz! Axı bir mənə anlat ki, sən nəsən, nə? Allah eşqinə anlat ki, bu qanlı komediyaların, bu gülünc faciələrin, bu müdhiş müəmmaların əsil mənası nədir, nə? Zavallı ürəkləri telbətəl didib parçalayan bu məhzun baxışlar, tam üç il sanki ilahi bir eşqin gözəlliklərini oxşayan xəyali mahnılar, sarsılmaz qüvvətlər sarsıdan, yorğun qolları qüvvələndirən bu dadlı ümidlər, bir qızın yanaqlarını öpən, qucan bu məsum qızartılar, bu qızartıları öpən zəif göz yaşları, bu iztirablar, üzüntülər, hamısı qanlı bir əyləncə, qara bir yalan, bir oyuncaq, bir cəhənnəm, hamısı bir aktrisanın səhnədə göstərdiyi süni hərəkətlərindənmi ibarət idi?

F i r ə n g i z . Siz həmişə deyirdiniz ki, orada heç bir şey həqiqət deyil! Sözlər, hərəkətlər, eşqlər, hətta insanlar belə süni olduğunu, hətta özünüz belə gördüyünüz kimi olmadığınızı demirdinizmi? Neçin bircə mənim sözlərim süni olmasın, həqiqət düşünülsün?

O q t a y . Süni! Orada hər şey süni, fəqət mənim ürəyim, o, süni deyildi! O, yüksək bir ideal, böyük, pak bir eşqlə çarpırdı. Fəqət sən! Canlı bir insanı taxta bir oyuncaq kimi oynatmaq, sevinci yazıq bir ürəyi saxsı bir kukla kimi atıb-tutmaq, çamurlara çırpıb tikə-tikə parçalamaq! Mənim taleyim, həyatım, gələcəyimlə yırtıcı pələnglər quzularla etdiyi

kimi əylənmək, gülmək! Yox, yox! Sən o zaman süni deyildin! Ey uca pərvərdigarım! Yox, yox, ey kobud və anlaşılmaz sənətkar! Bu gözlər ki, bir barmaq sümüyün arxasından, cəhənnəm kimi coşan mənəvi bir həyatı görmürsə, neçin yaratdın? Ox, neçin mən o zaman Karlin bıçağı ilə bu köksü parçalayıb da həqiqəti kəsdirmədim. Həqiqət! Ha-ha! And içirəm onun yoxluğuna ki, bu gündən onu axtaracaq, varsa, tapacağam.

A s l a n (*çixir*). E... e... məsələ aydındır! Şübhəsiz siz yanılmışsınız. Fəqət utanmayın! Gənclikdir, hər halda xidmətiniz üçün sizi sevərik. E... e... Eşitdim, maddi cəhətcə... Hə, alın. (*Ona bir konvert verir.*) Və həmişə də mənim yardımına əmin ola bilərsiniz. Mən bir ziyalıyam...

O q t a y (*pulları alaraq*). Bəli! Budur səbəb, bu! Otuzillik dərində həndəsədən başqa bir şey öyrənməyən, dilsiz-ağızsız qoyunlar kimi həyata yuvarlanmış, cansız, duyğusuz, bir yığın əski parçalarına tapındıran, yüksək bir eşqi alçaq bir oyuncağa çevirən, üç ildə iki söz deməkdən utanan məsum bir yavrunu qrammofonlar kimi söylədən budur, bu! Düşünən beyinlər, çarpınan ürəklər bunlara satılır. Fəqət neçin? Bəli, mənim pulum yox, altunum yox, fəqət bunlara qarşı mənəvi bir varlığım, döyünən ürəyim, yorulmaz qollarım, sarsılmış qüvvətim var idi. Mən bir aslan kimi çarpışarkən bir yırtıcı çıxdı da, onların hamısını çeynədi, qırdı, tökdü, tapdadı. İndi mən bu sarsılmış qüvvət, bu sönük ruh, ölgün ürək ilə nə edə biləcəyəm, nə? Fəqət yeriyəcəyəm. Həm də qarşımda bir yol qalmış ki, o da intiqam!

A s l a n. Siz kimdən intiqam alacaqsınız?

O q t a y. Hər halda intiqam sizdən, cansız, duyğusuz, varatnikli odun parçalarından olmayacaqdır. Siz bu intiqam hədəfindən çox aşağısınız. Sizdən mühit özü intiqam alacaqdır. Çünki siz bir heçsiniz ki, məqsədiniz mənsəb, diləyiniz pul, işləriniz də, özgələrdən meymunlar kimi kobudcasına alınmış bir moda! Fəqət mühit irəliləyir. Çəkməz çox zaman ki, taleyi ilə oynadığınız bu zavallı xalq özü əməlpərvər gənclər, səmimi idealçılar, böyük qəhrəmanlar, mübarizlər yetirəcək, mühit sizi irəliləyəcək və gərəksiz əsgir parçaları kimi işıqlıqda qaranlıqlar, aydınlıqda kölgələr deyər, diri ikən tarixin arxivlərinə atacaqdır.

A s l a n. Siz aydın demirsiniz, siz kimdən intiqam alacaqsınız?

O q t a y. Kimdən? Özümdən, öz eşqimdən, öz taleyimdən, öz ide- alımdan, öz tanrımdan, həyatdan, mühitdən, gələcəkdən, həqiqətin yoxluğundan! Mən o olacağam ki, bundan sonra ola biləcəyəm. Ola biləcəyəm və olacağam bir səfil. Həm də sadə bir səfil yox, səfillər padşahi! Budur mənim intiqamım!

Əlindəki pulları bütün qüvvətilə Aslan bəyin üzünə çırpıb, son bir baxışla gözlərini yerə dikmiş Firəngizi süzərək, dönüb gedir.
Nadya və Aslan arxasınca çıxır, Firəngiz qapıya yaxınlaşıb dayanır və məhzun-məhzun baxırkən, içəridən oxuyurlar.

S ə s .

Mən aşiq neylim sənə,
Düşübdür meylim sənə,
Mən dönsəm, üzüm dönsün,
Sən dönsən, neylim sənə?
Balam ağrını alım...

Firəngiz baxır, birdən üzünü örtüb bərkədən ağlayaraq,
divan üzərinə atılır və boğulurcasına ağlayırkən.

P ə r d ə

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Qarlı bir qış gecəsi. Səhnə soldan ölgün, hisli və çirkin bir meyxanani, sağda isə qaranlıq bir küçəni təsvir edir. Meyxanada Oqtay səfil, solğun bir qiyafədə, başını miz üzərinə qoymuş, sanki yatmışdır. Ötədən gələn ara-sıra sərxoş güllüşlər, içəridə kefli bir dəstənin olduğunu anladır.
Küçədə Sevər və ikinci dilənçi bir qadın oturmuşlar.

Sevər (*küçədən keçən bir nəfər*). Allah eşqinə, qardaşlar! Yazığam, acam, kömək edin! (*Yolçu maraqlanmadan keçir.*) Ondan sonra yazıq qardaşımı buradan sürgün edirlər. İndi 10 ildir ki, göndərilmişdir. O zaman mən 5-6 yaşlarımda çocuq idim. Gedərkən məni və hər bir şeyimizi dayıma tapşırır ki, təcridlə satıb məni saxlasın. O da bir-iki il məni saxladı, evimizi satdı, hamısını dağıtdı, öldü, getdi. Ondan sonra mən küçələrdə qaldım. Həmin Firəngiz gəlib məni tapdı, ərindən gizlin həmişə mənə kömək edirdi. Bəzən yazıq biixtiyar ağlayaraq, üzümdən öpüb deyirdi: Ox, Sevər! Mən sənə qardaşını sevirdim. Hər ikimiz bədbəxt olduq. Sonra əri onu çıxartdı, mən də qulluqçu durdum, indi bir neçə aydır ki, xəstələndim, qovdular. Ac, səfil-sərgərdan küçələri dolaşıram. İndi də ara-sıra küçələrdə adamlar Oqtay Eloğlu yaxşı oynayırmış, həyif ki, sürgün etmişlər deyər, danışirlər. Ox, mən yazıq qardaşımdan bəlkə bir xəbər öyrəndim deyər, saatlarla arxalarınca yüyürür, qardaşım barədə belə gözəl sözlər danışdıqları üçün onları sevirem. Fəqət heyhat!

Səvər. Qardaşlar, acam, kömək edin! (*Meyxanaya girirlər.*) Sanki insanların ürəyi daşdır. Gündüz utanır, bayıra çıxmıram, iki gündür acam. (*Gedirlər.*)

Xaspolat. Siz o vaxt dost idiniz. Olsa-olsa siz ona təsir edə bilərsiniz. Fəqət çətin! Bax, buradadır, görürsünüzmü? İki gündür sizi axtarıram.

Səməd. Doğrudanmı bu odur? Adı dillərdə dastan kimi gəzən, bir zamanlar Azərbaycan səhnəsini titrədən Oqtay Eloğlu budurmu? Ola bilməz! Mən onu oyadacağam.

Xaspolat. Yox, yox, Səməd bəy, başqa çarəsi yoxdur. İndi meyxanəni bağlayacaqlar, sərxoş çıxacaq, dediyim kimi təqib edirik, zorla bir arabaya, oradan da bir evə. İki gün dustaq, ayılsın bəlkə ayıqlıqda razı edə bildik. (*Muxana*) O günkü çalıb oynayan qaraçılar gəlməmişlərimi? Şərab ver!

Muxan. Yenə gəlmişlər. Söylərəm gəlib burada çalarlar.

Xaspolat. Üç gün əvvəl buradan keçirkən onu gördüm, tanıdım. Üç gündür, hər gün gəlirəm, getmərəm deyir ki, getmərəm. Nə qədər pul vəd etdim, nə qədər pul tökdüm, olmadı. Mən bir də bu süni həyatın içinə girmərəm, həqiqət axtarıram deyə, çıxıb gedir.

Səməd. Yaxşı, bu 10 ildə harada imiş?

Xaspolat. O gündən ki, qubernatoru təhqir etdiyi üçün sürgün ediblər, bu gedir, Türküstanda hökumət əleyhinə çalışdığı üçün, tutub Sibire göndərilər. Dörd-beş ildən sonra çıxır, yenidən həbs edirlər, yenə buraxırlar. Ötəyə-bəriyə... İnqilabdan sonra azadlıq alır, hətta böyük bir vəzifə təklif edirlər, mən bəşəriyyətə ayıq baxa bilmərəm, mən səfillər yurdunun padşahıyam, deyə getmir. Özü kimi kırımlı bir yoldaşı var, ondan öyrəndim.

Səməd. Getməz, canım! Hər kəs böyümək istər, amma bu... yaxşı, nə vaxt gəlib?

Xaspolat. Üç-dörd gündür. Onu da yetənə yetmiş, yetməyənə bir daş atmış. Nə isə, yazıq çox bəlalər çəkmişdir.

Səməd. Burada hansı evdə olur? Onun bir bacısı var idi.

Xaspolat. Bacısını bilmirəm, özünü öyrənmişəm. Buradan çıxdı, təqib etdim, yol üzərindəki yanmış xarabalıq nədir, oraya getdi. Bir qədər oturdu, düşündü, düşündü, axırda bir kərpic tapıb başının altına qoydu, yatdı.

S ə m ə d . Bu soyuq, bu qar, bu qiyamətdə?

X a s p o l a t . Bəli, bu soyuqda! Yalvardım, getmədi. Fəqət onu əldən buraxmaram. Bu saat onun hər tükü bir qızıldır. Siz o zaman onunla dost idiniz, fəqət mən əvvəlləri aktyor, sonra antreprenyor, indi də teatr müdiri. Xalqla daim təmasdayam. Bilirəm, onun adı bir sənət simvolu kimi olmuşdur. Görənlər görmüş, görməyənlər eşitmiş, danışmış. Bu 10 ildə adı dildən-dilə gəzmiş, nəhayət, o qədər böyümüş ki, bu artıq bir məsəl, bir hekayə, bir ideal olmuşdur.

S ə m ə d . Mən o vaxtlar çox fikir verməzdim.

X a s p o l a t . Ondan sonra ikinci Oqtay yetişməmişdir. Səhnəmiz varlığını o zavallıya borcludur. İndiki baş rejissorumuz Şəkinski ki, bayaq Oqtayı bəyənmirdi, bilirmisiniz, bu yazıq onun üçün nə qədər əmək sərf etmişdir. Gətirmiş, öyrətmiş. Onda bir qüvvət var idi ki, gələn artıq qaça bilməzdi. Hələ xalq üçün. O, teatrımızın indiki parlaq halını, salonlarını, onu rəngarəng çiçəklərlə bəzəyən Azərbaycan xanımlarını, teatrlarımızın tərəqqisini görəcək olarsa... axı o bu teatrın anasıdır.

S ə m ə d . Görəsən indi də əvvəlki kimi oynaya bilərmi?

X a s p o l a t . Bilər, ancaq ayıq saxlaya bilərsək. Oynamazsa da, bir elan verildimi, xalq, adı dillərdə dastan kimi gəzər, bu adamı görmək üçün qapıları qıracaqdır. Həm də düşünmüşəm, ilk oyun Şillərin “Qaçaqılar”. Həm bir az da beynəlmiləl. Bütün əcnəbi teatrlarından nümayəndələr çağıracağam, gəlsinlər, görsünlər, azərbaycanlılar Şilləri necə anlayırlar. Biletlərin də qiymətini yüksəldəcəyəm. Heç olmazsa bir gecə...

S ə m ə d . Yox, yox, razı edərəm. Amma kim bilir. O qədər nəhsdir ki! Yazığı bədbəxt etdilər, axtarsan özü də...

X a s p o l a t . O vaxtlar o bir qızla tanış idi. Mən o qızı çox görmüşdüm.

S ə m ə d . Mən bu işin içində idim. Özü həmişə mənə söylərdi. Qəribədir. Deyir o qız ilk əvvəl xalqdan ayrılıb, mənə çiçək gətirdi. Mənə elə gəlirdi ki, xalqım artıq oyanmış və Firəngiz bütün bir xalqdır ki, gəlib məni təqdir edir. Əvvəlləri, deyir, onu belə ictimai bir hiss ilə sevirəkən, getdikcə bu duyğu xüsusi bir eşqə çevrildi.

X a s p o l a t . O zaman açıq gəzən bir-iki nəfər idi. İndi yüzlərlə.

S ə m ə d . Bilirsinizmi, qız da onu sevirdi. O da qəribədir. Deyir ki, ilk əvvəl bunu gördüm, sevindim. Sabah bizim də teatrımız, aktyorumuz var deyə, məktəbdə kimsəyə rahatlıq vermədim. O, sanki mənim bütün bu iftixarım üçün bir istinadgah idi. Onu başqasına verdilər. O da bu yazığın son örpəyinədək qumara uduzub, axırda çıxartdı, başqa zəngin bir qadın aldı. O indi azad bir qadındır. O gün mənə deyir ki, Səməd bəy,

mən onu sevirdim. Ondan sonra onun xatirəsilə ağlamadığım, şən və sevinc bir ziyafət, bir əyləncə xatırlamıram. O da, zavallı, ömründə böyük faciələr keçirmiş! İndi Oqtayın burada olduğunu bilərsə...

Qaraçılar çıxır. Çalır, oxuyur, oynayırlar.

Oqtay (*başını qaldıraraq*). Ey, onlar nə çalırlar?

Muxan. Bah, nə çalırlar! Adətən çalırlar.

Oqtay. Səsinə kəs! Degilən, səfillər padşahı ömr edir ki, bundan sonra süni şeylər çalmasınlar, bir həqiqət varsa, çalsınlar, yoxsa, sussunlar! Eşidirsənmi?

Muxan. Nə həqiqət? Bah!..

Oqtay. Elə bir şey ki, olduğu kimi görünsün, göründüyü kimi görünməsin.

Muxan. Necə görünməsin?

Oqtay. Buraya gəl! Bu divar nədəndir?

Muxan. Daşdan.

Oqtay (*kağızları göstərərək*). Bəs bu nədir? Bu nə üçündür?

Muxan. Bah! O da kağızdır. O sözgəlişi, bir bəzəkdir.

Oqtay. Axı bu ki, altun deyil, doğruçu altun deyil.

Muxan. O, süni bir bəzəkdir. Kağızsız divar olurmu?

Oqtay. Süni, hər şey süni! Sanki bu süni bəzək olmazsa, işlər keçməz. Axı neçindir bu süni bəzəklər? Zavallı bəşəriyyət, neçin həqiqəti gizlədirsiniz? Cırın onu! Bax, belə! Qoyun bu çirkin qara daşlar olduğu kimi, bütün dəhşətilə görünsünlər. Daşdır, qoy daş görünsün. Neçin gizlədirsiniz? O, çirkin də olsa, həqiqət olduğu üçün gözəldir!

Muxan. Sarsaq adam! Nə edirsən? Divarları neçin dağıdırsan?

Oqtay. Aha, indi anlamışsan. Söylə, bir daha çalmasınlar.

Xaspolat (*əlilə çağırır*). Ey! Bura gəl. Bir az keçincə söyləyin ki, dükanı bağlayıram, çıxarın getsin.

Qaraçı qız.

Məhzun, könlüm, ey vah, ey vah, şad olacaqmış sanıyorsan;

Va əsəfa, biçarə könlüm, ey vah, ey vah, aldaniyorsan;

Bu qədər cövrü-cəfaya bilərək qatlanıyorsan?

Va əsəfa, biçarə könlüm, ey vah, ey vah, aldaniyorsan?

Nəşə yox, ümmid yox, ləzzət həyatın harasında?

Hicri çox, hicran lap çox, ləzzət sevdanın harasında?

O q t a y (*qalxıb hücumla*). Yalan deyirsən! Aldanan yalnız mən deyiləm. Bütün bəşəriyyət aldanır. Həm də bilərək aldanır. Bu aldanışlarla da yaşayır.

M u x a n (*önünü kəsərək*). Canım, sənə demir ki, sən neçin hiddətlənirsən?

O q t a y. Səsini kəs! Sən özün də aldanırsan. Yalan deyir, özün öz yalanlarına inanırsan.

M u x a n. Bah, kimə yalan dedim?

O q t a y. Yaxşı. Sən olduğundan başqa heç bir şey olmayacaqsan. Gözəlsən gözəlsən, çirkinsən çirkin! Əqillisən əqilli, dəlisən yenə osan. Fəqət bu gümüşlər, bu zəncirlər nədir, nə? Bax, bunlarla sən xalqı aldadırsan. Çünki bunların arxasında özün görünmürsən.

M u x a n. Bah, bu bir adətdir.

O q t a y. Yox! Bu yaşayış üçün bir prinsipdir. Hətta təbiət də bu aldanışlardan, bu yalanlardan çəkinmir. (*Qaraçı qızı göstərir.*) Bax, onu görürmüsən? Qara qaşlar, qara gözlər, al dodaqlar, qızarmış yanaqlar, görürmüsünüz, nə qədər gözəl görünür? Fəqət o, göründüyü kimi deyildir. Təbiət qurnaz baqqallar kimi bizi aldadır. Sən onu olduğu kimi, həqiqəti görmək istəyirmisən? Gedək məzarlığa, istədiyini bir gözəli sənə göstərim. Bilirsənmi nədir? Bir yığın ət, bir yığın sümük! Hətta o da deyil, bir ovuc su, bir yığın duz, torpaq, kül! Nəhayət, gözəgörünməz müxtəlif qazlar, bəlkə də bir heç, anladınmı?

M u x a n. Yaxşı, əzizim! Artıq bağlayıram, vaxt gecdir.

O q t a y. Yaxşı, mən gedirəm.

M u x a n. Bəs pul?

O q t a y. Nə pul?

M u x a n. Necə nə pul? Sadəcə pul.

O q t a y. Mənim pulum yox! Həyatımda heç bir vaxt nisyə hamballıqlar fikrinə düşməmiş, elə yüklər daşmamışam.

M u x a n. Nə sərsəmləyirsən, pulsuz nə haqla...

O q t a y. Cəhənnəm ol, sənə deyirəm! Mənə hüquq dərsi verəcək. Mən səfillər padşahıyam. Mənim özümün qanunlarım vardır. Ala bilmədiyini sən deyil, ala bildiyimi mənimdir.

M u x a n. Bəs pulu?

O q t a y. Pulu? Pulunu sən məndən ala bilməyəcəksən. Onlar sənə yaşayış ümidin olsaydı, ya ölər, ya alardın. Fəqət indi ölmək istəməzsən, çünki onlarsız yaşaya bilərsən. Demək, o artıqdır. Artıqdır, gərək deyildir. Gərək deyil, sən deyildir. Haqqın yoxdur. Fəqət mən bu

çörəyi götürməzsəm (*alib cibinə qoyur*), bu gecə ölərəm. Ona görə də götürməyə haqqım vardır. Almaq istərsən, ya ölər, ya vermərəm.

M u x a n. Hər kəs bacardığını edərsə, mən də səni bu döşəmənin üzərinə sərrib qol-qıçını əzərsəm...

O q t a y. Aha! Onu edə bilərsən. O sənin haqqındır. Qol-qıçım, demək, sənindir. Fəqət mən ondan əvvəl bu boş şüşəni götürüb sənin başına çırpı bilərsəm. (*Şüşəni alib Muxanın başına atır.*) Bu da mənim haqqımdır.

S ə m ə d. Oqtay! Oqtay!

M u x a n başını əyirkən, yıxılır və qalxır.

M u x a n. Şeytan oğlu şeytan! (*Xaspolat onu saxlayır.*)

S ə m ə d. Oqtay!

O q t a y. Sən nədən?

S ə m ə d. Oqtay, sən nə vaxt gəldin? Məni tanıyırmısan?

O q t a y. Mənim başım Durovun qəfəsi deyil ki, hər yoldan ötən əl-ayaqlını saxlasın, gəzdirsin.

S ə m ə d. Yaxşı bax, məni tanıyırmısan?

O q t a y. Yəni sən doğrudan da varsan? Tanımaq üçün varlığını mənə göstər. Mən sənin varlığına da şübhə edirəm.

S ə m ə d. Necə yəni mən yoxam. (*Xaspolata*) Yazıq keflidir, dediyini bilmir.

O q t a y. Sübut göstər, sübut!

S ə m ə d. Nə sübut, məni görmürsən?

O q t a y. Görünən hər şey var demək deyildir. Yox, yox, mən bir daha gözlərimə inanmıram, çox zaman onlar aldadırlar. Bəlkə sən bir kölgəsən. Bəlkə güzgüdəki şəkillərdən birisən. Sənin həqiqət olduğuna bir sübut varmı?

X a s p o l a t. Səsini, sözlərini eşidirmisən? Heç güzgü kölgəsi də söylərmi?

O q t a y. Mən həqiqət sandığım çox səslərin, çox sözlərin sonradan bir yalan, bir əyləncə olduğunu görmüşəm. Aha! Yəqin sən qrammafonsan.

S ə m ə d. Bununla heç danışmaq olmayır ki! Oqtay, mən Səməd bəyəm. On il bundan əvvəl... Tanıdınmı?

O q t a y. Aha, bir zaman sənin paltarlarını tanıyardım. Özünü tanıyıram. Artıq paltarla da kimsəni tanımaq istəmirəm.

X a s p o l a t . Oqtay! Bu sənın əziz dostundur. Səməd bəy!
O q t a y . Əziz dostum? Tanımırım. İstəyirsən soyun, sənə paltarsız baxım. Artıq mən hər bir şeyi çılpaq görmək istərəm.

X a s p o l a t . Oqtay, bir neçə il sənınlə dostluq, qardaşlıq etmişik. Sənın bu halına acıyırıq ki, arxanca gəzirik.

O q t a y . Dostluq, qardaşlıq (*sanki bu sözləri ilk dəfə eşidirmiş kimi, düşünür.*) Soyunun! İstəməzsınz, mən sızı soyunduraram. Dostlar, qardaşlar, hanı mənım bacım? (*Hər ikisi özlərini itirib, mızıldanırlar.*) Dostlar, sızı arxasınca gəzdırən mən deyiləm, puldur, pul!

X a s p o l a t . Oqtay, bunları burax, sən özün yaratdığın bir yerdən qaçırsan. Bu gün səhnə hər cəhətcə səni təmin edə bilər.

O q t a y . Mən qaçmırım, mən düşünür, öyrənirəm.

S ə m ə d . Nə düşünürsən?

O q t a y . Düşünürəm ki, dəyişən sizin başınızdır, ya papağınız.

X a s p o l a t . Oqtay, bircə gün də olsa.

O q t a y . İstəmirəm! Hər bir şeyi həqiqət olan bir yer varsa, haydı gedək, yoxsa itilin! Mən artıq süni bir həyata soxulmaram. Həqiqət axtarıram, həm də yalan yox, əbədi bir həqiqət.

S ə m ə d . Oqtay, sən neçin bilərək özünü məhv edirsən? İndi haraya gedəcəksən.

O q t a y . Orada həqiqətə oxşar bir yer var ki, hər şey bir az olduğu kimi görünür, oraya.

X a s p o l a t . Oqtay, səhnəmiz doğma bir ana kimi qollarını açmış, səni gözləyir.

O q t a y . Unutmayın ki, mən Oqtayam. Getmərəm dedim, getmərəm! (*Çıxırkən Muxan saxlamaq istəyir.*)

X a s p o l a t . Dur, toxunma! Sal! (*Muxan çotkaya salır.*) Al! (*Pulunu verir.*)

O q t a y (*çıxaraq, laübalı oxuyur.*)

Qarlı dağlar aşaram,
Yorulmadan qoşaram.
Bir ümid, bir işıq yox,
Bilməm neçin yaşaram...

S ə m ə d . Təqib edək, deyilmi!

X a s p o l a t . Mən edəcəyəm, çarəsi yox. Onu əldən buraxmaram. Hər tükü bir qızıldır. Canım, özünü tələf edir.

Sevər (*çuxaraq*). Ay qardaş, acam, xəstəyəm, kimsəsizəm! Mənə kömək edin!

Oqtay. Aha! Çox gözəl! İndi sənın doğrudan da ac olduğunu biz nədən bilək?

Sevər. Vallah, qardaş, acam! Özüm də xəstəyəm.

Oqtay. Yalan deyirsən! Sən istəyirsən ki, pulları alasan, aparıb yığıb gizlədəsən.

Sevər. Mənə gülməyin, bu qarın, qiyamətin altında ehtiyacsız bir insan oturarmı? Ox, mən bədbəxtəm. Məni danışdırma. Heç bir şey istəmirəm. Ancaq mənə gülmə.

Oqtay. Yaxşı! O zaman neçin yaşayırsan? Madam ki, yaşamırsan, uzan öl! Həyatdan artıq nə gözləyirsən? İndi görürəm hələ bir qədər gəncsən, fəqət dilənçisən, bütün məhzunluğu, bütün solğunluğu ilə ilahi bir heyət təşkil edən bu gözəlliyə kimsə baxmayacaq. Pulun yox, kimsə səni almayacaqdır. Sabah getdikcə qocalacaqsan: üzün, gözün qırışacaq, daha fəna bir hala düşəcəksən. O zaman neçin yaşayırsan? Zavallı bəşəriyyət bilir ki, taleyi bu, dəyişməyəcəkdir. Mövhum bir ümid onu sürükləyib aparır, haraya, özü də bilmir. Yaxşı, demək sən acsan?

Sevər. Fəqət soyuq məni kəsmiş, dilim tutmur, danışdırmayın?

Oqtay. Bax, mənim çörəyim var, sənə verərdim, ancaq nədən bilək ki, bu sözlər doğrudur. Bu iniltilər yalan deyildir. Ürəyində “onu aldatdım” deyə, gülməyəcəksən. (*Sevər ağlayır.*) Yox, ağlama! Bilirsənmi nə var? Dur, mən gedib bir bıçaq tapım. Yox, yox, bu şüşə ilə sənın qarnını cırıb baxım. Doğrudan da acsansa, onda bax, bu çörəyi sənə verərəm.

Sevər. Ox! Özüm bacarmıram, öldürün məni, bu əzabdan qurtarım. (*Ağlayır.*)

Oqtay. Yaxşı! Al, zavallı, bu çörək sənın haqqındır. Bunu mən sənın üçün götürdüm. Buradan keçərkən səni görmüşdüm. Evim olsaydı, səni aparardım, fəqət yoxdur. Oqtay Eloğlu xərəbələr bayquşudur.

Sevər. Aman, nə deyirsiniz, siz kimsiniz?

Oqtay. Mən bir kölgə.

Sevər. Sən allah, sən kimsən?

Oqtay. Hansı Allah? Çünki allahlıq məsələsi hələ aramızda ixtilaflıdır. O deyir mən səni yaratmışam, mən deyirəm yox, mən səni yaratmışam.

Sevər. Axı siz Oqtay Eloğlu adını haradan bilirsiniz?

Oqtay. Bu ad bir zaman mənim adım idi, indi isə mən yoxam.

Sevər. Ox qardaşım! Mən sənın bacınam! Sevərəm!

Oqtay. Sevər! Ox, zavallı bacım! Sənsən? Səadətini tanrım qədər sevdiyim bu xalq bircə səni də yaşatmadı.

Xaspolat. Aman, nə böyük faciəyə təsadüf etdik.

Sevər. Ox, qardaşım!.. Yazıq bacın. (*Ağlayır.*)

Oqtay. Zavallı! Həyatın varlığını unutturduğu qiyamətləri arasında üç şeyi düşünürdüm: bu zavallı xalqı, səni, ox, bir də o bivəfanı ki, sevirdim. Fəqət səni də mən bədbəxt etdim. Mən varlı-adlı bir adam olsaydım, hər gün yüzlərcə elçilər gələr, səni almaq istərdilər. Fəqət bu hal ilə səni kim alacaqdır? Sən indi bir dilənçisən. Güzəl də olsan almazlar. Bəli, sən dilənçisən. Qalx, yavrum! Sən də mənım kimi bir səfilsən, bərabər gedək.

Səməd (*yaxınlaşaraq*). Oqtay!

Oqtay. İtil! Toxunmayın bizə! Dostlar!.. Nə istəyirsiniz bizdən, nə?

Xaspolat. Oqtay!

Oqtay. Bəli, öyrəndim.

Xaspolat. Oqtay, bu müztərib yavrunun xatirəsiçin də olsa.

Oqtay. Müztərib yavru! Ona yer verin, sabah axşam oynayırım.

Xaspolat. Mən indidən görürəm ki, xalq sabah səni bağına basacaq, çiçəklər altında oxşayacaqdır. Mən sənın üçün hər şey taparam. Sabah elan verirəm.

Oqtay. Yaxşı.

Pərdə

BEŞİNCİ PƏRDƏ

Səhnədə.

Şəkinski. Məni bircə şey kəsir ki, neçin bu camaatın ağı yoxdur. Bu qapıları qırıb bileti bir-birinin əlindən qapan camaatdan Oqtayı olsa-olsa ya birisi tanıyır, ya ikisi. Qalanı heç görməmişdilər. Nə cür oynadığını bilmir, bəlkə, deginən, heç oynamır.

Xaspolat. Gündüz görmürdünmü nə gözəl oynayırdı?

Şəkinski. Mən görmüşəm də, camaat ki, görməyib.

Xaspolat. Hər halda adını eşitmişlər. Çoxusu da xidmətləri üçün onu sevirlər.

Şəkinski. Həm də o başqa bir tərcümə ilə oynayır. Bizim kitabla öyrənməsi gec çəkər. Aktyorlara maaş gərəkdir.

Mazandaranski (*yüürərək*). Xaspolat əfəndi! Oqtay elə bir qrim eləmiş ki, nə deyim!

Şəkinski. Durun, hələ bu gecə ayıqdır.

Mazandaranski. Yox! Yox! Sizin canınız üçün, mən qarının deşiyindən baxırdım. Daha səhərki adam deyil. Sanki on iki yaşı varmış, quş kimi! Amma bilirmisiniz, geyindi, güzgüyə baxdı, düşündü, düşündü, birdən əllərilə üzünü örtüb divan üzərinə düşdü qaldı.

Xaspolat. Biz onu içkidən ayıra bilərsək, o bizim səhnəmizin ulduzu olacaqdır.

Mazandaranski. Onda Şəkinski bir fındıq.

Şəkinski. Mazandaranski, haydı səhnədən! Mən yol demişəm səhnəyə ayaq basmayı.

Mazandaranski. Daha acığın neyçün gəlir? İndi nə rejissorluğu əlindən alan var, nə premyerliyini.

Şəkinski. Adanı də kəsən orasıdır, hər gəldi-gedəri...

Mazandaranski. Şəkinski! Sən rejissorsan, amma bağışla ha! Öz vicdanınla söylə, o yazıq nə qədər sənin üçün əmək sərf etmişdir. Səni də, məni də o adam etmiş, araya çıxarmış.

Şəkinski. Görürəm nə cür olmuşsan.

Mazandaranski. Əlbəttə, mən heç özümü səndən əskik adam bilmirəm. Sən nəsən məgər! Onun yanında heç nə deyilsən.

Şəkinski. Rədd ol, deyirəm sənə, bu saat səhnədən! (*Xaspolata*.) Baxın, deyirəm sizə bundan sonra hər yetən gəlib yenə bir ağa olacaqsız, mən əlimi ağdan qaraya vurmaram.

Xaspolat. Yaxşı, yaxşı, nə oldu? İndi sənə nə dedilər? Gəl görək Oqtay nə edir. (*Gedirən*.)

Mazandaranski. Qorxma, sənin kimi rejissorluq üçün ölmür. Ona-buna yaltaqlanmaqla... Ona yalvarsalar da, boynuna götürməz. O, nanəcib deyildir, bilirmisən.

Gedirlər. Tamara girir.

Şəkinski. Bəs sən gəlməyəcəkdin? Yeddi sözün vardır.

Tamara. Gəlməyəcəkdim. Amma fərqi yox, deyəcəyəm ki, xəstəyəm, ancaq sonra...

Şəkinski. Mən dedim ki, hər şeyin cavabını mən verəcəyəm. Deyərdin xəstə idim, vəssalam.

Tamara. Onsuz da deyəcəyəm. Çıxmıram. Öldürməyəcəklər məni ki.

Şəkinski. Ondan başqa təzə bir şey də var. Bu gün bir nəfər – Danyar bəy Qalaçıxanov mənə beş yüz manat pul göndərib ki, Oqtayın çıxışına yol verməyim. Öyrəndim, dedilər bilmirəm, keçmiş arvadıyla nə işə bir işləri varmış. Bu, bizim aylıq maaşımız. Onu xalqın gözündə bu gecə elə öldürüm ki...

Tamara. Beş yüz manat...

Şəkinski. Deyirəm zəngin bir qadın almış, milyonlarla pulu var. Onlar üçün nədir ki? Sən get uzan ki, xəstəyəm, amma çıxmıyasan ha? Bu gün Oqtay belə bir zərbəni alarsa, oyun yatırılarsa, sabah bir daha oynamaz. Olmasa, sabah mən xəstələnərəm, sabah gecə də biabır olarsa, demək, qiyamətədek getdi!

Tamara. Yaxşı, mən gedib uzanıram. Yoxsa lap açıq deyərəm: dəlinin birilə oynamıram.

Dursun və Oqtay gəlir.

Oqtay. Doğrudanmı Azərbaycan qadınlığı sənətkar bir qız yetişdirir bilmir. Hələ çox çalışmalıdır.

Tamara. Yenə əski mahnıları başlamışsınız. Sanki bu xalq səhnədə adam deyildir.

Oqtay. Tamara, sən daim yersiz hiddətlənirsən. Fəqət anla ki, bir gürcü qızı Tatyana, ya mən Onegini oynaya bilərəm. Fəqət bu, rus xalqının bütün ruhunu, bütün incəliklərini əks etdirən bir Onegin, bir Tatyana ola bilməz. Daha zəif bir rus aktrisası bir Tatyana daha bir az zəhmətlə, daha gözəl oynaya bilər. Çünki ruhu həmin mühit ilə mərbutdur. Həyatda elələrini çox görmüş, o özü bir Tatyanaadır.

Tamara. Bu qədər Avropa aktyorları oynayırlar...

Oqtay. Avropa gündoğuşu anlamır. Onu heç bir vaxt doğru təsvir etməmişdir. Bir azərbaycanlı qızı yaratmaq üçün xalqın bütün ruhunu, hissiyyatını, tarixini, adət və ənənətini görünməz incəliklərinə qədər bilməli, onun dərinliklərindən, onun mühitindən çıxmalı, bəlkə bir azərbaycanlı olmalıdır.. Sənətkarlar hamısı bir ailədir. Fəqət...

Tamara. Bu on-on beş ildə bacardığ yaratdıq; yenə Oqtay gəldi, biz bacarmırıq. Gəlsin bir azərbaycanlı aktrisa oynasın, pəjaluyusta! Mən hər sərxoş səfildən söz çəkmək istəmirəm. Çox deyərsən heç oynamaram da.

Oqtay. Tamara, mən sərxoş da olsam, sözlərimi anlayıram.

Tamara. Pəjaluyusta! İndi ki, elədir, mən heç oynamıram.

Oqtay. Ehtiyac təkamülün babasıdır! Xalq görür ki, səhnəsində qadın yox, özü öz arasından tapar verər.

X a s p o l a t . Nə var? Nə olmuş, Tamara, neçin geyinmirsiniz?

T a m a r a . Mən oynamıyacağam!

X a s p o l a t . Necə oynamıyacağam! Burası başlı-başına deyil ki, camaat salona dolmuş.

T a m a r a . Bir yaramırıq və oynamırıq, vəssalam! Bu saat çıxıb gedəcəyəm. Özüm də xəstəyəm.

X a s p o l a t . Yaxşı, yaxşı, bunları sonra da danışırıq. Hələ bu gecə geyinin.

T a m a r a . Mən qəti deyirəm, oynamıyacağam. Mən öz mənlüyimi hər yoldan ötən bir səfil üçün tapdayan deyiləm.

X a s p o l a t . Nəhayət, mən müdirəm! Əmr edirəm! Belə qəti bir gecədə... Yoxsa, mən sabahdan başqa aktrisalar...

T a m a r a . İstədiyinizi edin, pəjaluyusta, tapsanız götürün! Boğazıma ip də salsanız, oynamaram.

Ş ə k i n s k i . Elə də heç bir aktyor işləməz, gəlib onu tutanda ki, sən... oynamaz da. Nəhayət, heç kəs razı olmaz ki, hər səfil, hər yerindən qalxan...

O q t a y . Şəkinski!.. Bəli, Oqtay bir səfildir! O tapdalanmalıdır... O... Dursun! Allah eşqinə, bir şüşə şərab! Bu zavallı bəşəriyyətə, bu dərürəkli gülünc insanlıqlara, bu insan görkəmli, əqrəb ürəkli, həşərata ayıq baxa bilmirəm. (*Gedirlər.*)

X a s p o l a t . Dursun? Yox, onu sakit et! Tamara! Görürsünüz ki, o bir zavallıdır. Keçirdiyi faciələri siz bilsəniz... Ürəyi sınıqdır. Yaxşı, sizə nə demişsə, mən qəbul edərəm.

T a m a r a . Doğrusu, mən oynamıyacağam. Özünüz bilin.

Ş ə k i n s k i . Haqqı da var, kimsə də ona bir söz deyə bilməz.

X a s p o l a t . Axı sən də bir düşün! Neçə gündür bayram, teatr bağlı, boğazımdan çörək getmirdi. Biletlər birə-üç qiymətə, hər yerdə üç adam oturub. Bayaq müxtəsər hesabladım, teatrın bir aylıq xərci durulur. Bu qədər camaatı qaytarmaq. Axı bunu getdim tapdım, yalvardım, söz verdi, qaçmır da. Tamara, axı belə iş olmaz, yalvarıram sizə.

T a m a r a . Öldürsələr də oynamıyacağam.

Ş ə k i n s k i . Mənə nə var, özünüz bilərsiniz. O öz şərəfindən keçərsə... Sanki mənim sözümlədir.

T a m a r a . Daha bəsdir mən çəkdim. Xurşid dünən səhnəyə çıxmış, sizinlə tanışdır. Səlmanı ona verərsiniz, Tamaradan yaxşıdır. O biri gəlir ki, azərbaycanlı qızı belə gəldi, cəhənnəmə olsun hamısı.

X a s p o l a t . Tamara, bu gecə ölmüşəm, məni yerdən götürün. And verirəm sizin oğlunuzun canına!

Tamara. Oynamaram, deyirəm, vəssalam! (*Çıxıb gedir.*)

Xaspolat. Ay Allah, indi nə edəcəyik!

Şekinski. Elan verin ki, bu gecə oyun olmayacaqdır. Bu qədər!

Xaspolat. Bura dövlət teatrıdır. Oyuncaq deyil! Tutduraram onu! Aktyorların bir aylıq donluğu. Şekinski, siz allah, bu işi bir cür eləyin.

Dursun. Xurşid İvanova evdə idi, bir az xəstə də olsa...

Xaspolat. Aha! Bu saat, Dursun, min arabaya gətir gəl. Yaxşı yadıma saldın.

Şekinski. Heç bir şeydən xəbərsiz nə cür oynayacaqdır? Həm də xəstə.

Xaspolat. Yüz yol oynamış, bir cür keçər. Tez!

Dursun gedir.

Şekinski. Görərik!

Pərdə enir, işıqlar yanır. Salon. Firəngiz, Nərgiz lojaya gəlir.

Elxanlı. Vaxtdır! (*Əl çalınır, işıqlar sönür.*) Başlayın.

Firəngiz. Of, Nərgiz, xatırlayıram ki, tam on üç il bundan əvvəl, həmin bu yerdən onu ilk əvvəl və indicə oynayacağı rolda görmüşəm. Ox! O zaman iki çocuq könül...

Nərgiz. Ay qız, yavaş, xələq eşitdi.

Firəngiz. Aman Allah, bilmirəm onu görəndə nə olacağam. Ürəyim döyünür. İlk görüşdə özümü saxlaya bilərsəm.

Nərgiz. Ağıllı ol, birdən bağırıb elərsən, biabır olarıq.

Firəngiz. Ox, Nərgiz! Bədbəxt həyatımın qaranlıqları içində illər uzunu eşqini bəsləyib, gecələr bir məbud kimi, xəyalını qucduğum bir adamı... Of, xatirat... Nərgiz, anla ki, mən onu sevirdim. Ayrılıq eşqin süd anasıdır. Sən bilsən, o yazıq nə bəlalar çəkmiş! Öz bacısı mənə söylərkən, ürəyim parçalanırdı. Bunların hamısına bais mənəm, mən! Yox, mən deyiləm, onlar: o canavar, həm də atam, qardaşım! O daş-ürəkli insan tacirləri!

Nərgiz. Yavaş, qız, indi Aslan bəy gəlib eşidər. Fəqət heç dilindən düşməyən bir adamı nə cür olub da gedib görməmişsən?

Firəngiz. Ox! Nə üzlə gedəcəyəm! Hələlik gözünə görünmək, əhvalını pozmaq istəmirəm.

Özdəmir. Vaxtdır, başlayın! (*Əl çalınır, Xaspolat pərdə qarşısına çıxır.*)

X a s p o l a t . Cənablar! Bu gün böyük bir sevincə ilk çıxışını görməyə gəldiyiniz və bu qədər səbirsizliklə gözlədiyiniz Oqtay Eloğlu, dəfələrlə gördüyünüz adi qastrolyorlardan deyildir. O, səhnəmizi tanrısı qədər sevən, eyni vaxtda səhnənin tanrısı olan, səhnəyə doğma bir ana kimi baxan, eyni vaxtda Azərbaycan səhnəsinin doğma anası olan ikincisiz¹ böyük bir sənətkar, sarsılmaz, fədakar bir sənət mübarizidir. Bir çox səbəblərdən onillik uzun bir müddətdə səhnədən ayrılmaq məcburiyyətində qalmışsa da, bu gün yenidən...

E l x a n l ı , Ö z d ə m i r (və başqaları əl çalaraq). Görmək istəyirik! Səhnəyə çıxsın! Yaşasın Eloğlu!

X a s p o l a t çəkilir, pərdə qalxır. O q t a y ı bürüyərək və gəlmirmiş kimi dartaraq, səhnəyə gətirirlər. Qızlar, oğlanlar, gəlinlər, bütün xalq onu gurultulu alqışlarla qarşılayır, başına çiçəklər səpirlər. Eyni halda qatışıq səslər eşidilir.

Ö z d ə m i r . Yaşasın Azərbaycan səhnəsinin sevinci, anası və sevimli oğlu Oqtay Eloğlu!

E l x a n l ı . Yaşasın Azərbaycan sənətinin böyük mübarizi Oqtay Eloğlu!

O q t a y . Əziz vətəndaşlarım! Mən və mənə qarşı bu hissiyyat heç... fəqət məni sevindirən xalqımızın bir ideal kimi bəslədiyim bugünkü tərəqqisini... Of, mən ki, sizi sevirdim... (*Ağlayıb susur, eyni halda xalq gurultulu alqışlarla...*)

E l x a n l ı . Yaşasın səmimi sənətkarımız! Ura! (*Alqışlar arasından.*)

X a s p o l a t . Vətəndaşlar! Xüsusilə tələbə qardaşlar! Gənclərimizin bağrından qopan bu coşqun hissiyyata hər kəs, xüsusilə səhnə işçiləri sevinirlər. Fəqət Oqtay hazırlanacağı üçün hissiyyatınızı gizləyib aktyoru ancaq pərdələrin və oyunun sonunda təbriklə, oyunun gedişinə mane olmayacağınızı ümid edirik.

Ə l ç a l ı n ı r . P ə r d ə .

F i r ə n g i z . Ox, Nərgiz! Dayana bilmirəm. (*Ağlayır.*)

N ə r g i z . Firəngiz, dəli deyilsən ki, xalq baxır.

F i r ə n g i z . Ox, Nərgiz, xatirat məni məhv edir. Həm də belə yüksəlməsinə sevinirəm. (*Bir uşaq Firəngizə bir məktub verib gedir. Firəngiz bir iztirabla getdikcə pozulur, oxuyur.*)

¹ Əvəzsiz, misilsiz mənasında işlənmişdir.

Nərgiz. Qoy düşmənləri ağlasınlar.

Firəngiz. Aman! Nə dəhşətli xəbər! Səməd bəyə yalvarmışdım, yazır (*Kağızı verir.*) Bu qədər gurultudan sonra onu üzüqoylu çırpıb tapdamaq, təhqir etmək!

Nərgiz. Aktrisa oynamaq istəmir? Nəhayət, bu canavarlıqdır. Belə iş olmaz!

Firəngiz. Onu zəlil etmək istəyirlər. Edərlər də, ürəklərimi yanacaqdır?

Nərgiz. Allah göstərməsin elə şeyi, onda nə olar! Bu qədər gurultudan sonra. Bilmirəm bu qədər qızdan biri nə üçün səhnəyə getmir!

Firəngiz. Nərgiz! Mən sənə kimi olsaydım, gedərdim. Fəqət mövqeyim elədir ki...

Nərgiz. Gedəcəyəm! Ancaq...

Firəngiz. Nədən, bilmirəm, qorxursunuz? Sara deyir, Gülgöz deyir, sən deyirsən səhnəyə gedəcəyəm, gedəcəyəm, heç biriniz tər-pənmirsiniz.

Nərgiz. Yox də, heç kəs getməmiş biz durub araya atılmayacağı ki, heç olmazsa iki-üç nəfər getsin.

Firəngiz. Axı bu birinci kim olsun? Cəhənnəmə olsun bir-iki nəfər, sanki sən onlardan birisi olmazsan. Belə qəti bir gündə. Of, mən gedərdimi! Fəqət bilirəm o canavar yenə mənim adıma min cür söz çıxaracaq, məni ləkələməyə çalışacaqdır. Sənə kimi olsaydım...

Nərgiz. Yox, canım, oyunu saxlamazlar.

Firəngiz. Elə bir şey olarsa, inan ki, ürəyim partlar.

Xaspolat çıxır.

Xaspolat. Cənablar, nə qədər acı bir xəbər də olsa, bildirməliyəm ki, aktrisa Tamara Pavlova xəstə olduğundan bu gecə oyun olmayacaqdır. Yaxın günləri gözləmək istəməyənlər yerliklərini¹ qaytara bilərlər.

Öz dəmir. Tamara bir az bundan əvvəl sağ-salamat faytonla gəldi.

Elxanlı. Tamara Pavlovanı bu saat gözümlə burada gördüm.

Xaspolat. Buradadır, ancaq xəstədir. Başqa aktrisa üçün də göndərildi, o da xəstədir.

Səməd bəy. Xəstə deyildir.

Nərgiz. Camaat içində doktor var, gəlsin xəstəliyini təsdiq etsin.

¹ Biletlərini

Elxanlı. Xalqı ələ salmamışsınız. İki saat yerlik üçün zəhmət çəkmişik. Olmaz, gərək, oynansın.

Xaspolat. Mən də istərdim oynansın, ancaq aktrisa yoxdur, nə edə bilərik.

Nərgiz. Onu məhkəməyə cəlb edərik, xəstə deyil. Borcudur oynasın, məcbur edin.

Xaspolat. Hər halda oynamır. İnanmırsınız özü gəlsin söyləsin.

Elxanlı. Gəlsin! Gəlsin! Özü gəlsin! Xalqı oynadırsınız. Özü gəlsin!

Xaspolat gedir. Səməd bəy Firəngizin lojasına gəlir.

Firəngiz. Ox! Onu öldürürlər. Belə bir gündə mən gedər, onu yalnız buraxmazdım. Fəqət, onun böhtanları yolu kəsibdir. Kaş mən sənə kim sərbəst olaydım.

Səməd bəy. Bilirsinizmi, sizə yazmışdım! Bayaq getdim, öyrəndim. Rejissorun Oqtayı gözü götürmür, gəlib ona rəqib olacağından qorxur. Aktrisa ilə sözləşmiş. Oqtayın bir sözünü bəhanə edib oynamıram deyir. Oqtayın nüfuzunu qırmaq, xalqın gözündən salmaq, ləkələmək istəyirlər. Ancaq mən xüsusi eşitdim ki, Danyar bəy də rejissor üçün çoxlu pul göndərmiş ki, Oqtayın çıxışına yol verməsin. Oqtay təbii bunu bilmir, amma onsuz da çox tutqundur.

Firəngiz. Bilmirəm, neçin bu canavar o zavallının yolunu kəsir.

Xaspolat və Tamara çıxır. Səməd bəy yerinə gedir.

Xaspolat. Bu da aktrisa, özündən soruşa bilərsiniz.

Tamara. Xəstə olduğumdan oynamadığım üçün üzr istəyirəm.

Səməd bəy. Xəstə deyilsiniz.

Elxanlı. Söyləyə bilərsiniz, oynaya da bilərsiniz.

Özdəmir. Sizin borcunuzdur. Biz sizi məhkəməyə cəlb edərik!

Tamara. Deyirəm ki, xəstəyəm.

Elxanlı. Yalandır! Oynaya bilərsiniz. Artıq söz istəməz.

Tamara. Məni, söyləmək istəmədiyim bir çox səbəbləri açıq söyləməyə məcbur etməyin.

Elxanlı. Söyləyin! Səbəbini söyləyin.

Tamara düşünür.

Firəngiz. Aman! Qorxuram ki...

Elxanlı. Madam ki, söz tapmayırsınız, başlayın.

Tamara. Bir səbəbi yox, hər yetən səfil bir sərxoşla səhnəyə çıxmıram.

Firəngiz. Ox, yırtıcı qadın!

Səməd bəy. Halbuki sizi o, aktyor etmişdir.

Tamara. Hər halda mən öz həyatımı yarımədəli bir adamın əlinə tapşıra bilmərəm. Nəhayət, mən öz həyatım üçün qorxuram.

Firəngiz. Nərgiz, o baxır. Mən onun tapdanmasına dözə bilmərəm. Məni buradan çıxar.

Özdəmir. Əvvəldən bildirəydin.

Tamara çıxmaq istəyir.

Tamara. Mən səbəbini söylədim, artıq əfv edərsiniz. (*Gedir.*)

Elxanlı. Başqası oynasın!

Xaspolat. Göndərdik, başqası da yox. Tapıb verin, sözüm yox, oynasın.

Səslər. Xalqı oynadırsınız! Hamısı yalandır! (*Qatışıq səslər.*)
Məhkəməyə cəlb etməlidir...

Oqtay. Səfil xalq, nə bağırırsan! Səndə sənətkar bir qadın yox, varsansa yarat, yaratmırsansa sus, uzan, öl!

Bayaqdan bəri bir iztirab içərisində çırpınan Firəngiz
coşqun bir hissini əzilən təsiri altında bağırır.

Firəngiz. Mən bu rolu oynaram!

Oqtay gedir. Hamı susub oraya baxır.

Nərgiz. Firəngiz!

Firəngiz. Burax! Mən onu elə zəlil görmək istəmirəm.

Xaspolat. Dildə deyirsiniz, amma gəlməzsünüz. Həm də sözlərini nə vaxt öyrənəcəksiniz. Belə hazırlıqsız bir halda, bu gecə olmayacaq.

Firəngiz. Mən bu rola hazırım. Bu saat oynaya bilərəm.

Xaspolat düşünür.

Elxanlı. Bacarar, bacarar. Xanım söyləyir ki, oynaya bilərəm.

X a s p o l a t . Mənim də düşündüyüm orasıdır. Ancaq qorxuram bir gecədə sözlərini...

F i r ə n g i z . Oynaya bilərəm, deyirəm sizə, hərəkətlərini də, sözlərini də əzbər bilirəm. Soruşa bilərsiniz.

E l x a n l ı . Bacarar, bacarar. Biz yadımızda saxlarıq ki, hazırlıqsız çıxmışdır.

X a s p o l a t . Yaxşı, xanım buyursun səhnəyə.

A s l a n g ə l i r .

N ə r g i z . Firəngiz, sən nə etdin?

F i r ə n g i z . Burax, mən onu məhv etmişəm, indi diriltmək istəyirəm.

A s l a n . Firəngiz, sən haraya gedirsən?

F i r ə n g i z . Mən artıq çocuq deyiləm. Artıq öz taleyimi özüm idarə edə bilərəm. Gəldim!

Gedirkən xalq əl çalır. F i r ə n g i z səhnəyə çıxır.

X a s p o l a t . Heç səhnədə olmuşunuzmu, xanım əfəndi?

F i r ə n g i z . Yox! Studiyaya getmişəm! Bu rolu da orada keçmişəm. Onsuz da bilirdim.

X a s p o l a t . Yaxşı... Şəkinski!

Ş ə k i n s k i . Mən xam bir aktrisanı səhnəyə buraxa bilmərəm.

F i r ə n g i z . Mən bilirəm, nə istəyirsiniz, soruşun.

X a s p o l a t s u f f l y o r d a n k i t a b ı a l ı b o x u y u r .

X a s p o l a t . Deyin 3-cü pərdədə Amaliyanın Fransadan ayrıldığı zaman dediği sözləri.

F i r ə n g i z . Yaxşı. Məni sevirənsə, ricamı qəbul edərmisən?

X a s p o l a t . Həyatımdan artıq olmayan xahişini qəbul edəyəm.

F i r ə n g i z . Qəbul edərsən, deyilmi? Mənə nifrət et, məndən uzaqlaş! Gönlümdə Karlın eşqini bəslərkən, sənin məhəbbətinlə uğraşmaq mənə yaraşmaz. İndi get, məni tək burax!

X a s p o l a t . Gedin geyinin!

Ş ə k i n s k i . Tamara geyinir.

Firəngiz. Gəldim, artıq arxam bir uçurumdur, geri dönə bilmərəm, çəkilin! Zəhərli gülüşlər altında yüngül bir yaramaz kimi geri qayıtmaqdanısa... bu ananın doğma yavrusu mənəm, mən oynayacağam!

Xaspolat. Gedin geyinin! (*Səhnə qarşısına çıxaraq.*) Cənablar! Bu gün Azərbaycanın, bütün Gündoğuşun görmədiyi xoşbəxt bir günü görürük. Bu gün hər kəsə bəlli olan səhnəmizin böyük dahisi Oqtay Eloğlu ilə yan-yanaşı tariximizdə ilk dəfə olaraq, səhnəmizə Azərbaycanlı qızı çıxır. Bu gün bizim üçün böyük bir tarixi gün, bir bayram olmalıdır. Yaşasın ilk əvvəl öz sonsuz anasının qoynuna atılan doğma yavru! (Xalq əl çalır.)

Özdəmir. Yaşasın ilk qaranquş! Ura!

Elxanlı. Yaşasın azad Azərbaycan sənəti! Ura!

Özdəmir. Yaşasın azad Azərbaycan qızı, Ura!

Sürəkli alqışlar.

Pərdə

ALTINCI PƏRDƏ

“Qaçaqqlar”ın səkkizinci pərdəsi

Qrimm. Sən öz sadıq qullarının üzünə baxmaq istəmirsən?

Oqtay (*Karl rolunda*). Bu dəfə də mənə sadıq olmuşsunuzsa, vay sizin halınıza.

Qrimm. Sənin sadıq qulun Şveytserlə son vidan. O bir daha gəlməyəcəkdir.

Oqtay. Necə? Onu tapmadınız mı?

Şvarts. Ölüsünü tapdıq.

Oqtay. Şükür sənə, İlahi! Bir bəladan qurtardım, işim düzəldi.

Qaçaqqlar (*Firəngizi – Amaliyanı gətirərək*). Ataman, ataman sizə çox gözəl bir töhfə!

Firəngiz (*dayısının qucağına atılaraq*). Ah, dayı, dayı!

Moor. Amaliya! Amaliya! Mənim qızım! (*Firəngiz qalxıb Oqtaya tərəf gedir.*)

Firəngiz. Karl! Karl!

Oqtay (*onu görüncə diqqətlə baxır, böyük bir həyəcan içində dili dolaşib özünü itirir*). O... Firəngiz, sənsən! Yuxumu görürəm!.. Of, ilan... Əqrəb. O... Fəqət... Bunu mənim yanıma kim gətirdi?

Firəngiz (*şaşırır, özünü toplayaraq*). Əziz Karlım! Ah, sevgili Karlım yenə mənimlədir.

Oqtay. Of! Uzaq, aman, ayırın onu məndən! Qoy bütün dünya məhv olsun! Kim, hansı canavar məni bu hallara saldı? Kim məni yenedən buraya gətirdi? Yaşamalı deyil bu çirkin həşərat yurdu. Hələk ol! (*Firəngizə*.) Hələk ol!

Suflıyor. Oğlun qaçaqların başçısıdır. (*Təkrar edir.*) Oqtay! (*Təkrar edir.*) De də!

Moor (*yavaşdan*). Sözüünü de də! Öləcəyəm axı!

Oqtay inləyərək ağır bir böhran keçirirmiş kimi çırpınırkən.

Moor. Sözüünü de də. (*Məyus olunca yıxılır.*) Mən daha öldüm. (*Ölür.*) Firəngiz. (*Oqtayı qucararaq*). Sən qatilsən, şeytansən, mələksən, hər nəsən, mən özümü ağışuna atıram!

Oqtay. Yalan deyirsən. O da yalandır! Sabah həmin bu sözlərlə bir başqasının ağışuna atılacaqsan.

Firəngiz (*yavaşdan*). Oqtay, neçin belə eləyirsən? Sözlərini söylə də!

Oqtay (*üzülərək acı güllüşlərlə*). Ha-ha-ha! Nə söyləyim, nə?

Şahqulu. Canım, bu belə neçin oynayır? Özündən danışır.

Mazandaranski. Bilmirəm. Gündüzdən deyirdi kitabın tərcüməsi yaxşı deyildir. Bəlkə özü bildiyi kimi oynayır.

Suflıyor. Karl! Sözlərini söylə də!

Oqtay. Eh... bilirmisən mən kiməm?

Firəngiz. Mənim əziz, sevgili Karlım!

Oqtay. Yalan deyirsən, burax bu boş komediyaları. Mən Karl deyiləm, mən on il sənin eşqinlə bütün dünyanı gəzmiş, sürgünləri, dosttaqları, Sibiri dolaşmış bir səfil, bir səfillər padşahıyam ki, bir zamanlar ona Oqtay Eloğlu deyərdilər.

Firəngiz (*yavaşdan*). Oqtay, əzizim, biz səhnədəyik.

Oqtay. Yox, yox, mən artıq bu süni həyatın içində dura bilmərəm. Mənə həqiqət gərəkdir, mən gedirəm.

Qaçaqqlar. Dayan, xain! Bohemiya meşələrini unutma! Verdiyin söz əsasında sona qədər bizimlə getməlisən. Yüzlərlə qurban verilmiş, Amaliya da onlardan biri.

O q t a y . Bəli, Amaliya!.. Of, Firəngiz, neçin gəldin, neçin daim həyatımın keçidlərinə görünüb məni məhv edirsən? Ox... mən istəyirdim ki... Axı mən bu səfil həyatı buraxıb dönmək istəyirdim. Neçin yenidən mənim yolum üzərinə çıxıb onu kəsdin? Çəkil! Allah eşqinə çəkil! Bir daha mənim gözlərimə görünmə! Mən artıq gedir, həm də əbədilik olaraq gedirəm. Mən səfillər padşahı idim, yenə o olacağam!

Firəngiz. Dayan, əvvəlcə məni öldür, sonra get!

O q t a y . Çəkil! Mən öz arzularımı idarə etməyi bacarmayan, özünü dolandırmaq üçün özündə qüvvət tapmayan zavallı, gülünc bir məxluqa əl açmaq istəmirəm. Aldanırsan, mən bu kiçik intiqamlardan çox yüksək-dəyəm. (*Getmək istərkən.*)

Firəngiz (*qaçaqlara*). Ey şeytan şagirdləri, siz mənə yardım edin! Başçınız qorxaq və yalançıdır!

O q t a y (*qaçaqların tüfəngini itələyərək*). Yox mən yalançı deyiləm! Mən səni sevirdim. Fəqət, sən yenidən nə istəyirsən? Yox, yox, burax bu süni həyatı. Mən böyük bir idealı kiçik bir oyuncaq görmək istəmirəm. Bu süni dünyadan uzaq, parlaq bir həqiqətə!

Firəngiz. Oqtay, nə danışırsan? Sən məni öldürməlisən. Mənim artıq sözüm qalmamış.

O q t a y . Bəli, səni öldürməliyəm, çünki mən öz idealımdan, öz eşqimdən, öz taleyimdən, öz tanrımdan intiqam alası idim. Fəqət... Ox, Firəngiz! Kimsən sən, kim?

Firəngiz. Oqtay! Mən səni sevirəm. Çıxıb hamısını danışarıq.

O q t a y . Yalan deyirsən, yalan! Artıq məni aldada bilməzsən. Başqa bir rəngə boyanıb tarixi təkrar etdirə bilməzsən. Yenə yalan, yenə hər şey süni! Mən artıq həqiqəti anlamaq istəyirəm. Of, tökül gözlərim, tökül yerə! Madam ki, həqiqəti görə bilmirsən, tökül! Sən osan, fəqət səni qucmaq, susmaq, durmaq, əbədilik məhv olmaq! Yox, artıq sən o deyilsən, sən artıq o ola bilməzsən. Sən bir daha bu məsum qızartıları, bu pak həyatı, bu sevimli görkəmi qaytara bilməyəcək, yarada bilməyəcəksən, göstərə bilməyəcəksən. O indi tapılmaz! Aç mənim könlümü, tam mənasilə bir Firəngiz ancaq orada tapıla bilər. Sən artıq yoxsan, mənim sərt çöhrəmə başqa üfüqlər gülümsəyir.

Firəngiz. Oqtay, indi mən nə etməliyəm?

O q t a y . Sən ölməlisən! Mən mənəviyyatımda bir ideal olaraq yaradıb, gizlədiyim mini-mini bir məxluqu qara torpaqlarda sürünəcək qədər rəzil olan, bu həşərat içində görmək istəmirəm. Xatırlayırmısan, bir zaman süni həyatın nə olduğunu, həmin Karlın bıçağı ilə sənə öyrə-

dirdim. (*Göstərir.*) Belə! Fəqət indi doğru bir həyatı öyrətməliyəm. Uzaq bu sünilikdən, uzaq! Bir həqiqət ol! Mənə də bu həqiqəti anlat! Mən onu axtarıram, onu bilməliyəm, öyrənməliyəm. Bax, belə! (*Bıçağı doğrudan da Firəngizin köksünə sancır.*)

Firəngiz. Aman, aman, neçin? Ox!.. Qorxma! Mən onsuz da... Ox... Səni bağışlayıram.

Oqtay. Yox, sən həqiqəti mənə anlat! Mən onu görmək istəyirəm. Hanı, görünürmü?

Qaçaqqlar. Ataman, sən nə etdin?

Oqtay. Tam ürəyindən vurdum. Bir dəqiqədə tamam oldu.

Şahqulu. Canım, bu doğrudan da vurdu. Deyirəm “Qaçaqqlar”da sözlər yoxdur.

Xaspolat. Pərdəni salın! Zanaves!

Mazandaranski. Pərdəni verin! Suflyor, senarius. (*Bağırır.*)

Oqtay. Bəli, doğrudan! Yetər sünilik! Yetər yalan! Siz həqiqəti mənə göstərin! Mən onu görmək istəyirəm. Yox, onu korlar görməzlər, gəlin mən sizə göstərim! Budur həqiqət! Toxunmayın! (*Pərdələri səhnənin ortasına atır.*) Ox, yavrum, nə qədər gözəlsən! Yalan deyirlər. Mən səni öldürmədim! Sən yaşayırsan! Sən buradasan! (*Köksünə vurub göstərir.*) Mənim bağrımdasan! Ölən, bu səfilin quraşdırdığı bir yığın ət, bir yığın sümükdür! Ox... Aparın məni buradan! Mən buraya gəlirkən bir balıqçı gördüm... O da yalandır. Yalan deyir Şiller...

Aslan. Tutun bu sərsəmi (*deyirkən*).

Oqtay. Bir insan ideali barmağında altun üzük gəzdirməz! Bu altunlar onlara gərəkdir. Onlara, onlara. (*Üzükləri çıxarıb Aslan bəyin başına çırpır.*)

Xaspolat (*içəri atılır*). Aman, bir doktor! Zavallımı doğrudan öldürmüş.

Oqtay. Bəli, doğrudan! Bütün həyatını süni görünüşlərlə keçirən, varlığı məchul zavallı bəşəriyyət! Nə istəyirsiniz bu sünilikdən? Həm də nə qədər gözəl! Qaldırın bu divarları, belə... (*Qələni vurub yıxır.*) Elə bir həyat qurulmalıdır ki, orada hər söz bir qanun, hər şey bir həqiqət olsun. Hər şey göründüyü kimi deyil, olduğu kimi görünsün. Belə, belə! (*Divarları yıxır.*) Sən də ey böyük sahir, söndür bu günəşləri, ay, ulduzları! Süni işıqlara lüzum yox! Dünya qaranlıqdır, qoy qaranlıq görünsün. Qaldır bu güzgüləri! Qoy bu şaşqın bəşəriyyət bir dəfə də olsa həqiqəti görsün, görsün ki, o bir heçdir. Sən özün də bir heçsən, yaratdıqların da!

Bacarmırsan yaratma, yaradırsan yaşat! Sən yaratdığın Firəngiz indi yoxdur, fəqət mən yaratdığım Firəngiz əbədidir! Onu kimsə öldürməz, o solmaz, qocalmaz, usandırmaz, getdikcə gözəlləşər! Özün söylə, kimdir daha böyük sənətkar? Sən, ya mən?

Nərgiz. Firəngiz! Ax, ölmüş.

Oqtay. Yalan deyirsiniz, o ölməmişdir, o mənim bağrımdadır!

Aslan. Tutun onu!

Şahqulu. Canım, əlində bıçaq var.

Oqtay. Bıçaq! Al. (*Attr.*) Fəqət istəmərəm... Mən özüm gedib özümü ədalət divanına təslim edəcəyəm. Yox, yox, onu Şillərin idealları edə bilər. Səfillər padşahı Oqtay Eloğlu onu etməz. Mən dünyada ədalət divanı adına bir şey tanımıram. Hamısı yalandır! Yalan deyir Şillər! Mən yenə ancaq bu zavallı xalqı tanıyır, ona müraciət edirəm. Ona təslim oluram. Sən söz onundur. Qoy o söyləsin: kimdir müqəssir? Yaşadaraq öldürən, öldürərək yaşadan, sevərək parçalayan, parçalayaraq sevən əliqanlı səfillər padşahı Oqtay Eloğlumu? Bu zavallı, günahsız yavrumu? Əski mühitin bu gülünc heykəlimi? Və yaxud alman dahisi böyük Şillər özümü?

Pərdə

OD GƏLİNİ

21 şəkildə pyes

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Biləgənli Elxan

Aqşın

Solmaz

Əbu Übeyd

– Azərbaycanda ərəb valisi.

Altunbay

Rəbi

Turğut

Qorxmaz

Dönməz

Toğrul

Gülgün

Altay

İldırım

Sönməz

Yanardağ

Oddamdı

Elçi

– Bizans elçisi.

Xalq

Ərəb qoşunları

BİRİNCİ GÖRÜŞ

Atəşgah. Solmaz tərpnəmz xəyali bir görünüşlə yanar odlar qarşısında dayanmış. Hürmüz və Əhriməni andıran iki yığın. Balet basqınçı və qurucu görkəmində rəqs edir. Arxada kişili-qadınlı bütün el durub, Solmazın ayaqları altında yanar odlara ibadət edir... Ta uzaqda, arxada Elxan məftun baxışlarla yalnız Solmaza baxır və xalq səcdəyə gədirəkən bir tək o, dalğın heyətilə ayaq üstə qalır. İkinci səcdədə Turğut hiddətlə onun əlindən tutur və sərt hərəkətlə səcdəyə cəlb edir...

H a m ı :

Yüksək dağlar, ulu Tanrım, atəşindən canlanır.
Yaşıl bağlar, ulu Tanrım, günəşindən şənlənir.
Geniş çöllər, ulu Tanrım, istəyindən gül açar.
Göy sünbüllər, ulu Tanrım, gülüşündən dənələnir.
Küskün tale, ulu Tanrım, istəyindən gülümsər.
Dərli insan sənə tapqın, ulu Hürmüz, yol göstər.

İKİNCİ GÖRÜŞ

Atəşgah qarşısında. S o l m a z və A l t u n b a y məbəddən çıxırlar. E l x a n yanaşib səyyar taxtın qapısını açır. A l t u n b a y keçir. S o l m a z keçər-kən, bir qırpım E l x a n ın üzünə baxır. Eynilə E l x a n məczub və dalgın bir qiyafətlə onun gözlərinə baxınca, S o l m a z onun baxışlarından qorxurmuş kimi, başını çevirib taxta keçir, E l x a n durduğu yerdə donmuş kimi qalır. Qullar üç tərəfdən taxtı qaldırırlar, yalnız E l x a n ın tutacağı tərəf boş qaldığından taxt əyilir. Eyni zamanda T u r ğ u t əlindəki qamçını E l x a n ın başından çıxır. S o l m a z xəfif bir diksiniş və narazılıqla T u r ğ u t a baxınca, E l x a n da fikrindən ayılmış kimi diksinərək, taxtın dördüncü ayağından tutur. İrəlidə taxt və arxada əliqamçılı T u r ğ u t olaraq gedirlər.

ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Qullar yük daşıyırlar. E l x a n, arxasında tay keçərkən,
S o l m a z ın oxumasını eşidib dayanır.

S o l m a z (*bağçadan*).

Mən bir solmaz yarpağam ki, çiçəkləri bəzərim.
Mən bir susmaz duyğuyam ki, ürəkləri gözərim.
Mən bir qızam sevdiyimçin cəfalara dözərim.
Mənsiz güllər açılmasın, axar sular dayansın.
Oxu bülbül, bəlkə yarım oyansın...

Mən bir sönməz ulduzam ki, daim işıq saçarım.
Mən bir oynaq bülbüləm ki, güldən-gülə uçarım.
Mən bir saqlı aləməm ki, sevgilərdir açarım.
Mənsiz günəş görünməsin, qaralara boyansın.
Oxu bülbül, bəlkə yarım oyansın...

E l x a n bu səsi eşidincə dayanır, dinləyir.
Arxadan T u r ğ u t gəlir, onu qamçılayır.

DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Bərgah. Altunbay və Turğut. Altunbayın otağı,
geniş, zəngin bir bargah, açıq pəncərədən yaşıl bir bağça,
uzaqda yanar dağlar görünür.

Altunbay (*sinirli gedişlər ilə*)... And olsun bu yanar dağlara, and olsun bu sönməz odlara ki, dediklərində doğruya bənzər bir şey görsəm, bu günəşə gülümsər bargahı bayquşlar yuvasına, torpaq üstünü məqbərələrə çevirəcəyəm, bu qiyamətin dəhşətləri içində, o da məhv olacaqdır, sən də... mən də!.. Söylə!..

Turğut. Ağamız! Mən öyrənə bildiyim hər bir şeyi bütün çıpaqlığı ilə, bütün dəhşətilə söylədim. Yalnız bir şey qaldı: Solmazın gözəlliyinə doğru kaman çevirən hərif, sənin öz qulun biləgənli Elxandır.

Altunbay. Ha-ha-ha! Hələ dünən hərrac bazarından əl qan, yaxa qan, dörd-beş dirhəmə satın alınmış miskin bir kölə, yazıq bir qul...¹ Nə qədər gülünc?..

Turğut. O, indi də hər gün əl qan, yaxa qandır. Siz onun yazıq görünməsinə aldanmayın. Bir taqım sözlər deyir. Döyürlər, söyürlər, danlayırlar, o isə susmazdır. Söyləyir, başa salır. Solmaz onu qoruyur, çətin işlərə göndərmir, ağır yüklər altına vermir. Siz onu yazıq görməyin, o bir dəhşətdir.

Altunbay. Elə bir miskinə Solmazın uyması daha böyük bir dəhşətdir.

Turğut. Ağamız!

Altunbay. Get, onu gözləyirəm.

Turğut (*bir az getdikdən sonra saxlanaraq*). Ağam, Solmazıdamı?

Altunbay. Hər ikisini. Yox, ancaq onu. Qolubağlı. Yox, yox, hər ikisini... Dayan... O nə gurultudur?

Turğut (*qapıdan çıxaraq*). Ağam, sizin kəndlilərinizdir.

Altunbay. Burax, burax gəlsinlər. Onlar da məni boğazıma yığmışlar. (*Turğutun ardınca kəndlilər gurultu ilə içəri doluşurlar.*) Xristian, atəşpərəst, bütün cəhənnəm toplaşib gəlmişdir. Nə istəyirsiniz? (*Turğuta.*) Sən get, onları gözləyirəm.

Qorxmaz. Ağamız! Sizə aman gətiririk, bizim son yorğanımızı üstümüzədən, son parça çörəyimizi boğazımızdan çıxarıb aparırlar.

Altunbay. Siz gözləyin. Hələ sizin qızlarınızı, gəlinlərinizi də aparacaqlar.

Toğrul. Aparırlar, ağamız! Bu zavallının evində bir iynəsi yoxdur. Bacısını sürükləyib aparmışlar.

H a m ı s ı . Acıq, ağamız! Dolana bilmirik, bizi soyurlar.
 A l t u n b a y . Tülkü həriflər. Sizə hər şey azdır. Dəriniz soyulmalıdır.
 Siz iki həftə bundan əvvəl, bütün vergiləri gətirməliydiniz.
 D ö n m ə z . Ağamız, ye-ye-ye-yetişdirə bilmədik.
 H a m ı s ı . Quraqlıq oldu... Dolu döydü.
 Q o r x m a z . Çatışdıra bilmədik.
 A l t u n b a y . Orası mənim işim deyildir. Mən sizin yerinizə ərəb-
 lərin dar ağacından asıla bilmərəm.
 T o ğ r u l . Ağamız! Heç olmasa öz töycüləriniz üçün möhlət verin.
 A l t u n b a y . Nankorlar! Əkdiyiniz bu yerlər kimindir? Sizi yaşa-
 dan kimdir?
 H a m ı s ı . Sizsiniz, ağamız!
 A l t u n b a y . Ağac bar gətirmək üçün əkilir. Torpağıma qarşı töycü
 verməyə də can çəkirsiniz. Tülkü həriflər! Mən sizi çox gözəl tanıyıram.
 Q o r x m a z . Ağa...
 A l t u n b a y . Sən də, Qorxmaz, dünən deyirmişsən ki, bizim səksən
 ərimiz vardır. Ağamız ərəblər olmuşsa, Altunbay nə istəyir. Yaxın gəl!
 Mən özümü sizə tanıtdıraram. Mən, sən Qorxmazı bu gün, öz çolma-
 çocuğundan ayırıb, bir itə dəyişəcəyəm. Sən onda məni tanıyarsan.
 Yaxın gəl! Bax, mən buyam! (*Bütün qüvvətilə üzünə bir şillə vurur.*)
 Sən də, Toğrul, xristian hərif, yaxın gəl!
 H a m ı s ı . Ağa, əsirgəyin, əfv edin, bağışlayın.
 A l t u n b a y . Yaxın gəl, sənə deyirəm, yaxın gəl! (*Əlindən tutub
 sürüklərkən.*)

P ə r d ə

BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Saray. Altunbayın sarayında. Solmaz və Elxan bağçada.

S o l m a z . Get, artıq get. Sən amansız bir ölümlə oynayırsan.
 E l x a n . Ölüm... Solmaz, söylə, yavrum! Hər addımında bir cəhən-
 nəm qaynaşan, bu biçimsiz həyatdan məqsəd nədir? Yemək, içmək,
 parlaq altunlar, geniş bargahlar həyatın məqsədidiirmi? Bu qədər dilən-
 diyimiz azadlıq, belə həyat üçün bir məqsəd deyildir. Yemək, yaşamaq
 üçün, gözəl saraylar – təbiətin amansız pəncəsində ölməmək üçündür.
 S o l m a z . Halbuki azadlıq...

Elxan. Azadlıq – gözəl yaşamaq üçündür. Yaşayış – azadlıq üçün deyildir. Bunlar hamısı bir vasitədir. Lakin əsil məqsəd nədir?

Solmaz. Sən ən doğru bir qadını tapındıra bilərsən. Sözlərin bir ildırım kimi insanın beyninə, baxışların bir iynə kimi ürəyinə sancılır. Ancaq, mən heç bir zaman sənənin ola bilməyəcəyəm.

Elxan. Nə üçün, Solmaz, nə üçün?

Solmaz. Çünki mən barmağında atəşgahın müqəddəs üzüyünü gəzdirirəm. Mən Altunbayın nişanlısıyam.

Elxan. Lakin, Solmaz, sən ki onu sevmirsən?

Solmaz. Hər halda o məni sevir... Mən sağ qalarsam, onun ola biləcəyəm. Çünki mən odlar gəliriyəm. Adətimizcə, mənim nişanlım ölkənin ən zəngin və güclü bir adamı olmalıdır ki, o da indilik Altunbaydır. Məni ondan tək bir atəşgah ala bilər.

Elxan. Budur, əsrlərdən bəri zavallı insanlığı didib çeynəyən canavar! Budur, əsrlər boyu qanun adına hökmranlıq sürən qanunsuzluq! Neçin o zəngindir, mən bir köləyəm? Ana təbiətin öz yavrularına verdiyi bu yaşıl çəmənlər, geniş, məhsuldar çöllər, irmaqlar, sərin sular – hamısı kimin olmalıdır? Kimindir və nə üçün onundur? Qollarımda qüvvət, varlığım sarsılmaz bir qətiyyət çırpınırkən, məni, kölgəsindən qorxan bir oyuncağın əlində, oynucağa çevirib tapındıran nədir? Kiçik könlündə diləklər çırpınan səni, gündə bir bülbülün mahnılarıyla oxsanacaq, gündə bir çiçəyin yarpaqları ilə bəzənəcək səni, canlı bir insan ürəyini əbədi əsarət tapdağında çeynədən nədir? Nə üçün sən ancaq onun olmalısən?

Solmaz. Zavallı çocuq! Mən sənə acıyıram. Bu nə üçünlər ilə sən öz boynunu, Altunbayın qanlı pəncəsinə keçirəcək, özünü məhv edəcəksən. O, çox yırtıcıdır. O, mənim uğrumda ətəklər dolusu altun səpələmişdir. Sən unutma ki, məni almaq istəyənlərin baxışından daşlar parçalanmalı, qılıncına, mızrağına bütün varlıq tapınmalıdır.

Elxan. Yox, bütün varlıq mənim qılıncıma deyil, azad diləklərə, azad vicdanlara tapınmalıdır. Məhv olmalıdır əski dünyanın bu qanlı fəlsəfəsi, bütün qılınclar, mızraqlar qırılmalı, yazıq bəşəriyyəti ölüm pəncəsində boğan vuruş tanrısının qanlı heykəli, bu ölüm vasitələrinin qırıntıları altında, əbədilik olaraq gömülməlidir. Başqa bir yol yoxdur. İnsanlığın nicat yolu bu mənfur məzarlığın, qara torpaqları üzərindən keçməlidir.

Solmaz. Heyhat ki, sən bu mızraq qırıntıları ilə heç bir yana gedib çıxa bilməzsən.

Elxan. Mən mızrağımı qırmadan, bu qanlı heykəlin dayaqlarını qıracağam. Mən onun dayandığı dini, qüvvət və altun hökmranlığını devirəcək, bütün dövrləri, hökumətləri, adətləri, qanunları, dinləri və onların yaratdığı bütün əski dünyanı uçuracaq, bu həyat bayquşlarının məzarlığı üzərindən azad diləklər və azad vicdanlar dünyasına doğru, çiçəkli bir yol salacağam. Bu yeni dünyanı bəzəyən azadlıq, çiçəklərinin gülgün yarpaqları, oranı işıqlandıran səadət günəşinin bu altun telləri altında, mən sənə ayaqlarına enəcək, məsum gözəlliyə pərəstiş edəcəyəm.

Solmaz. Zavallı çocuq! Sən bu gedişlə çox yaşaya bilməzsən. Bunun üçün, sənə bilirsənmi nələr gərəkdir?

Elxan. Yalnız bir ümid. Canlı bir hədəf, bir əməl ulduzu!

Solmaz. Sonra?

Elxan. Sonra? Ox, Aqşın! Aqşın...

Solmaz. Aqşın?

Elxan. Mənim Aqşın adlı bir qardaşım vardır. Mən çocuqkən ondan ayrılmışam. Mən onu çox sevirdim, o da məni. O, aslan kimi igid və qorxmazdır.

Solmaz. Sonra?

Elxan. Buradan qaçıb onu tapacağam, onunla əl-ələ verib bütün dünyaya qarşı üsyan qaldıracağam.

Solmaz. Elxan! Sən bilirsənmi ki, xilafət valisi Əbu Übeyd Altunbaya və atəşgaha fərman yazmış, məni almaq və Bağdad xəlifəsinin hərəmxanasına göndərmək istəyir?

Elxan. Eşitmişəm!

Solmaz. Sən bilirsənmi ki, Altunbay onlara yox deməmişdir və deyə bilməz?

Elxan. Eşitmişəm. Deyə bilməz, çünki o öz qızıllarının dağılmasından qorxur.

Turğut görünüb, bir tərəfdə gizlənir.

Solmaz. Sən bilirsənmi ki, atəşgah acıqlı Əhriməni ovundurmaq və xalqı ərəblərin sıxıntısından qurtarmaq üçün qurban kəsmək istəyir?

Elxan. Bilirəm və bilirəm ki, fərman xilafətidir, atəşgah isə səni qan və qılınca təslim edir.

Solmaz. Sən bilirsənmi ki, mən bu odların bağrından doğmuş bir qızam? Atəşgahın əmrinə qarşı dura bilmərəm. Altunbay çox hiyləgər və yırtıcıdır. Ərəblər bütün dünyanı öz mızraqlarına təslim etmişlər.

Sən özün onların dar ağacından qaçmışsan. Sən bilirsənmi ki, mənim taleyim bunların hərəkətindən asılıdır?

Elxan. Bilirəm.

Solmaz. Artıq get, düşün! Səni burada görməsinlər. Yoxsa, hər ikimiz məhv olarıq. Ancaq unutma ki, mən ərlərdə qüvvət, qüdrət və cəsəreti sevirəm. Bir də, bu sözlər ilə gözlərimə görünmə. Sən hamısını bilirsən, get! Məni bu çəkişmələrin içindən ala bilsən... kim bilir, bəlkə də, bəlkə də...

Elxan. Gedirəm, Solmaz! Ancaq unutma ki, nə olursa-olsun, Elxan biləgenli bu məsum gözəlliyi unutmayacaqdır... Çıx yerin dibindən, Aqşin, çıx!..

Turğut. Dayan! Yazıq ki, heç bir yana gedə bilməyəcəksən. Üzərində dayandığın qara torpaqlar son yurdun, son məzarın olacaqdır.

Solmaz. Aman Allah, Turğut, əsirgə bizi, Altunbaya söyləmə...

Turğut. Artıq hamısını bilir. Dayan!

Bir neçə nəfər arxadan atılıb Elxanın qollarını sarıyırkən.

Pərdə

ALTINCI GÖRÜŞ

Atəşgah. Sönməz və Oddamdı.

Sönməz. Ərəblər əvvəlləri heç olmazsa böyük mərkəzlərdəki ocaqlara, ibadət xanalara toxunmurdular. İndi artıq öz yerlərini bərkitmişlər. Xalqı zorla islamlığa çevirir, iman gətirməyənin dilini kəsirlər. Ona görədir ki, xalq qorxusundan atəşgaha gəlmir. Keçmişlərdə hər gün nə qədər qurbanlar olurdu. İndi isə...

Oddamdı. Dünən vur-tut səkkiz qotur cücə, iki də axsaq keçiyə gətirmişdilər. Bundan nə olacaq? Keçənlərdə kök toyuqlar, toğlular gəlirdi. Yeyib, üçyaşar supa kimi ağnayırdıq... Deyilmi, Sönməz?..

Sönməz. Burax, Oddamdı. Burada iş toyuq-cücə üzərində deyil, məsələ daha dərinidir.

Oddamdı. Dərinliyinə dərinidir, ancaq söz aramızda, sonu yenə toyuq-cücədir. Yoxsa mənə nə var ki, xalq ocağa gəlmir... İstəyir ölənə kimi öz evinə də getməsin.

S ö n m ə z . Təəccüblüdür ki, sən bütün ömründə ancaq qarnını doldurmuşsan, başına isə heç bir saman çöpü də salmamışsan. Odur ki, qarnın başından daha doludur.

O d d a m d ı . Axtarsan, hamısının qarnı başından bir az ağıllı çıxar. Ancaq sən ki, heç kökündən başın yoxdur. Xalis içalatsan.

S ö n m ə z . Sən nə danışırsan, Oddamdı? Burada bütün bir xalqın müqəddəratı düşünülür. Xalq ərəb cəbrindən qurtarmaq üçün odlardan kömək istəyir. Bunlar düşünülməlidir. Yoxsa bir adam atəşgaha gəlməz...

O d d a m d ı . Ay Sönməz! Məsələləri dərinlərə çəkmə. Xalq özü ki, gizli də olsa, ocağa gəlir. Bir cücənin nə ağırlığı var. Deginən adamlar simicləşmiş, bitdi-getdi.

S ö n m ə z . Xalq yoxudur. El talanmışdır. Bir yandan ərəblər soyur, bir yandan elbəyilər talayır. Sən nə deyirsən, xalq cana doymuşdur.

O d d a m d ı . Hələ dünən Yanardağ deyirdi ki, ölkəni sarmış fəlakətin səbəbi, Əhrimənin xalqımıza çox darılmasıdır. Onu ovundurmaq üçün, ölkənin ən gözəl bir qızı – o da Solmaz...

S ö n m ə z . Bəli, yazıq... Gözəl Solmaz...

O d d a m d ı . Bəli, Solmaz qurban verilməli və atəşgahda yandırılmalıdır.

S ö n m ə z . Bəli, Solmaz məhv ediləcəkdir. Ancaq sən bunun səbəbini bilmirsən, deyilmi?

O d d a m d ı . Canım, nə olur-olsun. Qız qurbandan nə çıxacaq. Sizin başınızı şaxta vurmuşdur. İş elə götürməlidir ki, içindən toyuq-cücə çıxsın. Çox adam Solmazın gözəlliyinə baxmaq üçün atəşgaha gəlir. Ondan sonra kim gələcəkdir.

S ö n m ə z . Lakin nə etmək, ərəblər, ərəblər... Solmaz atəşgahın süslü bir gəlinidir. O, ulu Hürmuzdün gözəlliyini təmsil edir. Solmaz heç, yandırılır, ancaq ərəblər! Qaraüzlü, itidişli ərəblər!.. Onlar Solmazın yox olmasını tələb edirlər və bununla da bütün ölkənin ocağını söndürmək istəyirlər, anlayırsanmı?

O d d a m d ı . Kim? Mən? Məncə yankəkil bir toyuğun məsələsi hamısından mühümdür. Ay atam, qız qurbandan nə çıxacaq, toyuqdan danış, toyuqdan.

S ö n m ə z . Burada qurban yox, qılınc var, qılınc. Yanardağ onu qılınca təslim edir.

O d d a m d ı . Aman, Sönməz, sən məni yaman qorxuya saldın. Demək, bütün ocaqları dağıdıb, indi bizim də ocağa əl atmışlar, eləmi?

S ö n m ə z . Onlar Solmazı alıb, Bağdad xəlifəsinin hərəmxanasına göndərmək istəyirlər. El buna dözməyəcək. Qalxacaq. Ərəblər isə bütün xalqı qılıncdan keçirəcəklər. Yanardağ yalvarmış, biz özümüz onu qurban bəhanəsilə yox edərək, ayaqlarına düşmüşdür. İşin iç üzü belədir.

O d d a m d ı . Eyvah, məhv olduq...

S ö n m ə z . Yavaş! Bu nə gurultudur?

Xalq bir gurultu ilə içəri doluşur.

Q o r x m a z . Sanki qaldıq, bizdən nə olacaq, qapaz altında sürüklənən bir yığm səfilin yaşayışından nə çıxacaqdır?

X a l q . Biryolluq ölüm yaxşıdır. Yaşaya bilmirik, bizə bir kömək.

S ö n m ə z . Yavaş, bir-bir söyləyin. Nə olmuşdur?

Q o r x m a z . Artıq nə olacaqdır? Yaşaya bilmirik. Dünən bacımı sürüyüb aparırdılar...

S ö n m ə z . Kim?

H a m ı s ı . Ərəblər... Məhv oluruq. Bizə bir yol.

Q o r x m a z . Bizə sığınacaq bir ölüm, örtünəcək bir məzar göstərən tapılmayacaqdır?

X a l q . Soyulduq, talandıq. Bizə bir çarə...

S ö n m ə z . Qardaşlar, azacıq gözləyin, indicə Yanardağ gələr.

Q o r x m a z . İllər boyu gözlədik. Əzildik. Artıq dayana bilmirik. Bir tərəfdən ərəblər, bir tərəfdən də yolbasar elbəyilərimiz, altunbaylar bizim gönümüzü soyurlar.

D ö n m ə z (*pəltəkləyərek*). Mal bir yana, hələ siğə adı ilə bizim namusumuzu zorlayırlar...

İ l d ı r ı m . Ərəb əsgərlərinin qorxusundan qızlarımız, gəlinlərimiz nəfəs çəkə bilmirlər.

X a l q . Yaşamaq mümkün deyil. Dolana bilmirik, odlardan kömək istəyirik.

S ö n m ə z . Sus... Qardaşlar, ərəblərin adını çəkməyin.

Q o r x m a z . Nə vaxtadək susulacaqdır! Artıq susulacaq bir şey yox. Dayanılacaq bir şey qalmamışdır...

X a l q . Çarə göstərin! Qadınlarımızı aparırlar. Komalarımızı dağıdırlar...

O d d a m d ı . Çığıрмаqdan bir şey çıxmaz. Yaxşısı budur siz nəzir gətirin. Toyuqdan, cücədən, qoyundan, keçidən, kim nə bacarırsa, nə qədər bacarırsa, nə qədər çox bacarırsa, müqəddəs odlara qurban gətirin.

Q o r x m a z . Artıq bıcaq sümüyə dayanmışdır. Biz bu ərəb yırtıcılarından, bu vəhşi elbəyilərdən qurtulmalıyıq.

O d d a m d ı . Əlbəttə, hər şey qurban verməklə, toyuq-cücə gətirməklə düzələr. Yoxsa...

S ö n m ə z . Sus, Yanardağ gəlir. Ancaq ərəblərin adını çəkməyin. (*Baxınaraq.*) Hər yerdə ərəb casusları vardır.

Y a n a r d a ğ g ə l i r .

Q o r x m a z . Olsun. Biryolluq söyləyin. Ölməliyəxsə, ip tapaq. Vuruşmalıyıqsa, xəncər-bıcaq axtaraq. Qalmalıyıqsa, hərə bir yana qaçıb başını qurtarsın. Yoxsa bütün ölkə geniş amansız bir həbsxanaya çevrilmişdir. Bu zülm artıq dayanılacaq bir şey deyildir.

X a l q . Deyildir, deyildir!

Y a n a r d a ğ . Ey ulu Hürmüzün pak və təmiz övladları! Acıqlı Əhri-mən elimizə çox acıqlanmış, nə qədər adi qurbanlar verilsə ovunmur. Ona görə də atəşgah bu acıqlı ruhu ovundurmaq üçün ölkənin ən dəyərli bir cavahirini, dünya gözəli, odlar gəlini Solmazı qurban verməyi qərara almışdır.

D ö n m ə z . Kimi? Solmazı?

İ l d ı r ı m . Eyvah, odlar gəlini gözəl Solmazımı?

Y a n a r d a ğ . Özgə bir yol yoxdur. Bu gündən ulu Hürmüzün təl-qinilə Solmazın bəkarəti ulu Hürmüzə tapşırılacaq. İbadətdən sonra yandırılacaqdır.

R ə b i ərəb əsgərlərilə gəlir.

R ə b i . Dayanın! Kimsə yerindən tərpənməsin!

X a l q (*qatışıq*). Eyvah, məhv olduq.

Çaxnaşma.

S ö n m ə z . Aman, ağam, dağıtmayın ibadət xanamızı.

R ə b i . Orasını sonda görərik. Yalnız doğrusunu deyəcəksiniz. Bu adamların arasında Elxan biləgənli kimdir? O, burada Babək adilə yaşayırmış.

Y a n a r d a ğ . O, burada yoxdur.

S ö n m ə z . Altunbayın köləsidir. Oradan soruşa bilərsiniz.

O d d a m d ı . Sən sus, canım, birdən tutdu ki, sən özünsən, ya tanıyırsan. Kim sübut edəcəkdir? (*Rəbiyə*) Ağə, o dinsiz bir sərsəmdir. Buralara gəlməz.

R ə b i . Sus, cəhənnəm bəkçisi! Kimi harada tapmağı biz çox gözəl bilirik.

Q o r x m a z . Həm də o, sərsəm deyil, ən doğruçu bir adamdır. Kaş ki, bütün dinlilər onun kimi ola idilər.

R ə b i . Necə, doğrudur?! Siz hamınız doğrucusunuz. Buraya toplaşib islama və bir olan Allaha qarşı təbliğət aparırsınız. Kimdir ona doğruçu deyən? İrəli çıx! (*Qorxmaz çıxır.*) Saryın qollarını!

Y a n a r d a ğ . Ağam! İslama qarşı təbliğət... And olsun...

R ə b i . Burax, burax! And içirəm deyə, bütün cəhənnəmin odlarını buraya doldurma. Yaxşı, bu adamların içində bakılı Qorxmaz kimdir?

Q o r x m a z . Mənəm.

R ə b i . Çox gözəl, anlaşıldı. Sən Elxanı haradan tanıyırsan? (*Sükut.*) Sən dünən də bir islam mücahidini balta ilə vurdunmu?

Q o r x m a z . Onlar bu gün də qardaşımı boğazlamışlar, bacımı sürüyüb aparmışlar. Qəlbinizdə mərhəmət yoxmu?

R ə b i . Çox gözəl! Eldar oğlu İldırım kimdir?

İ l d ı r ı m . Mənəm.

R ə b i . İrəli gəl! Qartal oğlu Dönməz kimdir?

D ö n m ə z . Məm-mə mənəm.

R ə b i . İrəli gəl! Saryın!..

D ö n m ə z . Mənim a-anamı za-za-zad-kəkə-kək... qu-qu-qu...

R ə b i . Bəsdir quqquldama. Bu adamların içində Qaçmaz oğlu Toğrul kimdir?

İ l d ı r ı m . O, xristiandır, buraya gəlməz.

S ö n m ə z . Xristianlar buraya gəlməzlər.

O d d a m d ı . Sən sus, canım! Tutdu ki, sən özünsən, nə deyəcəksən?

R ə b i . O, dünən burada deyildimi?

İ l d ı r ı m . Arabir ibadət vaxtı gəlir.

R ə b i . İbadət vaxtı! Siz buraya ibadət üçün deyil, fahişələrin gözəlliyini seyr etmək üçün gəlersiniz.

Q o r x m a z . Bu təhqir bitməyəcəkmi?

R ə b i . Səsinə kəs! (*Qırmançı onun başından vurur.*) Tələsmə. Biz bu gün hesablaşırıq. Doğrusunu deyin, Toğrul kimdir?

Y a n a r d a ğ . Ağam, and olsun...

R ə b i . Bəsdir, götürün hamısını, yerində ayırd edərik. (*Gedirlər.*)

Gülgün son dərəcə həyəcanlı bir halda ağlayaraq gəlir.

Gülgün. Eyvah! Öldürdülər, doğradılar, mənə bir kömək!

Qatışıq səslər. Kim? Nə?

Gülgün (*Yanardağın ayaqlarına qapanaraq*). Elbəyimiz bacımı borc yerinə almışdı. Bacım da dayanmamış, qaçmış, o da öz adamları ilə gəldi. Atamı yaraladılar, bacımı da öldürdülər, gözümün qabağında doğradılar. Aman, mənə bir kömək, siz, ey islamlar, atəşpərəstlər, xristianlar, dinlilər, dinsizlər, mənə bir kömək, öldürdülər, doğradılar...

Pərdə

YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Altunbayın adası. Altunbay, Solmaz və Elxan.

Altunbay (*sinirli gedişlər ilə*). Maraqlıdır, zavallı, miskin bir qulda bu qədər cəsəət, çox maraqlıdır! Sən söylə, barmağında atəşgahın müqəddəs üzüyünü gəzdirən, gözlərində Hürmüzün məsum gözəlliyini təmsil edən odlar gəlini, səndəmi onu sevirsən?

Solmaz. Mən heç bir şey bilmirəm.

Altunbay. And içirəm günəşin işıqlı tellərinə, dediyinizdə bir kəlmə yalan olsa, hər ikiniz məhv olacaqsınız. O da, sən də!

Solmaz. Mən heç bir şey bilmirəm, məni yalnız onun sözləri maraqlandırır.

Altunbay. Bəli, onun sözləri çox maraqlıdır. Mən də səni daha artıq xoşlandırmaq üçün, onun füsunkar dilini dibindən kəsdirib atdıraçağam. Yox, yox, hər ikiniz məhv olacaqsınız, mənim verəcəyim cəza çox ağır olacaqdır.

Solmaz. Mən ona qarşı heç bir şey düşünmürəm.

Altunbay. Solmaz, Solmaz! Mənim bu adımı, bu qüvvət və iqtidarımı belə miskin bir kələyə dəyişməyin, nə qədər acıdır!

Solmaz. Altunbay, ağamız...

Altunbay. Solmaz, zavallı, sən məhv olacaqsan. (*Elxana.*) Yaxşı, sən söylə, əziz filosof, sözlərin yarımçıq qaldı.

Elxan. Mənim sənə deyəcək bir sözüm qalmadı.

Altunbay. Yalnız orasını mənə anlat ki, sən kimsən?

Elxan. Mən... Mən dünyada səadət yarada biləcək ulu bir qüvvət...
Altunbay. Ha-ha-ha! (*Çağırır.*) Turğut! (*Turğut girir.*) Turğut!
Sən söylə, bu zavallı kimdir?
Turğut. O sizin kələnidir, aqamız.
Altunbay. Haradan və necə alındı?
Turğut. Hərrac bazarından, əlli dirhəmə.
Altunbay. Eşidirsənmi? Mən ona nə edə bilərəm?
Turğut. Hər bir şey, aqam, bağışlaya bilərsiniz...
Altunbay. Neçin oradan başlayırsan, alçaq, yaramaz! (*Hiddətlə köksündən vurur, Turğut yıxılır.*) Köksündə kələ qəlbi döyünür.
Turğut. Ağa, öldürə bilərsiniz, boğdura bilərsiniz, quyuya atdıra bilərsiniz, diri-diri yerə basdıra bilərsiniz.
Altunbay. Eşidirsənmi?
Elxan. Qoy bunların hamısına həyat və mühit utansın.
Altunbay. Sən anla ki, sənin bütün varlığın məndən asılıdır. İstədiyim qırpımda qara torpaqlara dönəcəksən.
Elxan. Bilirəm. Ancaq məndən nə istəyirsən?
Altunbay. Hələ dur. Səndə doğrudan da bir ər ürəyi varsa, açıq söylə: Solmazı çoxmu sevirsən?
Elxan. Bəli, çox! Onsuz mənim üçün varlıq bir heç, yaşayış mənasızdır. Hər baxışında yeni bir dünya gülümsəyən, bu baygın füsunkar gözləri, hər gülüşündə bir həyat çırpınan bu incə, titrək dodaqları, hər görünüşündə yeni bir əməl, yeni bir dilək parlayan, bu ilahi heyəti sevməmək mümkündürmü? Daha nə soruşacaqsan?
Altunbay. Uf, dəhşət! Nankor, qaraüzlü nankor... Evində yaşadığın, çöreyini yediyin bir adama...
Elxan. Yediyim bu çöreyi mən becərmişəm. Oturduğun bu geniş sarayın daşları əllərimin qabarlarından yapılmış, torpağı alın tərilmə, göz yaşlarımla yoğrulmuşdur.
Altunbay. Demək, mənim heç bir şeyim yoxmuş!
Elxan. Yox.
Altunbay. Yoxsa özgənin nişanlısına vurulduğun da...
Elxan. Sənin nişanlın yoxdur. Barmağında üzük gəzdirən bir qız, qabırğasında damğa gəzdirən bir öküz, mənəcə, birdir.
Altunbay. Səncə Solmaz kimindir?
Elxan. Hər halda sən deyil və olmamalıdır.
Altunbay. Mənim deyilsə, səninki olmalıdır?

Elxan. Yox. Mənim də olmamalıdır.

Altunbay. O zaman kimin olmalıdır?

Elxan. Kimsənin. O hamının, hamı da onun olmalıdır. O öz istəklərinin, öz diləklərinin olmalıdır.

Altunbay. Öz istəklərinin, çox gözəl. Sən bu qanunu haradan düzəltədin?

Elxan. Bütün qanunların heçliyindən!.. Mənim üçün dünyada qanun adlı bir şey yoxdur. Ən böyük qanun – şəxsin azad diləkləridir. Altunlarını saxlamaq, haqsızlığınızı doğrultmaq, ağalığınızı bərkətmək üçün uydurduğunuz yapma qanunları, yalan dinləri mən tanımıram. Mənim tanrım, başqalarına zərər verməz azad diləklərimdir.

Altunbay. Gözəl dindir! Mənim arvadım mənim olmaya da bilərmiş.

Elxan. Sənin daimi bir arvadın ola bilməz. Mən quru daşlara, cansız şeylərə, dilsiz heyvanlara belə, fərdlərin yiyəlik haqqını qəbul etməz-kən, insan üzərinə insan yiyəliyini sormağ gülüncüdür. Bir qırpım belə durarsa, həyat ola bilməz. Həyatın mütəmadi yürüşlərində hər hərəkət bir təkamül, hər dəyişiklik bir duyğu və hər duyğu bir dilək doğurur-kən, daimi nikahlardan danışmaq – həyatın axımını saxlamaq deməkdir. Bu gün səninlə olacaq qadın, yarın istərsə, başqası ilə ola bilər.

Altunbay. Bəli. Sənin dinin çox maraqlıdır. Solmazı maraqlandıran da burası olmalıdır. O, Bağdad xəlifəsinin hərəmxanasında da bu sözləri sayıqlayacaqdır.

Solmaz. Aman Allah! Bu ad bir iynə kimi mənim ürəyimə sancılır. Yox, Altunbay, mən yabançı ellərə əsir getməkdənsə, öz doğma odlarımızın qoynunda ölmək istəyirəm.

Altunbay. Bəli, Solmaz, ancaq bu yeni peyğəmbər səni müdafiə edəcəkdir.

Elxan. Sən edəcəksənmi?

Altunbay. Mən, bütün dünyaya meydan oxuyan bir qüvvətə qarşı dura bilmərəm. Onu müdafiə edə bilmərəm.

Elxan. Mən isə edərdim.

Altunbay. Axı sən anla ki, bu çarpışan qüvvətlərə qarşı sən bir heçsən.

Elxan. Lakin mən bu heçliklə də bir həqiqətəm.

Altunbay. Eləmi? Mənə bax. Sənin sözlərin çox maraqlıdır. Sən heç də ağilsiz deyilsən. Həyatda hər kəs aldana bilər. Sən isə yalvarıb...

Elxan. Aldandığım yox. Dediyim düşüdüklərimdir. Yalvarışı isə məndə görə bilməyəcəksiniz.

Altunbay. Eləmi? Çox gözəl! Solmaz, bizi tək burax. (*Turğuta*) Sən də get, çağıraram. (*Solmaz və Turğut gedirlər.*) Artıq yetər. Mən fikrimi dəyişdim. İndi, yeni peyğəmbər, yaxın gəl, dinlə. Sən çox mahir bir nişançısan. Sevdiyin qız bütün ölkənin ən gözəl qızı – odlar gəlinidir. Biz gələcəkdə çarpışarıq. O, üstün çıxanın olacaqdır. İndi isə, bir tərəfdən ərəblər onu alıb, Bağdad xəlifəsi Məmunə hədiyyə göndərmək istəyirlər. Bu olmazsa, atəşgah onu qurban adilə yandıracaqdır. Birincilər süngüyə, ikincilər isə xalqın kobud başsızlığına dayanırlar. Hədəf bir, nəticə də bir və heçdir.

Elxan. Sən qızillərinin dağılacağından qorxub qımıldanmırsan.

Altunbay. Mənə bax. Sən çox gözəl bir natiqsən. Yurdumuzda çarpışan qüvvələrə qarşı sənin fəlsəfən ən kəskin bir qılıncdır. Elxan biləgənli, sən Solmazı sevirsən, özündə onu qoruyacaq bir cəsəret duyur isən, and iç, əlbir çalışaq... Neçin susursan? Sözlərin doğrudursa, ölümdən qorxmursansa, and iç.

Elxan. And içirəm ki, mən son günümədək onu bütün varlığımla, bütün dünyaya qarşı qoruyacağam. Ancaq sənsiz!

Altunbay. Neçin?

Elxan. Çünki bizim gedəcəyimiz yollar başqa-başqadır.

Altunbay. Halbuki mən sənə mənəvi qüvvət və cəsəretini maddi köməyimlə gücləndirə bilərdim. Sən doğruçu bir peyğəmbər də olsan, altunsuz bir iş görə bilməzsən.

Səhnə ardından bir inilti qopur və getdikcə acı bir fəryad şəklini alır.

Elxan. Mən bütün həyat fəlsəfəsini gücsüzlərin, yoxsulların yalvarışı, güclülərin, varlıların mərhəmət və səxavəti üzərində quran sayğısız peyğəmbərlərin məntiqsizliyini təkrar etmək istəmirəm. Mən gücsüzlərin, yoxsulların taleyini güclülərin, varlıların mərhəmət və səxavətinə deyil, onların öz əllərinə tapşırıram. Dünyada əbədi səadət, azadlığı, sevgiləri, birlik və qardaşlığı tərəhhümlər, sədəqələr düzəltməyəcəkdir. İzlədiyim sevgi, birlik və qardaşlıq dünyası qurulmadıqca, mən ac oğruluqları, yolbasarlıqları doğrudur, bütün həyata başsızlıq bildirişi verir, bütün əski dünyaya qarşı hər b açırım. Budur mənim gedəcəyim yol, istəsən, mənimlə gedə bilərsən.

Altunbay. Elxan biləgənli, çocuq olma. Altunsuz dünya keçinməz. Çiyin-çiyinə gedə biləcəyimiz yolu ayırma. Mən altunlarımla sənə gizli kömək edə bilərəm.

Elxan. Mənimlə gedəcək olsan, səni xalqdan ayıran bu altunlardan, bu sansız sərəvətdən bir qırpımda vaz keçib, yola çıxmalısan.

Altunbay. Elxan, bir də unutm ki, sən ərəblərin dar ağacından qaçmış bir adamsan, sənin Elxan olduğunu ancaq mən bilirəm. İndi də gəl (*onun əlindən dartıb pəncərəyə doğru sürüyür.*) bax! Nə görürsən?

Elxan. Hər gün gördüyüm qanlı dəhşətlərdən biri, hər gün mənimlə çiyin-çiyinə Solmazın taxtını gəzdirən yazıq Daşdəmiri uzatmışlar, yaş çubuqlarla yalın kürəklərinə döyürlər. Qanı göylərə sıçrayır...

Altunbay. O, sənin Solmaza qarşı eşqini bilir və gizlədirmiş.

Elxan. Yalan! O heç bir şey bilmir. O günahsızdır. Mənəm müqəssir, mən.

Altunbay. Turğut! (*Çağırır, sonra Elxana.*) Unutm ki, bir dəqiqədə məhv ola bilərsən.

Turğut gəlir.

Elxan. O yazıqda heç bir günah yoxdur.

Altunbay. Əllərindəki qan nədir?

Turğut. Kələniyə yüz çubuq vurulmasını buyurmuşdunuz.

Altunbay. Vuruldumu?

Turğut. Səksəncidə öldü.

Elxan. Dəhşət! Yerlər qan, göylər qan!

Altunbay. Son sözümdür, çocuq olma, düşün, yollarımızı ayırma.

Elxan. Mümkün deyil, anlayırsanmı, mümkün deyil. Bu kələlik dünyası, bu altun hökmranlığı, bu qılınc hakimiyyəti sürdükcə, bu qanlı əllər yuyulmayacaqdır. İndicə günahsız bir insan ürəyi susduruldu. Həlbuki mən onu altunlara, dinlərə, kələliyə qarşı mübarizəyə çağırarkən, acıqlanıb atdığı baltanın yeri budur, köksümdədir. Qanı hələ də dayanmamışdır. Mümkün deyil, mən bu qanlı altun və qılınc hökmranlığına düşməyəm. Mənim vuruş yollarım, bu qanlı sarayların xarabalıqları üzərindən keçir, anlayırsanmı! Mən insanlığın ümumi və əbədi səadətini bu şəxsiyyət istibdadının məzarları üzərində tikmək istəyirəm, anlayırsanmı! Düşündüyüm vuruşda ilk düşmənim ərəb basqıncıları, ikinci düşmənim bəşəriyyəti salıxdıran və gücsüzləri əzdirən dinlər, üçüncü düşmənim isə, kələlik törədən bütün indiki ictimai mühit və yaşayış quruluşudur ki, onun da başında sən və sən kimi insan qəssabları dururlar. Başqa yol yoxdur. Mənim yolum sənə qarşıdır.

Altunbay. Mən də sənə qarşıyam. (*Üzünə bir şillə çırpır və eyni zamanda*) Turğut! (*Deyə işarə edir, üç-dörd nəfər içəri girir.*) Bəyənirsənmi?

Elxan. Bəli, o elə də olmalıdır. Zətən hər bir düha mühitin sapqınlığından, hər bir dahi mühitin yumruqları, təpikləri altından doğur.

Altunbay. Eləmi?.. Turğut!.. (*Elxanı döyə-döyə çıxarırlar.*) Ölüncəyədək. Elə, elə! Yalvaracaqsan. Elə, bərkdən!

Elxan. Mən dilimi gəmirəcək, düşməne qarşı inləməyəcəyəm. Yalnız bir ricam var, qardaşım Aqşın sağ isə, məni arayacaq. Ona məndən son vida.

Altunbay. Turğut! (*Döyməkdə davam edirlər.*) Bərkdən, elə, elə!

Turğut. Ağam, qan yerə axacaq.

Altunbay. Olsun, bərkdən, elə!

Solmaz (*bir həyəcanla içəri atılaraq*). Altunbay, aman, bağışla, mən kimsəni sevmirəm. Öldürmə, bağışla!

Altunbay. Hm! Dayana bilmədin! Bərkdən, elə, elə!

Solmaz (*bir iztirabla Altunbayın ayaqlarına qapanaraq*). Aman, əfv et, yazıqdır, öldürmə!

Altunbay. Sapqın qadın, sən susmayacaqsan?

Boğazından yapışb boğmaq istərkən, Rəbi öz dəstəsilə girir.

Rəbi. Dayanın, bu nədir? (*Hamısı dayanır.*) Onların təqsiri nədir?

Altunbay (*yaltaqlanaraq*). Ziyankardır, ağam!

Rəbi. Omu? Yaxşı. (*Əsgərlərə*) Onu saxlayın. Onun üçün bizim xüsusi qanunumuz vardır. Daşqalaq edilməlidir. Sonra, söyləyin, burada biləgənli Elxan kimdir? O burada Babək adı ilə yaşayırmış.

Sükut.

Solmaz (*yavaşıdan Altunbaya*). Sən göstərməyəcəksən, deyilmi?

Rəbi. Bu nə sükutdur? Sizdən soruşuram Elxan kimdir?

Elxan. Mənəm, mən...

Rəbi. Çox gözəl! Bəlli oldu. İslam dininə, bir olan allaha qarşı üsyan qaldıran, xalq içində təbliğat aparıb, eli dinsizliyə, zinaya, yol-basarlığa, üsyana çağıran sənsənmi?

Elxan. Bəli, mənəm.

Rəbi. Sən hələ bir yol həbsdə olmuşsanmı?

Elxan. İki yol. Sonuncuda dar ağacından qaçdım.

Rəbi. Çox gözəl, bu dəfə artıq ölümdən qaça bilməzsən. Dar ağacı hazır, budur, fitva əlimdədir. Altunbay, sən belə yaramazları gizlədirmişsən!?

Altunbay. Mən bilməmişəm, ağa. Mən onu hərrac bazarından almışam.

Rəbi. Yaxşı, sən də bizimlə gedəcəksən. O qız nə deyir?

Altunbay. Heç, ağam, bağışlanmasını diləyirdi. Mən özüm Əbu Übeydə ərz edərdəm. Bəlkə nahar edər, sonra gedərsiniz?!

Rəbi. Burax bu dilləri, haydı!

Altunbay (*Elxanın yanından keçərkən yavaşca*). Sərsəm hərif, məhv olduq.

Elxan (*Solmaza doğru sürəkli vida baxışları ilə*). Olsun, yalnız ona toxunulmasın. (*Gedirlər. Solmaz bir təhəssürlə ardlarınca baxıb qalır.*)

Solmaz. Ox, küskün tale, küskün tale! (*Ağlayaraq dizi üstə düşür.*)

Pərdə

SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Xilafət valiliyi. Əbu Übeyd, Zübeyr.

Əbu Übeyd. Yaz ki, atəşpərəstlərcə yaxşılıq tanrısı Hürmüz həmişə işıqlarda, paklıq və gözəlliklərdə təcəssüm edir. Ona görə də, bu qız, hər gün ibadət vaxtı öz nişanlısının evindən atəşgaha gəlib, öz füsunkar gözəlliyilə xalqa qarşı durmalıdır. Atəşgah mübidləri buna dini bir rəng verirlərsə də, hər şeydən əvvəl, bu, xalqın bədii duyğularını oxşamaq və xalqı atəşgaha sürükləmək üçündür. Odlar gəlininin gözəlliyini görmək üçün, ölkənin hər tərəfindən gənclər, dəliqanlılar, hətta qocalar, qadınlar belə axışib gəlirlər. Baş ocağın təməlini sarsıtmaq üçün, bu qız mütləq atəşgahdan çıxarılıb tələf edilməlidir. Ancaq gözələdiyimiz qüvvə gəlib yetişmədiyindən, böyük üsyanlara yol verməmək üçün, təcridi tədbirlər görülür. Yaz. Təzyiq davam edir. Kiçik ocaqlar təcridlə dağıdılır. Söz və işlə islamın nəşrinə, xalqın ruhən ərəbləşməsinə çalışılır. Azadlıq üçün mübarizə təşəbbüsləri amansızcasına boğulur. Üsyançılar, xüsusilə başçıları təqib və dərhal edam edirlər. Vergilər toplanır. Azərbaycanın xristian və atəşpərəstlərini üsyana təhrik üçün

Bizans imperatorluğu tərəfindən göndərilmiş məktubu, toplanmış vergiləri, dəvələr ilə neft göndəririk. Baqi salam. Əmirəlmöminin xəlifənin əllərin öpürük.

Aqşin (*girərək*). Salaməleyküm!

Əbu Übeyd. Və əleyküm, buyurun, Aqşin! (*Zübeyrə*) Yaxşı, gərisini özün yaz bitir. (*Aqşinə*) Səfəriniz çox uzun sürdü. Barı qardaşınızdan bir xəbər bildinizmi?

Aqşin. Yox, üç gündür at belində dağları, daşları gəzirəm. Çocuq ikən yaşadığımız oba dağılmışdır. Qardaşımdan isə soraq bilən yoxdur.

Əbu Übeyd. Türküstana nə vaxt gedirsiniz?

Aqşin. Məktub göndərdim. Bu axşam da özüm yola düşürəm. Ancaq yenə qardaşımdan nigaran və gözü yaşlı gedirəm.

Əbu Übeyd. Adını söylərsiniz, biz də soraq edərik. Tapılırsa, məktubla bildirə bilərik.

Aqşin. O çox gözəl olar. Təkcə qoca dayımı tapa bildim. O da mənimlə danışmaq istəmədi.

Əbu Übeyd. Nə üçün?

Aqşin. Mənim müsəlman olduğumu bilincə: “Sən bizim yurdu-muzu tar-mar edən, atəşgahlarımızı xaraba, xalqımızı əsir edən ərəblərin dininə iman gətirmişsən. Get, ulu Hürmüzün və yazıq xalqımızın düşməni, mən xain ilə danışmaram”, – deyə ağladı. Qardaşımı soruşdum, nə qədər yalvardım, göstərmədi. Acıqlandım. Həlak edəcəkdim, yalnız qocalığına bağışladım.

Rəbi (*girərək*). Nəhayət, Elxanı tapdım. Düşmən ünsürlərdən də bir çoxunu yaxaladım. Dustaqdadırlar. Altunbay da əmrə müntəzirdir.

Aqşin (*bir maraqla*). Rəbi, kimi dedin, Elxan kimdir?

Rəbi. Biləgənli bir qul, dinsiz bir hərif.

Aqşin. Biləgənli Elxanmı?

Əbu Übeyd. Amma Aqşin, o bir bəla, bir cəhənnəmdir.

Aqşin. Aman, nə deyirsiniz? Biləgənli Elxan, o mənim qardaşım olacaqdır. Mənim ürəyim döyünür. Gəncdirmi?

Rəbi. İyirmi-iyirmi bir yaşlarında.

Aqşin. Aman, o özüdür! O, mənim qardaşımın yadigarıdır.

Əbu Übeyd. Elə isə, çox təəssüf! Bu adam islamın, daha doğrusu, bütün dinlərin amansız bir düşmənidir. Atəşpərəst belə deyil. Qəti bir dinsiz və əxlaqsızdır.

Aqşin. Aman, nə deyirsiniz?

Əbu Übeyd. Hökumət, din və şəriətləri qırğın törədən bir amil görür. Bunlara lüzum görməz. Fərdlərin xüsusi mallarına, hətta ərlərin arvadlarına belə yiyəlik haqqını tanımayan, izdivacı haqsızlıq görən bir dinmi və ya təriqətni söyləyək, çıxarmışdır. Bunlar heç, hələ siyasətcə dayanılmaz bir adam! Xalqı bizə qarşı qiyam etdirmək üçün dəstələr hazırlayır.

Aqşin. Aman, nə deyirsiniz?

Əbu Übeyd. Edamina qərar verilmişdir.

Aqşin. Edammı? O mənim qardaşımın bircə yadigarıdır. Mən onu tutduğu yoldan qaytararam.

Əbu Übeyd. Düşüncəli bir adamdır. İslamı qəbul edərsə, bir ordu qədər əhəmiyyəti vardır. Böyük bir mövqe tuta bilər. Lakin o dönməyəcək. Mən onu görmüşəm. Qəti və sarsılmaz bir adamdır.

Aqşin. Yox, yox o məni çox sevir. Biz bir-birimizi qardaş deyər çağırırıq və eləcə də sevirik. Mən onu doğru yola qaytararam.

Əbu Übeyd. Altunbay gəlsin. (*Rəbi onu gətirir kən.*) O, bu adamın qulu imiş. (*Altunbaya*) Altunbay, başqa ad ilə gəzdirdiyin adamın, xalqı ərəblərə qarşı üsyana çağırır dəstələr düzəltdiyini bilirsinizmi?

Altunbay. Mən bilməmişəm, ağam! Mən özüm də onu öldürmək istəyirdim. O, dinsiz və əxlaqsız bir səfildir. Ağ təsdiq edə bilər.

Rəbi. İçəri girərkən qolu bağlı, uzadılıb döyüldüyünü gördüm.

Aqşin. Aman, zavallı qardaşım! Rəbi, dayana bilmirəm. Tez məni onun yanına aparın. Mən onu qaytararam.

Əbu Übeyd. Gedin, ancaq unutmayın ki, əgər dönməzsə, biz onu sağ buraxmayacağıq.

Aqşin. Yox, yox, mən onu doğru yola gətirərəm.

Gedirlər.

Əbu Übeyd. Altunbay, artıq sizin qulunuz asılacaq. Siz özünüz də...

Altunbay. Mən, ağa, islamı qəbul etmək qərarına gəldim.

Əbu Übeyd. Nə vaxt? Dar ağacından asıldıqdan sonramı?

Altunbay. Xeyr, ağa! Dünəndən, səhərdən.

Əbu Übeyd. Sizi təbrik edirəm. Lakin siz bu gün səhər vergiləri gətirməliyiniz.

Altunbay. Ağa, kəndlərə tövcü qoymuşam. Taxılı yığıb bitirməmişlər. Mənim öz bəhrələrim də qalmışdır.

Əbu Übeyd. Artıq söz bilmirəm. Sabah axşam bütün vergilər burada olmalıdır. Ondan başqa, Bağdaddan aldığım əmrə görə bir aya kimi iki min əsgər üçün səfər və müharibə ləvazimatı düzəltməli, bir də, Bağdada neft göndərmək üçün əlli dəvə verməlisiniz.

Altunbay. Ağa, kəndlilər vermir, üsyan qaldırırlar.

Əbu Übeyd. Hamısını qılıncdan keçirtdirərəm. Sən özün də asılırsan.

Altunbay. Mən müsəlman olacağam.

Əbu Übeyd. Mənə fərqi yoxdur, söylədiyim şeylər vaxtında verilməlidir.

Altunbay. Bir də ağa, məndə sizin üçün çox gözəl və dəyərli yaqut vardır. Müsəidənizlə...

Əbu Übeyd. Yaxşı. Solmaz nə oldu? Artıq müsəlman olduqdan sonra da onu əmirəlmöminin xəlifədən qaçıracasınız mı? Gedin. Nə az, nə çox, üç gün sizə vaxt.

Altunbay. Ağa, artıq Solmaz atəşgaha köçürülür və bu günlərdə yandırılacaqdır.

Əbu Übeyd. Eləmi? Yaxşı, gedin. Sizi çağırtdıraram. (*Rəbi gəlir.*) Dediklərimin hamısı olmalıdır.

Altunbay. Gözlərim üstə. (*Gedir.*)

Əbu Übeyd. Rəbi, Solmaz bu gün atəşgaha köçürüləcəkmiş.

Rəbi. Xəbər alınmışdır, ağa.

Əbu Übeyd. Neçin mənə bildirilməmiş? O qız bir qırpım belə göz altından qaçırılmamalıdır. O, tələf olmalıdır. Tez, mümkün qədər tez... O cəhənnəm bəkçisini içəri buraxdır. (*Əlindəki kağıza baxır, sonra içəri girib, qapıda dayanmış Oddamdıya.*) Sən nə istəyirsən?

Oddamdı. Ağa, sizin əsgərlərdən biri zəhmət çəkib, mənim qızımı zad eləmişdir. Eh... böyük iltifat və təntənə ilə saçlarından sürüyüb aparılmışdır. Çocuqucağaz on-on dörd yaşındadır. Hələ evin qarşısında toyuq-cüceyə baxır...

Əbu Übeyd. Cəhənnəmin kor bəkçisi, belə xırda işlər üçün şikayətə yer tapmadın mı? Rəbi! (*Hiddətlə ona baxır.*)

Rəbi. Ağa, mühüm bir işi olduğunu söylədi.

Oddamdı. Ağa, xırdacalar qulaq vermirlər. Getdim, döyüb qabırğalarını yumşaltdılar. Qızcıcağaz balaca uşaqdır.

Əbu Übeyd. On yaşında qıza balaca deyilməz.

Rəbi. Bir də, ağa, əsgərlərə siğə haqqı verilmişdir. Həm də bunlar münkir olduqları üçün qazının fitvasilə...

Ə b u Ü b e y d . Şəriətçə hər şeyləri halaldır. Apar, yanıma gəlmək üçün yalan dediyinə görə, bu cəhənnəm bəkçisinə əlli taziyanə vurdurub, altı ay həbs etdir.

O d d a m d ı . Aman, ağa, başlayın. İstəyirsiniz toyuq-cücələri də aparsınlar.

Ə b u Ü b e y d . Get, get.

O d d a m d ı . Aman, ağa! (*Ayaqlarına qapanır.*) Altı-yeddi də kök qoyun var. Məni əsirgəyin. Qocayam, uşaqlarım var.

Ə b u Ü b e y d . Get, get, aparın bunu.

R ə b i . Get dedilər, get. (*Boynundan çölə itələyərək.*) Bunu saxlayın.

Ə b u Ü b e y d . Rəbi, Aqşın getdimi?

R ə b i . Quş kimi həbsxanaya uçdu. Aman, qardaşını nə qədər də sevirmiş!

Ə b u Ü b e y d (*yavaşca*). Rəbi, mən bilirəm o hərif öz fikrindən dönməyəcəkdir. Fikrində də tək deyildir. (*Kağıza baxaraq.*) Qorxmaz. Toğrul, Dönməz, İldırım və başqaları asılacaqlar. Elxanın isə, səssiz, başı kəsiləcəkdir. Sonradan qaçmış deyiləcəkdir. Aqşın elə bilməlidir. Anladınmı? Həm də bu gecə. Get. Solmazı da unutma.

R ə b i . Baş üstə, ağa.

O d d a m d ı (*qapıdan soxularaq*). Ağa, üç-dörd də damazlıq keçiyə vardır.

Ə b u Y b e y d . Cəhənnəm ol, cəhənnəm zəbanəsi! (*Qapıya doğru atılır.*)

P ə r d ə

DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Həbsxana. Dustaqlar bir iniltiylə yerə sərilmişlər.

Q o r x m a z . Lakin səndə tuhaf bir səbr varmış. Bir gün böyük bir izdihamın səni söyərək, lənətlər sovuraraq, səni daşladığını gördüm. Ertəsi gün isə, aldığın son bir parça çörəyi özün yeməyib, dünən sənə daş atan qocaya verdin. Mən sənin ürəyinə heyrət edirəm.

D ö n m ə z (*pəltəkləyərək*). Xalq öz faydasını bilmirsə, sənə nə var. Bədənin xəlbirə dönmüşdür.

E l x a n . Xalqın gözləri qapalıdır. O öz dostunu çox vaxt tanımır. Mən ondan təşəkkür gözləməirdim. Ona görə də atdığı daşlara da da-

rılmırdım. Köksümdə açılmış hər bir daş yarası, mənim üçün zəfər çiçəyi qədər sevimlidir. Ox, əgər xalq məni anlamış olsaydı... Mənim səmimi, qorxmaz, fədakar bir köməyim olsaydı... Ox, Aqşın, Aqşın! Gözlədim, gəlmədi, axtardım, tapılmadı.

İldırım. Artıq hər şey bitdi. Sabah biz daha günəşin oynaq işıqlarını görməyəcəyik. Yazın ilıq nəfəsini duymayacağıq. Lakin ölümdən, bu gecənin intizarı daha dəhşətlidir.

Elxan. Ölüm məni qorxutmur. Fəqət mənim əməllərim boran keçirmiş çiçəklər kimi açmadan solacaq.

Aqşın (*səsi gəlir*). Bu zavallılar quyunun dibinəmi salınmışlar?

Elxan. Dayan, bu nə səsdir? Aman, bu səs mənə nə qədər tanış gəlir!

Aqşın. İşıq ver, göz-gözü görmür.

Elxan. Aqşın? Fəqət mümkündürmü? Heyhat, bu səs bir xatirat mizrabı kimi qəlbimin bütün tellərini inlətdi. Donuq könlümü sanki isitdi. Çocuqkən, hər ikimiz atamın dizləri üzərində oturub, nağıllarını dinlərdik. Ox, çocuqluq. O indi mənim dustaqda olduğumu bilərsə... Fəqət heyhat, o getdi. Gözlədim, gəlmədi, axtardım, tapılmadı. Ana Türkünstan onu uddu. Kim bilir, bəlkə də öldü.

Aqşın (*sürətlə açılan qapıdan bir həyəcanla*). Elxan, Elxan, haradasan?

Elxan. Aqşın! Mümkündürmü?

Aqşın. Elxan, Elxan, qalx göyərçinim! Sənsənmi, üzünü göstər!

Elxan. Kimsən, Aqşinsənmi?

Aqşın. Sənsən? Elxan, Elxan, mənəm! (*Bir həyəcanla onu qucaqlayır.*) Nəhayət, səni tapdım.

Elxan. Aqşın, Aqşın, sənsən, sən. Mən sənin ürəyinin döyüntüsünü duyuram. Aqşın! (*Çocuq kimi ona sarılaraq.*) Şükür ki, ölmədən səni görə bildim... Bu uzun illəri sən harada idin?

Aqşın. Mən, mən o zamandan bütün dünyanı, Misri, Şamı, Əndəlisi, hər yeri gəzmişəm. Daima səni axtarmışam, Elxan!

Elxan. Mən də axtarırdım. Aqşın! Hər gün hər yerdə... Fəqət tale bizi, bu qaranlıq dustaqda görüşdü. Sənədəmi həbs etdilər?

Aqşın. Yox, Elxan, yox!.. Mən səni qurtarmağa gəlmişəm. Zavallı, səndə can qalmamış, quru sümüksən. Titrəyirsən. Otur, qardaşım. Mən üç gündür ki, at belində səni axtarıram. Obamız dağılmış. Anlat, nə oldu bizim evimiz? Mənim qardaşım, sənin atan?

Elxan. Öldürdülər. Qonşu elbəyi basqın etdi. Obamızı dağıtdılar. Atamı öldürdülər. Məni əsir tutub satdılar.

A q ş i n . Sən o vaxtdan qulsanmı?

E l x a n . Ox Aqşın, heç soruşma, macərə çoxdur. O gündən mən hərrac malı kimi əldən-ələ satılırdım. Ox, səndən sonra mən nələr çəkdim, nələr. Bir neçə yol qaçdım. Tapdılar, döydülər, yenə satdılar. Dar ağacına sürüklədilər. Qaçdım. Ox, səndən ayrılana sürünmədiyim bir yer, çəkmədiyim bir əzab qalmadı.

A q ş i n . Bu qan nədir? Yaralısanmı, köksün sarıqlıdır! *(Bir iztirabla bədənini yoxlayaraq)* Yazıq, sənin bədənində sarınmamış yer yoxdur.

E l x a n . Soruşma, Aqşın. Bu yazıq, gözü qapalı xalq, özü öz səadətinin tanrısı olduğuna inanmır. Bu uzun illərdə səni axtarmadığım yer, soruşmadığım adam qalmadı. İndi yenidən özümü çocuq kimi hiss edirəm. Əllərin nə qədər doğma, isti və güclüdür! Mən səni beləcə güclü təsəvvür edirdim. Yadındamı, çocuqkən hərəmiz atamın bir dizi üzərində oturardıq. Bir gün sən mənim əlimi sıxdın. Mən bağırdım, ağladım. Mən həmişə o qüvvəti hiss edirdim. Sən yenə də eləcə sağlam və güclüsən. Mən hər dəfə köləlikdən qaçırkən, kimsəsiz dağlarda səni görmək, səninlə əlbir çalışmaq istəyirdim.

A q ş i n . Sən ağlayırsan, Elxan!

E l x a n . Ürəyim çocuq kimi incəlmiş, nəhayət, səni tapdım. Sevincimdən yaş boğazımı boğur. Halbuki bu vaxta qədər heç bir daşdan, heç bir şillədən ağlamamışam.

A q ş i n . Çox şükür ki, mən ölmədən səni tapdım. Mən səni bu qara dustaqdan qurtararam və heç bir zaman tək buraxmaram.

E l x a n . Qurtar məni buradan, Aqşın, qurtar. Mənim ölümümə fərman verilmişdir. Bu zavallılar da öləsindir. Hamısını qurtar. Biz ölmək istəmirik. Heç bir zaman, heç bir zaman biz ayrılmırıq.

A q ş i n . Heç bir zaman. Mən o yaramazdan da öz qardaşımın intiqamını alaram.

E l x a n . Yox, Aqşın, yox! İntiqam yox, intiqam alçaq könüllərin işidir. Artıq çocuqluq keçmişdir. Biz buradan çıxınca, daha yüksək əməllər ardınca qoşacaq, iki qardaş əl-ələ verib, məzlum bəşəriyyətin əbədi səadəti yolunda çarpışacağıq. Dünya iki cəbhəyə ayrılmışdır. Bir tərəfdə silahlı güclülər, digər tərəfdə isə əliboş məzlumlar. Biz ikinci cəbhədə olacağıq. Bütün məzlum əməkçilər, bizimlə, son və gələcək bizim olacaqdır. Deyilmi, Aqşın?

A q ş i n . Mən artıq heç bir zaman səni tək və kimsəsiz buraxmaram. Heç bir zaman səndən ayrılmaram.

E l x a n . Heç bir zaman, heç bir zaman.

Uzaqdan azan səsi eşidilir.

Aqşın. La ilahə illəllah, Məhəmmədən rəsulillah...

Elxan (*ilan sancmış kimi sıçrayaraq*). Necə, Aqşın! Yox, yox! Aqşın... Sən islammı oldun? İslam ordusundansanmı? Ola bilməz...

Aqşın. Elədir, qardaşım. Mən bir olan allahın doğru yoluna girib, Məhəmmədin yolunu, böyük islam dinini qəbul etmişəm...

Elxan. Sən... sən məni də islama çağırmağamı gəlmişdin?

Aqşın. Bəli, qardaşım. Sən bir olan Allahın doğru yolundan qaçmayacaqsan. Sən özün görəcəksən ki...

Elxan. Bilirəm, hamısını bilirəm. Heyhat, məhv oldu getdi! Əməllər, ümidlər, hamısı, hamısı alt-üst olub getdi! Kaş ki mən səni heç görmədən öz ümidlərimlə öləydim... İndisə...

Oddamdı. Ölüm ayağıdır, razı ol!

Aqşın. Elxan!

Elxan. Uzaq! Uzaq! Xeyallar... Ümidlər... Of... Qəhr olası tale, qəhr olası tale. (*Üzü üstə düşüb bayılır.*)

Pərdə

ONUNCU GÖRÜŞ

Axşam, həbsxana. Elxan, Aqşın.

Elxan. Qoy hər kəs özü öz yaşayışının tanrısı olsun. Artıq yetişməzmi? Din adına törətdiyiniz bu qədər qırğınlar, tökdüyünüz bu qədər qanlar yetməzmi? Neçin zavallı insanlığı bir-birindən ayırıb bir-birinə çeynədirsiniz? Bəs deyilmi içdiyiniz qanlar? Qandan doymadınızımı? Bu qanlar bir gün coşacaq və mızraqlar ucunda yaratdığınız bütün bu əski dünyanı öz acıqlı dalğalarında boğacaqdır.

Aqşın. Artıq yetər, Elxan! Mən bu gecə Türküstanə yola düşürəm. Fəqət həmişə atan mənə oğlum, mən də sənə qardaşım deyirdim. Nə qədər bir-birimizi sevirdik. Lənət fələyin dönüşünə ki, bizi bir-birimizdən ayırır. Çox təəssüf ki, sən fikrindən dönməyəcəksən. Mən atana qarşı son oğulluq və sənə qarşı son qardaşlıq borcum olmaq üzrə son dəfə üzündən öpmək, sonra isə həmişəlik ayrılıb getmək istəyirəm.

Elxan. Aqşın, mən də səni çox sevirdim. Bu günə kimi səni bir ürək döyüntüsü ilə arayırdım. İndi isə... Mən, cahangir bir ordu sırasında

bütün dünyanı çeynəyən, tapdayan, yırtıcı bir qardaşı tanımaq istəmirəm. Dedim ki, dünyada iki cəbhə vardır: əzənlər, əzilənlər. Biz iki can və qan qardaşı bir qazmada deyilik. Birində sənsən, o birində mən.

A q ş i n . Ox, Elxan! Nə etməli! Mən səni illər boyu axtardım...

E l x a n . İnan ki, mən də axtarırdım. Fəqət indi sən bütün məzlum insanlığa olduğu kimi, tapındığın dinə də xəyanət edirsən. Mən səni öpmərəm. Artıq mənim qardaşım yoxdur. Mənim qardaşım, bax, bu qaralıq zindanların bucaqlarında öz azadlığı uğrunda inləyən, çeynənən ərlər, bu qarşı meydanda öz diləkləri yolunda dar ağaclarından asılmış, daşqalaq edilmiş igidlər, islamın cahangir mızraqlarından baş qaçıran gücsüzlər, əməkçilər, qullar, (dağlarda, çöllərdə öz tanrılarına tapınan gücsüzlər, ocaqları, hürriyyətləri, adətləri) bütün mənlikləri tapdanıb təhqir edilən zavallı insanlardır.

A q ş i n . Elxan, sən öz əlinlə özünə məzar qazırırsan. Fəqət islamı qəbul etsəydin, böyük bir yer tuta bilərdin.

E l x a n . Mən azad diləklərimi bütün dünyanın gözəlliklərinə dəyişməyəm. Mən üzümə bir din qalxanı çəkib, cahangirlərin cəlladlığını qəbul edə bilmərəm.

A q ş i n . Elxan, bu ordu gəzdiyi ölkələri istila məqsədilə gəzmir. O, sapqın bəşəriyyəti doğru yola, nicat və səadətə çatdırmaq istəyir.

E l x a n . Yalan, yalan, qara bir yalan, ağ bir yalan! Bütün insan qəsablaları dünyanı, bu şüar ilə çeynəmişlər: nicat və səadət! (*Qolundakı zəncirləri göstərərək.*) Budur onların nicat və səadəti!.. Sən bu mahnıları get, çocuqlara söylə. Doğru yol! Onlar buraya yurdumuzun qan damarlarını sorub aparmaq, yoxsulların, gücsüzlərin son parçalarını boğazlarından kəsib, Bağdad xəlifələrinin fahişəxanalarına göndərmək üçün gəlmişlər.

A q ş i n . Elxan, mən sənə acıyıram. And olsun bir Allahın böyüklüyünə, and olsun ürəyimdə bir od kimi yanan qardaşlıq məhəbbətinə ki, sən sabah öləcəksən. Nicat yolu yoxdur. Vaxt varkən dön, yalvarıram sənə!

E l x a n . Aqşın, Aqşın, mən özüm əldən-ələ satılmışam. Fəqət mənim əməllərim, vicdan taxirlərinin alıb-sata biləcəyi bir hərrac malı deyildir.

A q ş i n . Onlar böyük bir dinin naşirləridir. (*Uzaqdan azan səsi eşidilir. Aqşın yaxınlaşıb pəncərəni açır, orada bir çox adamların dar ağaclarından asılması, küçədə yarıya qədər yerə basdırılıb daşqalaq edilməsi görünür. Uzaq adamlardan "Allahü əkbər" səsləri, o yandan atəşgahın*

ibadət mahnıları və kilsənin boğuc zənglərindən qopan iniltilər, həbs-xanada üzükuyulu, əlibağlı yıxılmış dustaqların görünüşü bir-birinə qatışmış, acı bir mənzərə gözə çarpdırır. Aqşın Elxanın əlindən tutub pəncərəyə sövq edərək.) Bax, Elxan, dinlə, gör bu səsdə nə qədər sadə bir həzinlik, nə qədər dərin, böyük və qüvvətli bir məna çırpınır!

Elxan. Dərindir, fəqət bu mənanın dərinliyi bəşəriyyətə qarşı açdığı uçurumdan dərin deyildir.

Aqşın. Dinlə, Elxan, dinlə. Allah böyükdür, birdir, böyük Allahdan başqa, Allah yoxdur. Budur, böyük və qaçılmaz bir həqiqət! Bu səsdə, bütün varlığın əsil mənası çırpınır. Bax, Elxan, dinləyirsənmi?

Elxan. Aqşın, mən dinləyirəm. Fəqət sən də bax və dinlə. Bu “Allahü əkbər”lə yanaşı olaraq, yurdumuzun atəşgahlarından qopan işıqları, gözəllikləri, günəşləri, ulu Hürmüzün böyük və işıqlı mənasını oxşayan mahnıları da eşidirsənmi? Ta bu uzaqlarda, Məryəm oğlunun üç varlığını xatırladan, kilsə canlarının boğuc fəryadlarını da eşidirsənmi? Bir az bəridə amansız, qanlı iplərdən asılan məzlumların, diri-diri qara torpaqlara basdırılmış gücsüzlərin, zavallıların, kimsəsizlərin də ürək gəmirən qanlı heyətlərini görürsənmi? Get, mənə asacaq din naşirlərinə söylə ki, mən deyirəm: yoxdur Allah, yoxdur Allah! Bu dinlərin hamısı güclülərin mızrağını daldalamaq, bu Allahü əkbərlər, bu gurultulu canlar gücsüzlərin iniltilərini, fəryadlarını örtmək, boğmaq, susdurmaq üçündür. Məndən başqa mənim xaricimdə özge bir Allah yoxdur. Mənəm yer üzündəki həyat və səadətənin yaradıcısı. Mənəm göylərin mənəvi varlığındakı qüvvət və iqtidarın məna və mahiyyəti. Mənəm Allah, Allah mənim özümdədir. Qadınları cansız şeylərə çevirən, qul alverini, insan ticarətini doğruldan məhəmmədlərə, gücsüzlərin taleyini güclülərin mərhəmətinə tapşıraraq isalara, yüz iyirmi dörd min Allah tacirinə, mətalarını mızraq güc ilə satan Allah dəllallarına mən inanmıram. Onların satdıqları uydurma, süni, buyutdurma Allahlara mən inanmıram, inanmıram!

Qorxmaz (*başını qaldıraraq*). Mən də inanmıram!

Toğrul. Mən də inanmıram!

İldırım. Mən də inanmıram!

Dönməz. Mən heç inanmıram!

Oddamdı. Mən də... (*Boğazında qalır.*)

Qalanlar. Mən də, mən də inanmıram.

Elxan. Azad, mənəmsiz, məsud bir dünya – budur mənim yolum, budur mənim qanunum. Azad istəklər, azad diləklər, azad hərəkətlər

– budur mənim qanunum. Azad sevgilər, qorxusuz, pak və azad vicdanlar – budur mənim Allahım. Get, söylə ki, dar ağacımı gözləyirəm.

Qorxmaz. Mən də ardıncayam.

Toğrul. Mən də səniniləyəm.

Dönməz. Mə-məmən də səniniləyəm.

Aqşın (*düşünərək, soyuq bir səslə*). Artıq bir deyəcəyim yoxdur. Mən də sənə qarşıyam.

Əbu Übeyd (*Rəbi ilə girərək*). Aqşın, dedim ki, faydasızdır.

Aqşın. Onun fikri sarsılmazdır. O qəti və amansız düşməndir. Şəriətin fitvası haqlıdır.

Əbu Übeyd. Qollarını keçirt, səhər hamısı asılacaqdır.

Elxan (*mənalı və istehzalı bir gülüşlə*). Budur Allah tacirlərinin bəşəriyyətə verə biləcəyi nicat və səadət!

Pərdə

ON BİRİNCİ GÖRÜŞ

Solmazın odası. Altunbay və Solmaz.

Altunbay. Ox Solmaz, bu son gecə nə qədər dəhşətlidir. Səni məndən ayıracaqlar. Çünki mən artıq ölkədə ən güclü bir adam deyiləm. Ox, ərəblər... Atəşgah... (*Cavab gözləyirmiş kimi susur, sonra Solmazın dizlərinə dayanaraq.*) Fəqət sən də, sən də, Solmaz, neçin məndən üz döndərdin? Mən səni almaq üçün nə qədər əməklər çəkdim, altunlar tökdüm.

Solmaz. Neçin məni məhv edirsən?

Altunbay. Solmaz, mən kimsəyə qarşı gülümsər olmağı sənə yasaq etməzdim. Ancaq səni onun, miskin bir qulun kobud bağrında görmək-dənsə, ilanlar qoynunda görməyi daha çox istərdim. Ox, Solmaz! Səni mənim qədər sevəcək bir adam tapılmaz. Fəqət sən...

Solmaz. Mən hər kəsi, səni də sevirəm. Qadının ən dəyərli mətai, onun gözəlliyidir. Mən istərdim ki, mənim gözəlliyimdən bütün dünya zövq alsın. O da elə deyir.

Altunbay. Solmaz, sən onu sevirsənmi? Neçin susursan, açıq söylə!

Solmaz. Bilmirəm, məni öldür, fəqət mən onu görüncə, ürəyim döyünür, bütün sinirlərim kaman teli kimi inləyir. Mən onun baxışlarına dayana bilmirəm. Kim bilir, bəlkə də.

Altunbay. Neçin sən bu sözləri ona deməmişsən?

Solmaz. O, çox gənccdir. O, çocuqdur. O, quldur. O sizə qarşı gücsüzdür. Fəqət onun dodaqlarında yeni bir həyat gülümsəyir. Onun gözlərində gözəl bir dünya, şən bir kainat rəqs edir. Onun həyatı irəlidir. Mən onu coşdurmaq, sizin pəncənizə keçirtmək istəmədim. Mən heç bir zaman öz eşqimi ona söyləməyəcəyəm.

Altunbay. Bəli, artıq heç bir zaman söyləməyəcəksən. Çünki o, sabah öləcəkdir.

Solmaz. Öləcəkdir?

Altunbay. Solmaz!

Solmaz. Məndən nə istəyirsən?

Altunbay. Sən ağlayırsanmı? Sən onun üçün mü ağlayırsan? Yazıq ki, sən özünü nələr gözlədiyini düşünürsən. Ölüm bir canavar kimi qanlı dişlərini ayırmış, bu gözəl vücudu udmaq üzrədir.

Solmaz. Fəqət neçin ürəyimi didirsən! Qaçacaq bir yol ki, yoxdur.

Altunbay. İki yol var: ya Bağdadın dustaqcıl hərəmxanaları, ya da atəşgahın qızğın odları.

Solmaz. Sus, Altunbay, mərhəmətsiz! Məhv oluram, yol göstər, yol!

Altunbay. Mən islamı qəbul etmişəm. Son nəfəsimə kimi uğrunda çalışaram. Atəşgaha getməkdən saqın. Orası doğru ölümdür. Mən özüm Bağdada gedib, xəlifənin ayaqlarına qapanaram. Bəlkə müsəlmanlığım...

Turğut (*gəlidir*). Ağam, atəşgahın möbidləri və əhali dəstə ilə gəlib sarayın qapılarını döyürlər.

Altunbay. Aman, gəlməsinlər, Solmaz, getmə, məhv olarsan. Mən bilirəm, onlar səni əbədlilik məndən ayırmaq, qızmar odlarda yandırmaq, qurban vermək üçün gəlirlər.

Solmaz. Bütün ölkəni oynacaq kimi oynadan Altunbay, güclülərə qarşı nə qədər zavallısan! Çırpınma, yol göstər, yol!

Altunbay. Yox, yox, gözəl pəri, səni buraxmaram. Söylə ki, mənim arvadımsan. İslam arvadına toxunulmaz.

Solmaz. Fəqət ərəblər, onlar ki, məni dinləməzlər.

Altunbay. Mən özüm gedib xəlifənin ayaqlarına qapanaram. Sən də islamı qəbul et.

Solmaz. Yox! Ayaqlarda sürünməkdən nə çıxacaqdır. Altunbay, qalx! Mən sənə haqq verirəm. (*Divardan yalın qılıncı alıb, ona uzaqda*) Al, məni qoru.

Altunbay. Mümkün deyil, Solmaz, düşmən güclüdür. Mən özüm...

Turğut. Ağam, kütlə qudurmuş, qapıları qırır.
Altunbay. Getmə, Solmaz! Yox, yox, qapıları bağla! Söylə ki,
Solmazı ərəblər apardılar.

Solmaz (*bir qətiyyətlə*). Burax, burax gəlsinlər!

Altunbay. Solmaz, Solmaz, sən özünü məhv edirsən. Düşün...
Qızmar odlar... Bu gediş ölümdür, ölüm!

Solmaz. Yadlar mərhəmətinə sığınmaq od gəlininə yaraşmaz.
Od gəlini od bağrında olmalıdır. Burax, burax gəlsinlər.

Yanardağ, Sönməz və başqaları dəstə ilə içəri girirkən.

Pərdə

ON İKİNCİ GÖRÜŞ

Gecə, həbsxana.

Elxan. Mən qaçmağa hazırım. Mənim üçün bir gün tez, bir gün gec ölməyin heç fərqi yoxdur.

Dönməz. Mənim üçün ən böyük fərqi vardır. Bir azdan sonra səhər açılacaqdır. Ölmək, günəşin tellərini, dağların çiçəklərini, səhərin almaz şəhrlərini görməmək, yox, mən deyirəm qaçaq.

Qorxmaz. Sabah Elxan öləcək. Mən öləcəyəm. Toğrul öləcək. Sən öləcəksən. Sən, sən, sən... Bunlar hamısı öləcəklər. Bu bir təşəbbüsdür. Baş tutmazsa, yenə sabah ölərik.. Baş tutarsa, ölümdən can qurtarmış olarıq.

Dönməz. Tutacaq, tutacaq.

İldırım. Heyhat ki, bunlar bir xülyadır. Ölüm amansız pəncəsini boğazımıza keçirtmiş, artıq biz buradan qurtara bilməyəcəyik. Artıq biz bir də günəşin gözəl işıqlarını görə bilməyəcəyik. Oddamdı, sən ölməyəcəksən. Mənim yazıq anama söylərsən ki...

Dönməz. Di yaxşı, canım, yaxxana açma. Qoy görək, bəlkə bir iş düzəldi.

İldırım. Nə düzələcək, Dönməz! Mən bilirəm, buradan nicat yolu yoxdur.

Dönməz. Tutaq ki, yoxdur. İndidən uzanıb ölməyəcəyik ki.

İldırım. Bu vaxtadək, bu məzardan bir nəfər qaça bilməmişmi?

D ö n m ə z . Qorxaqlıqdan.
 Q o r x m a z . Qardaşlar, Elxan hazırdır. Mən də hazırım.
 D ö n m ə z . Yaxşı da, üçümüz razıyıq. Onda daha kim qaldı. Vur-
 tut on-on beş adam qalır.
 T o ğ r u l . Mən də hazırım.
 D ö n m ə z . O da razıdır. Di durun ayağa.
 İ l d ı r ı m (*Elxana*). Yazıq, səni ki, qardaşın qurtarmaq istəyirdi.
 E l x a n . Qardaşlar, həyatın ilk borcu ölümə pəncələşməkdir. Ölüm
 qorxusundan balta altına baş qoymaq qorxaqların işidir. Qoy hər kəs öz
 taleyini özü həll etsin. Biz gedirik. Getmək istəyənlər bizə qoşula bilirlər.
 Q o r x m a z . Yaxşı, bizim qollarımızı kim açacaqdır?
 D ö n m ə z . Hanı o toyuq-cücə padşahı?
 Q o r x m a z . Doğrudan, onun ki, əlləri açıqdır.
 E l x a n . Artıq tələsin, dustaqçı indicə qayıdacaqdır.
 T o ğ r u l . Oddamdı, qalx qollarımı aç.
 O d d a m d ı . Bax, mənə toxunmayın, yoxsa bağıraram. Məni ki, öl-
 dürməyəcəklər.
 D ö n m ə z . Səni mən öldürəcəyəm. Dur, qoca tülkü!
 E l x a n . Toxunma, Dönməz, ürək qırmaq ürəksizlərin işidir.
 O d d a m d ı . Atam, doğrusu, mən qorxuram. Mənim bircə-bircə tü-
 kümü yolarlar. Mənim çolma-çocuğum, ailəm var.
 E l x a n . Yazıq insanları bu gün üçün ayrılmağa, sabah üçün pay
 toplamağa atan, cəmiyyət birliyinin dayaqlarını pozan, bu ailə sözü
 deyildirmi?
 T o ğ r u l . Oddamdı, sənə deyirəm qalx, qollarımı aç.
 O d d a m d ı . Atam mən qorxuram.
 D ö n m ə z . Qalx sənə deyirəm, yoxsa...
 O d d a m d ı . Yaxşı, yaxşı, mənə dəyməyin. Açırım, ancaq deməyə-
 siniz ki, o açdı.
 D ö n m ə z . Qoca bayquş, bizə fal açma, qalx deyirəm sənə.
 O d d a m d ı . Yaxşı, yaxşı. (*Cəld qalxıb mütərəddid addımlarla Elxana
 yanaşırkən.*)
 D ö n m ə z . Da-da-dalı çəkil, toyuq-cücə padşahı! Mənim qollarım
 onsuz da açıldı. (*Tələsik bir hərəkətlə Elxanın qollarını açır.*)
 E l x a n . Artıq, qardaşlarım, mənim qollarım açıqdır. Biz özümüz-
 özümüzü açə bilirik. Qorxmaz, yaxın gəl! Toğrul, yubanma! Dönməz,
 sənə o birilərini aç, tələs!

D ö n m ə z . Onları çoxdan açmışam.

Q o r x m a z . Qardaşlar, biz dustaq bəkçisini sarıyıb qaçacağıq.

E l x a n . Tutula da bilərik. Kim bizimlə getmək istəyirsə, səslənsin.

D ö n m ə z . Mən gedirəm.

İ l d ı r ı m . Ancaq haraya qaçacaqsınız ki, yenidən tutmasınlar. Ölkədə ərəblər əlində olmayan bir yer yoxdur ki...

E l x a n . Orasını, qardaşlar, mən dedim. Buradan sağ çıxa bilsək, bizi bir daha sağ tuta bilməyəcəklər. Biz hələlik yurdumuzun yüksək və keçilməz dağlarına çəkiləcək, orada bütün məzlumları toplayıb, azad vicdanlı geniş bir məmləkət quracaq və son günümüzədək onu ərəblərə və bütün güclülərə qarşı köksümüzlə qoruyacağıq. Kim bizimlə getmək istəyirsə, kim belə bir gün üçün qorxmursa, səslənsin.

Q o r x m a z . Elxan, yadımdadır, bir gün sən bir izdihama qarşı dinlərin heçliyindən danışırkən, mən səni köksündən vurdum. Yıxıldın, düşdüyün yerdə baxırkən, baxışların məni sarsıtdı. Sanki onlarda mənə qarşı bir məhəbbət, bir mərhəmət gülümsəyirdi. O gündən bəri gizlidəngizliyə mən sənəin tərəfində idim. Nəhayət, bu gün sən öz əməlin uğrunda öz doğma qardaşından üz döndərirkən, mən büsbütün sənəin fikrinə basıldım. Sən, qorxmaz bir kömək istəyirdin. Qəbul et, can qardaşı olaq! Mən sənəin yolunu qəbul edirəm. Əlbir çarpışıb, əlbir ölərik.

E l x a n . Əməl qardaşı qan qardaşından yüksəkdir. Ver əlini, Qorxmaz! Qoy bu zəncirli əllər, bu qaranlıq zindanlar bizi birləşdirsin.

Q o r x m a z . Mən son günədək sənəinləyəm.

İ l d ı r ı m . Mən də sizinləyəm.

T o ğ r u l . Bu mənəim boynumdakı zəncir xaç (xaçı tullayır), bu da mənəim əlim, mən də sizinləyəm.

D ö n m ə z . Bu mənəim əllərim, bu da mənəim ayaqlarım. Mən sizdən də o üzəyəm.

Q o r x m a z . Fəqət qardaşlarım, unutmayın ki, bu gün biz alçaq bir ölümdən, daha şərəfli bir ölümlə, ölmək üçün qaçırıq. Bu gün bizim ailələrimiz dağılacaq və rahatlığımız unudulacaq. Hər addımda yeni bir qorxu, yeni bir ölümlə çarpışacağıq. Bunların heç birinə baxmadan, son günümüzədək, indiki yaramaz həyatı uçurmaq və yeni, azad bir dünya qurmaq uçun, bütün əski mühit və həyatla çarpışacağıq. Kim ölümdən qorxacaqsə, yarı yolda qalacaqsə, ayrılınsın. Kim öləcəyəm deyirsə, səslənsin. And içsin.

Dönməz. Yaxşı, indi biz kimə and içək? Din, Allah tanımırıq. Bəs kimə and içəcəyik?

Elxan. İnsanları bir hədəfə doğru yürüdən and deyil, onun diləkləridir. Mən öz azad diləklərimə, azad vicdanıma and içirəm!

Qorxmaz. Mən sənin yolunu qəbul edir, yeni, azad həyat yolunda canımı əsirgəməyəcəyimə and içirəm.

Toğrul. Mən də and içirəm,

Dönməz. Mən də and içirəm.

Qalanları. Mən də, mən də, mən də...

Oddamdı. Bəs sizin yerdə qalan xalq öz nəzrini haraya gətirəcəkdir?

Qorxmaz. Yavaş, deyəsən gəlirlər.

Oddamdı. Vay, mən qorxuram.

Toğrul. Səsini kəs!

Qorxmaz. Bəkçinin ağzını yummağı unutmayın.

Dönməz. Bir qoy boğazı barmaqlarına keçsin. Ca-ca-canı çıxmayınca...

Elxan. Yox, yox, Dönməz! Artıq bir damla qan vicdanların ləkəsidir. Biz qanla çarpışacağıq.

Qorxmaz. Gəldilər.

Toğrul. Gəldilər.

Qorxmaz. Yavaş, hamınız əvvəlki kimi uzanın. (*Hamı uzanır.*)

Dustaqçı. Ey, haradasınız? Sanki sabah bunlar deyil, mən öləcəyəm. Belə də yatmaq olar? Hey, durun!

Ayağı ilə Toğrulu vururkən, Dönməz arxadan qalxıb ağzını tutur, hamısı qalxıb onu sarıyırlar.

Oddamdı. Vay, mənim cücə kimi tüklərimi didəcəklər. Onları mən açmadım. Özləri açdılar.

Elxan. Qardaşlar, taleyimizi sınayaq. Oddamdı, Solmaza söylərsən ki, buradan çıxarsam, qaldıracağım azadlıq bayrağının oynaq dalğaları, onun gülgün çöhrəsini öpəcəkdir.

Hamı bir-birinə “sus”, – deyə-deyə çıxırlar. Bir-bir çıxırkən.

Pərdə

ON ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Əbu Übeydin odası. Əbu Übeyd və Rəbi.

Rəbi. Əsgərlər hər yeri axtarmışlar. Soraq verən yoxdur. Bunların hamısını düzəldən yenə Elxan imiş.

Əbu Übeyd. Həbsxana qoruqsuz. Asılacaq bir adam bu qədər sərbəst saxlanarmı?

Rəbi. Bu vaxtadək heç kəsdə qaçmaq təşəbbüsü görünməmiş. Odur ki, gecə keçincə, qoruqçuların üçü də yatmışdır.

Əbu Übeyd. Üçünü də dar ağacına. Yaz. Mən əmr edirəm. Ölkənin bütün ixtilalçı ünsürləri əldən qaçırıldı. Bu da bir vəzifəmi?

Rəbi. Onlar görəcəkləri işləri, kimin haraya gedəcəyini və haralara adam toplayacağını danışırlarmış.

Əbu Übeyd. Nə edəcəklər?

Rəbi. Tutulmazlarsa, üsyan. Qoca möbidin göstərdiyi yerə əsgər göndərirəm.

Əbu Übeyd. And olsun bir olan Allahın böyüklüyünə ki, tapılmasalar, onların yerinə sizi də dar ağacından asdıracağam.

Rəbi. Ağamız!

Əbu Übeyd. Get, hər yerə car çəkdir ki, Elxanın özünü, ya başını təslim edənlərə, on min dirhəm veriləcəkdir. Gizlədənlər, yerini bilib söyləməyənlər, danışıqsız asılacaqlar. Özün də əsgərləri götür, onu axtarmaq üçün ətrafa səpələtdir.

Altunbay (*gəlir*). Eyvah, ölkə dağıldı, məmləkət alt-üst oldu.

Əbu Übeyd. Nə olmuş, Altunbay?

Altunbay. Kəndlilər qiyam etmiş, dağları çıxarıb qovurlar. Qara kütlə bir od seylabı kimi axır. Qarşı gələni amansız bir sel kimi süpürüb aparır.

Rəbi. Bəs Solmaz?

Altunbay. O da getdi, apardılar.

Əbu Übeyd. Kim?

Altunbay. Qara kütlə, xalq, izdiham!

Rəbi. Solmaz atəşgahını aparıldı?

Əbu Übeyd. Burax, burax, onlar dursunlar. Bu dinsiz gəzirkən, heç bir şey etmək olmaz. Mən bilirdim, o, dinc oturmayaqdır. Xalq istinad mərkəzi tapıb sığınınca, ona qoşulacaqdır. Hər şeydən əvvəl yerdə, göydə, harada olursa olsun, Elxanın dirisi, ya ölüsü mənə təslim edilməlidir. Get, yoxsa, dar ağaclarını gözləyin.

Pərdə

ON DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Kənd. Yüksək, yaşıl bir dağın üzərindəki kəndin qarşısında xalq toplaşmış, El x a n danışır.

El x a n . Hər gün yeni bir dilək, yeni bir istək doğuran həyatda, əbədi bir qanuna boyun əymək, insan bugünkü istəyindən sabah usanırkən, onu daimi andlarla hərəkətlərə tapındırmaq, hələ qadınları sadə bir əşya, adi un tabaqları kimi xüsusiyyət altına almaq, əbədi bir nikah ilə zəncirləmək, danılmaz bir haqsızlıqdır. Bəşəriyyətin çoxalması üçün müqəddəs bir vasitə, həyat üçün ən doğru bir məqsəd olacaq tənəsül, nədənsə, bir cinayət kimi gizlədilir. Bunlar hamısı altunları ilə bütün dünya şənliklərini satın alan, bir ovuc bəxtəvərin uydurmasıdır. Onlar, təbiətin öz oğullarına verdiyi ruzuları müxtəlif yollar ilə alıb, xalqın əməklərini heçliyə, özünü yoxsulluq, aclıq və səfalətə salırlar.

El . Doğrudur, doğrudur.

El x a n . Fərdlərdən, qəbilələrdən, millətlərdən altun və mızraq gücünə alınmış və alınacaq, bu həyat şənliklərini getdikcə artırmaq, ya gücsüzlər birliyindən, ya da bir-birindən saxlamaq, aldıkları qadınlarda insanlıq duyğularını öldürüb, ürəklərinə əbədi hakimiyyət haqqı qazanmaq və bu yolda törətdikləri saysız vuruşlara, qırğınlara, ölümlərə qara kütləni sürə bilmək üçün, bunlar bəşəriyyətin gücsüzlüyündən və qorxaqlığından doğmuş saçmalardan istifadə edir və özləri inanmadıkları müxtəlif dinlər, qanunlar, allahlar uydururlar. Bəlkə də, vaxtilə bir insan dostunun başında doğmuş, bəlkə də, səmimi bir fikir, sonradan bunlar üçün əsgəri bir qüvvət, ruhanilər üçün bir ticarət malı, əzilen gücsüzlər, son tikəsi boğazından çıxarılan yoxsullar üçün tapınacaq, qorxudacaq, susduracaq, uyudacaq bir kabus yeri tutur. Beləliklə, cahangir ərəb ordusu da keçdiyi bütün ölkələri, gördüyü bütün gücsüz millətləri əzdiyi kimi, yurdumuza da soxulunca, öz haqsızlığını pərdələmək üçün mızraqının ucuna bir Quran taxmış, öz buyurtdurma Allahını da özü ilə gətirmişdir. Fəqət əsil məqsəd yenə birdir. O da yurdumuzun yerli el-beyilərdən saxlanılmış son bir parçasını güclə boğazından kəsib, Bağdad xəlifəsinin susmaz işrətləri üçün göndərməkdir.

El . Doğrudur, doğrudur.

El x a n . Bu yalnız ərəblərdə deyil, yalnız burada deyil, hər yerdə belə olmuşdur. Bunu babillilər də belə etmişlər, yunanlar da belə etmişlər, rumlar, yəhudilər də belə etmişlər. İsalər, musalar, iskəndərlər, saysız-hesabsız insan qəssabları hamısı belə etmişlər. Bu belə olmuş, indiki

həyat şərtləri durduqca, belə olacaq, güclülər gücsüzləri əzib-didəcək, yaşayan yaşayarı yeyəcək, yaşayacaq və bütün bu haqsızlıqlar, saxta dinlər, uydurma qanunlar ardında pərdələnenəkdir. Bu sonsuz çəkişmədən, didişmədən, bu insan sallaqxanasından qurtarmaq üçün, bəşəriyyətin ancaq bir yolu vardır: torpaqlarından qan daman əski dünyanı uçurmaq, çiçəklərindən səadət gülümsəyən, yeni bir sevgilər dünyası qurmaq...

E l . Doğrudur, doğrudur.

E l x a n . Biz də bu yola doğru gedirik. Biz hələlik yurdumuzun yüksək dağlarına çəkiləcək, orada bütün bəşəriyyət üçün örnək ola biləcək bir ölkə düzəldəcəyik. Orada tənəsül heç bir qanun altında gizli olmayacaq, əsas: azad könüllərin uyuşması və usanması olacaqdır. İstəyənlər ər-arvad, istəməyənlər bacı-qardaş olacaqlar. Varlı, yoxsul, güclü, gücsüz olmayacaqdır. Bütün ölkə qardaşcasına çalışın, qazanan və bölüşən bir ailə olacaqdır. Orada süni hökumətlər, qanunlar olmayacaqdır. Orada zərərsiz azad istəklər, azad hərəkətlər, həyatın müqəddəs qanunu hökm sürəcəkdir. Orada uydurma dinlər, allahlar olmayacaqdır. Azad vicdanlar, azad sevgilər hər kəsin böyük tanrısı olacaqdır. Məqsəd həyata qovuşacaq, yaşayış ancaq vasitələrlə məşğul olacaqdır. Orada qışın kəskin soyuqları hamını bərabər üşüdəcək, günəşin altun telləri hamını bərabər isidəcəkdir.

E l . Yox olsun əski dünya!

E l x a n . Siz, ey ərəb cahangirlərinin tapdağında əzilən, çeynənən od yurdunun igid və dönməz oğulları! Siz, ey varlıların əlində dilsiz-ağızsız işlək heyvanlara çevrilmiş bəşərin ögey yavruuları, paysız yoxsulları! Siz, ey güclülər yumruğu altında inləyən zavallı gücsüzlər! Siz, ey bütün dünyaları geniş həbsxanaya çevrilmiş zavallı qadınlar! Siz, ey könülləri cansız muncuqlar kimi alver malına döndərilmiş, mənimsənmiş gəlinlər, qızlar! Siz, ey bütün mühiyyətləri qanlı bir insan qəssabxanasına döndərilən gənclər! Siz, ey min-min qəbilələrə, millətlərə, irqlərə ayrılmış məzlum bəşəriyyət! Mən bu gün bütün istilalara, müharibələrə, qırğınlara, əsirliyə, köləliyə, cəbrə, istibdada, altunlara, hökumətlərə, qanunlara, dinlərə, allahlara, bütün əski varlığa qarşı üsyan bayrağı qaldırıram. Kim bu yolda mənimlə getmək istəyirsə, ayrılısın, səslənsin.

E l (*qatışıq səslər*). Mən sənənləyəm, mən də sənənləyəm, mən də, mən də...

E l x a n . Qardaşlar, düşmən bizi izləyir. Bacaranlar özlərini qorumağa hazırlansınlar.

El (*qatışıq səslər*). Baltanı bəri gətir, ağacları hazırla, orağı gətir, cilləni aç...

Gülgün. Dayanın, mənim də sözüüm var. Bu örpək, zor ilə borc yerinə verilmiş bacımın örpəyidir. O, öz ərindən qaçdığı üçün canavar-casına doğrandı. Mən də bu qanlı örpəyi bayraq edir, səninlə gedirəm.

El. Urra...

Elxan. Qardaşlar, bacılar, bu azadlıq bayrağı altında yeni azad həyata doğru! Urra, urra!

Qorxmaz. Ərəb ordusu dörd bir tərəfi sarmış, çıxacaq bir yol yoxdur.

Elxan. Onlar hələ bizi çox saracaqlar.

Toğrul. Qardaşlar, azadlıq uğrunda vuruş qazmalarına doğru, haydı!

El. Urra!

Əli ağac tutan kişi, qadın, gəlin, qız hamısı gedirkən.

Pərdə

ON BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Əbu Übeydin odası. Altunbay, Yanardağ və Oddamdı.

Əbu Übeyd. Sizi çağırmaqdan da məqsədim budur. Neçə ildir ki, bu amansız çarpışma gedir. Bunun səbəbi yerli zənginliklərin və dinçilərin köməyi deyilsə, nə ola bilər? Əvvəlləri bir qədər yanlışlıq olmuşdusa da, indi siz görürsünüz ki, artıq möbidlərinizə toxunulmur. Sizə, bir Allaha inananlar kimi baxılır. Bir o qədər vergi alınmır. Halbuki Elxan qəti bir dinsiz və hamımıza düşməndir. Ölkəni bərbad bir hala salmış bu susmaz çarpışmaya artıq qəti bir son qoyulmalıdır. Bu qırğını bitirmək sizə daha əlverişlidir...

Sükut.

Neçin susursunuz? Yanardağ, bir din başçısı olmaq üzrə, ilk cavabı sizdən gözləyirəm.

Yanardağ. Biz nə edə bilərik. O bir dinsizdir. O bizim ocağı tanımaz.

Altunbay. Ölkənin yarından çoxu onun əlindədir. Olduğumuz yerin qapılarına qədər gəlmişdir. Bunun səbəbi nədir?

Əbu Übeyd (*sərt bir bağırçı ilə*). Orasını siz bilməlisiniz.

Altunbəy. Biz o qədər bilirik ki, heç bir kənddən bir yun qırıntısı belə ala bilmirəm. Bütün müqəddəratım bir kənd yığınağına bağlıdır. Qullar həşərat kimi torpaqdan baş qaldırmışlar. Ox kimi gözə batırlar. Bu gün danışdınmı, sabah üsyançılar tərəfindən üzərinə basqın edirlər. Bunun müqəssiri bizikmi?

Əbu Übeyd. Mənim sözüm qətidir. İslam xəlifəsi əmirəlmöminin Mötəsəbillah sürəkli mübarizələrdən şaşırmış və mənə böyük əsgəri qüvvə göndərüb, nə olursa-olsun ən yaxın zamanda, Elxanın susdurulmasını əmr etmişdir. O, mübarizənin bu qədər uzun sürməsində, yerli zənginləri və dinçiləri təqsirli görür ki, onlar Elxana maddi və mənəvi yardım göstərirlər.

Yanardağ. Atəşgah ona kömək etmir. Bütün gənclər, bütün el onun tərəfinə keçir. Həm də keçənlər atəşgaha gəlmirlər.

Oddamdı. Dünən və bu gün atəşgaha diş qurdalamaq üçün bir axsaq cüce belə gəlməyib.

Altunbəy. Ona kömək edənlər zənginlər deyil, bəlkə heç bir şeyi olmayan, vergi vermək, töycü vermək istəməyən yoxsullar, qullar, dilənçilər, gündə beş ərə getmək istəyən qızmış, əxlaqsız gəlinlər, qızlardır.

Oddamdı. Ər nədir? Onlarda heç dibindən ərə getdi yoxdur. Elə açıq, toyuq-cüce kimi hamısı bir-birinin ər-arvadıdır.

Altunbəy. Çoxunu da cəlb edən orasıdır. Yoxsa, zənginlərin onsuz da var-yoxu tarac edilir. Bu üsyan odu ilə yanan kəndlər kimindir? Bu üsyan kütləsini bəsləyən əkinlər, biçinlər, torpaqlar kimindir? Bu üsyan ordusunu dolduran kəndlilər, qullar, bunlar kimindir? Zənginlərdə nə qalmışdır? O, tutduğu yerlərdən zənginlərin var-yoxunu alıb...

Oddamdı. Bir axsaq xoruza yük eləyir.

Altunbəy. Bir də, zənginlər ona nə kömək edə bilərlər? Onlarda altun işlənmir. Onlarca dəmir daha dəyərlidir. Qəribə bir tayfadırlar. Hökumətləri yox, sıra ilə gündə bir neçəsi ölkəni dolandırır. Ər-arvadları, var-yoxları bilinməz. Bir dəstəsi çalışır, bir dəstəsi yemək hazırlayır, bir dəstəsi vuruşa gedir. Böyük yox, böyük bilən yox, hörmət yox, ehtiram yox, din yox, Allah yox.

Rəbi (*girir*). Cəbhədən son xəbər... Ordu pozulmuş, qayıdır.

Əbu Übeyd. Necə, yenə də məğlubiyyət? Bu qədər böyük bir qüvvətlə dinsiz bir quldurun əlində basılmaq islam ordusu üçün utanılacaq bir şey deyilmi? Əbu Müslüm haradadır.

Rəbi. Qapınıza gəlmiş, əmrə müntəzirdir.

Əbu Übeyd. Birbaş həbsə! Qoy dar ağacına müntəzir olsun! Get!

Rəbi gedir.

Altunbay. Doğrusu, mən qorxuram. O bütün ölkəni alt-üst edəcəkdir.

Oddamdı. Ondan sonra atəşgaha kim gələcəkdir? (*Qalxaraq.*)
Atam, mən getdim toyuq-cücəni hinləyim, yoxsa ara qarışar.

Yanardağ. Son söz güclünüdür. Bizim vəzifəmiz kiçikdir: qapalı məbəddə haqqa ibadət. (*Qalxmaq istərkən.*)

Altunbay. Durun, bayaqdan bəri sükutunuza diqqət edirəm, Yanardağ. Hər halda bir din heyəti adından danışmaq, gözləri toyuq-cücə qazanından başqa bir şey görməyən, bu abdalın işi deyildir.

Yanardağ. Biz gücsüz bir kütləyik. Hər halda bir ruhanini təhqir etmək islamlığa yaraşmaz.

Altunbay. Siz də, ağamız diqqət edin. Mən yüz yol ərz etdim, indi də son sözümdür: Elxana mübarizə qüvvəti verən, onu buralara sürükləyib gətirən, Solmazın varlığıdır. Solmaz yaşadıqca, o yorulmamaqdadır. Solmazı qaçırırsa, gücü birə beş artacaqdır. Çünki Solmaz xalqa müqəddəsdir.

Əbu Übeyd. Orasını mən də kəsdirdim. Sizi çağırmaqdan da məqsəd burasıdır. Eşidirsinizmi, Yanardağ, bağladığımız əhdə görə...

Yanardağ. Bağışlarsınız, ağam. Bizim dinimizdə insan qurbanı kəsmək doğru deyildir, islamiyyətdə bu caizsə...

Əbu Übeyd. İslamiyyət bir yana, mən açıq deyirəm. Solmaz yox olmalıdır.

Oddamdı (*yavaşca*). Amandır, o acıqlanmışdır, razı olun.

Yanardağ. Xalqı aldatmaq olar, ancaq Solmazdan sonra atəşgaha gəlməyənlər onun tərəfinə keçəcəklər.

Əbu Übeyd. Sən, Yanardağ, keçənlərdə bu dil ilə danışmırdın. Ayaqlarıma qapanıb yalvarırdın.

Yanardağ. Ağam!..

Əbu Übeyd. Məğlubiyyət xəbərindən şaşırmayın. Gəl, bax, nə görürsən!

Yanardağ. Ucsuz-bucaqsız bir insan dənizi.

Əbu Übeyd. Otuz min əsgərdir. Bu gün gəlmiş, sabah cəbhəyə gedəcəkdir. Xilafətdəki daxili çəkişmələr məni on il yubatdı. Artıq hər şey bitmiş, Solmaz sabah ölməlidir. Nə deyirsiniz?

Yanardağ. Ağam... El...

Əbu Übeyd. Artıq söz istəməz. Solmazı biz özümüz məhv edə bilərik. Kim istərsə, qımıldansın, südəmər çocuqlarını belə qılıncdan keçirtdirərəm. Siz də heç biriniz artıq evə qayıtmayacaqsınız. (*Çağırır.*) Rəbi!

Rəbi (*girərək*). Cəbhədən yeni və ən son xəbər. Basqın qaytarılmış, hücum saxlanılmışdır.

Əbu Übeyd. Çox gözəl!

Rəbi. Bir də, Türküstandan əmir Aqşindən gələn var. Darülxilafətdən aldığı əmrə görə, əlli min mücahid ilə buraya hərəkət edəcəyini bildirir. Bu da məktub. (*Məktubu Əbu Übeydə verir.*)

Əbu Übeyd. Eləmi? Yeni gəlmiş otuz min mücahid cəbhəyə göndəriləcəkdir. O dinsiz tez və biryolluq məhv olmalıdır. (*Yanardağa.*) İndi mən sizinlə də, xalq ilə də hesablaşa bilərəm. Bunları apar. Sabah hər ikisinin başı mənə təqdim ediləcəkdir. Solmaz gətiriləcək. Qımıldanan qılıncdan keçiriləcəkdir.

Oddamdı. Aman, ağam, mən buraya gəlmirdim. Mən razıyam.

Yanardağ. Lakin bu zülmü Allah götürməz.

Əbu Übeyd. Orasını biz bilirik.

Oddamdı. O da razıdır. O da razıdır. Hamı razıdır.

Yanardağ. Biz heç, lakin xalq...

Əbu Übeyd. Xalq ilə bizim mızraqlarımız danışa bilər. Yanardağ, son sözümdür: Solmaz sabah ölməlidir. Hə, ya yox!

Oddamdı. Çox gözəl. Çox gözəl. Biz razıyıq.

Yanardağ. Axı mənə açıq anladın ki, o günahsız zavallının təqsiri nədir?

Əbu Übeyd. Açıqmı? Yaxşı, Rəbi, sən get. Dayan, Aqşinə cavab yaz ki, gözləyirik. Lakin... o gəlməmiş... Elxan... məhv olmalıdır. Siz də gedə bilərsiniz...

Rəbi gedir.

Oddamdı. Məndəmi? Təşəkkür, ağam, təşəkkür! Ulu Hürmüzə şükürlər olsun, qurtardım. (*Qaçaraq gedir.*)

Əbu Übeyd. Açıqmı istəyirsən? Onun təqsiri onun gözəlliyidir. Təqsiri odur ki, xalq onu sevir, ondan ayrılmaq istəmir. O durduqca, xalqı atəşgahdan ayırmaq, haqq olan islama və xilafət təsirinə tapındırmaq gücdür. Dinsiz Elxanın da üsyanına qüvvət verən odur. Ya onu

biz almalıyıq və qarşı duracaq xalq qılıncdan keçirilməlidir, ya da siz özünüz xalqı necə qandıracaqsınız, öz işinizdir. Ancaq hər halda, Solmaz sabah yox olmalıdır... Hə, ya yox!

Yanardağ. Biz sizin qüvvətinizə təslim oluruq. Ancaq orasını bilin ki, o qız illər boyu ruhani və cismani üzüntülərə dözmüş, dünya zövqünü unutmuş və ulu Hürmüzə varacaq qədər qüdsiyyət almışdır... Bəkarəti ulu Hürmüzə tapşırılmış və qəlbində dünya duyğularından biri belə qalmamışdır. Bu müqəddəs qurban sizə çox baha oturacaq. Ulu Hürmüz xalqın nicatını, onun qüdsiyyət və əzablarına bağlılayacaqdır.

Pərdə

ON ALTINCI GÖRÜŞ

Atəşgah. Solmaz yanar odlar başında tərپənişsiz dayanmış,
Sönməz, Oddamdı və el bir sükut içində gözləyir.

Oddamdı (*Sönməzə*). Ürəyim döyünür, bunlar haçan gələcəklər?
Sönməz. Yaxın adamlardan bir neçəsini göndərmişəm, gedən-
gedən ilişib qalır.

Oddamdı. Barı onlar qayıdıb, bir xəbər gətirəydilər.
Eldən birinci (*bir həyəcanla girərək*). Yanardağ gəlir.
İkinci (*eynilə*). Yanardağ gəlir.
Üçüncü. Yanardağ gəlir.

Yanardağ pozğun bir görünüşlə girir, hamı bir sorğu ilə ona baxır.

Sönməz (*bir qorxu və ehtiyatla*). Öləcək?
Oddamdı. Solmaz öləcək?
Dördüncü (*bir qorxu içində girərək*). İslam ordusu atəşgahı sardı.
Beşinci (*girərək*). Atəşgahı sardılar. Göydə uçan quşların, yerdə
sürüklənən həşəratın sayı var, onların sayı yoxdur.

Kütlə (*bir qorxu içində*). Sus, sus...

Yanardağ. Söylə, müqəddəs odlar gəlini! Ulu Hürmüzün paklıq
və məsumluğunu təmsil edən gözəl Solmaz! İllər boyu çəkdiyən ağır
əzab və üzüntülərdən sonra sən bütün alçaq cismani duyğuları atıb,
ruhani bir yüksəkliyə vardiğimi, ulu Hürmüzün ülviyyətinə doğru yük-

səlib, onunla mənəvi bir vahid olaraq uyuşduğunu hiss edirsənmi? Sən ulu Hürmüzə varırkən, bütün dünya duyğularına yabançı getməlisən.

Sükut.

S ö n m ə z . Deməli, öləcək!

O d d a m d ı . Öləcək.

Y a n a r d a ğ . Cavab ver, odlar gəlini!

S ö n m ə z . Lakin, bağışlarsınız. Siz bilirsiniz ki, o, ülvyyəət məqamında danışmaz, tərənməz.

Y a n a r d a ğ . Cavab ver, odlar gəlini! Axı bütün ümid sənə qüdsiyyətinədir.

S o l m a z . Mən, gecələr onun xəyali heykəli qarşısında duyduğum durulmaz üzüntülər, gündüzlər yanar odlar başında, dözdüyüm çəkilməz yorğunluqlar altında, onillik həyəcan və sarsıntılardan sonra dünyada duyduğum, düşündüyüm hər şeyi unudum. Bütün ümidlərimi itirdim. Artıq bu yanan odlardan və ölümün qaçılmaz varlığından başqa, heç bir şey düşünmürəm.

Y a n a r d a ğ . Alqış, müqəddəs odların məhzun yavrusuna! Orasını da bil ki, bütün od yurdunun itmiş asayiş və istirahətini, ulu Hürmüz sənə paklıq və məsumluğuna bağışlayacaq, sənə qüdsiyyətinlə acıqlı Əhrimənə üstün gələcəkdir. Sən bütün bir ölkənin və xalqın nicatı üçün burdan gedirsən. Bu qədər ruhani və cismani tərbiyyədən sonra, artıq qurbanlıq vaxtı yetmişdir.

S o l m a z . Mən hazırım. Bütün xalqın nicatı üçün mənim qurbanlığım gərəksə, mən çəkinməyəcəyəm. Mənim könlümdə artıq bəşəri heç bir duyğu yoxdur, düşünəcək bir şey qalmamışdı. İndi mən yalnız göyləri, işıqları, ulu Hürmüzün ülvyyətinini və ona uyuşmağı düşünürəm.

Y a n a r d a ğ . Alqış, odlar gəlininə! Elə isə, bir yerdə son ibadətə başlayaq. Xalq dəstə-dəstə gəlsin. Mərasim üçün od qalansın.

R ə b i girir, hamı qorxudan şaşırır.

R ə b i (*Yanardağa yanaşaraq*). Xilafət valisi Əbu Übeydin əmrilə mərasim vaxtı asayiş qorumaq üçün, atəşgahı islam ordusu sarmışdır. O, kimsəyə toxunmayacaq. Susqunluq pozulursa, məsuliyyət üzərinizdə olacaqdır. (*Gedir.*)

Y a n a r d a ğ . Ulu Hürmüz, sənə tapırıq. Son ibadətə başlayaq!

S o l m a z yanar odlar başında tərپənişsiz durur. Basqınçılar oyunu və oxunuşu başlayır.

H a m ı .

Yüksək dağlar, ulu Tanrım, atəşindən canlanır,
Yaşıl bağlar, ulu Tanrım, günəşindən şənlənir...

El x a n və Q o r x m a z yavaşca girirlər. Xalq ibadəti bitirincə,
bir-bir gəlib odlara və S o l m a z a baş əyir, müxtəlif nəzirlər qoyur.

El x a n . Odur, illər boyu çarpışmamda iradəmi qüvvətləndirən, hər bir ağırlığı, iztirabı udduran, unutduran, füsunkar odlar yavrusu! Odur, yürütdüyüm mübarizə karvanlarına yol və hədəf göstərən işıqlı dan ulduzu! Ox, Qorxmaz! Bu bayğın gözlərə, bu dərin baxışlara həsrət qalmaq, nə qədər ağır imiş! Hər qırpımı uzun bir əsr, hər dəqiqəsi sonsuz bir tarix. Qorxmaz, burax, mən onun ayaqlarına düşəcəyəm.

Q o r x m a z . Unutma ki, hər yanımız sarılı, hər yanımız düşməndir. Tanınsaq, məhv olarıq.

El x a n . Qorxmaz! Mən bu dilbər çöhrəni görüncə, bütün mənliyimi unutdum. Onu bu gün qurban kəsmək, onu bu gün məhv etmək istəyirlər.

Q o r x m a z . Nə edə bilərik. O bizim əlimizdə deyildir. Düşmən qüvvət almış, qurd kimi qan gəzir. Lakin sən ancaq ona baxıb, qayıtmaq istəyirdin. Yoxsa özünü tanıtdıra bilərsən. Saqın, Elxan!

El x a n . Yox, mən özümü tanıtdırmaram. Ancaq burax, son görüşdə bu dilbər gözəlliyə doyunca baxmaq istəyirəm. Ox, Qorxmaz, illər boyu mənəvi varlığımda xəyalımı gəzdirdiyim, bu füsunkar çöhrəni, bu gülgün yanaqları, bu məhzun, titrək dodaqları, bu dərin, bayğın gözləri amansız odların yırtıcı qoynunda görmək! Yox! Artıq mən heç bir yana çətməyəcəyəm. Mən artıq ondan ayrılmayacağam, son nəfəsimdə də onunla olacağam.

Q o r x m a z . Nə deyirsən. Elxan? Sən özünü tanıtdıra bilərsən! Bu, doğru ölümdür.

El x a n . Olsun.

Q o r x m a z . Bununla sən illər boyu gəzdirdiyin bayraqı bilərək endirmiş və öz əlinlə düşməne təslim etmiş olarsan. Sən öz vəzifəni unutma!

El x a n . Vəzifə... Bayraq... Qorxmaz, hər gedişin bir hədəfi, mənəvi bir qüvvət mənbəyi vardır. Onsuz insan çalışa bilməz. Anla ki, bu uzun çarpışmada, yuxusuz gecələrimi xəyali gülüşləri ilə işıqlandıran, o yorğun

günlərimi xəyali çiçəkləri ilə süslədən odur. O gəzdirdiyim azadlıq bayrağının mənəvi yüksəkliyində, onun xəyali çöhrəsi gülümsəyir.

Q o r x m a z . Sən şaşırırsan, Elxan. Bizim məqsədimiz...

E l x a n . Qorxmaz, mübariz məqsəddən, bayraqçı bayraqdan daha əvvəl doğur. Lakin nədir həyatın məqsədi? Siz onu vasitə ilə qarışdırırsınız. Mənimçin isə, bir məqsəd olaraq, ta uzaq üfüqlərdə titrəyən ulduzların birincisi o, bu yüksək dağlarda gülümsəyən çiçəklərin birincisi yenə odur.

O d d a m d ı . (*nəzirləri toplayarkən, onları görərək*). Hey, ağalar, hamı getmişdir, siz burada nə gəzirsiniz?

Q o r x m a z . Elxan, sus! Bu bizi tanıyacaqdır. (*Oddamdiya.*) Heç, ruhani babamız, biz gözləyirik siz də gedəsiniz, odlar gəlininə ibadət etmək istəyirik, gizli diləyimiz vardır.

O d d a m d ı . Yaxşı, qurbanlıq nə gətirmişsiniz?

Q o r x m a z . Hə?..

O d d a m d ı . Qoyundan, keçidən, toyuqdan, cücədən.

Q o r x m a z . Biz uzaq yoldan gəldiyimiz üçün, özümüz ilə bir şey gətirməmişik.

O d d a m d ı . Nəzirsiz dilək olarmı, oğlum? Onda gedin, xalq bayırda od qalayır. Siz də kömək eləyin. İndicə gəlib Solmazı aparacaqlar. Odur, gəlirlər. (*Nəzirləri toplayır.*)

Q o r x m a z . Elxan, artıq onu tək görməyəcəksən. Budur, onu aparmaq üçün gəlirlər. Artıq gedək.

E l x a n . Qorxmaz, Qorxmaz, anla ki, mən onsuz heç bir yerə gedə bilmərəm. Ox, Qorxmaz, nə qədər sərt ürəklisən!

Y a n a r d a ğ . Ey ulu Hürmüzün dostları! Artıq odlar gəlini Solmazın son görüşüdür. Diləklilər diləsinlər. Sonra Solmaz... daimilik gedəcəkdir.

O d d a m d ı . Nəziri qalanlar gətirsinlər.

E l x a n ixtiyarsız olaraq izdihama qoşulmaq istəyir.

Q o r x m a z . Elxan, haraya gedirsən?

E l x a n . Qorxmaz, sən özünü gözlə, mənə tək burax. Heç olmazsa son görüşdə, bir də onun ayaqlarında yaşamaq, bir çocuq kimi pərəstiş etmək istəyirəm.

Kütləyə qoşulur. Q o r x m a z təqib edir.

El bir-bir bərkədən diləyib, nəzir qoyur.

Birinci. Odlar gəlini, mənim qızım qaçıb üsyançılara qoşulmuşdur. Sən əsirgə!

İkinci. Mənim gəlinim itmişdir. Tapılsın!

Üçüncü. Mənim oğlum üsyançılara qoşulmuşdur. Sən əsirgə!

Dördüncü. Mənim bir tək öküzüm var, axsayır. Şəfa tapsın!

Beşinci. Mənim oğlum ərəblərin dustağındadır. Yol açıdır!

Altıncı. Mənim də qızım... ulu Hürmüz bu xəlifənin bəlasını versin. Daha bıçaq sümüyə dayanmışdır.

El (bir qorxu ilə). Sus, nə deyirsən, yavaşı!

Oddamdı. Ha, kişi, onda çaşdın. Cücələri mənə ver, özün bəri keç!
(Cücələri kişinin əlindən qapır.)

Altıncı. Bağışlayın, başınıza dönüm, ürəyim odludur.

Onu ötürürlər.

Elxan (baş əyərək). Ulu Hürmüzün məsum qızına, sönməz odların gözəl gəlininə pərəstiş!

Solmaz onu görünəcə, ixtiyarsız müvazinətini itirib,
vəziyyətini pozaraq.

Solmaz. Odur, aman, odur! Ulu Hürmüz, məhv oldum.

Yanardağ. Sənə nə oldu, müqəddəs odlar gəlini?

Solmaz (bir həyəcanla). Heç, heç bir şey.

Qorxmaz (yavaşıdan). Elxan, artıq gəl.

Elxan. Burax, burax deyirəm sənə. Burax, öz məqsədini atıb diləksiz, istəksiz çölləri dolaşan ayımı axtarırsan? Onsuz dilək məzarlığına dönəcək, bu çılpaq çöllərdə ancaq bayquşlar ulaşa bilirlər.

Oddamdı. Səs salmayın.

Elxan (təkrar baş əyərək). Öksüz könüllər tanrısı, bulunmaz diləklər pərisi, odlar gəlininə pərəstiş edirəm.

Solmaz (dərin bir həyəcan içində üzülərək). Aman, odur, odur, özüdür. Ulu Hürmüz, sən əsirgə. İllər boyu etdiyim pərəstişlər, üzüntülər, məhv oldu. Çəkil, çəkil, mərhəmətsiz insan, gəlmə! Məhv oluram! Allah eşqinə, çəkil! (Birdən müvazinətini itirib bayğıncasına düşür.)

Yanardağ. Məsum odlar gəlini, sənə nə oldu?

Solmaz. Heç, gözlərim qaraldı, xəstəyəm...

Yanardağ. Acıqlı Əhrimən ovunmur, nə edəcəyik?

Solmaz. Məni tək buraxın.

Yanardağ. Çox gözəl. Gəlin. Buraxın, odlar gəlini müqəddəs
odlar qoynunda ulu Hürmüzdən şəfa alsın... Ulu Hürmüz, sən əsirgə...
Qorxmaz. Elxan, gəl biz də gedək.
Elxan. Məni tək burax.

Hamı çəkilir.

Oddamdı. Hey, ağam, gəl, sən də. Odlar gəlini xəstədir.
Elxan. Mənim diləyim var, odlar gəlininə söyləyəcəyəm.
Oddamdı. Olmaz, olmaz, yaramaz, gəl. (*Onu itələmək istərkən.*)
Solmaz (*ayılmış kimi, üzgün bir səslə*). Buraxın, toxunmayın ona.
Oddamdı. Çox gözəl, odlar gəlinini dinləmək bizim borcumuzdur.
(*Gedir.*)

Solmaz. Söylə, söylə, Allah eşqinə, söylə. Buraya necə və nə
üçün gəldin? Söylə, mərhəmətsiz insan, söylə, məndən nə istəyirsən?
Neçin məni məhv edirsən?

Elxan. Solmaz! Öksüz könüllər tanrısı. Solmaz! Uğrunda gəzmə-
miş bir dağ, çarpışmamış bir meydan buraxmayan, öz sevimli qardaşı-
nın belə mızrağına köks gərən, sevici bir könül səndən nə istəyə bilər?

Solmaz. Qardaşını mı? Sən onu tapdın mı?

Elxan. Bəli, Solmaz, tapdım. Lakin o... Gözlədiyim hərəkətli qardaş
qoynuna qarşı mənə dustaq zənciri, səmimi qardaş əlinə qarşı qanlı mız-
raqlar uzatdı. Ox, Aqşın, Aqşın!..

Solmaz. Mızraq mı?

Elxan. Ox, Solmaz, mən onu nə qədər sevirdim. Lakin o, müsəl-
man olmuşdur.

Solmaz. Lakin bu gəlişdən məqsəd nədir? Məndən nə istəyirsən?

Elxan. Solmaz...

Solmaz. Get, Allah eşqinə, get. Mən heç bir zaman sənənin olma-
yacağam.

Elxan. Solmaz, sənsiz haraya gedəcəyəm? Solmaz, dünyada hökm-
darlara, bütün tanrılara qarşı əyilməyən məğrur alnımı sənə qarşı əyirəm.
Bükülməz qollarımı sənənin ayaqlarına sərrib, ürəyimi açıram. Mən
səndən daha əvvəl ölmək istəyirəm.

Solmaz. Yox, get, səni həyat gözləyir. Artıq məni buradan kimse
çıxara bilməz. Artıq mən buradan heç bir yana getməyəcəyəm. Mənim
isə bu gün son günüdür. Mən öz varlığımı ulu Hürmüzə təslim etmiş,
öz mənəviyyatımı onun qüdsiyyətinə qovuşdurmuşam. Mən ulu Hür-

müzün məsum qızıyam və məsum olaraq onunla görüşəcəyəm. Sən isə get, artıq həmişəlik get.

Elxan. Solmaz, getmək, haraya getmək? Sus, Allah eşqinə, sus! Yolları kəsilən, ümidləri qırılan, bütün diləkləri qara məzarlığa gömülən bir zavallı haraya gedə bilər? Yox, mən heç bir yerə getməyəcəyəm. Səninlə bir yerdə qalacağam, səninlə bir yerdə öləcəyəm.

Solmaz. Yox, yox, mən bu sönməz odlardan ayrıla bilmərəm. Mən od qızıyam. Od bağrında doğuldum, od bağrında bəsləndim, böyüdüm. Mən ondan qorxmuram. Mən bu sönməz odları, bu əbədi işıqları özüm-dən artıq sevirəm.

Elxan. Gedək mənimlə, gedək, qaçaq. Sən odlar qızısan. Mən kön-lümün sönməz odlarını, ruhumun sevgiləri atəşgahını sənin üçün mənəvi bir yurd edir, səni bu pak sevgilərin gözəl qoynunda bəslərəm. Bayrağımın kölgəsində gülüşən bu azad dağların süslü çiçəklərini toplar, səni gül yarpaqları ilə, otağını sevgilər, yatağını öpgülər ilə bəzərəm.

Solmaz. Getməkmi? Sən dəlimi oldun? Məni bu izdihamın, bu qara kütlənin, bu saysız ordunun içindən çıxarmaqmi olar? Harada olduğunu unutdunmu? Bir qırpımda məhv olarsan. Yox, mən heç bir yana getməyəcəyəm. Sən seviləcək bir adamsan. Fəqət mən sənin olmayacağam. Artıq get, ancaq mən odlara atılırkən, son nəfəsdə gözümə gör-sənmə. Elxan, sən məni sevirsənmi?

Elxan. Bəli, Solmaz!

Solmaz. Get, bir daha qayıtma. Sənə əmr edirəm.

Elxan. Getmək, bu məhzun gözlərdən ayrılmaq...

Solmaz. Yox, baxma, baxma, mən sənin baxışlarına dayana bil-mirəm. Gözlərin mənliyimi sarsıdır. Orada bütün dünyanın odları, alov-ları, ildırımları, vulkanları... Ox, Elxan, məhv oluram. *(Ağlayaraq özünü Elxanın qolları arasına atır.)*

Oddamdı. *(Solmazın son sözündə içəri girib, şaşıraraq).* Aha, məsum odlar qızı burada sevişirmiş! Xəstəyəm. Hələ Yanardağ sənin qüdsiyyətinə and içir. Ölkənin nicatını sənin qüdsiyyətidən gözləyir... Hələ sən... *(Elxana yaxınlaşıb birdən onu tanıyınca, şaşıraraq.)* Ha... ha... sən... Elxan... Ərəblər... ordu... məhv olacaqsan... *(Qorxaraq geriləyərkən, lap qapıda ağır bir əl çiyininə enir.)*

Qorxmaz. Dayan.

Oddamdı *(daha artıq qorxmuş və büsbütün şaşıraraq).* Ha... ha...

Dönməz. Mə-mə-məndən a-a-ayrılmayacaqsan.

Pərdə

ON YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Atəşgah. Qarşıda geniş bir meydan. Ortada hündür pilləli bir taxt ardınca müdhiş alovlar zəbanə çəkir. Qarşıda Əbu Übeyd, Rəbi, Altunbay və saysız xilafət ordusu. Sağda, xalq içərisində Elxan, Qorxmaz, Dönməz, Toğrul və başqa elxançılar. Solda atəşgah qapılarına doğru möbidlər. Yerli xalq. Göz işlədikcə xalq... kütlə...

Əbu Übeyd (*yavaşca*). Rəbi, adamları paylaşdır. Yollar kəsilmiş olsun. Bütün bu izdiham göz altında saxlanmalı, milçək uçuşu belə diq-qət gözündən qaçırılmamalıdır.

Rəbi. Hamısı edilmişdir. (*Yerlərində otururlar.*)

Qorxmaz. Toğrul, bir hazırlıq görə bildinmi?

Toğrul. Bu ordu dənizinin içərisində nə etmək olar?

Qorxmaz. Mən çox qorxuram, o özünü məhv edəcəkdir.

Toğrul. Biz bu gün onu saldıra bilərsək, böyük fədakarlıq etmiş olarıq.

Qorxmaz. O getmək istəmir, bir qırpım da olsun onu göz altından qaçıрмаq olmaz.

Elxan. Qorxmaz, siz hələ də getmədinizmi? Artıq gedin, mən özüm gələm.

Qorxmaz. Elxan, sən ölümə oynayırsan. Sən ki, bu izdihamın içərisində artıq ona yanaşa bilməyəcəksən. Kimi gözləyirsən? Sən özünü tələf edəcəksən. Bir düşün.

Elxan. Mən çox düşündüm. Qorxmaz, indi sən düşün. Bütün həyatım uzununu xəyalına pərəstiş etdiyim o, illər boyu eşqini könlümdə, adını dilimdə gəzdirdiyim o, bu yırtıcı odların acıqlı qoynunda, mənasız cəhənnəmin qızmar dişlərində məhv olur. Mən də məhv oluram. Siz artıq gedin, mən bir də qayıtmayacağam.

Toğrul. Halbuki, sən bir tərəfdə susqun oturub, kimsəyə görünməyəcəyinə söz vermişdin.

Elxan. Yaxşı, mən kimsəyə görünməm.

Qorxmaz. Sən ona söz verdin ki, son dəqiqədə gözlərinə görünməyəcəksən.

Elxan. Bəli görünməyəcəyəm.

Dönməz. Bu cəhənnəm mərasimi nə vaxt bitəcəkdir? Ürəyim döyünür.

Qorxmaz. Odur, gəlirlər.

Yanardağ, Sönməz, Oddamdı və başqaları gəlirlər.

Elxan. Altunbay da buradadır.

Qorxmaz. Elxan, artıq bütün həyatımız bir heçdən asılıdır. Bu neçə ildə nə qədər dəyişsək də, yenə də bizi tanıya bilərlər. Dörd tərəfimiz sarılıdır. Susqun ol. Biz ölüm içindəyik.

Elxan. Qorxmaz, dayana bilmirəm.

Yanardağ. Ey bütün Azərbaycanın sönməz odlarına tapınan ulu Hürmüzün günahsız dostları! Ey Hindistandan, İrandan, Çindən, dünyanın bütün keçilməz, varılmaz bucaqlarından gəlmiş müqəddəs odlara tapınan, pak imanlı və təmiz vicdanlı ziyarətçilər! Son zamanlar odlar yurdunu saysız fəlakətlərlə çulğamış acıqlı Əhrimənə nə qədər adi qurban verildisə, ovunmadı. Ona qiymətli qurban gərəkmiş. Odur ki, ölkənin ən gözəl qızı, məmləkətin ən dəyərlı incisı, odlar gəlini Solmaz, minlərcə cismani əzablara dözüb, puhani qüdsiyyət və ülviyyətə var-dıqdan sonra qurban verilir. Bəlkə yurdumuz ulu Hürmüzün kölgəsində və yurdumuzda olan xilafət ordusunun... ədalət... qanadı altında...

Qorxmaz (*bir hiddətlə*). Hmm... ədalət qanadı... nə qədər süslü bir yalan.

Dönməz (*özünü unudub, bərkdən bağıraraq*). Ya-ya-yalan deyirsən!

Qorxmaz. Sus! (*Tez onu danlayır.*)

Toğrul. Dönməz, sus, nə edirsən?

Dönməz. Ça-çaşdım, Toğrul!

Hər kəsde bir maraq, tərəniş, gözlər səs yiyəsini axtarır.

Xilafət adamları kütlə içərisində gəzirlər. Elə bu arada,

Solmaz atəşgah qapısında görünür, diqqəti öz tərəfinə çəkir.

Yanardağ. Odlar gəlini oda atılırkən hər kəs ulu Hürmüzdən diləyini xatırlasın.

Sönməz. Solmaz bu taxtın ilk pilləsində müqəddəs nəğmələri dinləyəcək, ikincidə hamının üzünə baxıb, öz ülviyyətilə ürəklərindəki diləklərini hiss edəcək, nəhayət, üçüncü pilləyə qalxıb özünü oda atacaqdır.

Oddamdı. Kimin nəziri varsa, qoyundan, keçidən, toyuqdan, cücədən, kim nə bacarırsa və nə qədər çox bacarırsa, niyyət etməli və sa-bahdan gec olmayaraq gətirməlidir.

Solmaz müqəddəs mahnılar altında dalğın və üzgün addımlarla gəlir.

Əbu Übeyd. Altunbay, sənın keçmiş nişanlın nə qədər gözəlmiş! Görürsənmi, Rəbi?

Rəbi. O, dilbər füsunkar bir dünya gözəlidir.

Əbu Übeyd. “Fətəbarəkəllahü əhsənül-xalıqeyn!”

Elxan. Odur, odur, gəlir. Gecələr ulduzlardan, gündüzlər şəfəqlərdən soruşduğum dilək pərisi. O, idraksız bir kütlənin səfil qorxaqlığına qurban olub gedir.

Solmaz müqəddəs mahnılar altında ilk pilləyə qalxır və qara camaat Solmazın ayaqlarına axışib ağlayır və dilək diləyir.

Xalq. Odlar gəlini, sən bizdən ayrılırsan! Bizi bağışlat. Od əsirgəsin. Od, kömək ol...

Altunbay (*Solmaza yanaşaraq, yavaşdan*). Solmaz, mən sənə son borcumu verirəm. Mən sənsiz də yaşaya bilərəm. Lakin sən mən-siz yaşaya bilmədin. Mən yenə də buradayam. Lakin hanı sənin səfil peyğəmbərin? Arada kim qaldı? Sən və qızmar odlar!

Solmaz. Get, Altunbay, get! (*Hiddətlə ikinci pilləyə qalxır.*)

Yanardağ (*xalqa*). Sus. Yetər. Geri. (*Həmü geriləyir.*) Artıq, odlar gəlini, sən bütün xalqın üzünə baxmalı və öz qüdsiyyətinlə diləklərini gözlərində oxuyub, ulu Hürmüzə yetirməlisən.

Solmaz sıra ilə kütləni süzür.

Elxan. O yaxınlaşır, mən bu dəqiqədə acıqlı bir ildırım olmaq, Allah adına düzəlmiş bu səfalət ocağını bir qırpımda alt-üst etmək istərdim. Ana təbiət, neçin məni gücsüz, bacarıqsız bir insan yaratdı? Barı bir külək olsaydım, bütün dəhşətimlə əsərdim. Bir günəş olsaydım, bu yaramaz kürənin torpaqlarını cəhənnəm kimi yandırardım! Yaxıncı bir od, bir dəniz, bir seylab, bir tufan, bir fəlakət, bir cəhənnəm olaydım. Ancaq belə ürəyi diləkli, qolu gücsüz bir insan olmayardım! Ox, Qorxmaz, o baxır! O, bütün ürəkləri, bütün duyğuları anlamaq istəyir. Bax, yavrum, zavallı Elxanın ürəyində bu dolğun gözlərdən, bu məhzun heyətdən başqa heç bir şey yoxdur. Apar, apar onu, apar. Haraya istəyirsən apar, o sənindir.

Qorxmaz. Elxan, özünü unutma!

Bu aralıq Solmaz ilə Elxanın baxışları bir-birinə ilişir və saxlanır.

Solmaz. Aman, o yenə buradadır.

Yanardağ. Solmaz, sən bu gün özünə heç bir alçaq, cismani duyğu aparmamalı, ruhani ülviyyət və qüdsiyyətlə göylərə uçmalısən. Haydı, odlar qızı, ulu Hürmüz yurdumuzu, xalqımızı və inananları sənin qüdsiyyətinə bağışlasın.

Dönməz. O yaxınlaşır.

Toğrul. O, son pillədədir.

S o l m a z (*birdən sərt bir dönüşlə*). Sən, ey məqsədinə doğru həşərat kimi ayaqlar altında sürüklənən dili bağlı, əli zəncirli, gücsüz, məhkum qul! Mən ölüərəm. Lakin sən torpaqdan qalx! Son nəfəsimdə bil ki, mən səni sevirdim. (*Solmaz qəti gedişlə oda atılmaq istərkən.*)

E l x a n . Saxlan, yaramaz qılınc dünyası! Elxan biləgenli hələ ölməmişdir. (*İldırım sürətilə üçüncü pilləyə atılır, Solmazı tutaraq.*) Səni tək buraxmaram!

Q o r x m a z . Toğrul, hazır ol!

O d d a m d ı . Aman, cücə kimi tükümü didəcəklər.

Ümumi bir hərəkət və həyəcan.

Y a n a r d a ğ . Ey, sərsəm, nə edirsən? Onun ülvyyətinə toxunulmaz.

E l x a n . Çəkil, onu siz, onu Hürmüzlər, Əhrimənlər anlaya bilməzlər. Onu mən anlıram. O, mənimdir. Qaldırın bu cəhənnəm manqallarını, qaldırın! (*Təpiyi ilə mərasim şeylərini oda uçurur.*)

Y a n a r d a ğ . Ey ulu Hürmüzün dostları, artıq mən sizin müqəddəratınızı qorumaqdan gücsüzəm.

S o l m a z . Artıq mən səndən ayrılıram. Bərabər ölək.

K ü t l ə . Yox olsun dinsiz, allahsız! (*Ona doğru hücum edir.*)

E l x a n . Saxlan, oyunlar oyuncağı, tapdanmış qul! Hədəfsiz, kor kütlə! Biləgenli Elxan sənin düşmənin deyildir. Sənin düşmənin onlar, onlar, onlardır. (*Əbu Übeyd və atəşgahı göstərir.*)

K ü t l ə (geri basılaraq). Kim, nədir, Elxanmı? Budur!

Q o r x m a z . Toğrul, haydı!

Ə b u Ü b e y d . Rəbi, budur Elxan, tez! (*Eyni zamanda özü yalnız qılınc üçüncü pilləyə atılır.*)

R ə b i . Haydı, islam mücahidləri, meydan sarılmalı!

T o ğ r u l . Haydı, azadlıq mübarizləri, irəli, urra!

Kütlə daş, yumruq, ağac və başqa şeylərlə “Yox olsun dinsiz... Var olsun azad qul!” – deyər toqquşur, eyni zamanda Əbu Übeyd yalnız qılıncını Solmazı qucmuş Elxana endirərkən, o biri tərəfdən atılmış Dönməz qılıncını onun köksünə sancır. Əbu Übeyd yıxılır. Aranı bürümüş toz-duman və qaranlıq içərisində qılıncların səsi eşidilir.

Q o r x m a z (*qaranlıqdan*). Azad qartallar, irəli, urra!..

R ə b i . Haydı, islam mücahidləri, Allah!..

Qatı qaranlıqda eşidilən hər iki tərəfin hücum gurultuları altında.

Pərdə

ON SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Xürrəmdə geniş, axımlı-baxımlı bir meydança.
Bizans elçisi və İldırım.

Bizans elçisi. Əfəndim, tuhaf bir şeydir. Bu ölkədə pula, qızıla bir şey vermirlər.

İldırım. Yolçu, ölkəmizdə qızıl işləmir. Kimin nəyinə gərəkdir.

Elçi. Maraqlı bir şeydir. Lakin mən bir dövlətin elçisiyəm. Buranın hökumət adamlarından birini görmək istəyirəm.

İldırım. Burada hökumət yoxdur. Hər kəs öz hökumətidir.

Elçi. Əfəndim, ya siz məni sərimişsiniz, ya da... necə yəni hökumət yoxdur. Hökumətsiz də ölkə olarmı? Biri bir şey oğurladı. Bir şey oldu. Hər halda qonağa gülmək yaxşı bir iş deyildir. Həm də, bir tək sən deyilsən. Hamı belə deyir.

İldırım. Yolçu, səni aldatmırlar. Burada heç bir kəs şey oğurlaya bilməz, oğurlamaz da. Çünki kimsənin bir şeyi yoxdur, hər şey hamı-nındır. Hamısı bir yerdə çalışır, bir yerdə toplayır, bir yerdə işləyir.

Elçi. Qardaşım, birdən biri birinin arvadına, qızına dolaşdı?

İldırım. Zətən burada kimsənin, siz düşündüyünüz kimi, arvadı yoxdur. İki nəfər istərsə, uyuşub yaşar, istərsə, ayrılıb gedər.

Elçi. Axı yenə bir qanun olmalıdır ki...

İldırım. Qanun yoxdur. Ən baş bir qanun vardır ki, o da hər kəsin başqaya zərərsiz azad istəyidir. “Ellik” işlər üçün isə, el özü sıra ilə elbaşılıq çəkir.

Elçi. Tuhafdır! Vallahı, çox tuhafdır! Yaxşı, mən burada yad adam, əlimdə pulum, acındanmı öləcəyəm?

İldırım. Yox, a qardaş. Səyyahlar, yadlar, qonaqlar üçün hər yerdə böyük yurdlar, hər şey vardır. Qonaq olduqca, orada qalırlar. Ümumi külfətimizə girmək istəyənlər isə çalışmalıdırlar. Budur, bu günün elbaşısı gəlir. (*Çiyində böyük bir zənbil aparən Altaya.*) Altay, elbaşı sən idin, deyilmi?

Altay. Mən idim, bərk də yorulmuşam. Sabahdan da siz olacaqsınız.

İldırım. Bilirəm, ancaq bu arqadaş böyük bir dövlət vəkilidir. İşi varmış.

Altay. Buyursunlar. Hansı ölkədənsiniz?

Elçi. Gedin işinizə, lotular! Mən sizin kimiləri çox görmüşəm. Çiyində şələ atıla-atıla gəldi ki, mən elbaşıyam. Məni oynatmaq olmaz.

Bağışlayın, bir az hiddətləndim... Amma... Biz eşitdik ki, burada Elxan Babək adlı bir ölkə başçısı, hökumət başçısı varmış.

Altay. Burada nə hökumət vardır, nə də başçısı.

İldırım. Mən ki, sizə dedim yolçu, Elxan bizdə dərin düşüncəli bir başbiləndir.

Elçi. Hər halda onu görə bilərəmmi?

Altay. İstərsiniz, hey, hey... bu yol ilə dördüncü həyətdə odun doğrayır. İldırım, göstərin, mən də indicə qayıdıram. (*Gedir.*)

Elçi. Qardaşım, odun nədir, odunçu nədir? Allahı sevirsiniz, mənimlə əylənməyin. Mən iyirmi ildən bəri xilafət ordusu ilə çarpışan üsyan başçısı Elxan Babəki deyirəm.

İldırım. Acıqlanmayın, yolçu, biz də onu deyirik. Allahı da bir yana buraxın. Burada Allah, peyğəmbər və bu kimi şeyləri sevən tapılmaz.

Dəstə ilə müqəssirlər keçir.

Müqəssirlər. Tənbəllik etmişəm. Yalan danışmışam. Əsir incitmişəm. Qısqanc olmuşam. İstəyim başqaya zərərli olmuşdur.

Dönməz. Könül zorlamışam. Könül zorlamışam...

El. Utanmaz, yaramaz, yalançı...

Elçi. Hələ, bunlar kimdir?

İldırım. Ara-sıra müqəssirlərə belə cəza verilir. Üçüncü dəfə külfətdən çıxarılır.

Qız və oğlanlar (*çalaraq, oynayaraq, oxuyaraq, əllərində məşəl olaraq gedirlər*).

Biz dünyada qayğı bilməz oğlanlarıq, qızlarıq,

Dünya geniş bir bağcadır, çiçəkləri bizlərik.

Torpaq bizim anamızdır, biz torpağın yavrusu,

Azad sevgi, azad vicdan könlümüzün tanrısı.

Elçi. Bunlar məşəl ilə niyə gəzirlər?

İldırım. Bunlar bu uzaq dağın başına çıxacaqlar. Orası dilək dağdır. Hər il bu gecə orada qonaqlıq, şənlik olur. Oğlanlar, qızlar oynayırlar.

Elçi. Tuhaf şeylərdir! Mən bu yaşıma kimi belə tuhaf işlər görməmişəm.

Altay (*iki nəfərlə gələrək*). Möhtərəm elçi, elbəşılıq tərəfindən sizin üçün yataq, yemək və hər bir istirahət hazırdır. Sizinlə danışmaq üçün orada adamlarımız sizi gözləyirlər. Buyura bilərsiniz.

Elçi . Yox, yox, mən qabaqça dördüncü həyəətə girib, Elxanı görə-cəyəm.

Altay . Hər halda istərsəniz sizi ötürə bilərik.

Elçi . Yox, yox, mən özüm tək gedib, sözlərinizi yoxlayacağam.

Altay . İstəyiniz belə isə, haqqımız vardır. Sizi burada gözlərlər.

Elçi gedir.

İldırım . Yazıq bizim yaşayışımıza şaşırmış qalmış. Elxan da bir qırpım dinclik bilməz. Ölüm yatağından hələ dünən qalxmış.

Altay . Həm də yazıq ruhani əzablardan çox sıxılır. Solmazın ayrılığı onu məhv edir.

İldırım . Öz qardaşı Aqşinin düşmənçiliyi də onu çox sıxır. Doğma qardaşıdır, asan deyildir.

Altay . Həm də ən çox sevdiyi, yeganə qardaşı. O müdhiş gündə ki, biz onu bayqın qaçırdıq, yolda ayılıb Solmazın əsir aparıldığını öyrə-nincə, inanıram ki, o ölmək istəyirdi.

Elçi və Qorxmaz gəlirlər.

Qorxmaz . Budur, Elxan özü gəlir!

Elçi . Möhtərəm əfəndim! Mən iyirmi il vəhşi ərəblərə qarşı qəh-rəmanlıqla çarpışan və xilafət ordusunu sarsıdıb ölkədən sıxışdıran, ye-nilməz qəhrəman, Elxan Babəkə Bizans hökmdarından salam, hörmət, ittifaq və yardım təklifi gətirmişəm. Sizə qarşı da, cənablar, bayaq inan-madığım üçün üzr istəyirəm.

Bir ərəb əsiri . Mən, bir dəstə ərəb əsiri tərəfindən elbaşılığa gedərkən, sizi burada gördüm. Bizi ölkəmizə buraxırlar. Lakin biz orada od, qan, dəmir və qulluqdan başqa bir şey görə bilməyəcəyik. Biz bu azad ölkədə sizinlə qalmaq, ailənizə girmək, əmək çəkmək, sizinlə ya-şamaq, sizinlə ölmək istəyirik.

Elxan . Möhtərəm elçi, sizə cavab vermək tək mənim işim deyildir. Ancaq sizə üç yol aydın cavab verilmişdir. Biz ərəblərə qarşı çarpış-mırıq. Bizim üçün ərəb, fars, rum, yəhudi olsun – heç bir fərqi yoxdur. Bax, bu ərəbdir. Bizə azad əmək əli uzadır. O, bizim qardaşımızdır. Biz ərəb mütəsəmlərinə, Bağdad xilafətinə qarşı vuruşuruq. İki addım-lığımızda Şirvan şəhriyarlığı da ona qarşı çarpışır. Lakin biz onunla birləşmirik. Çünki bizim üçün Şirvan şəhriyarlıq Bağdadın mütəsəm-ləri, Bizansın imperatorları, Makedoniyanın iskəndərləri, romanın qey-

sərləri, neronları arasında heç bir fərqlə yoxdur. Biz insan dostunun dostu, insan düşməninə düşməniyik. Hər halda, bu xüsusda sizə el özü cavab verəcəkdir. Xalqınıza isə bizdən səmimi salamlar!

Altay. Möhtərəm elçi, sizin üçün yer və sizin ilə görüşmək üçün adamlarımız hazırdır. Buyurun, sizi ötürsünlər (Ərəbə). Sizinlə də el-başılıqla görüşərik.

Onlar gedirlər. Təkrar qızlar, oğlanlar məşəllərlə oxuyaraq
dilək dağına doğru gedirlər. Gənclik dəhşətdir!

İldırım. Biz o dəhşətli gündə Solmazı itirməseydik, o da indi bu şən və məsud dünyanın gurultularına qoşulmuş və yazıq bir az da azad nəfəs almış olardı.

Altay (*onu dümsükləyərək*). Sus!

Elxan. Fəqət, kim bilir, yazıq Solmaz indi əsirlikdə nələr çəkir!
Of, məlun azadlıq düşmənləri!

Şənliyə baxaraq, ağaca dayanır və fikrə gedir.

Pərdə

ON DOQQUZUNCU GÖRÜŞ

Solmaz həbs odasında bağçaya açılan kiçik pəncərə qarşısında
divara dayanmış, inlər bir səslə məhtabə qarşı oxuyur.

Solmaz (*oxuyur*).

Mən bir solmaz yarpağam ki, çiçəkləri bəzərim.
Mən bir susmaz duyğuyam ki, ürəkləri gəzərim.
Mən səninçin ömrüm boyu cəfalara dözərim.
Sənsiz güllər açılmasın, axar çaylar dayansın.
Oxu, bülbül, bəlkə yarım oyansın...

Mən bir sönməz ulduzam ki, daim işıq saçırım.
Mən bir susmaz bülbüləm ki, güldən-gülə uçarım.
Mən bir saqlı aləməm ki, sevgilərdir açarım.
Sənsiz günəş görünməsin, qaralara boyansın,
Oxu, bülbül, bəlkə yarım oyansın...

Solmaz susub xəyala dalır, iki nəfər xidmətçi qız yavaşca qapını
açıb girir, əllərindəki məcməyini qoyub çəkilmək istərkən.

Birinci. Yazıq nə qədər də dalğın və məhzundur. Xəzan vurmuş bir bülbül kimi fəryaddan yorulmur.

İkinci. Gecə-gündüz bir yana çıxmaq, kimsə ilə danışmaq və danışdırmamaq asan bir şey deyildir.

Birinci. Biz onunla danışsaq, nə olar. Barı dərini soruşardıq.

İkinci. Olmaz, qadağandır. Həm də özü danışmaz. Rəbi və başqaları nə qədər çalışdılar, incitdilər, cavab vermədi. Hətta Aqşin ilə belə danışmadı. Bağdada göndərəcəkdilər. Aqşin gəldi, qoymadı.

Birinci. Nə qədər də gözəldir! Kimsəsizlikdən yazıq məhv olacaqdır.

İkinci. Sus, bəri gəl, o bizim işimiz deyildir. Hər halda onu nə isə, bir fəlakət gözləyir. Bu gün, ya gecə sabah.

Çıxır, qapını bağlayır, gedirlər. Bir azdan Solmaz enir, dalğın addımlarla qapıya yanaşır, itələyir, bağlı olduğunu görüncə, qayıdıb otaqda dolaşaraq, əvvəlki yerinə gəlir və pəncərə yanında dayanaraq, mahnısına davam edir.

Solmaz.

Mən səninçin şofəqlərdən süslü bir tac yaparım.
Yol ver mənə gül dərmişəm, sevdiyimçin aparım.
Yaşadıqca axtararım², arar, axır səni taparım.
Sənsiz solsun göy yarpaqlar, axar sular bulansın,
Oxu, bülbül, bəlkə yarım oyansın...

Aqşin və Rəbi yavaşca içəri girib, Solmazın son sözlərini dinlədikdən sonra, irəli hərəkət edəcək yerdə.

Pərdə

İYİRMİNCİ GÖRÜŞ

Dilək dağı. Pərdə açılınca çalib-oyunayırlar. Oyun və çalğı susunca, Dönməzin Gülgün ilə deyişdiyi görünür.

Dönməz.

Bu-burnun o yana çək,
Gög-gö-gö-göz çıxartmasın.
Sös-sö-sö-söylə yar bizə,
Qaq-qa-qa-qaş-göz atmasın.

Bir sö-sö-sözdü det-dedik,
Gög-gö-gö-göz ağartmasın.
Öldü-dü-dü-rmə boş yerə,
Vallah ki, qa-q-qan axar.
Gəl gög-gö-gö-gözlərin yeyim.
Cac-ca-ca-canım al, qurtar.

Bab-balam, mən daha danışmaqdan yolurdum. İndi də yo-yorulmayanlar danışınlar. Deyəsən məsciddədirlər. Nə üçün dayandınız? Di başlayın. Yaxşı, sənin adın Gülgündür, eləmi?

Gülgün (*gülərək*). Ona oxşar bir şeydir.

Dönməz. Mənim də adım bir aylıq Sürgündür. Öz adım da ki, Dönməzdir. O öz yerində...

Gülgün. Aha, deməli, sən sürgünsən. Yaxşı, nə etmişdin ki?

Dönməz. Heç bir şey, bir qız var, özü çox gözəldir, bəlkə tanıyasınız. Xırda gözləri var, ağzı da bir az böyük. Qısa boylu, saçsız.

Gülgün. Yox, mən elə gözəl tanımıram.

Dönməz. Yox, əslində boyu qısa deyil, bir azca qozbeldir. Ona görə elə görünür. Başı da daz olmasaydı, saçı da olardı.

Gülgün. Sonra, sonra?..

Dönməz. Sonra heç, mən onu bəyəndim, o məni yox, mən də, ayağım dolaşdı, üzündən öpdüm. Odur ki, üç gündür könül zorlamışam deyə, küçələri gəzirəm.

Gülgün. Bu yaxşı. Arvadın yoxdurmu?

Dönməz. Var, amma qarğalar toyuğumdur, yumurtası dağlarda.

Gülgün. Necə yəni?

Dönməz. Yəni ki, ad mənimdir, yar özgələrin, bu qədər!

Gülgün. Axı necə?

Dönməz. Elə beləcə. Bütün kişiləri sevir, bircə məndən başqa.

Gülgün. Bu yaxşı. Buraya gəlməmişdirmi?

Dönməz. Gəlməyinə, gəlmişdir, axşamdan heç gözümə dəymir. Bilmirəm yenə kimi bəyənmişdir.

Gülgün. Sən də get, axtar tap, onunla gəz.

Dönməz. Xeyr ha, mənim daha üç gün “könül zorlamışam” deməyə üzüm yoxdur.

Gülgün. Bəlkə o da səni axtarır.

Dönməz. Orası bir şey deyil. Harada olsa, axır evə qayıdacaqdır. Bilirsənmi, Gülgün, nə var? Mən sənin gözlərini çox bəyənirəm.

Gülgün. Bilirsənmi, Sürgün, nə var? Mən sənin burnunu heç bəyənmirəm.

Dönməz. Heç?

Gülgün. Heç!

Dönməz. Özün bil! Bilirsənmi nə var? Bir azdan sonra işıqlar sönəcək. Onda gəlib lap yanında duracağam. Işıqlar sönən kimi...

Gülgün. Bilirsənmi nə var? Bir azdan işıqlar sönərkən, səndən o qədər uzaq duracağam ki, çıraqda da axtarsan, məni tapmazsan.

Dönməz. Ona hələ sonra baxarıq. Adə, nə üçün çalmırsınız? Altay, Altay, daha başlayın, mən başladım.

Uca dağlar başından gəldim səninçin,
İrəli gəl, gözünü yeyim, öldüm səninçin.

Çalğısız oynayır.

İldırım. Adə, Dönməz, yenə də meydan sulayırsan?

Dönməz. Saxla, saxla, hələ bir ay adım Sürgündür.

İldırım. Onda səni buraya kim buraxdı?

Dönməz. Yalvardım, birinci yol olduğu üçün, saçsız xanım bağışladı. Balam, bu nədir? Keçi kimi hərəsi bir dağa dırmaşmışdır. Onda mən də gedib dırmaşaram.

Gülgün. Yox, yox, sən getmə, oxu.

Dönməz. Bilirsənmi nə var, sən mənim burnumu bəyənmirsən, mən də sənə qulaqlarını. Çünki dediklərimi eşitmirsən. Ona görə də bizimki baş tutmaz.

Gülgün. Sən oxumaqda ol. Deyəsən, burnun yavaş-yavaş düzəlir.

Dönməz. Dedim axı. Elə isə...

Şam ağacın at etmişəm, sürüm səninçin,
İrəli gəl, tellərini hörüm səninçin.

İldırım. Altay! Elxan hələ gəlmədimi?

Altay. Ardlarınca böyük bir izdiham getmişdir. İndi bəlli olar.

Dönməz (*çalğısız oynayaraq*).

Keçi gördüm, yəsi yox,
Papaqçı gördüm, fəsi yox,
Çalğıçı gördüm, səsi yox,
Bub-bu-bu-burnun o yana çək.

Keçi var, buynuzu yox,
Çəkməçi var, bir bizi yox,
Hamısı şerikdir, özü yox,
Bub-bu-bu-burnun o yana çək.

Altay. Gəlir, odur, gəlir.

Elxan (*bir dəstə ilə gələrək*). Var olsun azad yurdun, azad oğulları!

El. Var olsun yeni dünyanın yenməz mübarizi Elxan! Urra...

Qızlar, oğlanlar qatışıb oxuyurlar.

El.

Tarixlərdə öksüz kimi göründük,
İllər boyu qaralara büründük,
Yetər artıq, ayaqlarda süründük,
Qalx, qalx, qalx, düşkün dünya!

Tarix cəllad, qan içməkdən yorulmaz,
Tərpənişsiz qara zəncir qırılmaz,
Yazıq, artıq bu dərdlərə durulmaz,
Qalx, qalx, qalx, düşkün dünya!

Qoy qırılsın artıq cəllad bıçağı,
Qoy uçulsun ölüm və qan ocağı,
Dünya olsun azad ana qucağı,
Qalx, qalx, qalx, düşkün dünya!

Hər bir qanun azadlığa bir yağı,
İnsan oğlu olmuş insan tapdağı,
Silkin, uçsun köləliyin torpağı,
Qalx, qalx, qalx, düşkün dünya!

Çalır, oynayır, oxuyurlar.

El. Var olsun, yeni azad dünyanın yaratıcısı Elxan biləgenli! Urra!

Dönməz. Var olsun, qadınların yeni yumruqaltısı Dönməz Sürgün!

Oğlanlar, qızlar oxuyurlar.

Biz dünyada qayğı bilməz oğlanlarıq, qızlarıq,
Dünya geniş bir bağçadır, çiçəkləri bizlərik.
Torpaq bizim anamızdır, biz torpağın yavrusu,
Azad sevgi, azad vicdan könlümüzün tanrısı.

Hamı qatışıq çalıb- oynayır. Bütün səhnə baş dolandırıcı bir hərəkət halqası içində qaynayır. Yalnız Elxan dərin və məhzun baxışlarla qaynaşmaqda olan bu insan axınına baxıb, uzaq-uzaq yerləri düşünürmüş kimi, dalğın durur. Oxucu tək oxuyur. Dönməz İldırım ilə danışırkən. Gülgün Elxanın qəmli görünüşündən mütəəssir olaraq, ona doğru gedir, yanaşır.

Gülgün. Sən yenə Solmazımı düşünürsən? Lakin bu dalğınlıqdan nə çıxar?

Elxan. Bəli, Gülgün, biz burada bu qədər azad ikən, kim bilir, o yarıq indi nələr çəkir? Mənə belə gəlir ki, artıq heç bir zaman onları görə bilməyəcəyəm. Nə onu, nə də Aqşini.

Dönməz ayılıb, Gülgünü görməyincə.

Dönməz. Adə, mən yoldaşımı itirdim. Bu hara qaçdı? (*Gülgünü görüb yanaşır.*) Aha, buradadır.

Qu-qu-qu-quşu yumurtdasın qaç-qa-qayqanaqlayaq,
Tet-te-tellərin gətir, dad-da-dar-daraqlayaq.

El oxuyur. Onlar danışrlar. Səsləri eşidilmir.

El.

Azad təbiətə zəncir yaraşmaz,
Azad günəş, azad yağış, azad yel.
Yer üzündə daşdan çəpər görəkməz,
Azad dünya, azad sevgi, azad el.

Bütün səhnə çarpaşlıq hərəkətlə qaynaşırkən, işıqlar sönür.

Dönməz (*qaranlıqda*). Adə, vay, mən sənə nə deyim, mən itirdim. Qatışıq səslər. Mən tapdım. Göz gözü görmür.

Dönməz. Adə, mən tək qaldım, kim təkdir, bu yana gəlsin. Manqala tərəf. Adə, bu kimin əlidir? Mən tapdım, daha buraxmaram, buburnun o yana çək, gög-gö-göz çıxartmasın...

S ə s l ər . F ə l ə k ət ! İ ş ı q l arı y a n d ı r ı n ! Y a n d ı r ı n i ş ı q l arı !

İ ş ı q l ər y a n ı r . Q ı z l ər , o ğ l a n l ər , k i ş i l ər d a y a n ı b , b i r h e y r ət i ç i n d ę b a x ı r l ər .
Y a l n ı z E l x a n ı n y a n d a , b i r a ğ a c a d a y a n ı b d u r d u ğ u g ۆ r ۆ n ۆ r .

E l . N ę o l m u Ő Ő d u r , n ę o l m u Ő Ő d u r ?

T o ğ r u l (g ę l i r) . X ę l i f ę M ۆ t ę s ę m v i l l a h ı n ę m r i l ę , x i l a f ę t o r d u s u ę m i r -
l i y i n ę t ę y i n e d i l m i Ő Ő q a r d a Ő ı n ı z A q Ő Ő n , y e n i d ę n b i r q ۆ v v ę t l ę h ۆ c u m a k e ç -
m i Ő Ő d i r . S a v a l a n d a ğ l arı n ı n g ę d i k l ę r i n d ę ę r t o ğ r u l b a s ı l m ı Ő Ő , b i z i m k i l ę r
ç ę k i l i r l ę r .

G ۆ l g ۆ n v ę h a m ı . A m a n , y e n i b i r f ę l ę k ę t !

E l x a n . F ę l ę k ę t i n s a n l ı q s ę a d ę t i n i n k ۆ l g ę s i d i r ! H ę y a t i Ő ı q l a n d ı q c a ,
k ۆ l g ę d ę q a l ı n l a Ő ı r . O l s u n , o l s u n ! Q o r x m a z , h a z ı r l a Ő , b i z ۆ z ۆ m ۆ z g e -
d ę c ę y i k .

P ę r d ę

İ Y İ R M İ B İ R İ N C İ G ۆ R ۆ Ő Ő

A y d ı n l ı q b i r g e c ę . S o n u u ç u r u m l a r a d a y a n a n y ۆ k s ę k b i r d a ğ ı n
u c l a r ı n d a , g e n i Ő v u r u Ő m e y d a n ı . T a u z a q l a r d a n y a n a n b i r Ő ę h ę r i n
q ı r m ı z ı i Ő ı q l arı , y a x ı n d a ğ l arı v ę v u r u Ő m e y d a n ı n d a ۆ s t - ۆ s t ę q a l a n m ı Ő Ő
ۆ l ۆ l ę r i n v ę y a r a l ı l arı n q ı r ı l m ı Ő Ő q o l , a y a q , k ę l l ę y ı ğ ı n l a r ı n ı q ı r p ı q
i Ő ı q l arı i l ę a y d ı n l a d ı r . Q o r x m a z x ę f i f b i r k ۆ l g ę k i m i ۆ l ę n l ę r i n a r a -
s ı n ı a x t a r ı r v ę E l x a n ı b a y ğ ı n b i r h a l d a g ۆ r ۆ n c ę , ۆ z ę r i n ę ę y i l ę r ę k .

Q o r x m a z . B u d u r , b u r a d a d ı r . ۆ l m ę m i Ő Ő d i r ! E l x a n s a ğ d ı r . Y a r a l ı d ı r .
E l x a n , q a l x , q a l x !

E l x a n y a v a Ő - y a v a Ő a y ı l a r a q .

E l x a n . Q o r x m a z , s ę n s ę n m i ?

Q o r x m a z . B ę l i , m ę n ę m . S ę n y a r a l a n m ı Ő Ő Ő s a n .

E l x a n . Q o r x m a z , z a v a l l ı ę m ę k d a Ő l arı m m ę h v o l d u l a r . . . H a m ı s ı
q ı l ı n c d a n k e ç i r i l d i , e l ę m i ?

Q o r x m a z . B ę l i , ç o x t ę l ę f a t o l d u .

E l x a n . O x , z a v a l l ı l ər , h e ç b a Ő q u r t a r a n o l m a d ı m ı ?

Q o r x m a z . Yox, kimsə qaçmaq istəmirdi. Onsuz da, qaçılacaq bir yol yox idi. Biz dörd tərəfdən dəmir bir halqa kimi sarılmışdıq. Bir çoxları təslim olmaq istəməyərək, özlərini qayalardan uçurumlara atdılar. Az bir adam təslim oldu.

E l x a n . Təslim oldu. Zavallılar, nə etsinlər ki, düşmən iyirmi qat onlardan çoxdur.

Q o r x m a z . Hamısı görünməmiş və görünməz bir qətiyyətlə çarpışır, hamısı diri-diri ölümün gözünə soxulurdu. Toğrul vuruldu.

E l x a n . Vuruldumu?

Q o r x m a z . Bəli, böyük cəsarətlər göstərdi.

E l x a n . O, mənim yaxınlığımda idi, mən onu görürdüm. Qorxmaz, məni qan aparır!

Q o r x m a z . Yaran ağdırmı? Burax, sarımaq lazımdır. (*Sarıyrkən.*)

E l x a n . Qorxmaz, aradan çıxmaq üçün bir yol yoxdurmu?

Q o r x m a z . Hər tərəf çarılmış, dörd yanımız keçilməz bir mızraq və qalxan dənizidir. Biz qan dənizlərində bir adayıq.

E l x a n . Qorxmaz, sən məni gözləmə. Çıxılacaq bir yol varsa, bari sən qaç qurtar.

Q o r x m a z . Yox, mən səndən ayrılıram. Mən də yaralıyam. Ancaq yaram yüngüldür.

A q ş i n (*səhnə arxasından*). La ilahə illəllah deməyənlərə aman yoxdur! Bütün dinsizlər qılıncdan keçirilməlidir.

E l x a n . Aman, bu səs... Bu, Aqşin deyilmi?

Q o r x m a z . Gərək ki, odur, Bizi axtarırlar. Bizə doğru gəlirlər.

E l x a n . Of, Aqşin, Aqşin! Sənə güvəndiyim dağlar, sənə də qar yağmış. Qorxmaz, sən qaç bir tərəfdə saxlan.

Q o r x m a z . Qaçılacaq bir yer yoxdur. Haraya getsək, bizi görəcəklər. Olsa da, sənsiz heç bir yana getmərəm.

D ö n m ə z . Su, dodaqlarım yandı.

E l x a n . Qorxmaz, kimdir o?

Q o r x m a z (*baxaraq*). Dönməzdir. Dönməz, sənsənmi? Budur, Toğrul da buradadır.

E l x a n . Toğruldamı? Qorxmaz, ona bir az su tap! (*Yanaşaraq*.) Dönməz!

Q o r x m a z . Toğrul da hələ sağdır.

E l x a n . O sağdırmı? Toğrul, Toğrul, qalx!

D ö n m ə z . Su, yandım, bir az su!

Elxan. Dönməz, igid Dönməz, qalx!
Dönməz. Mən qalxmayaçağam. Mən təslim olmayacağam. Bir az su, su...

Elxan. Qorxmaz, bu yaxınlarda su yoxdurmu? Dönməz... İstəməz, zavallı artıq getdi...

Qorxmaz. Toğrul, qalx!

Elxan. Toğrul, mənəm, qalx, göyərçinim!

Toğrul (*yardımları ilə qalxaraq*). Sizsiniz, mən müqəssir deyiləm. Mən var qüvvətimlə çarpışdım, lakin onlar çox idilər.

Elxan. Sənin, öz bayrağını saxlamaq üçün son qüvvətinlə çarpışdığını mən göürdüm, Toğrul.

Toğrul. Yaralı ikən bayrağımızın bir düşmən əsgəri tərəfindən aparıldığını gördüm. Son gücümə üzərinə atıldım, təslim edilməsin deyə, sındırdım, parçaladım.

Elxan. Sən igid bir ərsən, Toğrul.

Toğrul. Mən artıq ölürəm. Ancaq ürəyim dincdir. Çünki gəzdirdiyim bayraq, artıq düşmənlər əlində deyildir... Mən... (*Sözünü bitirmədən sustalıb düşür.*)

Elxan. Zavallı, bu da keçindi. Lakin nə üçün dünyada yaşayan bütün həşərat, belə azad yaşamaq istəyirkən, insanın istədiyi kimi azad yaşamasına yol verilmir? Sən böyük və igid bir qəhrəmansan, Toğrul! Lakin hər baharın qaçılmaz bir xəzanı vardır. Oynaq bir baharın bağrından doğan, hələ lazımcına açılmamış bir çiçəyin mənliyində qorxunc bir xəzanın acı küləkləri, gözlərində batan bir günəşin solğun şüası inləyib durur. Qaçılmaz amansız bir qanun! Lakin mən sizin bir yığın ətdən, bir yığın sümükdən yağrulmuş bu cənazənizin qarşısında deyil, əməlpərvər iki gəncin yüksək mənəviyyatı qarşısında son borcumu yerinə yetirib diz çökürəm. Ordulara qarşı əyilməyən dizlər, sizə qarşı bükülməlidir. Qorxmaz, sən də diz çök.

Hər ikisi diz çökür.

Aqşin (*səhnə ardından*). Onlar buradan heç bir yana keçə bilməzdilər. Axtarın, bir-bir cəsədləri yoxlayın.

Qorxmaz. Odur, Aqşin gəlir. O kimdir? Solmaz olmasın!

Elxan. Bəli, odur, odur. Sənin qılıncın yanındadırmı?

Qorxmaz. Yanındadır. Ancaq onunla lazım gəlsə, mən özüm çarpışaçağam. Sən yaralısan, onsuz da qalxa bilməzsən.

Elxan. Yox, yox, sən artıq çarpışa bilməzsən. Lakin mən yaralı olsam da, hələ ölməmişəm. Budur, burada qılınc vardır. Ancaq, qırıqdır.

Qılıncı götürür. Aqşin, Rəbi, Solmaz və başqa əsirlər gəlirlər.

Aqşin. Kimdir?

Elxan. Kimi istəyirsiniz?

Solmaz. Elxan...

Elxan. Solmaz!

Aqşin. Onlardır, buradadırlar. Tapdım, çox şükür, o sağdır. Elxan, zavallı qardaşım!

Elxan. Yaxın gəl, mən hələ ölməmişəm, mən hələ səninlə çarpışacağam.

Solmaz. Elxan, aslan ürəkli igid!..

Elxan. Solmaz, səni bu gündə görməkdənsə, neçin əvvəlcə ölmədim?

Solmaz. Aman, sənin köksündən qan axır. Sən yaralısan. Buraxın, mən onun yaralarını sarıyım.

Aqşin. Elxan, əziz qardaşım, təslim ol! Sizin üzərinizə yalnız Ərəbistanın ərəbləri deyil, başlıca olaraq, ana Türküstanın göy monqolları yürüyürlər. Bütün silahdaşların təslim oldu. Sənin qüvvətindən istifadə ilə baş qaldırmış Şirvan şəhriyarlığı da, artıq xəlifənin hakimiyyətini təsdiq edib, boyun əydi. Bax, iyirmi ildən bəri dinsizlik yuvası olan üsyan mərkəzi Xürrəm amansız odların bağrında quru çubuqlar kimi yanır. Sənin ayaqlar altında tapdanmış, qırılmış bayrağın, budur, mənim əlimdədir. Artıq hər şey bitmişdir. Yetər, qardaşım, əl çək dinsizlikdən. Dünyanı qanunsuzluqla idarə etmək olmaz. Gəl, bir olan Allahın doğru yoluna, deyinən La ilahə illəllah! Sən amandasan. Əmirəlmöminin xəlifə sənə böyük lütfələr və mənəşələr vəd edir.

Elxan. Aqşin, mən güclülər mərhəmətinə tapınan, hakimlər tapdağında sürünən qarışqalardan deyiləm. Mən, qan soran allahlara, sümük gəmirən tanrılara baş əymirəm. Bu sözləri sən mənim cənazəmə deyə bilərsən. Mən sağ ikən təslim olmaram. Mən hələ ölməmişəm, mən hələ çarpışacağam.

Aqşin. Qoy bütün dünya bilsin ki, mən bir olan Allahın yolunda, böyük islam dini uğrunda, öz qardaşıma qarşı silah qaldırıb, onu öz əlimlə həlak edəcəyəm.

Elxan. Qoy bütün tarix, qoy gələcək azad bəşəriyyət bilsin ki, öz böyük əməlim uğrunda, öz doğma qardaşıma qarşı, mən də silahsız deyiləm.

Çarpışirlar.

Qorxmaz. Elxan, sən hələ köməksiz deyilsin. Mən sənənləyəm, səni tək buraxmaram.

Elxan. Of! *(Köksündən tutur, qılıncı düşür, yıxılır, eyni zamanda əsgərlər arxadan Qorxmazı tutub, qılıncını alırlar, əllərini sarıyırlar.)*

Aqşin. Tutun!

Əsgərlər və özü Elxanın üzərinə atılır.

Solmaz. Amandır, öldürməyin, yaralımı öldürməzlər.

Gülgün. O, hamını bağışlayırdı.

Elxan. Solmaz, qalx, ayaqlarda sürünmə.

Aqşin. Əmirəlmöminin xəlifənin iradəsindən çıxılmaz. O, dinsizdir. Şəriət fitvası ilə cəzalanacaqdır.

Elxan. Mən, veriləcək cəzanı gözləyirəm.

Solmaz. Of, Elxan, küskün həyatımın son işığı! Qorxma, mən son qırpımda da sənənləyəm.

Aqşin. Böyük Allahın düşmənlərinə kimsə yanaşa bilməz. Ayrılm, ayrılın!

Solmaz. Yox, yox, mən ondan ayrılmaram.

Elxan. Mən artıq gedirəm. Məni tale özü onlardan ayırır. Qorxmaz, gəl, mənim əməl mübarizəmin iyirmi illik qorxmaz qəhrəmanı, gəl ayrılmaq.

Qorxmaz. Elxan, böyük insan dostu, mən həmişə sənənləyəm!

Elxan. Solmaz, Solmaz, artıq tale səni də məndən həmişəlik ayırır.

Solmaz. Yox, mən səndən ayrılmaram.

Elxan. Solmaz, sənənləyən həyatımın batan günəşi! Acınma, həyat çox bilinməzdir. Qılınc və zəncir dünyası çox yaşaya bilməz. Sən sabah başqası üçün doğa bilərsən. Lakin mən artıq əbədilik gedirəm.

Aqşin. Yetər, yetər, artıq ayrılın!

Solmaz. Yox, yox, mən sağ ikən ondan ayrılmaram.

Aqşin. Əmirəlmöminin xəlifənin iradəsinə qarşı bir zihəyat dura bilməz. Ayrılın!

Rəbi. İnsan gücə tabedir. Ayrılın!

Qılıncını çəkib, ikisinin ortasında çalır. Elxan əllərilə qılıncı tutmaq istərkən, Aqşin Elxanı, Rəbi də Solmazı tutub ayırırlar.

Solmaz. Ayırlımaram, ayırlımaram, buraxın, mən onsuz yaşamaq istəmirəm. (*Çürpür.*)

Elxan. Bəli, mızraq – səadət dünyasının bayquşudur. Olsun, olsun!

Aqşin. Elxan, zavallı qardaşım, sən igidsən, bu halın məni acıdır. Heç olmazsa mənə, mənə acı. Mən gəlirkən qılıncımı Əmirəlmöminin xəlifənin ayaqlarına sərrib, səninçin aman dilədim. O, səni bağışlayır, Yalnız, gəl, qardaşım, doğru yola. Deyinən La ilahə illəllah!

Elxan. Aqşin, Aqşin, unutma ki, mən udula biləcək bir kərtənkələ deyiləm. Of, Aqşin, bilsən mən indi səni nə qədər sevirəm. Üzündəki hər bir bürüşük bütün çocuqluğumu xatırladır. İndi də mən səni qucmaq, öpmək, bütün dərdlərimi sənə söyləmək istərdim. Lakin, heyhat, nifrət aramızdakı qara uçuruma! Dünyada ən çox sevdiyim, axtardığım iki adamım var idi: biri o, biri sən! Lakin hər ikisi əlimdən alındı! Səni Məhəmməd aldı, onu da sən!

Aqşin. Elxan!

Elxan. Aqşin, mən mənəm. son nəfəsimdə də mən olacağam. Mən bütün dinləri ancaq lailahəyədək qəbul edirəm.

Aqşin. Elxan, artıq Əmirəlmöminin xəlifənin son təklifidir, sənə deyirəm. Solmaz, al. (*Quranı Solmaza verir, sonra Qorxmazın əlindəki ipi açıb, Rəbiyə verir.*) Al, ipi at. (*Rəbi ipi alıb, yaxındakı yaşıl ağacın budağından atır. Aqşin Elxanın bayrağını ipin üzərinə sancaraq.*) Sən Solmazı çox sevardin. Onu da sənə qaytarıram. Qarşında iki yol var: ya əli Quranlı Solmaz, yaxud bayrağının altından görünən ölüm, uçurum, dar ağacı! İntixab et!

Elxan. Mənim, bütün bəşəriyyətin səadət günəşini qucmuş əməlim, sevgilərin geniş fəzalarında uçan fikrim, bütün kainatın gözəlliklərini öpən istəklərim, bu qulluq fərmanının əski dar cildinə sığışdırıla bilməz. Mənim üçün bu bayazı qucmuş Solmaz, yarpaqlarına qan çilənmiş bir çiçəkdən başqa bir şey deyildir. Mənim gözlərimdə artıq azad bəşəriyyət və azad diləkli yeni bir aləm rəqs edir. Bu geniş, azad sevgilər dünyasının yolu isə, ancaq bu qırıq bayrağın altındakı açıqlıqdan keçir. Mən onu intixab edirəm.

Solmaz. Mən də səninçin onu intixab edirəm.

Əlindəki Quranı dar ağacının altına atır. Ta uzaqlardan gecə azanı eşidilir.
E l x a n azan səsləri altında dar ağacına yaxınlaşır.

A q ş i n . Zavallı, barı Allah divanına gedirkən, son nəfəsində deyir
nən La ilahə illəllah!

E l x a n . La ilahə illəllah! Bax, o da deyir La ilahə illəllah. Bu min-
lərcə insanları xanimansız buraxan acıqlı odlar da deyir, La ilahə illəllah.
Bu qara torpaqları boyayan günahsız qanlar da deyir, La ilahə illəllah!
Adəmdən-xatəmə kimi bütün həyat və səadət bayquşlarının yaratdığı
bu dar ağacları da deyir, La ilahə illəllah! Bütün həbsxanalar, bütün bu
qılınclar, bu mızraqlar, bu qara iplər, zəncirlər də deyir La ilahə illəllah!
Bu qarışqalar kimi ayaq altına tökülən insan cəsədləri, bu əllər, bu ayaq-
lar, bu köllələr, bu sümüklər, bunlar, bunlar da deyir La ilahə illəllah!
Yalnız mən demirəm. Yalnız mən, bir günəşin telləri, bir vicdanın çarp-
ması, bir mənənin görənisləri olan bəşəriyyətin bu qardaşlıq və azadlıq
bayrağı altında tək qalıb, son nəfəsində də La ilahə illəllah deməyib,
sizə və bütün insan qəssablarına qarşı ucadan deyirəm: yoxdur Allah,
yoxdur Allah! Yalnız mən son nəfəsində də insan qanı içən hökumət-
lərə, insan sümükləri gəmirən ordulara qarşı tək durub deyirəm: yoxdur
Allah, yoxdur Allah! Yalnız mən son nəfəsində də insan həyatını zə-
hərləyən, insan diləyini zorlayan süni qanunlara, təriqətlərə, dinlərə,
müxtəlif biçimli uydurma allahlara, yüz iyirmi dörd min Allah ta-
cirinin, yüz iyirmi dörd min vicdan bayquşunun yaratdığı süni, yaramaz,
əski qullar dünyasına qarşı üz-üzə durub, ucadan deyirəm: yoxdur Allah,
yoxdur Allah! Mənəm Allah! Mənəm yer üzündəki həyat və səadətin
yadıcısı! Mənəm göylərin dərinliyində, varlığın gözəlliyində gülüm-
səyən mövcudatı təcəssüm etdirən, mənəm Allah! Allah mənim özüm-
dədir! (*İpi boğazına atıb asılır.*)

Bir tərəfində S o l m a z , o birində A q ş i n , qarşıda Q o r x m a z və G ü l g ü n
E l x a n ın ayaqlarında dərin bir sükutla dar ağacına dayanmış, bütün səhnə
tərpənməz bir görkəmlə durmuşkən, ta uzaqlardan eşidilən “La ilahə illəllah!”
və Xürrəm şəhərindən qalxan qızıl qırpıq yangın işıqları altında pərdə enirkən.

A q ş i n . Doğrudan da Allah vardırmı?

Pərdə

356

QEYDLƏR VƏ ŞƏRHLƏR

Vəfalı Səriyyə. Əsərin sərlövhəsi müəllifin yazdığı kimi saxlanılır, ilk əlyazma (inv. №6542) ilə nəşr nüsxəsi (inv. №6543) müqayisə edilərək fərqlər qismən nəzərə alınmışdır. Dram ilk dəfə 1947-ci ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının nəşriyyatında, C.Cabbarlının “İlk dram əsərləri” adlı kitabda nəşr olunmuşdur.

Pyesin əlyazması Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində (inv. №6543) saxlanmaqdadır. Əlyazmasının üzərində Tiflis mətbuat komitəsinin 9 mart 1916-cı il tarixli icazəsi vardır. Əsərin ilk səhifələrindəki gerb markalarının üzərində “30/XII-1915” tarixi yazılmışdır ki, bu da pyesin 1915-ci ildə Tiflisə göndərildiyinə işarədir. Əsərin ilk əlyazma nüsxəsinin 59-cu səhifəsindəki “1912-ci il noyabrın 1-də, qurban ayının 3-də” müəllif qeydi pyesin yazılma tarixini özündə əks etdirir.

Solğun çiçəklər. Nəşr etdiyimiz bu mətn Azərbaycan MEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində (inv. №6545) saxlanan əlyazma nüsxəsindən götürülmüşdür.

Seyid Hüseyn Sadıqzadə “Cəfər Cabbarlı haqqında xatirələr”imdə yazırdı ki, “Solğun çiçəklər” əsəri o zamankı İsmailiyyə (indiki Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Rəyasət Heyəti) binasının salonunda, 1916-cı ildə (S.Hüseyn. C.Cabbarlı haqqında xatirələr. “Uşaqgəncnəşr”, 1960, səh.10) oynanmış idi.

O dövrün mətbuatında pyes haqqında ilk qeydlərə 1917-ci ilin yanvarın 21-də “Bəsirət” qəzetinin 186-cı sayında “C.C.” gizli imzası ilə verilmiş “Solğun çiçəklər” sərlövhəli məqalədə informativ məlumatlara rast gəlinir.

Əsər ilk dəfə 1944-cü ildə “Vətən uğrunda” jurnalının 7-8-ci nömrələrində çap olunmuşdur.

Nəsrəddin şah. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivindəki (inv. 6537) əlyazmasına əsasən pyesin 1916-cı ildə yazıldığını ehtimal etmək olar. Doğrudur, bu nüsxədə heç bir tarix yoxdur, lakin eyni xətlə yazılmış başqa əlyazmalar ilə tutuşdurulduqda, bunu asanlıqla görmək olar. Qara karandaşla yazılmış bu nüsxədən başqa, pyesin mürəkkəblə yazılmış başqa bir əlyazma nüsxəsi də vardır; bu nüsxələr arasında müəyyən fərqlər mövcuddur. İkinci nüsxə birinciyə nisbətən daha mükəmməldir. Odur ki, ikinci nüsxənin sonra yazıldığı ehtimal olunur.

Bu nəşrdə pyesin ikinci nüsxəsi əsas götürülmüş, ondakı bir çox təshih və ixtisarlara nəzərə alınmışdır.

1. Mirzə Təqi xanın monoloqu əvvəlki nəşrlərlə müqayisədə əlyazma əsasında tam bərpa edilmişdir.

2. Əvvəlki nəşrlərdən fərqli olaraq birinci və sonuncu misralar, müəllif əlyazmasına əsasən, ilk dəfə öz yerində verilmişdir – *A.R.*

Əsər ilk dəfə 1947-ci ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası nəşriyyatında, C.Cabbarlının “İlk dram əsərləri” adlı kitabda nəşr olunmuşdur.

Ulduz. Bu pyes “Trablis müharibəsi” adı ilə də tanınır. Lakin istinad etdiyimiz əlyazmanı daha mötəbər mənbə hesab etdiyimiz üçün ilk sərlövhəni saxlayırıq. Əsər 1917-ci ilin birinci yarısında yazılmış, 1918-ci il martın 10-da Heydər Ağabalayev tərəfindən üzü köçürülmüşdür. Bu variant Azərbaycan MEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda (Arxiv-20, Q-38 (978), f-16, s.v.-43) saxlanılan nüsxəyə əsaslanır. Əlyazmanın üzərində qara karandaşla edilmiş düzəlişlər nəzərə alınmışdır.

1. Trablis – Liviyanın şimali-qərb hissəsi olan Tripolitaniyanın əvvəlki adı.
2. Dərnə – Liviyadakı Derna şəhəri nəzərdə tutulur.
3. Atlas dənizi – Afrikanın şimal-qərbindəki Atlas dağlarının adına uyğun olaraq Aralıq dənizi belə adlanırdı.

Əsər ilk dəfə “Ulduz” jurnalında (1989, №3) A.Rüstəminin təqdimi ilə çap olunub.

Ədirmə fəthi. Müəllif bu faciəni 1917-ci il oktyabrın 22-də bitirmiş, elə həmin il dekabrın 15-də görkəmli səhnə ustalarından Abbasmirzə Şərifzadə, Sıdqi Ruhulla, Xəlil Hüseynov və b. iştirakilə əsər tamaşaya qoyulmuşdur. “Ədirmə fəthi”nin bu variantı 1924-cü ildə Abdulla Günəşli tərəfindən bir ümumi dəftərə köçürülmüş və Azərbaycan MEA Əlyazmalar İnstitutunda (Arxiv-20, Q-36 (964), f-16, s.v.-14) mühafizə edilən nüsxədən götürülmüşdür.

Süjet bağlılığı və obrazların sadədən mürəkkəbliyə doğru şaxələnməsi göstərir ki, “Ədirmə fəthi” “Ulduz”un ikinci hissəsidir.

1. Ədirmə – Türkiyənin Avropa hissəsində, Şərqi Frakiyada şəhər. 1453-cü ilədək Osmanlı dövlətinin paytaxtı olmuşdur.

2. Arnaud – alban xalqına mənsub olan adam.

3. İttihadi-Tərəqqi – türk inqilabçılarının (gənc türklərin) siyasi təşkilatıdır. 1908-ci il iyul silahlı üsyandan – Gənc Türklər inqilabından sonra hakimiyyətdə siyasi partiya kimi öz yerini möhkəmləndirmişdir.

Pyes ilk dəfə “Azərbaycan” jurnalının 1989-cu il 3-cü nömrəsində A.Rüstəminin təqdimi ilə dərc edilmişdir.

Aydın. Pyesin əlyazması Azərbaycan MEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində (inv. №6547) saxlanmaqdadır. Bu nəşrdə əsas götürülən mətn müəllifin öz əlyazmasıdır. Onun axırında “7/III-1919” tarix vardır ki, bu da əsərin yazıldığı vaxtı göstərir.

Pyes ilk dəfə 1922-ci ilin mayın 9-da D.Bünyadzadə adına Dövlət Türk Bədəye Teatrosunda Abbas Mirzə Şərifzadənin rejissorluğu ilə tamaşaya qoyulmuşdur. 1940-cı ildə “İnqilab və mədəniyyət” jurnalının 1, 2 və 3-cü nömrələrində çap olunmuşdur.

Oqtay Eloğlu. Əsərin əlyazması M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində (inv. №6546) saxlanılmaqdadır.

Pyes ilk dəfə 1923-cü ilin fevralın 16-da Dövlət Türk Bədəye Teatrosunda Abbas Mirzə Şərifzadənin rejissorluğu və aktyorlardan Mərziyə Davudova, Kazım Ziya, Ağasadiq Gəraybəyli, Möhsün Sənani, İsmayıl Hidayətzadə, Bülbül və b. iştirakı ilə tamaşaya qoyulmuşdur. Pyes Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası nəşriyyatının 1947-ci ildə buraxdığı C.Cabbarlının “İlk dram əsərləri” adlı kitabda çap olunmuşdur.

Od gəlini. Pyes ilk dəfə 1939-cu ildə “Azərnəşr” tərəfindən C.Cabbarlının “Əsərləri” üçcildliyinin 2-ci cildində çap olunmuşdur. Bu nəşr üçün də həmin cild əsas götürülüb.

“Od gəlini” pyesini müəllif 1924-1927-ci illərdə, bir neçə variantda işləmiş, fərqli əlyazma nüsxələri üzərində ixtisar və təshih işləri aparmışdır. Mətnlər arasındakı bəzi fərqlər 1939-cu il nəşrində (C.Cabbarlı “Əsərləri”, 2-ci cild) göstərilirdiyi üçün onları burada təkrar etməyi lazım bilmədik. Lakin mətnlər arasında bir sıra ciddi və əsaslı fərqlər də vardır.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində (inv. №65-33) saxlanılan bir mətndə (bu, bircə, əsərin ilk variantlarından biridir) “Od gəlini” pyesinin adı “Babək”dir. Bu variantda əsər 23 şəkildən ibarətdir.

1. Müəllif bu sözləri ixtisar edib – *A.R.*

2. Müəllif bu misradakı “arar, arar, arar, arar” sözlərini ixtisar edərək “yaşadıqca axtararım” yazmışdır – *A.R.*

MÜNDƏRİCAT

PYESLƏR

Vəfalı Səriyyə	7
Solğun çiçəklər	34
Nəsrəddin şah	67
Ulduz	123
Ədirnə fəthi	157
Aydın	196
Oqtay Eloğlu	242
Od gəlini	290
<i>Qeydlər və şərhlər</i>	357

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*
Texniki redaktor: *Rövşən Ağayev*
Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*
Kompüter səhifələyicisi: *Ələkbər Kərimov*
Korrektor: *Elmira Teymurova*

Yığılmağa verilmişdir 07.12.2004. Çapa imzalanmışdır 20.06.2005.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 22,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 161.

Kitab “PROMAT” mətbəəsində çap olunmuşdur.